JUOZAS BRAZAITIS

RAŠTAI

II

JUOZAS BRAZAITIS

RAŠTAI

II

NUO MAIRONIO IKI BRAZDŽIONIO
(SEPTYNIOLIKA RAŠYTOJŲ)

Į LAISVĘ FONDAS
LIETUVIŠKAI KULTŪRAI UGDYTI

REDAKCINĖ KOMISIJA:
ALINA SKRUPSKELIENĖ IR ČESLOVAS GRINCEVIČIUS

•

Aplankas ir viršelis ADOS SUTKUVIENĖS

Leidinys Nr. 11

Spausdino „Draugo" spaustuvė,
4545 W. 63 Str., Chicago, Ill.

JONAS MAČIULIS-MAIRONIS

MAIRONIS

Pratartis

Monografija, kokia būtų reikalinga apie Maironį, nebeįmanoma šiom sąlygom. Nebeįmanoma, nes pagrindiniai šaltiniai yra Lietuvoje. Nebeįmanoma ir subjektyviniu atžvilgiu, nes Vakaruose nėra žmonių, kurie galėtų atsidėti šiam darbui. Bet, antra vertus, neįmanoma nė paskaityti, kas jau buvo apie Maironį parašyta anksčiau. Tie gausūs raštai, gausesni nei apie bet kurį kitą lietuvių rašytoją, išbarstyti periodikoje, ir daugumas nepasiekiami skaitytojui Vakaruose. Nepasiekiami net patys Maironio veikalai. Tos aplinkybės lėmė pasirinkti kelią, kuris patenkintų ieškantį informacijų apie Maironį. Teko sutraukti lig šiol paskelbtas žinias ir nuomones apie Maironio gyvenimą, jo talentą ir jo poveikį tautos atgimimui. Ne vienodos vertės tos žinios bei nuomonės. Dalis jų tėra pakartojimas to, kas jau buvo kitų pasakyta, nenurodant net šaltinio.

Nors Maironis yra istorija bent trijų Lietuvos laikotarpių, teko atsisakyti nuo pagundos, žavingos ir prasmingos pagundos, leistis į visuomeninius-socialinius rėmus, kuriuose įglaudžiamas asmens paveikslas. Tuos rėmus, maironinę epochą, galima rasti kitose knygose. Norint išlaikyti knygelę

mažesnio tūrio, kalbant kiek galima mažiau apie visuomeninius rėmus, teko dėmesys kreipti į patį portretą — į jo istorinę asmens raidą, filosofines mintis, kūrėjo talentą, jo literatūrinį įnašą.

DUBYSOS IR VALANČIAUS ATOKAITOJE (BRANDA)

Už Raseinių and Dubysos
teka saulė, teka...

Šaltiniai

Kan. J. Tumas, Kauno universiteto lietuvių literatūros docentas, daugiausia surinko ir paskelbė biografinių žinių apie spaudos draudimo veikėjus ir kūrėjus. Maironio biografinių žinių jis davė taip pat daugiausia knygoje *Lietuvių literatūros paskaitos*. Apžvalgos grupė. Jonas Maironis Mačiulis. Dirvos b-vės leidinys, Kaunas-Marijampolė, 1924. Žinias ėmė iš Kaune gyvenusios 80 metų Onos Palkytės Palkevičiūtės-Eidrigevičienės, kuri buvo Mačiulių giminaitė, artima kaimynė iš Pikčiūnų kaimo, Betygalos parapijos, ir gyveno pas Mačiulius Bernotuose, paskui Pasandravy. Ji buvo būsimo Maironio nešiotė, auklė. Ji nušvietė Maironio augimo metus šeimoje.

Šeimoje: lietuviškai ir lenkiškai

Tėvas Aleksandras Mačiulis ir motina Ona Kurmauskaitė abudu buvo valstiečiai ir kaimynai. Aleksandras Mačiulis turėjo stambų ūkį Bernotuose, Betygalos parapijoje, 6 kilometrai nuo Dubysos, antrą ūkį už ketverto kilometrų, vadinamą Steponkaimį. Ona Kurmauskaitė buvo iš Šimkaičių

kaimo per kilometrą nuo Bernotų. Abudu buvo ūkio žmonės. Aleksandras Mačiulis su praturtusio, savim pasitikinčio valstiečio apsukrumu, praktiškumu ir gudrumu gerai išmanė ūkio reikalus, mokėjo palaikyti gerus santykius su „aukštuomene“ — klebonu ir apylinkės šviesuomene, kurie smuko ūkiškai ir buvo reikalingi valstiečio Mačiulio piniginės pagalbos. Kaimynui, nusigyvenusiam bajorui Astrauskui, paskolino tiek, kad jis perdavė Mačiuliui valdyti savo dvarą — Pasandravį. Dvaras ribojosi su Bernotų laukais, nors buvo jau Šiluvos parapijoje. Į Pasandravį Mačiuliai persikėlė ūkininkauti, Bernotuos palikdami savo giminaitę Palkevičienę.

Pasandravy 1862 spalio 21 ir gimė Mačiuliui trečias vaikas, kuriam per krikštą buvo duotas Jono vardas. Pirmi du vaikai buvo mirę. Mačiulis ir Mačiulienė buvo užimti ūkio darbais. Vaiką nešioti, prižiūrėti ir mokyti teko Palkevičienės dukteriai Onai, būsimajai Eidrigevičienei, iš kurios J. Tumas ir patyrė žinių apie Jono pirmuosius metus. Onos Palkevičiūtės gimtoji kalba buvo lietuvių, mokėjo lietuviškai ir rašyti. Iš motinos buvo pramokusi lenkiškai. Ji buvo pirmoji Jono mokytoja ir auklėtoja.

„Onytė, pati gerai mokyta lietuviškai, paprastu lietuviams būdu įtaisė pirmąją namų ‚mokyklą‘: ji sėdi sau už ratelio, verpia ar ką kita daro, o šalia jos Jonukas nekantriai discipulka kiaurai bado nepasiduodančias įsidėmėti raides. Mokslas ir knygos jam eina sunkiai. Bent iš pradžios. Daug vėliau jis pagerėjo. Už tat atmintinai buvo iš Onutės išmokęs kiaurai visas ‚Adynas‘ giedoti ir labai jas mėgo. Prašės pažadinti jį rytais giedoti ir kėlė dideles pretenzijas, kai to nedarė. Prikeltas gi drauge šaukė, kaip svirplys. Matutė įtaisė jam kamželę, Onytė iš savęs nupirko jam pirmąjį kaspiną.

— Kuo gi atsilyginsi tokiai gerai Onutei? Matai, ji tave moko, dovanų duoda, — klausia jį.

— Iš tolimų kraštų, — atsako, — atvešiu skarą ir ražančių.

— O kuo gi tu žadies būsiąs, prieš iškeliaudamas į tolimus kraštus? Gal kurmonu? Gal kareiviu?

Jonui tai nepatiko; jis žmonių žudyti nelinkęs. Ona sako: bus kunigu. Ir Jonui tai juoba patinka. Toks jis buvo ramus, tylus vaikelis.

Tiek buvo mokslo gimtąja lietuvių kalba: skaityti, giedoti, poterius kalbėti, melstis" (J.Tumas 21,22 p.).

Paskui atėjo lenkų kalba. Aleksandras Mačiulis, su dvarininkais bičiuliaudamas, lenkiškai gerai pakalbėjo. Motina Mačiulienė kalbą ir skaitymą lenkiškai suprato. Bajoro Astrausko vienas sūnėnas paėmė Joną ruošti į gimnaziją ir pamokyti lenkiškai. Įkalba tėvui Mačiuliui, kad su vaikais kalbėtų tik lenkiškai. „Ir prasideda Mačiuliuose lenkybės periodas, ko visai nebuvo net tada, kai jie gyveno Pasandravio dvare su lenkais jaunais bajorais. Su kaimynais, su samdiniais, su žmona Aleksandras Mačiulis tekalba lietuviškai, bet su savo vaikais jau visada bešneka lenkiškai. Motina — ne; ji kaip ir pirma. Ir Jonas į gimnaziją važiuoja jau ne Mačiuliu, bet Maculevičium" (J.Tumas 22 p.).

Jonas turėjo tris jaunesnes seseris — Pranę (kuri buvo nebylė), Marcelę ir Katriną. Ir jos buvo pramokytos. Mergaites Mačiuliai buvo atidavę į Raseinius į vienuolių dominikonų mokyklą. Ten mokė pirmiausia lenkiškų poterių, lenkų kalbos, lenkų istorijos. „Mačiulytės, nors namie senai išmokytos lietuviškai melstis, gavo persimokyti lenkiškai ir jau iki 20 metų meldės ir išpažino vien lenkiškai, kol susiprato reikiant grįžti prie savosios kalbos" (J. Tumas 23 p.).

Gimnazijoje: matematikas ir poetas

Buvo 1873 metai, kada Aleksandras Mačiulis atvežė vaiką į Kauno klasikinę gimnaziją. Jonas Kaune buvo jau ne pirmą kartą. Tėvas buvo jį atvežęs pas vyskupą Motiejų Valančių sutvirtinimo sakramento. Tumas aną pirmą susitikimą su vyskupu taip aprašė:

„Onutė priėjo išpažinties. Valančius padirmavojo Jonuką ir davė jam Stanislovo vardą. Daug buvo ir kitų vaikų... Paskui vyskupas Motiejus, toks geras ir lipšnus, susiveda visus į salę. O ten ant lango krūva visokių dovanų: relikvijų, ražančių, škaplierių, saldainių, riestainių, knygelių. — Na, ekšenket, vakalė! — šaukia, pats atsisėsdamas į fotelį. Vaikai traukiasi nuo didelio pono: varu varomi artyn šaukia, kaip pablūdę. Žinai, laukinukai sodiečiukai. Jonelis drąsus. Jam poniški nenaujiena. Tai pašauktas drąsiai pribėga ir užsigula vyskupui ant kelių. Vyskupui Motiejui tai patinka. Imasi jį sau ant kelių, savo nosine nušluosto jam noselę ir ima šnekėti.

— Na, kuo tu nori būti? Ar nenorėtumei būti kunigu, vyskupu?

Jonukas, žinoma, nori būti ir kunigu ir vyskupu.

— O ko tu dabar nori dovanų?

Jonukas rodo ražančių.

— Regi, būsi pamaldus. — Sako vyskupas ir duoda jam prašomąjį, pridėdamas dar visa kita“ (J. Tumas 19 p.).

Be ražančiaus iš vyskupo Valančiaus Mačiulis parsivežęs ir ko kito. Anot J. Tumo, „Sugrįžo namo pilni įspūdžių ir primokyti vyskupo, kaip reikia drąsiai ir kietai laikytis pasyviosios opozicijos ‚barzdočiams‘, kurie, štai, yra sumanę ‚katalikų vierą‘ panaikinti. Parsivežė ir knygelių, pamokyti, jei kas sustabdytų, pirma, kad jas nematant išmestų. Vyskupas mokė, Onutė ir ypač jos brolis, itin gerai paskaitąs, skaitė ir pasakojo, kaip yra knygose nupasakojamas šis pavojingasis laikas. Ir visi gėrė smarkios opozicijos dvasią“ (J. Tumas 20 p.).

Atvežęs sūnų jau į gimnaziją, Mačiulis „pirma nuėjo į vyskupą pasisakyti, norįs kunigą pasidaryti iš to vieno savo sūnaus. Valančius nelabai tikėjo. Girdi, kur jau ten į kunigus: ten nukryps, kur daugiau pinigų duos“ (J. Tumas 29 p.). Valančiui neteko įsitikinti, kad Maironis pratęs Valančiaus skiepytą dvasią priešintis rusifikacijai ir pravoslavinimui, nes

jis 1875, po poros metų, mirė, kai Jonas Mačiulis dar tebuvo įstengęs išsėdėti prirengiamąją klasę dvejus metus. J. Tumas liudija: „Pusę metų pabuvęs liaudies mokykloje, Jonas ničnieko nemokėjo rusiškai nei kitų mokslo dalykų: nieko nesuprato, nieko nenuvokė. Vis dėlto jį priėmė į prirengiamąją klasę per misericordiam dėl to tik, kad jis valstiečio vaikas, o rusų to laiko valdžios buvo tokia jau tendencija — kuo daugiausia pramokyti valstiečių, kad jie atsvertų bajorus. Priimtas tais metais nieko nepažengė ir liko antriems metams toje pat prirengiamojoje klasėje. Užtat antraisiais metais Jonas sparčiai išsilavino ir jau nė vienoje klasėje nebesėdėjo po dvejus metus, kol išėjo visas aštuonias klases, pravertęs dešimtį metų, 1873—1883" (J. Tumas 24 p.).

Gimnazijoje iškilo dvejopi Mačiulio gabumai. Pirmiausia matematiko gabumai. „Mokytojas Izmailovas už tai jį daugiau išskiria ir daro savo favoritu. Jonas ir paskui buvo linkęs į matematiką... Tas mokytojas lemdavo Mačiuliui aukštą karjerą: ‚Tot visoko pojdiot' (tas kils aukštai). Jonas matematikos gabumą buvo paveldėjęs iš savo tėvo, nes ir Aleksandras Mačiulis buvo gudrus sumesti; net ir tiltus statyti ėmėsi ir savo sūnui viena iš dviejų velijo, kad jis būtų inžinierius, jei nebus kunigas" (24 p.).

Vėliau, jau šeštoje klasėje, buvo atkreiptas dėmesys į jo humanitarinius sugebėjimus. „Būtent, pasižymėjo savo rašto darbu ‚O družbie'. Mokytojas nutarė, jog taip tegali parašyti jau gyvenimą pažinęs ir jo prityręs, destis, brendęs žmogus, atspėjąs ir psichologiją. Nuo to laiko Jonas ima aiškiai pamėgti literatūrą, daugiausia poeziją, ir iš visų kitų dalykų išskirti. Padeda ir draugams rašto darbus padirbti" (24 p.). Šiuo tarpu Mačiulis pats pradėjo eiliuoti, žinoma, lenkiškai.

Ar davė ką gimnazija išsineštam iš Dubysos—Nevėžio kaimo vaikui, augusiam patriarchališkoje religingoje šeimoje, kurioje buvo mylimas, lepinamas, ir su kuria ryšiai nenutrūko nė gimnazijos metais?

J. Tumas:

„Šiuo laiku jis pergyveno rimtų abejojimų dėl tikėjimo. To pėdsakai aiškūs *Jaunojoje Lietuvoje.* Bet šiaip Jonas iš pat mažens buvo pamaldus, dievotas, kuklus ir skaistus. Jo korespondencija su seserim (rašyta lenkiškai) buvo pilna šventųjų gyvenimo aprašymų... Išpažinties rengdavosi, duris nuo kitų užsidaręs. Bažnyčioje niekados nesistojo žymioje vietoje, tarp durų, kur kiti jauni jo draugai ir diduomenė stojo, tik vis su tėvu kur nuošaliai, tarp žmonių. Su mergaitėmis nuo pat mažens nemėgo susidėti; net į ganančią ir griaustinio bijančią seselę nežadėdavo ateiti, jei su ja bus kitų mergaičių. Gimnazijoje su nieku nesidraugavo daugiausia dėl to, kad draugai bajorėliai buvo labai pasileidę ir ištvirkę, o Jonas visada moterišką idealizavo“ (J. Tumas 25 p.).

Kita gimnazijos aplinka ir jos įtaka Mačiuliui: „Didžiuma moksleivių buvo žydų. Iš viso gimnazija nedavė Jonui nieko širdžiai malonaus. Rusų režimas buvo smarkus, negailestingai draudė bet ką lietuviška ir taip tai sugebėjo daryti, jog nyko mokiniuose bet kas idealistiška. Mačiulis per visą laiką lietuviu lieka tik įgimtuoju savo instinktu. Paviršutiniškai jis, kaip ir visi kiti, surusėjęs ar sulenkėjęs... Patekęs į miestą, kur kultūros kalba buvo lenkų kalba, o mokslo kalba rusų kalba, Mačiulis visai pasiduoda tam krypsniui ir lietuviškai su bet kuo pasikalbėti nebėra progų“ (J. Tumas 25 p.).

Universitete literatūros nerado. Buvo tradicija — iš keturių klasių vaikinai keliaudavo į kunigų seminariją. Ar tuo keliu suko ir Mačiulis? Tumas: „Tas vienas draugas, kurį jam davė gimnazija, Antanas Vytartas, gimęs 1863 m., tad už jį jaunesnis, pats buvo smulkus bajorėlis iš okolicos, lenkuojantis, nors mokėjo dailiai lietuviškai ir paskui pagarsėjo dvasiškoje lietuvių, ne lenkų literatūroje. Šis Vytartas, nors jaunesnis, labai greitas, gyvas, status, neapsakomai gabus ir mokslus. Tad išėjęs keturias klases ir pats važiuodamas į seminariją, Vytartas užsispyrė būtinai vežtis su savim ir

Joną. Jonas buvo jau besutinkąs, tik šiuokart pasipriešino tėvas. Jam senai jau bajorai kalė, jei sumanys gabų savo sūnų daryti kunigu, kad bent leistų jam pirma išeiti gimnaziją. O paskučiausį tame klausime žodį tarė Šiluvos klebonas Daugėla, kurs griežtai sudraudė Joną nuo to perankstyvo žingsnio. Visu beveik mokslo metu Jonas, kaip pradėjo, taip inercija ir palaikė namuose lenkybę. Jis per visą laiką su visais namiškiais, ne tik su seselėmis, korespondavo lenkiškai... Seselėms jis buvo aukščiausias autoritetas, jį mylėjo ir adoravo be galo, sugyveno su juo be galo gražiai" (J. Tumas 26 p.).

Bet tokios aplinkybės skatina Mačiulį leistis į knygas. Iš knygų stiprėjo jo intelektas, literatūriniai palinkimai. Stiprėjo ir nusimanymas, kuris padės jam apsispręsti tautybės klausimu.

Nuo mažens neturėdams prie žaislų palinkimo,
Savyje užsidaręs, su draugais mąž broliavos;
Jam nuobodžios išrodė linksmos dainos jaunimo,
Vien tik mokslas rūpėjo; vienos knygos sapnavos.

Norint buvo jaunesnis už moksladraugius savo,
Senio vardas jam duota, nieks nežino kada.
To tai senio pagalbos jie visi reikalavo,
Kai kam, būdavo, moksle teks sunkesnė našta.

O kai vasarą grįžo aplankyti tėvų,
laukė tėvas, kaip saulės, parvažiuojant sūnaus;
Bet kalbos ir jautrumo daug nematės tarp jų:
Būdo buvo abudu gana kieto, sunkaus (*Jaunoji Lietuva* 13 p.).

Po dešimties metų gimnazijoje, 1883, tais pačiais metais, kada pasirodė Prūsuose *Aušros* laikraštis, Jonas Mačiulis išvyko į Kijevo universitetą, — „į istorijos filologijos

fakultetą, kur jį ypač traukė literatūros studijos... Rusų universitetas Mačiulį apvylė. Jis čia nerado, ko taip troško, ko vylėsi rasiąs. Profesoriai netikę, filosofija tuščia; tiesiog nieko nebuvo pirmame kurse mokytis nei apie literatūrą nei apie poeziją" (Tumas 30 p.).

Universitete draugų taip pat nerado. Juos turėjo atstoti vėl knygos ir laikraščiai. Ir juose rado naują pasaulį — naują sau pašaukimą. „Jis įkniubęs į knygas, skaito atsidėjęs universiteto skaitykloje patį populiariausį ir įtakingiausį tuo metu rusų laikraštį bene *Novoje vremia,* kaip jis kovoja su visokiomis nenormalybėmis valstybės gyvenime. Skaito ir pyksta, kad jis nežino dar viena bloga, kas darosi Rusijos pakraštyje, Lietuvoje, ramiausiame kampelyje, kurs tačiau yra varginamas ir erzinamas ypatingais varžymais kalbos ir mokyklos reikaluose, ko visai nėra kitose imperijos dalyse. Ir Jonas, apsimetęs liaudies mokytoju, ‚narodnyj učitel', visa tai jaunu karščiu parašo redakcijos žiniai... Parašė, nusiuntė į Petrapilį ir neramiai laukia, ieško, ar įdės. Įdėta! Ima skaityti ir patikrinėti, ar visa. Visa! O rankos dreba... Ir ima studentą bailė, kam jis pakibino širšuolių, rusų biurokratų lizdą, priminęs taip oficialiai draudžiamąjį dalyką, lietuvių spaudos draudimą" (J. Tumas 28, 29 p.).

Neturim jokių žinių, kad Mačiulio lietuvišką savisąmonę būtų pažadinę kiti kurie veikėjai, kaip Basanavičius Kudirką. Mačiulis buvo knygų žmogus. Jos atskleidė jam kitokį pasaulį ir paskatino veikti. Ir galbūt anksčiau, nei apskritai manoma. Jau net gimnazijoje ir kunigų seminarijoje: jis lietuvis poetas. Bet tai iškils aikštėn jau seminarijos laikais.

Kunigų seminarijoje: veiklus lietuvis ir poetas

Užteko universiteto. 1884 kovo mėn. atsiėmė iš universiteto dokumentus ir persiuntė į Kauno kunigų seminariją, kurioje buvo jo draugas Vytartas. Dar būdamas

paskutinėse gimnazijos klasėse, Mačiulis dažnai Vytartą lankydavo seminarijoje, ir jos dvasia jam nebuvo svetima. *Jaunosios Lietuvos* Rainio ir Glinskio bičiulystė gali būti paralelė Mačiulio ir Vytarto bičiulystei.

Baigdams šeštąją klasę, Juozas Glinskį pažino.
Glinskis Jonas už Juozą vienais metais tiktai
Buvo moksle aukštesnis ir ne kartą mėgino
Prisiartint prie Rainio, bet šis laikės šaltai.
Na, ir būdai jų buvo jau tikrai nevienodi:
Vienas atviras, gyvas, pilnas siekių aukštų, —
Antras šaltas iš tolo, kurs net atskirą žodį
Tarsi sverdamas svėrė, lyg bijodams klaidų... (*Jaunoji Lietuva* 17 p.).
... Čia tai Jonas ir Juozas viens kitam išpažino
savo paslaptį šventą, ir abudu išvydo,
Kad tas pats pašaukimas juodu gundė, masino (*Jaunoji Lietuva* 19 p.).

Jonas Mačiulis sugrįžo į Kauną 1884 birželio mėn. Seminarijos rektorius prelatas Jeronimas Račkauskis brangino tokius kandidatus į kunigus, su universitetiniu mokslu, tad atvykusiam Mačiuliui patarė nusiskusti dvišaką barzdą ir apsivilkti sutana. Anot Tumo „będzie bezpieczniej, žinai, kad vilios mergaitės".

„Ir buvo kas vilioja. Jonas buvo vyras augalotas, gražiai garbanotais juodais plaukais jau tada pagarsėjęs savo gabumais ir mokėjimu eiliuoti. Račkauskis mokytesnius klierikus labai brangino, tai tikrai bijojo Mačiulį paleisti iš savo rankų. Senis prisityrėlis neapsiriko. Jono Mačiulio pasirodymas Betygaloje juodais rūbais padarė didelę sensaciją. Pirmon galvon saviškiai, seselės, nieko nežinojo apie šį naują brolio sumanymą ir jos vos bepažino skustąjį klieriką šalia kunigo prie altoriaus. Bajorams buvo taip pat nelauktas siurprizas. Ne vienas jų gražiai dairėsi į jaunikaitį, kuriam

lėmė gražią karjerą. Dvarininkai svajojo jam įpiršti dukteris. Jie ir dabar atlėkė nusiminę, kam Jonas ‚užkasęs‘ savo talentus ir paskui dar ne kartą viliojo, bet jau veltui: juodieji rūbai išgelbėjo Račkauskiui vieną gerą kandidatą dvasiškiu“ (J. Tumas 33 p.)

Seminarijoje buvo sena dvasia. „Mačiulis ir čia rado tą pačią lenkų kultūrą ir kalbą tebeviešpataujant... Praktikoje ir Jonas Mačiulis, nors jau universiteto studentas, nė kiek neaukštesnis už savo naujus draugus. Ir jis praktiškai nevartoja lietuvių kalbos, kaip ir visa šviesioji visuomenė, kaip ir artimieji dvarininkai, vyskupai Paliulionis, Baranauskas... Tokiomis sąlygomis, bet kam buvo sunku išsišokti, imti lietuviškai šnekėti, dar labiau viešai kalbėti...“ (J. Tumas 35 p.).

Žiedai Nemuno ir Vilijos santakoje

„Išėjusį klasinę gimnaziją, dėstis, gerai jau mokantį lotyniškai ir valstybinių rusiškų dalykų, Mačiulį, Dambrauską ir kitus tokius seminarija vis dėlto deda į patį pirmąjį kursą, kad daugiau turėtų laiko auklėtis dvasinėje atmosferoje. Mokytis jiems nebuvo ko. Neturėdamas darbo, Mačiulis iš pat pradžios kimba į lietuvių romantikus, istorininkus ir poezininkus pirmosios pusės XIX amžiaus. Studijuoja juos, persiima jų idėjomis, kaip ir jie viską lietuviška ima apotezuoti; pagaliau imasi parašyti lietuviams pirmąjį jų gi istorijos vadovėlį, ‚vistariją‘, kaip tuomet liepė tarti savamoksliai mūsų ‚kalbininkai‘ aušrininkai. Dirba ir per antrus metus, pabaigia darbą 1884—6 m., tačiau rankraštis guli dar keletą metų, kol atsiranda žmogus, kuris apsiima nugabenti jį į Prūsus ir išspausdinti (1891 m.)“ (J. Tumas 36 p.). Pr. Pauliukonis atkreipia dėmesį (*Aidai*, 1962, Maironio jubiliejinis Nr.) į Maironio *Lietuvos istorijos* trečio leidimo pratartį, kurioje autorius pasisako, kad suprasdamas, „kaip reikalinga lietuviams žinoti savo istoriją, turėjau atliekamu laiku 1880 m.

pasiimti to darbo, nors jaučiau, jog jis pereina mano išgales" (*Aidai*, 1962 Nr. 7, 262 p.). Ši pastaba leidžia nukelti istorijos rašymą iš Tumo minimų 1884—86 metų į 1880—86 metus. Sykiu tai reiškia lietuvišką susipratimą išaugus jau gimnazijos laikais, kada *Aušra* dar nebuvo pasirodžius, o seminarija jau davė medžiagos ir progų sąmonei reikštis darbais.

Lietuvos vargas: pirmasis eilėraštis

Su kokia nuotaika rašė istoriją, su tokia ėmėsi ir eilėraščius rašyti. Jau lietuviškai, visus savo lenkiškų eilėraščių sąsiuvinius sudeginęs. Eilėraščiai ėjo per rankas. „Kai patekdavo mums jo eilės, mes jas skaitydavom nelyginant evangeliją", rašė Tumui Pranas Urbonavičius, vienu kursu jaunesnis už Mačiulį (J. Tumas 36 p.).

Spaudoje pirmas jo eilėraštis *Lietuvos vargas*, pasirašytas Žvalionio, išspausdintas *Aušroje* 1885.

Seminarijoje dar būnant, užgeso *Aušra*. Bendrom pastangom suorganizuotas naujas laikraštis, kuris siekė atstatyti *Aušros* suardytą vienybę. To laikraščio redaktorius buvo jo draugas Antanas Vytartas. Tad Maironis jam rašė ne tik eilėraščius, bet ir vedamuosius apie vienybę. Čia išspausdino eilėraštį „Nedaugel mūsų".

Seminarijoje jis rašė ir didesnį dalyką, poemą *Lietuvą*. J. Tumas šio veikalo atsiradimą šiaip aiškina: „Beskaitydamas lenkų literatūroje lietuvių romantikų veikalus, Mačiulis negalėjo neišskirti iš jų vėlesniojo labai gero eilininko Vincento Polio *Pieśń o ziemi naszej*. Lengvai, gražiai, patraukiančiai surašytas veikalas lengvaminčiams lenkams neapsakomai patiko, nes ten visu romantiškuoju aparatu apoteozavo visa, bet kokį mažmožį, kas tik yra ar kada buvo lenkų. Perdėdamas poetines licencijas, Polis nekritikingai sumaišė dabartį su praeitim, neva lenkų kresus apibūdino prietaringai, pats jų nematęs, nepažinęs, neištyręs. Begalinio rusų

spaudimo laikais lenkams toks jų išgyrimas buvo, tiesa, labai pigus, vis dėlto gydąs balzamas; romantinė poezija, visai nerealybė, buvo didelė lenkų širdims paguoda. Skaitė ją tiesiog demonstratyviai, kol rusų valdžia įžvelgė, jog tai politikos raštas, kol ėmė jį drausti. Rusų administracijos motyvas buvo šis: Polis savo veikalą pavadino *Pieśń o ziemi naszej*, suprask, lenkų, tuo tarpu kai lenkų žemė toli gražu nebe lenkų, tik rusų. Lenkams teko savavališkai iškreipt autoriaus pavadinimą ir sutrumpinti jis į *Pieśń o ziemi*. Tai buvo lyg žibalo liejimas į ugnį. Lenkai šoko ieškoti egzempliorių, kurie tebebuvo pilnu titulu, su , naszej', ir juos laikė jau tikrai su politikos literatūra — relikvija".

„Į bundantį Mačiulį visa tai, žinoma, turėjo veikti magiškai. Ir jam patiko *Pieśń o ziemi naszej*, nes jis tą žodį saviškai suprato, būtent, lietuvių. Ir jis pasigviešė pasekti Poliu, surašyti kitą, jau tikresnę, nors taip pat romantišką, poemą ar epą jau apie tą vieną Lietuvą, už tat apie įvairias jos dalis, kaip ir Polis buvo padaręs. Tad Mačiulis džiaugiąsis Baltija, Birute, Kalvarija, atlaidais, Jonu ir Plorionu, Raseiniais... padubysiais, Aukštąja Lietuva, Šiluva, dvaru ir gryčia, metų laikais, bažnyčiomis, Latgala, Dauguva, Kraslavu; aprašo senovės Prūsus ir dabartinius Prūsus — mūsų švietėjus, Kapsus ir Užgirį, Vilnių, Nerį ir Lydos kraštą, totorius ir Jotvingių Būgą; pagaliau Vytautą. Na duoda visą Lietuvos geografiją, istoriją ir etnografiją" (J. Tumas 40 p.).

Tačiau J. Tumas duoda toliau ir kitą, kuris galėjo būti pavyzdžiu Mačiulio poemai. Tai Antanas Baranauskas. „Prieš pat išvažiuojant į Akademiją, M. visa tai gražiai, be jokio mažiausio pataisymėlio, perrašo į gerai aptaisytą sąsiuvinį, savo rankom įteikia pavyskupiui Baranauskui 1888 m. atostogomis, padėdamas pirmajame teksto puslapy dedikaciją: ,Jo mylistai Szviesiausiam Vyskupui Antanui Baranauskui' " (J. Tumas 40 p.).

Ir Tumas cituoja visą tą dedikaciją:

Tėve mūsų tėvynės!
Mūsų ryto žvaigždelė!
Būk pagarbints, pramynęs
Mums kaip milžinas kelią!

Kad tėvynės liežuviui
Priešai kapą jau kasė,
Tu prikėlei lietuviui
Jau nupuolusią dvasią!

Giliu mokslu szarvotas
Pirmas stojei į karią;
Tavo įkvėptas protas
Akis brolems atdarė.

Kada viltį tėvynės
Ledais apkalė vėjei,
Tu vainiką nupynęs
Ant Anykszcziu uždėjai

Ir mums kalbą prikėlei
Ugnim savo krūtinės
Viltį įkvėpei vėlei
Darban mus pavadinęs.

Matau Jūrą ir Ventą:
Mėlsvos eina per pievas...
Girdžiu giesmę ten szventą,
Kurią laimina Dievas!

Tenai gieda Lietuvė
Dumas Tavo, Tėveli!
Kelias brolei pražuvę,
Skaito Tavo *Szilelį!*

Ir jau Lietuvą jauną
Aiszkiaus jaučiam kasdieną,
Ir mus aszaros plauna
Jau iš džiaugsmo kiekvieną.

Džiaugsmas glosto krūtinę,
Gieda dvasią atgavęs,
Gieda brangią tėvynę,
Ir tėvynę dėl tavęs!

„Visa tai apžvelgęs, Baranauskas iš pradžios lyg ir šyptelėjo patenkintas. Tačiau pasergėjęs nebe jo schleicherinę rašybą su taškuotaisiais „e", su „W" ir k., ūmai susiraukė ir nė nepadėkojęs, pasakė: Gerai, pasiskaitysiu. — Žinoma, lenkiškai pasakė" (J. Tumas 43 p.).

Šitas epizodas kaip tik leidžia manyti, kad tikrasis Maironio įkvėpėjas gali būti ne Polis, bet Baranauskas. Mačiulis dar buvo per jaunas žmogus, kad politikuotų ir norėtų įsiteikti Baranauskui. O ir pati dedikacija išduoda jo nuoširdų, patetišką ano meto tradicija jausmą Baranauskui. Jei Mačiulis savo poemoje aprašinėja Lietuvos vietoves, tai tuo keliu buvo ir Baranauskas savo *Kelionėje Petarburkan.*

Neturint raštų ir negalint lyginti, klausimas pasilieka tik hipotezės srity, kad Maironis savo poezijos pradžią atrėmė ne būtinai į Polį, o greičiau į Baranauską. Atrėmė ir nuėjo toliau už Baranauską. Toliau poetinio sakinio išplėtojimu; toliau ir patriotine ideologija. Šį ideologinį skirtumą galima pajusti iš Tumo minimos diskusijos tarp Baranausko ir Maironio dėl Lietuvos praeities:

1888 „... trejetui mėnesių praėjus, kaip M. stojo į Akademiją, šaukia jį prof. ekonomas Dovydaitis ir, nieko nesakydamas, įduoda jam ilgoką pavyskupio Baranausko laišką, adresuotą Dovydaičio vardu. Baranauskas rašo, kaip vienas klierikas Maciulevičius, pravažiuodamas, ‚dedykował' jam

sąsiuvinį eilių. Jų rašyba fonetikos žvilgsniu neišlaikanti kritikos, esanti klaidinga. Bet jų autoriui negalima nepripažinti talento eiliuoti, iš jo galima esą daug ko laukti. Tik reikia ‚prostować' kai kurios jo nuomonės apie lenkus ir jų santykius su lietuviais. Ir tą uždavinį paveda Dovydaičiui. Pats gi Baranauskas įrodinėja Mačiuliui, jis klystąs, manydamas Vytautą pasirodžius visoje savo didybėje ties Žalgiriu. Kryžiuočių nugalėjimas visai ne Vytauto buvęs nuopelnas, tik lenkų. Vytautas tikrai didis tebuvęs ties Vorksla, kada jis, krikščionis kunigaikštis, mėgino sutriuškinti pagonus ir atstumti juos nuo Europos" (J. Tumas 46 p.).

„Kl. Maciulevičius Vytautui pagerbti buvo *Lietuvoje* prirašęs trejetą paskutinių puslapių visai nekalto turinio. Ginčijama vieta tegalėjo būti 82 p.:

Baisius sutrupinti juk piktanorius
Tes Tannebergu vien jis galėjo....
Jis tai suprato, kokia vienybė
Musu su lenkais buti tegali:
Jis nenorėjo, amžių tolybė
Kad mus skaitytų už Lenkų dalį."

Tumas prideda: „Ir žinodamas Baranausko nuomones, dar labiau politikuoja; jis deda prie to prierašą: ‚Vytautas neszalinos nuo vienybės, vienog norėjo, kad ta vienybė būtų lygaus su lygiu, nebūtų priežastimi iszsitautinimo ir kad vienas neužspaustų dvasios antram' " (J. Tumas 46 p.).

Vargiai tai galima laikyti politikavimu: tai Maironio nuoširdus tikėjimas, kuris anuo metu buvo daugeliui priimtinas — lygus su lygiu. Antagonizmas prieš lenkus iškilo, kai jie šitą principą buvo sulaužę. Baranauskas to nepaisė — lenkams atiduodamas pirmenybę. Mačiulis nuėjo kitu keliu, kuriam pradžią davė Simanas Daukantas.

Akademijoje: lietuvių kalbos įpilietinimas

O mokslas daug gali...

Kauno kunigų seminarija seniai buvo numačiusi siųsti Mačiulį į Petrapilio akademiją. Pasak Tumo, „Inspektorius prelatas Ed. Barauskis, nors pats lenkas ir Mačiulį gerai pažinojo, kaip prašmatnų lietuvį, jau dabar veikėją, kad neabejotinai ir paskui veiksiant, vis dėlto laikė jį ‚Professor natus'. Laiku jam liepė akademijoje ruoštis profesoriauti seminarijoje..."

Akademijoje atsidūrė 1888. Joje tautinė aplinka: „Negeresnį lietuvybės padėjimą Mačiulis rado ir Akademijoje. Nauja nacionalizmo kryptis dar nebuvo, kaip reikiant, klierikų palietusi. Jų vadai buvo visi senosios lenkiškos generacijos. Tat ir tie, kurie buvo tikri lietuviai ir lietuvybei šiek tiek padirbėję, kaip va: Žemaičių prelatas Akademijoje pr. ekonomas Justinas Dovydaitis-Dawidowicz, sūnėnas, net ir bendradarbis žinomojo lietuvių literatūroje Šiaulėniškio Senelio-Juozo Dovydaičio...... Akademijoje jis tesistengė mitiguoti lietuvius, kad jie, gink Dieve, neerzintų lenkų, nereikalingai kalbėdamiesi lietuviškai"... (J. Tumas 45 p.).

Akademijoje „didžiumą sudarydami, lenkai mokėjo per kelias dešimtis metų niveliuoti visus kitus, visai mokyklai tiekti savo dvasios, net ir ideologiją. Net pavolgio vokietis grįžo iš Akademijos gerokai aplenkintas, nes kovoti su lenkų rutina buvo tiesiog negalima, arba pasiduok, arba nebūk".

„Visai aiškiai regimas persilaužimas įvyko Akademijoje, tik smarkėliau pradėjus lietuvių tautybės dvasiai pūsti, tai dvasiai, kuri jau buvo davusi Lietuvai klieriką Mačiulį, su visiškai susikristalizavusia naująja individuale ideologija. Mačiulis Petrapiliui tiek pat svėrė, kiek V. Kudirka lygiai tuo pat laiku Varšuvai" (J. Tumas 50 p.).

Mini konkretų bendradarbiavimą tarp Varšuvos ir Petrapilio: „1888 m. vienas akademikas suvalkietis gauna iš Varšuvos universitetininko laišką, kuriuo tenykščiai lietuviai studentai pasiskelbia sumanę leisti naują idėjinį laikraštį. Į programą sakė dedą punktą neliesti tikėjimo ir kunigų, kaip tai nelaimingai buvo atsitikę *Aušroje,* įsikišus ten Jonui Šliūpui".

„Trylika Akademijos studentų lietuvių, paslapčiomis susirenka to rašto skaitytų. Atrašę varšuviečiams savo pritarimą jų darbui, pasižadėję bendrauti darbe, kuris yra draudžiamas, jauni žmonės supranta, kad teks jiems slėpti ne tik savo darbus, bet ir mintis" (J. Tumas 50 p.).

„Jonas Mačiulis, nors visų jauniausias Akademijoje, išsyk pagauna vadovavimo vadžias visiems draugams lietuviams, net ir plačiau, išskirtas senioru. Jis už visus kuopos narius landžioja į vyriausybę, už visus atsvilina savo akim, visų narių reiškia pageidavimus ir net reikalavimus. Mačiuliui atvykus, lietuviai susiorganizuoja į kultūrinį vienetą, drąsiai stoja šalia tokių pat kultūrinių vienetų, šalia lenkų, kurie iki šiol monopolizavo kultūrą. Kiti vienetai mažai tereiškė skyrium ir šliejosi prie lenkų: net vokiečiai, ką jau besakyti apie lietuvius! Nevienodi buvo jų šliejimosi pobūdžiai. P. D. Tamošauskis, Kalvarijos Žemaitis, M. Andruškevičius, Ukmergės bajoriukas proletaras (feldšerio sūnus) šliejosi dėl to, kad jau toks buvo išsidirbęs šablonas; Aleksandravičius ir k. diplomatijos reikalu; o K. Kybelis ir jam lygūs, nors tikras žemaitis kvėdarniškis, buvo aiškiai deklaravęs gilią savo ištikimybę Gavronskio vedamai lenkų grupei" (J. Tumas 51 p.).

Kuo praktiškai reiškėsi lietuvių veikla, Tumas iliustruoja vienu pavyzdžiu:

„Akademijoje dar iš viduramžių buvo užsilikęs iškilmių mišinys. Per didžiuosius pokylius, šventes ir šiaip jau minėjimus, auklėtiniai skaitė, deklamavo visokių visokiausiomis kalbomis. Tačiau per ilga išvirto taip, kad kai kurios

kalbos tapo privalomos, kaip va: lotynų, lenkų, vokiečių; kitos gi neprivalomos, o kaip kada net ir visiškai nepakenčiamos, kaip va: lietuvių. Su tuo vaidintis, anot ekonomo, reiškė — lenkus erzinti... Iš mužikiško kuklumo nebuvo su tuo nė pasirodoma... Atsiradęs Mačiulis griežtai pareikalavo, kad ir lietuvių grupės tautinės teisės Akademijoje būtų privalomai pagerbiamos, kad jos mūruose būtų duodama pilietybės teisių ir lietuvių kalbai. Ir laimėjo. Atėjus popiežiaus Leono XIII jubiliejui, Akademijai tą sukaktį iškilmingai švenčiant, pirmą kartą buvo duota vieta lietuviškoms oracijoms: Mačiulis skaitė apie Dantę. Tai padarė nemaža sensacijos visoje Petrapilio lietuvių kolonijoje, nemaža džiaugsmo visiems nors mažu laimėjimu mylimai ir vis labiau pamėgstamai lietuvių kalbai".

„Lietuviškojo susipratimo dvasia nuo to laiko Mačiulio įtakoje sparčiai plinta tarp Akademijos studentų. Jie dirba lietuvybei. Mačiulis daug rašo, prirašo kelius sąsiuvinius, bet nuolat bijant maskolių kratos Akademijoje (buvo jaučiama, kad tikrai bus), visa, kas tik neakademiška, teko slėpti malkinėse ir tarnai juos tur būt sukūrino, manydami, jog tai paprasta daržinėn patekusi makalatūra. O kai kurių ilgesnių kūrinių tikrai gaili, kaip va: Pasikalbėjimo su italu apie Italiją, apie Bismarką ir k.t."

„Iš Akademijos gi nuėjo per kun. Pr. Urbonavičiaus, dabar kanauninko ir puikios Salantų bažnyčios statytojo bei jos klebono, rankas į Tilžės spaustuvę Stanislovo Zanavyko *Lietuvos Vistorija arba apsakymai apie Lietuvos praeigą* 1891 m. Per kitų gi rankas rašteliai į Tilžės laikraščius: pirmosios eilės Maironies vardu į *Apžvalgos* 1891 m. Nr. 5: ‚Daina apie senovę': Ne taip senovės tėvai gyveno ir kitos" (J. Tumas 52, 53 p.).

Ar turėjo Akademijoje draugų? Tumas mini: „Jau antrais metais tarp Mačiulio ir vyresnio už jį kursu Kybelio užsimezga tamprūs prietelybės ryšiai. Jei Kybelis... tapo sau

žmogum, lietuviu susipratėliu, kovotoju už lietuvių kalbos teises Vilniaus vyskupijos bažnyčiose, — tai Mačiulio nuopelnas, jo padaras" (J. Tumas 54 p.).

Kitas Akademijos draugas, kuris pačiam Maironiui įtakos darė, J. Tumo minimas būsimasis kun. Šimaitis. „Prašmatnus tai buvo vyras. Išėjęs gimnaziją, veržėsi į universitetą, bet motina alpdama įprašė važiuoti į kunigus. Mačiulis kitkart baigė įtikinti jį, kad pamėgintų. Tą pat pasakė ir inspektorius Barauskis. Pabuvo Š., pamėgo ir buvo tiesiog tobūlas klierikas, pilnas gilaus mokslo ir pamaldumo. Mokslo galybe dar labiau stebino, sugrįžęs atgal į seminariją mokytojauti... Šimaitis tad padėjo Mačiuliui suprasti Gėtę ir Šilerį. Ypač šis pastarasis turėjo gilios įtakos į būsimąjį mūsų Maironį. Jis ir iki šiol neranda pasaulinėje literatūroje didesnio diemento už Šilerio ‚Das Lied von der Glocke' " (Tumas 58 p.).

„Iš kitų mokslo žmonių nebent vienas Smailsas savo *Charakteriu* ilgiau laikė pavergęs Mačiulio protą. Šitą veikalą ir dabar jis kuo aukščiausiai tebevertina" (J. Tumas 58 p.).

Draugai betgi stebėjo ir gerbė čia besireiškiantį Mačiulio poetinį talentą.

Vėl Seminarijoje 1892—94: profesorius lietuviškai

Akademiją Maironis baigė 1892 m. diplomu primi ordinis. Jau baigdamas žinojo savo likimą: jam teks grįžti į Kauno seminariją profesoriauti. „Be dogmatinės teologijos dviem vyresniesiem kursam Mačiuliui dar buvo pavesta dviem jaunesniesiem kursam išdėstyti *Concilii Tridentini* nutarimus. Žinoma, lotyniškai, kad klierikai įgytų praktikos teologinėje lotynų kalboje. Maironis numanė nebūsiant iš to naudos, klierikus nei kalbos, nei Plačiojo katekizmo turinio neišmoksiant; ima tad dėstyti lietuviškai, savo paskaitas rašyti ir davinėti klierikams, kad perrašytų. Klierikai tuos

Maironies raštus labai mėgo, ir taip Maironis gavo kuo geriausių rezultatų.

„Į pirmuosius kvotimus atėjo ir vyskupas Baranauskas. Maironis kaip tik tiems kvotimams pirmas buvo įvedęs paprastąją bilietų sistemą, kurią seminarijoje tepraktikavo rusai savo istorijai ir literatūrai. Šiaip jau klierikai atsakinėdavo kursą iš eilės, bet buvo pašaukiami ne iš eilės. Taip, kad laimingi buvo pirmieji ir baisiai vargo paskesnieji, nervingai per kelias valandas pakartodami vis toliau, kol protas susisuka lig idiotiškumo. Bilietus traukdami, klierikai buvo šviežio proto, neprivargę, tai kuo geriausiai susivokė, kuo tinkamiausiai atsakinėjo; taip gerai, jog Baranauskas net įtarė Mačiulį padarius suokalbį su savo mokiniais" (J. Tumas 60 p.).

Vienas Mačiulio mokinys kun. Pr. Turauskas šiaip apibūdina to meto Mačiulį klierikų akyse: „Cirtautą gerbėm, Davidavičiaus privengėm, kai kurių bijojom, Šimaitį, o itin Maciulevičių-Mačiulį mylėjom, lyg vyresnįjį brolį. Jis iš tiesų klierikam draugu būti stelgėjos ir buvo. Jo išpažintinė visada apgulta. Vyresnieji aliumnai įvairiausiais reikalais privatiškai kreipėsi į jį. Girdavo jį, kaipo teologijos profesorių. Aš, kaipo pirmametis, mokiaus Plataus Katekizmo, kurį anuomet jau lietuviškai dėstė Maironis. Ir profesorius ir mokiniai supratome, jog ‚katekizmo' besimokant, reikia išmokti ir lietuvių kalbos... Į Maironį aukštesniųjų kursų draugai žiūrėjo, kaip į Jauniaus tradicijų gaivintoją, privalantį mumyse gaivinti sveikąjį patriotizmą" (J. Tumas 61 p.).

Vėl Akademijoje — 1894—1909: inspektorius ir pilkasis eminencija

Kunigas priklauso nuo savo viršininkų. Ir Maironio likimas penkiolikai metų buvo apspęstas dviejų viršininkų derybom. Vysk. Paliulionis atšaukė iš Akademijos savo

prelatą Davidavičių, kad padarytų jį seminarijos inspektorium. Akademijos rektorius Symonas išsiderėjo, kad Davidavičiaus vietoj duotų jam Mačiulį. Paliulionis, esą, nenorom sutikęs. Rusų valdžios patvirtintas naujai tarnybai 1894 Mačiulis atsidūrė vėl Petrapily šiuo tarpu jau ilgam — 15 metų.

Akademijoje „Maironis gavo iš Davidavičiaus paveldėtą daug praktingesnį dalyką, Moralinę Teologiją. Ji tuomet dar nė katedros neturėjo. Tad per ketverius metus Maironis buvo profesorium adjunktu ir drauge prefektu, kol Moralinė buvo pakelta į katedrą. Tada tapo ordinariniu profesorium. Be to, per dvejus metus ėjo dvasiškojo tėvo pareigas, sakydamas studentams konferencijas lenkų kalba... Akademijos inspektorius Klopotovskis, labai aštrus studentams, turėdavo su jais nemaža konfliktų. Tad likęs metropolitu, į savo vietą pasiskyrė patį jauniausį, už tai ir patį taikiausį profesorių Mačiulį. O kad einamos pareigos reikalavo ir atitinkamos dignitatis, tai prašė vysk. Paliulionį, kad Mačiulį padarytų aktualiuoju savo Katedros kapitulos kanauninku. Prie to buvo ir paties Mačiulio laiškas. Visame tame Paliulionio sekretorius šamberlianas Br. Žongolavičius įžvelgė ‚įsipiršimą‘, paintrigavo ir v. Paliulionis gana šiurkščiai Klopotovskio pasiūlijimą atmetė. Dėjosi tuo, jog turįs vyresnių už Mačiulį kandidatų, kaip va: šv. Trejybės kleboną Kaune lenką Petrą Barauskį (Žongolavičius, įtardamas Mačiulį, jog dėl jo nepatekęs profesorium į Akademiją, buvo tapęs nepermaldaujamu jo priešu). Užgautas metropolitas pats padaro Mačiulį savo, Mogyliavo, Katedros kapitulos garbės kanauninku, įgeldamas v. Paliulionį.

Neilgai trukus, Žemaičių Katedros kapitulai teko iš eilės trejenę atstovauti Kolegijoje, ir išsirinko savo atstovu prof. Mačiulį. Bet Kolegijos nariais tegali būti aktualieji kapitulų nariai. Tai v. Paliulioniui vėl noromis nenoromis teko pasidaryti Mačiulis savo aktualiuoju kanauninku, aplenkiant

lenką Barauskį. (Neilgai trukus betgi ir Barauskį įvedė į kapitulą)“ (Tumas 62, 63 p.).

Bet Mačiulio buvimas reiškėsi ir už Akademijos sienų — tautinėje visuomeninėje srity. „Literatūrai šitas laikotarpis yra beveik tuščias. Užtat politikoje pasižymi: padeda spaudoje kelti lietuvių spaudos klausimą, pats vaikščioja į *St. Peterb. Viedomosti* leidėją ir redaktorių Esp. Esp. kunigaikštį Uchtomskį, palenkia jį lietuvių pusėn, spausdina jo laikraštyje savo straipsnius, įprašo, kad ir kitų balsus už lietuvių spaudą dėtų. Rašo paklausimus departamentui ir su jais siunčioja A. Smilgą. Jam pritaria ir kiti inteligentai. Inž. Vilkutaitis iš Kaukazo duoda 100 rub. išlaidoms. Vincas Matulaitis padeda galvoti, bet veikti pats bijo“ (J. Tumas 64 p.).

Visuomenei judant Vilniaus Seime, kai spauda buvo atgauta, Mačiulio iniciatyva ir jam bendradarbiaujant buvo leidžiamas *Lietuvių laikraštis* A. Smilgos vardu.

„Rašo ir drauge su profesoriais J. Matulaičiu ir Pr. Būčiu surengia Kaune sociologinius kursus. Dar pirmiau trys profesoriai dirba (su Al. Dambrausku, be Matulevičiaus) programą susivienyti visoms jau savaime pradėjusioms susidarinėti krikščionių demokratų grupėms — savomis programomis“ (J. Tumas 64 p.).

Bet Tumas pasikartodamas teigia, kad „visais tais pedagoginiais ir visuomeniniais darbais apsikrėtęs, Mačiulis pragaišina geriausius savo įkvėpimus“ (J. Tumas 64 p.).

Būtų betgi neatsargu šį J. Tumo teigimą taikyti visam 15 metų laikotarpiui. Laikotarpio pradžia tebebuvo kūrybinga, vaisinga. 1905 metais išėjusiame *Pavasario balsų* trečiame leidime yra 13 naujų eilėraščių. Tarp jų „Vilnius“, „Trakų pilis“, „Aš norėčiau prikelti“, „Eina garsas“, „Kur bėga Šešupė“, „Vakaras ant Keturių Kantonų ežero“. Tai gerieji kūriniai. Kūrybinis slopimas pastebimas antroje to laikotarpio dalyje, spaudą atgavus. Tačiau šiam laikotarpiui pri-

klauso *Jaunoji Lietuva*, tuo vardu buvo pavadinta poema *Tarp skausmų į garbę*. 1909 buvo išleista ir poema *Raseinių Magdė*.

Atgal prie Nemuno, Neries: lietuvių kalbos įpilietinimas seminarijoje

„Ir nors tolimojoje šiaurėje yra vyriausybės mylimas, gerbiamas ir iš kitų išskiriamas, nors su studentais taikoje, nesuerzinęs, nė susierzinęs gyvena, nors viskas jam eina sklandžiai, — lyg būtų patepama — vis dėlto juo toliau, juo labiau ilgėjasi Lietuvos, savo krašto, savojo Kauno; vis jam matos, jog jo darbas, kad ir didelis, kad ir visuotinosios Bažnyčios naudai, yra ne daugiau, kaip ‚lesinimas svetimų paukščių'."

„Mėgina jis atsigauti, koresponduodamas su likusiais tėvynėje ir čia radusiais plačią savo darbui vietą. Bet ir tai neilgam. Baranauskas, jau Seinų vyskupas, ligi tik M. jam parašė — lietuviškai, nutilo, nieko nebeatsakė ir korespondencija nutrūko" (J. Tumas 65 p.).

Pats gyvenimas padėjo Mačiuliui ištrūkti iš Petrapilio ir grįžti į Kauną po 15 metų. J. Tumas tas sąlygas taip aprašo:

„Miršta seminarijos rektorius J. Davidavičius, laikinai jį atstoja antru kartu grįžęs rektoriautų dabar sufraganas Cirtautas. Bet jį kapitula išrenka vyskupijos valdytoju (po Paliulionio mirties 1909, aut.) ir gauna jis kviestis Maironį, kad grįžtų į savo vyskupiją darbuotis jau mokslo įstaigos viršininku".

„Maironis šį kvietimą mielu noru priima, nors seminarija ubagiškai moka. Kai Akademijoje už profesoriavimą ir inspektoriavimą gaudavo 2400 rublių metams, tai seminarijoje už profesoriavimą ir rektoriavimą turėjo gauti 630 rub. metams. Svetimų tikybų departamentas, kur Maironis turėjo labai palankių jam žmonių, tiesiog stebėjosi tokia ‚handel byka na indyka'... siūlijos net sutrukdysią tokį nežmonišką

pažeminimą karjeroje. Bet Maironis geruoju įprašė juos, kad to nedarytų, nes tai jo paties geros valios linkimas namo, o pinigų su puse pensijos (1.200 r.), kuriuos turėjo gauti, jam užteksią. Mačiulis, kaip ir kiti ištarnavę profesoriai... iki pat karui gaudavę tą pusę pensijos už 15 metų tarnystės, viso su seminarija 17" (J. Tumas 66 p.).

Atsirado dar viena pagunda Kauno atsižadėti vardan Petrapilio. „Buvo pavojaus, kad Maironis ir dabar neilgai tepabus mylimajame savo Kaune. Po dvejų trejų metų Akademijos rektorių Žarnoviecką pakelia vyskupu sufraganu. Metropolita Kliučinskis raštu kviečia Maironį paimti Akademijoje rektoriaus pareigas ir garbę. Tačiau vyskupas Cirtautas (vyskupas nuo 1910 m., aut.) ėmė įkalbinėti, kad nesutiktų, žadėdamas čia pat jam padaryti karjerą. Pats važinėjo į Petrapilį Kliučinskio atkalbėtų nuo to sumanymo, ir laimėjęs, telegrama atsikvietė Maironį į Kaukones (buvo pakeliui) ir įprašė, kad pats atsisakytų nuo Akademijos, nes Kliučinskiui nebepatogu esą dėl Cirtauto atsiimti savo žodis" (J. Tumas 66 p.).

Taip nuo 1909 Maironis įsikūrė vėl Kaune. Kaip jo atsiradimą pajuto seminarija, J. Tumas cituoja vieno klieriko atsiliepimą apie pirmą Maironio, kaip rektoriaus, pasirodymą: „Kaip šiandien matau Maironį — rimtą ir senyvos išvaizdos profesorių, besisveikinantį su mumis didžiojoje seminarijos salėje... Jisai prabilo į mus auklėtinius lietuviškai, kas buvo nepaprasta tuo metu, nes čia buvo tradicija kalbėti lenkiškai. Mus lietuvius ne tiek nustebino toks pasielgimas, kiek pradžiugino, kad nuo tos valandos pajutom šalia savęs tvirtą sieną prieš lenkiškąją dvasią, kuri tiek metų viešpatavo minėtoje mokykloje. Lenkuojantieji auklėtiniai elgesį būsimojo savo vadovo visaip aiškino: vieni kalbėjo, kad nauja era prasideda, kiti kritikavo Maironį už netaktingą neva pasielgimą, kad jis neprabilo senu papročiu lenkiškai ar bent loty-

niškai. Mums gi lietuviams buvo suprantamas teisingas pasielgimas ir laukėm iš Maironies tolimesnių naujų žygių.

Kartą pareiškęs savo drąsų nusistatymą, Maironis nė žingsnio nepaslinko atgal... Mokyklos tvarkoje buvusią lenkų kalbą pakeitė lietuvių kalba. Tai atsitiko trumpu laiku ir be jokių kliūčių.

Maironis pralaužė ledus seno papročio ir įvedė naują paprotį: jausti ir gyventi lietuviu. Auklėtiniai greit apsiprato su naujove ir net tie, kurie mėgdavo svetima kalba kreiptis į perdėtinį, dabar nebedrįso kitaip užkalbinti Maironį, kaip lietuviškai" (cit. iš J. Tumo 67, 68 p.).

Maironis pakeitė paprotį, kaip sakyta, be jokių kliūčių, nes dirva jau anksčiau buvo paruošta. Kan. M. Vaitkus *Mistiniame sode,* kuriame vaizduoja savo buvimą Kauno seminarijoje 1903—1906 metais, išryškino, kaip klierikų eilėse išaugo lietuviška dvasia. Ją demonstravo rekreacijos metu lietuviškai dainuodami, rengdami lietuviškus vakarus. Nors inspektorius Kriškijonas mėgino drausti, bet jo draudimas nebuvo vykdomas, kada rektorius A. Karosas tyliai buvo palankus lietuviams ir juos rėmė. Palankiai žiūrėjo ir Cirtautas, trumpam paskirtas po Karoso ir įvedęs kai kuriuos dalykus dėstyti lietuviškai. Maironio pasirodymas su lietuvišku žodžiu buvo pribrandintas. Jis reiškė, kad lietuvių kalba vartojama ne tik liaudies pastoracijai, bet ir tarpusavio santykiams seminarijoje.

Jei Maironis tikėjosi ramaus gyvenimo Kaune, jis klydo. Kaune tebėjo aštri kova tarp lietuviškosios kartos ir lenkiškosios, siekiančios paskutinėm jėgom išlaikyti pozicijas. Pastarajai labiausiai atstovavo kun. Br. Žongolavičius, vyskupo Paliulionio paskirtas vyskupo sekretorium. Prie tautinio antagonizmo prisidėjo gal ir asmeninė Žongolavičiaus pagieža Maironiui, nes, J. Tumo liudijimu, Žongolavičius įtarė Maironį, kad dėl Maironio kaltės Žongolavičius nebuvo paskirtas profesorium į Akademiją. Kai Maironis atsikėlė į

Kauną, savo nusipirktuose namuose įkurdino viešąjį Katalikų knygyną, Katalikių moterų draugiją ir kt. Žongolavičius mėgino subagatelizuoti Maironio padėtį insinuacinėm pastabom: „Apsikrovė moterim“. Kai prie tautybių rivalizacijos prisijungė asmeninis kerštas, kova turėjo būti azartinė, nesiskaitant su priemonėm. Maironiui nebuvo paslaptis, kad prieš jį Vatikane atsirado skundų tos pačios prasmės, kaip Žongolavičiaus insinuacijos. Vatikanas jautrus tokiem skundam; jie palieka įtarimą paliestiesiems visiem laikam. Vatikanas nedarė išimties nė Maironiui. Maironis kaip tik labiau turėjo būti įtartas, nes Vatikano lenkų informacija buvo gausi ir įtakinga — lietuvių jokios. Suprantami tad Maironio pergyvenimai, kuriuos jis išreiškė savo eilėraščiu, datuotu 1908, bet paskelbtu tik 1920, „Taip atsilyginta“. Pasikartojo tas pats pergyvenimas, kada į vyskupus buvo parinktas J. Skvireckas, o aplenktas Maironis. To laiko Maironio pergyvenimai sužymėti eilėrašty „Skausmo skundas“, kurį jis leido paskelbti tik po savo mirties.

MAIRONIO ASMENYBĖS PORTRETAS

FRAGMENTAS IŠ MONOGRAFIJOS

1. Maironio asmenybės leitmotyvas — pusiausvyra. 2. Psichologiniu atžvilgiu: pusiausvyra tarp jausmo, proto ir valios. 3. Socialiniu visuomeniniu atžvilgiu: pusiausvyra tarp gamtos ir kultūros, tarp individualizmo ir visuomeniškumo, tarp taupumo ir šykštumo. 4. Etiniu ir religiniu atžvilgiu: pusiausvyra tarp bohemos ir askezės; pusiausvyra tarp intymaus ir manifestacinio religingumo. 5. Maironio portretas rėmuose.

1. Kiekvienas, anot Gogolio, turi ką nors sava. Toks žmogaus charakterio savumas yra lygus kūrinio pagrindinei idėjai arba leitmotyvui. Jis duoda tam žmogui ar kūriniui charakteringą spalvą, toną, nepakartojamą kituose; jis išreiškia jų esminę žymę, atskiria nuo kitų tos rūšies būtybių. Vienuose kūriniuose leitmotyvas esti ryškesnis, kituose blankesnis. Gyvenimo iškarpoje leitmotyvas blankesnis nei kūryboje, nes gyvenimas yra tik chaosas žaliavos, iš kurios menininkas formuoja kūrinyje naują pasaulį su aiškesniais, vaizdesniais principais, su labiau išryškintais esminiais bruožais. Dėl to gyvenimo žmogų sunkiau charakterizuoti, nei literatūrinį personažą.

Tačiau ir gyvenimo žmonių tarpe vieni vadinasi „fotogeniški", kiti — ne. Jei Vaižgantą, Šliūpą, Kudirką, Jakštą, Herbačauską priskirsime prie pirmųjų, tai Maironis yra antrojo tipo. Jo asmenybės leitmotyvą sunku įžiūrėti. Jame sunku aptikti reljefingų bruožų, kurie leistų poetą griežtai ir tiksliai apibūdinti ir galbūt įstatyti į Sprangerio ar kitų tipologų nustatytas kategorijas.

Jeigu tipai skirstomi pagal vyraujančias juose dvasines galias, pagal temperamentus, pagal jų domėjimosi interesus, tai Maironyje nė viena tų galių ir nė viena interesų sritis nėra taip prasikišusi, kad nustelbtų kitas ir duotų asmens portretui aiškią spalvą. Nė pačiame gyvenime nėra įvykių, kurie su tokiu bent reljefingumu kaip Kudirkoje charakterizuotų šitą žmogų. Visas Maironis ir jo gyvenimas toks iš viršaus lygus, toks klasiškai paprastas ir vienodas, nuosaikus, pusiausvyrą išlaikąs, kad daro monotonijos, pilnumos įspūdį. Jei vis dėlto reiktų surasti esminį Maironio bruožą, tai labiausiai ir būtų žymėtinas jo nuosaikumas, pusiausvyra.

2. Nuosaikumas, pusiausvyra, pirmiausia, tarp žmogaus dvasinių galių: jausmo, proto, valios. Įpratę esame vadinti Maironį jausminės poezijos kūrėju. Jausmu jis stipriai reagavo ir gyvenime. Mažmožiai taip jaudino, kad Maironis dėl jų kankinosi, naktimis neužmigdavo. Jei buvo sujaudintas iš šalies, ne visada iškęsdavo nereagavęs. 1895 *Varpui* suniekinus jo pirmąją poemą, kad ir santūriai, kad ir džentelmeniškai, bet sugelta širdimi rašė repliką. 1906 stud. A. Voldemarui pakritikavus *Pasakojimus apie Lietuvos praeigą,* Maironis ne tik replikavo, bet ir privačiame laiške Jakštui-Dambrauskui prisipažino, kad nuo tokio koneveikimo dingstąs noras bet ką rašyti. Net po keliolikos metų negalėjo užmiršti tos kritikos ir ją prisiminė naujame savo istorijos leidime.(1) Stud. Venclova 1924 nedžentelmeniškai spigino Maironiui į akis, kad jis „paseno", ir poetas jam atsakė: atsakė ne tik jam, kiek visai jaunajai kartai, nemokančiai

pagerbti senųjų. Stipriai jaudinosi dėl lenkomanų paleistų prieš jį insinuacijų ir šmeižtų, o reagavo bent tuo, kad paprašė vyskupą ištirti jam daromus priekaištus. Dar stipriau buvo sujaudintas, kada Roma aplenkė jį hierarchijos pakopose ir vienu atveju reagavo ne tik savo eilėraščiu, bet ir tuo, kad buvo beatsisakąs iš seminarijos rektoriaus pareigų.

Tai keli to išviršinio reagavimo momentai, kada jis pats buvo tiesiogiai paliestas. Bet kiek jų iškentėjo vienas, išviršiniu būdu nereaguodamas; palikdamas juos savo viduje, kaip uždarame katile, ar tik netiesioginiu būdu reaguodamas — savo pergyvenimą išreikšdamas poezijos formomis. Didžioji Maironio poezijos dalis, tiek patriotinė, tiek asmeninė, yra tos reaktyvios prigimties vaisius: už kiekvieno eilėraščio slypi konkretūs gyvenimo akstinai, į kuriuos Maironis poezija reagavo.

Tačiau pergyvenimų verpetai nepajėgė nublokšti nuo išorinės ramybės, rimties. Nepajėgė, nes Maironio jausminį gyvenimą stipriai siejo kitos dvi galios: protas ir valia. Teorinis Maironio intelektas blykštelėjo jau gimnazijoje matematikos pamokose. Teorinis protas su aiškia griežta logika prašneka iš Maironio paskaitų, iš straipsnių. Net išlikusiuose keliuose pamoksluose tokiomis nepaprastomis progomis, kaip Jaunių laidojant, Karo muziejų atidarant, maža emocinio pakilimo, tik natūrali, logiškai tiksli minties eiga. Į senatvę net pats Maironis suabejojęs savo pašaukimu. Kun. Vaitkus pasakoja linksmą nuotykį su Maironiu:

— Gerai nuotaikai mėgdavau iš rankos ateitį papranašauti. Sykį, Palangoje vasarojant, ir Maironis sako: „Kunige Mykolai, nuspėk ir man". Šį tą žinodamas iš Maironio praeities, padariau rimtą veidą ir sakau: „Prelate, tamsta nuėjai ne tuo keliu, kuris tamstai buvo skirtas. Tamstai buvo ne poezijos kelias..." Sunerimo Maironis: „Koks gi?" — „Nežinau, bet aiškiai matau, kad tamsta prasilenkei su pašaukimu..." Persiskyrėm. Ryto metą po mišių per pusryčius Maironis ir

sako: „Kunige Mykolai, tamstos tiesa. Naktį giliai galvojau: aš turėjau būti matematikas...“

Maironis mėgo žaidimus, kur reikia galva padirbėti. 1924 m. pas kun. Vailokaitį Palangoje sykį per savaitę susirinkdavo svečių. Sykį buvo ten žaidžiama šaškėmis su uždaviniu: keturios figūros turi uždaryti partnerio vieną figūrą. Maironis pamatė; jam patiko, ir čia pat sumaniai uždarydavo ar išsisukdavo. Čia pat jis su noru ėmėsi ir kito intelektualinio žaidimo: vienas išeina iš kambario, kiti susitaria dėl pasikalbėjimo temos. Grįžęs turi ją atspėti, į savo spėjimus gaudamas atsakymus „taip“ ar „ne“. Maironis, gavęs spėti, ėmė pačias bendrines sąvokas, paskui jas gvildė vis siauresnėmis rūšimis, porūšiais, iki prieidavo jau konkretų pasikalbėjimo objektą. Toks žaidimas jam sekės.

Teorinis intelektas davė Maironį mokslininką, teologijos daktarą, profesorių. Tačiau ir teologiniuose dalykuose Maironis neįsileidžia į spekuliatyvinius klausimus. Jam artimesnės tos teologijos sritys, kurios turi daugiau ryšio su praktiniu gyvenimu — moralinė teologija. Moralistas praktikas Maironis daugiau klauso praktinio nei teorinio proto.

Daug reikėjo Maironiui praktinio proto, administruojant kunigų seminariją, vykdant didžiules statybas seminarijai ir sau, sprendžiant bent kiek ir visuomeninio gyvenimo klausimus. O geriausias Maironio praktinio proto dokumentas yra jo testamentas. Jame iki detalių sužymėtas ir sutvarkytas kiekvienas jo turto ir jo palikimo reikalas.

Ne žaibo švyščiojimais reiškiasi Maironio intelektiniai sugebėjimai, tik apsimąstant, apsisvarstant. Skubiai nesprendžia; tik pagalvojęs duoda galutinį atsakymą. Kun. J. Stakauskas pasakoja, kaip Maironis 1915 Panevėžyje prašęsis pagalvoti, kas turi vyskupiją administruoti, ar jis, Maironis, ar kan. Stakauskas. Svarstęs, kanonus vartęs ir tik po poros valandų galutinai apsisprendęs Stakausko naudai.

Ką nusprendęs, vykdė neatšaukiamai. Darbo nemetė jo

nebaigęs. Nors kankinosi, taisydamas *J. Lietuvą*, nors skundėsi vargiai betesėsiąs iki galo *Mūsų vargų*, tačiau tesėjo. Nesiblaškė nuo vieno dalyko prie kito.

Taip vykdyti sumanymus iki galo, protinius pasiryžimus paversti aktu galėjo tik stiprios valios dėka. Jausmo ir proto, širdies ir pareigos konfliktuose, stipriuose konfliktuose, nes abidvi tos galios stiprios, — Maironiui nulėmė valia. Valios galybė padėjo išlikti Maironiui moralinėj aukštumoj. Valios galybė leido jam, kaip sakos, išvengti purvų ir galvą aukštai nešioti.

Ne tiek epochos herojizmu, kiek asmenybės pilnatve, jo ideologijos principais ir valios sugebėjimais tenka aiškinti, kodėl Maironis nepalūžo gyvenimo eigoje. Jausmas, protas, valia susikoordinavę taip, kad Maironis yra tikra natūrali žmogaus asmenybė — su vidaus debesimis, pragiedrėjimais, audromis, kurios, neišvertusios žmogaus asmenybei privalomų normų, galų gale baigiasi rezignacija, rimtimi, pusiausvyros atgavimu. Tokios asmenybės gyvenimas atrodo paprastesnis negu tų, kuriuos jausmo, intelekto ar valios — vieno kurio — žymi persvara nuveda į kraštutinumus; juose daugiau katastrofų, daugiau „įvykių"; kitiems jie „įdomesni", bet ar patys laimingesni?

3. Maironis — pusiausvyros žmogus ir pomėgiais įvairioms gyvenimo sritims. Jis, antai, gamtos žmogus. Jis mėgsta svetimąją išgirtąją gamtą. Lanko Šveicariją, Italiją, Suomiją. Bet labiau prisirišęs prie lietuviškosios. Kiekvieną vasarą, bent paskesniais metais, buvojo tradicinėje Palangoje. Populiari ten buvo figūra su baltu apsiaustu, su balta šiaudine skrybėle, su gumbuota lazda, „mužikiškai" tvirtos saujos sugniaužta, seserį Marcelę parankiui paėmus ir bežygiuojanti jūros tilto link.

Ne miesčioniška mada traukė Maironį į Palangą. Miesčionis lanko Palangos kurhauzą, pajūrio restoraną, naktines pramogas, bet pati gamta, gamtos grožis ar net mistika mies-

čionio netraukia. Maironis norėjo gamtos grožio visais pojūčiais ir dvasia prisigerti. Jis pėsčias kartais nužygiuodavęs iš Kretingos į Palangą. Jis irstėsi laiveliu Tytuvėnų ežere, ypačiai audrotie. Jis eidavo vienas į mišką ar į Nevėžio pakrantes. Jis maudėsi Nevėžy, sportavo, lyg ne tik akį lyrindamas, bet visu kūnu gamtos malonumus pajusdamas.

Ankstyvasis pavasaris, kaip liudija kan. Kazlauskas, vyskupas Paltarokas, ištraukdavo jį į pamiškę. Tai Maironio mėgstamasis metų laikas. „Probuždenije vesny", kaip pats sakydavo, labiausiai žavėjo. Ne atsitiktinai ir savo poezijai davė *Pavasario balsų* vardą. O ta paprasta pirmoji pavasario gėlė — žibutė — buvo jo laukiamoji gėlė. Gyvendamas provincijoj, ankstyvą pavasarį pats jas rinko, nešė namo, prašė pamerkti, kad jam kvepėtų, iki žydės. Jai sudėjo ir eilėraštį („Neužmirštuolei").

Žavėjosi rūta. Tai ne tik liaudies simbolinė gėlė. Jos kvapu negalėjo atsikvėpinti Maironis, kai patrindavo ją savo stambiais pirštais. Stebėjosi, kodėl neatsiranda kvepalų rūtos kvapo. Tai esą būtų geriausi pasauly kvepalai.

Tai miniatiūriška gamtos skiautelė, kuria lepino Maironis akį ir kitus pojūčius. Bet ne tik pojūčius. Ji pažadino Maironiui refleksiją ir jausmus. Paprastasis laukų augalėlis pienė sukelia Maironiui žmogaus moralinio likimo asociacijas. Geltonas pienės žiedas — sakydavo Maironis — yra jauno klieriko kuklumas; kai pienės žiedas pavirsta pūkine galvele — tai klierikas, tapęs jaunu, pasipūtusiu kunigėliu, išėjusiu į pasaulį, kurio visas kunigiškumas, kaip pienės pūkeliai dings, kai tik papūs pasaulio vėjai... O panoraminė Palangos, Šveicarijos, Italijos gamta net daugiau pažadindavo Maironį jausti, svajoti, nekaip ją stebėti optinėmis akimis ar kitais jusliniais organais.

Gamtoje Maironis tiesiog demokratėja. Nereikalauja jokių patarnavimų. Pats batus valos, pats Nevėžy kojines plaunas. Eina į mišką malkų pjauti, apie namus pats vienas

sodina, genėja medelius; dirba su visais, žaidžia, dainuoja, pramogauja su jaunimu, lyg būtų Rousseau pasiklausęs ar savo jaunąsias dienas atgaivinęs. Tebestovi akyse nusileidusios saulės liepsnotame fone ant Palangos tilto būrys dainuojančio jaunimo, o vidury kaip žiede su savo baltu apsiaustu Maironis...

Keturių Kantonų ežeras ir Paryžius — dvi garsiosios pasaulio vietos; abi turistų gausiai lankomos; viena — tyrosios gamtos, antra rafinuotos civilizacijos stebuklas. Maironis neabejodamas pasirenka pirmąją. Jį traukė gamtos amžinoji rimtis ir didybė. Jį baido nuo Paryžiaus jo degeneruotas žmogus ir kultūra. Su humoru ir su naivumu aiškinasi Maironis Dambrauskui:

— Nors į užrubežių rengiuosi, bet nežadėdamas būti Ryme, nei kiek neketinu būti Paryžiuje ant parodos; visai ji manęs netraukia. Mačiau jau ne vieną didelę parodą, kaip aną metą Berlyne, ir nuo to laiko atstojo man noras ant jų buvoti: yra tai marios be galo ir krašto, kur žmogus tikrai nieko negali pamatyti, nors nedėlią ant to atidėtumei... Nevažiuosiu į Paryžių ir dėlto, kad norėčiau pagyventi ant šios ašarų pakalnės, o su tais prancūzais tai visaip gali atsitikti; gali ir nuskandinti ir į orą kokią bombą išmesti, ar per kokią komuną be jokio reikalo nudurti. Neturiu simpatijų dėl jų jau iš tos priežasties, kad savo parodą demonstratyviškai atidengė didžiojoje subatoje... Ketinu ant kokio pusantro mėnesio pasilsėti Šveicarijoje ant krašto ežero Keturių Kantonų, kur jau du kartus buvau ir kur maloniaus tarp gamtos grožybių.

Ir vis dėlto Maironis mėgo ir kultūrą, kultūrą dar nesugadintą, nesumanieruotą, gerąja prasme aristokratinę. Aukštojoj visuomenėj daugiausiai gyvenęs, su ja santykiavęs, pamėgęs jos tradicijas ir manieras, saloninės kultūros žmogus. Ypačiai pamėgęs meną. Lankė meno parodas. Įsigydavo vertingesnių paveikslų. Jo butą puošė graži lenkų daili-

ninko Mioduszewskio padaryta Murillo paveikslo kopija; to paties menininko Maironio portretas, vienas kitas Varno, Žmuidzinavičiaus paveikslas, tik jie, deja, Didžiojo karo metu dingo. Paskutiniuoju laiku turėjo Galdiko, Janulio, Šimonio, Roemerienės kūrinių. Jo butas buvo restauruotas Tado Daugirdo lietuvišku stilium. Iš naujesniosios tapybos mėgo tik Čiurlionį ir Šimonį. Lankė parodas, muzikines pramogas. Dar akademijoj inspektoriaudamas, slapta vaikščiodavo į operą. Prof. B. Čėsnys seka net vieną anekdotinį nuotykį apie tuos laikus. Esą Maironis su akademijos profesorium Baltrušiu operoj sykį pastebėję dar vieną kunigą, persirengusį civiliai. Bet patys nebuvo pastebėti. Kitą dieną juodu, sutikę aną operos lankytoją, pradėjo gąsdinti: einą gandai, kad jis operoj lankęsis. Tas prisibijodamas, kad žinios nepasiektų vyskupo, liovęsis vaikščiojęs į operą, ir Maironis su Baltrušiu galėję toliau joje lankytis be liudininko...

Muziką Maironis labai mėgo. Tačiau, kaip kun. M. Vaitkus liudija, didelio muzikos skonio neturėjo. Didieji muzikos kūrinai jam nebuvo suprantami. Jį labiausiai žavėjo Chopino lengvieji, populiaresnieji dalykai — noktiurnai, romansai. Chopiną brangino tiek, kad muzikos mėgėjų prašė visai neskambinti, bijodamas, kad jie nebūsią paskambinti tobulai. Ne atsitiktinai Chopino noktiurnais žavėjosi Jadvyga ir Rainys *Jaunojoj Lietuvoj*. Neatsitiktinai visoje Maironio poezijos formoje yra toks stiprus muzikinis elementas...

Kaune Maironis buvodavo teatre, koncertuose. Tiek Didžiojo karo metu Panevėžy, tiek paskui nepriklausomame Kaune savo bute organizuodavo literatūrinius, muzikinius pobūvius. Į juos kviesdavosi intymių draugų būrelį: rašytojus, dainininkus. Turėjo du erdvius salonus, gerą fortepijoną — ko tokiems muzikiniams pobūviams reikia. Prašydavo savo svečius menininkus padainuoti, paskambinti. Su visais ir pats dainuodavo. Kitas atsinešdavo ir savo smuiką ar violončelę. Muzikiniuose trio ar kvartetuose dažni dalyviai

būdavo Naujalis, kan. Byla, smuik. Leškevičius, J. Vailokaitis. Net ir pats Maironis buvo įsigijęs (žinoma, ne sau, nes nemokėjo!) seną vertingą smuiką, kurio išbandyti pasikviesdavo smuikininkus. Paskui tą smuiką(3) padovanojęs kažkokiam pradedančiam, bet gabiam muzikos mokyklos mokiniui.

Mėgo ir ne menininkų intymius pobūvius. Petrapilyje lankydavosi pas aukštuosius ministerijų pareigūnus. Tie lankė jo butą. Kaune svetimieji, neišskiriant nė gubernatorienės, buvodavo Maironio svečiai. Ir paskiausiais gyvenimo metais jautėsi Maironis patenkintas, galėdamas sukiotis aukštosios visuomenės sferose. Jis čia tikras aristokratas, imponuojąs savo tauria laikysena, pokalbio inteligencija, gyvumu, sąmoju. Rafinuotą inteligenciją rodo ir jo replikos kritikams.

Saloniniame gyvenime dažnai kartojasi tos pačios temos, tie patys anekdotai ar šiaip konvenansai. Tas pat ir su Maironiu. Progai pasitaikius, jis ir seka savuosius anekdotus:

— Kartą Petrapilyje buvo garsi vaškinių figūrų paroda. Nusivedžiau į ją ir savo klierikus, akademikus. Vienas klierikas buvo trumparegis. Prisiartinęs prie vienos panelės, atidžiai žiūrinčios į vaškinę figūrą, pamanė, kad ji irgi vaškinė, ir, norėdamas įsitikinti, bakstelėjo pirštu į nosį. Ta sudrebėjo ir pasipiktinusi sušuko: „Čto vy nachal, a ješčio duchovnyj!" O tas dar labiau nusigandęs: „Izvinite; ja dumal, čto vy nadutaja!"

— Kai jaunas kunigėlis parvažiuodavau į savo parapiją, įkinkydavo mane šventomis dienomis išpažinčių klausyti ar pamokslų sakyti. Vieną kartą — čia, matot, nėra jokia išpažinties paslaptis — kartą piemenukas, išpažinęs savo nuodėmes, sako: „Dar turiu vieną grieką, bet nesakysiu. Bijau, kad nesupyktum". Po ilgo įkalbinėjimo ir pasižadėjimo nesupykti, piemenukas prisipažino: „Kad esi jau toks geras, tai imsiu ir pasakysiu. Kai tamstą aną nedėldienį įlipai pamokslą

sakyti, aš pamislijau: jau tas rupūžė vėl kokį pasninką užduos..."

Pobūvių priešas — ginčai. Maironis jų nemėgo ir vengė. Kartą — pasakoja kun. Kazlauskas — į Krekenavą atvažiavo Tumas, Vėgėlė, Tilvytis. Buvo ten ir Maironis. Susiginčyta dėl Bažnyčios atskyrimo nuo Valstybės. Klebonas Kazlauskas įrodinėjo, kad toks atskyrimas Bažnyčiai būtų žalingas, o Tumas ir kun. Vėgėlė oponavo. Tilvytis klausėsi, maža tesikišdamas. Maironis palaikė Kazlauską. Pasakęs savo nuomonę, kiek pasiklausęs įkarštėjusio ginčo, jis išėjo į savo kambarį ir atsigulė. Rytą Maironis pastebėjęs Kazlauskui:

— Aš jūsų ginčus ilgai girdėjau per dvi mūro sienas. Bet sakyk, ar verta buvo ginčytis? Ar neužteko pasakyti porą kartų savo nuomonę ir nustoti? Juk nei tu jų neįtikinsi, nei jie tavęs...

Kad ginčų būtų išvengta, pobūviuose griebiamasi tokių temų, kurios nesukelia nuomonių didelio įvairumo. Maironis politinių, visuomeninių temų vengė. Mieliau ėmėsi meninių, literatūrinių. Kun. Mykolas Krupavičius, tam pačiam name su Maironiu gyvenęs ir dažnai susitikdavęs, neprisimena, kad nors sykį su Maironiu būtų tekę kalbėtis politiniais klausimais.

Daugiausia gyvendamas mieste, susidurdamas su aristokratine visuomene, Maironis, anas gamtos žmogus, prisiėmė 19 amžiaus aristokratinius konvenansus ir juos išlaikė iki savo gyvenimo pabaigos.

Mėgdamas intymias rinktinių žmonių kompanijas, Maironis ieškojo žmogaus, kuris išblaškytų jo vienišumo jausmą ar kuriam galėtų atverti širdies dalelę ir juo pasiremti.

„O koks gražus ir dieviškas yra susiliejimas dviejų sielų, kurios susitinka kelyje į dievybę!" entuziastingai kalbėjo Schilleris apie savo santykius su Koerneriu.

„Trokštu draugo arčiau. Juo tikėti galiu. Jis, kaip audra,

nujaus mano sielos skausmus“, kalbėjo poezijoj Maironis...

Maironio gyvenime praėjo daug žmonių, su kuriais jis buvo susiejęs savo gyvenimo epizodus ir kuriuose ieškojo sau draugo. Intymavo jis su Jančiauskais, su Smilgų, Matulaičių šeima, su Staneliais, paskui Kaune su Kaupais, Žilinskais, Nasvyčiais ir daugybe kitų. Per visą gyvenimą bičiuliavos su kun. Jančiausku, paskui kun. Kazlausku, galiausiai kun. Vaitkum ir kt.

Vienuose Maironis rado atmosferos, kurioje jis pamiršdavo savo vienišumą, darbą, rūpesčius ir pagyvendavo naujo gyvenimo — poilsio valandas. Kiti jam buvo lyg Sturmo ir Drango išpopuliarinti „genijai“, kurių balsui jis tyliai pasiduodavo, kurių žodžiai jį padrąsindavo kilti į idealų viršūnes. Schillerio kalba betariant, kurie pasėdavo jo dvasioje nerimo, kančios, reikalingos kūrybiniam aktui.

Nuo pat mokyklinio suolo Maironį traukė Antanas Vytartas. Aukštaičio draugystėje brendo žemaičiui kunigystės, pasiaukojimo idealas. Jų draugystė rodo gyvą atvaizdą *Jaunojoj Lietuvoj* — tas Jonas Glinskis ir Juozas Rainys, vienas tylus, tylutėlis, antras srove savo mintis liete liejąs: tai Maironis ir Vytartas.

Tačiau gyvenimas juodu išskyrė netrukus. Seminarijoj jau kitas draugas. „Seminarijoje turėjau draugą Julijoną Šimaitį, gabų jaunuolį, kuris vėliau tapo tos pat seminarijos profesorium. Pats mėgdamas poeziją, jis nemaža prisidėjo, ir mane paskatindamas į šį meną. Tuo metu esu sukūręs dainų, vėliau išpopuliarėjusių visoje Lietuvoje“ (*Autobiografija*). Prašmatnus tai buvęs vyras, kaip sako Tumas, tas naujasis Maironio bičiulis Šimaitis. Išėjęs gimnaziją, veržėsi į universitetą, bet motina alpdama įprašė važiuoti į kunigus. Mačiulis kitkart pabaigė įtikinti jį, kad pamėgintų... Pabuvo Šimaitis ir pamėgo, buvo tiesiog tobulas klierikas, pilnas gilaus mokslo ir pamaldumo (Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos*. „Jonas Maironis Mačiulis“, 5 p.). Kiek Vytartas traukė Mai-

ronį į kunigystę ir idealizmą, tiek dabar Maironis traukė Šimaitį į kunigystę, o pastarasis atsimokėjo Maironiui, traukdamas jį į tikrąjį poezijos kelią, į Goethės, Schillerio kūrybą. Nuoširdžiais laiškais dalinosi Maironis su Šimaičiu mintimis, bet greita pastarojo mirtis išskyrė draugus: dingo ir Maironio laiškai, kurie būtų paaiškinę Maironio dvasios pergyvenimus.

Gyvenimas atneša naujus draugus, naujus patyrimus su trumpais džiaugsmais ir ilgomis kančiomis... Krokuvos universiteto rektoriaus Jančevskio žmona, Petrapilio lietuvio prekybininko A. Smilgos žmona, Petrapilio lietuvių labdaros draugijos pirmininko Matulaičio žmonos sesuo Mackevičiūtė, gydytojo Stanelio duktė Jadvyga, kun. Kazlausko pusseserė Petkaitė ir kt. buvo tos moterys, su kuriomis artimai Maironis bičiuliavos, kurių draugystėj giliau pažino savo širdies potroškius ir pasiimtos pareigos didybę. Jų įtakoje sustiprėjo pagarba moteriai ir tauri nuomonė apie moters rolę vyro gyvenime ir darbuose. Moteris virto jo pergyvenime vyro įkvėpėja kūryboje ir stiprintoja gyvenimo varge. Apie moteris, kaip liudija vysk. K. Paltarokas, Maironis nekalbėdavo nei pats nei kitiems nieko moterį įžeidžiančio neleisdavo kalbėti. Gal artimiausi bičiulystės ryšiai siejo Maironį su Stanelyte, liaudies mokytoja, idealiste, taurios sielos mergaite. Jai Maironis nuoširdžiai galėjo pasakyti: tavo sielą atjausti vienas aš galiu, bet... bet skirta eit man, mano miela, kitu gyvenimo keliu. Kitu gyvenimo keliu teko eiti ne tik dėl to, kad Maironis buvo kunigas, bet ir kad šis artimas žmogus mirė džiova, tepalikdamas poetui graudžius atsiminimus, nuoširdaus sielvarto poezijos pluošteliui ir pasižadėjimą naujų pažinčių nebeieškoti, jeigu širdžiai telemta kentėti...

Toks pasižadėjimas yra skausmingo momento padaras. Kada sielos žaizda užsitraukia, poetas neuždaro savo širdies nuo naujų draugų.

Iš tų daugybės bičiulių, kuriuos gyvenimas suvedė į artimą pažintį su besenstančiu poetu, bene įtakingiausias buvo kun. Mykolas Vaitkus, žemaitis. Nuo 1917 metų suėjęs į pažintį su poetu, artimiausiai su juo bičiuliavos iki pat mirties. Vaitkaus nuoširdumas, jo socialus būdas, jo meniški palinkimai, jo platus tolerantiškumas, rafinuotos manieros buvo jam atvėrę duris į Kauno šviesuomenės šeimas. Jis kvietėsi Maironį ir sykiu su juo žingsniuodavo į vieną ar kitą šeimą popiečio. Susikviesdavo ir savo bute artimųjų būrelį — vyrus ir moteris, nepamiršdamas Maironio. Maironis mielai lankydavosi. Tą senstantį poetą Vaitkus išmokė matyti grožio ne tik idealų sferose, bet ir gyvenimo reiškiniuose, žmonėse.

Vaitkus, tas naujas „genijus", turėjo norų ne tik sudaryti sąlygas poeto dvasios poilsiui. Jis neužmiršo ir pačios jo kūrybos. Kūryba jam parūpo net labiau nekaip pats kūrėjas. Jis matė, kad Maironis jau nebekuria, o jei kuria — be ugnies, be įkvėpimo. Jis žinojo, kad Goethė, senas, senutėlis, dar rašė aistrias meilės daineles ir piršosi 18 metų gražuolei. Vaitkus ryžosi paaukoti kūrėją vardan kūrybos — pastūmėti kūrėją į tokias sąlygas, kuriose suirtų jo vidaus ramybė, jis imtų kentėti, kovoti su savim, o iš skausmo gimtų nauja giesmė, gal liūdnesnė „už girių ošimą". Tačiau apsiriko: galėjo suaudrinti poeto pergyvenimus, bet negalėjo pažadinti poeto kūrybos. Maironis ne Goethė. Jo įkvėpimo šaltinis kita meilė, kuri buvo svetima vokiečių poezijos milžinui — tėvynės meilė...

Tai buvo paskutinis draugas, lėmęs Maironio dvasios kelią.

Kiek su tais rinktiniais savo širdies draugais Maironis buvo atviras, kiek mėgo intymias jų bohemas, tiek aristokratiškai vengė viešumos.

Tai ne Vaižgantas, kuriam visuomenė buvo kaip žuviai vanduo. Nemėgo Maironis minios. Minia smalsiai vagia iš asmens visa, ką jis turi savo intymaus. Minia dievina savo

herojų, bet čia pat jį pasiryžus sumindyti, jeigu jis padarys ne taip, kaip minia nusiteikusi iš jo laukti. Minia jaučias turinti teisę į tą, kuris yra aukščiau atsistojęs, ir jame matyti realizuotus tuos privalumus, kurių ji pati neturi. Nemėgo Maironis minios su jos kritiką. Nemėgo žmonių, kurie negailestingai kritiškai vertino artimą ir kurie buvo linkę žmoguje įžiūrėti pirmiausia ydas. Nemėgo betgi nė tos minios pompų. Atsisakinėjo nuo dalyvavimo albume, kai 1907 metais Basanavičius paprašė Maironį atsiųsti savo fotografiją. Atsisakė ir nuo savo jubiliejų (1913, 22 m.). Ne iš krikščioniško kuklumo, kaip Jakštas kad prašėsi palaidojamas šešėly. Atsisakė greičiau dėl to, kad su klasiku būtų galėjęs pasakyti: odi profanum vulgus... Jo aristokratinis individualizmas, savigarba jaučia savo pranašumą prieš minią. Joje nenori būti, o tik aukščiau jos arba visai šalia jos. Geriau nuo jos pasitraukti ir laikytis iš tolo, kad nereiktų paskiau susilaukti konfliktų ir jautriai kentėti.

O betgi individualistas Maironis nebuvo. Jis nemėgino užsidaryti tik sau ir savais interesais gyventi. Jis turėjo gyvą visuomeninį jausmą ir sąmonę. Gyventi visuomenei, tiesa, jį traukė ne spontaniškas nusimanymas, kad jo prigimtis to reikalauja, bet kad to reikalauja pareiga. Ir vardan pareigos visuomenės reikalus tenkinti Maironį randam patriotiniame sąjūdy aktyvų nuo pat seminarijos laikų. Tačiau stovėti visuomeninio gyvenimo pryšaky jis nestovėjo. Nei Vilniaus Seimas, nei 1905 įvykiai, nei kova dėl lietuvių kalbos bažnyčiose, nei okupacijos meto lietuvių akcija, nei Nepriklausomybės skelbimas jo nepastatė tarp tų, kurie vadovauja. Jis kaip Schillerio Tellis veikia skyrium ir nuošaliai. Tada jaučiasi jis galingesnis, kai vienas. Iš nežinios jis laidė ugningus šūkius, įkaitintus jo vienišose įkvėpimo valandose.

Nė su kuria politine grupe ar bent su kuria politine doktrina nesutapo. Tiesa, buvo noro ir pastangų Maironį nutraukti į atskiras visuomenines sroves, bet jo neprilenkė nė

viena. Aiškiai tik vengė socialistų ir balansavo tarp krikščionių demokratų ir tautininkų. Iš tradicijos — linko į krikščionis demokratus, iš asmeninių simpatijų — į tautininkus. Jis nesmerkė iš esmės nė vienos grupės, jeigu tik ji lietuviška ir atsako jos skelbtiesiems idealams.

Maironis stovėjo aukščiau politinių ir ideologinių sąjūdžių ir piktinosi, kad jie nesutelpa Lietuvoje ir tarp savęs kovoja, užuot kovoję su Lietuvos priešais, ar dirbę pozytyvų darbą. Aušrininkų laikais sudėstytos Maironio portreto spalvos nenubluko nuo naujo gyvenimo vėjų ir saulių...

Kaip nesiejo savo asmens su viena politine visuomenine grupe, taip nesiejo su vienu socialiniu luomu. Ne luomų kova, bet jų santarvė brangi buvo jo ideologijai. Tačiau socialinis jausmas nebuvo Maironiui svetimas. Jau Maironio laikais Akademijoj socialinis klausimas buvo aktualinamas. Socialinis klausimas tada buvo suprantamas kaip darbininkų klausimas. Jį Maironis gyvai svarstė librete *Kame išganymas?* ir paskaitose 1909 Kaune. Tačiau gyvenimo praktikoje jis nepasiduodavo socialiniam sentimentui, vardan kurio žmogus atiduoda neturtėliui viską, nepaisydamas, ar auka bus racionaliai sunaudojama. Į tokį šelpimą Maironis žiūrėjo kritiškai ir net neigiamai. Visokių aukų rinkėjų, baliaus kvietimų nešiotojų neįsileisdavo nė į butą. Tai esąs veltui eikvojamas pinigas... Atrodo Maironis pedantiškai taupus, net šykštus. Tumas pasakojasi, kad jam, krikštijusiam Šimkaus vaiką, kuriam Maironis buvęs kūmas, šisai davęs tik 5 litus, kaip ir visi kiti. Arba vėl: kanauninkas Kazlauskas pasakoja, kad Krekenavoje rudens metu Maironis vaikščiodavęs po laukus ir surinkdavęs paukščių plunksnas. Parnešęs į kleboniją, atiduodavęs: „Kai taisysite pagalves, bus daugiau plunksnų, galėsite sunaudoti". — „Jos kietos, netinka į pagalvę". — „Na, vis kur nors galima jas sunaudoti", — replikavęs Maironis.

Sofija Čiurlionienė pasakoja, kad „Saulės" mokytojų

seminarijoj vienas gabus mokinys negalėjo užsimokėti už mokslą — reikėjo aukomis jam surinkti 10 rublių. Kai kreiptasi į Maironį ir išaiškintas jam visas reikalas, Maironis, prieš duodamas rublį, prisispyręs klausė: „Ar tamsta tikrai žinai, kad iš jo geras žmogus išeis?"

Giminėms maža teduodavęs. Net savo testamente jiems mažiausia paliko. Taip taupydamas, gaudamas gerą algą, Maironis galėjo įsigyti namus.

Tačiau savo sukrauto turto Maironis niekais nenuleido. Pasielgė su juo ne kaip šykštuolis. Jį pavedė visuomenės reikalams. Jau Petrapilyje jis gausiausias labdaros reikalams aukotojas, jis labdaros draugijos vicepirmininkas. Įsigijęs namus Kaune, nuo pat pradžios juos pavertė lietuviškų įstaigų centru; artėdamas į senatvę, savo namus atidavė vienus — Seminarijai, kitus Švietimo ministerijai, o santaupas testamente paskyrė visuomeninėms organizacijoms. Toks buvo Maironio socialinis solidarumas, racionalizuotas pusiausvyros linkme.

Tiesioginiam neturtingųjų interesui Maironio jausmas nebuvo toks jautrus, kaip apskritai visuomeniniam, patriotiniam interesui. Tauta, lietuviai be detalizavimo ir diferenciavimo buvo jo visuomeninių pergyvenimų sritis ir tikslas, toks būdingas tam romantiniam aušrininkų laikotarpiui, kuris dar nebuvo susiskaldęs socialiniu atžvilgiu.

4. Etiniu atžvilgiu Maironis asketas nebuvo, bet nebuvo ir laksistas. Jis mėgo mažus intymius pobūvius; juose būdavo centras; sakydavo moterims komplimentus, rašydavo joms laiškelius, asistuodavo joms, kad įtaringesnieji net gandus imdavo laidyti ir skųsti. Mėgdavo gerai pavalgyti; su saiku išgerdavo, jaunas rūkydavo, kortuodavo. Ypač buvo įpratęs į vintą... Ištisas naktis jaunas prie jo praleisdavo. Net atostogų nuvažiuodavo pas tuos, kurie buvo geri vinto partneriai... Buvo tai visiems žinoma, ir Jakštas grybštelėjo Maironį satyra. Poetas rado reikalo Jakštui net pasiteisinti: „Jau

nesamprotauk, kad tasai, kuris, nulikęs nuo darbo, palošia retkarčiais vintą, jau visai nieko neveikia".

Tačiau tas pats Maironis tik išeina į pareigų, į aukštesnių pareigų areną, daros ramus, orus, suvaldo temperamentą ir anas pilietinio gyvenimo menkystas. Rektorium tapęs, metė rūkęs, o į senatvę ir prie kortų buvo sunkiai priprašomas. Skrupulinga sąžinė vertė pareigas atlikti su didžiausiu uolumu. Pareigų atlikime, ypačiai religinių pareigų, neleido jokio subjektyvumo. Turėjo būti viskas daroma, kaip objektyvinės normos reikalauja. Kanauninkas Stakauskas pasakoja net kuriozišką įvykį. Krekenavos klebonas ir vikaras kažkur išvažiavo. Atvyko viena pora šliūbo. Jie turėjo likti nesutuokti, nes kunigai iki vakaro negrįžo. Laimei pasitaikė atvažiuoti Panevėžio vikarui. Jam atrodė nežmoniška paleisti jaunuosius nesutuoktus, o jis, svetimos parapijos kunigas, ir dar vikaras, neturi teisės šliūbo duoti. Tada jis sumetė: klebonas jam vis tiek duotų leidimą jaunuosius sutuokti, ir, tokiu būdu sąžinę nuraminęs, davė šliūbą. Parvažiavo vakare klebonas su Maironiu. Ir svečias panevėžietis pasigyrė per vakarienę gerą darbą padaręs. Maironis surimtėjo: be klebono leidimo, ir dar svetimos parapijos vikaras — matrimonium invalidum. Kas daryti? Pats Maironis ryžosi pataisyti. Išsiklausęs pavardės, kaimo, nuvažiavo, kad nors namie pakartotų privačiai šliūbą. Nuvažiavęs į nurodytą kaimą, jaunųjų nerado. Pasirodo juodu gyvenę kitam kaime. Maironis išaiškino jiems visą nesusipratimą ir pakartojo šliūbą. Kai parvažiavęs papasakojo visą istoriją klebonui, paaiškėjo, kad tas kaimas, kuriame pakartojo šliūbą, priklauso kitai parapijai, vadinas — matrimonium vėl invalidum... Tuo faktu paskui mėgo Maironį erzinti.

Neleisdamas kitiems krypti nuo objektyvinių normų, jas taikė ir sau. Kai tekdavo prasilenkti su pareigomis, nesiimdavo savęs kazuistiškai teisinti. Ypačiai tekdavo griaužtis

ir save kaltinti, kai išgirsdavo paplitusius gandus dėl jo santykių su moterimis.

Tie santykiai, kiek rodo paliktieji laiškai ir gyvieji liudininkai, apskritai neišėjo iš platonikos ribų. Tiesa, kai kurios iš tų moterų, su kuriomis jis buvo artimas, jį išnaudojo. Išnaudojo ne tik paskolinti ar pažiruoti, bet su tuščiu plepumu pasididžiuodamos girdavosi, kad Maironis jas lankąs, kad jos pas jį atsilankančios. Gandai viską patrigubindavo ir, kai pasiekdavo patį Maironį, jis kaltindavo save, kam buvęs neatsargus, kam buvęs nuoširdus; griauždavosi, kad lig šiol dar neišmokęs gyventi. Sąžinei palengvinti imdavosi visų tradicinių tikėjimo priemonių, ir, kaip liudija profesorius Jurgutis, kad save nubaustų, eidavęs išpažinties pas kun. Genį, kuris buvęs jo asmeninis priešas.

„Į Maironį, žinoma, tenka žiūrėti kaip į žmogų poetą ir kaip į kunigą su visais žmogiškais ir kunigiškais privalumais, na, ir su visomis, taip sakant, žmogiškomis ir kunigiškomis silpnybėmis, nes kaip žmogiškumas kunigystei, taip ir ši paskutinioji žmogiškumui turi neabejotinos įtakos. Tad ir tiksliausia būtų žiūrėti į Maironį kaip į žmogų — kunigą, kuriame tačiau kunigystė nebuvo dalykas antraeilis, bet pirmaeilis".

„Kaip kunigas, profesorius, dargi pastatytas dvasininkams ruošti mokyklos vadovu, Maironis visada būdavo pareigos žmogus ir į šias savo pareigas žiūrėjo rimtai: buvo gilaus tikėjimo, pamaldus (tik ne davatkiškai), kasdien laikydavo šv. Mišias, po šv. Mišių visada ilgesnį laiką melsdavosi, ne kartą užsimiršęs giliai atsidusdamas, kas dieną popietiniu laiku lankydavo šv. Sakramentą, kunigiškus poterius (breviorių) visada stengdavosi atkalbėti anksčiau, kad vėliau koks nors pašalinis reikalas nesutrukdytų, maždaug kas 2—3 savaites eidavo išpažinties. Kartais ir dažniau. Kasmet kartu su auklėtiniais atlikdavo rekolekcijas".(4)

Religinis Maironio gyvenimas buvo gyvas net ortodok-

siškas, kaip formuluoja Tumas. Ir čia neprileido jokio vadinamojo modernizmo, subjektyvumo. „Maironis buvo nepakrutinamų principų. Aš neesu girdėjęs nė vieno žodžio, nė lengvos dviprasmės, kurie būtų atsidavę skepticizmu ar „grynojo proto" diktuojama biblijos ar dogmų kritika. Kitiems atsitinka kartais „povolnodumstvovat", taip, ne esmiškai, pavartoti kurią religijos temą anekdotišku tonu, modo iacoso. Maironis niekados. Klierikams dėstė teologiją giliu įsitikinimu. Net naiviai ortodoksiškai, su klierikais šventai tarnavo altoriui, su jais šeštadieniais atlikinėdavo išpažintį, mirti rengėsi irgi rimtai" (*Vaižganto raštai* XIX, 251 p.).

Nepripažindamas religinio subjektyvumo, kuris skelbia, kad religinis aktas yra grynai emocinis pergyvenimas ir kad jis negali būti susietas nei su iš anksto nustatytu laiku ar vieta, Maironis betgi buvo svetimas kolektyviniams manifestaciniams religijos aktams. „Vieną kartą — pasakoja Tumas pasikalbėjimą su Maironiu — užsiminėm į Irlandiją išvykusius į Eucharistinį Kongresą. Matės, kad tai jam nepatinka, kai aplink Švenčiausiąjį Sakramentą triukšmauja. Švenčiausias Sakramentas netinkąs priemonei demonstruoti, aplink jį tenką vaikščioti intymiškai, ‚asmeniškai', susikaupus ir rimtai atsidėjus" (ib. 250 p.).

Tokį intymaujantį su Dievu, Juo visiškai pasitikintį, ieškantį Jame stiprybės, besišaukiantį Dievo ir Marijos pagalbos, randam Maironį ir jo poezijoj. Religinės priemonės buvo parama kopti religijos nurodomo idealo linkui.

5. Pusiausvyra ne tik tarp Maironio pagrindinių psichinių galių, bet ir tarp jo interesų sferų. Pusiausvyra ne kaip pastovi statiška būsena, pasiektoji idealinė ramybė, bet kaip priartėjimas prie jos, kaip neplačios skalės svyravimas tarp dvejopų ar trejopų ribų: tarp jausmo ir proto, širdies ir pareigos, tarp gamtinio natūralumo ir kultūrinio rafinuotumo, tarp individualistinio egoizmo ir visuomeninio altruizmo, tarp taupumo ir išlaidumo, šykštumo ir dosnumo, tarp askezės ir

lengvapėdiškumo, žodžiu, tarp Žemės ir Dangaus. Tik niekada Maironis nenulinko ar nepakilo iki kraštutinumo ribos ir nepaliko prie jos. Jis balansuoja vis arčiau prie „aukso vidurio". Tuo jis kitokesnis už Kudirką, Jakštą, Vaižgantą, Šliūpą. Gal kiek priartėja prie Basanavičiaus. Bet vis tiek pusiausvyros vis uoliau laikos už pastarąjį.

Psichinių galių pusiausvyrinis susikoordinavimas asmenybei duoda tvirtus pastovumo ir patvarumo pagrindus. Jis neleidžia blaškytis per daug į šalis nuo asmenybės įsižiūrėto tikslo.

Maironio asmenybės pagrindas dar tvirtesnis ir realesnis dėl to, kad jos interesai ribojasi ne viena gyvenimo plotme, o abiem — empyrine ir idealine, Žeme ir Dangum, kaip buvo pasakyta. Empyrinės plotmės interesai, „žemės trauka" Maironyje labai stiprūs. Tačiau medžiaga Maironyje nėra nustelbusi dvasios. „Žemės trauka" nėra niekada tokia stipri, kad Maironis tik žeme grožėtųsi, jos malonumais tenkintųsi; būtų užmiršęs dvasios interesus ir savo pareigą jų linkui gravituoti. Santykiavimas tarp idealinės plotmės interesų ir empyrinės nekelia Maironiui jokių problemų, nuo kurių asmeninio išsprendimo priklausytų jo tolimesnis gyvenimas. Tas santykiavimas jau išspręstas, ir Maironiui belieka tik jis vykdyti, nors asmeniškai ir sunku, nors ir nevisada pasiseka, nes „žemės trauka" labai stipri. Dėl to visa Maironio asmenybė yra kupina ne maištingo protesto, bet nuolatinės heroiškos kovos su skausmu ir viltimi.

Niekas nėra geriau Maironio dvasios išreiškęs už dailininką A. Varną.

Ant drūto sprando keturkampis, kresnas veidas, tvirtai paremtas kairiąja ranka su pakeltu aukštyn pirštu; patriarchališkas pensne; trumpai pašiaušti plaukai, standūs, nuo amžiaus papilkėję. Visoje figūroje stiprus kresnumas, masyvumas, valdingumas. Lyg po ataušusia ugniakalnio pluta spėtum jaunystėje daug ugnies ir energijos buvus, bet dabar

užsitraukus, svetimam žmogui sfinksu pavirtus... Nors Maironio dvasingumas čia mažiau pastebėtas, už tat paveikslo masyvumas stipriai išreiškia jo empyrinius interesus.

Jeigu Maironio asmenybės gautą portretą norėtume įstatyti į rėmus, į kokias tipologines kategorijas, tai geriausiai jam pritiktų Dilthey laisvės idealisto kategorija. Tai žmogus su idealistine pasaulėžiūra ir valingai nusiteikęs ją realizuoti gyvenime. Sprangerio tipologija, kuri remiasi persveriančiomis žmoguje psichinėmis galiomis ir interesais, Maironiui, tam pusiausvyros žmogui, mažiau bepritinka. Atrodo, nebus netikslus visai kitas pagrindas Maironio asmenybės portretui įglausti į tam tikrus rėmus, kurie paveikslo esminius bruožus dar labiau pabrėžtų — tai etnografinis ir epochinis pagrindas.

Etnografiniu pagrindu skaidome lietuvių tautą į žemaičius, rytiečius, suvalkiečius, dzūkus. Toks scheminis skaidymas suponuoja prielaidą, kad šitų regionų gyventojai turi savo charakteryje tam tikrų bendrų žymių, kuriomis jie skiriasi nuo kito regiono gyventojų. Nors Maironis kilęs toje riboje, kur susisiekia žemaičiai su aukštaičiais, tačiau Maironis yra žemaičiams artimesnis. Maironio stiprus racionalistinis charakterio bruožas, jo praktinis, administracinis protas, jo nuosaikumas, pusiausvyra, jo tradicingumas, jo socialinis artimumas ir valstiečiui ir bajorui, jo gilus, bet uždaras pergyvenimas, jo lėtas, bet galutinis sprendimas, jo ramumas diskusijoje, jo visa lygi lygi gyvenimo linija — vis tai tikro žemaičio bruožai.

Savo charakterį laimėjęs žemaitišką, savo ideologiją kultyvavo žemaičiu Daukantu, poetinio įkvėpimo sėmės betgi praėjusios epochos reiškėjo aukštaičio Baranausko, o stojo dirbti savo laikų tautinio gyvenimo epochai, organizuojamai suvalkiečių. Nuostabus susipynimas visų regionų, praeities ir dabarties tame bendros įtampos laikotarpyje, kurį vadiname aušrininkų laikotarpiu! Šitame laikotarpyje Maironis vėl gauna tam tikrus rėmus. Jis tikras aušrininkas,

kaip Basanavičius, Jakštas, Kudirka, su tokia pat herojine patriotine visuomenine ideologija, tačiau savo religine ideologija jis priklauso tiems aušrininkams, kurie sudarė patriotinio idealizmo grupę, šalia Šliūpo, Kudirkos patriotinio pozityvizmo.

Maironio religinės ideologijos charakteris ir etiniai pergyvenimai leidžia Maironį sugretinti dar su vidurinių amžių žmogumi.

Vidurinių amžių dvasios buvo populiarūs dvejopi tipai: gotinis ir romaninis. Gotiniame aiškiai persveria dvasia, romaniniame medžiaga; gotiniame lieknumas, gracija, romaniniame masyvumas, monumentalumas; gotiniame tiesiosios, trapiosios, numedžiagintos linijos šauja tiesiai į viršūnes, romaniniame medžiagos masyvumas stipriai atsiremia į žemę; gotiniame mistinis ryšys su Absoliutu prasiveržia alegorinėmis, simbolinėmis formomis, romaniniame su primityviu paprastumu pergyvenamas priežastinis ir siekiamasis ryšys su Absoliutu; gotiniame ekstazė, mistika, romaniniame valia, kuri tai medžiagai duoda logiškas, tikslias formas; gotiniame — malda ir pagarbinimas, romaniniame — kova. Su vidurinių amžių vardu populiaresnė yra gotikos sąvoka. Romaninė dvasia yra pamirštama. Tačiau ji ne mažiau išreiškia vidurinių amžių dvasios antrąją pusę.

Maironio stiprūs ryšiai su žeme, su visu paprastumu pergyvenamas empyrinis ir idealinis pasaulis, santykiavimo su juo formos Maironį daro artimą romaninio tipo žmogui, kaip Vaižgantas atitinka barokinę, o Jakštas Dambrauskas — tų pačių vidurinių amžių — gotinę dvasią.

Maironio sugretinimas su vidurinių amžių romaniniu žmogum čia yra tik hipotetinis. Čia buvo svarbu pastebėti pačią artimumo idėją. Kūrybos analizė galės hipotezę arba paneigti arba surasti jai naujos įrodomosios medžiagos.

Evoliucijos Maironio asmenybėje maža. Koks jis išėjo į gyvenimą, toks ir liko. Nebent tiek, kiek žmogų pakeičia pats

žmogus. Taip esti su tuo žmogum, kurs iš karto atsistoja ant tvirtų pagrindų ir gyvenime neranda reikalo jų keisti, savęs laužyti. Čia yra žmogaus jėgos ir sykiu tragizmo šaltinis. Jėgos, nes tuo atžvilgiu skelbia savo idėjas su visišku įsitikinimu. Jis gali virsti savo idėjos apaštalu ir daryti didelės sugestyvinės įtakos aplinkai. Į jį žiūrima, kaip į idėjos didvyrį ar net kankinį. Bet žmogus gali su savo ideologija ir tradicijomis taip susigyventi ir suakmenėti, kad nebejaus naujo laiko ir jam reikalingų naujų formų bei naujų metodų. Jis negali persiformuoti ir prisitaikyti naujai epochai. Jis tada „atsilieka“ nuo gyvenimo. Jo laimė, jeigu suspėja mirti sykiu su savo epocha. Kitaip jį laiko nauja karta jau atgyvenusiu, o jis pats jaučiasi apviltas. Šitos tragedijos neišvengė daugelis aušrininkų. Neišvengė jos ir Maironis, ir jis „pasivėlino mirti“.

MAIRONIO RELIGINĖ POEZIJA

... be Dievo nerasi žmogaus:
Tik vieno Jisai — karalystėj Dangaus,
O kito — po žeme replena. — *Maironis.*

Ar sakysi, kad Dievas yra, ar tikinsi, kad Jo nėr, vis tiek Jo sąvoka pinasi tarp žmogaus minčių. Tik vienas, teigdamas ar neigdamas, atsimena Dievą rečiau, kitas dažniau. Tik vienas visus gyvenimo reiškinius vertina sub specie aeternitatis, kitas — aeternitatem sub specie quotidianitatis. Tik vienas vienaip vaizduojąs Aukščiausiąją Būtybę, kitas kitaip. Tik, pagaliau, vieno santykiai su Dievybe paremti daugiau protu, kito nesulaikomu ilgesiu, širdim.

Kad Maironis yra religijos žmogus, mums netenka ir minėti. Mums rūpi tik iškelti

1. ar religijos pradai yra įsisunkę į Maironio kūrybą apskritai ir kokio charakterio yra jo religinė poezija?
2. kiek Maironio religinėj poezijoj jauti kūrybinės dvasios?

1. — Velionį poetą mes skelbėm ir tebeskelbiam tautos dainium ar tautos atgimimo pranašu. Niekam ir negalėtų ateiti mintis jam tuos vardus nuvogti. Tačiau Maironio

patriotinė kūryba, arba tikriau — per ją besireiškianti patriotinė ideologija, yra kitokia nei, sakysim, jo amžininko Vinco Kudirkos. Kudirka taria tėvynės tautos žodį ir sustoja. Kas yra aukščiau už savąją tautą, jis nesirūpina — kaip apskritai 19 amžiaus pozityvistai nesirūpino metafiziniais klausimais. Maironis tuo tarpu savosios tautos paveikslą apgaubia vainiku spindulių, trykštančių iš Dievybės — patriotinę ideologiją atbaigia ir nuskaidrina religiniu pradu. Tėvynės gerovė jo akyse nėra įmanoma nei dabarty, nei ateity be religijos.

Dvejopos Maironiui esama Lietuvos — dvasios susmukėlės ir idealiosios Lietuvos. Antroji Lietuva jam, tarp kita ko, vaidenas ir tada, kai girdi lietuvius karštai „pulkim ant kelių" traukiant, kai mato maldų namus baltuojant. Maironio kūrybinėj fantazijoj žmonės aukoja savo gyvenimo dalį Trejybei, Kūdikiui Jėzui, Dievo Motinėlei („Mergaitė"). Didvyrio motiną jis guodžia tuo, kad jos sūnui angelai vainiką iš deimantų pina („Oi, neverk, motušėle!"); džiova sergančiajai kalba apie būsimąjį gyvenimą. Dirbti Maironis ragina Dievo vardu („Į darbą, į darbą, kaip Dievas prisakė"...). Tėvynės vargai paskatina pakelti akis į dangų ir iš ten šauktis pagalbos: („Palaimink, Aukščiausias, tą mylimą šalį"...) Net konkrečiuose gyvenimo įvykiuose (kovose su lenkais) jis kreipias į Dievą. Ir paprastai tokia malda skamba su viltimi, su pasitikėjimu „O Viešpats Aukščiausias, kurs amžiais mus plakė, paguodžiančią ranką išties". Pagaliau religine linkme Maironis sprendžia ir socialinį klausimą *Kame išganymas?* misterijoje.

2. — Kai kurie Maironio eilėraščiai galėtų būti vadinami ir religiniais, ir patriotiniais: abudu motyvai eina drauge. Belieka laikytis tik reliatyvios ribos: kuris motyvas persveria, tos grupės teesie eilėraštis. Šitaip skirstant, religinių eilėraščių yra nedaug, palyginti su patriotiniais tautiniais.

Vieni jų yra asmeniniai, kur reiškiama religinė refleksija

ar emocija paties poeto, kiti — objektyvieji, kur pasisakoma ne vieno, bet kolektyvo vardu („mes", „žmonės"). Vieni jų deklamuotiniai eilėraščiai, kiti giesmėmis virtę.

Versdamas lyrikos rinkinį (1926 m. leidinys), susiduria su pirmuoju eilėraščiu „Ačiū tau, Viešpatie", kuriame reiškiama dėkingumas už gyvenimo vadovavimą, už poeto giesmę, savo kaltės pajautimas, nusižeminimas:

Ačiu tau, Viešpatie, jogei mylėdamas
Sergėjai mano gyvenimo rytą:
Ar gi tai sykį, per daug patikėdamas,
Bėgau į tinklą, gudriai užraizgytą!
Žūti neleido tik šventas tikėjimas,
Tėviškas Tavo Apvaizdos budėjimas.

Toliau — „Malda" žinomoji, iš vargonų dažnai girdimoji:

Kad širdį tau skausmas, kaip peiliai suspaus...
Tai paguoda nuo dvasios vargų ir sopulių.

Toliau:

Kam man tu, Viešpatie, davei
Tą karštą širdį vien kentėti?
Kodėl aš negaliu blaiviai,
Šaltai kaip dauguma žiūrėti?

Tai skundas, kad dėl pasaulio reikia kentėti. Verčiau Viešpats būtų tokios širdies nedavęs.

Kitam puslapy:

Atsiklaupęs prieš altorių,
Nuraminti širdį noriu...

Bet mintys palaidūnės nurimti neleidžia. Dar vienas puslapis, ir pasirodo pažįstamoji, taip dažnai skambančioji

Marija, Marija,
Skaisčiausia lelija...

Marijai paskirta ir kita giesmė, mažiau išgarsėjusi

Mylimoji karaliene, Viešpati Dangaus...

Didžiajam Šeštadieniui skelbiamos ne ašaros, bet džiaugsmas:

Kam raudos ir verksmas prie karsto Mesijo?
Raminkis, pasaule visa!
Kas neša gyvatą, mirties tas nebijo;
Jo pagarbai — dvasios tyla!

Dar dvi giesmės į Dievo Motiną, Aušros Vartų Mariją:

N' apleiski mūsų, Motinėle.

Jose išdedami Dievo Motinai lietuvio skundai ir meldimas „sostinę sugrąžinti tėvynei". Čia susipina religinė lyrika su patriotine. — Pagaliau, sonetas:

Tu, Aukščiausi, skaisčiausias mano meilės šaltinis!

Prie religinės lyrikos priskirtini dar vertimai iš indų Rigvedos.

Suminėtuose eilėraščiuose, kuriuose religinis pradas persveria, ir neminėtuose, kuriuose religinis dalykas yra antrinis elementas, matai, kaip religinis pradas poeto pasaulėvaizdyje yra susidaręs aiškius pavidalus, kaip jis yra suformavęs poeto santykius su Dievybe ir pagaliau santykius su gyvenimu.

3. — Religinėj lyrikoj apskritai poetas stoja su Dievybe akis į akį, pamato ir pajaučia pačią Dievybę. Poezijos kūrinys tai to pojūčio išraiška. Tik įvairūs kūrėjų tipai ar įvairios epochos pačią Dievybę ir jos santykius su žmonėmis įvairiai įsivaizduoja, gal tiksliau pasakius, kitus Dievybės bruožus stipriau pastebi. Pamokąs to pavyzdys — kaip menininkai patį Kristų vaizdavos.

Pirmaisiais krikščionybės laikais religinio meno randama

alegorinio simbolinio — Kristų išreiškė žuvies, avinėlio, vynmedžio šakelės ženklais. Vėliau atsiradęs Kristus, bebarzdis jaunikaitis, o apie 4 amžių jau randama su barzda, su sklastymu, autoritetingas, su maloningumo ir griežtumo išraiška veide. Viduriniųamžių Dürerio raižinys rodo erškėčiuotą, bet didingą, kančios nepaisantį Kristų, o tuo tarpu renesansininko Michelangelo Kristuje matai herojų, gražųjį Dievą, su iškilmingumu ir harmonija. Romantikų laikais žiūrėdamas į Degerio paveikslą, randi Kristų kentėtoją su giliu dievišku žvilgsniu. O gi natūralizmas pakiša Nukryžiuotąjį, kuriame dieviškumo nerandi, tik žmogų, ir žmogų be dieviško kilnumo, be herojizmo, tik su žmogiška kančia. Pagaliau ekspresionisto (Nolde) Kristus ekstazės pagautas.

Užuot abstrakčiai kalbėjęs, kaip Maironis pajaučia Dievybę ir kokiais ryšiais su Ja susisieja, tariu būsiant geriausia paėmus ir pažvelgus bent į Maironio vieną eilėraštį, sakysim, „Dievo meilę“.

Tu, Aukščiausi, skaisčiausias mano meilės šaltinis!
Tave myliu, kaip myli sūnus tėvą geriausį:
O tačiau, kaip tas lapas rudeniop paskutinis,
Štai drebu, nes per teismą mane menką užklausi.

Tu — Jehova, aš — menkas! Aš menkesnis už menką.
Tu švenčiausių švenčiausias! Aš vien nuodėmė — griekas.
Tu sutvėrei pasaulį, nors Savęs Tau užtenka,
Aš po žemės pakalnę bevyniojantis sliekas.

Seravimai per amžius ugnim meilės Tau rausta,
Keruvimai lyg marės tviski Tau sidabrinės!
Ir aš degti norėčiau ugnim savo krūtinės

Ir tviskėti per amžius dvasia, ašaroms prausta!
O drebu, vien žemumą savo baisų pažinęs,
Ir drebėdamas myliu aukštos Tėvą tėvynės.

Šitam sonete gausu idėjinio turinio: ir Dievo paveikslas, ir žmogaus, ir jų dviejų santykiai.

Dievas — Aukščiausias, Dievas Jehova, kaip Senojo Testamento didingasis Dievas. Didinga aplinkui Viešpatį: „Keruvimai lyg marės tviski Tau sidabrinės". It klasiko Goethės Fausto prologe. Tačiau nors Viešpačiui Savęs užtenka, bet Jis „pasaulę sutvėrė". Jis myli savo padarus. Ir Jį myli žmogus, kaip myli sūnus tėvą geriausią. Myli Jį angelai. — Tai didybės ir meilės Dievas.

Dievo didybės akivaizdoje, „kaip tas lapas rudeniop paskutinis štai drebu, nes per teismą mane menką užklausi". Ir savo menkybės pajutimas, stoka to, kas anksčiau buvo pavadinta individualizmu, prasiveržia stipriomis antitezėmis tarp žmogaus ir meilės, iš kurios plaukia ir viltis, pasitikėjimas Dievu, kuris pasaulį sutvėrė.

Šitokis Dievas, mano supratimu, parodytas ir puikiausioje Dievo ir žmogaus santykių išraiškoje Viešpaties maldoje — Tėve mūsų.

Tai mūsų Dievas, mūsų Tėvas, ne toks, kaip Krėvės Vainoro, kuriam nei šilta nei šalta, kas žemėj dedas.

Pasakose, dainose, tautodailėje būtų patikrintina, ar tik ir ten lietuvio Dievybės supratimas nebūtų artesnis maironiniam. Antai, viena mitinė dainelė kalba:

Didyse mūsų,
Dievaite mūsų,
... dovanok raktus,
nupink vainikus...

Tai irgi mūsų dievaitė, ne kažkokia nieko bendra su žeme neturinti.

4. — Šitaip suprasta Dievybė formuoja poeto santykius ne tik su ja pačia, bet ir su žemės gyvenimu.

Krikščioniškas asketiškas principas — dulkė esi ir į dulkę pavirsi — neleidžia poetui prašnekti baironišku, viską

neigiančiu, griaujančiu individualizmu. Tiesa, kiekvieno asmens asmenybės kirminas ir sykiu kūrėjas yra garbės geismas. Noras patirti, ar poetas bus įvertintas ir pagerbtas, prasikiša kartais ir Maironio lyrikoj. Bet religinė ideologija pajėgia jam priminti, kad

Ir kas ta garbė, giesmėmis apdainuota?!
Šešėlis, kurs bėga greta!

Dažniau suskamba asmeninėj lyrikoj savo kaltumo pajautimas, pasidavimas Dievo valiai, nuolankus pasigailėjimo ir paramos maldavimas:

Sarge — Angele mano! Tarp šių žemiškų kovų
Jei nupuolu, nekaltink manęs!
Aš taip silpnas ir vienas! Būk keleivio vadovu,
Iki jam gyvata neužges!
Daug nuo žemės netroškau, tu geriausiai žinai;
Mano sąžinė tau atvira;
Daug vargau ir kentėjau, gal Aukščiausias už tai
Man atleis, jei suklydau kada.

Palyginti su kitais, Maironis už vienus mažiau, už kitus daugiau ir ryškiau pabrėžia religinį elementą. Jį galėtum dėti tarp Baranausko ir Jakšto iš vienos pusės ir tarp Vienažinskio ir Putino iš kitos pusės. Baranauskas apsibrėžia konfesijos ribomis, dėsto, gina tikėjimo tiesas savo poezijoje, o gražiausiose savo giesmėse reiškia grynai religinį katalikišką jausmą („Sveika Marija"..., „Skaisčiausioji, Gražiausioji"...). Kitokio tipo Vienažinskio religinė lyrika. Jo dainelėj „Kaip gi gražus gražus tolimasis dangus"... reiškias ne religijos tiesos dėstomos, bet individuali emocija žmogaus, kurio gyvenimas formavosi religijos įtakoje. Tai ne pati religija, bet religija besivaduojanti žmogaus dvasia: nusilenkimas Apvaizdai, nenoras jai prieštarauti, maišto kelti, laukimas, kada Dievulis pašauks jį į tolimąjį dangų. Panašaus tipo galėtum

laikyti ir kai kuriuos Putino eilėraščius, tik jo lyrikoj daugiau mėgina prasiveržti individualizmas. Religinis pradas nepajėgia aukštesniais tikslais apramdyti besiveržiančios žmogaus gaivalinės prigimties. Ji nori išeiti ir džiaugtis, ir gyventi (plg. „Iš saulėtų vaišių"). Bet — konfliktas su gyvenimu, vienuma, pesimizmas, kurio niekas neišblaško ir kuris objektyvuojasi galingais visuotiniais būties pesimizmo himnais. Bet čia Putinas toliau žingteli už Vienažinskį; religinis pradas jam nemažina kančios. Visuotinis Velykų religinis džiaugsmas dar labiau pabrėžia subjektyvųjį poeto liūdesį ir kančią („Gimimo naktį", „Prisikėlimas"). Religinė paguoda savaip reiškias „Rūpintojėlyje", kur smūtkelis simbolizuoja kenčiančiąją būtybę ir guodžiančią kitus nebent tik tuo, kad padeda kitiems kentėti: dviem kentėti daros lengviau. Tokia prasme būtų suprastinas poeto noras prie smūtkelio parymoti. Šalia kitų dvejopų religinės lyrikos tipų dar galėtum dėti Vaižgantą. Savo beletristikoj jis džiaugias gamtos įvairumu, retkarčiais palaikydamas ją Dievo padaru; taigi jis džiaugias kuriančiuoju, gyvybę teikiančiuoju Dievu.

Maironis, kaip sakyta, atrodo vidurys tarp pirmojo ir antrojo tipo.

*

1. — Dievo didybė ir tėviškumas, noras jį mylėti, baimė, kad nesi Jo vertas, pasitikėjimas, malda — tai Maironio religinės lyrikos turinys. Bet tai pasako kiekvienas pamokslininkas. Jau jeigu skiriam poeziją nuo retorikos ar didaktikos, tai iš jos reikalaujam daugiau. Mano supratimu, religinė lyrika, pati kilnioji poezija, kaip ir bet kuri kita, tada poezijos vardo verta, kada ji trykšta ne iš vieno protaujančio ar vieno jaučiančio žmogaus, bet kada ji plaukia iš *gyvojo* žmogaus, iš visos žmogaus būtybės. Jeigu reiškiama religinė refleksija, samprotavimas, tai jis turi būti nuoširdžios emocijos sušildytas.

Kiek Maironis parodo kūrybinės galios savo religinėj lyrikoj, teatsako konkretus pavyzdys, mėgstamiausioji ir populiariausioji Marijos giesmė:

Marija, Marija,
Skaisčiausia lelija,
Tu švieti aukštai ant dangaus!
Palengvink vergiją,
Pagelbėk žmoniją,
Išgelbėk nuo priešo baisaus!

Mes, klystantys žmonės,
Maldaujam malonės;
Marija, maldų neatmesk.
Tarp verkiančių marių,
Šių žemiškų karių
Nupuolančius stiprink ir vesk.

Ir kūno silpnybė,
Ir žemės puikybė,
Ir pragaro juoda dvasia
Į prapultį stumia
Žmonijos daugumą
Ir žudo galybe tamsia.

Kaip upės bėgimas,
Taip mūs įpratimas
Kas kartą vis traukia žemiau;
Vargai kasdieniniai,
Kaip pančiai geležiniai,
Mus rišti kada bepaliaus?

Silpni nusiminę
Tavesp paskutinę

Tematome viltį tiktai;
Tu savo malone
Šiai žemės karionei
Palengvinti galią žinai!

Marija, Marija,
Skaisčiausia lelija,
Dangaus karaliene šviesi!
Užstok prieš Aukščiausį
Tu žmogų menkiausį!
Taip daugel pas Dievą gali!

Tai malda, kad Dievo Motina palengvintų žemės vargus ir užstotų prieš Aukščiausiąjį. Tai tokia pat malda turinio atžvilgiu, kaip kasdieninė „Šventoji Marija, Dievo Motina, melsk už mus nusidėjėlius dabar ir mūsų mirties valandą". Maironio giesmė tik specifikuoja atskirus motyvus ir tuos pačius santykius žmogaus ir Dievo Motinos, tik kitokia poetine forma išreiškia. Ir čia Marija-Karalienė, kuri šviečia Danguje, o žmogus — klystąs, silpnas, vargų bėdų sutulentas, į blogų įpročių prarają gramzdinamas. Tai nelaimingas žmogus, dėl to nepasmerktinas, pasigailėtinas. Vienintelė jo viltis — Marija. Tai ir maldaujama ji užtarti. Poetas refleksuoja pakaitomis Dievo Motinos galybę ir labiau pabrėžia žmogaus, ne savo, bet visos žmonijos menkybę. Tai dvi menkesnės gaidos, o dominuojanti gaida — šauksmas į Mariją pagalbos.

Kiek jis kūrybiškai pergyventas?

Kada žmogus nuoširdžiai meldžias, tai jis pats nepajunta, kad ir jo lūpos kitaip kruta, kad jis, suklupęs ant kelių, dar gal labiau prie žemės linksta, kad jo akys, jo rankos, jo strėnos, jo balsas — visa būtybė gauna ypatingą pavidalą. Lygiai ir poezijos maldoje norim įsiklausyti į maldos žodžių prasmę, į jų garsą, į žodį, į sakinį ir sakinių junginius, lauk-

dami, kad viskas eis viena kryptimi, į kurią palinkus yra kuriančioji asmenybė.

Šitoj Maironio maldoj žodis yra pilkas, maža reikšmingas. Žodynas, kaip matyt, paprastas, nevaizdingas, abstrakcijų (puikybių, silpnybių, įpratimų) išvagotas; pora palyginimų, ir tie patys nublukę, įprastiniai („kaip upių bėgimas", „kaip pančiai gelžiniai"), epitetai proziški. Jie nestiprūs, neryškūs, tačiau nurodo bendrą kryptį — didumą, vienur žmogaus menkystės, kitur Dievo Motinos galios.

Kitaip atrodo sakinys. Kiekviename posme randi pasikartojant tą patį dalyką, tik kitais žodžiais, kitą dalyko niuansą pažymint:

Marija, Marija,
Skaisčiausia lelija...
Palengvink vergiją,
Pagelbėk žmoniją...
Tarp verkiančių marių,
Šių žemiškų karių...

Nuolatinis to paties dalyko kartojimas sudaro įspūdį, kad poetas nori atkakliai, akcentuodamas kartoti savo maldą. O kada pradeda apie žmogaus menkumą kalbėti, tai:

Ir kūno silpnybė,
Ir žemės puikybė,
Ir pragaro juodo dvasia...

Tas kartojimas *ir* tarytum ringuote ringuoja, pavojai, kurie gresia bėdinam žmogui, ir, rodos, jų galo nematysi. Tai minties bangavimas, nuolatinė žodžių banguojanti srovė, kontrastai tai kalbai, kur po žodžio eina pauza. Ten atskiras žodis ypačiai svarbus, čia atskiras žodis teturi reikšmę tik bendroje žodžių bangoje. Šitai bangai toną duoda savotiškas ritmas, rimas, posminė struktūra.

Ritmas čia amfibrachis. Tai bangavimo ritmas, kur paki-

limo viršūnė yra pačiam vidury, kyla ir slūgsta lygia dalia; šitas amfibrachis banguoja per visą posmą. Jį pertraukia ir formuoja savaip rimas ir eilutės ilgis. Pirmos dvi eilutės po dvi pėdas. Jose šauksmas į Mariją. Pirmos eilutės šauksmas, tarytum aidas, čia pat atliepia rimu antroje eilutėj. Abiejose eilutėse moteriškas rimas daro švelnumo įspūdį. Trečioje eilutėj jau trys pėdos, rimas — vyriškas, su pirmosiomis dviem eilutėm nesusietas. Gauni įspūdį, lyg poetas toliau veržtųs trečioje eilutėje išsisakyti laisvai nepaisydamas, kas anksčiau jau buvo pasakyta. Bet griežtai (vyriškas rimas!) jis kalbą apvaldo, nutraukia Dievo Motinos aprašymą ir grįžta prie maldos. Ir posmas baigias šeštoje eilutėje rimu, suderintu su trečiosios eilutės galūne, vadinas tam tikru apvaldymu, griežta tvarka.

Tokiu būdu perskaitęs posmą, gauni įspūdį, kad poeto šauksmas nėra gaivalinis; jis yra suturimas, apvaldomas, kaip ir dera pačiam turiniui ir katalikiškai dvasiai, nes negali čia būti desperacijos šauksmo.

Posmų sugrupavimas. Pirmas posmas pratrūksta malda ir šauksmu į Dievo Motiną, nurodant Dievo Motinos didybę. Antrame į tą patį meldimą jau įsipina žmogaus menkumo išpažinimas. Trečiame jau maldos nebėra, tik pavojai, kurie žmogų gramzdina. Ketvirtas jau skamba pasiilgimu išsivaduoti, penktas — pasitikėjimas Marija, pagaliau šeštas — ta pati malda, kaip pirmame posme ir Dievo Motinos galybės išpažinimas, tik truputį kitais žodžiais. Daugiausia maldos ir šauksmo į Dievo Motiną jauti pirmame posme.

Kitų giesmės priemonių, pro kurias gali prasiveržti poeto asmenybė, neliečiant, iš tos analizės nesunku pasidaryti šios išvados: 1. giesmės turinys sutinka su „Šventoji Marija". 2. Poetinį įspūdį daro *ne žodžio* vaizdais, bet žodžio muzika: taisyklingu, klasišku bangavimu, 3. Tas įspūdis — ne širdį draskąs beviltiškas skausmas, bet sielvartas, po kurio laukiama dvasiai pragiedrulio.

Toksai poezijos priemonių atsakymas poezijos turiniui, poeto minčiai ir sudaro skaitytojui ar klausytojui estetinį įspūdį.

Po šitokių išvadų netektų stebėtis, kad „Marija, Marija..." yra ne deklamuojama, bet giedama, ne koncertuos, bet katalikų bažnyčiose. Jos idėjinė linkmė atsako, kaip anksčiau pažymėta, katalikų maldos dvasiai.

2. — Kitų giesmių neanalizuojant, belieka tik konstatuoti, kad „Dievo meilė" reiškias kontrastingomis, kondensuotomis mintimis. Panaši yra ir „Didžioji subata". Tokios kondensuotos minties išraiškos nerandi kitoje giesmėje, skirtoje Dievo Motinai prie jos paveikslo Krekenavos bažnyčioje. Iš poeto Maironis pavirsta paprastu pasipasakotoju:

Štai jau nuodėmės biaurumą aiškiai pažinau;
Škaplieriaus ženklu kaip skydu apsigint manau.

Tai nemokėjimas realybės supoetinti. Nemokėjimas, kad ir tos nuodėmės bjaurumo ar škaplieriaus mistiškos galios išreikšti. Tai reiškinys, nuo kurio nukenčia ne tik religinė lyrika, bet ir apskritai poezija: per didelis sukonkretėjimas, pro kurį nebejauti aukštesnės idėjos ar nuotaikos, nublukina visą poeziją. Poezija apskritai atsiduria tarp Skilės ir Charibdės. Abstrakčiai kalbėdama, ji virsta filosofija, dėl to jai liepiama eiti prie konkretumo; bet konkrečius daiktus ar įvykius pindama, ji pati išvirsta kasdieniniu pasikalbėjimu, publicistika. Tik poeto nuojauta padeda poezijai išsilaikyti deramam vidury.

Ir Maironis šalia nuoširdžios, nors ir nestiprios religinės lyrikos parodo religinės retorikos (lygiai kaip patriotinių eilėraščių tarpe randi daug patriotinės retorikos!) ar tik papasakojimo apie religinius dalykus. Bet tai žymė ne vieno Maironio. Tuo keliu nuėję daugumas mūsų religinės lyrikos kūrėjų — daugiausia Baranauskas (išskyrus apie 4 giesmes), gerokai Jakštas, Žalvarnis, Vaitkus. Tas priekaištas atkrinta,

jeigu pamanysim, kad jie norėjo ne lyriką kurti, ne emocijas reikšti, bet pamokyti, įteigti religijos tiesų.

1. — Kodėl religinis pradas paspalvina visą Maironio kūrybą ar duoda net bažnytinių giesmių, pigu suprasti, atsiminus, kad tai kataliko ir kunigo poezija. Ir ne vienas Maironis toksai. Mūsų kultūrinis gyvenimas, kaip retai kur kitur, su religiniu ar bent su bažnytiniu gyvenimu yra sutapęs daugiau. Juk ir pirmieji mūsų raštai atsistojo ant religinių pagrindų — tikybiniai. Jų kūrėjai buvo protestantų ir katalikų kunigai. Net 19 amžiuje, kada jau atsibrovė laisvamanybės banga, vadovaujančioji gyvenime persvara priklauso kunigams. Taip tebėra ir iki paskutinių dienų. Jie vadovavo ir vadovauja dvasiniam, kultūriniam gyvenimui, o tai daug svarbiau nekaip politinis vadovavimas. Jie, su lenkų romantikais betariant, žmonių sielas valdo.

Kunigų įtaka vyrauja ir literatūros gyvenime. Ak, nebėra reikalo minėti lietuvių literatūros šulų — Donelaičio, Strazdelio, Valančiaus, Baranausko, Vienažinskio, Dambrausko, Maironio, Vaižganto, Putino vardų. Tai pačios stipriosios literatūros jėgos. Visų jų rašytiniam žodžiui religija yra padariusi neabejotinus pėdsakus.

Religinio elemento įsipina ir nekunigų poetų kūryboje. (L. Giros, Kiršos, Vaičiūno, Inčiūros...). Dažnai jiems atsirasti progų duoda mūsų tradicinės bažnytinės Kalėdų ar Velykų šventės. Tiesa, netenka stebėtis, kad ne kartą tokiuose eilėraščiuose religinio nusiteikimo yra tik tiek beveik, kaip piliečiuose per Kristaus gimimo ar iš mirusių atsikėlimo šventes.

2. — Tik vis dėlto, kaip matyta, grynosios religinės lyrikos Maironis nedaug davė. Tatai visai pateisinama, jei atsiminsim, kad Maironis rašė ne religinio, bet tautinio lietuvių atgimimo metais. Religinis atgimimas prasidėjo kiek

vėliau — su antruoju 20 amžiaus dešimtmečiu. Maironiui pažymėtina smulkmena, kad kai kurios religinės giesmės parašytos jau vėliau, kad vėliau imtasi Maironio ir *Vedos* giesmių verstis. Paskutiniam savo lyrikos rinkinio leidime pačiu pirmuoju eilėraščiu deda jau ne patriotinį „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės...", bet religinį „Ačiū tau, Viešpatie..." Tačiau Maironis liko tautos atgimimo dainius. Tokio poeto, kuris vadovautų antrajam atgimimui — religiniam, jis nesusilaukė.

Ar bus susilaukta?

Kalba gali būti apie dvejopą religinę poeziją: grynąją, arba, dar aiškiau tariant, bažnytinę, ir laicistinę religinę lyriką. Ir viena ir antra galima ir reikalinga. Jei nebūtų susilaukta bažnytinės religinės lyrikos poeto, tai gali būti susilaukta apskritai bažnytinės religinės tematikos ir religinės nuotaikos kūrėjo. Jei ne poeto, tai gal poetų.

Tiesa, religinė poezija rečiau ir lėčiau gali gimti. Nepalyginsi jos su erotine, su patriotine, ar socialine. Puikios religinės poezijos paprastai duoda tie, kurie pajaučia tos religijos nuostabią galią ar didingumą, tie, kurie tos religijos neturėjo, o paskui tik ją gavo. Minėtini pirmiausia būtų konvertitai, kuriem religija pakeitė visą gyvenimą.

Religinės poezijos pradmenų vis dažniau ir daugiau randi mūsų jaunųjų tarpe. Vienam kitam eilėrašty, rašytam ne proginiam dalykui, ne užprašytam Kalėdoms ar Velykoms, randi susižavėjimo mistiniu Kristum, liūdesio dėl Jo nukankinto ir tebekankinamo, blankaus dėl savęs sielvarto, kuris ima kartais reikštis ir psalmiška forma. Randi, pasakyčiau, nuotaiką žmogaus, matančio aplinkui materiją, nebepakenčiančio jos, ieškančio ko dieviška, nors ir neaiškiai, lyg klajūno, besigraibančio apie dangaus vartus.

Tiesa, šitoje simbolinėje mistinėje lyrikoje kyla naujas pavojus: kombinuote kombinuoti, kad tik surastum prašmatnesnį žodį savai žmogaus menkybei, žmogaus cinizmui iš-

reikšti, bet tame cinizme paskandinti visą poezijos grožį. Poezijoj daiktas, savo vardu pavadintas, nedaro, matyt, tokio įspūdžio, kaip metaforiškai susakytas. Prasidedant kokiai nors poezijos linkmei, visados gresia ir pseudo, nenuoširdumas.

Norėtum laukti, kad religinės poezijos kūrėjai prašnektų ne tik Kristaus pasiilgusio žmogaus lūpomis, bet ir tokio, kurs Kristų jau turi: religiniu džiaugsmu surusenti, mistine ekstaze suliepsnoti ir kitus uždegti.

Norėtum laukti, kad religinė dvasia įsigautų ir į beletristiką. Tai nereiškia beletristika paversti maldomis ar šventųjų gyvenimų aprašymais. Reiktų ji paversti tik žmogaus aprašymu, bet ne aprašymu vieno tik gyvulio. Jaunų gabių katalikų rašiniuose dažnai figūruoja tik materialistinis, fiziologinis žmogus; randi apsčiai gražios erotinės psichologijos analizės, bet retai kada atskleidžiama religinė psichologija. Randi, ką žmogus gali padaryti erotinės aistros pagautas, o norėtum žinoti, ką žmogus gali padaryti, religija susižavėjęs, kaip iškyla žmogaus dvasioje kova tarp religinių principų ir gaivalinės aistros, kaip toje kovoje jis gali būti mistiškai religijos atgaivintas.

Argi tokio gyvenimo ir tokios kovos nėra? Yra, nors jis ir ne taip dažnai pastebimas; jis nerėkia, jis reklamos nepripažįsta. Jis yra, nes be jo žmogus nebūtų žmogum.

Religinės minties užuomazga:

MAIRONIO VIETA LIETUVIŲ RELIGINĖJ LITERATŪROJ

Įžanga: premisos ir uždavinys

Pasiremdami 1932 m. atšvęstojo Goethės autoritetu, be įrodymų prisiimame mintį, kad poezijos turinys yra paties poeto gyvenimo turinys.(1) Tos galios, kurios formuoja poeto gyvenimą, formuoja ir jo kūrybą. O poeto gyvenimo ir kūrybos pasaulėvaizdis kyla iš trijų šaltinių: iš santykiavimo su gamta (fizine aplinkuma), su žmonėmis (psichofizine aplinkuma) ir, trečio, iš santykiavimo su Dievybe (su metafizine būtybe). Šiokius ar tokius santykius palaikyti su tomis trimis sferomis — humanum est.

Kad poeto asmenybę formuoja ir jo kūrybai sulčių duoda fizinė bei psichofizinė aplinkuma, to niekas ir niekados neneigė. Buvo tik ginčijama paskutinė žmogaus santykiavimų sfera — Dievybė, nes metafizinės būtybės iš viso nenorėta pripažinti. Bet religijų istorija nenuginčijamai konstatavo, kad „be Dievo ant žemės nerasi žmogaus".(2) „Per visas tautas ir per visus amžius eina nepaneigiamas jausmas, kad neužtenka žemės gyvenimo, o iš čia ir gilus reikalavimas šį gyvenimą atremti į pomirtinį gyvenimą; praeitį ir dabartį

pastoviai sujungti su paslaptingąja ateitimi. Ir šitas siekimas, kuriame pasireiškia visas žmonių giminės pranašumas ir tikrasis pažangumas, yra kaip tik religijos esmė".(3)

Tik įvairiais amžiais kūrėjai nevienodai intensyviai santykiauja su tomis trimis sferomis. Viena iš jų vis labiau dominuoja poeto asmenybėje ir kūryboje it muzikos leitmotyvas, o kitos čia ryškiau, čia silpniau susiveja apie pagrindinę ir ją niuansuoja. Iš čia gauname patriotines, visuomenines, religines poezijas. Žiūrint, kurio elemento daugiau.

Religinė literatūra čia laikoma ne tik toji bažnyčioj giedamoji poezija, bet kiekviena, kur pajuntame žmogaus santykius su metafizine būtybe.

Kad Maironio asmenybės ir kūrybos opiausius dalykus sudaro tauta, ta tiesa nuolatos kartojama. Bet Maironio santykiai su tauta skyrės, sakysim, kad ir nuo Kudirkos ir kitų jo amžininkų. Tą bendrą visiems ano meto tautybės leitmotyvą Maironis moduliavo ir niuansavo religija, kuri taip pat nevienodai pasireiškia įvairių žmonių net religinėj poezijoj.

Šio pranešimo ir yra uždavinys iškelti, kiek ir kaip religinis elementas reiškiasi Maironio poezijoj, palyginti su kitais lietuvių rašytojais.

Iki Maironio: istorinė dalis

Istorinės, epochinės ir net asmeninės aplinkybės Maironio religinės kūrybos talentui bręsti nebuvo palankios.

1. Tiesa, domėdamasis istorija, Maironis matė, kad visa lietuvių praeitis yra glaudžiai sutapus su religija. Juk pirmosios lietuviškos knygos atsirado grynai religinės rivalizacijos metu ir grynai religiniams tikinčiųjų reikalams. 16 ir 17 amžiai turėjo beveik vienintelę gausiau paplitusią literatūrą — katekizmus ir giesmynus. Net mokslinės literatūros pradžia neišleidžia iš akių religinių reikalų: pirmasis M. Lietuvos gramatikos rašytojas Kleinas (1653) savo veikalą

skiria tiems, kurie „nori atsidėti bažnyčios tarnybai".(4) Net po šimto metų (1745) pirmasis lietuvių tautosakos skelbėjas Rūgys, lyg pasiteisindamas, kam jis tris daineles skelbia, priduria, kad dainose rodoma palinkimo gražioms bažnytinėms giesmėms".(5) Pagaliau net pirmosios dailiosios literatūros knygos, Donelaičio *Metai*, yra religinio ir didaktinio charakterio.

Tačiau kiek tas religinis bažnytinis atspalvis buvo palietęs visą dvasinį gyvenimą, tiek jis buvo primityvus. Juk net 19 amžiaus pradžioje dar randame teismus už burtus.(6) Buvo nuoširdžiai religingų žmonių, bet nebuvo religinės kultūros. Dėl to nebuvo nė savos lietuviškos religinės poezijos. Religinės giesmės, himnai, psalmės buvo verčiamos daugiausia iš vokiečių, lenkų ir lotynų kalbų. Tų verstinių giesmių daugelis su jų kiek modifikuotomis melodijomis ir šiandien tebevartojamos lietuviškuose giesmynuose.(7)

Literatūros istoriko akimis žiūrint, 16, 17, 18 amžiai svarbūs tiek, kad jie davė pažinti visuotinės literatūros religinius šedevrus. Tai pirmasis mūsų religinės literatūros periodas.

Reliatyviai tik su 19 amžium galima pradėti lietuvių poetų eilė, kurie tarė lietuvišką religinės poezijos žodį. Strazdelio „Pulkim ant kelių" ne tik pataikė į lietuvių dvasią, bet ta giesmė buvo ir kuklus indėlis į svetimą religinę literatūrą, sykiu ir atsimokėjimas lenkams už daugybę iš jų išsiverstų religinių giesmių.

Originalios lietuviškos kūrybos, prigijusios žmonėse ir bažnyčios praktikoj, toliau jau davė Valančius, ypačiai Baranauskas ir kt. Jie davė jau ne tik religinės poezijos, bet ir jų vaizduojamuos pasaulinio turinio pasakojimuose pradeda rastis žmonių, kurie vadovaujas religija. Religijos prisisunkę jų raštai atsako maždaug 18 a. religinės poezijos didaktiniams idealams: sustiprinti dorovę, įtikinti, kad Dievas yra, kad Katalikų Bažnyčia yra tikroji bažnyčia.

„Kitados buvau daręs eksperimentus stebėti mūsų rašytojus, veikėjus ir pagal jų visą asmenybę, spindinčią ir iš jų gyvenimo ir iš jų raštų, skirstyti: į vieną ar kitą lentynėlę — dvasinio gyvenimo stilių kategorijas. Man rodės, sakysim, kad Baranauskas ir Jakštas yra tikri gotinio stiliaus vyrai, kurių dvasia šauja į viršų — vieno iki staigaus tiesiosios linijos ir giesmės ‚lūžimo', kaip nebaigto gotinio bokšto; kito iki linijos įsiliejimo į patį Absoliutą. Maironis savo tvirta monumentalia atrama į žemę, man rodės, tikras romantinis statinys, skirtas ne tik Dievo garbei spinduliuoti, bet ir priešo smūgiams atremti. Mielasis Vaižgantas — lietuviškasis barokas ir savo dūšioj ir savo kūryboj... Kanauninkas M. Vaitkus ar tik nebus pas mus unikatas — rokokinis žmogus. Su jo rafinuota, žaisminga elegancija, su besiveržiančiais visokio socialinio bendravimo žiedais..." (Iš vieno laiško 1953.10.10)

Po Maironio 100 metų gimimo minėjimo Chicagoje, Marijos aukšt. mokyklos salėje, surengto 1962 ateitininkų „Šatrijos" meno draugijos, kuriame Juozas Brazaitis skaitė paskaitą. Iš k. į d.: aktorė - solistė Elena Blandytė, Brazaitis, solistė Prudencija Bičkienė, Maironio giminaitė Danutė Augienė, muzikas Manigirdas Motekaitis ir Rūta Augiūtė.

Visai nuošaliai stovi rytų aukštaitis Vienažindys ir labai nežymiai, nepastebimai pradeda eilę tų poetų, kurie religinę poeziją rašo ne kitiems, bet sau, parodydami savo individualius santykius su Dievybe. Jis užbėga už akių visai kartai, tampa dabartinės kartos pirmataku.

Tarp pirmųjų objektyvinės ir didaktinės poezijos ir tarp subjektyvinės egotistinės Vienažindžio religinės poezijos tenka skirti vieta Maironiui. Tik pirmatakų religinė kūryba buvo tiek miniatiūriška, kad ji vargiai ar galėjo pastūmėti Maironį tos poezijos keliu poeto vardo siekti.

2. Ir paties Maironio laikais religinė idėja nebuvo labai aktuali. Geriausios galvos ir širdys sirgo ir svaigo tautinėmis temomis — tautinė idėja buvo viską apstelbus, o religinė glūdėjo dar neišsirutuliojus.

Nenuostabu, jeigu tokiose aplinkybėse Maironis religinės poezijos nėra daug davęs. Jeigu imsime skaičiais matuoti, tai iš 127 originalių lyrikos gabalų pirmame Maironio raštų tome randam apie 30, kuriuose bent šiek tiek esama religinio elemento. Tiesa, ir tarp tų 30 yra tik 11 eilėraščių, kuriuose religinis elementas vyrauja.(8) Dar mažiau religinių elementų pastebėsim, kiekybiniu mastu poemas matuodami. Tik *Kame išganymas* librete pačiam centre stovi religinė socialinė problema.

Maža tai religinių temų, bet neužmirština, kad mielių trupiniai priverčia susmukusios tešlos kubilą pakilti, kad druskos žiupsnis duoda skonį stiklinei vandens. O rodos, kad apskritai Maironio kūryba yra paskoninta religine dvasia. Tegul jis tik retai suminės tikėjimo žodį, tegul jo ir visai nesuminės, bet visuose veikaluose klausimus randi nušviestus taip, kaip reikalauja religiškai galvojąs ar bent jaučiąs žmogus. Jo ištartas žodis yra žodis asmenybės, suformuotos pagal religijos principus. Ir tai dėl to, kad Maironis iš gerai susipratusių tėvų išsinešė religines tradicijas.

O tas išsineštines maldingumo tradicijas Maironiui

sustiprino mokykla ir studijos. Nes „vienas lašas iš filosofijos taurės, anot Bacono iš Verulamo, veda prie ateizmo, bet išgėrus taurę ligi paskutinio lašo, religija vėl sugrįžta". Ir Maironio tikėjimas buvo aiškus, tvirtas, „nepakrutinamų", anot dr. J. Tumo, katalikiškų principų. „Aš nesu girdėjęs", — pasakoja Tumas, — „nė vieno žodžio, nė lengvos dviprasmės, kurie būtų atsidavę skepticizmu ar ‚grynojo proto' diktuojama Biblijos ar Dogmų kritika. Kitiems atsitinka kartais ‚pavolnodumstvovat', taip sau, ne esmiškai, pavartoti kurią religijos temą anekdotišku tonu, modo jocoso. Maironis niekados. Klierikams dėstė teologiją giliu įsitikinimu, net naiviai ortodoksiškai, su klierikais šventai tarnavo altoriui, su jais šeštadieniais atlikinėdavo išpažintį, mirti rengės irgi rimtai".(9)

Jau vienas tokis Maironio asmenybės charakterizavimas rodytų ir Maironio religinės poezijos linkmę. Bet su spėliojimais neužbėgant už akių, susektinas Maironio religijos charakteris ir palygintinas su kitais kūrėjais iš pačios poezijos.

Maironio religija: analitinė dalis

Jei sakysime, kad religija yra žmogaus santykiavimas su Dievybe, psichofizinės būtybės santykiavimas su metafizine būtybe, tai religiniame akte gausim skirti tris momentus: iš vienos pusės Dievybę, iš antros — žmogų ir pagaliau pačius tarp jų santykius. Tad ir iškyla klausimas — kaip Maironio dvasia pergyvena Dievą, save patį, kokie santykiai yra tarp jo ir Dievybės, kiek tų santykių su Dievybe randa pačiame gyvenime.

Užuot abstrakčiai kalbėjus, galima beveik visus tuos Maironio religinės poezijos momentus pažinti iš vieno stipriausio ir ryškiausio jo religinio soneto:

Tu, Aukščiausi, skaisčiausias mano meilės šaltinis!
Tave myliu, kaip myli sūnus tėvą geriausį:
O tačiau, kaip tas lapas rudeniop paskutinis,
Štai drebu, nes per teismą mane menką užklausi.

Tu — Jehova, aš — menkas! Aš menkesnis už menką.
Tu švenčiausių švenčiausias! Aš vien nuodėmė — griekas.
Tu sutvėrei pasaulį, nors Savęs Tau užtenka,
Aš po žemės pakalnę bevyniojantis sliekas.

Seravimai per amžius ugnim meilės Tau rausta,
Keruvimai lyg marės tvista Tau sidabrinės!
Ir aš degti norėčiau ugnim savo krūtinės

Ir tviskėti per amžius dvasia, ašaroms prausta!
O drebu vien, žemumą savo baisų pažinęs,
Ir drebėdamas myliu aukštos Tėvą tėvynės!

(I, 143 p.).

1. Dievas čia Maironio parodytas kaip savaiminga būtybė, egzistuojanti pati iš savęs, nepriklausanti žmogaus. Maironis nėra paliestas filosofijos srovių, kurios nuo reformacijos laikų Dievo supratimą darė vis labiau subjektyvų, iki suvedė jį į gamtą ir ėmė Dievo pačioje žmogaus dvasioje ieškoti.

Maironio pasaulio centre yra Dievas — teocentrinis pasaulis, tuo tarpu kad naujesnių filosofinių srovių pasaulis yra antropocentrinis, nes pačiame centre deda žmogų. Maironiškai suprantant, žmogus savo veiksmų norma laikytų Dievą ir jo įsakymus; modernios filosofijos srovės, kurios per literatūrą vis labiau ima ir Lietuvą paliesti, pasakytų, kad žmogus turi elgtis taip ar kitaip ne dėl to, kad Dievo būtų įsakyta, bet dėl to, kad taip visuomenės gerovė, kad taip žmogaus prigimtis reikalauja.

Maironis nėra čia paliestas nė teologinių sąvokų, kurios

Dievybės supratimą suskaido į Dievą Tėvą, Dievą Sūnų, Dievą Dvasią. Ir nors jis vadina Dievą tėvu, bet tame varde jauti ne Dievybės asmenis pažymint, kiek paties poeto santykius su Dievybe. Į Dievą jis kreipias kaip į organišką visų trijų asmenų sintezę, kai, rodos, ir gausingai išplitęs Rūpintojėlis liaudies sąmonėj yra ne Kristus, Dievas Sūnus, ir ne Dievas Tėvas, bet apskritai Dievas, sintetinąs savyje visa, kas dieviška ir žmogiška, ir tą dieviškumą pažymįs tylaus skausmo ženklu.

Maironis, tas herojiško lietuvių tautos laikotarpio herojiškas poetas, ir į Dievą pažvelgia herojiškomis akimis. Čia Dievas jam vaizduojas kaip Aukščiausias Dievas, Dievas Jehova, didingasis Dievas. Klasišku didingumu, kaip Goethės Fausto prologe, Maironis piešia ir Dievo aplinkumą: „Keruvimai lyg marės tviski Tau sidabrinės". Bet Maironio didingumas visada esti susijęs su žymiai racionalistinio patoso doza. Tada jisai rodos nuoširdus ir religinėj poezijoj, kai prašneka apie Dievą kaip tėvą, kuris myli ir savo padarą žmogų, ir angelus ir savo teisinga, gailestinga ranka tvarko pasaulį. Tai paveikslas patriarchališko Dievo, kuriame kaitaliojas didingumas su paprastumu, kaip liaudies kūryboj primityvus Rūpintojėlis kaitaliojas su barokiškai puošniu kryžium. Tik tas paprastumas — tiek Maironio Dievo, tiek Rūpintojėlio — nėra nustojęs dieviško rimtumo, o didingumas, lygiai kaip ir kryžiaus, ar palangės, ar stogo žirgelio puošnumas, nėra pavirtęs egzotiška fantastika. Lietuviui tatai svetima.

Pagaliau Maironis nesukoncentruoja viso dėmesio į pačią Dievo būtybę. Jis neįrodinėja, kaip Jakštas,(10) kad Dievas yra ir kokis Jis yra; jis nereflektuoja, kaip Vaitkus,(11) Kristaus gyvenimo scenų ir nepiešia epiškų jo kančios ar laimėjimų paveikslų; jis nepolemizuoja, kaip Baranauskas,(12), kuri religija geresnė; jis neragina kitų Dievą pažinti ir jo dorybėmis pasekti, kaip tai mėgo šviečiamojo

amžiaus įtakoje poezijos kūrėjai, kaip kad prasideda raginimu net garsioji Strazdelio „Pulkim ant kelių". Maironio akis labiau nukrypsta į patį religinį aktą pergyvenantį subjektą.

2. Jeigu Maironio Dievas yra pačiame pasaulio centre, tai žmogus yra jo periferijoje. Ir net atokiai nuo centro. Jis jaučiasi Dievo antitezė — menkybė, dulkė. Bet tik menkybė, palyginti su Dievu. Lyginamas su kitais padarais, žmogus galingas. Galingas savo norais, kuriems viso pasaulio neužtenka (I, 46 p.). Ilgesys ir norai kito metafizinio pasaulio Maironio lyrikos žmogų iškelia tarp Dievybės ir Žemės. Visatos centras — Dievybė žmogų veikia kaip įcentrinė jėga. Bet Maironis ne iš tų, kurie paukščiais skrenda į saulę, ne iš tų, kurie viską užmiršę gaivališkai veržiasi į Dievybę, kad jos meilėje ištirptų. Jis ir ne iš tokių, kurie visom keturiom spirtųs nuo centro ir patys norėtų apie save visatą pasukti. Maironis tik palinkęs į centrą, jo ilgis, kankinas, kad dažnai nuo jo nutolsta, bet jis neužmiršta ir žemės, savo krašto. Jis net arčiau Žemės.

Jeigu Maironis nesiveržia kaip gotiko tiesioji linija į Dievybę, tai greičiausia dėl to, kad jis nėra grynai ekstazinio emocingumo tipas. Jis panašesnis į lietuviškų kryžių spindulius, kurie dažnai aplinkui skleidžiasi, lengvai vingiuodamies. Tai elegiško emocingumo tipas su žymia intelektualinio elemento persvara. Jo charakteris atsiskleidiža ypačiai, kada imami reikšti jo santykiai su Dievybe. Šitie santykiai tarp žmogaus ir Dievybės be nėra tik labiausiai Maironio religinės poezijos akcentuojamoji dalis.

3. Santykiuose su pasauliu ir su žmogumi Maironio Dievybė nelieka „neutrali". Maironio Dievo supratimas yra tolimas nuo Krėvės Vainoro Dievo, kuriam nei šilta nei šalta, kas čia žemėj darosi. Maironio Apvaizda gamtai duoda „apdarą kitą", tvarko žmonių santykius, nusivylusiai Danutei pasiunčia su paguoda Brazdą,(13) tvarko ir tautų santy-

kius, net Didįjį karą Maironis įprasmina Dievo teisinga bausme.(14)

Apie Dievo Apvaizdą Maironis kalba ne tik dėl to, kad jis kunigas. Apvaizdos nuojauta yra išsineštinis iš gimtojo kampo dvasios bruožas, kuris yra giliai įsigyvenęs ir lietuvių liaudies pasaulėžiūroje ir iš jos kilusioje tautodailėje, nes Dievo Apvaizdos siužetas, ta žvelgianti Dievo akis, yra „charakteringiausias, gal ir visiškai savotiškas mūsų liaudies tapybos siužetas", kaip liudija P. Galaunė.(15)

Apie prancūzus sakoma, kad jie tiek prisigėrę socialinio jausmo, jog net santykiuose su Dievu, su juo kalbėdamiesi, jaučiasi, lyg būtų scenoje. Apie Maironį galima būtų tarti atvirkščiai. Tada jis nuoširdžiausias, kada jis pasijunta ne su bendruomene, bet akis į akį su pačiu Dievu. Šitas subjektyvus intymumas yra charakteringas Maironiui, ir kada jis prašo iš Dievo paguodos, ir kada jam dėkoja, ir kada kreipias į angelą sargą, ir kada reflektuoja net Kristaus atsikėlimą. Jo reiškiami jausmai Dievybei yra svarbiausi Maironio religinės poezijos elementai. O tie jausmai esti dažniausiai skundas, malda ir padėka.

Maironio skunde ir maldoje nerandi poeto gaspadoriškų rūpesčių, kaip tai matyti 16, 17, 18 amžių giesmėse, kaip tai likę net šauniojoje Strazdelio „Pulkim ant kelių", kur jis prašo „pablagaslovyt mūsų nameliams, duot urodzajų gausų laukeliams". Maironio prašyme figuruoja aukštesnės vertės dalykai — moralinė paguoda žemės kovoje, palaima tėvynei:

O Dieve didis ir Tėve brangus!
Pastiprink žmogų silpną ir menką.
Taip sutvarkytą, kad vien tik Dangus
Jo begaliniams norams užtenka (I, 46).

Arba kaip dažnai jis prašo: „Aukščiausias, palaimink tą mylimą šalį..."

Maironis meldžias, paragina kitus paguodos maldoj ieškoti, bet jam pažįstama ir maldos tragedija, kada žmogus veltui klaupias, veltui maldos žodžius kartoja, „mintys palaidūnės“ bloškia žmogų į kitus pasaulius, tik ne į maldos (Prieš altorių). Pažįstama jam ir nuotaika, kada „veltui meldi aušros, miršta balsas maldos, vien gailios tau ašaros“, kada, rodos, Dievas užmiršo ir sunku besusilaikyti nuo desperacijos ir pesimizmo. Ypačiai tokia desperacija sukyla, kad net pradedi Dievo teisingumu abejoti, kada prisimeni tautos likimą:

Už ką mus, Viešpatie, plaki?
Už ką gi mus ranka sunki
Taip spaudžia amžiais nelaimingus? (II, 268).

Tačiau Maironiui nekyla noras pamaištauti ne tik dėl savęs, bet net dėl Tautos, dėl kurios kitados Adomo Mickevičiaus Konradas reikalavo iš Dievo valdžios pasauliui tvarkyti ir tylinčiam Dievui kumščiais grasino. Maironis savo lyrikoje daugiau yra panašus į Mickevičiaus kunigą Petrą, kuris, nemažiau tautą mylėdamas, nusižeminęs prisipažįsta:

Viešpatie! kas gi esu ties Tavo galybe
Dulkė, niekybė!

Maironis nepakyla nei į baironišką individualizmą, nei į šopenhauerišką pesimizmą nenukrinta. Jį apsaugoja nuo to maironiška ir lietuviška filosofija. Pirma, kad „kryžius gyvatą žadėjo“; kryžius — kančios ir laimėjimo simbolis; vienas be antro nėra įmanomas; juo didesnės kančios, juo daugiau vilties ir pasitikėjimo antprigimtine pergale. Ir dėl to:

...nebijok! Dievas sergės tave:
Be jo tavo plunksna nekris;
Iš aukšto Jis žiūri Apveizda guvia
Ir sergsti tamsiausias naktis (II, 14 p.).

Čia yra Maironio individualinio ir tautinio optimizmo šaltinis. Antra, kad lietuvis apskritai nėra linkęs kovoti, maištą kelti, protestuoti. Jis greičiau rezignuos. Ir nors Maironis, savo proto ir valios jėga, pats nusigalėdamas, šaukia kitus į darbą, akciją, bet iš prigimties yra linkęs į tą rezignaciją, kurią nuoširdžiai yra pergyvenęs ir išreiškęs Vienažindys, kada jis tik žavisi ir laukia tolimojo dangaus:

Oi gi gražus gražus tolimasis dangus!
Kada mane pašauksi ten, Dievuliau brangus,
Kada aštrius takus šios žemės pereisiu,
Kada žvaigždėms grįstu keliu vaikštinėsiu?

Dėl to ir Maironio lyrika dėkoja ne už žemės laimėjimus, bet ypačiai už pagalbą išvengti to, kas kliudo pasiekti metafizinį gyvenimą:

Ačiū tau, Viešpatie, jogei mylėdamas
Sergėjai mano gyvenimo rytą;
Argi tai sykį, per daug patikėdamas,
Bėgau į tinklą, gudriai užraizgytą!
Žūti neleido tik šventas tikėjimas,
Tėviškas Tavo Apvaizdos budėjimas (I, 3).

4. Poezijoj apie Dievą Maironis, kaip minėta, yra subjektyvus, artesnis Vienažindžio tipui. O bažnyčios praktikoj dažniau pasitaiko, kad viešai giedamos objektyvinės giesmės, tokio tipo kaip Baranausko giesmės apie Mariją. Ir Maironio religinės lyrikos bendru tikinčiųjų turtu patapo negausios religinės giesmės apie Dievo Motiną.

Marijos kultas ypačiai yra populiarus Lenkijoje ir Lietuvoje. Vakarų Europoje jis buvo sustiprėjęs 17 am. kaip reakcija prieš protestantizmą. Jos garbę skelbė kovos su protestantizmu pionieriai jėzuitai, toliau kapucinai ir pranciškonai, kurie jau nuo vidurinių amžių buvo kėlę Nekaltosios Mergelės garbę.(16) Reikia manyti, kad Marijos garbė ir Lietu-

voje sustiprėjo su katalikų atospyriu protestantams; iš tų laikų turime ir garsiąją Šiluvą. Jau Daukšos vertimuose randam ir žinomuosius Dievo Motinos himnus.

Atgimęs Marijos kultas barokiškam mene vaizdavo Dievo Motiną kaip aukštybių karalienę, dangaus valdytoją, apsuptą angelų chorų, su vainiku ir su skipetru, maloningai klausančią nusižeminusio žmogaus maldos. Poezija vadino ją pilim, Dievo malonių šaltiniu, dramblio kaulo bokštu, perlų skrynia (Angelus Silesius). (17) Tai tiesiog estetinis ir religinis grožėjimasis Dievo Motina. Panašiai žavis dar mūsiškiai Strazdelis, o ypač Baranauskas, skelbdamas Dievo Motinos garbę, iškeldamas vis naujas jos ypatybes, nieko neprašydamas nei sau, nei kitiems (Skaisčiausioji, Gražiausioji...).

Maironis nors jaučia Dievo Motinoj Dangaus Karalienę, Skaisčiausią Leliją, Viešpatę Dangaus, bet po kelis kartus jis vadina Mariją Motinėle. Kaip Dievas jam buvo tėvas, taip Marija jam yra motina. Marijos karališkumas ir motiniškumas yra susipynę iš karto ir liaudies meno statulose. Tik jie yra prisunkti ne motiniško džiaugsmo, bet skausmo dėl sūnaus, to skausmo, kurį tautodailė ir pats Maironis visados mėgsta pajusti. Jos galvą puošia karališkas vainikas, o širdyje — septyni kalavijai.(18)

Tokia skausmingoji Motina ir kito skausmus greičiau supras. Ir mes matome Maironį kreipiantis į Mariją ne tam, kad ja grožėtųs, didžiuotųs, garbintų, ne tam, kad apmąstytų jos sopulius, bet tam, kad savuosius ir savosios tautos skausmus jai išdėstytų ir ko nors maldautų (plg. visas Marijos giesmes!). Tai tas pats, tik dar stipresnis bruožas, kaip ir poezijoj apie Dievą. Skirtumas tas, kad į Mariją Maironis kreipiasi dažniau ne savo paties reikalais, bet kolektyvo: žmonių giminės ar tautos:

Palengvink vergiją,
Pagelbėk žmoniją,
Ją gelbėk nuo priešo baisaus! (I, 4).

Ir šitas skundas, kad,

Kaip upės bėgimas,
Taip mus įpratimas
Kas kartą vis traukia žemiaus;

ir pagalbos šauksmas Maironio religinėj poezijoj yra nuoširdžiausias, išreikštas dar labiausiai įtikinama, įtaiginga forma. Taigi tų motyvų religinė poezija yr kūrybiškiausia, („Angele, Sarge mano“, „Dievo Meilė“, „Marija, Marija“), tuo tarpu kad mėginimas žavėtis Stebuklingąja Dievo Motina ir išskaityti jos nuopelnus (Marijos giesmė) išvirsta paprastu papasakojimu, o refleksija apie Kristaus nuopelnus — patosu be širdies ir be kraujo.

5. Gal kaip tik dėl to artimumo su kasdieninio gyvenimo vargais Maironis savo kūryboj įsileidžia ne tik į tautines, bet ir į religines diskusijas, jau kaip epikas vaizduodamas lietuvių gyvenimą.

Pats Maironis matė Lietuvoj baltuojant Dievo namus ir kaimiečius visa krūtine „Šventas Dieve“ ar „Pulkim ant kelių“ giedančius.

Ir bajorai nuo jų tesiskyrė nebent tuo, kad pamokslų neklausė ir mėgino per bažnyčią politikuoti. Jiems nekilo jokis klausimas dėl religijos, jokis abejojimas, jokis susižavėjimas. Bet Maironis visai teisingai įžiūri tik pradedančius atsirasti lietuviškus inteligentus, kurių išsineštinį iš namų tikėjimą, tikėjimo tradicijas ėmė griauti universitetuose filosofinės srovės. Daugelis virto liberalais, kiti dėl mados ir „bedieviais“. Maironis gražiai parodo, kaip tie tariamieji liberalai yra dvilypiai — pasuko prieš kunigus, prieš tikėjimą, bet vėl imasi religinės tradicijos (pvz., vaikus krikštydina).

Tačiau Maironis visai teisingai neranda savo laikų Lietuvoj užkietėjusių „bedievių“. Jis randa pasyvių atšalėlių nuo religijos. Bet užtenka tik sunkios valandos, kad jaunystėj dienas atmintų ir stiprintų „malda prieš Kristų sopulingą“

(Danutė, II, 255). O iškentėti vargai ir patriotiniai laimėjimai sugrąžina visas religines emocijas, kuriomis Maironis apdovanojo savo veikėjus (Brazda, II, 284). Paties gi Maironio jauno lietuvio inteligento idealas būtų Rainys, kurio religija yra tradicinė, susijus su estetiniais emociniais pergyvenimais, mėnesienos pilni Aleksoto šlaitai jam kalba apie Dievą, skatina žmones į jį vesti; jam patinka mišparai prie mirksinčių žvakių; jis šaukias su malda, gyvenimo prislėgtas.

Tai asmeninė religija, sau skiriama, niekam neužmetama. Nors Maironio ankstesniais laikais religinė diskusija nebuvo labai aktuali, bet ji aktualėjo. Maironis mato, kad gyvenimas smarkiai mėgina tą religiją paliesti ir išstumti. Jis mato, kad Lietuvos areligėjimas reiškias Bažnyčios autoriteto niekinimu. Dėl to jis, lyg netiesioginiu būdu polemizuodamas, rodo Šv. Tėvą, laiminantį visas tautas, skiriantį ir Lietuvai specialią dieną. Ir jeigu kartais iš Šv. Tėvo nesusilaukia palankumo, tai tik dėl to, kad lenkai supina Romoj intrigų ir neprileidžia lietuvių prie Šv. Tėvo. Net buvęs „bedievis" Brazda suklumpa prie jo kojų ir su ašaromis išreiškia savo padėką. Maironis ir baladę rašo apie Šv. Tėvą senelį Leoną, kuris atitolino nuo Romos barbarus hunus. Stodamas ginti Bažnyčios autoriteto, griaujamo nuo renesanso laikų, Maironis neužmiršta ir kunigų. Tiesa, jis kunigų neidealizuoja (*J. L.* 77), bet kada užpuolami kunigai, tai jis savo herojų lūpomis nurodo, ką Lietuvai yra padarę Daukšos, Širvydai, Valančiai, Burbos (II. 226).

Stebėdamas iškylančius ginčus tarp tikinčių ir netikinčių, Maironis tiesiog neištveria šalto epiko kėdėje ir, pasipiktinęs tariamų bedievių netolerancija, sušunka:

Esi tu bedievis, tai tavo dalykas.
Už ką gi beplūsti, kad aš katalikas! (II, 78).

Su visu pasipiktinimu Maironis pasmerkia pačius šaltinius, iš kurių eina į Lietuvą ir į visus kraštus netikėjimas. Jis

pasmerkia Marksą, Schopenhauerį, Proudhoną (K. I., 34), Kantą, Hartmanną (K. I., 28). Jo poetinė materializmo ir pozityvizmo kritika yra *Kame išganymas?* librete. Tenai parodo, kaip materializmo ir pozityvizmo idealai, išreikšti puikiausiai Gaudeamus igitur himnu, priveda gyvenimą prie katastrofos. Tik optimistas Maironis rodo, kad Zonis, iš namų išėjęs su skaidria širdim ir religinėm tradicijom, nepasitenkina racionalistiniu materializmu ir po katastrofų, kada išgirsta vaikus besimeldžiančius už savo tėvo žudytojus, patsai sudreba, klaupias ir nusilenkia Dievybei. Kaip anksčiau tautinę ideologiją apgaubė ir įprasmino religija, taip dabar ir socialinį klausimą sprendžia religijos šviesoje. Sugrįžti prie religijos yra Maironio nurodomas kelias socialiniam klausimui teigiamai išspręsti. Kada Milvydų vaikų galvutėse kylančius klausimus tėvai išaiškina religijos šviesoje, matai autoriaus tylų nurodymą sukurt šeimas su religija, duoti religinį auklėjimą, nes tik tada bus

„Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus...".

Apžvelgus Maironio religijos charakterį, peršasi išvados:

1. kad jo poezijos religija yra aiškių katalikiškų pagrindų, nepaliestų jokios modernios filosofijos srovės;

2. kad savo polinkiu į nuosaikų paprastumą, subjektyvumą, maldingumą bei tos maldos pasyvų sielvartingumą ji yra lietuviška;

3. kad iš primityvaus liaudiško socialinio jausmo, kuris ribojasi manim ir gentim, Maironio religinės poezijos socialinis jausmas yra pakilęs iki tautos ir žmonijos;

4. kad pagaliau Maironio religinės poezijos charakteris atsako tam aušrininkų dvasios amžiui, kuriame religinės kovos būta dar nedaug ir neaktualios, o paties religingumo tradicinio.

Nuo Maironio: konstruktyvinė dalis

Pačiame Maironio kūrybos karštyje, 20 amžiaus angoje, visas lietuvių gyvenimas buvo nusidažęs tautinio atgimimo šūkiais. Bet čia gyvenimas su Maironiu nesustojo. Jis žengia toliau, kaip Čiurlionio Procesija su mišku vėliavų siūbuoja ežero krantu į rausvai pageltusias Saulėlydžio šalis, į pasakiškas Karalaičio pilis. Ir su kiekvienu nauju tautos ar žmogaus žingsniu jo vėliavoje ryškėja nauji šūkiai.

1. Kai Maironis leido *Pavasario balsus,* jis pradėjo rinkinį patriotiniu eilėraščiu („Jau niekas tavęs taip giliai nemylės"...). Kai 1926 iš naujo leido, rinkinį pradėjo religiniu „Ačiū Tau Viešpatie..." ir dar pridėjo 6 religinius himnus iš Rigvedos. Tai mažutė, bet charakteringa smulkmena ne tik senstančiam poetui, bet ir kintančiam laikotarpiui. Su spaudos atgavimu vietoj tautinio budimo jau ima reikštis religinis susnūdimas ir budimas. Vietoj Žemaitės, kurios asmenyje buvo pasirodęs sulenkintos psichikos kitimas į lietuvišką, jau turim aukštaitį, kurio išsineštinės religijos šulai subraškėjo ir sugriuvo. Bet ilgai merdėjus religinė sąžinė jame neišblėso ir poeto mirties patale prasimušė pro jo lūpas nuoširdžiu prisipažinimu:

„Gulėdamas, Mamyt, ilgą laiką patale, daug skaitau ir misliju.

Ir persitikrinau, kad brangiausias daiktas žmogui yra tikėjimas".

Tai žodžiai, 1907 m. pasakyti švelniasielio Biliūno, kuris sujungė savyje ir laikotarpį, kada ypačiai reiškės religinės pasaulėžiūros griuvimas, ir laikotarpį, kada ji pradėjo vėl atgimti, kada tylomis imta tikėjimo ilgėtis. Literatūrinį tokios religinės tragedijos tipo atvaizdą parodė lietuvių literatūroj geriausiai kitas aukštaitis — A. Vienuolis.

Bet su tyliu tradicinio tikėjimo pasigedimu, su švelniu dūsavimu ir grožėjimusi jaunystės dienų laimingu religiniu

gyvenimu nesustojama. Didžiojo Augustino prisipažinimas „nenurims mano siela, iki neatsilsės Viešpatyje“, tas naujas mums dvasios bruožas, praplėšia pasyvumo kevalą ir ištrykšta lietuvių genijaus kūrėjo maldoje:

„O, Viešpatie! nušviesk, maldauju, kelią mano, nes nežinau jo. Išėjau priekin mūsų procesijos, o žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet kad tik ne šuntakiais?

Klaidžiojome po tamsius miškus, perėjome slėnius ir suartus laukus, o procesija buvo ilga kaip amžinybė. Kai išvedėme procesiją ant tylios upės kranto, tik tuomet jos galas pasirodė iš tamsaus šilo, — Upė! — šaukėme.

Tie, kurie arčiausiai buvo, kartojo: — upė, upė!

O tie, kurie lauke buvo, šaukė: laukas, laukas, laukas! Gale einantieji kalbėjo: — Miške esame ir nuostabu, kad prieky einantieji šaukia: laukas, laukas, laukas! — upė, upė. — Mes mišką matome, — kalbėjo. Ir nežinojo, jog jie procesijos gale eina. Bet nūnai, Viešpatie, kelias kaskart sunkesnis. Prieš mane aukščiausi kalnai, pilkos uolos, prapultys. Tai gražu. Tai be galo gražu. Bet kelio nežinau ir baugu man. Ne už save, — ne. Aš einu, ir jie jau paskui mane eina, Viešpatie, jie taip pat paskui eina, visa procesija, ilga, ilga. Galva prie galvos per visą slėnį ir per ilgą upės krantą ir per tylų suartą didį lauką, išsidriekusį toli, toli, o tos procesijos galas slepiasi miške, ir galo jos nėra.

Kur yra tiesa, Viešpatie? — Jau einu. Išdėstei prieš mane savo stebuklus ant rausvų kalnų viršūnių, ant pilkai žalsvų uolų, fantastinių, kaip karalaičių rūmai. Arčiau einantieji aiškias akis turi, bet tie, kurie ant upės arba lauke tebėra, kuomet išvys tuos Tavo, Viešpatie, stebuklus? O tie, kurie iš miško dar neišėjo? Man jų gaila, Viešpatie. Jie negreit išvys tuos tavo stebuklus, kuriuos aplink taip dosniai aikvoji“.(19)

Vietoj ašarojimo ant pasaulėžiūros griuvėsių, randam ekspresyvų veržimąsi į Viešpatį. Vietoj pasyvumo ir rezig-

nacijos — dinamizmą ir šauksmą. Vietoj egoistinio subjektyvumo — kūrėjo atsakingumo pajautimą prieš kitus. Tai šauksmas Čiurlionio, kurio didžioji kūryba yra religijos prisunkta.

Tuo pačiu metu bręsta kita asmenybė, rodanti naują dvasią ir formuojanti naują dvasinę atmosferą kūrybai. Tuo pat laiku ji į savo dienoraštį, kaip ir Čiurlionis, įsirašo:

„Viešpatie, suteik man tą malonę taip visus ryšius, mane prie žemės rišančius, sutraukyti, taip nuo visų šios žemės niekniekių atsisakyti, taip nuo visokių žemiškų norų, geismų, siekimų, užsimanymų pasiliuosuoti, kad drąsiai galėčiau tarti: nieko daugiau čia nesibijau ant žemės, kaip tik Tavęs, mano Viešpatie..."

Dar maironiškai skamba noras atsisakyti nuo žemės, bet iš kitų eilučių jau prasimuša ne tik čiurlioniškas numatymas atsakingumo už kitus ir baimė, kad kiti paskui eina, bet ir pareiga kitus paskui save vesti:

„Man rodosi, kad ne tiek gynimosi taktikos (reikia laikytis), kiek užgrobimo, apėmimo, užkariavimo. Patys gyvai persiėmę Kristaus dvasia, turime rūpintis telkti ir organizuoti aplink save geros valios žmones; juos lavinti, rūpintis prie darbo, o paskui drauge su jais ir per juos visur Kristų įvesti, viską Kristuje atnaujinti ir atgaivinti, viską dėl Kristaus apimti, viską prie Kristaus pritraukti. Viešpatie Jėzau, uždek mūs širdis to uolumo ugnimi. To Tavęs melsiu...

Nejaugi vis nusileidžiant ir nusilenkiant prieš visokius neteisingus priešininkų Bažnyčios įstatymus ir norus nieko neveikti? Nejaugi išsižadėjus brangiausių idealų, rūdyti kur susirietus ir susitraukus iš baimės? Jei taip elgtumės, tai susilauktume to, kad kokią dieną mums uždraustų ir katalikais būti. Ne, anaiptol ne!... Turime eiti narsiai ir drąsiai prie tikslo keliu, kurį Dievas mums rodo, ten, kur Dievo dvasia mus veda ir skatina eiti į jokias kliūtis neatsižvelgiant, nieko nenugąstaujant... Dvasios nė pančiais nieks nesugebės

surakinti, nė kalėjime neužkals, nė ištrėmime nebesulaikys. Ji išsiverš iš visur, pro visur prasimuš. Uždek tik, Viešpatie, mūsų širdis Tavo meilės ugnimi! Duok tik mums tavo šv. Dvasią, kad mes tikrai visko išsižadėję Tavo garbei ir Tavo Bažnyčiai visiškai, pilnai atsiduotume..." (1910.X.25).

Ir šiame naujame žmoguje išgirstam Dievui ir Bažnyčiai atsidavimo jausmus panašiai, kaip Maironis kad buvo skelbęs, tik jau ne elegiškai, bet ekspresyviai, ne defensyviai, bet ofensyviai; tokiu pat karštumu ir jausmo gilumu, kaip Čiurlionis šaukėsi į Dievą tiesos kelio, kreipdamasis čia į modernaus pasaulio jaudinamą ir griaujamą Bažnyčią, kad parodytų jai visą savo atsidavimą kaip kitados Lojola:

„Šv. Katalikų Bažnyčia, tikroji Kristaus karalija ant žemės, karščiausiai mano numylėtoji! Jei tave užmirščiau, tegul būna užmiršta mano dešinioji, tegul mano liežuvis pridžiūsta prie gomurio, jei aš Tavęs neatsiminčiau, jei aš Tavęs nelaikyčiau, mano mieliausioji motina, už visų didžiausią sau linksmybę?" (1910.X.27).(20)

Tai naujos gadynės balsas, užbėgęs toli į priekį, tartas kun. Matulevičiaus, būsimojo arkivyskupo. Dinamiškas balsas, laužąs lietuvių tautos pasyvumo instinktą ir reiškiąs religinį aktyvumą. Tai šauksmas į naują lietuvių tautos atgimimą — religinį.

2. Ar šitą naujo atgimimo pradą, ypačiai religinio aktyvumo dvasią, yra pajautusi mūsų literatūra?

Ir taip ir ne. Viena ranka reikėjo užtverti kelias antireliginiam judėjimui per literatūrą, antra ranka — ugdyti religinę kūrybą. Kaip Maironis savo poezija sulaikė tautą nuo galutinio nutautinimo, taip literatūrą nuo antireliginio elemento apsaugoja savo kritika Jakštas-Dambrauskas, o kūryboje visą lietuviškos žemės gyvenimą pradėjo šildyti religija Š. Ragana. Ji rodė ne tik lietuviškus žmones, kurie nėra pametę savo tradicinio tikėjimo, bet žmones, kurie sąmoningai neša tikėjimą į šeimą ir bent truputį į gyvenimą, kaip buvo nu-

matęs Maironis. Tai sąmoningos religijos, religinės kultūros pirmoji apraiška.

Artyn į mūsų dienas lietuvių literatūroj labiau dominuoja areliginė kryptis. Apie ją iš vienos pusės glaudosi maža religinės literatūros srovelė, iš antros — stipresnė antireliginė. Sakoma, dominuoja areliginė, nes mūsų dienų literatūra jau irgi ima nutolti nuo šiurkštaus pozityvizmo. Jo vietoj įsigali vadinamasai humanizmas, kurio areligiškumas reiškiasi tuo, kad vardan žmogiškumo ir paprastumo neranda žmoguje religinio gyvenimo, nei mistinės pagarbos, traktuojant religinio gyvenimo reiškinius. Naujojoj literatūroj maža randam vaizduojamų žmonių, kuriems religija būtų gyvenimo inspiratorius ir vadovas, kuriems religija būtų ne tik tema pasikalbėti su svečiais salione, bet veiksnys, valdąs jo poelgius gyvenime. Naujojoj literatūroj, ar ji būtų katalikų ar nekatalikų rašyta, dažniausiai sutinkamas žmogus veikia emocijų, aistrų, ypačiai seksualinių aistrų, inspiruojamas, o tikrasis žmogus, anot Paskalio, yra ir ne gyvulys ir ne angelas, bet būtybė tarp angelo ir gyvulio. Vietoj maironinių laikų idealistinės. tautinės patriotinės literatūros rodosi tendencija susidaryti miesčioniškai literatūrai.

Bet kaip užsieniuose ėmė reikštis religinės literatūros budimas, ypačiai po Didžiojo karo, taip šalia religinės literatūros ir mūsų lyrikoj vėl ima reikštis religinė srovė, kurioj sušvyti poetinis Dievybės pasiilgimas ar grožėjimasis, kuris prispiria lyriką poetą tamsiąją naktelę prie lygaus kelio su smūtkeliu kalbėtis, subjektyviai išsipasakoti savo intymiausius skaudulius, pasielvartauti, kad Kristų pasaulis kryžiuoja, psalmiškai savo menkybę išsakyti. Tai vis sielvarto poezija, kaip Vienažindžio, kaip Š. Raganos. Tik dabar čia nėra tokio optimizmo būsimu gyvenimu ir jo ilgesio, nes naujasis poetas neturi tokio nuoširdaus ir, pasakyčiau, vaikiškai tvirto tikėjimo kaip anie. Jeigu ankstesniems religinės poezijos rašytojams dažnai trūko įtaigingos išraiškos, tai dabar-

tiniams labai gresia natūralaus religinio jausmo stoka. Jeigu ankstesniems Maironio tipo kūrėjams religinis jausmas reiškės poezijoj iš tradicijos, tai dabartiniams gresia reikštis ir iš mados (užsienio įtaka!). Jeigu pirmieji savo religinėj poezijoj rodės labiau teocentrikai, tai dabartiniai linksta į antropocentrizmą. Bet tiek vieni, tiek ir kiti — sielvartingi.

Religinė poezija ligi šiol rodo žmogų, kuris su savo religiniais jausmais ir refleksijomis bėga nuo gyvenimo, susisuka į save, lyg keleivis audroje į apsiaustą. Bet religija nėra dar įkvėpusi rašytojų taip, kad jie rodytų žmogų su religija išeinantį į gyvenimą, ofenzyvų žmogų, su plačiais užsimojimais tam gyvenimui nukariauti.

3. Ar ofenzyvinė religija sužibs mūsų literatūroje, tatai pareis nuo to, ar tokia religija įsisunks į visas gyvenimo kertes, ar performuos kūrėjo tipą ne tik iš vardo, bet iš esmės lyrikui sukels nenugalimą veržimąsi į Dievybę, ar epikui duos prieš akis žmogų, religija gyvenantį, ar dramaturgui leis pamatyti žmogaus pašėlusią vidaus kovą tarp aistros ir religijos. Bet tai baisiai sunkus daiktas, juoba mums lietuviams, nes reiktų sulaužyt tą pasyvumą ir nenorą pažvelgti į ateitį, kuris, rodos, yra tapęs mūsų charakterio tautine žyme, tą pasyvumą, kuris lietuviams padėjo išlaikyti etnines ypatybes svetimųjų nepaliestas, bet neleido plačiau užsimoti naujiems kūrybos žygiams, pasyvumą, kuris net mūsų dabartinėse kovose dėl teritorijos ir kultūros paverčia mus ne kaltinančiais, bet besiginančiais, pagaliau tą pasyvumą, kuris liaudį pavertė primityviais individualistais, tik tarp savęs besiskundžiančiais ir bedejuojančiais, bet ne protestuojančiais. To rezignuojančio pasyvumo meninė išraiška yra mūsų sielvartingas rezignuojąs Rūpintojėlis kaip kad Ispanija yra tėvynė visu kuo besidžiaugiančio Don Žuano arba Vokietija — besiveržiančio visados ir bekovojančio dėl gyvenimo prasmės Fausto.

Tiesa, Lietuvos žemė mokėjo ir moka išdaiginti retkar-

čiais didžias asmenybes, kurios dinamiškai išsiveržia iš aplinkumos, sulaužo pasyvumą ir sušvytruoja grandioziškais užsimojimais. Jos prašoksta savo amžininkus, bet lieka savo laikų nesuprastos. Niekais nuėjo agresinga grandioziška Vytauto idėja: mums skirta pasaulis valdyti; nebuvo suprastas savo laiku ir Daukša, ir Donelaitis; ir Čiurlionis liko unikatu. Nuošaliai liko ir Vydūnas su rodomu tautai etinio „sau žmoniškumo" idealu. Neįvertintos ir lietuvių tautos perspektyvos ateičiai — sintetinis rytų vakarų kultūros idealas, prof. Šalkauskio rodomas, vietoj jau pasiekto Basanavičiaus ir aušrininkų lygybės su kitomis tautomis idealo. Neužtenkamai įvertintas ir aktyvus religinio atgimimo perspektyvų kūrėjas Matulevičius. Argi šitie dvasinio intensyvumo ir dvasinės ekspansijos idealai susilauks tokio pat likimo kaip vytautinis teritorinės ir politinės ekspansijos idealas?

Juodu pranašu šmėkštelia mūsų poetas Putinas ir jo pirmatakas savo laiku taip pat nesuprastas Dobilas, kurie vaizduoja, kaip religinis aktyvumas daugelio jo skelbėjų esti sukarikatūrinamas ir Lietuvoje susilaukia fiasco.

O vis dėlto religinio atgimimo literatūroj ir gyvenime laukti reikia ir galima laukti! Reikia, nes tautinis atgimimas Lietuvą padarė laisvą, religinis atgimimas turi ją padaryti gražią. Laukti galima ne tik dėl to, kad po karo visoj Europoj imama šaukti — artyn prie religijos; ne tik dėl to, kad religinis atgimimas Lietuvoj mažu pamažu gilinas ir plečias, bet ir dėl to, dėl ko Maironis laukė tautos atgimstant:

Kas eina su meile, su širdžia didžia,
Tam Viešpats bus pats per Vadovą!

Tai pasisekimo garantija, bet ir sąlyga!

Atgimstančios Lietuvos herojinė dvasia: MAIRONIO LYRIKOS SOCIOLOGIJA

Individualistas ar kolektyvistas

Išvilkę žmogų akyse
Prieš sočią, žiovaujančią minią,
Prekiauja gyva jo dvasia
Ir rodo perpjovę krūtinę.

Rašytojas ir minia visados buvo ir tebėra du didžiausi priešininkai. Rašytojas niekina „minią", o tačiau be jos negali apsieiti. Jo kūrinys skirtas ne sau, bet kitiems. Ir dažnai rašytojas prisikenčia, iki jo veikalas įsispraudžia į „minią". Bet jeigu jau „minia" rašytoją prisiima, jeigu pakelia jį į savo dievukus, tai tada nenori jam nieko palikti: viską savinas godi minios akis. Ji nori išknisinėti savojo poeto visus dvasios užkaborius, išvaikščioti intymiąją jo šventovę, kad ir su purvinais batais. Rašytojas verčiamas visuomenės nuosavybe.

Tai savotiškas didžiųjų rašytojų tragizmas.

Nenuostabu, jei kai kurie rašytojai instinktyviai ima nekęsti publikos ir ją niekinti.

— Publika — tai vyras, kuris visa žino ir nieko nemoka;

publika tai moteris, kuriai nieko daugiau nereikia, tik laikas praleisti; publika tai vaikas, kuris nusiteikęs šiandien vienaip, rytoj kitaip (L. Robertas).

— Publikos pasitenkinimas žavi tik vidutiniuosius, bet atstumia ir įžeidžia genijų (F. Shilleris).

Kiti, saugodami savo individualybę, yra pasiryžę iš tolo nuo tos publikos ir visuomenės laikytis.

Apie save mėgstąs kalbėti Tolstojus prašės į kalėjimą uždaromas nuo rengiamų jam iškilmių. Hamsunas skundžias net saloj neištrūkstąs nuo smalsuolių. Ir Maironis baidėsi tų, kurie brovėsi į jo šventovę — atsisakė nuo sukakčių iškilmės. Daviau jums, sako, veikalus, su jais žinokitės.

O vis dėlto Maironis, kaip ir visi kūrėjai, neišvengia aplinkumos. Jis bręsta tam tikroje epochoje, tam tikroje vietoje, tam tikroje profesijoje. Vietos, laiko ir profesijos idealai bei nuotaikos formuoja rašytojo dvasią. Antra, į pačią kūrybą — turinį ir formą — įsiskverbia epochos dvasia. Pagaliau, trečia, kūrybos vaisius pasklinda aplinkumoje ir ją pačią formuoja. Tai nuostabus tų dviejų priešininkų kooperavimas: iš aplinkumos ateina idėjų ir nuotaikų chaosas; poeto asmenyje jis gauna poezijos pavidalą su kažkokia nauja jėga, kuri pavergia tą pačią aplinkumą.

Poezijos klausimus, besisukančius apie tuos tris poeto ir visuomenės tarpusavio kertinius ramsčius, esam linkę čia pavadinti skolintiniu vardu — kūrybos sociologija.

Nuo to, ar daugiau ar mažiau menininko kūryba yra sutapus su epocha ir išreiškia visuomenės dvasią, susidaro kūrėjo tipai: kolektyvistas ar individualistas.

Jeigu Pindaras visiems amžiams lieka pavyzdys, kaip lyrika gali būti objektyvi, reiškianti kolektyvo jausmus ir absoliutines tiesas, jeigu naujaisiais laikais su individo atsipalaidavimu nuo visuomenės iškilo individualistinė lyrika, savus personalinius jausmus reiškianti, tai Maironio negalėtum pavadinti nei kolektyvistu nei individualistu. Jis yra vienas ir

antras. Jis gyvena ir savu, personaliniu gyvenimu, ieško vienumos, bėga nuo visuomenės. Bet jis yra ir kolektyvistas, kurio poezijoj reiškias tautos kolektyvo gyvenimas. Jis gi yra vadinamas lietuvių lyrikos tėvu, tautos dainium, atgimimo pranašu!

Ar tokį vardą jis yra gavęs už savo egotistinę, individualistinę lyriką ar už visuomeninę, aiškėja, kai atsimenam svarbiuosius jo eilėraščius, įėjusius į lietuvių tautą, patapusius jos nuosavybe, įsisiurbusius į jos kūną ir kraują. Žinia juk, kad dalis Maironio eilėraščių liaudyje išvirto dainomis, kurių nebeatskiria nuo vadinamosios tautosakos. Štai svarbiausios: Užtrauksme naują giesmę, broliai. Kur bėga Šešupė... Eina garsas nuo pat Vilniaus... Graži tu, mano brangi tėvyne... Miškas ūžia, verkia, gaudžia... Už Raseinių ant Dubysos... Kur lygūs laukai... Vilija (Mickevičiaus). Marija, Marija... O dažniausiai šviesuomenės lūpose skambėjusios yra šios: Nebeužtvenksi upės bėgimo... Jau slavai sukilo... Ramios malonios vasaros naktys... Užmigo žemė, tik dangaus... Sunku gyventi žmogui ant svieto... Ar skauda man širdį... Nesek sau rožės prie kasų... Tupi šarka... Kad širdį tau skausmas.... Dažniausiai deklamuojama: Antai, pažvelki, tai Vilnius... Pelėsiais ir kerpėms... Naktis graži, rami, vaizdi... Įsisupus plačiai vakarų vilnimis... Man liūdna buvo ir sunku... Skamba ir gaudžia...

Čia suminėtų populiariausių eilėraščių tarpe randi ir asmeninės lyrikos ir visuomeninės. Tačiau aiškiausia persvara visuomeninės, kurioje vyrauja objektyviniai, ne vieno poeto, bet visos tautos pergyvenimai. Tas kolektyvinis pradas vyrauja čia ir lyrikos idėjinėje temų bei motyvų medžiagoje, ir išvidinėse formose, kuriomis vaizduojas poetui jo kuriamasis pasaulis, ir išviršinėje žodžio išraiškoje.

Idėjinis visuomeniškumas

Ne tik aukščiau suminėtuose eilėraščiuose, bet ir visuose *Pavasario balsuose* daugiausia randi visuomeninių, patriotinių ir net grynai pilietinių temų. Maironio lyrikoj rado atgarsį ir paskesnieji jau ne atgimstančios Lietuvos įvykiai — kovos su lenkais, net skerdyklos reikalai Kaune!

Tokiu visuomenininku Maironis tapo ne iš malonumo, bet iš reikalo; ne iš noro save išsakyti, bet iš reikalo kitiems pasakyti. Gyvenimas jį padarė visuomenininku. Jau su pirmaisiais savo viešais raštais jis stoja ant tautinio visuomeninio pagrindo. Pirmasis rusiškas straipsnis gina lietuvių spaudos reikalus. Kunigų seminarijoj parašyta *Lietuva* dedikuojama Baranauskui už tautinius nuopelnus — kaip *tėvynės tėvui, ryto žvaigždelei, lietuvių dvasios prikėlėjui*... Visuomenininku virtęs Maironis Petrapilyje žodžiu ir raštu dirba, kad spauda lietuviams būtų grąžinta; organizuoja su kunigais Būčiu ir Dambrausku krikščionių demokratų susijungimo planus, su kun. Matulevičium rengia Kaune socialinius kursus. Tuo pačiu metu betgi yra nepasitenkinęs, kad visuomeninis darbas nutraukė jam poezijos kūrybą.

Kartais Maironis net kuria, kad momentui reikia. Kai Baranausko „Kad tu, gude, nesulauktum" lietuviai dėl cenzūros negali vakare dainuoti, Maironis rašo „Eina garsas"... Ją dainuodami, visi iš melodijos jaučia kitą turinį, kuris turėjo būti užslėptas.

Maironis, kaip ir kiti atgimstančios Lietuvos poetai, yra poetas visuomenininkas. To epocha reikalavo. Tuo ji užkrėtė ir pačius kūrėjus.

Tiesa, Maironis, kaip sakyta, yra ir asmeninės poezijos kūrėjas. Bet pažymėtina, kad net su gamta ne visada eina asmeniniai jausmai. Gamtos tematika išpinta dažnai patriotiniais motyvais. Viename iš savo gražiausių eilėraščių, „Vakaras ant Keturių Kantonų ežero" poetas grožis svetima

gamta, bet tuo pačiu metu jo akyse iškyla Dubysos mėlyna juosta, raudonmargė jurginų kepurė, ir svajones veda „paukščių kelias žvaigždėtas į numylėtas tėvelių šalis". Tas pat — „Ant kalno Rigi Kulm".

Ak, Šveicarijos grožybes matė ir kiti mūsų rašytojai, bet Šatrijos Ragana audžia ilgesio giesmę meilei anapus gyvenimo ribos; Biliūnas savo vaizdelius prisunkia lyriško humanizmo.

Jau jeigu Maironis su kuo lygintinas, tai ar ne geriausia su A. Mickevičium. Ir Mickevičius, Krymo gamtą garbindamas, laukia „gando" iš Lietuvos („Akermano tyrai"), arba kitur sušunka: „Lietuva, tavo girios maloniau man gieda neg Baidaro lakštutės!" („Keleivis").

Net savo gamta Maironio lyrikoj kitaip reiškias: objektyvesnėmis, visuomeniškesnėmis lytimis. Tatai ryškėja, jei be jokio rankiojimo palyginsime Maironio, Goethės, Putino naktis ar pavasarį. Jeigu Goethės nakty pinasi erotinis žaismas („Schöne Nacht"), jeigu Putinas naktį susitelkia ir išskelia gilų savo vienumos pajautimą, tai Maironiui vasaros mėnesienoj vaidenasi kapuos sapnuoją milžinai („Naktis rami"...), arba pagauna poetą jausmas viską mylėti.

Dar — pavasario tema. Džiaugsmas trykšta iš visų trijų eilėraščių. Tik Goethę ir Putiną pavasaris gaivališkai sužavi. Juos pagauna iš gamtos sprogstanti gyvybė. Ir Goethe su šauktukais, klaustukais pavasario džiaugsmą vainikuoja mergaite ir jos meile, kuria ji poetą myli. Putinas daug ramiau, bet giliau džiaugias gyvybės kupinu judėjimu, o meilės motyvas lieka objektyvus: jį pastebi tik gamtoje, bet neperkelia į save („Pavasaris"). Maironio pavasaryje erotinė meilė reiškias tik tuo, kad mergaitė pamato bernužį jojant ir nori pažvelgt į jį paslapčia („Mergaitė"), o „Pavasario" vardu pavadintame eilėrašty tarp pabirusių, pasklidusių žiedų nejauti tokio gaivališko Maironio pritapimo prie gamtos. Tiesa ir jam daros „giedra ir linksma... vien meilę norėtum

dainuoti". Bet ta meilė daug platesnė. Ne erotinė, ne moters, bet „apimti pasaulį, priglaust prie širdies, su meile saldžiai pabučiuoti". Tai meilė kaip Schillerio, kaip Bethoveno, kaip Mickevičiaus, kurie, Schillerio žodžiais tariant, pabučiavimą siunčia visam pasauliui: „diesen Kuss der ganzen Welt". Tik Maironis, apglėbdamas visą pasaulį, Lietuvą myli „betgi karščiau".

Žinoma, apie tos meilės intensyvumą čia nekalbama.

Erotinė meilė nesvetima ir Maironio lyrikai. Tik kaip Novalio Sofijos meilė išvirto religine Dievo Motinos meile, kaip Mickevičiaus Marilės meilė pakito į tėvynės meilę, taip ir Maironio lyrikoj randi, kur tėvynės meilė suidentifikuota su moters meile, ar bent nesurandi jų ribų (plg. „Praeludium" — tėvynė ir Danutė).

Pasakytum, Maironis taip yra susižadėjęs su tėvyne, kaip kitas to meto visuomenės vadas Kudirka skelbiasi susižadėjęs su lietuvių literatūra.

Atsiliepdamas patriotinėmis ar pilietinėmis temomis, Maironis vertina gyvenimą sub specie perfecti et futuri. Dabartis — skurdi, praeitis skaisti, ateitis — miglota. Kas iš po tų miglų sušvis — nežinia. Čia poetas pratars: „Žiūrėk, rytuose aušra jau teka", čia ir vėl: „Neregėti aušros". Svyravimas tarp pragiedrulių ir šešėlių, tarp žinios ir nežinios, ir kančia dėl to duoda kontrastingą nuotaiką: pesimizmą su optimizmu. Bet Maironis nelieka tarp tų kraštutinių nuotaikų pasyvus. Jei Vienažindys žavisi tolimuoju dangum ir laukia, kad Dievulis ten jį pašauktų, tai Maironio akis dažniau klydinėja į žemę ir iš dangaus laukia ne tik ramybės, bet pagalbos, paguodos žemės vargams pakelti, kovoms ištesėti.

Ta kova reikalinga tam, kad padarytum ateitį gražią kaip praeitis. Keliai į ją: kalbos ir papročių branginimas, praeities gerbimas, vienybė, ekonominis darbas („arklas"), mokslas („knyga"), menas („lyra"). O visa gaubia religija („Palaimink, Aukščiausias, tą mylimą šalį!").

Tai ta pati aušrininkų romantika, paveldėta varpininkų ir apžvalgininkų, tik pozityviu darbu griežčiau papildyta, o religinis pradas priskiria ją prie apžvalgininkų.

Išvidinės formos herojiškumas

Maironio kūryboj į gyvenimą žiūrima herojiškomis akimis. Herojizmas apsprendžia ir jo asmenis, ir scenas, ir stilių. Jeigu dramoms jis ima Kęstučius, Vytautus, jeigu jų gyvenimo jis rodo iškilmingas didybės ar liūdesio scenas, jeigu kunigaikščių familiariosios scenos jam nevyksta, o psichologinio dramatizmo visai nesiima rutulioti, tai tokis pats didingas herojiškas Maironis yra ir lyrikoj.

Šitas didingas ir platus užsimojimas paskatina poetą parinkti didingesnius vaizdus, palyginimus, epitetus:

Išvydau ją, kad vakarinė
Žvaigždė skaisčiai dangum mirgėjo,
O marių erdvė begalinė
Nuo pilno mėnesio tviskėjo.

Vien tik vėtrų prašau,
kad *užkauktų smarkiau...*
Vien tik trokštu sau *marių* prie šono arčiau.

Oi neverk, motušėle, kad jaunas sūnus
Eis gintų brangiosios tėvynės,
Kad pavirtęs, *kaip ąžuolas girių puikus,*
Lauks teismo dienos paskutinės.

Kaip *vilnys ant marių, kaip mintys žmogaus,*
Taip mainos pasaulės darbai...

Jeigu pats vaizdas neužtenkamai didingumą išreiškia, tai Maironis pasigauna net stiprinančių epitetų:

Jos *aukštus* valdonus užmigdė kapai...
Girios tamsios, jūs *galingos!*
Kur išnykote *plačiausios?*
Dienos praeities *garsingos,*
Kur pradingote *brangiausios?*

Nors tokie epitetai poezijoj nuskamba tuščiu žodžiu, bet jie rodo autoriaus polinkį kuo daugiau užsimoti, kuo didžiau, herojiškiau pasisakyti.

Čia lengva jo lyrikai išvirsti vietomis sentimentalia retorika. Tas sentimentalumas ne kartą autoriaus tiesiog jau pasakytas:

Jau niekas tavęs taip giliai nemylės,
Kaip tavo *jausmingas* poetas...
Išplėšk man širdį kruvinai...

Ašaros, jautrios krūtinės, jausmingos širdys, širdies plyšimas ne kartą painiojasi Maironio eilėraščiuos. Tik populiariuosiuose eilėraščiuose jų paprastai išvengiama.

Su poezija taip artimai supinta retorika, kad dažnai nebežinai, kur viena baigias, kur prasideda antra. Retorišku mostu jau vaidenas ir

Štai ir Vilnius ant kalvos...
Pelėsiais ir kerpėms apaugus aukštai
Trakų *štai* garbinga pilis!
Antai pažvelki...

Su herojišku didingumu artimai sutapęs moralinis taurumas, idealizmas. Tik atsimintina, kaip platoniškai idealiai Maironis traktuoja erotinę meilę ir moterį!

Šitoks idealizmas atsiliepė ir satyros charakteriui. Maironio satyros tuo skirias nuo gamtos ar nuo Lietuvos senovės eilėraščių, kad jose rodomas gyvenimas, kuriame to taurumo, idealizmo trūksta. Matydamas aukštuosius idealus

sumintus, Maironis negali pro pirštus žvelgti, atlaidžiu humoru šypsotis, traktuoti ydas kaip žmonių silpnumus. Juoktis jis nemoka, nesitaisantiems nusikaltėliams atleisti negali. Dėl to jo satyros barte bara, plakte plaka, niekinte suniekina. Jose iš herojiško gyvenimo poetas nusileidžia į prozinį gyvenimą ir parodo jį tikrą kontrastą idealistiniam pasauliui, kartais net neskaniais vaizdais:

Apsaugok ir nuo piktadėjo,
Kursai užpuolęs *kelnes mauna*...
ir nuo
be jokios varsos jaunimo,
Kuriam gana alaus *pliurpimo*.

Užuot juokęsis, Maironis pabara, pataria, pamoko, paramina, pasamprotauja; dėl to jam nestoka gausių aforizmų, sentencijų.

Herojinė, idealistinė, retorinė Maironio lyrikos žymės iš dalies paaiškinamos jo gyvenama epocha, iš dalies jo pašaukimu.

Visas lietuvių gyvenamasai amžius praeity ieškojo išganymo, „iš praeities sūnūs stiprybę tesemia“, reikėjo sustiprinta kalba, Jerichono trimitu prabilti į susnūdėlius. Tokioj atmosferoj pats Maironis augo, tokia dvasia, tik galingai sustiprinta, prabilo į amžininkus.

Idealizmo dvasia plaukia ir iš poeto pašaukimo. Jis — kunigas. Jis — moralistas, idealistas, kitų mokytojas.(1)

Žodinės formos harmoningumas

Poetas gali pasisakyti tiesioginiu būdu, vaizdais, simboliais, žodžio muzika. Maironio lyrikoj jausti polinkis kalbėti aiškiai, tiesiai, be ypatingų simbolių, be miglų.

1. Man liūdna buvo ir sunku
   Keliaut gyvenimo taku...

2. Nors mūsų, broliai, nedaugel yra,
Būsime tvirti, jei riš vienybė...
3. Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs!
4. Graži tu mano, brangi tėvynė...
5. Nesek sau rožės prie kasų...

Tiesioginiu būdu Maironis čia savo jausmus išreiškia; tiesiog gyvenimo tiesas dėsto; tiesiog jis drąsina; tiesiog jis žavisi; tiesiog pataria.

Lietuvių literatūrinė kalba Maironio pirmosios kūrybos laikais dar buvo iš vystyklų neišriedėjus: sintaksės dėsniai nepažinti, kiek reikiant, liaudies žodynas neiškeltas ir inteligentui nelabai pažįstamas, tačiau Maironiui žodžių nepritrūksta. Jo žodžiai klasiškai paprasti, dar paprastesni sakiniai. Sakinys neilgas, aiškus, tikslus, taisyklingas. Sakinio paprastumas tiesiog nustebina populiariojoj „Eina garsas": nėra nė vieno šalutinio sakinio. Liaudies dainai ji priartėja ypačiai savo deminutyvais, o posakiai: „auksu žiba miesto bonės, šilkų pilnos skrynios", — yra tiesiog liaudies laimingumo ir turtingumo simboliai. Su liaudies daina čia sutaria ir tuo, kad nepiešiama drastiškų karo paveikslų, o pavaizduojama jo rezultatai:

Saulė leidos, buvo kova, kraujo daug tekėjo,
Mylimasis už tėvynę galvą ten padėjo.

Tai priartėjimas prie liaudies kūrybos kelio, kuriuo patraukė paskum sąmoningai Gira ir Krėvė.

Pažymėtina, kad Maironio palyginimų daugumas yra imti iš gamtos ar bent iš lietuviško gyvenimo:

Tada tai jo gema pirmoji giesmė,
Liūdnesnė *už girių ūžimą,*
Nes švieti jaunam, *lyg iš aukšto žvaigždė,*
Ir šventą neši įkvėpimą.

Kaip aiškus, taisyklingas Maironio sakinys, taip taisyklinga ir strofa. Ji tiesiog organiškas vienetas. Antai „Tautiškos dainos“ viena strofa:

Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka,
Tai mūsų tėvynė graži Lietuva;
Čia broliai artojai lietuviškai šneka,
Čia skamba po kaimus Birutės daina.
Tegul bėga mūsų upės į marias giliausias!
Tegul skamba mūsų dainos po šalis plačiausias.

Visos šešios strofos, strofoje yra šešios eilutės. Šioje strofoje pirmosios keturios eilutės išsako Lietuvos ypatumus. Paskutinės dvi jau naujo nieko nepasako, tai santrauka ir išvada to, kas buvo pasakyta. Panašiu būdu sudarytos visos strofos, o jose išdėta visa Maironio vertinamoji Lietuva: su kalba, papročiais, su gamta, su praeitim ir malda į Dievą.

Ne tik strofos mintis logiškai yra išbaigta, bet strofa yra išbaigta ir muzikaliniu atžvilgiu. Amfibrachijum banguoja per keturias eilutes epiškas aprašymas, o paskutinėse dviejose eilutėse, kuriose yra net pėdų daugiau, herojus greitesniu, griežtesniu akcentavimu, lyg atgijusia širdim, taria išvadas.

Net rimas čia talkina tokiam strofos vieningumui. Pirmųjų keturių eilučių kryžminis rimas sudaro tokį pat reto akcentavimo įspūdį, kaip ir ritmas, o paskutinių gretimasis greitai mintį išbaigia.

Strofos eina viena paskui kitą dažniausiai taip, kad jos atsako poeto ideologijai: pirma dabartis, toliau praeitis, ateitis, arba vėl grįžtama į dabartį. Tiesiog klasiškas tokios kompozicijos pavyzdys — „Vilnius“ eilėraštis, kurio visas tris strofas dar sujungia ta pati baigiamoji eilutė:

Lietuvai mūsų tėvynei.

Panašiai sukomponuoti yra ir „Trakų pilis“, „Miškas ir

lietuvis", „Mano gimtinė", „Lietuva per karę", „Senatvė", „Varpai", kiti aprašomieji eilėraščiai.

Prie šito kruopštaus, taisyklingo, harmoningo formos išdailinimo dar pridėtinas jos muzikalumas, kuris palankus eilėraščiui daina virsti.

Šitie formos ypatumai sutampa su paties poeto pasaulėžiūra ir charakteriu. Jo pasaulėžiūra lygiai aiški, tiksli, griežta, jo asmenybė, kad ir kenčianti, bet principais besivadovaujanti, turėjo atsiliepti iš dalies ir stiliui. Klaida būtų manyti, kad išviršinė forma nepriklauso nuo poeto pasaulėžiūros ir jo gyvenimo derinimo su ja.

Antra vertus, aiškumas ir paprastumas atsakė ir dvasiai tų, kuriems šios dainos buvo skiriamos.

Maironio lyrikos socialinė reikšmė trumpai išreiškiama palyginimu su Napalio daina Vaižganto Gondingos krašte. Paskui Napalį, galvą pakėlusį, akis į saulę įsmeigusį, apie pavasarį dainą traukiantį, žygiavo jo talkininkai, į jo balsą pritardami — tatai it Maironio sekėjai, viso vadinamo maironinio laikotarpio poetai. Jo ir jų dainos dvasią godžiai gėrė ir ja svaigo gondingiškiai. Jos įsiklausė ir geros valios nesusipratėlis bajoras Sviestavičius ir, kepurę nusiėmęs, žengė į dainos taktą su nuleista galva. Jos pasiklausyti išėjo ir administratoriai, kuriuos ėmė siaubti nuogąstavimas: tai tikra revoliucija! Ne be pagrindo brendo tokia jų nuojauta. Veltui administracija draudė baisiuosius Baranausko dainos žodžius: kad tu, gude, nesulauktum. Ta pati dvasia liejosi per nekaltuosius „Eina garsas nuo pat Vilniaus".

Tautiško savaimingumo dvasia, slaptai glūdėjusi tautoje, atkasta ir iškelta į dienos šviesą Maironio pirmatakų, Maironio kūryboje įkaitinta, įsiūbuota veržėsi pro visas užtvankas:

Nebeužtvenksi upės bėgimo...

Prasiveržė. Banga į platumas išsiliejo, suseklėjo. Nebėra

bendro veržimosi į priekį, ima brūžuotis viena su kita. O buvusio vado rolė:

Atgyvenome amžių, savo įnešėm dalį;
Laikas vietą užleisti vaikams.

Natūralus gamtos kelias! Gimti, gyventi, mirti. Įprastinis tragizmas: dirbti, kentėti, kitus vesti, o paskui būti nebeklausomam, net pamirštam ir perleisti vietą kitiems, su naujais idealais, brandintais naujoje visuomenės dvasioje.

MAIRONIS PRIEŠAIS SOCIALINĮ KLAUSIMĄ

Aną grakščią idilę, kuri kyla, besvarstant Maironio buvimą seminarijoje, tenka čia nutraukti. Tenka išvesti Maironį iš seminarijos ir pastatyti jį prieš tuos dalykus, kurių akivaizdoje Maironis jausdavosi kaip nemaloniuose svečiuose — prieš socialinį klausimą.

Socialinio klausimo vardu kasdienine kalba vadiname tuos santykius, kurie susidaro visuomenėje tarp atskirų luomų ir jų skirtingų materialinių bei moralinių interesų. Pastangos tuos santykius išspręsti sukūrė ir tebekuria įvairių socialinių teorijų, davė įvairiausių visuomenės veikėjų, pasiryžusių tomis teorijomis pertvarkyti socialinį gyvenimą.

Ne vienam gali atrodyti keistas šio pranešimo uždavinys — pastatyti Maironį prieš tuos socialinius klausimus ir reikalauti, kad juos išspręstų. Keistas, nes esame pripratę matyti Maironį, pastatytą priešais kenčiančią ar džiūgaujančią tėvynę, priešais savus ar svetimus gamtos paveikslus, priešais nerūpestingą vaiko krykštavimą, priešais vyriškos vienatvės kančias, priešais skambančius pakasynų varpus... ir stebėti, kokiais jausmais tų dalykų akivaizdoje suplazdės Maironio poezija. Bet priešais socialinį klausimą Maironio

paprastai nestatom. Jei pirmu pažvelgimu galėjo atrodyti keista tema — socialinis klausimas ir Maironis, tai dabar jau gali nuostaba ir pasikeisti: kodėl gi visais atžvilgiais Maironį vertinam, o tik vis ne šiuo pastaruoju! Argi Maironio laikais socialinis klausimas visai ir nebuvo aktualus? Argi Maironiui su juo neteko susidurti?

Socialinis klausimas, ar bet kuri kita problema aktuali gali būti dvejopu būdu: 1. aktuali šviesuomenės protuose, 2. aktuali realiajame visuomenės gyvenime.

Kalbėdami apie Lietuvos atgimimą, paprastai nukreipiame akis į tautinį susipratimą, į tautinės sąmonės plėtojimąsi. Tačiau negalima nepastebėti, kad iš paskos ar net lygiagrečiai su tautine pradėjo plėtotis ir religinė, o taip pat ir socialinė sąmonė.

Socialinė sąmonė keliama jau tuose pačiuose laikraščiuose, kurie žadino ir tautinę sąmonę — *Aušroj, Šviesoj, Varpe* ir kt. *Aušroje* dar maža. Pirmasis viešai ir aiškiai su socialiniais klausimais pasireiškė Jonas Šliūpas 1884 (Nr. 7—8 „Mokslas apie tautinę ūkę"). Bet jau čia, kaip tiksliai pastebi Albinas Rimka savo knygoje *Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Aušros" — „Varpo" gadynės social-ekonominiai raštai,* pasirodo Šliūpo simpatijos socialistinei ideologijai (52 psl.).

Socialinis klausimas stiprėja *Varpe.* Sprendžiami jame aktualieji pačios Lietuvos socialiniai reikalai, bet ypačiai supažindinamas skaitytojas su pačiomis socialinėmis teorijomis. Tačiau teorinis *Varpo* nusistatymas atremiamas į žinomuosius to meto pozityvistus: Spencerį, Renaną, Taine, Torkvilį, Nordau ir kt. Suminėtųjų pozityvistų straipsniai kartais tiesiog išversti.

Nors Šernas-Adomaitis įrodinėjo, kad dar ne metas svarstyti ir spręsti socialistiškai luomų klausimą, nes jis gali tik suskaldyti beatgyjančią tautą (*Lietuviškas balsas,* 1887 Nr. 23); nors Joniškis-Lozoraitis įrodinėjo, kad Lietuvoje dar

negalima pakeisti religijos mokslu (*Varpas*, 1893, 40 psl.), — socialinis klausimas vis dėlto buvo forsuojamas. Ypačiai, kada Jonas Šliūpas iš Lietuvos persikėlė į Ameriką ir savo pažiūras dėstė per *Apšvietą, Lietuviškąjį balsą* ir *Naują gadynę*. *Lietuviškajam balse* jau 1886 (130—131 psl.) populiarina Darvino iškeltą „kovą dėl būvio" ir atsistoja aiškiai vieno luomo pusėje, būtent — darbininkų luomo. Ateities santvarkoje autoriui jau iš tolo vaidenas turto kolektyvizacija (*Liet. balsas*, 1886, 155 psl.), nes „istoriškai kaip ir doriškai privatiškas turtas yra užgrėba" (*L. balsas*, 1886, 162—3 psl.). Vadinas, teisinga Rimkos mintis, kad Šliūpas skelbė tada pažiūras į privatinę nuosavybę, nieku nesiskiriančias nuo pažiūrų, savo laiku skelbtų populiariuose socialistinės propagandos raštuose (Rimka, 65 psl.), o visos jo pažiūros buvo stipriai istorinio materializmo ir darvinizmo paveiktos (*ibid.* 67 psl.).

Taigi Maironio laikais, jau tais metais, kada ėmė rodytis pirmieji patriotiniai Maironio eilėraščiai, negausios lietuvių šviesuomenės galvose sukosi socialinis klausimas.

Maironio akyse jau ir to klausimo sprendimas specifikavosi: vieni visuomenės gyvenimo pagrindu laikė darbininkų luomą, antri valstiečius ūkininkus. Jau Šliūpas 1889 *Liet. balse* Nr. 3 sakė rūpinsiąs „budavoti lietuvystę ant pamatų darbininkiškų".

Tai buvo jo skelbiama iš Amerikos. O ir pačioje Lietuvoje Vilniuje jau 1893 pradėjo aktyviau rodytis socialdemokratų veikimas atskiromis brošiūrėlėmis. Jie nebegalėjo sutilpti ir *Varpe;* nuo 1896 galutinai atskilo, sudarydami Lietuvos socialdemokratų partiją.

Šitaip socialinius klausimus besprendžiant, išsilukšteno pirmoji grupė. Kita šviesuomenės dalis jautėsi kilusi iš kaimo, su kaimu ryšių nenutraukusi; dėl to kaimą, ūkininką laikė atgimstančios Lietuvos pagrindu. Ūkininkų luomu rėmėsi tiek *Aušra*, tiek *Varpas*, tiek ir kiti draudžiamojo laikotarpio

laikraščiai, nors to explicite ir nebūtų kuris akcentavęs. Tai buvo savaime aišku. Nors varpininkų didelė dalis nušviesdavo socialinius bei ekonominius klausimus, kaip minėta, socialistine kryptimi, bet, laikydami visuomeninio gyvenimo pagrindu ūkininką, valstietį, jie toli skyrėsi nuo socialdemokratų ir išsirutuliojo į Lietuvos demokratų partiją.

Paskiausiai socialines doktrinas suformulavo Lietuvoj katalikai. Tačiau viena yra doktriną suformuluoti, kita yra tos doktrinos dėsniais gyventi. *Apžvalgoje Žemaičių ir Lietuvos* matome, kad dar be specialiosios doktrinos, bet socialiniai klausimai ir ten jau svarstomi. *Apžvalga* remiasi irgi daugiau kaimu, valstiečiais. Tačiau viena pažymėtina: ji niekur neakcentuoja luomų. Jai nėra darbininko nei darbdavio, jai yra tik laimingas ir nelaimingas žmogus. Ji siūlo visuomenės vargą mažinti prieglaudomis, ligoninėmis, darbo namais, savišalpos draugijomis. *Tuo pačiu keliu eina ir Tėvynės sargas.* Jie skiriasi nuo kitų svarbiausia tuo, kad šitą socialinį klausimą stengiasi išspręsti pagal krikščioniškąją doktriną: krikščioniško solidarumo, ne luomų kovos, principu, kompromisine abipuse santaika. O krikščioniškojo solidarumo doktriną Lietuvos katalikai galėjo matyti iš visos eilės popiežiaus socialiniais reikalais išleistų enciklikų: *Quod apostolici Muneris* (1878), *Rerum novarum* (1891), *Graves de communi* (1901). Pasiremdami šitomis enciklikomis, nusižiūrėdami į lenkų analogines organizacijas, suformulavo ir katalikai dar prieš Didįjį Vilniaus seimą „Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo" programos projektą (paskelbtą tik *Draugijoj).* Joje žadama rūpintis, kad „Lietuvos prastiems žmonėms būtų duota pilna liuosybė ant visko gero, kad jiems būtų geriaus gyventi: kad miestai nečiulptų visą sodžiaus ūkininko ir jo šeimynos uždarbį; kad jie negadintų jo sąžinės nei sveikatos. Mes dirbsime, kad būtų geriaus visiems žmonėms kaimuose gyvenantiems: ūkininkams, turintiems ir neturintiems žemės, samdantiems ir samdomiems, dvarų

kumečiams ir kitokiems tarnams. Šelpsime ir tuos, kurie iškeliauja į miestus". Tačiau pažymi, kad „visų šios dienos nelaimių priežastis yra ta, kad žmonėse sąžinės maža. Mūsų biurokratai mus skriaudė ir kankino, nes jie sąžinės neturėjo. Jei neturės sąžinės tie, kurie su biurokratais kovoja, tai, gavę viršų, ims skriausti kitus..." (*Draugija*, 1909 Nr. 31, 69—70 psl.).

Pažymėtina, kad socialinis klausimas čia paverstas ir sąžinės klausimu. Be sąžinės reformos vargiai pasiseks gerai sutvarkyti ir patį socialinį gyvenimą.

Šitas trumpas ekskursas į Maironio laikų spaudą rodo, kaip augo ir diferenciavosi socialinė sąmonė. Ir Maironis nuo jos negalėjo stovėti nuošaliai. Veltui jisai dar 1887 *Šviesoje*, prisidengęs Z. slapyvardžiu, šaukia į darbą visus inteligentus būti lietuviais, tikrai mylinčiais tėvynę.

Veltui ir *Apžvalgoj* atskirų balsų šaukiamasi į „Brolius inteligentus": „Broliai inteligentai! Jųs kiekviename straipsnyje bemažko žadinate brolius į vienybę, bet patįs vienybės neužkenčiate, patįs darote partijas ir stumiate nuo savęs tus, kurie su jumis ieszko vienybės!... jei jus tik nepradėsite laužyti, „nekariauti priesz tikėjimą ir jo tarnus, turėsite *Apžvalgoje* paspirtį ir seserį' " (1890 Nr. 15).

Veltui skatinama į tą romantinę vienybę, nes skiriasi jau pažiūros; skiriasi pažiūros ir į tą socialinį klausimą. Ir pats Maironis nebuvo tokis, kuriam vienoda būtų ir viena ir antra ideologija. Jis pats juk *Šviesoje* ragino visus „stovėti ant pamato krikščioniško mokslo". Jis pats, dvasinės akademijos inspektorius, su akademijos profesorium Dambrausku, su akademijos adjunktu Būčiu — buvo parašę ir minėtąją Krikščionių demokratų susivienijimo programą. Jis pats dar toli prieš šitą programą nujautė aktualėjantį socialinį klausimą ir reikalą jį išspręsti. Nujautė ne gabaus moralinės teologijos profesoriaus protu, bet poeto sintetiniu įžvelgimu.

Socialistiškai suprantamą ir sprendžiamą socialinį klausimą savo poezijoj išreiškė Mačys Kėkštas.

Su platesniu užsimojimu ir gilumu imasi socialinį klausimą suvokti ir sintetiškai jį išspręsti Maironis. 1896, vadinas, tais, kuriais pasirodė Lietuvos socialdemokratų partija, Maironis išleidžia libretą *Kame išganymas?* Šitoje mažutėje knygelėje tarp kitų problemų atskleidžiami socialinės nelygybės rezultatai, ieškoma jų priežasties ir išeities.

Prispaustų ir nuskriaustų vargdienių likimą ir jų dvasioje susidariusią pagiežos nuotaiką Maironis parodo visos varguolių minios, senių, moterų, vaikų, darbininkų, netvarkingai dainuojamoj dainoj:

Ūkę ir kraštą didžturčiams palikę,
Eisim, kur akys ir kojos nuves,
Gal nors ant kryžkelio laimę sutikę,
Kiauras pakreipsim sau kepures!
Sveikos tėvų pasilikite šalys,
Ašara, prakaitu mūsų aplietos!
Vargšą visur užmatys Visagalis;
Kitos priglaus nepažįstamos vietos.
Nėra teisybės ant žemės plačios,
Auksas tik viską ir gali ir daro:
Nėra ant jo nei drausmės nei valdžios,
Vargdienį žmogų kaip šunį jis varo.

Ne Dievas apleido, tik žmonės pikti;
Užtektų juk vietos ant žemės plačios,
Bet virkdo didžturčiai; jų duona karti,
Ir kaip gi čia vargšui viltis neatstos?
Gerai sau ponaičiams, kai srikai jų žiba:
Gal švilpauti dainas: jiems dirba tarnai,
Bet vargšui lopai ant pečių vien tik kyba;
Ir jam vien Amerika kvepia tiktai;

Marys pargabeno sau ponią ten Marę,
Jų pokiliams reikia nemaž pinigų.
(*M. Raštai* III, 13 psl.).

Ir kontrasto dėliai Maironis leidžia pasirodyti studentų būriui su daina, linksma, nerūpestinga, skatinančia tik gyvenimu naudotis, nes jo dienos trumpos: „Gaudeamus įgitur...“

Ir tokis kontrastas tarp anų niūrių su barškančiais kaulais varguolių ir šių filisteriškai nusiteikusių studentų! Idealisto Zonio lūpomis suskamba kartus priekaištas:

Ne tas jau dainas! Ne tai išpultų, broliai!
Skambėt iš krūtinės jaunos!
Dainavo amžiais jaunimas taip lig šioliai,
Bet dėlto ilgai taip giedos?
Kai žmonija kasdieną vaitoja baisiau,
Ar dainuoti be rūpesčio taip ir toliau
Žmonijos dejavimai, —
Jūsų juokavimai...
Ar ironijos reikia daugiau?!

Kai studentai nustebę meta idealistui Zoniui klausimą, kas gi dainuoti — jis pradeda:

Kas vargdienį žmogų, beturtį priglaus.
Kad nulemta rūmams žibėti?
Kas širdį parodys, varguolį užjaus,
Kad nėra už tai kam mokėti?
Bepigu didžturčiui: jis auksą paskleis,
Šimtai sieks jo rankos bučiuoti,
Beduoniai jam lauką eis dirbti būriais,
O jis pasiliks bekekšuoti!
Kame gi teisybė? Ar žmonės visi
Nelygūs, ar vargšas, ar ponas?
Kodėl gi vienam šviečia rūmai keli,
Kitam-gi nelopytas šonas? (15 psl.).

Klausimas iškeltas: kodėl gi vienam šviečia rūmai keli...; kas kaltas dėl tos socialinės nelygybės, kame ieškoti išganymo.

Maironis atsako netiesioginiu būdu. Jis rodo įvairių ideologijų žmones, norinčius tą klausimą išspręsti. Vieni su Mariu visą gyvenimą, taigi ir socialinį, nori tvarkyti pagal materialistinę ateistinę pasaulėžiūrą. Materialistinis ateizmas jiems tėra išganymas. Jiems iš gyvenimo esą imtina visa, kas maloniausia materialiniam žmogaus pradui. Jie net nesupranta, kaip gali būti žmonių su aukštesniais, idealistiniais siekimais:

Kam ieškai dangaus, kad be jo mums gerai?
Gyvenimas — trumpas, kaip sapnas saldus!
O kas ten mums mirus? Gal nieko nebus!
Kam kvaršinti galvą tikrai.

Šitokio ateisto materialisto ideologija nulemia jo santykius su gyvenimu ir kitais žmonėmis: jisai moteryje temato praeinamo malonumo objektą, kuris galės būti pakeistas kitu, parodžiusiu daugiau atrakcijos. Savaime suprantama, kad tokia ateistinė materialistinė ideologija yra blogas pagrindas ne tik šeimos, bet ir socialiniam gyvenimui. Visuomene šios ideologijos žmogus tiek tesirūpina, kiek jį patį paliečia. Ir kada įniršusios minios, jo paties ideologijos nuteiktos, ima visa žudyti ir griauti, Marys ima būkštauti:

Sulaukėme laiko! E, ką besakyti,
Kaip avys apsvaigusios žmonės sumišo!

Tik dabar susirūpinimas miniomis! Anksčiau, kada tos minios badą kentė, jis tylėjo. Piktinas, kada tos minios jo paties filosofiją ima vykdyti gyvenime.

Taigi materialistinis ateizmas (sprendžia Maironis) nėra išganymas — nei asmens, nei šeimos, nei socialiniame gyvenime. Bet jis nėra toks pavojingas gyvenime, nes yra atviras, grubus, beveik ciniškas ir tuo nuo savęs nubaido.

Daug pavojingesnis yra idealistinis ateizmas, kuris eina į gyvenimą su idealistiniais nusiteikimais ir siekimais. Maironio daugiausia ir sustota prie šito idealistinio ateizmo žmonių, kurių atstovu rodo Zonį. Tokie ateistai iš mažumės yra išsinešę religines tradicijas, tik gyvenime jų netekę. Paviršutiniškai ir grynai pozityvistiškai suprastas mokslas jiems yra Dievą iš dangaus ir iš širdies išbloškęs. Tačiau idealisto ateisto širdis su pasiilgimu žiūri į jaunystės tvirtą nepalaužtą tikėjimą, kurį mato vaikuose; su liūdesiu betgi konstatuoja, kad ateis laikas, kada ir jų tikėjimas sugrius. Tuščią širdį nori užpildyti moterim. Bet moteris, nesaistoma religijos dėsnių, pameta Zonį, ir šisai su Schopenhaueriu prakeikia moteris: esą jos visais amžiais gyvenimą pragaru verčiančios. Moterį jo širdyje pakeičia aukštesnis idealas — visuomenė. Skelbia Zonis „lygybę, brolybę visų“. Bet greitai susilaukia skaudžių savo propagandos vaisių ir socialiniame gyvenime — taip, kaip buvo šeimoje. Zonio sukurstyta minia pareikalauja iš jo paties užuojautos ne žodžiais, bet pinigais, jį išjuokdama pririšo prie medžio, o savo tikrąjį geradarį Milvydą nužudė... Ar minia nelogiškai padarė? Jos žygis visai derinasi su pozityvistine ateistine Zonio ideologija, kuri gyvenimo pagrinde mato kovą visų su visais, kovą ne dėl dvasinių vertybių, bet dėl materialinių. Kovos tikslas jiems pateisina priemones, kurios tik padės turtą paimti į savo rankas. Ir nors ateistas idealistas šauks apie visų luomų lygybę, ragins minią palaukti, kol bus išrinkta nauja valdžia, kuri visiems po lygiai padalins, įsisiūbavusi minia nieko nelaukia. Išgriauja visa — ir kas jai kliudo ir kas padeda. Nušluoja ir pačius naivius luomų lygybės skelbėjus...

Maironis čia iškėlė socialinės revoliucijos psichologiją ir jos skelbėjų taip dažnai pasitaikantį žuvimą nuo tų, kuriuos skatino į revoliucinius aktus. Kodėl gi jie žūsta? Kodėl katastrofa baigias jų skelbiamos idėjos? Jie ir patys kalti. Jie sukėlė žmonėse geismą naujo gyvenimo, bet tik geismą

materialinės gerovės ir materialinės lygybės; jie pažadino žmoguje žvėrį, atpalaidavo žmogų nuo dorovės varžtų, kurie būtų sulaikę jį nuo griaunamojo darbo. Jie sukėlė pavasario upėje vandenis, o nuėmė krantines. Kitus paskandino ir patys buvo paskandinti.

Tokiu būdu Maironis įrodo, kaip idealistinis ateizmas tiesiogiai veda į materialistinį ateizmą. Socialiniame gyvenime, kaip ir šeimoje, jis nėra tikrasis išganymas, nes su savim neša taip pat ir socialines katastrofas ir asmeninį žmogaus gyvenimą padaro nelaimingą.

Bet Maironis nesitenkina privedęs iki absurdo teorijas, sprendžiančias socialinį — ir iš viso, gyvenimo filosofijos — klausimą ne pagal krikščionišką ideologiją.

Kai Zonis, nusivylęs savo socialiniu veikimu, nori pasekti Hartmanno, Schopenhauerio filosofija ir nusižudyti, jį sulaiko pranciškonas su vaikais. Jį prikalbina nuo šiol ieškoti gyvenimo prasmės (išganymo!) krikščioniškajame idealizme. Ir asmens, ir šeimos, ir visuomenės, ir tautos gyvenimas būsiąs harmoningas, jei visi eisią į vieną tikslą — į Dievybę, jei tarpusavio santykius tvarkys jos nužymėtais dorovės dėsniais. Krikščioniškojoj filosofijoj įprasminamas asmens gyvenimas ir šeima. Ir moteris, kurią Nietzsche brutaliai gretino su avim, su višta, kurią kai kurie prancūzų simbolistai laikė košmaru, krikščioniškoje Maironio ideologijoj gauna aukštesnės prasmės:

Kas meile vyrui palengvins vargus — kaip ne ji?

O socialiniame gyvenime:

Brolystė, lygybė — tie gražūs ryšiai
(Žmonijai juos apskelbė Kristus seniai)
Tik amžiais per Dievą sutaikins visus!...
Be Dievo visur vien tik pragaras bus.

Tą tezę Maironis ir pozityviai iliustruoja konkrečiu

Milvydų šeimos pavyzdžiu, kur susitelkia ir asmeninė laimė, ir šeimos sugyvenimas, ir tiksliai išsprendžiami santykiai su visuomene. Maironio krikščioniškasis idealizmas neatmeta luomų buvimo, bet jų santykius pagrindžia ne tarpusavine kova, o krikščioniškuoju solidarumu. Kada žmogus gyvens krikščioniškąja ideologija, gyvens pagal sąžinę, kaip paskui bus pasakyta Krikščionių demokratų susivienijimo programoj, savaime jis atiduos, kas priklauso artimui.

Tokiu būdu *Kame išganymas?* jau davė principinį socialinio klausimo išsprendimą, kuris po 11 metų buvo detalizuotas ir konkretizuotas minėtoje programoje.

Pasirodžiusi šita Maironio knygelė vis dėlto nebuvo populiari šviesuomenėje; iš *Varpo* Maironis už ją susilaukė priekaištų, kad mokslą išniekinęs, kad socializmą iškreipęs. Maironis net skundėsi nebuvęs suprastas. Dabar atrodo, kad ir tuomet greičiau jis suprastas buvo, tik jo socialinio klausimo sprendimas nebuvo priimtinas priešingai ideologijai. Antra, librete *Kame išganymas?* pasirodė ta Maironio žymė, kuri to meto šviesuomenę jau skyrė — religinė, socialinė ideologija. O Maironis buvo populiarus kaip tik tais šūkiais, kurie visus jungė — patriotiniais, tautiniais šūkiais.

O kad Maironio *Kame išganymas?* nebuvo pažįstamas liaudžiai, tai yra vienas iš ženklų, kad socialinis klausimas buvo gyvas tuo metu labiau šviesuomenės galvose, nekaip lietuvių liaudies konkrečiame gyvenime. Lietuvių tauta šitame *Aušros, Varpo* laikotarpyje, jau po praėjusių didelių socialinių reformų — po baudžiavos panaikinimo, buvo beveik vienalypė: perdėm dominavo ūkininkų luomas. Darbininkų luomas dar nebuvo išaugęs; didesnės pramonės dar nebuvo. Tiesa, žemės ūkyje buvo darbininkų, tačiau tais laikais darbininkas su ūkininku tebegyveno patriarchališkai. Luominė kova tarp bernų ir ūkininkų nebuvo dar labai aktuali. Šviesuomenės iš karto aktualinamas, aktualinamas siauresne prasme — socialinis klausimas kaip darbininkų

klausimas, kaip luominės kovos klausimas, atrodo, buvo išaugęs ne tiek iš lietuviškos dirvos, kiek atneštinis iš mokyklos, iš kurios lietuviai sėmė didžiąją išminties dalį.

Gal nujausdamas tai, ir Maironis savo librete nedavė lietuviško kolorito; tik atitrauktą nuo konkrečios vietos foną. Tejausti, kad tai 19 amžiaus galo dvasia.

Vadinas, *Kame išganymas?* buvo poetinis reagavimas į teorinius to meto samprotavimus.

*

Kuo gyveno šviesuomenės protas atgimstančioje Lietuvoje XX šimtmečio angoje, tai pasirodys aktualu atgimusioje Lietuvoje ir masėms. Kuriant nepriklausomą Lietuvą, visa sparta teko vesti socialines reformas. Kaip baudžiavos panaikinimas sukrėtė visą ūkininkų luomą, išjudino energiją ir sukūrė naujas patogias sąlygas tautiniam atgimimui, taip psichologiškai ir sociališkai turėjo sukrėsti ir duoti naujos akcijos masėms žemės reforma, kuriant nepriklausomą Lietuvą.

Maironis, jau gyvenimo nuskriaustas, skaudžiai apšmeižtas, iš gyvenimo pasitraukęs, užleidęs vietas jaunesniems, ir šiuo metu nebuvo abejingas socialinėms reformoms. Poezijoje, tiesa, jau mažai socialinius klausimus užgriebia. Platėliau paliečia nebent *Mūsų varguose*. Tačiau naujos pagrindinės idėjos, kurios nebūtų davęs *Kame išganymas?*, jau nepastebėti. Už tat su visa erudicija ir su visu Maironiui įprastu atsargumu jisai svarstė, kiek teologo akimis pateisinama žemės reforma. Šis klausimas per daug tuo metu buvo aktualus, kad Maironis būtų galėjęs jo išvengti ir savo nuomonės viešai nepaskelbti. Aktualus, nes didieji žemės savininkai sukėlė tokį triukšmą, kad jų garsas turėjo pasiekti net Apaštališkąjį Sostą ir žemės reformos autorius sudrausti bažnytinėmis bausmėmis — žemės reforma esąs gi tikrasis bolševizmas... Analizavęs S. Testamentą,

Bažnyčios Tėvus, įžymiausius naujųjų laikų teologus, Maironis, kad ir neaiškiai, sugestijavo išvadas, kad nuosavybė esąs natūralus dalykas, įgimtas kiekvienam žmogui, kad viešajam labui reikalaujant, galima iš atskirų asmenų nuosavybės teisę atimti su priederme kiek galima jiems atlyginti, pvz., prireikus geležinkelį tiesti ir t.t. Bet visa klausimo svarba, — samprotauja Maironis, — ar dabartinis Lietuvos labas tikrai ir būtinai reikalauja, kad dvarai net nelaukiant Steigiamojo seimo būtų išparceliuoti. Bet čia savo žodį turįs jau tarti ne tiek teologas, kiek ekonomistas ir politikas (Maironio str. „Žemės savastis teologijos supratimu", *Draugija,* 1919 Nr. 100). Šitokis autoritetas pateisino patį žemės reformos principą, o jo kritiškų pastabų, atrodo, buvo atsižvelgta, pačią žemės reformą vykdant.

Kai dabar pretenduojame savo nepriklausomą valstybę išlaikyti, o ypačiai sukurti joje tautinę kultūrą su jaukiu visiems luomams gyvenimu, jaučiamas irgi socialinio klausimo aktualumas. Jaučiama, anot Bismarko kalbos, pasakytos reichstage 1882, kad mūsų laikais į valstybės sveikatos receptą reikia įlašinti porą lašų socialinio aliejaus. Tai rodo paskutinės realios pastangos bei užsimojimai darbininkų, ūkininkų ar kitų luomų būviui pagerinti. Tos pastangos visai suprantamos — išnykus tarpusavinei socialinei kovai, kovai dėl duonos kąsnio, visos tautos energija galės būti sutelkta intensyviam kūrybiniam darbui, be kurio neįmanomas trečias mūsų tautos kelio etapas: po tautinio susipratimo, laimėto su baudžiavos panaikinimo ir aušrininkų žygiais, po politinės nepriklausomybės, laimėtos su žemės reforma ir savanorių aukomis, — tautinė kultūra, kuri dar reikia laimėti.

Tik žengiant į šitą etapą ir tam reikalui gerinant socialinį visų luomų būvį, visados gresia luominės dvasios pavojus. Gresia luominė proletaro dvasia, būtent — pagiežingas neturtingojo nusiteikimas, kad turtingesnysis jau dėl to esąs nekęstinas, kad jis turtingesnis, o neturtingasis aukštesnis ir

vertesnis jau tik dėl to, kad jis neturtingas. Gresia luominė kapitalisto dvasia, būtent — tie nusiteikimai, kurie turtingesniuosius skatina nepagerbti neturtingajame žmogaus ir neduoti jam pragyvenimo sąlygų, būtinų kiekvienam žmogui.

Šitokie nusiteikimai paruošia žmones psichologiškai ne tarpusavio sugyvenimui, o tiktai kovai savųjų su savaisiais. Šitokie nusiteikimai juo labiau ir pas mus galimi, kad pramonė stiprėja, darbininkų kadrai auga; valstybė nebetenka pirmykščio vienalypio luominio veido.

Nurodyto dabar socialinės psichologijos galimo pavojaus akivaizdoje mintys iš naujo nukrypsta į Maironį. Net socialinės problemos akivaizdoje jis vėl gali būti aktualus.

Didelis žmogus — juo ilgiau į jį žiūri — atrodo didesnis, kiekvienu momentu vis aktualus, nors sykiu ir toks paprastas.

MAIRONIO METAI

Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas,
Praeisiu, kaip verdą verpetai;
Gal žmonės šiandieną manęs nesupras,
Bet mano išauštanti metai! (1895).

Kūrėjo dydis matuojamas ne tik tuo, kiek jis savo kūryboje nauja ir sugestyvia forma yra atskleidęs ligi tol neiškeltas būties gelmes; matuojamas ir tuo, kiek jis turėjo reikšmės bendruomenei — ar savo laikų, ar paskesnėms kartoms. Didieji kūrėjai ne tik išreiškia savo laikų bendruomenės dvasią, bet savo kūriniais paskatina bendruomenę prisiimti naujas gyvenimo formas ir tampa tuo būdu bendruomenės gyvenimo formuotojais.

Maironis naujų žmogaus būties gelmių neatvėrė. Naujų literatūrinių formų, nepažįstamų pasaulio literatūrai, nesukūrė. Gyvenimo rato pasaulyje nepasuko. Tačiau lietuvių tautos ribose jis ne tik atėjo su naujomis idėjomis ir literatūrinėmis formomis; jis ne tik išreiškė savo epochos nusiteikimus, bet virto lietuvių tautai ir gyvenimo formuotoju. Ne visos ir ne iki galo jo iškeltos naujo gyvenimo formos prigijo visuomenėje. Bet tautinės idėjos ir literatūrinės koncepcijos visiškai apsprendė lietuvių visuomenės dvasinę

formaciją Maironio kartai. Jo įtakos neišvengė ir paskesnės kartos, nors jos darė pastangų iš Maironio „išsivaduoti".

Ne be kovos Maironis laimėjo dvasinio vado vardą savo epochoje; ne be skausmo pasitraukė antroje epochoje; ne be išvidinio triumfo kilo jo renesansas trečios epochos pradžioje.

1

„Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas..." Tai prisipažinimai, kuriuos išspaudė Maironiui jo santykiai su ano laiko visuomene, kai tik jis pradėjo savo poetinę karjerą. Lenkomaniškosios visuomenės viršūnės, Putino romano gražiu suformulavimu, patriotinių eilėraščių autorių įvertino kaip „socyalista, anarchysta i ateista". Lietuviškosios visuomenės viršūnių, atstovaujamų spaudos, Maironio *Pavasario balsai* buvo sutikti tylomis, o tais pačiais metais pasirodžiusi poema *Terp skausmų į garbę* rimčiausio laikraščio pripažinta nereikalinga ir net žalinga, nurodyta kitiems pavyzdžiu, kaip nereikia rašyti, o pačiam autoriui atsakyta net poeto talento. Dar labiau buvo sukoneveiktas *Kur išganymas?*, paties Maironio labiausiai branginamas.

„Gal žmonės šiandieną manęs nesupras..." Tačiau skaitančioji jaunoji karta suprato, nepaisė kritikų ir nuėjo su Maironiu. Maironis laimėjo. Jo įtakoje formavosi ideologija, kūrėsi literatūrinė Maironio mokykla. Sielų vado prievardis Maironiui geriau dera, kaip kam kitam visoje atgimstančioje tautos epochoje.

Balsai prieš Maironio „hegemoniją" vėl pakyla su naujo laikotarpio pradžia, spaudą atgavus. Jau 1906 A. Voldemaras, tada studentas, su visa aitra puolė Maironio Lietuvos istorijos ideologiją (*Vilniaus žinios*, Nr. 242). Nutilo net nespėjęs savo kritikos baigti, tačiau jo pastangos yra išraiška naujo laikotarpio siekimų — pasitraukti nuo Maironio, nusikratyti ne

tik jo literatūrinėmis formomis, bet ir jo romantine ideologija ir užtraukti naujas savas giesmes. Z. Kymantaitė dar su pietizmu atiduoda pagarbą Maironiui, bet jau labiausiai žavisi tais jo kūriniais, kurie naujam laikotarpiui yra artesni — jo gamtine poezija (*Vilniaus žinios,* 1906 Nr. 284—6). Toliau ji rodo estetizmo gaires naujai Lietuvai; Herbačiauskas smogia į senosios kartos ideologiją ir literatūros tradicijas, Maironio brandintas; B. Sruoga pasėja naujos poezijos ir naujos ideologijos grūdus. Kūrėsi naujas dvasinis gyvenimas, ir Maironis turėjo atitekti istorijai.

Maironio aureolė turėjo dar labiau blankti rašytojų tarpe, kai nepriklausomoje Lietuvoje kilusiose diskusijose dėl literatūros tautiškumo, Maironio *Jaunoji Lietuva* vėl imta pavyzdžiu literatūros, kurioje tautiškumo nesą (*Skaitymai* XVII).

Tai buvo skaudžiausias priekaištas, koks begalėjo būti toje epochoje, kurioje daugiausia buvo kalbama apie tautinės kultūros kūrimą. Ir nors Maironis oficialiems aktams buvo kviečiamas, nors mėgino dar kurti balades ir dramas, nors jo dramos ėjo scenoje iškilmingomis progomis, tačiau naujos kartos akyse jis buvo jau tik praeities herojus. Kad ir jaunimas ne visada solidarizavo su rašytojų tarpe susidariusia opinija, bet net oficialioji Lietuva jai pasidavė, ryždamosi palikti senąjį poetą ramybėje, lyg daugiau nebeegzistuojantį. Ir 1932 Vasario 16 teatre oficialusis kalbėtojas suminėjo daug didvyrių ir didvyriukų, vedusių tautą į laisvę, tik neminėjo Maironio, kuris čia pat sėdėjo ir kurio drama turėjo tuojau pasirodyti scenoje.

Tačiau įdomus naujas reiškinys. Kai Maironio aureolė blėso akyse tų, kurie Maironį matė čia pat Lietuvoje, tuo metu ji ėmė stipriau švytėti akyse tų, kurie apie jį girdėjo tik iš tolo — išeivių tarpe, ypačiai lietuvių amerikiečių tarpe. Turim nemaža atskirų to susidomėjimo faktų, pasireiškusių spaudoje ir laiškuose. Su geraširdišku naivumu amerikietis

Vidikauskas cituoja Maironio poezijos rezignacinius motyvus ir jiems oponuoja.

Maironis:
Išnyksiu, kaip dūmas, neblaškomas vėjo,
Ir niekas manęs neminės!
Tiek tūkstančių amžiais gyveno, kentėjo,
O kas jų nors vardą atspės?

Vidiškis:
Sakau Tau, Maironi, garsus poeta,
Didvyri, pegaso jojiks...
Kuriam ant Parnaso puiki yr vieta...
Vards Tavo niekad nepranyks! (*Darbininkas*, 1925 Nr. 46).

Ir taip per penkias strofas. Toje pat spaudoje siūloma naujas laikraštis pavadinti Maironio vardu. Atsiranda slapyvardžių Maironėtis, Maironio Šakelė. Dar įdomiau skaityti, kad atidaromas Maironio parkas, o privatūs laiškai Maironiui yra liudininkai, kaip poezija gali patraukti skaitytoją ir suorganizuoti jo dvasioje perversmą. Netikėtai pakliuvusi „Tautiška daina" atgaivina amerikiečiui apmirusias patriotines emocijas ir sutirpdo visą kartumą, kurio buvo prisirinkę dėl to, kad senoji tėvynė nemokėjo respektuoti išeivių. Arba vėl: viena nepažįstama Maironiui korespondentė prisipažįsta:

„Kalėdoms įteikta man Tamstos knyga *Pavasario balsai*... Įsiskaičius į ją, pagauta tų eilių galingąja grože, ir išdrįstu lenkti galvą prieš Mūsų Tautos Dainių".

O po ilgesnės korespondencijos su Maironiu:

„Ne kartą savęs klausiu, iš kur man yra teikiama tokia didi malonė, kad Maironis, apsuptas šimteriopai įvairiais reikalais ir rūpesčiais, betgi randa laiko atsiminti apie savo tolimąją korespondentę.

Ir dėkinga esu tai nežinomai Galybei už suteiktą progą nors iš tolo, laiškuose, pažinti jį.

Nuo seniai liejasi Maironio žodžiai galinga srove į mano širdį — tai Jo eilės. Dabar jo žodžiai, laiškuose tarti, ugnimi žiebia mano širdį prie didžių žygių, skatina sulig savo išgalės stoti sargybon lietuvystės tarp mūsų išeivių..."

„Gyvename užburto džiazo gadynėje, o betgi pasiteiravus, kieno ir kokio turinio jie (jaunimas. A.) mėgsta (knygas. A.), gausi vieną ir tą patį atsakymą — Maironio".

Ir tokių liudininkų, kurie kreipėsi į Maironį, reiškė noro bent sykį dar pamatyti senąją tėvynę, kurie pasijuto patraukti išeivių tarpe patriotiniam darbui — ne vienas. Kai prieš pat mirtį Maironis aplankė lietuvių koloniją Mintaujoje, tai „buvo didžiausia šventė, šviesiausia diena mūsų kasdieniniame ir sunkiame užsienio lietuvių gyvenime", rašė gimnazijos mokytojas.

Tėvynėje savo misiją atlikęs ir jai nebereikalingas, Maironis savo moralinę įtaką perkėlė į išeivius. Ir tie jį suprato. O tėvynėje daug gražių žodžių buvo pasakyta mirusiam poetui, tačiau ir mirties proga oficialioji Lietuva, kuri buvo pasišovus atstovauti tautiškumui, kuri dienos viešpačių frazes buvo suregistravusi liuksusiniais leidiniais, nepasirūpino net, kad būtų išleisti tautinio atgimimo pranašo raštai.

„Bet mano išauštanti metai..." Atėjo momentas, kad Maironis iš išeivių sugrįžo į Lietuvą. Tas momentas atėjo su Rytų galybės užsimojimais sulikviduoti lietuvių tautą ir valstybę. Tada dėl Maironio iš naujo kilo nesutarimas tarp visuomenės ir oficialiosios kritikos. Rašytojas kritikas pasišovė įrodinėti, kad Maironis nebuvęs visos tautos poetas ir jungėjas, kad jis tebuvęs tik buožių interesų poetas (*Raštai,* 1941 Nr. 1). Tačiau visuomenė ir šiuo kartu nepaklausė kritikos. Instinktyviai pajuto, lyg iš Maironio poezijos būtų išėjusi vėl neregimoji galybė ir atsistojusi tautos sargyboje,

nes tie, kurie Maironio poemos tautiškumą buvo paneigę, jau giedojo nebelietuviškai Lietuvai.

Užteko tik vienam rašytojui pratarti: atgaivinkime Maironio kultą, ir visoje tautoje prasidėjo Maironio renesansas.

2

Kur priežastis, kad Maironis taip nevienodai priimamas visuomenės ir oficialiosios opinijos, kuriai atstovauja kritika? Kur priežastis, kad taip nevienodai priimamas įvairių laikotarpių?

Po Maironio mirties J. Dobilas Maironio įtakai išaiškinti nurodė jo asmeninį profesinį bruožą. „Jei Basanavičiui ir Kudirkai priklauso garbė, kad jie atgimimo darbą yra pradėję, tai tas, kas žino, kokia buvo anais laikais Lietuva, turės pripažinti, kad labiausiai ją paveikti galėjo tik toks asmuo, kaip Maironis — teologijos magisteris, seminarijos, paskui akademijos profesorius, tai vėl seminarijos rektorius, kanauninkas ir t.t. Dar viena svarbi aplinkybė visiems mums, jo mokiniams, buvo žinoma, kad jis ir universitete yra buvęs. Anais laikais tai stiprus argumentas: visą mokslą išėjęs — dvasinį ir pasaulinį" (*NR*, 1932 Nr. 28—29).

Tokia asmeninė profesinė padėtis saugojo Maironį nuo lenkomanijos persekiojimų čia Lietuvoj, ko nebuvo išvengęs Tumas. Ta pati padėtis iš kitos pusės be svyravimų lenkė į Maironį visą jaunąją kunigiją ir traukė į pozityvų Maironio skelbiamą darbą. O laimėti jaunąją kunigų kartą buvo didelis dalykas, nes pasaulinės šviesuomenės nedaug bebuvo ir ta pati liaudyje negalėjo susilyginti su kunigų įtaka.

Betgi ta pati asmeninė profesinė padėtis Maironį darė ir svetimą lietuviškos šviesuomenės daliai, kuri buvo nihilistinės dvasios ir sudarinėjo opiniją prieš Maironį jau vien todėl, kad Maironis buvo kunigas.

Vis dėlto asmeninė profesinė padėtis negalėjo būti pati svarbioji Maironio pasisekimo ar nepasisekimo priežastis.

Juo labiau, kad Maironis visuomenės forume savęs neeksponavo taip, kaip Tumas. Jis veikė daugiau savo poezija. Nuo poezijos charakterio daugiausia ir priklauso, kodėl Maironis turėjo savo garbintojų ir savo nedraugų, kodėl jis virto epochos formuotoju ar kitos epochos buvo užmirštas.

„Praeisiu, kaip verdą verpetai..." Maironio poezija nėra sau tikslas. Ji nėra tik grynas estetinis pasigrožėjimas, savo pergyvenimų, gamtos, dievybės pasyvus kontempliavimas. Maironis, gamtos, asmeninių temų poetas, nebūtų niekam pavojingas ir nebūtų niekam užkliuvęs. Bet nebūtų tapęs ir sielų vadu. Maironio poezija yra verdančių verpetų, kovos poezija. Kovos nuotaika reiškiasi tiek patriotinėj, tiek asmeninėj srity. Kovoja poetas su savimi ir laimi vardan etinių idealų. Kovoja su išorine priespauda ir tautos gyvenimo rutina vardan pažangių, tautinių, visuomeninių idealų. Net dvejopą rutiną laužo — lenkomaniškąsias ir nihilistines tradicijas. Abejos buvo įsigalėjusios. Abejos tarėsi esančios ir turinčios būti vienintelės ir pilnateisės šeimininkės tautoje. Abejoms Maironio mesta kovos pirštinė sukėlė prieš jį tiek lenkomanus, šokusius intriguoti Maironį net Romoj, leidusius prieš jį insinuacijas Varšuvos spaudoje (*Bulletin Catholique de Pologne,* 1921), tiek nihilizmo atstovus, radusius užuovėjos *Varpe* 1895, Nr. 8). Naujos idėjos — vieniems patriotinės, antriems religinės — lygiai buvo nepriimtinos. Nebuvo Maironis priimtinas nei naujam laikotarpiui po spaudos atgavimo, nes jo poetinė ideologija buvo svetima naujoms idėjoms, plintančioms iš Vakarų, tarpininkaujant lenkams ar rusams, ir vis labiau prigyjančioms lietuvių menininkų tarpe. Dar mažiau priimtina Maironio ideologija buvo bolševizmo laikais. Taigi visa kova prieš Maironį turėjo pirmiausia ideologinį pagrindą.

Ideologinį bei psichologinį pagrindą turi ir jo pasisekimas. Jis mokėjo atnešti tokias idėjas ir taip jas paskelbti, kad naujajai kartai jos atrodė ir naujos giesmės, ir jaunimo dva-

siai visiškai priimtinos. Pamilti savo kraštą, o ne kokią ten plačią rzeczpospolitą, išlaikyti savo krašto kultūrines, religines tradicijas, būti realiais šeimininkais savo mažos valstybės, o ne kokiais plačiosios slavofiliškos ar kitokios valstybės įnamiais, buvo naujos idėjos, kurios užtvenktos mėto žaibus, kelia verpetus, audrina jaunimą, į kurį apeliavo Maironis. Sveikam jaunimui imponuoja žygiai, idealizmas. O Maironio paskelbtoji tėvynės meilė buvo grynai idealistinė riteriška. Tėvynę mylėti skelbė jisai ne už ordinus, sodybas, algą:

Tau puikūs pečių neapsupo šilkai,
Tu proto netemdai grožybe,
O tu tik viena širdies raktą radai
Skaisčia savo skausmo gilybe.

Mylėti dėl skausmo, mylėti kenčiantį yra riteriškas gestas. Tokia meilė nėra tuščia frazė. Natūralaus žmogaus etinis jausmas yra palankus tam, kuris yra silpnesnis ir skriaudžiamas. Toks jausmas lietuviui nesvetimas. Lietuviai dažnai vadinami romantikais, nerealiais politikais, nes jų simpatijos visados svirdavo silpnesnės, skriaudžiamos tautos pusėn. Maironis riteriškai stodavo silpnesniojo ginti, atitiko aną lietuvių etinį jausmą, kuris jaunimo širdyje yra juo stipresnis.

Nuo meilės žingsniai į veiksmą. Dobilas taria, kad Maironis esąs net didesnis veikėjas nekaip poetas. Pasakymas būtų teisingas ta prasme, kad Maironis savo poezija aktyviai veikia skaitytoją. Jis sugestijavo ne tik grožėtis savo kraštu, palankiai nusiteikti tautos reikalams, bet traukė skaitytoją į aktyvią kovą. O kovą Maironis skelbė ne teatrinę, kuri žavi tik iki spektaklio pabaigos. Jo poezijoje pulsavo reali gyvenimo kova, net žūtbūtinė. Su kovojančio abejojimais, nuovargiu, suklupimais, desperacija, kuri išspaudžia prisipažinimus: neregėti aušros... ir veltui dvasią raminti norėjau,

aplinkui vien tamsią naktį regėjau... Per daug didžios kliūtys, ir per daug silpnos jėgos, kad nepagautų neviltis. Tačiau reikėjo drąsinti; reikėjo pačiam pirmiausia įsikalbėti, kad rytuos aušra jau teka, kad laikai jau mainos... Kai kada net bravūriškai reikėjo vyti pesimizmą, kuris paralyžuoja jėgas ir kovos nuotaiką. Ne tik kitiems, bet pirmiausia pačiam turėjo būti taikomas įsikalbėjimas:

Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs,
Jie silpnina dvasią paikai!

Su įsitikinimu ir su išvidine jėga ir skaitytojas buvo sugestijuojamas kovoti ir tikėti laimėjimu.

Jeigu Maironis būtų tik skundęsis negerovėmis, jeigu būtų tik jas kritikavęs, būtų išpopuliarėjęs taip pat. Tačiau jis nebūtų tautai vadovavęs. Skundas, kritika, satyra tik griauja. Bet ji ateitin neveda. Tik tas, kuris išdrįsta ateities „pradengti uždangą juodą", kuris su optimizmu ir perspektyvas duoda, sukelia kovos džiaugsmo ir pasitikėjimo.

Perspektyvų Maironis turėjo. Tiesa, tos perspektyvos nebuvo konkrečios. Jis neparodė galutinio tikslo, į kurį poezija skatina. Bet jis parodė kelią į tikslą: arklą, knygą, lyrą. Jais einant, tikslas savaime bus prieitas. Jeigu Maironis būtų laiku sukonkretinęs savo galutinį tikslą, galimas daiktas, jis būtų virtęs tik vienos epochos tikslu. Tada jis nebetrauktų šios dienos lietuvio, kaip jį dabar traukia tiek pats nujaučiamasis tikslas, tiek konkrečiai nurodyti keliai. Kun. Kazlausko paklaustas, ar ir jo poeziją žmonės užmirš po kurio laiko, Maironis atsakęs: manąs, kad ne, nes ji parašyta taip, kad tiktų ir kitiems laikams.

Tikėjimo laimėti — Maironis taip pat mokėjo įkvėpti. Iš karto pagauna jo nesukta ideologija, išreikšta jau pačiam pirmame eilėrašty ir paskui einanti idėjiniu leitmotyvu per visą kūrybą:

Mainos rūbas margo svieto...

Čia skelbiama gyvenimo dinamika, o tolesnėse eilutėse tos dinamikos dėsniai — kilimas iš pažeminimo į gyvenimą per vargą kietą kiekvienam buvo akivaizdžiai matomas ir jaučiamas ne tik tautų gyvenime, bet ir eilinėje kaimo žmonių būtyje. Tokis gyvenimo dinamikos supratimas atitiko ir lietuvių tradicinį reagavimą į gyvenimą — kantriai viską iškęsti smūtkeliu pavirtus; nebijoti vargo kieto, nes be jo galingi pūva. Už tradiciją Maironis eina dar toliau: jis mokė dinamikos, veiklumo; mokė nebėgti ne tik nuo kentėjimo, bet ir nuo triūso, kalavijo.

Ideologija, tiesa, nedaug kuo skiriasi nuo Basanavičiaus, bet epochai dominavo Maironis. Jis mokėjo tokia forma ideologiją paduoti, kad skaitytojas buvo sugestijuojamas, veikiamas. Maironio jėga glūdi ne mokėjime įtikinėti, argumentuoti, bet mokėjime mėtyti tezes, šūkius, sentencijomis, aforizmais. Tos poetinės formulės perskrodžia kaip žaibai tamsą ir skaitytojui daros aiški perspektyva, keliai į ją ir jo paties uždaviniai. Nors čia pat žaibas užges ir atrodys dar tamsiau, bet žaibo šviesoje pamatyta perspektyva jau lieka atmintyje ir gaivina darbams.

Taip šnekama ne į filosofus ir ne į senus žmones, ne į protą, bet į gryną jausmą ir vaizduotę. Maironis ir taikė jaunimui, kurio logika yra visai kitokia. Tik Maironio spontaniškas, be diskusijų, griežtas, su pasitikėjimu teigimas galėjo kaitinti riteriškai nusiteikusį jaunimą, lydėti į kovą, o pralaimėjus, guosti naujoms kovoms ir galutiniam laimėjimui.

Išeidamas iš tautos, atitikdamas jos etinį jausmą, reagavimo ir pasisakymo būdą, Maironis skelbė naują gyvenimą, išlikdamas riteriškai karingas, idealistas, laimėti pasiryžęs.

Tokį jautė jį atgimstančios kovojančios Lietuvos epocha. Antroji epocha kitokia, kitaip ir reagavo. Pats Maironis tų dviejų epochų skirtumą matė nuo Vasario šešioliktosios akto. „Jį aš pavadinčiau siena tarp dviejų Lietuvos pasaulių: anoje pusėje Lietuva — svajota, pasišventimo meilėje pra-

dėta; čia realinė, skausmuose gimusi; ana skaisti idealų, troškimų sritis, padangėmis skriejusi, erškėčių vainiku pasipuošusi, kaip kentėtoja, — ta žemiška, apčiuopiama, bent kiek nustojusi skaistumo ir aureolės; anos mylėtojai nieko nuo jos netroško, jai viską aukojo, — tos mėgėjų šalininkų daugiau, bet jie jau sau reikalauja užmokesnio ir šiltos vietelės, kai kurie jos simpatija apsimetę, ją skaudžiai užvylę, naudoja; ana buvo gryna dvasia, be kūno; čia dar neišsivystęs su ydomis kūnas" (Maironis, *Lietuva*, 1919 vas. 16).

Maironis svajotosios, idealinės, dvasinės Lietuvos kentėtojos poetas. Iš čia aiškėja tvirtas pagrindas Maironio renesansui.

Metai priklauso Maironiui ne tik dėl to, kad suėjo 80 metų nuo jo gimimo ir 10 metų nuo jo mirties.

MAIRONIS IR LIETUVA

Dvidešimt penkeri metai nuo Maironio mirties jau yra laiko perspektyva, kurioje aiškiau išryškėja visuomenės santykiai su poetu. Toje perspektyvoje matyti, kaip Maironis atsistoja net prieš tris Lietuvos gyvenimo laikotarpius. Kiekvienas jų turi savo skirtingus idealus ir psichologines nuotaikas. Du tuos laikotarpius teko Maironiui pačiam išgyventi. Tai laikai iki nepriklausomybės ir paskiau nepriklausomoje Lietuvoje. Jų skirtumą Maironis išreiškė tokiais žodžiais 1919 metais Vasario 16 proga:

> Vasario 16 aktą aš pavadinčiau siena tarp dviejų Lietuvos pasaulių: anoj pusėj Lietuva — svajota, pasišventimo meilėje pradėta, — čia realinė, skausmuose gimusi; ana skaisti idealų, troškimų sritis, padangėmis skriejusi, erškėčių vainiku pasipuošusi, kaip kentėtoja, — ta žemiška, apčiuopiama, bent kiek nustojusi skaistumo ir aureolės; anos mylėtojai nieko nuo jos netroško, jai viską aukojo, — tos mėgėjų šalininkų daugiau, bet jie jau sau reikalauja užmokesnio ir šiltos vietelės, kai kurie jos simpatija apsimetę, ją skaudžiai užvylę, naudoja; ana buvo gryna dvasia, be kūno, — čia dar neišsivystęs su ydomis kūnas (*Lietuva,* 1919 vasario 16).

1.

Pirmo laikotarpio žmogus yra linkęs stebėti — kaip rašytojas savo kūriniais virsta didinamuoju ir kaitinamuoju stiklu, kuris sutelkia savo meto visuomenės pergyvenimus; kaip tie pergyvenimai, lūžę pro rašytoją, gauna naujos uždegančios jėgos ir grįžta atgal į visuomenę, taryt rentgeno spinduliai, vienas visuomeninio gyvenimo ląsteles ardydami, kitoms padėdami organizuotis... Į rašytoją, kaip į visuomeninio gyvenimo reiškėją ir organizatorių, žiūrima herojiniais laikais, kada vyksta kova, judėjimas už didžius idealus; kada žmogaus pastangos yra nukreiptos ne į atskirų žmonių likimą, bet į laimėjimą tų idealų, vardan kurių visuomenė rungiasi ir asmens aukojasi. Tada savo asmeniniu gyvenimu kūrėjas gali nieku nesiskirti nuo tos visuomenės. Gali savyje turėti net mažiau tų dorybių, kurias visuomenė brangina. Tačiau kūrybos metu ir kūryboje jis pakyla aukščiau už kitus ir už save kasdieninį. Stebėtojai jį regi pakilesnį ir laiko jį sau autoritetu, dvasios vadu.

Maironis visa savo kūryba buvo poetas tos pirmosios Lietuvos — svajotosios, dvasinės Lietuvos, Lietuvos kentėtojos ir kovotojos. Būtų betgi netikslu tai visuotinai teigti. Ano meto visuomenė nebuvo monolitiška. Jos daliai — lenkomaniškajai Maironis buvo svetimas. Jos akyse, anot Putino-Mykolaičio, Maironis buvo laikomas „socyalista, anarchista i ateista". Negalėjo jo palankiai priimti nė kita dalis — atėjusio iš Rusijos materializmo-marksizmo atstovai. St. Matulaitis *Varpe* (1895 Nr. 8) Maironio (tada St. Garnio) poemą *Terp skausmų į garbę* (paskiau pavadintą *Jaunąja Lietuva*) paskelbė nereikalinga ir žalinga, laikė ją pavyzdžiu, kaip nereikia rašyti; nepripažino autoriui nė talento. Vis tai dėl poemos religinės ideologijos, kuri nebuvo marksistui priimtina.

Tačiau tos visuomenės didžioji dalis visų pirma matė

poemoje patriotinį idealizmą, karštį ir linko Maironį priimti panašiu būdu kaip Šatrijos Ragana savo *Viktutėje:*

> Vėlu jau, o aš apie miegą nė pamanyti nenoriu, gražiausios poemos vietos skamba ir skamba man ausyse, lyg muzika, lyg daina. (*Viktutė,* 1941 leidinys, 65 p.).

Tame laikotarpyje Maironis veikė visuomenę daugiau savo poezija, mažiau savo asmenybe. Poezijos įtakoje kūrėsi tautinė ideologija ir literatūrinės tradicijos, davusios ištisą Maironio mokyklą. Nors silpniau veikė savo asmenybe, bet ji turėjo tokios reikšmės, kaip stipraus medžio užuovėja jauniems medeliams. Aukšto laipsnio kunigas, akademijos profesorius, paskui rektorius — savaime sunku buvo karingiems lenkomanijos atstovams suniekinti jį kunigų akyse. To aukšto dignitoriaus lietuviškas pavyzdys savaime traukė kunigų jaunąją kartą apsispręsti lietuviškai ir aktyviai. Šia prasme J. Dobilas turėjo pagrindo laikyti Maironį gal didesniu „veikėju", negu kūrėju.

2.

Antras laikotarpis prasidėjo ne nuo Maironio nusakytos „sienos tarp dviejų pasaulių", ne nuo Vasario 16. Prasidėjo žymiai anksčiau, tuojau spaudą atgavus. Tame laikotarpy blanko visuomeniniai-patriotiniai idealai, stiprėjo visuomenės diferenciacija į partijas. Tarp meno žmonių stiprėjo siekimas išlaisvinti literatūrą iš visuomeninės tarnybos ir skirti ją estetiniams tikslams. Pačioje kūryboje dėmesys krypo nuo visuomeninių problemų į psichologines, nuo visuomeninių pergyvenimų į asmeninius... Tokioje atmosferoje savaime darėsi svetimos Maironio koncepcijos ir jomis grįsta Maironio kūryba.

Šios rūšies balsą prieš Maironį pakėlė jau A. Voldemaras, tada dar studentas, su visa aistra kritikuo-

damas Maironio istorijos ideologiją (*Vilniaus žinios*, 1906 N. 242). Bet nutilo, straipsnio nebaigęs. Redaktoriai, matyt, susigriebė, kad jaunos kartos būsimo mokslininko drastiška kalba prieš Maironį — dar šokiruos to meto skaitytojus.

Tais pat metais S. Kymantaitė su pietizmu atiduoda pagarbą Maironiui, bet jau žavisi kitais jo kūriniais — tais, kurie naujo laikotarpio dvasiai yra artimesni; žavisi Maironio gamtine poezija (*Vilniaus žinios*, Nr. 284—6).

O prieš pat Didįjį karą vienas iš šio laikotarpio jaunesnių poetų Kl. Jurgelionis tiesiai pareiškė:

> Labai nedaug kuo iš Maironio galima gėrėtis. Aš nežinau nei vienų jo eilučių, kurias skaitydamas, galėčiau pajausti, kad jas rašė iš jausmo pilnumo. (Amerikoje Šliūpo leidžiama *Laisvoji mintis*, 1913 Nr. 42).

Jei pirmam laikotarpy Maironis buvo priimamas ar atmetamas idėjiniais motyvais, tai dabar tai daroma estetiniais.

Po Vasario 16 dienos akto literatūrinio gyvenimo tradicijos nepasikeitė. Jos tęsėsi tos pačios, kurios buvo prasidėjusios prieš karą. Noras, galbūt nesąmoningas, nusikratyti Maironio literatūrine hegemonija, nustumti jo šešėlį ir išeiti patiems į saulę su naujos kūrybos žiedais paskatino jaunosios kartos rašytojus parašyti apie Maironį gal ir griežčiau, nei jie patys galvojo. Būdami nepaprastai jautrūs sau, jie nejausdavo to jautrumo, parinkdami žodžius apie senesnį poetą.

Iš visų gal stipriausią smūgį Maironio autoritetui kirto B. Sruoga, nes jis mėgino išmušti iš po Maironio pagrindus, ant kurių buvo pastatyta visa jo poetinė garbė. Maironis buvo garbinamas kaip tautinio atgimimo poetas, vadinamas ir tautinio atgimimo pranašu poezijoje. Diskusijose dėl literatūros tautiškumo Sruoga paėmė Maironio *Jaunąją Lietuvą* pavyzdžiu, kuriame to tautiškumo nesą. (*Skaitymai* XVII). Pasiūlė

eksperimentą — pakeisk lietuviškus vardus poemoje kitos tautos vardais, ir ta kita tauta poemą galės laikyti sava tautine kūryba.

Kitas šio laiko rašytojas Paparonis (kun. A. Šmulkštys), rodos, po Maironio *Kęstučio mirties* spektaklio viešai ir patetiškai įspėjo Maironį:

> Maironi, nors tavo siela žvaigždžių takus pažino ir ne vienam keleivių nušvietė kelią, bet tave patį šios žemės kelionėje aš matau saulėlaidos masinančioj šviesoj ir tariu gerbdamas tavo vardą: ‚Labąnakt, Maironi'. (*Laisvė*, 1920 Nr. 169).

Dar paskiau A. Venclova kartojo frazes: Maironis paseno, Maironis nuseno, Maironis paseno (*Lietuvis*, 1925 Nr. 34).

Tokia buvo rašytojų opinija. Jie suspėjo sukurti ir naują poeziją ir iškelti naujus talentingus vardus. Šios kartos individualistinių pergyvenimų pamėgime Maironio herojika buvo svetima. Lygiai svetima miesto ir mašinų poezijos mėgėjams; svetima ir lietuviško berno kultui. Šios kartos poetinės formos spalvingume ir muzikalume Maironio forma jau rodės teturinti istorinės vertės.

Visuomeniniame gyvenime, nors oficialiems aktams Maironis buvo kviečiamas kaip svečias, nors jo dramos buvo vaidinamos patriotinių švenčių progomis, Maironis atramos taip pat nustojo. Nesutapęs su pažiūromis su viena kuria visuomenine srove, savo pažiūromis dėl žemės reformos atrodė net nespėjęs su gyvenimo srove eiti, Maironis vis labiau likosi nuošaliai nuo tos putojančios srovės. 1932 Vasario 16 teatre per oficialias iškilmes oficialusis kalbėtojas suminėjo eiles veikėjų, vedusių tautą į laisvę, tik neminėjo Maironio, kuris čia pats sėdėjo ir kurio drama tuojau pat turėjo pasirodyti scenoje... Tais pat metais Maironis iš gyvųjų išsiskyrė. Net mirties proga Lietuva nepasirūpino, kad būtų išleisti tautinio atgimimo pranašo raštai.

Visas šitas Maironio ir Lietuvos santykių šiame laikotarpy procesas rodė, kad Maironis buvo tos pirmosios Lietuvos, kentėtojos, kovotojos, poetas. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis, parodęs naujus aukštos vertės literatūrinius laimėjimus, parodė taip pat, kiek to meto Lietuvoje dar trūko tikros kultūros, pajėgiančios ir mokančios ryškinti ne dviejų laikotarpių skirtumus ir norą atsiriboti nuo praėjusio laiko, bet surasti ryšius, kurie laikotarpius sujungia, vieną atremia kitu ir tuo būdu kuria tautos istorijos pajautimą.

3.

Maironio vardas atgijo iš naujo ir staiga jau 1940, bolševikams Lietuvą okupavus. B. Brazdžionis buvo pirmasis, kuris *XX amžiaus* dienraštyje paskelbė straipsnį, vardu „Atgaivinkime Maironio kultą".

Lietuvos žmonių santykiai su Maironiu okupacijos metu pasikeitė. Jo „Marija, Marija" bažnyčiose virto jau ne estetiniu, gal net ne religiniu, bet tiesiog egzistenciniu šauksmu. Tas pats tęsėsi vokiečių okupacijos metu. Kada vokiečių civilfervaltungas leido išspausti Maironio *Pavasario balsus* (po vieną markę kyšio teko duoti už kiekvieną egzempliorių), pirmi 10,000 buvo bematant išpirkti.

Su atgijusiu Maironio kultu susidūrė iš karto sovietinės okupacijos režimas. Pirmas jo užsimojimas buvo pasipriešint tam kultui ir Maironį „detronizuoti". Švietimo ministerijos leidžiami *Raštai* 1941 jau pirmame nr. aiškino, kad Maironis nebuvęs tautos poetas ir jungėjas, jis tebuvęs tik buožių interesų poetas. Jis buvęs svetimas liaudies reikalams, o liaudis svetima jo palikimui. Tad jo poetinis palikimas bereikšmis ir menkas.

Jau kitaip prašneko sovietinio režimo atstovai antros sovietinės okupacijos metu. Minint Maironio 15 metų mirties sukaktį 1947, *Valstiečių laikraštyje* B. Pranskus tebekartojo, kad Maironis „idealizuoja dvarus, jis nemato vargstančio

kumečio, prislėgto mažažemio... darbininkų revoliucinės kovos". O tai todėl, kad „jis juk buvo buržuazijos dainius, o be to dar kunigas". Tačiau autorius laiko Maironį jau prisimintiną ir „darbo liaudžiai", nes jis gražiai vaizdavęs Lietuvos gamtą, taręs vieną kitą kritikos žodį Lietuvos buržuazijai ir, kas svarbiausia, jo „eilėraščiai ‚Kur lygūs laukai', ‚Eina garsas', ‚Kur bėga Šešupė'... pavirto liaudies dainomis ir karo prieš vokiškuosius fašistus metais įkvėpė mūsų karius nekęsti grobikų vokiečių... mums brangus yra jo neapykantos kupinas kovų prieš vokiečius plėšikus apdainavimas".

Tai nauja. Tai, sovietiniu terminu sakant, pasmerkto Maironio „reabilitacija". Ji tęsiama. Po Stalino mirties sustiprėjo ir pagausėjo Lietuvoje lietuviškų klasikų leidimas. Dviem tomais 1956 išleisti ir Maironio „rinktiniai raštai". Viename lyrika, kitame *Jaunoji Lietuva* ir libretas *Nelaimingos Dangutės vestuvės*. Plačiame įvade į Maironio lyriką L. Gineitis jau kalba, kad „geriausi Maironio poezijos kūriniai tvirtai įėjo į lietuvių tautos kultūrinį lobyną... geriausiuose jo kūriniuose ryškiai atsispindėjo Lietuvos liaudies išsivadavimo iš carizmo priespaudos lūkesčiai ir siekimai, jos bendri visiems žmonėms jausmai ir išgyvenimai. Tuo Maironis vertingas šiandien tarybinei visuomenei".

Pažymėdamas Maironio nepriimtiną ideologiją, autorius nepagaili entuziastingų apibūdinimų Maironio talentui, jo daugeliui eilėraščių, kurie turi „išliekamosios vertės". Maironį pastato kaip kontrastą prieš sovietų niekinamą „buržuazinį dekadentinį individualizmą, verkšlenimą — jie (Maironio raštai) atspindi sveiką, kovingą liaudies pažiūrą į meną ir menininko uždavinius" (18 p.).

Tačiau, paleisdami Maironio raštus į visuomenę, sovietiniai leidėjai turi skaitytis su Maskvos komunistiniais cenzoriais. Jie turėjo pasidaryti dvi išvadas. Viena, iš Maironio lyrikos rinkinio turėjo praleisti daugiau kaip 30 eiléraš-

čių — visus religinius ir visus kovingos patriotinės nuotaikos eilėraščius, kurių kitaip jau neišaiškinsi kaip Maironio kova prieš rusus. Dėdami Maironio vertimą „vagies strofų" iš *Rigvedos,* praleido visus kitus *Rigvedos* vertimus, nes juose kalbama apie Nežinomą Dievą.

Antras daug svarbesnis buvo leidėjų uždavinys — duoti Maironio poezijai komentarus, priimtinus Maskvai. Komentaruose L. Gineitis aiškina, kad Maironio poezija išreiškia lietuvių liaudies kovą prieš carizmą, nors Maironio poezija mūsų suprantama kaip lietuvių tautos kova prieš rusifikaciją ir rusų priespaudą. L. Gineitis yra priverstas kartoti aną 1947 Pranskaus aiškinimą, kad Maironio eilėraščiai „nauja jėga ir įtikinamumu... suskambėjo Didžiojo Tėvynės karo metu, lietuvių tautai greta kitų broliškųjų tarybinių tautų vedant žūtbūtinę kovą prieš teutonų riterių ainius — hitlerinius grobikus", nors, mūsų supratimu, Maironis ir atgimė pirmiausia pasipriešinime prieš bolševikinius grobikus.

Tarp eilės kitų tiesos iškraipymų, faktų retušavimo dėmesio vertas autoriaus rodomas kontrastas tarp „buržuazinės" ir „progresyvios" visuomenės, kaip jos vertino Maironį. Girdi, „... buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje metais įvairūs literatūriniai ‚modernistai' niekinamai žiūrėjo į Maironį, laikė jį ‚pasenusiu', skleidė šūkį ‚Šalin nuo Maironio'. Tuo tarpu ‚progresyvioji inteligentijos dalis ir buržuazijos viešpatavimo laikais gėrėjosi geriausiais Maironio poezijos kūriniais" (48 p.).

Taip rašydamas, autorius žinojo, kad faktus tempia ant kurpalio, nes anas posakis: Maironis paseno, Maironis nuseno, Maironis paseno... buvo parašytas Antano Venclovos, buvusio sovietinio švietimo ministerio, sovietinės rašytojų draugijos pirmininko. Jei bent autorius jau priskiria Venclovą prie buržuazinių rašytojų (o tai nebūtų klaida!).

Šitas sovietinio režimo santykis su Maironiu rodo, kad Maironis gyvas yra pavergtoje tautoje. Užuot su juo kovojęs

ir ėjęs prieš tautos srovę, sovietinis režimas pasirinko dabar kitą kelią — leisti Maironiui būti gyvam ir šviesti, bet jo šviesai duoti kitos spalvos gaubtuvą — Maironį perdažyti.

4.

Trijų laikotarpių santykiai su Maironiu rodo, kad su Lietuva Maironis labiausiai sutapo dviem herojiniais laikotarpiais — tautinio atgimimo ir sovietinės okupacijos, kada Lietuva, Maironio žodžiu sakant, yra kentėtoja, erškėčių vainiku pasipuošusi.

Būtų per drąsu sakyti, kad Maironis patraukė abiejų laikotarpių visuomenę tik savo skelbiamais patriotiniais idealais. Tokius idealus skelbė ir Basanavičius, Jakštas, Vaižgantas, Kudirka, Vaičaitis. Maironis visuomenės akyse prasinešė pro juos visus ir virto revoliuciniu poetu pavergtoje tautoje...

Maironio poetinis talentas pataikė į kovojančios, šių laikų terminu, rezistuojančios tautos dvasią. Tokia visuomenė yra reikalinga, kad jai kas (a) realiai įvertintų padėtį, (b) pramatytų ateitį ir jai laimėti programą, (c) sukeltų tikėjimo ir entuziazmo. Maironio poezijoje jie tai rado ir randa. Ar girdi „Vilnių“ ar „Trakų pilį“, ar „Senovės dainą“, klausytojas visur jaučia tą patį pagrindinį poezijos motyvą: mylėk, lietuvi, tą brangią žemę, kame nuo amžių tėvai gyveno. Įsitvirtinti tautinėse pozicijose, skiepijant meilę praeičiai, savajam kraštui, šviesiems žmonėms — tai vienas tos maironinės programos punktas.

„Lietuvi, mokinkis, varguos beraminkis, o mokslas daug gali, jis vargstančią šalį išpančios iš amžių skriaudos“ — antras poezijos leitmotyvas, kuris reiškia ir antrą maironinės programos punktą: ruošti savus kadrus, šviesuomenę.

Ne tik lyrikoje, bet visoje kūryboje varijuojamas populiarusis motyvas: paimsim arklą, knygą, lyrą — iškelia trečią programos punktą: sutelkti kovos svorį į kultūrinę veiklą.

Paskutinių metų padėtis Lietuvoje duoda pagrindo manyti, kad šitie maironiniai punktai yra labai aktualūs ir vykdomi.

Ką poezija laido ugningais šūkiais, poemos ir dramos sukonkretina asmenimis to patriotinio kadro idealą — veikėjo kovotojo idealą. Juozas Rainys, Danutė Staugailaitė, Brazda, Vytautas, Kęstutis ir visa eilė smulkesnių — vis tai naujo lietuvio pozityvaus žmogaus paveikslai. Jogaila, Raseinių Magdė, Jonas Sutkus — vis tai paveikslai lietuvių, kokie jie neturėtų būti. Jie per daug gerai pažįstami, kad būtų reikalingi apibūdinimo. Tačiau viena apie juos tenka pažymėti — šitų kovotojų idealą Maironis perkelia ne iš svetimo pasaulio į lietuvišką aplinką. Jis nekopijuoja svetimųjų. Augina juos iš lietuviškos žemės ir lietuviškų žmonių dvasios. Juozas Rainys, Danutė Staugailaitė — jų dvasioje būdingiausi yra trys bruožai: idealizmas (pasaulėžiūrinis ir etinis), individualizmas ir lyrizmas. Tai tie patys dvasios bruožai, kurie randami liaudies dainose ir visoje tautosakoje. Tie patys bruožai, kurie kartojasi paskui daugely pagrindinių lietuvių literatūros personažų didesniu ar mažesniu kiekiu... Tai Maironio pajaustas lietuviuose giliai išlikęs dvasinis pergyvenimas. Į jį prašneko ir savo vaizdais bei personažais.

Atoskambis atsiranda, kai garso sukeltos bangos randa atitikmenį stygoje. Tada ir pastaroji suvirpa. Tas atitikmuo tarp Maironio ir kovojančios Lietuvos visuomenės daugumos buvo ne tik programa, bet ir jos perdavimo-priėmimo išvidinė dvasinė forma — minėtasis lyrizmas, individualizmas, idėjinis bei moralinis idealizmas. Jis atitiko ne vieno luomo, socialinio ar kultūrinio, ne vieno etnografinio vieneto, žemaičių ar aukštaičių, bet visos lietuvių tautos daugumos dvasią.

Kai toje „daugumoje“ nepriklausomybės laikais buvo išlikęs tas pats palinkimas į individualizmą, į lyrizmą, bet apsilpęs idealizmas, kontaktas su Maironiu apsilpo. Ir mūza,

anot Maironio, buvo palaiminus naujose sąlygose kitus poetus. Kai okupacijos padėtis grąžino priespaudą ir kovą prieš ją, atgijo vėl kovos, aukos, atgijo tada ir idealizmo ryšys tarp Maironio ir Lietuvos.

SU JAUNĄJA LIETUVA

Kai jau žilas plaukas dengė ir žingsniai sutankėjo, matydavai Maironį dažną vasarą Palangoje. Tebestovi akyse jis kresnas, baltu apsiaustu ligi žemės apklotas, šiaudine skrybėle su tamsiu kaspinu apsimovęs; pakabę jo paauksuoti pensne; anot Vaitkaus, mužikiškai tvirta sauja remia stiprią gumbuotą lazdą. Pavakarieniavęs jis žygiuoja į išbėgusį jūron tiltą, kuris tokis būdingas Palangos kurortui, kaip Vilniui Trijų Kryžių kalnas ar Kaunui Nežinomojo kareivio aukuras.

Ten vis greičiau į jūrą svirstanti saulė nužeria apie šviečiantį Maironį besitelkiančius studentus. Ir skamba aidi viena po kitos maironinės „Eina garsas nuo rubiežiaus", „Lietuva brangi, mano tėvyne" ir kitos, kurias diktuoja momento įkvėpimas... Stiprėjančioje tamsoje ištirpsta Maironio apsiausto ir plaukų šviesa, skęsta į naktį tolstančios dainų melodijos. Tik atminimuose visa tai šviečia vaiskiom spalvom ir tebeskamba mylimais tonais.

Maironis mėgo jaunimą. Bet pats į jaunimo būrį nesiverždavo ir nekeldavo jo energijos prasiveržti daina, šokiu, žaidimu. Neduodavo tono. Visur buvo santūrus. Mėgo tarp jaunimo būti, jį stebėti žaidžiant, dainuojant, ir šviesdavosi jo veidas, kai jaunimas prapliupdavo jo dainų garsais. Lyg pats juose šilo, virė toje jaunystės atmosferoje ir jautėsi jos dalyvis.

Jaunajai Lietuvai buvo skirtos visos Maironio dainos ir gražiosios poemos. Tik satyros buvo ne jai ir ne jaunimui. Satyros skirtos senos dvasios ir senos, persenusios ideologijos žmonėms. Tiems, kurie tebegarbino svetimus dievus — Lietuvos lenkinimą, Lietuvos nukatalikinimą, Lietuvos vardo piktnaudojimą savinaudiškiems reikalams.

Pavasario balsai, Jaunoji Lietuva — patys vardai kalba apie naujus ir jaunus laikus. Poemų pagrindiniai veikėjai yra jaunimas — jauno amžiaus, jaunų žmonių psichologijos, jaunosios kartos bei jaunimui priimtinos ideologijos. Juozas Rainys, Jadvyga Goštautaitė, Danutė Staugailaitė — visi jie studentinio amžiaus. Visi jie savo dvasia sentimentalūs, jautriai jausmingi, kiek naivūs ir patetiškai bravūriški. Bet visi jie daugiau ar mažiau idealistai, savo reikalus moka paaukoti vardan tėvynės, į idealus žiūri su patosu ir juos vykdo be svyravimų, nors kruvina širdimi, kai reikia aukotis.

Jaunimas tokis nesudėtingas, aiškiai griežtų linijų dvasios ir yra. Užtat jie, tie veikėjai, gali neįtikinti gyvenime prityrusio subrendusio skaitytojo, kuris linkęs į viską žiūrėti kritiškai ir apsisvarstydamas. Bet jie priimtini ir patrauklūs jaunimui, kurie dalykus priima širdin ir kiek patetiškai.

Maironio poemų jaunimas atstovauja „jaunosios“ — tautiškai bundančios Lietuvos ideologijai. Jų visas gyvenimas pakartoja tuos šūkius, kuriuos Maironis buvo sudėjęs į savo programinę „Jaunimo giesmę“: „Užtrauksme naują giesmę, broliai, kurią jaunimas tesupras... Tas ne lietuvis, kurs tėvynę bailiai kaip kūdikis apleis... Tas ne lietuvis, kurs jos žemės, jos būdo, dainų nemylės. Tas ne lietuvis, ... kurs bėgs nuo triūso, kalavijo, kursai didžiais darbais nešvies“.

Kitais žodžiais kitais tonais, bet ta pati ideologija skamba kitose dainose, reiškiasi poemos veikėjuose, kurie pozityviai tą programą skelbia ir realizuoja (Rainys, Jadvyga, Danutė); kurie joje neištveria, susigundo senaisiais idealais, lietuvybei svetimais ir baigia savo dienas beprasminga mirtimi taip, kaip buvo beprasmis jų gyvenimas (Jonas Sutkus); treti vėl pradėję svetimais keliais vaikščioti, svetimybes garbinti, susiranda kelią į Lietuvą. Susiranda būdų, kuris tokis jaunuoliškas — per meilę. (*Mūsų vargų* Brazda).

Tą pačią ideologiją skelbė ir Basanavičius ir Jakštas-Dambrauskas. Visi jie jaunosios Lietuvos skelbėjai. Bet Basanavičius prašneko į svarstantį protą, į subrendusį žmogų istoriniais tyrinėjimais. Jakštas prašneko poleminiu būdu prieš tuos, kurie tebetraukė į lenkėjimą, ir kvietė įsijungti į jaunąją Lietuvą. Maironis prašneko poezija, taikoma į širdį. Prašneko ugningais, vaizduotę pagaunančiais šūkiais, lyriška patetiška išraiška. Ji sukonkretinta ir išpuošta lietuvišku lyrišku peizažu ir giesmės muzikos tonais. *Jaunoji Lietuva* yra, sakytum, filmas, kuriame žavi platus sulyrintas peizažas ir muzikiniai, solo, choriniai efektai. Populiarumo ir įtaigos atžvilgiu tai svarbesnis dalykas nei istorinis veikalas.

Maironis mokėjo prašnekti aniems laikams. Už tat jaunimas ir pagavo jo aiškią, nesuktą giesmę. Jo giesmė skambėjo tarp lietuvių visuotinai tame lietuvių tautos jaunystės laikotarpyje — tautinės sąmonės budimo, kovų dėl valstybės atkūrimo laikotarpyje. Kai valstybė pradėjo bręsti, atėjo nauji idealai, gal jaunimui mažiau jau suprantami, — tada susirado nauji dainiai. Tada ir Maironis iš gyvenimo perėjo jau į istoriją.

MAIRONIO BALADĖS

I

Talentas kūrėjui yra jo prigimties dovana. Talento kultūra yra jo pastangų padarinys. Kada talentas ir kultūra susijungia, galima laukti geriausio kūrybinio vaisiaus.

Poeto talentą Maironis pajuto, būdamas šeštoje klasėje, 1880 metais, ir pradėjo poeziją rašyti. Rašyti lenkiškai. Talentą kultyvavo ir jį kūrybai rengė tolimesnėse savo gyvenimo aplinkybėse dvejopa kryptim: gilino literatūrinių pavyzdžių ir tradicijų pažinimą, gilino savo ideologiją.

Literatūriniais pavyzdžiais pirmiausia, gimnazijoje, Maironiui buvo A. Mickevičius, J. Kraszewskis, J. Slowackis. Paskiau, Kijevo universitete istorijos-filologijos fakultete, labiausiai domėjosi literatūra, ypačiai pamėgo Puškiną, Lermontovą. Parvykęs į Kauno kunigų seminariją ir nuvykęs į Petrapilio dvasinę akademiją, savo draugo Šimaičio skatinamas, stengėsi pažinti vokiečių literatūrą. Labiausiai jam prie širdies tiko ir visam gyvenimui mieliausias liko Fr. Schilleris.

Seminarijoje formavosi Maironio ir tautinis ideologinis veidas, sekant tautinius sąjūdžius Europoje, ypačiai vakariniuose slavuose, studijuojant istorikus M. Stryjkowskį, J.

Kraszewskį, T. Narbutą, S. Daukantą. Jų istorinės idėjos buvo Maironio pasisavintos. Ypačiai S. Daukanto. Be pastarojo nebūtų nė Maironio pirmo veikalo, rašyto dar seminarijoje *Lietuvos istorijos,* 1981. Tada susidarytos istorinės koncepcijos, persunktos gilaus sentimento, buvo pagrindas ir jo raštams — poezijai, poemoms, ypačiai istorinėms dramoms. O pats akstinas lietuviškai rašyti buvo stipriausias turbūt seminarijos profesoriaus kun. Antano Baranausko, tada jau žinomo poeto, pavyzdys. Jam Maironis, klierikas, dedikavo ir savo pirmąją poemą, vardu *Lietuva,* 1888, kuri paliko nespausdinta.

Tokioje aplinkoje Maironis, Vaižganto žodžiu, virė: gilėjo savo patriotinėje ir krikščioniškoje ideologijoje. Toje aplinkoje augo impulsas rašyti lietuviškai. Tokioje aplinkoje kultyvavosi jo literatūrinės formos.

Lenkų, vokiečių, rusų minėti rašytojai, kuriuose kaito Maironis, gali būti laikomi romantikais dėl savo kūrybinės medžiagos ir jos pergyvenimo. Tokis ir Maironis, laimingai sujungęs talentą su literatūrine kultūra, klasikines formas su romantine ideologija. Tai labiausiai atitiko ir jo charakterį, grįstą idealistiniais nusiteikimais ir apipavidalintą racionaline valios drausme.

Maironio spontaniškiausias kūrybos laikotarpis buvo jo klierikavimo, studentavimo, profesoriavimo metai 1884—1909. Tada jo talentas prasiskleidė visais jo kūrybiniais žanrais tuo pačiu metu: pagrinde — lyrinis eilėraštis, šalimais lyrinė poema, drama, moksliniai veikalai. Kada grįžo į Kauną, kaip seminarijos rektorius 1909, lyrinis eilėraštis buvo retesnis ar rečiau prilygo jo anksčiau gaivališkai tryškusiai poezijai; stiprėjo palinkimas į objektyvųjį žanrą, didesnio masto veikalus — tęsiama poema *Mūsų vargai,* o ypačiai stiprėjo pasinešimas į dramą, diktuojamą galbūt praktinio reikalo, kuriam Maironis visada buvo jautrus — Vasario 16 iškilmei.

Tas pats istorinis procesas reiškėsi ir baladžių kūryboje. Pirmoji baladė „Roma" jau buvo pirmame *Pavasario balsų* leidime 1895. Paskui šis žanras ilgesnį laiką nutrūko, ir tik 1909 prie *Raseinių Magdės* poemos buvo pridėta „Šatrijos kalno" baladė. Kitos baladės viena po kitos ar šalia kitos ėmė rodytis 1919—22 m. laikotarpyje: „Čičinskas" — 1919 *Draugijoje*, „Jūratė ir Kastytis" — *Pavasario balsų* 1920 leidime, „Medvėgalio kalnas" — ten pat, „Dyvytis" — 1921 *Skaitymų* žurnale, „Užkeiktas Skapiškio varpas" — 1922 *Skaitymuose*. Taigi, baladinė kūryba negausi, sutapusi labiausiai su nepriklausomos Lietuvos pradžia, prieš suklestint Maironio dramos žanrui.

II

Baladės žanras senas — kaip ir vakarų Europos trubadūrų ir minezingerių poezija, kaip ir lietuvių liaudies dainos. Knyginėje literatūroje jis labiausiai atgijo su romantizmu. Kultyvavo baladę anglai, vokiečiai, rusai, lenkai. Tarp pastarųjų ir Maironio mėgstamas A. Mickevičius. Logiška, kad jos ėmėsi ir Maironis.

Laiko eigoje ir geografinėje erdvėje baladės pobūdis kaitaliojosi. Tačiau, ieškant jos būdingų elementų, akis galima nukreipti į šiuos keturis:

1) Baladėje yra sekamas įvykis su draminiu finalu;
2) baladės įvykyje dalyvauja aktyviai ir ypačiai finale stebuklingos, antgamtinės jėgos;
3) baladės įvykis yra žmonėse populiarus, plačiai tarp jų žinomas ir sekamas;
4) baladės įvykis pasakojamas eiliuota kalba, kuri iškelia jį iš kasdieninės aplinkos į idealinę, kartais šiurpiai dramišką, kartais žaismingai elegišką.

Baladė, tas mažo masto kūrinys, taip santykiuoja su poema ar epopeja, kaip literatūrinė novelė su romanu.

„Menininkas yra laiko veidrodis. Jame pasikartoja dalimis tie tūkstančiai ir milijonai, kurių tarpe jisai gyvena. Jų dvasią ir kūną pažįsta. Jų prakaitu pats prakaituoja. Tačiau menininkas yra aukštesnis vienu atžvilgiu už visus tuos milijonus. Jo pažinimo ir kūrimo galios yra stipresnės. Jis suvokia tiesioginiu intuityviu įžvelgimu. Jam dėl to gyvenamosios epochos veidas gali būti aiškesnis nei aniem milijonams". (347 p.)

Juozo Brazaičio laikinas asmens liudijimas, išduotas Kauno miesto savivaldybės 1944 birželio 10, kai slapstydamasis nuo nacių, buvo pakeitęs pavardę iš Ambrazevičiaus į Brazaitį ir nurodęs kitą gimimo datą. Dėmesio verta smulkmena: po nuotrauka beskubėdamas ar užsimiršęs buvo pasirašęs senu įpratimu „Ambrazevičius", o paskui ištaisęs į „Juoz Brazaitis".

Reisemarken ausgefolgt
für 7 Tage
18. 8. bis 18. 8. 44 + Tel.

Landesernährungsamt Wien
Abt. B/2. Ausländerdienst
I, Singerstr. 7

Forma 130 Nr.

Kauno Miesto Savivaldybė
Vidaus Pasų Biuras

1944 mt. birželio mėn. 10 d.

ASMENS ŽYMĖS
Ūgis vidutinis
Veidas apskritas
Akys pilkos
Plaukai tamsūs
Ypat. žymės nėra

Laikinas asmens liudijimas 15026 Nr.

Galioja iki 1944 mt. gruodžio mėn. 10 d.

Pavardė Brazaitis Vardas Juozas

Tėvo vardas Simas Gimimo data arba amžius ir vieta 1899 m. sausio 12 d.

Marijampolės apskr.

Tautybė — Užsiėmimas Tarnautojas

Šeimynos padėtis vedęs

Gyvenamoji vieta Kaunas, Laisvės alėja 61.

Liudijimas duotas remiantis Vidaus pasų byla Nr. 124/428/41501, duota Kauno milicijos vado.

KAUNO MIESTO BURMISTRAS

Liudijimą davusio valdininko parašas

Sekretorius

Maironio baladėse minėti elementai nelygiai išplėtoti. Silpniausiai išplėtotas pirmasis — įvykis. Žiūrint įvykio — jo užuomazgos, akcijos, finalo — galima sustoti prie dviejų Maironio baladžių, kaip priešingų kraštutinių pavyzdžių. Iš vienos pusės — „Čičinsko" baladė. Joje aiškiai ir stipriai plėtojamas įvykis — kaip Upytės bajoras Čičinskas žiemos metu buvo nutrenktas perkūno, jo rūmai nugrimzdo ežere, o jo kūnas nesidavė palaidojamas žemėje. Šito įvykio priežastis ypatingas Čičinsko charakteris, kuris atvedė Čičinską į trejopus nusikaltimus, šaukiančius dangaus keršto: mylimosios nužudymą, tėvynės išdavimą ir Dievo tarno — klebono, einančio pareigas, nušovimą. Visas tas trilypis įvykis architektoniškai yra sumaniai kondensuotas, čia pasakojamas tiesiogiai autoriaus, čia lūžta pro paties Čičinsko pergyvenimus; įvykis plėtojamas ryškiais kontrastais tarp objektyviosios tikrovės ir Čičinsko pergyvenimų, ir tais kontrastais auginama artima katastrofa.

Tai pati geriausia Maironio baladė. Geriausia iš viso tarp tų lietuviškų baladžių, kurias galima pavadinti šiurpiom baladėm.

Kitaip su įvykiu yra populiarioje „Jūratės ir Kastyčio" baladėj. J. Tumas pastebėjo: „... susidaro visai negudri ir beveik nefantastiška fabula: išvyko — pamilo — dugnan nugrimzdo — Perkūnas užmušė". (*Lietuvių literatūros paskaitos,* Kaunas — Marijampolė, 1924). Pastebėjo taip pat, kad kai kurios strofos, kurios apibūdina Jūratę ir Kastytį, yra „proziškos". Visa tai tiesa. Tačiau skaitydamas šią baladę, nepasigendi stipresnės fabulos („įvykio"); nejauti taip pat, kad tie proziškumai ar pasikartojimai šokiruotų. O nešokiruoja dėl to, kad šios baladės forma yra pagrįsta kitu elementu, nei „Čičinskas", „Čičinsko" baladė veikė žodžio vaizdais; „Jūratė ir Kastytis" veikia žodžio garsais. „Čičinsko" baladėje žodžiai brėžė nesudėtingas, bet stiprias, ryškias vaizdo linijas. „Jūratėje ir Kastyty" žodžiai svarbūs ne

tiek savo reikšme ir vaizdu, kiek savo muzikiniu efektu, kuris susidaro ne iš atskirų žodžių, bet iš tų žodžių bendros ritminės muzikinės frazės.

Tai baladė, kuri savo forma gretinasi į žaismingas, savo nuotaika į romantines, sentimentalines balades.

Sustojame prie kito tipo baladžių, kurių pavyzdžiu gali būti „Šatrijos kalnas“ ar „Medvėgalio kalnas“. Tai priešybė „Čičinskui“ ar net „Jūratei ir Kastyčiui“. Šatrijos ar Medvėgalio kalnų baladėse įvykio, fabulos, iš viso nėra. Yra raganų, yra mėnesienoje pasirodančių su palaidais plaukais mergaičių ir viliojančių karžygius iš milžinkapių, yra kitokio paslaptingo elemento, bet iš tų visų elementų nesudaromas įvykis. Pasakomąjį elementą čia ištisai pakeičia aprašomasis arba lyrinė refleksija. Vietom tas aprašymas virsta didingais Žemaičių žemės panoraminiais vaizdais, kurie tiesiasi prieš akis nuo Šatrijos kalno:

Kaip į atlaidus eina būriai,
šlama girios aplinkui dievotai;
už jų dunkso kiti pagiriai,
ir mėlsvų ežerų tviski plotai.
Štai tenai už Tyrulių Venta,
pasisukus kairėn nuo Kuršėnų,
nebemato Dubysos greta
ir per Kuršą banguoja ant Lėnų.
Kad vidurdienį saulė aukštai
iš pietų prasijuoks į Žemaičius,
nuo viršaus Šatrijos išmatai
nesuskaitomus kryžkelių skaičius.

Arba nuo Medvėgalio:

Kai vidurdienį pažvelgsi nuo Medvėgalio aukštai,
keturiolika bažnyčių aiškiai užmatai.
Baltininkai ir Girgždutė, net pats Dyvitis puikus
pagarboj jam lenkia galvą, per girias, miškus.

Vien tik debesis praskleidus, Šatrija aukščiausia,
pasityčiodama kartais, savo draugo klausia...

Gražu, kad Maironis kūrė Žemaičių panoramą. Bet tai jau išeina iš baladės srities. Tai artėja į tuos lyrinius ar refleksinius eilėraščius, kuriuose Maironis aprašo pilių griūvėsius, milžinkapius, ežerus, upes. Dingsta riba tarp „Šatrijos" ar „Medvėgalio kalno" baladės ir tokių eilėraščių, kaip „Milžinų kapai", ar „Nuo Punios kalno".

Jei „Čičinskas" ir „Šatrijos kalnas" buvo apžvelgti, kaip du kraštutiniai pavyzdžiai, tai viduryje tarp jų tektų įrikiuoti „Užkeiktą Skapiškio varpą" ir „Dyvitį". Pirmasis turi įvykį, nors ir nestiprų — kaip varpas, keliamas per ežerą, nuskendo, ir tik šv. Lauryno dieną žmonės nugirsta iš ežero varpo garsus. Moralinis įprasminimas, puikybės nubaudimas, idėjiniu atžvilgiu artina baladę prie „Romos" baladės; muzikine fraze, kurioje girdėti varpų garsai, ją artina prie „Jūratės ir Kastyčio". Priešingai, „Dyvitis" baladė, kuri kalba „apie įvykius" — apie ežere nuskendusius rūmus — tačiau kaip tai įvyko, kodėl — nei įvykio eigos, nei priežasties neparodo. Net ir aprašomasis panoraminis vaizdas, kuriuo galima buvo grožėtis „Šatrijos kalno" baladėje, čia nebetenka spontaniškumo ir susentimentalėja:

Susimąstęs žiūri mėnuo iš ramių dangaus skliautų,
laibas supas mūs laivelis, tarp siūbuojančių meldų.

Grįžtamuoju žvilgsniu vertinant Maironio baladinius kūrinius, kaip autoriaus pergyvenimų objektyvią išraišką, išvada pasilieka tradicinė: lietuviškos baladės viršūnėje Maironis pasilieka su tais dviem baladinės formos kūriniais — „Čičinsku" ir „Jūrate ir Kastyčiu". Kitos baladės, nors jos mažiau dėmesio susilaukia kaip kūriniai, gali būti įdomios, kaip medžiaga subjektyviam autoriaus veidui pažinti.

III

Maironio baladės buvo jo subjektyvi vidinė reakcija į dienos visuomeninius įvykius, pagavusius jo dėmesį. Taikli buvo J. Dobilo pastaba, kad Maironis buvo „veikėjas“ ir savo poezija. Jis veikė, siekė daryti įtakos dabarties žmonėms. Ar jis vaizduoja praeities pabiras ar savo laikų geografines vietoves ir su jom susijusius žmonių pasakojimus, jo mintys grįžta ir grįžta į dabartį, kurią turėtų veikti ana tolimoji praeitis.

Rodos, tokis tolimas ir nelietuviškas objektas yra pirmoje Maironio baladėje, vardu „Roma“ — kaip popiežius Leonas sulaikė Atilos hunus nuo Romos išgriovimo. Tačiau autorius baigminėje refleksijoje grįžta į savo laikus ir juose randa Atilos darbų tęsėjus:

Italijos sūnūs, teisybę pamynę, štai laužias į Petro duris.

Šiuose žodžiuose skaitytojas negali nepajusti aliuzijos į Italijos valstybės agresiją prieš popiežiaus valstybę. Dar daugiau: nuo konkretaus Atilos — Leono įvykio autorius pakyla į visuotinę reflekciją:

Nebaltuoja marmurai, gūną pažinę!
Jų žuvo garbė paskutinė.
Vien kryžius tespindi aukštai.
Išnyko ir gūnai. Taip rykštę ir plieną
Teisybė nuplakusi laužo kas dieną!
Tik Leonų auga darbai.

Toje reflekcijoje Atila ir Leonas virsta simboliais nuolat vykstančio susitikimo ir susidūrimo tarp krikščionybės ir antikrikščionybės. Neatsitiktinai bus Maironis paėmęs šią legendą su Leono vardu. Kaip tik jo laikų popiežius Leonas XIII buvo pagavęs dėmesį, kaip nauja krikščionybės arba, kaip Maironis sakė, kryžiaus šviesa. Leonas XIII atidarė

Vatikano archyvus tyrinėjimams su mintimis, kad mokslas ir religija tegali vienas kitą stiprinti, o ne vienas kitam prieštarauti; Leonas XIII į socialinio klausimo aštrumus atsiliepė savo garsiąja enciklika *Rerum Novarum*, 1891. Tai įkvėpė ir Maironį prašnekti apie augančius Leonų darbus. Prašnekti ne tik baladėje. Socialinis klausimas vaizduojamas ir sprendžiamas librete *Kame išganymas?*, 1895. Klausimas darėsi dabarties klausimu ir Lietuvoje — su naujosios šviesuomenės atsiradimu prasidėjo jos pasaulėžiūrinė diferenciacija, ir Maironis „veikėjas“ atsiliepė į ją poetine forma.

„Romos“ baladė buvo vienintelė, kurioje Maironis iškilo iš Lietuvos. Visos kitos baladės kalba apie Lietuvos žemę, jos įvykius. Kalba apie tai, ką autorius matė savo akim, keliaudamas po Lietuvą, girdėdamas liaudies pasakojimus. Liaudis savo dėmesį nukreipia labiau į geografines vietoves — kalnus, ežerus, akmenis, kurie išsiskiria kuo ypatingu iš aplinkos. Mažiau savo atmintyje liaudis palaiko istorinius asmenis ir įvykius. Ir Maironis teatkreipė baladėse dėmesį į tą vieną istorinį asmenį — Čičinską, Upytės bajorą. Simas Sužiedėlis pagrindinėje studijoje (*Darbininkas*, 1962 Nr. 64—78) nurodė Maironio Čičinsko istorinį prototipą — Vladislovą Sicinską, kaip jis, pavartodamas 1652 seime veto, sukliudė jo nutarimus; kaip ilgainiui lenkų istorinėje literatūroje Sicinskas buvo paverstas Lenkijos—Lietuvos valstybę naikinančio liberum veto simboliu; kaip liaudies fantazija tame pat asmenyje įkūnijo ką kita: aukščiausius moralinius nusikaltimus, kurių negali pakelti dangus ir baudžia jau čia pat žemėje. Kaip ant Vaižganto Juodžiaus kelmo žmonės krovė, metė viską, kas jiems buvo nereikalinga, taip pat ant Čičinsko kabino viską, ką tik žmonės savo tarpe turi pikčiausio, nedoriausio, nors, kaip S. Sužiedėlis tvirtina, anas Sicinskas nebuvo tokis juodas bajoras, kaip ir kiti bajorai, o tik geresnis įrankis didikų rankose jų intrigom vykdyti.

Pasinaudodamas žmonių pasakojimais, lenkiška lite-

ratūra, Maironis Čičinską padaro taip pat juodą, dangaus nepakenčiamą. Tačiau pro visus Čičinsko nusikaltimus Maironis labiausiai mato jame tėvynės išdavimą, parsidavimą priešui už pinigus ar už garbę, ar dėl savo pikto charakterio. Tėvynės išdavimas yra toks baisus, kad jis veda jau ir į kitus nusikaltimus. Savo nusikaltimu Maironio Čičinskas yra paralelė Raseinių Magdei, ar tikriau — raseinių magdėm. Čičinskas — tik aukštesnis Raseinių Magdės nusikaltimo laipsnis. Raseinių Magdė — nutautėlė, nuėjusi pas kitus, parsidavėlė. Čičinskas — jau kitų pardavikas, tėvynės pardavikas.

S. Sužiedėlis taikliai atkreipė dėmesį, kad Čičinskas buvo parašytas ne Maironio kūrybos pradžioje, nors apie Čičinską jau bus skaitęs ir Mickevičiaus raštuose; Maironis parašė Čičinską Lietuvos kūrimosi pradžioje, kada dalis bajorų, dvarininkų atsidūrė vėl prieš pagundą iš naujo parduoti tėvynę. Maironio Čičinskas buvo jo išvidinis poetinis pasipriešinimas.

Kokis tolimas „priešistorinis" Jūratės ir Kastyčio fantastinis įvykis. Tačiau Maironis ir jį sieja su dabartimi. Praeities įtakos nenyksta; jos klojasi ateinančiom kartom ir formuoja jų dvasią. Anuos legendinius laikus jungia su dabartimi ne tik bangų išplaujami gintarėliai. Ir anos mylinčios, kenčiančios Jūratės elementas liko paveldėtas visiem laikam lietuvės mergaitės pergyvenimuose:

Dabar lietuvė pamariais,
Suvarsčius gintarų siūlelį,
Sau mėgsta baltą kaklą jais
Gražiai papuošti prieš bernelį,
Bet kai meilužę uždainuos,
Ji skamba tonuose liūdnuos.
O kai myli,
Norint tyli,
(Jos sapnai tylėt įpratę),

Tai ta meilė jos krūtinėj
Neša jėgoj begalinėj
Kartais audrą, kaip Jūratė.

Kito pobūdžio ryšys tarp dabarties ir praeities, trūkstantis, nykstantis ryšys, jaučiamas „Šatrijos" ir „Medvėgalio" baladėse. Jose su šiluma mini Maironis tuos senuosius laikus, kuriuose žmonės jautė paslaptingą gyvybę ežeruose, kalnuose. Jose su apgailestavimu mini, kad tie senieji nyksta ir visus atsiminimus nešasi į kapus. Ir tokiu būdu trūksta ryšys tarp dabarties ir praeities. Gyvos, turtingos praeities atstovas ir baladėse yra senelis, kuris kartojasi Maironio poezijoje; kurį Maironis pasirinko ir savo antkapio įrašui: „Kaip man gaila to balto senelio..." Senelis — praeities generacijų ir jų sukurtų vertybių simbolis. Senelio nykimas — lyg dabarties nutrūkimas nuo praeities. Ir to Maironiui gaila... Atrodytų, lyg Maironis būtų nebe tas, kuris buvo skelbęs „užtrauksime naują giesmę, broliai... naujas mąstysime dūmas". Klaidingai būtų Maironis suprastas, jei aiškintum, kad jis skelbė ateitį — „aušrą naujos gadynės" be ryšio su praeitimi. Ateitis remiasi dabarties generacijos pastangom kurti naujus žygius, kurie atsiremia į praeitį ir ją pratęsia. Dabarties didvyriai, kurie nutrūksta nuo praeities tradicijų, prieš akis turi grėsmingą ateitį — virsti raseinių magdėm, virsti čičinskais.

Tokis Maironis yra baladėse. Mažose kūrybos nuotrupose Maironio veidas tas pats, kaip ir visame jo kūrybos veidrodyje.

JONAS MAČIULIS-MAIRONIS

Maironis-Mačiulis, Jonas (1862.X.21/XI.2 Pasandravio dv., Šiluvos vls., Raseinių aps. — 1932.VI.28 Kaune) prelatas, spaudos draudžiamojo laikotarpio didžiausias poetas, poezijoje išreiškęs to meto tautinius siekimus ir ta poezija visuomenę labiausiai veikęs, dėl to vad. tautinio atgimimo dainium, o savo poezijos įtaka kitiems rašytojams sukūręs lietuvių literatūroje vad. maironinę mokyklą.

Gyvenimas. Jo tėvai buvo laisvi valstiečiai, prasisiekę, palaikę artimus ryšius su aplenkėjusiais bajorais. Tokia aplinka didžia dalim lėmė M. asmenybės dvasinius pagrindus: religijos atžvilgiu — M. įsigyveno į patriarchalines religines tradicijas, tikėjimą jautė gyvai ir giliai, jį išlaikė be svyravimų ir krizių, laisvą nuo bet kurios to meto ateistinės ar liberalinės dvasios; socialiniu atžvilgiu — M. išvengė savyje socialinio konflikto tarp valstiečių ir bajorų, tarp neturtingų ir turtingų ir netapo tik vienos katros pusės atstovu kovotoju; tautiniu atžvilgiu — M. gavo tvirtą lietuvišką kaimo pagrindą, kuris buvo atviras įtakai bet kurios kultūros, ateisiančios su gyvenimo eiga, jei toji kultūra neprieštaraus nuo mažens M. prigimtyje įaugusiai savo žemės, jos žmonių, praeities ir tradicijų meilei. 1873—83 mokėsi Kauno rusiškoje gimn., VI kl. pradėjo eiliuoti lenkiškai. 1883 stojo į Kijevo

univ. studijuoti literatūros. Universiteto paskaitos nepatenkino M. literatūrinių vilčių, o studentų nuotaikos religijos atžvilgiu buvo svetimos. Tad 1884 jis grįžo į Kauną ir įstojo į kun. seminariją, kurioj išbuvo iki 1888. Kun. A. Baranausko, tada pavyskupio, seminarijoje liet. kalbos ir literatūros prof., poetinis garsas palenkė M. apsispręsti už lietuvybę ir kūrybą lietuvių kalba. 1888—92 studijavo Petrapilio dvasinėje akad., kur labiausiai linko į moralinės teologijos studijas ir už darbą *De iustitia et jure* gavo magistro laipsnį. Dvejus metus profesoriavo Kauno kun. seminarijoje, 1894—1909 Petrapilio akad. inspektorius ir moralinės teol. prof. 1903 čia gavo teol. dr. laipsnį. M. buvimas akademijoje turėjo netiesioginės reikšmės liet. liet. tautiniam kilimui Petrapilyje: pats lietuvio poeto buvimas inspektoriaus pareigose kėlė liet. studentų patriotinį pasididžiavimą; padėjo įeiti į profesūrą kitiems lietuviams; susilaukė M. autoritetingos paramos Petrapilio liet. darbai. Tarp pastarųjų labiausiai minėtina M. parama *Lietuvių laikraščiui* 1905, kurį oficialiai leido A. Smilga. Nuo 1908 Lietuvių mokslo d-jos Vilniuje narys. 1909 M. pakviestas Kauno kun. seminarijos rektorium. Pirma vieša kalba į klierikus prabilęs lietuviškai, M. sulaužė tradiciją viešomis progomis vartoti lenkų ar lotynų kalbą. Su tuo momentu atėjo persilaužimas seminarijoje lietuvybės naudai. Už seminarijos sienų M. visuomeninė reikšmė buvo dvejopa: santykiuose su svetimaisiais M. pasirodymas buvo ženklas, kad lietuviai turi savo intelektualų aukštųjų dvasininkų (M. buvo Mogiliavo garbės kan., paskui Žemaičių kapitulos prelatas); o lietuvių veikimą parėmė, lietuvių kat. organizacijų centrams leisdamas įsikurti M. atpirktuose buv. kng. Paco rūmuose. Seminarijos rektorium M. išbuvo iki mirties ir Kauną tepaliko, mažoms vasaros pertraukoms išvykdamas į Palangą ir ilgesniam tarpui I pas. karo metu, kada seminarija neveikė. Tada M. gyveno Krekenavoje, Upytėje ir kt. Nuo 1922 M. išrinktas LU teol.-filosofijos fak. moralinės teol. prof. ir trumpą

laiką skaitė taip pat liet. literatūros bei visuotinės literatūros kursus. Studentams imponavo dėstymo aiškumu, paprastumu, žiūrėdamas klausimo esmės, ne retorikos. Nuo studentų laikėsi atokiai, o kai į jį patys studentai kreipdavosi — tėviškai. 1922.X.15 išrinktas LU garbės prof. ir 1932.I.29 suteiktas literatūros garbės dr. laipsnis. Visuomeniniame gyvenime mažai dalyvavo. 1917 buvo prikalbintas nuvykti su Lietuvos delegacija į Berno konferenciją. Nepriklausomybės atgavimas buvo džiūgavimas jo patriotinei dvasiai, bet jo moraliniam jautrumui buvo didelis nusivylimas kai kuriomis negerovėmis, pasireiškusiomis su nepriklausomo gyvenimo sukilusia banga. Jo socialiniu atžvilgiu konservatyviai dvasiai buvo svetimas socialinis radikalumas, pasireiškęs žemės reforma. Tuo atžvilgiu tautininkai jam rodės artimesni nei krikščionys demokratai. Lėmė tai ir asmeniniai santykiai. Vengdamas viešumos, M. labiausiai mėgo intelektualų menininkų būrelius — su poezija, daina, muzika. Palaidotas prie Kauno arkikatedros bazilikos. Antkapyje jo paties pasirinktas įrašas iš *Raseinių Magdės* ‚kaip man gaila to balto senelio...‘).

Istorinė kūrybos eiga. Puškinas, Lermontovas, Slovackis, o labiausiai A. Mickevičius, paskiau ir Schilleris buvo literatūriniai pavyzdžiai M. kūrybai. Lietuviškasis pavyzdys buvo A. Baranauskas. Tiesioginė Baranausko įtaka M. ir M. pagarba Baranauskui matyti nespausdintoje poemoje *Lietuvoje*. Pirmas žinomas M. spausdintas raštas buvo rusų kalba straipsnis, kuriuo M. gynė rusų draudžiamą lietuviams raštą (*Novoje Vremia*, 1884). Pirmas eilėraštis pasirodė *Aušroje* (1885 Nr. 7—8), pasirašytas Zvalionio vardu „Lietuvos vargas“ (Miškas ūžia). Pirma knyga buvo *Lietuvos istorija*, arba aprašymas apie Lietuvos praeigą, 1891 (1903, 1906, 1926), pasirašyta Stanislovo Zanavyko slapyvardžiu. Pirma poezijos knyga *Pavasario balsai* išėjo 1895 St. Maironio vardu, kurį vartojo nuo 1891.

M. kūrybos eigoje reiškėsi du laikotarpiai. Kūrybinio entuziazmo laikotarpis prasidėjo klierikavimo metu ir truko iki pasitraukiant iš Petrapilio akad. (1885—1909). Šiame laikotarpyje parašyta ir minėta *Lietuvos istorija,* kurioje Lietuvos praeities vaizdą M. susidarė pagal Strijkovskį, Narbutą, ypačiai Daukantą. Prie *Pavasario balsų* buvo pridėtas ir libretas *Kame išganymas,* kuriame sprendžiamas socialinis klausimas ne klasių kovos, bet artimo meilės pagrindu. 1895 išleista St. Garnio vardu poema *Tarp skausmų į garbę,* kuri 1907 leidime jau pavadinta *Jaunoji Lietuva.* Joje vaizduojamas tautinio susipratimo kelias — kaip du jauni žmonės, luominio skirtumo sukliudyti į asmeninę laimę, aukojasi tautos gerovei ir jų aukos dėka auga tautinė kultūra, nyksta ir luominiai skirtumai. 1904 lenkų kalba poemėlė *Z nad Biruty* M. norėjo prašnekti į lenkiškai kalbančią Lietuvos aristokratiją ir palenkti į lietuvybę pozityviu pavyzdžiu. Priešingą pavyzdį rodė 1909 išėjusioje satyrinėje poemėlėje *Raseinių Magdėje.* Raseinių Magdė yra simbolis dvejopo nutolimo nuo tautos: nuo tėvų kalbos, papročių ir žemės per vedybas, ištekant už kitataučio; nuo tėvų religijos, prisiimant svetimą ateistinę dvasią.

M. kūrybos raidą labiausiai rodo *Pavasario balsai,* iki M. mirties susilaukę 6 leidimų. Pirmame leidime buvo 45 eilėraščiai, kuriuose M. prašneko visais motyvais: patriotiniais, gamtiniais, asmeniniais, religiniais; prabilo visokiomis nuotaikomis: elegija, herojika, satyra; prašneko visomis vaizdinėmis ir garsinėmis formos priemonėmis, kurios ir toliau reiškėsi per visą jo kūrybą. Pirmoje laidoje yra patys populiarieji M. eilėraščiai: Miškas ūžia, Užtrauksim naują giesmę, Ten, kur Nemunas, Kur lygūs laukai, Oi neverk, motušėle, Išsisupus plačiai vakarų vilnimis, Nuo viršaus Rigi Kulm, Jei po amžių kada, Uosis ir žmogus, Užmigo žemė, Marija, Marija, Tupi šarka, Už Raseinių... Trečiasis leidimas (apie antrą nėra jokių žinių) 1905 pratęsia kūrybinį pakilimą.

Jame yra 57 eilėraščiai, naujų 13. Tarp jų populiarieji: Vilnius, Trakų pilis, Aš norėčiau prikelti, Eina garsas, Kur bėga Šešupė, Vakaras ant Keturių Kantonų ežero, Vintas. Tai subrendusio talento ir kūrybinio entuziazmo pavyzdžiai. Ketvirtas leidimas 1914 rodo jau prasidėjusį antrą laikotarpį — kūrybinį atoslūgį. Rinkiny yra 74 eilėraščiai, naujų 20. Pažymėtini Poetas, Poezija, Ne taip senovėj tėvai gyveno, Ant Drukšės ežero, Ačiū tau, Viešpatie. Poezija pagausėjus asmeniniais motyvais, susilpus kūrybiniu polėkiu. Penktas ir šeštas leidimai pasirodė jau nepriklausomoje Lietuvoje 1920 ir 1926. Penktame — 110 eilėraščių, naujų 32. Tarp jų stiprieji: Lietuva brangi, Vasaros naktys, Jūratė ir Kastytis, Čičinskas, Varpai. Šeštame — 131, naujų 24. Tarp jų stiprieji: Skapiškio varpas, Ant Punios kalno, Kai kam. Karo metu arti pagyvenęs su gamta, atgavęs su ja ryšį, M. atgauna ir kūrybinio pajėgumo baladiniame žanre ar žmogaus likimo refleksijoj. Kūrybinis atoslūgis reiškėsi ir poemoj *Mūsų varguose* (išsp. 1920, bet rašytoje pradedant 1912), kurioje vaizduoja I pas. karo fone liet. šviesuomenės kelią — vardan karjeros atsisakymą nuo mylimo žmogaus, nuo savo krašto, kitatautės ir kitatikės žmonos vedimą ir žuvimą tame kelyje sau ir kitiems, iš kitos pusės rodo, kaip inteligentai išlieka ištikimi savo tėvų kraštui, religijai, jei net buvo atitrūkę, tai pagaliau sugrįžta. Šiuo laikotarpiu M. stipriau pasinešė į istorines dramas — *Kęstučio mirtis* (1921), *Vytautas pas kryžiuočius* (1924), *Vytautas Karalius* (1930) ir dar libretas *Nelaimingos Dangutės vestuvės,* 1927. Trys pirmosios dramos buvo skirtos iškilmingiems Vasario 16 spektakliams. Jose daug patriotizmo ir meilės istoriniams M. mylimiausiems personažams Vytautui ir Kęstučiui, mažiau dramatinio talento.

Talento pobūdis. M. talentas yra lyrinis — poezijoje, poemose ir dramose. Jei gyvenimo reiškiniai eilėraščiuose gali būti pergyvenami dramatiškai, idiliškai, elegiškai, herojiškai, ironiškai, tai M. talentui artimiausias eleginis bei herojinis

pergyvenimas. Elegija kyla iš kontrasto tarp idealo ir tikrovės, tarp proto ir širdies. Tokius kontrastus M. stipriai pajaučia, bet nepergyvena tarp kontrastingų būvių konfliktų, kurie veda į kovą, į dramą. M. jaučia kontrastą tarp savojo nerimo ir nakties žvaigždžių nurimimo, bet priima jį kaip sielvartingą faktą, nesiryždamas jį keisti kita padėtimi. Jaučia kontrastą tarp širdies polėkių ir proto diktuojamo kelio. Bet tarp jų nėra dramatinės įtampos, nes M. yra proto ir valios žmogus. Proto šviesa, valios pastangomis, tikėjimo parama jis palenkia širdį, ir belieka tik elegiška nuotaika, sielvartingas nusilenkimas prieš laimėjusį žmoguje aukštesnį principą, dvasios herojiką. Patriotinėj poezijoj tas pats talentas prasiveržia žymiai stipriau herojine nuotaika. Joje daugiau kovos entuziazmo: raginimo, drąsinimo į kovą, tikėjimo, optimizmo. Daug herojinio patoso ir retorikos. To skirtumo priežastį yra paaiškinęs pats M.: esą, jo laikais veikėjus ištikdavusi didelė neviltis, bet jiems patiems tekdavę valios pastangomis įtikinti save, įsikalbėti, kad neprarastų optimizmo ir tikėjimo. Kaip herojinė dvasia reikalinga, kad kontrastas tarp širdies ir proto baigtųsi tik elegija, taip herojinė dvasia būtina patriotui, kad neprarastų tikėjimo laimėti. Patriotinės kovos poezijoje autorius turėjo prisiversti pasakyti daugiau, nei pats jautė. Tai yra sąmoninga egzaltacija. Herojinė nuotaika patriotinėje poezijoje yra didelio talento sąmoningas padaras, eleginėje poezijoje to talento natūralus išsiliejimas.

Herojinei poezijai buvo palankios literatūrinės formos, kuriose išaugo M. talentas. Mickevičius ir kiti M. artimieji savo pergyvenimais buvo romantikai, bet juos reiškė klasikine forma, kuri poezijos kalbą iškelia iš kasdieninės kalbos. Tokioje formos tradicijoje ir M. iš kasdieninės kalbos išsiskiria herojiniu patosu: didžiais pergyvenimais, pasakomais tiesioginiais žodžiais (‚Noris apimti visą pasaulį,/Noris mylėti Dievą aukščiausį,/Noris pasiekti amžiną grožę‘); plačiais,

panoraminiais vaizdais (‚Išsisupus plačiai vakarų vilnimis‘, ‚Tai Vilnius rūmais dunkso tarp kalnų plačiai‘); jei ne vaizdais, bent didingumą reiškiančiais ir įspūdį stiprinančiais epitetais (‚Man, žinau, sopulingos čia ant žemės kelionės Niekados neapšviesi viltis‘, ‚Jau niekas tavęs taip giliai nemylės / Kaip tavo jausmingas poetas‘); gausiomis retorinėmis figūromis (‚Kur tavo, Vilniau, tie spinduliai...?‘). Tačiau M. talentui priklauso ir specifinis jam sugebėjimas prašnekti sentencijomis, aforizmais, ugningais posakiais, kurie tiesą pareiškia neginčijamai ir nediskutuojamai (‚Nebeužtvenksi upės bėgimo, nors ji sau eitų ir pamažu‘, ‚Kas tėvynę praras, antros neišverks apgailėjęs‘). Tačiau M. gyveno toje literatūrinės kultūros stadijoje, kada pergyvenimas buvo svarbesnis už formą jam reikšti. Jis neieškojo įmantrių vaizdų, o susirado jų pakankamai herojiškų daugumui pažįstamoje gamtoje ar kaimo žmonių metaforiniuose pasisakymuose (‚Taip nelaužyk sau rankų, kaip beržo kasas / Kad laužo užrūstintas vėjas‘, Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris / Ir vaikam užtekės nusiblaivęs dangus‘, ‚ Man verkė iš skausmo širdis, / Gaili ašarėlė baplovė skruostus / Ir mėlynas temdė akis‘).

Savo pergyvenimus ir mintis M. dėstė taip pat nesuktai — logiškai, gretindamas su gamtos vaizdais paralelės ar kontrasto būdu. Tai forma, kilusi iš M. epochos ir tai epochai dėl to suprantama. Tačiau ir vėl iš kasdienybės į aukštesnę plotmę kėlė poezijos kalbą griežtas klasikinis eiliavimas. Jį M. praturtino, atsisakydamas nuo savo literatūrinio mokytojo A. Baranausko skiemeninio eiliavimo ir pirmasis lietuvių poezijoje pavartodamas toninį eiliavimą, kuris duoda gausesnių priemonių (ritmo, rimo, strofų įvairumai) eilėraščio muzikiniam vienetui kurti. M. talentas buvo išradingas garsinėje poezijos formoje nemažiau kaip vaizdinėje. Jo dažnas eilėraštis savo garsine forma tinka deklamacijai ar dainai.

Patriotinė ideologija. M. ją išreiškė pagrindiniais

bruožais su pirmuoju eilėraščiu ‚Lietuvos vargu‘. Istorijos eigoje regėjo nuolatinę dinamiką (‚Mainos rūbas margo svieto...‘). Dinamikos dėsniai — kilimas ir slūgimas (‚Silpnas kelias, tvirtas griūva‘). Visa Lietuvos istorija yra tokios dinamikos iliustracija. Dabartyje Lietuva sunykus, bet praeityje didingi jos galybės paveikslai. Jų visų viršūnė — Vytautas, jo asmuo ir jo laikai. Tos didingos praeities dabartyje tik skurdūs griuvėsiai: Trakai, Vilnius ir piliakalniai. Kad istorijos dinamika ateityje pasisuks Lietuvos naudai, optimizmą palaikė taip pat tikėjimas antgamtine pagalba (‚Nes Dievas aukščiausias, kurs amžiais mus plakė, pagalbos mums ranką išties‘) ir tikėjimas žmogaus pastangomis — kovomis ir aukomis, žmogaus herojika. Tad M. poezija ir susitelkia į skatinimą: ‚Nebijokim vargo kieto, nes be jo galingi žūva‘, ‚Tik į darbą greičiau, tik mylėkim karščiau, tik, vyrai, pajudinkim žemę‘. Tam duoda ir konkrečią programą, kurios šūkiai labiausiai sutelkti *Jaunimo giesmėje* ir *Raseinių Magdėje*. Programos pagrindiniai motyvai: 1. įsitvirtinti turimose tautinėse pozicijose, skiepijant meilę praeičiai, kraštui, kalbai, papročiams, šviesiems žmonėms (‚Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę...‘); 2. šviestis ir sukurti savo šviesuomenės kadrus (‚Lietuvi, mokinkis..., o mokslas daug gali, jis vargstančią šalį išpančios iš amžių skriaudos‘); 3. sutelkti į pažangos kūrimą (‚Paimsim arklą, knygą, lyrą‘); 4. pažangoje išvengti klaidingų svetimybių (‚Tik žemei tėvų negamink svetimųjų dievų‘). Tais idėjiniais motyvais skamba visa M. lyrika. Poemose ir dramose jiems atstovauja epiniai ar draminiai personažai. Jų vieni ‚šviesūs‘ — Vytautas, Kęstutis, Rainys, Jadvyga, Danutė, Brazda, kiti ‚tamsūs‘ — Jogaila, Raseinių Magdė, Jonas Sutkus ir t.t.

Kūrybinė atranka. Kūrybiniu atžvilgiu viršūnė *Pavasario balsuose* yra šie eilėraščiai: patriotiniai — Miškas ir lietuvis, Oi neverk, motušėle, Eina garsas, Kur lygūs laukai, Vilnius, Trakų pilis, Mano gimtinė, Už Raseinių, Nebeužtvenksi upės,

Jaunimo giesmė, Jei po amžių kada, Poeto noras, Kur bėga Šešupė, Lietuva brangi, Nuo Punios kalno; asmeniniai — Išnyksiu kaip dūmas, Skurdžioj valandoj, Varpai, Draugo liūdesys; ypačiai gamtiniai — Užmigo žemė, Nuo Birutės kalno, Rigi Kulm, Vakaras ant Keturių Kantonų ežero, Vasaros naktys, Vakaro mintys; religiniai — Marija, Marija, Dievo meilė, Malda. Skyrium minėtinos satyros, kuriose pliekia lietuvius, virtusius lenkomanais, rusofilais ar karjeristais. Stipriausios jiems skirtos satyros: Tautos pabėgėliams, Mano mokslo draugams. Nepriklausomą Lietuvą iš Rusijos užplūdusiems arivistams tiesiogiai smogia pati rūsčiausia M. satyra Kai kam. Baladžių viršūnėje yra Čičinskas, Jūratė ir Kastytis. Čia priskirtinas ir siužetinis pusiau epinis Uosis ir žmogus.

Jei poemose ieškoma epinio grožio, tai daugiausia jo yra *Raseinių Magdėje*. Jos epinius elementus, įvairių amžių personažus, originaliai sujungia muzikinio veikalo kompozicinėmis priemonėmis. Strofos pasikartojimas, kaip muzikoje leitmotyvas, net tris kartus išryškina ne tik idėją, bet ir kompoziciją suima stipriai į rėmus, kuriuos O. Walzelis yra pavadinęs sonatine forma. *Jaunoji Lietuva* pagauna skaitytoją ne epiniu grožiu, bet lyriniu — veikėjų lyriniais pergyvenimais, kurie prasiveržia eleginėmis dainomis, paskiau tų veikėjų herojika, prilygstančia *Pavasario balsų* herojinės poezijos grožį. Visa *Jaunosios Lietuvos* konstrukcija yra pagrįsta nuotaikos bangavimu. Pradėta idilinėmis dainomis, jos pereina į eleginę (‚Lakiok belakiojęs, paukšteli gražus') nuotaiką; į masinį herojinį entuziazmą (‚Jau slavai sukilo nuo Juodmarių krašto') ir nusileidžia vėl į idilinę rudens nuotaiką. *Mūsų vargai* nei epiniu, nei lyriniu atžvilgiu nebeprilygsta *Jaunosios Lietuvos*.

M. skirtingose epochose. Maironio vertinime išsiskiria trys laikotarpiai. Tautinio atgimimo laikotarpyje M. poezija laimėjo visuotinį lietuviškos patriotinės visuomenės pripa-

žinimą ir entuziazmą (apie *Tarp skausmų į garbę* rašo Šatrijos Ragana:, Vėlu jau, o aš apie miegą nė pamanyti nenoriu: gražiausios poemos vietos skamba ir skamba mano ausyse lyg muzika, lyg daina'). Didžiausio atgarsio rado patriotinis entuziazmas. Jis buvo lengvai prieinamas dėl muzikalios, lengvos, eiliniam skaitytojui suprantamos formos. Jo veikėjai rado atgarsio, nes jie buvo to meto lietuviui patriotui artimi savo esminiais dvasios bruožais: idealizmu (pasaulėžiūriniu ir etiniu), individualizmu ir lyrizmu. Bet M. savo religine pasaulėžiūra buvo svetimas marksistui, ir St. Matulaitis M. poemą vadino nenaudinga, žalinga, pavyzdžiu, kaip nereikia rašyti (*Varpas,* 1895 Nr. 8); jau po trejų metų jis M. pripažino ,neabejotiną talentą' (*Varpas,* 1898 Nr. 1). M. dainas šiuo ir paskesniu metu harmonizavo Č. Sasnauskas, J. Naujalis, A. Kačanauskas. Daugumas jaunesnės kartos poetų rašė M. įtakoje. Vieni jų ir pasiliko M. įtakoje (Vincas Stonis), kiti išsivadavo į savitą kelią (Putinas).

Spaudą atgavus, jaunesnioji karta kūrėsi naujus idealus, ir M. jiems darėsi svetimas. A. Voldemaras kritikavo M. istorijos koncepciją (*Vilniaus žinios,* 1906 Nr. 284—286), B. Sruoga taip pat kreipė daugiau dėmesį į gamtinį (Išsisupus plačiai, *Aušrinė*), o dar paskiau Amerikoje gyvenęs Kl. Jurgelionis veik visai atmetė M. poeziją (,Aš nežinau nei vienų jo eilučių, kurias skaitydamas galėčiau pajausti, kad jas rašė iš ,jausmo pilnumo', *Laisvoji mintis,* 1913 Nr. 42). M. nuvertinimas buvo tęsiamas nepriklausomoje Lietuvoje. B. Sruoga paneigė M. *Jaunajai Lietuvai* tautinį charakterį (*Skaitymai* XVII). Paparonis po *Kęstučio mirties* spektaklio kalbėjo apie kūrybos saulėlydį ir sakė: ,Labąnakt, Maironi' (*Laisvė,* 1920 Nr. 169). Šitam laikotarpiui buvo svetima M. poezijos forma ir turinys.

Trečiasis laikotarpis — okupacijos — atnešė M. naują vertinimą. M. kultas atgijo visoje tautoje. Sovietinis režimas *Pavasario balsų* spausdinti neleido; jie buvo atspausdinti

vok. okupacijos metu. Tremtyje Vakaruose buvo du kartus atspausdinti. Studijose mėginta išryškinti M. asmenybė, ir jis buvo prilygintas romaniškam tipui šalia barokiško Vaižganto (J. Ambrazevičius, *Varpai,* 1943), mėginta taip pat ieškoti M. visuomeninio pasisekimo pagrindų ir prieita išvada: M. visa savo esme yra kenčiančios ir kovojančios Lietuvos poetas.

Nevienodai M. sutiko sovietinis režimas. Pirmos okupacijos metu M. buvo atmestas, nes jis buožių poetas, svetimas liaudžiai, jo palikimas bereikšmis (*Raštai,* 1941). Bet jau 1947, minint M. mirties 15 metų sukaktį, buvo pripažinta: M. prisimintinas ir darbo liaudžiai, nes gražiai apdainavęs gamtą, kritikos žodį taręs buržuazijai, o svarbiausia — jo eilėraščiai pavirto ‚liaudies dainomis... prieš vokiškuosius fašistus' (*Valstiečių laikraštis,* 1947). 1949 partijos cenzūra M. poezijos rusiškame vertime jau praleido ir V. Putino-Mykolaičio entuziastingą M. įvertinimą, kuris baigėsi: ‚Už tikėjimą savo tautos šviesios ateities laimėjimu, už jausmo taurumą, už formos aiškumą ir paprastumą Maironis nusipelnė savo tautos karštą meilę'. Stalinui mirus, Lietuvoje 1956 išleisti M. rinktiniai raštai, o įvade M. priskirtas didelis talentas ir pripažįstama, kad ‚geriausi Maironio poezijos kūriniai tvirtai įėjo į lietuvių tautos kultūrinį lobyną'.

PAVASARIO BALSŲ LEIDIMAI

„Lietuvos vargas“ 1885 metų *Auszros* Nr. 7—8, pasirašytas Zvalionio, buvo pirmas spaudoje paskelbtas Jono Mačiulio Maironio eilėraštis. Tai populiarioji daina „Miškas ūžia“..., jau turinti tuos pagrindinius motyvus bei nuotaikas, kurie bus plėtojami visoje paskesnėje Maironio poezijoje. Jame reiškiamas skausmas dėl vargų, užgulusių lietuvį; bėgimas iš skurdžios dabarties į praeitį, kad pasižavėtų jos didvyriais; žvelgimas į ateitį su nepalaužiamu giedresnės ateities tikėjimu — „atsibus tėvynės sūnūs“. O to tikėjimo šaltinis yra tas poeto įžiūrimas visatoje nuolatinės dinamikos dėsnis — „mainos rūbas margo svieto“, ir antras — „silpnas kelias, tvirtas griūva“. Fatalizmo poetas nepripažįsta; kvietizmo, nieko neveikimo vengia. Tik tas keliasi, kas nebijo vargo kieto ir imasi darbų. Su tokia ideologija, sveika, realia ideologija, Maironis prabilo į niekinamą ir laužomą tautą.

Pasirodęs porą kartų *Szwiesoje*, Maironis jau intensyviai ir gausiai savo poezija ėmė remti *Apžvalgą* ir *Tėvynės sargą*. Čia iš karto pasireiškė neeilinis poeto talentas. Jam negalėjo prilygti nė vienas kitas *Apžvalgos* ar *Varpo* eilininkas.

Maironio kūrybinio pakilimo vaisius tuo metu buvo pirmasis rinkinys, kišeninės knygelės formato, pasirodęs

Tilžėje 1895 m. Kaip anas pirmasis eilėraštis buvo gavęs depresyvios nuotaikos vardą, sintetiškai išreiškiantį Lietuvos visais atžvilgiais skurdų būvį, taip pačiam rinkiniui buvo duotas *Pavasario balsų* vardas, sugestijuojąs ateities lūkesčių optimizmą. Zvalionio slapyvardis čia buvo pakeistas St. Maironiu. Rinkinyje iš viso buvo 45 eilėraščiai (turbūt dėl korektūros klaidos *Lietuvių bibliografijoje* pažymėta šiame rinkinyje tik 37 eilėraščiai); pabaigoje pridėtas *Kur Iszganymas?* „Libretas iš keturių aktų".

Pirmame *Pavasario balsų* leidime jau randame daugumą geriausių Maironio eilėraščių: Miškas ūžia, Užtrauksme naują giesmę, Ten, kur Nemunas banguoja, Kur lygūs laukai, Oi neverk, motušėle, Užmigo žemė, Marija, Marija, Išnyksiu, kaip dūmas, Išsisupus plačiai vakarų vilnimis, Nuo viršaus Rigi Kulm, Tupi šarka ant tvoros, Jei po amžių, Už Raseinių ant Dubysos, Uosis ir žmogus, Satyros ir kt. Čia iš karto prabyla Maironio poezija visais tonais: patriotiniu, tautiniu, gamtiniu, asmeniniu, religiniu, visuomeniniu; prabyla sielvartingai, entuziastingai, skatinami, pajuokiamai. Vaizdinės ar muzikinės priemonės jau čia iškyla tos, kurias Maironis paskui vartos per visą paskesnį kūrybos periodą. Jų sugestyvumas rodo stiprų subrendusį poetinį pajėgumą.

Tai pirmas ir vienintelis Maironio poezijos rinkinys. Toliau su naujais leidimais jis tik praplečiamas ne tiek kokybiškai, kiek kiekybiškai. O tų leidimų susilaukė daugiau nei bet kuri kita lietuviškos poezijos knyga — aštuonių, tarp jų du jau pomirtiniai leidimai.

Kada ir kur pasirodė antras *Pavasario balsų* leidimas, neteko susekti. Prof. V. Biržiška mano, kad jo iš viso nebūta. Trečiukart išleistas *Lietuvių laikraščio* lėšomis Peterburge 1905 m. su parašu Maironis (J. M-lis). Jame jau 13 naujų eilėraščių; tarp jų žinomieji aukštos poetinės vertės: Vilnius, Trakų pilis, Aš norėčiau prikelti, Eina garsas, Kur bėga Šešupė, Vakaras ant Keturių Kantonų ežero, Vintas ir kt.

Kažkuriais sumetimais praleista iš 1895 m. leidimo Ojczyzna. Trečiajame leidime yra iš viso 57 eilėraščiai.

Ketvirtasis leidimas Kaune 1913 m., iš viso 74 eilėraščiai. Čia praleista keturi anksčiau buvę — Vilnius, Trakų pilis, Tėvynės dainos, Šalin dūsavimai. Naujų duota 20. Tiesa, naujieji nėra iš tų populiariųjų ar vertingųjų, kokiais buvo papildytas trečias leidimas. Pažymėtini tarp jų nebent Poetas, Poezija, Ne taip senovėj tėvai gyveno, Ant Drukšės ežero, Ačiū Tau, Viešpatie, ir kt., ypačiai asmeniniai eilėraščiai. Kiek trečias leidimas buvo papildytas tautine patriotine poezija, tiek šis asmenine, bet meniškai silpnesne už ankstesniąją. Pirmame ir trečiame leidime yra Maironio aukščiausio kūrybinio pakilimo poezija, ketvirtame jau silpimas.

Penktas leidimas Tilžėje 1920 m. 110 eil., naujų 32. Čia vėl randam populiaresnių: Lietuva brangi, Vasaros naktys, Pirmyn į kovą už tėvynę, Jūratė ir Kastytis, Čičinskas, Lietuva — didvyrių žemė, Varpai. Šalia asmeninės poezijos šitame Didžiojo karo ir patriotinio heroizmo laikotarpyje vėl reiškiasi stiprūs patriotiniai polėkiai. Iš miesto šiuo metu autorius turėjo bėgti į provinciją, ten galėjo studijuoti ne knygas, bet gamtą ir žmones. Tuo galima išaiškinti vėl atgimusį stiprų gamtos pajautimą, mokėjimą palikti savo asmeninius pergyvenimus, o įsistebėti į kitų žmonių būtį ir net didesnį pasinešimą į Maironiui naują epinį žanrą — baladę. Šiuo laiku rašydamas *Mūsų vargų* poemą, keletą jos ištraukų įdėjo ir į *Pavasario balsus.*

Šeštas leidimas pavadintas *Maironio raštai I. Lyrika,* Kaune 1930 m., viso 131 eilėraštis. Naujų 24: Nepriklausomybę atgavus, Želigovskiui Vilnių pagrobus, Kai kam, Skapiškio varpas, Ant Pūnios kalno... Tais ir kitais eilėraščiais reaguojama į patriotinius ir valstybinius įvykius čia su pasididžiavimu, čia su sielvartu, prisimenami savi santykiai su gyvenimu ir, pedagoginiam reikalui, leidžiamasi jau į rytų poezijos vertimus (Rigvedą).

Populiarių ar aukštos literatūrinės vertės eilėraščių šio leidimo priedėliuose jau nerandama. Talento ugnis blėsta. Tačiau leidimas pažymėtinas kitu kuo — čia pats poetas yra perredagavęs savo eilėraščius. Skaitytojams, pripratusiems prie ankstesnės redakcijos, atrodo, kai kas ir nutaisyta. Tas įspūdis, galimas daiktas, nekiltų, jeigu sykį išmoktą, susigyventą vaizdą, frazę nebūtume priversti pakeisti nauju. Ana susigyventa frazė subjektyviai yra artimesnė, nekaip autoriaus siūloma naujoji.

Keisdamas žodžius ir sakinius, retkarčiais net strofas, Maironis daug ką suracionalino. Žodis, frazė, vaizdas po naujos redakcijos laimėtas tikslesnis, pagrįstesnis vietoj ankstesnio netikslaus, bet užtat spontaniškesnio.

Šeštasis leidimas buvo pagrindas ir 1941 m. leidimui — septintam, kuriame iš viso yra 131 eilėraštis. Pastarajame palikta autentinė paties autoriaus redakcija. Tai ne „pradedantysis“ poetas, kurio eilėraščius kas nors gali taisinėti ar kupiūriuoti. Į paskutinę jo paties ranka rašytą redakciją tenka žiūrėti kaip į testamentinę. Dėl to šiam leidimui pataisytos tik keliose vietose aiškios kalbos klaidos ir tai tik ten, kur nereikėjo įjungti nei naujų vaizdų, nei naujų žodžių; duota vietomis naujų antraščių.

Antra, septintame leidime neįdėta tos poezijos, kuri įeina į autoriaus kitus veikalus — į *Mūsų vargus* (1920 — Preliudium, Šitai ir Vilnius ant kalvos, Likime Lietuvos sūnų, Naktis rami, graži, vaizdi). *Kame išganymas?* (1895 — Kas vargdienį žmogų...). Praleista, nes poezijos dalykas tada geriausią įspūdį palieka, kada jis yra savo organiškoje aplinkoje. Kita vertus, netikslinga paimti eilę fragmentų iš kitų veikalų, o palikti ten keliolika ne mažiau vertingų. Trys eilėraščiai įdėti nauji: Vakaro mintys, Kristui Karaliui giesmė ir Skausmo skundas, kurį autorius buvo pavedęs paskelbti tik po savo mirties.

Trečia, tame leidime eilėraščiai kitaip sutvarkyti. Jie

sugrupuoti pagal tematiką: patriotinė bei tautinė poezija, gamtinė, asmeninė, visuomeninė, religinė, satyros, vertimai. Visiškai chronologiškai sutvarkyti nebuvo galima. Daug kur dar nepasisekė aptikti, kada tas ar kitas eilėraštis buvo parašytas. Tačiau norint sudaryti apytikrį vaizdą, kaip konkrečiai plėtojosi Maironio kūryba, turinio sąraše, kiek aptikta, nurodoma, kada ir kame eilėraščiai buvo spausdinti; kur tatai nepasisekė, nurodoma bent, kuriame *Pavasario balsų* leidime eilėraštis buvo įdėtas.

Neduodama lyginamosios kiekvieno eilėraščio redakcijos, kuri parodytų, kaip poeto rankose kinta kūrinys. Būtina tatai būtų moksliniam leidiniui; kas kita populiariajam. O septintas leidimas ir norėta duoti plačiosioms masėms, prisimenant 55 metų sukaktį nuo ,,Lietuvos vargo" išspausdinimo.

Su tokiu pomirtiniu Maironio poezijos leidiniu norėta pasirodyti 1940 m. Bet nepasisekė. Sovietų Sąjungos okupacija sutrukdė. Perėmusi Šv. Kazimiero draugiją, kuri buvo parūpinus tą naują leidimą, Valstybinė leidykla ir jos direkcija stengėsi, kad *Pavasario balsai* būtų išspausdinti. Tačiau vėl nepasisekė. Kompartijos cenzoriai išbraukė beveik pusę visos Maironio poezijos, ir leidyklai nieko daugiau neliko, tik išspausdinti 10 egzempliorių korektūros teisėmis ir laukti lietuviškam poetui palankesnių laikų.

Tik dabar susidarė sąlygos, ir leidžiami iš naujo *Pavasario balsai.* Tai bibliografiškai VIII leidimas. Jis iš pagrindų tokis pat, kaip septintas. Tik pridėti dar anksčiau į jokį rinkinį nepatekę šeši eilėraščiai (A.A., Viltis, Laiškai, Federantų himnas, Jaunosios Lietuvos himnas, Ašaros tarp juokų). Praleisti savo ruožtu šiame leidime Milžinų kapai, Nevėžis per karą, Eina garsas, Ant Pūnios kalno. Iš viso šiame rinkinyje yra 134 eilėraščiai.

Aštuntas leidimas — tautos nuoširdaus pagerbimo ženk-

las tam poetui, kurio dvasia gaivino tautą netolimos nelaisvės metais ir lengvino *Lietuvos vargą.*

Dabartinis leidimas paliekamas toks pat kaip aštuntasis, tepataisomos korektūrinės klaidos.

Monografija apie Maironį

Tais pačiais metais, kuriuos laisvojo pasaulio lietuviai skelbė laisvės kovos metais, Lietuvoje pasirodė monografija apie Maironį — stambi 518 puslapių knyga. Jos autorė Vanda Zaborskaitė, buvusi literatūros dėstytoja Vilniaus universitete, davusi jau prieš tai trejetą literatūrinių studijų. Jos monografija apie Maironį Lietuvoje spaudos sutikta labai palankiai. L. Gineitis, monografijos apie Donelaitį autorius, padarė Zaborskaitės knygai eilę technikinių ir šiek tiek idėjinių priekaištų, tačiau jie nėra esminiai (*Pergalė,* 1969 Nr. 1, 133—139 p.). Už knygą autorei suteiktas daktaro laipsnis.

Knygą perskaitęs, gauni įspūdį, kad autorė to laipsnio buvo verta. Knyga parodė autorės kruopštų informacijos apie Maironį ir jo kūrybą surankiojimą, gilų supratimą ir pajautimą Maironio kūrybai, platų literatūrinių faktų kitose tautose pažinimą, lakų ir net entuziastingą stilių, ypačiai Maironio poezijos analizėje.

Po šio pirmo įspūdžio galima ir kritiškai žvelgti. Žvelgti pirmiausia į tai, kas naujo surasta Maironio gyvenimo istorijoje. Tenka nustebti, kai iš monografijos pamatai, kokį didelį darbą buvo nudirbęs kan. J. Tumas, surankiodamas praeities ir savo meto rašytojų biografinius duomenis. Ir apie Maironio gyvenimą monografijos pagrindinis šaltinis tebėra

Tumo paskelbtoji medžiaga. Autorei pasisekė iš archyvų papildyti ne tiek Maironio biografiją, kiek vaizdą artimos aplinkos, kurioje Maironis buvojo — Kauno gimnazijos, Kijevo universiteto, Petrapilio akademijos ir kt. (Patiriam, pvz., kad Maironio pirmasis slapyvardis S. Z. Zvalionis sietinas su Žvalionių (Zwolani) kaimu Betygalos apylinkėse, kuriame, atrodo, gyveno Mačiulių giminės; Maironio slapyvardis, kuriuo pirmą kartą pasirašė „Dainą apie senovę" 1891, sietinas su Maironiškių kaimu, kuriame gyveno jo dėdė, taip pat Mačiulis. Be to, netoli poeto tėviškės buvo ir Maironių kaimas).

Faktus surankioti yra didelis ir šiuo atveju pagrindinis darbas. Kas kita faktus vertinti. Čia gali būti daugiau laisvės subjektyviai nuomonei. Ar autorė laiko 1905 metus Maironio kūrybos lūžiu, ar vadina jo kūrybos stilių poetiniu realizmu; ar L. Gineitis tą lūžį neigia ir poetinio realizmo terminą taip pat neigia, tai gali būti kontraversiniai reikalai, kuriais vienas ir kitas gali turėti savų argumentų. Svarbiau Maironio kūrybinių faktų estetinis vertinimas. Šiuo atžvilgiu autorei didelė atrama buvo V. Mykolaičio Putino rašiniai apie Maironį. Estetinio vertinimo išvados nedaug kuo skiriasi nuo ligšiolinio tradicinio Maironio kūrybos vertinimo. (Griežčiau monografija išsiskiria gal, sumenkindama *Raseinių Magdės* vertę).

Visuomeninės reikšmės matu vertinant, autorei neišvengiamas autoritetas yra jau suformuluota linija, pritaikyta K. Korsako redaguotoje *Lietuvių literatūros istorijoje*. Pagrindinis matas yra atsakymas į klausimą: ar poezija visuomenę veikė „pažangiai" ar „pažangą trukdančiai" — „progresyviai" ar „reakcingai". V. Zaborskaitė ir sužymi, kas Maironio poezijoje ar veikime buvo „progresyvu" ir kas „reakcinga".

Maironio poezijos „progresyvų" poveikį autorė išsakė tokiais entuziastingais pareiškimais: „Su Maironio ankstyvąja poezija į lietuvių literatūrą tad ir įžengė gilios turtingos

prigimties žmogus su emocinio gyvenimo pilnatve ir plačiu intelektualiniu akiračiu, sąmoningai įsitraukęs į savo epochos visuomeninę kovą, tiksliau į nacionalinio išsivadavimo judėjimą“ (102).

„Maironis *Pavasario Balsuose* ryškiau ir įtaigiau negu bet kas iš jo bendraamžių atskleidė XIX a. pabaigos lietuvių nacionalinę savisąmonę, pasireiškusią savo tautos istorinio kelio suvokimu ir įvertinimu, prisirišimu prie žemės, kurioje realizavosi tautos istorija, etninio nacionalinės kultūros pagrindo išaukštinimu. Šitoks visuomeninės minties ir literatūros vystymosi tarpsnis yra istoriškai būtinas ir tuo pačiu progresyvus žingsnis nacijos istorijos kelyje“ (135).

Progresyviu poezijos ženklu laiko ir tai, kad Maironis skelbė aktyvią kovą; kad „jo poetizuojamam kovotojui svetimas individualizmas“; kad jo poezijoje „išryški individo pasiryžimas subordinuoti save didžiam visuomeniniam tikslui, aukojant jam viską — net ir brangiausią individualinę vertybę — gyvybę“; kad Maironiui „ne subjektyvus dvasios turtingumas, sudėtingas vidinis gyvenimas jam yra žmogaus vertės kriterijus, bet tik tai, kiek žmogus aktyvus visuomenėje, savo epochoje“ (155); kad Maironis teigė, jog „žmogus gyvenime privalo kovoti su blogiu, nors tai neišvengiamai susiję su skausmais ir kentėjimais. Bet tik toks gyvenimas yra tikrai žmogiškas“ (166); kad Maironiui „rūpi ir masių nacionalinio sąmoningumo augimas“ (231); kad pagaliau „meilė tėvynės“ Maironiui buvo tiek pat kaip „meilė vargstančiam liaudies žmogui“.

Maironis pagaliau buvo tuo progresyvus, kad jo kovinga poezija reiškė „nacionalinį judėjimą“, nukreiptą „prieš carizmą“. Maironio poezijos kova prieš carizmo priespaudą kartojama daugeliu progų.

Šitaip žiūrėdama, autorė stengiasi sušvelninti ir St. Matulaičio kritiką (*Varpe*) Maironio poemai *Tarp skausmų į garbę*. Jei Matulaitis skelbė, kad ta poema esąs kapitalas,

išmestas į purvą, tai Zaborskaitė ir joje mato kovą „prieš carizmą" ir dėl to — dėl „anticarinio patoso" — „poemos visuma nėra tokia vienareikšmiškai reakcinga, kaip galėjo pirmu požiūriu rodytis" (222). „Maironio visuomeninio idealo progresyvumas paaiškės tik tuo atveju, jeigu atsiminsime, kad poetas savo idealizuojamą judėjimą supranta kaip iš esmės **anticarinį** (paryškinta autorės). Maironis rodo istorijos proceso dinamiką, jos vystymąsi pažangos linkme esant nesuderinamą su carizmu" (234).

Kas tad „reakcinaga" Maironio kūryboje. Reakcinga esą tai, kas „priešiška liaudies išsivaduojamam judėjimui" (222); reakcinga tai, kad Maironis „tenorėtų toje (visuomenės) struktūroje matyti kai kurių reformų" (214); reakcinga, kad Maironio poemoje „skambėjo priešiškumas revoliuciniam visuomenės pertvarkymui aplamai" (218); kad „Maironio poetizuojamos jaunos Lietuvos kelias — tai ne revoliucinis kelias, ir ne toks, kuris siektų iš esmės pakeisti plačių liaudies sluoksnių gyvenimo sąlygas" (218); „žalinga buvo ir kunigystės idealizacija Maironio poemoje" (222).

Autorė tuos „reakcingumo" požymius kartote kartoja: „Maironis toli gražu nebuvo įsisąmoninęs visų prieš jo akis vykstančių įvykių prasmės, visas jo politinis mąstymas, jo visuomeninės simpatijos buvo ne tik svetimos, bet dargi priešiškos tiek nuosekliai revoliucinei programai, tiek ir taktikai" (280). „Maironis nė negalvojo, kad buržuazija iš esmės išsigimusi, nebeturinti progresyvių visuomeninių idealų ir valstybei valdyti netinkanti. Jis norėjo gydyti egzistuojančios visuomenės ydas, nekeisdamas jos pagrindų" (407). Neigiamas esąs taip pat „Maironio veikloje ir kūryboje motyvas, dažniausiai reakcinis, išaugęs į buržuazinę tautinės vienybės lozungą" (66).

Dar kas „reakcinga"? Ogi Maironio dramos — jos „suvaidino gana neigiamą vaidmenį ano meto ideologinėje kovoje... Vytauto paveikslu aukštinant stiprią valstybės

valdžią, visiškai atitiko valdančiųjų buržuazinės Lietuvos sluoksnių interesus" (399).

Plačiau pažvelgus knygos „progresyvumo ir „reakcingumo" supratimą, kyla pagunda autorės „progresyvumo" formulėje pakeisti vieną žodį — užuot sakius „kova prieš carizmo priespaudą" sakyti „kova prieš Rusijos priespaudą". Ar šis antrasis terminas ne labiau atitinka tą „nacionalinio išsivadavimo judėjimą", kuriam pradžią davė aušrininkai ir kurį poezijoje tobuliausiai išreiškė Maironis? Ar aušrininkai ir Maironis tesiekė, kad lietuvių tauta išsivaduotų nuo caro? Knygos autorė tvirtina, kad aušrininkai skelbė kelią, kuris buvęs priešingas revoliucijai ir lojalus „Maskolių ar Prūsų valdžiai", „bandant laimėti smulkių reformų". Vadinas, ir knygos teigimu, aušrininkai, tarp jų ir Maironis, siekė ne tiek negatyvinio tikslo — caro nuvertimo. Jie siekė pozityvinio tikslo, kuris aiškėja ir iš monografijos pasisakymų. Būtent: autorė aiškindama Maironio istorijos *Apsakymus...*, pastebi, kad Maironis „medžiagos dėstymui ir nušvietimui ne kartą suteikia nacionalistinį pobūdį, stengdamasis būtinai atriboti lietuvių tautos kelią nuo bet kokios kultūrinės ir politinės sąsajos su rusų tauta" (54). „Lietuvių tautos savarankiškumo pabrėžimas ir vertinimas yra pagrindinė linija, kuri išryški nušviečiant lietuvių—lenkų santykius praeityje" (53).

Taigi Maironiui rūpėjo savo tautos „savarankiškumas", jos nesiejimas su rusų tauta, sakant knygos žodžiais. Iš perspektyvos dabar galėtume sakyti, kad aušrininkų, Maironio siekimas buvo tokis, kuris dabar politiniame gyvenime formuluojamas kaip nesikišimas į svetimos tautos, į rusų vidaus reikalus — ar ją valdys caras, ar Stalinas, tai jos reikalas. Jiems rūpėjo laisvių didinimas savai tautai, iki ji taps laisva. K. Korsakas, kol jis galėjo laisvai rašyti, atvirai ir aiškiai buvo pasakęs: „Maironio poezijos idealas buvo laisvoji Lietuva" (*Kultūra*, 1932).

Tad skaitydami monografijos tvirtinimą, jog „suvokdamas istorijos proceso dinamiką, jos raidą, poetas tiki šviesia savo tautos ateitimi, carinės priespaudos žlugimu“ (119), turime ir čia vietoj „carinės priespaudos žlugimo“ įdėti „Rusijos priespaudos žlugimą“. Taip. bus arčiau tikrovės.

Antras „progresyvumo“ ženklas — „revoliucija“. Revoliucija savaime nėra nei geras, nei blogas reiškinys. Jos gerumas priklauso nuo to, kam ji tarnauja. Knygoje kalbama apie revoliuciją „nacionalinio išsivadavimo judėjime“. Ar tie, kurie Maironį kritikavo ir revoliuciją skelbė, vedė tautą į išsivadavimą? Tas pats St. Matulaitis, V. Kapsukas, kurie monografijoje idealizuojami kaip revoliucijos atstovai — ar jie tiesė lietuvių tautai kelius į laisvę? Atsako patys faktai: kai Rusijos caras buvo nuverstas, jie stengėsi išlaikyti lietuvių tautą tos pačios Rusijos kalėjime — naujame komunistiniame režime, kuris yra didesnė priespauda už carinį režimą. Lietuvių tautai, siekiančiai laisvės, jie mėgino kelią pastoti ginklu. Vadinas, jie vaidino „reakcingą“ vaidmenį, o aušrininkai ir Maironis vaidino „progresyvų“ vaidmenį. Tokia išvada neabejotina, žvelgiant lietuvių akimis. Žinoma, Maironio kelias — kelias į laisvą Lietuvą (kaip pasakė Korsakas) — ir toliau bus vadinamas „reakciniu“; o tie, kurie stengėsi išlaikyti Lietuvą Rusijos priespaudoje, bus vadinami „progresyviais“. Bet tai bus žvelgimas ne lietuvių, o rusų akimis. Taip turės vadinti tie, kurie dabar tebėra Rusijos priespaudoje.

Nuo tos svetimos priespaudos autorė nebuvo laisva, rašydama apie Maironį. Priespaudos varžtai ir direktyvos ypačiai jausti, kai monografija kalba apie Maironio renesansą. Jausti, lyg autorė būtų atsidūrusi tarp kūjo ir pjautuvo. Jai, kaip ir kitiem Lietuvoje, privali direktyva, išreikšta šios priespaudos diktuojamo K. Korsako žodžiais: „Mums būtina viską marksistiškai pervertinti... Objektyvumas prie nieko gero neprives“ (*Pergalė,* 1959). Objekty-

vumas, nors ir kažin kaip privalomas mokslui, sovietinės priespaudos padėty sunkiai pakenčiamas. Bet iš kitos pusės autorė per gerai buvo susipažinusi su faktais, kad galėtų kartoti L. Gineičio drąsų kaltinimą „buržuazijos“ Lietuvai: esą „buržuazijos viešpatavimo metais įvairūs literatūriniai ‚modernistai‘ niekinamai žiūrėjo į Maironį, laikė jį ‚pasenusiu‘, skleidė šūkį šalin nuo Maironio!“ (*Maironio rinktiniai raštai,* 1956). Monografijos autorei nebuvo naujiena, kad tas niekinamasis „paseno, nuseno, paseno“ buvo ne ko kito, o A. Venclovos žodis. Ji tad ir čia pamėgino tikrovę šlifuoti. Būtent rašė: „Maironio įtakos renesansas prasidėjo ten, kur, atrodo, mažiausiai būtų buvę galima laukti — tarybinėje lietuvių poezijoje“ (483). Tik po 13 puslapių atsargiai sumini tikrovės dalelę: esą tarp marksistų „nihilistinis požiūris į Maironį laikėsi dar 1940—41 metais“; išnašoj nurodo šaltinį — P. Cvirkos redaguotą žurnalą *Raštus* Nr. 1, nors ir nutyli to žurnalo žodžius, kad Maironis buvęs svetimas liaudies reikalams, o liaudis svetima jo palikimui; kad jis „bereikšmis ir menkas“. Šlifuoja ir Venclovos pasakymą, išnašoje minėdama jo apgailestavimą.

Tikrovę šlifuodama, nutyli autorė ir kitą tikrovės dalį: kad B. Brazdžionis buvo tas pirmasis, kuris tik pirmom sovietinės okupacijos dienom paskelbė straipsnį „Atgaivinkime Maironio kultą“; kad su okupacijos dienom Maironio „Marija, Marija“ giesmė suskambo bažnyčiose nauju pergyvenimu tautoje.

Pareiškusi, kad Maironio įtakos renesansas atgijo „tarybinėje lietuvių poezijoje“, autorė nebuvo taip pat laisva rašyti, kaip tas „renesansas“ buvo karpomas sovietinių cenzūros žirklių; kaip vertimuose į rusų kalbą buvo praleidžiami Maironio žodžiai, o įdedami jam visai svetimi; kaip Maironio raštų leidimuose buvo išmetami ar ištisi eilėraščiai ar tų eilėraščių strofos. Visas šitas procesas buvo konkrečiais duome-

nim iškeltas A. Baltaragio studijoje *Numaironintas Maironis* (atspaudas iš *Aidų,* 1963 Nr. 4 ir 5).

Moksliniame veikale paprastai pridedama bibliografija. Monografijoje to nėra. Gal dėl to, kad būtų reikėję tokiu atveju minėti ir tuos komunistams nepriimtinus autorius, kurie nepriklausomoje Lietuvoje apie Maironį rašė, bet tada būtų sugriuvusi tezė, kad sovietinis režimas teparodė Maironiui palankaus dėmesio. Tiesa, kai kurių nepriklausomos Lietuvos komunistam nepriimtinų rašytojų duomenys buvo panaudoti monografijai — suminint straipsnio vardą, bet nutylint autorių. Iš laisvojo pasaulio maironikos tesuminėtas vieno M. Vaitkaus atsiminimų tomas. Čia ir pamatome Lietuvoje rašančiojo padėties skirtumą nuo laisvėje rašančių, kurie nevengia suminėti rašančių dabar Lietuvoje.

Pabaigai telieka maža praktinė išvada: teigiamai sutinkant V. Zaborskaitės darbą, reiškiant pagarbą už surankiotus ir sutrauktus vienon vieton Maironio biografijos faktus, už entuziastingą Maironio poezijos analizę, praverčia turėti po ranka ir minėtą *Aidų* leidinį *Maironis* — tada Maironio vieta lietuvių tautoje bus objektyviau suprasta; praktinė išvada aplamai yra ta, kad tais pačiais lituanistiniais klausimais rašomi laisvųjų lietuvių veikalai gali būti naudingas papildymas tam, kam dabartiniu metu Lietuvoje rašantieji nėra įgalinti.

(Vanda Zaborskaitė, *Maironis.* Vilnius, 1968, 518 psl., kaina 1 rb. 40 kp.).

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ

Visuomeninių interesų persvara: GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ

Jei mes nebūsime mūsų tautai lygūs tiems ugniniams stulpams, kurie kadaise žydų tautai rodė kelią tyruose... ką mes nuveiksime? ir kokia mūsų vertė?

Petkevičaitė

Visuomenininkė

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė buvo ne grynoji rašytoja menininkė, bet visuomenininkė, kuriai plunksna buvo tik antraeilė priemonė visuomeniniams idealams realizuoti. Per visą gyvenimą ji šeimos globėja, mokytoja, ūkininkė, organizatorė, gydytoja. Kai motina, belankydama ligonius, užsikrėtė dėmėtąja šiltine ir mirė, tėvas atidavė Gabrielei motinos palaiminimo ženklą — žiedą su išgraviruotu jame Čenstachavos Dievo Motinos paveikslėliu ir pasakė: „Dabar būsi penketui savo brolių motina". Ir duktė motinos pareigas ėjo ne tik savo broliams, bet paskui net savo brolio vaikams, net savo tautos vaikams. Apsiprato. Net patenkinta, nes suvokė,kad mažiems reikalingi globotojai, o suaugusiems reikalingi globojamieji.

Tėvas, gydytojas, įsitraukė ir Gabrielę į gydytojo darbą: pavedė jai vaistininkės pareigas, o 1909 m. mirdamas paliko testamentą: Gabriele, tu gydysi. Ir žmonės ėjo pas ją kūno sveikatos ieškoti, o per karą į ją kreipdavęsi net patys vokiečiai.

Jos savas mokslo idealas nepasiektas, tad Petkevičaitė bent kitus moko, kitiems padeda kopti į mokslo viršūnes. Viena savo lėšomis nebetesėdama, apie 1890 m. sudarė „Žiburėlio" draugiją mokslus einančiam jaunimui šelpti.

„Kas esti visuomenėj, išsiima iš širdies raktą ir įsideda į kišenių; tie, kurie jį palieka neišimtą, yra apdujėliai". Petkevičaitė nepasekė tuo Goethės sąmoju. Ji iš viso neturėjo rakto nuo savo širdies. Daugeliui pagalbos reikalingų ji buvo atvira.

Asmeninis gyvenimas Bitei eina — arba tikriau: turi eiti — šalin: prieš akis tik artimas, kuris reikia kaip save mylėti. Net ir rašto griebėsi tada, kai visuomenės reikalai to vertė. Kai paskaitė Kudirkos sarkazmą, jog reiksią žydai samdyti, kad *Varpą* prirašytų, Petkevičaitė griebės plunksnos ir varė apžvalgų darbą, kuris buvo belieką̨s be darbininko, džiovai pargriovus *Varpo* skambintoją. Publicistės plunksnos nepadėjo ir vėliau. Spaudą atgavus, rašė *Vilniaus žiniose;* kai jos išvirto į *Lietuvos žinias,* net penkerius metus dirbo jų redakcijoj. Ir kiti jos raštai buvo reikalo, ne malonumo rašyti. Ji ūkininkė, bitininkė, tad rašo *Bičių* knygelę (iš čia jai *Bitės* slapyvardis); ji vaistinininkė, o čia dar reikia užmaskuoti savo lietuviškas veikimas, tad rašo *Mūsų liaudies mediciną, Liaudies oro spėjimus.* Ėmėsi ir dailiosios literatūros, kurioje pasirodė ta pati visuomenininkė publicistė.

Moterų kūrybos almanache *Aukštyn* randam suminėtus šiuos Petkevičaitės dailiosios literatūros raštus: *Nebe pirmas,* apysakaitė, išspausdinta 1895 m., *Kova,* drama, *Velnias spąstuose,* komedija, *Litvomanai,* drama, *Parduota laimė,* drama — šitie scenos veikalai parašyti bendrai su

Žemaite; toliau — *Krislai,* apysakaičių ir vaizdelių rinkinėlis, 1905 m., *Karo meto dienoraštis,* 1925 m., *Gyvenimo bangos,* apysakaitė, parašyta 1927 metais; pagaliau dviejų tomų romanas *Ad astra* 1933 m. Prie Petkevičaitės literatūrinių darbų dar pridėtini ir Panevėžio mokinių vertimai, į kuriuos dažnokai savo ranką įdeda ir Bitė.

Dramos veikalai, laimingai sutapdę dvi rašytojas, šiuo tarpu neteko įvertinti. Gauta tenkintis tik smulkiaisiais beletristikos rašiniais. Beletristikos vaizdeliai rašyti ne vienu metu, įvairiose visuomeninėse ir politinėse epochose; vis dėlto per tuos vėjus ir skersvėjus Bitė juose, palyginti, nėra pasikeitusi. Nebent pasikeitus tiek, kiek gali žmogų pakeisti jo amžiaus metai: mažiau karščio ir revoliucijos, daugiau atsargumo ir rimties.

Idėjininkė

Krislai — šešiasdešimt puslapių rinkinėlis, šiandien jau vargiai gaunamas. Viso jame 7 vaizdeliai apysakaitės. Daugelis trumpučiai, vieno dviejų puslapių. Tokie yra — *Vagone, Vaišnorienė, Šių dienų paveikslėlis, Motina ir sūnus, Balius, Birutė, Idilė* — parašyti 1901 m.; *Kodėl tavęs čia nėra?,* 1902 m.; *Senatvė,* 1903 m.; kiek ilgesnės jau apysakaitės: *Homo Sapiens, Spauda leista,* 1904 m.; *Verpetai,* 1904 m.; prie šios nedidelių apysakaičių grupės priskirtinas ir *Nebe pirmas,* išspausdintas 1895 m., ir *Gyvenimo bangos,* parašytos 1927 m. Ilgiausias ir svariausias, išspausdintas *Krisluose, Dievui atkišus* (1905 m.).

Visuose vaizdeliuose Bitė realistė natūralistė (to ir galima laukti iš visuomenininkės). Net pati kai kurias apysakaites pavadina fotografijomis *(Homo Sapiens, Spauda leista).* Tik Bitės realizmas lietuviškas. Jos kūrybinis pasaulėvaizdis neišeina iš Lietuvos gyvenimo rėmų: ir fonas, ir veikėjai, ir keliamosios idėjos — lietuviški. Tas fonas — per

Lietuvos laukus dundančio traukinio vagonas, lietuviška pirkia, ar seklyčia su darželiu, dvaro ponų salionas, Palangos gatvė, Birutės kalnas... Žmonės — seni ir jauni, tik vis lietuviai: jauni studentai entuziastai, jų tėvai, motinos, visu kuo pertekę ponai, išbadėjusi moteris, kurios vyras kalėjime, dvaro suviliota našlaitė, gešeftininkė Vaišnorienė ir t.t. Kaip matyt, tokis pat fonas, tokie pat žmonės, kaip visų mūsų realistų rašytojų. Idėjos — artimos, tik labiau kondensuotos, labiau precizuotos, vaizdeliai, pasakytum, labiau idėjingi.

Paprastai rašytoja savo vaizdeliuose pirma nupiešia foną, paskui į jį įstato žmogų, pagaliau, prisižiūrėjus į jo darbus ir elgseną, taria kokią visuomeninę ar tautinę idėją. Rašytoja visuomenininkė tyčiomis tas idėjas akcentuoja vaizdelio gale. Jos vaizdelių struktūrai tai labai charakteringa. Štai *Vagone* autorė gėrisi studentu, kurio akys spindi jaunumo ugnimi. Bet autorė gale tuojau pakiša visuomeninę mintį, kuri iškyla, bežiūrint į tą vaikiną. Šių dienų jaunuomenę žudo per didelis pasitikėjimas savo proto pajėgomis. Jie tarytum baidosi pramintųjų takų. Kiekvienas jaučiasi pašauktas esąs išrasti naujus... ir nors tūkstantis jam šauktų, kad jis klysta, negrįš... ir pats nepamato, kaip įsikinko jungan, kuriame visus pirmuosius idealus pamina po kojų! O paskui jie visi tampa vergais... ir dar... kokių moterų! (3 p.). *Vaišnorienėj* rašytoja stebis gešeftininke moterim ir baigdama džiaugias, kad vis dėlto dar esama žmonių, kurių širdyse gerųjų jausmų dar nėra užvaldęs gešeftas. — Ir kituose vaizdeliuose vedamoji idėja panašiu būdu yra išreiškiama pabaigoje verbis expressis. Tatai ne tiek jausti didesnėse apysakaitėse, kur finalui duodamas šiaip kokis vaizdelis, nebe paprastas samprotavimas.

Be abejo, tiesioginis išvadžiojimas ir samprotavimų reiškimas nėra beletristikos pradas. Čia reikia vaizdo. Tai pajunta ir pati rašytoja. Ir dėl to savo publicistines idėjas įvelka į vaizdų rūbus. Ypačiai ji mėgsta vaizdų kontrastus; šalia vargšo pastato turtininką *(Šių dienų paveikslėlis, Dievui atki-*

šus), šalia invalido — sveiką linksmą merginą *(Spauda leista)*, šalia krykštaujančios panaitės — darbo kamuojamas moteris *(Iš didesnės apysakos)*, šalia gyvenimo skurdo ir kovų — rimties ir harmonijos kupiną dangaus paveikslą. Kai kur noras kontrastuoti net visą apysakaitę suskaldo į dvi dalis *(Dievui atkišus)* ir palieka ir vieną ir antrą neišbaigtą. Pagaliau noras idėjas skelbti išbloškia rašytoją kai kur iš objektyvaus, ramaus epo į lyrišką nuotaiką *(Birutė)*, o kai kur net į subjektyvią publicistiką *(Šių dienų paveikslėlis*, kur imama bartis, kad ponai turi iš ko nupirkti savo žmonoms šilkinius sijonus, plunksnotas skrybėles, bet neišmokę teisybės: užjausti neturtėlių...).

Apskritai, Bitės apysakaičių ar vaizdelių centre yra idėja: visuomeninė ar tautinė. Ir dėl to jos raštai mums svarbūs atrodo daugiau idėjiniu atžvilgiu nei estetiniu.

Socialinis humanizmas

Petkevičaitė iškelia dvi žmogaus gyvenimo sritis: socialinę visuomeninę ir tautinę. Iš šitų sričių imasi ir temas.

Socialinėj srityje pačios rašytojos idealas — socialinė lygybė. Luomų skirtumas tai kažkoks nesusipratimas. Jai visi lygūs. Charakteringa, kad demokratybės sąmonę ji paveldėjo jau iš tėvų. Savo draugei, kuri ėmė tvirtinti, kad ponai turį vienus sentėvius, o chlopai kitus, — kirto antausį. Stebėdama žmones per Didįjį karą, ir pati suranda griežtą tiesą, kad tarp Europos blizgučiais papuošto saliono žmonių ir kareivių prasčiokų skirtumas tėra tik išorinis. „O gelmėje visur tas pats žmogus su savo vargais, ištaigų troškimu ir mirties baime“(1) (*Karo meto dienoraštis*, 48 p.). Bet konkrečiame gyvenime ji mato (ir dėl to beletristiškai atvaizduoja) luomų „tvorą“ vis aukštesnę ir aukštesnę, kurią stato savo rankomis patys darbo žmonės *(Birutė)*. Ir autorė neišsilaiko šalta epikė; jos simpatijos aiškiai skriaudžiamųjų pusėje. Iš vienos

pusės ji ima vaizduoti neturtingųjų materialinį skurdą ir jo įtaką jų dvasiai, iš antros pusės turtininkų pertekimą turtais ir nemokėjimą užjausti vargšų. Tiek turtingųjų, tiek neturtėlių gyvenimą ir jų pažiūras čia nulemia tas baisusis gyvenimo faktorius, kuris visai realizmo srovei davė socialinį atspalvį — kapitalas, kaip socialinės nelygybės vaisius.

Geras žmogus, pakliuvęs į materialistinę aplinkumą, neišsilaiko: arba žūva, arba pats sumaterialėja, tampa plėšrus kovoje dėl būvio. Magdė *(Dievui atkišus)* „smulkutė, nedidelio ūgio, mažomis kaip kūdikio rankutėmis", našlaitė, pakliūva į dvarą; poniai ji kiaulių liuobėja, šeimininkei „dar vienas pilvas, kuriam reikėjo valgyt virti, kitoms dvaro mergaitėms — galįs jas pavaduoti darbo viekas". Visi jai darbus suverčia, visi tyčiojas užuita mergaite, paskui dvaro gaspadorius ją prigauna, pameta; mergaitė netenka vietos, gimdo; kūdikis, paliktas pas pamotę, neprižiūrimas, naktį pamestas lauke sušąla. Čia autorė nepagaili dažų gyvenimo skurdui aprašyti to žmogelio, kurį gyvenimas vos tik pasirodžiusį ir sulamdo. Šlykštaus natūralizmo kupinas paveikslas vaiko, palikto lopšelyje po gluosnio šaka:

> Atokiai nuo trobų, ant išsikerojusio gluosnio nulinkusios šakos, išvydo ji kabančią pilkų, storų skarmalų krūvą. Arčiau priėjusi, išvydo dar iš po skarmalų išsikišusią medinę, vinimis iš lentų sukaltą skrynutę. Matyti, kabėjo ji ant virvių. Savo plonais lepinamais pirščiukais(2) Marcelė atsargiai praskleidė nudėvėtus ir baisiai suterštus skarmalus ir nutirpo, staiga susitikusi su didelėmis, smarkiai blizgančiomis akimis... ir tik akimis! vienomis, gyvomis, tikrai krutančiomis akimis!... Daugiau nieko nebuvo matyti, tik baisūs pilkai rudi, nudėvėti skarmalai. Tik vienos akys iš po jų mėlynavo. Pasilenkusi Marcelė žiūrėjo į kūdikio odą ir rado ją taip pat, kaip skarmalai, susiraukšlijusią, taip pat nešvarią,

vietomis labai rudą, vietomis pilką, žemėtą. Dvokimas nuo visos tos skarmalų krūvos ėjo neapsakomas...

O prigimtis nuo dangaus skaistaus žydrumo, nuo siūbuojančių javais laukų, nuo vainikuoto miško siuntė savo linksmą, labai linksmą nusišypsojimą. Nuo saulės auksiniais spinduliais leidosi į visus pašalius gyvata, viską gaivinanti ir šildanti.(3)

Marcelė, truputį atsikvošėjusi, panorėjo suteikti tam išbadėjusiam ir užtroškusiam kūdikiui kuo daugiausia saulės spindulių. Tam tikslui pastūmėjo užklojusius jį skarmalus. Bet vos juos palietus, tuoj ėmė jai iš po pirštų byrėti kirmėlės... ir krūvomis raitytis visame lopšyje: visos trumpos, bet drūtos, pilnos šliaužinėjo apie dar gyvą, nuogą kūdikio lavoną *(Krislai,* 53-4 p.).

Gyvenimo kovoje dėl būvio našlaitė Magdė žūva, žūva jos kūdikis. O pamotė pati užsigrūdina: daros materialistė, veidmainė, melagė. Bet kada įsižiūri į jos prakaito sulipintas plaukų sruogas, į saulės nudegtas lūpas ir veido raukšles, sukietėjusius nuo sunkių darbų delnus, aštriomis kvietienomis subraižytas basas kojas, pamanai su autore, kad tas melas, godumas, veidmainiavimas eina išvien su vargu ir alkano pilvo godumu. Autorė čia pamotės ir nekaltina: tai rezultatai visuomeninės santvarkos, kurioj žmogus yra tapęs grynai materialistiniu vabalu, kuris, anot Balzako, gyvenimo dumblyne stengias iškopti į viršų, murdydamas žemyn kitus.

Lygiai rašytoja nekaltina ir žmogaus, kuriam duona yra gyvenimo tikslas ir atpildas — Homo Sapiens, to smulkaus, liguisto, ketverių ar penkerių metų padarėlio, kurį autorė palygina su mušamu šunim. Jis turėjo daug ypatybių, primenančių laukinį gyvulėlį. Bet jis myli rašytoją. Taip kaip šuo, kuriam duodama lakti!

— O, kad aš duonos neturėčiau, ar mane tuomet mylėtumei?

— Ne, kad duonos neturėtumei, nemylėčiau.

Jis, tas Homo Sapiens, verkė, kai tėvas mirė:

— Verkiau, kad nebus kas duoną uždirba...

Jis ragina paimti pagalį ir išvyti Magdaleną, jei norėtų jį atsiimti, nes ji... duonos neturi!
Žmogiško jame jau nieko, taryt, neliko, tik gyvuliškas prisirišimas prie to, kas duonos duoda. Sunku patikėti tokia vaiko (ketverių penkerių metų!) psichologija. Net šuo, su kuriuo rašytoja mėgsta palyginti skriaudžiamuosius, savo pono taip greit nemeta, kaip šis Homo Sapiens.

Tiesa, paskiau autorė paaiškina, kad jos Homo Sapiens yra ne sukurtas, ne pramanytas, bet gryna fotografija. Ir pasikalbėjimas su vaiku esąs autentiškai atpasakotas!(4) Tačiau gyvenimiškasis faktas literatūros veikale ne visados atrodo įtikimas. Jeigu jis nebus užtenkamai motyvuotas, jis vis atrodys negalimas...

Bet šiuo atveju tas klausimas yra antrinis. Mums čia įdomiau, kad autorė šitokio, kaip ir pamotės, žmogaus nepasmerkia. Ji tik su apkartusia skaudama širdim kažkam taria: tai Europos kultūroj išauklėtas Homo Sapiens!
Aiškiau savo pažiūrą į žmogų autorė išreiškia dienoraštyje:

> Išrodo kartais koks žmonių pasielgimas biaurus, nuožmus, arba žemas. Reikia tik arčiau pažiūrėti, ir pastebėsime dažniausiai, jog to netikusio elgimos priežastis yra amžinas žmonių proto neišsilavinimas, arba galvojimo nenuoseklumas, arba tiesiog išsigimimas... Ir ant ko čia pykti? Ką kaltinti...

Aiškina panašiai, kaip pozityvistai.(5)
Autorės dienoraštis mums atskleidžia ir toliau jos pažiūras į žmones, kuriuos ji vaizduoja savo beletristikoj. —

Nerasdama kaltųjų, ji įžiūri kiekvienam žmoguje kaip ir dostojevskišką „Dievo kibirkštį" ir, taryt, sykiu su juo pasako:

.. Žiūrėk į kiekvieno žmogaus širdį ir stenkis joje glūdinčius perlus surasti ir aikštėn iškelti... Juk žmogaus širdis slėpininga lyg jūra. Lygiai kaip jūros gelmėse, glūdi ir žmogaus širdy perlai ir greta jų baisūs aštuonkojai slibinai... Būk tik tuo išmiklintu naru, kurs sugeba išvengti pavojaus ir iškelti perlus (116).

Lygiai kaip Dostojevskis, Petkevičaitė simpatiją rodo kenčiantiems:

Ėmiau kiekviename iš jų matyti nuvargintą daug kentėjusią žmogaus sielą, kuriai nieko kita kaip simpatiją, neįstengiau jausti (123).

Net patį kentėjimą ji įprasmina, tiesa, neaiškiai:

Kūno akis praplėšia gyvuliukams pati gamta, žmonėms — sielos kovos. Ir tik sielos kančių dygiais spygliais išklotas kelias nuveda žmogų pro pasaulio klaikų labirintą prie saulėto idealų aukuro! (65).

Šitokio idealizmo akivaizdoj reiktų manyt, kad ir tas Homo Sapiens ir pamotė nėra jau visai be širdies. Tik Bitė, taryt, jau neįstengė parodyti, kad jie per kančias eina į kokį „idealų aukurą".

Kentėjimo matu rašytoja, taryt, matuoja savo simpatijas žmonėms. Tie, kuriems nereikia spygliais keliauti, rašytojos akyse susilaukia tik indiferentiško žvilgsnio, o kartais net pašaipos. Tokie žmonės — turtingieji, kurie vargšus skriaudžia, arba nenori jiems padėti, arba nemoka. Šių tipų ponus ir vaizduoja Bitė savo raštuose.

Palangos ponas turtingas, mokytas, bet neišmokęs teisybės: jis pasodinęs į kalėjimą neturtingą žmogelį, kuris iš jo

miško norėjęs parsinešti malkų žiemą krosniai pasišildyti, kurio pati ir vaikai dabar „badu noksta". Publicistiškai išbara jį ir į jį panašius. — *Idilės* ponai neva užjaučia kaimo vargus, bet naiviai imasi kaimiečiams padegėliams padėti: ima kortuoti, ir laimėtieji pinigai eis kaimiečiams. Šeimininkė pati laimėjo penkis rublius, ir... „jos nekantrioji mintis skrido į nelaimingusius sodiečius... ir širdis jai net plakė iš džiaugsmo, kad ji galės juos taip gausiai sušelpti... pati sau nieko nenusitraukdama", sarkastiškai baigia vaizdelį. O *Dievui atkišus* dvarininkas nieku nesiima padėti suviliotai merginai, net jos užtarti nedrįsta, nes kitaip juos šeimininkas pamesiąs... kada tokia darbymetė. Kad jo pasielgimas neatrodytų šlykščiai egoistiškas (materialistiškas), teisinasi, kad sodietei nesą tokių aukštų jausmų ir nieko jai nekenksią.

Aukštasis luomas (kaip ir kai kurių prancūzų natūralistų romanuose) yra visas prisisunkęs materializmo dvasios. Jei ir pasirodo kartais kokia šviesesnė figūra, tai ji gyvenimo nemoka paimti už ragų. Kirlos sesuo Marcelė, rimta, energinga iš pažiūros mergina, ragina brolį, kad jis prispirtų suviliotoją vesti mergaitę. Ji eina ieškoti Magdės vaiko. Ji net pradeda jį valyti, bet šlykštus vaiko vaizdas apsvaigino merginą taip, kad ji atšoko nuo to baisaus lopšio ir, pati nežinodama ką daranti, nudūlino į mišką. Ji davė pamotei trirublę, kad vaiką apkuoptų, bet pati pajuto, kad tokiomis trirublėmis nebus užkimšti žmonių vargai: ne aukų trupiniais bus nurista nuo padangių visiems žmonėms lygiai prieinama laimė. Tokioj socialinėj santvarkoj nieko nepadėsi rubliais. Tam gerų norų žmogui belieka tik kankintis. Kankinasi Marcelė. Dar aiškiau tas kankinimasis išreikštas Homo Sapiens, kurio motina neturėjusi karvės. Kada Homo Sapiens prisispyręs klausia autorę, ar ji duotų jiems karvę, ji tyli: „Melas pro lūpas nenorėjo lįsti, o teisybės, kad neleisčiau, taip pat negalėjau tuokart ištarti" (*Krislai*, 19). Dar aiškiau tos tylos skausmas išreikštas *Dienorašty*. Abramka vejamas į Rusiją. Nori išsiparduoti daiktelius. Siūlo rašytojai. Jai širdis

šaukia: „Atiduok visa, ką turi, padėk tam vargšiui!“ O protas, gal jį geriau gyvybės išlaikymo instinktu pavadinus, energingai užprotestavo... Ir kimiu, sau pačiai svetimu balsu sakau:

— Padėti tau negaliu! (107).

Tokioje socialinėje santvarkoje neįmanoma padėti.

Bet rašytoja optimistė: „Tikiu tvirtai, jog žmonija ieško ir būtinai turi atitikti tobulesnes žmonių bendravimo, žmonių sugyvenimo formas, nekaip tos, kuriomis mes šiandien tvarkomės...“ (*Dienoraštis*, 160). „Toli, toli... aušta saulė, nešanti lygybę visiems, ardanti dygiąsias tvoras, užtvertas neišmanymo“, baigia *Birutės* vaizdelį.

Pozityvių korektyvų visuomeninei santvarkai rašytoja nenurodo, nebent tik apskritai tartas žmoniškumo principas. Rašytoja tiki humaniškumu, etikos progresu, kuris pagausiąs visą žmoniją. O to humaniškumo išraiška: mylėk artimą, kaip pats save. Išprogresavus žmonių etikai, įvyksianti harmonija visuomenės gyvenime, toji harmonija, kurios paveikslą ji mato gamtos pasaulyje. Kaip matyt, idėjiniu atžvilgiu autorės pažiūros artimos pažiūroms tų žmonių, kurie laikosi krikščioniškosios etikos, visai likdami indiferentai pačios krikščionybės ir jos institucijų atžvilgiu. Tik Petkevičaitė giliai tolerantiška. Nuėjo visai kitu keliu, nei jos globojamoji Žemaitė. Juo ilgiau stebi gyvenimą, juo labiau Bitė visus moka suprasti ir toleruoti; juo Žemaitė ilgiau pagyvena, juo labiau ji grimsta į agitaciją.

Antra Petkevičaitės temų grupė — tautybė: tautos susipratimas ir kova dėl jo. Čia rašytoja parodo tik tos kovos kelis momentus su jų atstovais: nesusipratėliais, susipratėliais, kovotojais ir kovos invalidais.

Vaišnorienė, kuri sakėsi esanti „deutschkatolisch“, o pavardė reiškia *Weisschnur*, gyvenanti iš to, kad laikanti lietuvius gimnazistus, dėl gešefto kalbanti lietuviškai, nors lietuviškai geriau moka nei kitas kalbas. Jos duktė — gera mergaitė, septintos klasės gimnazistė, bet nežinanti kurios tautybės esanti: ar jai ne vis tiek!

Vagone jaunas studentas, kurio akys spindi jaunumo ugnimi. *Motinoj ir sūnuj* toks pat jaunas studentas. *Baliuj* vėl susipratėliai lietuviai; „po jų švarkais, susagstytais auksinėmis sagomis, širdys plaka... pilnos džiaugsmo, rimties, vilties, pilnos troškimo tarnauti tam, kas yra tikrai lietuviška ir taip labai jiems brangu".

Atsiverčia ir trečia žmonių grupė: invalidai didžiosios kovos dėl spaudos. *Spauda leista* vaizdely suardytais nervais, džiovos smaugiamas tįso žmogus jau lovoje. Jo tylėjimą sutrikdo kareiviškos dainos suirę garsai. Dabar tai tik beprotis tas, kur dainuoja, kuris rodo savo basas kojas ir suputusias blauzdas, visas išmargintas mėlynais ir raudonais ruožais, kuris tegali pasiskųsti:

— Mušė mane! Į geležinius pančius dėjo?... Bet aš jiems dovanoju už viską... dovanoju... tik pasakykite jiems, kad daugiau nebemuštų.

O kitados tai buvo lietuvių kultūrtregeris, kuris nuo 16 metų amžiaus per 35 metus rūpinos „lietuviškumą patūrėti". Nors spaudos kova laimėta, bet kovos aukos primena tą baisią gadynę, kurios jaunoji karta jau nebegali suprasti. Jų idėjos aiškios be komentarų.

Čia suminėtieji vaizdeliai buvo išspausdinti *Krisluose*. Bet ir seniausia apysakaitė *Nebe pirmas* svarsto tautines temas. Ten prie nesusipratėlių lietuvių tektų priskirti Budriai, kurie savo sūnų verste verčia į kunigus, o kada tas atsisako, tėvas jį uždaro į jaują. Sūnus pabėga, mokos, gauna džiovą, parvažiuoja į tėviškę, kad numirtų kartu su motina. Čia paliečiamas klausimas, kaip mūsų inteligentai turėjo prieš akis daugiausia kunigo profesiją. Kodėl taip, autorė sprendžia gana paviršutiniškai: kad tėvai vertė, o tėvai vertė dėl to, kad buvo pilni prietarų. Taip spręsti galėjo tik jaunesnioji Bitė, vėlesnioji jau būtų buvus daug atsargesnė.

Panagrinėjus Petkevičaitės beletristiką, peršasi šios išvados:

1. Bitė pirmiausia yra visuomenininkė. Visuomeniškasis instinktas beletristikoj ją priverčia būti publiciste ir tuo vietomis pakenkia beletristikos žmonių psichologijai ir apysakaičių konstrukcijai. Bet

2. jau pats faktas savo mintis ir emocijas reikšti vaizdais rodo rašytojos poetišką dvasią. O pamėgimas vaizdais kalbėti ypačiai iškyla *Karo meto dienoraštyje.*

3. Daugiausia rašytoja susirūpinus žmonėmis: jų socialinio ir tautinio gyvenimo sritimis. Temos aktualios ir svarbios.

4. Žmones atvaizduoja realistiškai arba natūralistiškai.

5. Visuomenines socialines problemas sprendžia pusiau pozityvistiškai, pusiau idealistiškai. Jausti kažkoks dvilypumas. Kur šito dvilypumo šaknis, leidžia kiek spėti rašytojos dienoraštis.

Rašytojos dvasios dvilypumas

Į dienoraštį galim žvelgti kaip į befabulį romaną ar apysaką, kur gyvenimo fragmentai koncentruojas apie vyriausią veikėją, šiuo atveju — apie pačią autorę. Jei mėgstama žvelgti į veikalų herojų charakterį, tai tuo pačiu metodu galim žvelgti ir į Bitę, kad patirtume tuos faktorius, kurie nulėmė tą mūsų pastebėtą dvilypumą. Kad ir ne visai tiksliai, išreikšim tą dvilypumą įprastiniais žodžiais: jos dvasioje kryžiuojasi romantizmas ir realizmas.

Jos jaunosios dienos susiklostė, pasak rašytojos, šiltadaržio atmosferoje; savo jausmus ir vaizduotę miklino Goethės, Schillerio, Heinės, Koernerio, Šekspyro, Spielhageno raštais, tais raštais, kurie mus veikė kaip grynieji romantikai. Atostogos išpuoštuose krantuose Mažupio ir Mušos pamokė savo šalį branginti, ją gražiomis svajonėmis apipinti, su Mickevičium, Kraševskiu, Syrokomlia, Ožeškiene į artimą pažintį sueiti (155). Ir užtenka tik pasiskaityti

dienoraštis, kad pajustum, kiek ji jaučiasi pakirstais sparnais ir negalinti nuo žemės pakilti, bet taip trokštanti. Ji nenori imti laikraščių, kurie savo baisiomis žiniomis jai pirštus degina (80). Bėga iš realybės. Iš jos skurdo veržiasi, kaip romantikai, kaip sentimentalistai, į gamtą ir tik joje, taryt, numeta gyvenimo naštą ir visa krūtine traukia į save gamtos grožį. Kad ir gamtos meilė ir jos aprašinėjimo būdas iškiltų aikštėn tyčiomis išsirašom ilgesnį posmelį:

> Rytuose, kuriuos dabar ties savim turiu, saulė dar įsibedusi į girios vainiką, ir lyg ko prilaikoma, skleidžia plačiai savo skaisčius spindulius, kurie virpa lyg milžiniškos arfos auksinės stygos, be paliaubos nesuskaitomų ore skraidančių sparnuočių kuo švelniausiai užgaunamos. Pasidaro stebuklingas gamtos koncertas, kuriame puikiai susigiedojusių skaidriais švelniais, beveik skyrium nesučiumpiamais balsais milijonai giesmininkų čia sidabro grynumu skambina, čia ekstazėje, lyg nesvajoto aukštumo gaidas į plačią erdvę svaido. Ir arfos auksinės stygos gaudžia drauge, ir giria, iš jos gelmių kylančiais, slėpiningais atsidūksėjimų akordais pritaria galingai tai puikiausiai pasaulio giesmių giesmei. Stebuklingos grožės gamtoje tiek daug, jog rodosi, žmogus per maža turi pajautimų ir per silpnas yra, kad įstengtų visa aprėpti!
>
> Ir nenuostabu, kad ir aš, pamiršusi gyvenamos valandos rūstumą, visa siela buvau pasidavusi gegužės pirmos dienos, tos didžios burtininkės, įtaigai (104).

Gamtos prieglobstyje tiek harmonijos, kad net kyla klausimas: kam tas karas, kam visi rūpesčiai, kas tie vargai?

> Tyliame ore virpėjo nuo girios pakraščio laukais plaukiąs lakštingalėlės grynas balselis. Iš kitos pusės virte virė grioviuose tolygus varlių karalystės kurkė-

jimas, o viršum mūsų amžinai tylįs žvaigždėtas amžino slėpinio apsiaustas...

Tų visų stebuklų, tos mintimi neaprėpiamos didybės akivaizdoje pasijutau, kaip visada, toks menkas menkas trupinėlis...

— Ir kas tie mūsų vargai?! kas tie rūpesčiai rūpestėliai?!.. (115).

Kaip Tolstojaus kunigaikštis Andrius, kada partrenktas karo lauke ant žemės ir atsipeikėjęs įsižiūrėjo į aukštą dangų, per kurį plaukė palši debesys: „Taip, viskas niekybė, viskas apgaulė, tik šitas begalinis dangus. Nieko nieko nėra, tik jis!" Rašytoją žavi ne tik primityvusis gamtos grožis: ir žmogiškasis muzikos menas. Net grįžusi po dienos darbo, rodos, tokio proziško kaip bulvių kasimas, ji sėda prie fortepijono, ir kaip Šatrijos Raganos Nika, Jonelis, Irutė, Bitės augintiniai klausos jos Mėnesienos sonatos... kol sumiega.

Tai viena Petkevičaitės pusė. O štai antroji:

Man, kaip sodžiaus gyventojo dukteriai, teko iš dienos į dieną gal ir perdaug giliai ir perdaug arti susidurti su liaudies vargais ir skriaudomis. Tas negalėjo sužadinti many kitokių jausmų ir minčių, kurios nuvedė mane ten, iš kur ne vien savo šeimai, bet ir savo visuomenei ir tautai tikėjaus sulaukti geresnių dienų. Esu veiklaus būdo, vien svajonėmis ir troškimais gyvenime pasitenkinti ir negalėjau ir nemokėjau...(157).

Taigi ne malonumas, bet pareiga žmonėms, savo tautai privertė Bitę praktike realiste būti:

... sąmoningai paverčiau savo gyvenimą kietos pareigos kalve, kurioje geležiniai darbo kūjai nesiliauja kalę, tačiau dažnai jaučiuos pagauta ir sužavėta gamtos grožio, o ypač jos rimties ir harmonijos... Ir tokios valandos, rodosi, yra tas aukso grūdas, kurs verste ver-

čia sielos gėlę stieptis aukštyn, kur žmoniškumo saulė niekuomet nesileidžia ir savo puikiausia harmonija nesiliauja žavėjusi (76).

Šitaip šaukte šaukia dabar mano širdis ir visi pajautimai. Užsidariusi savo kambary balsu raudu. Šiaip savo jausmų niekam nerodau ir tyliu dantis sukandusi. Protas, šaltas protas surakina mano lūpas... (125).

Pareigos moteris, kaip Šatrijos Raganos Mamatė. Ir vis dėlto, kiek drauge skirtumo! Šatrijos Raganos širdis ir gamtoje, ir muzikoje susilieja su Amžinybe, o Bitės su visuomene. Ji gamtoj mato harmoniją, kuri turėtų klestėti ir visuomenės gyvenime. O skambindama susigraudina, ir audros jausmai tokiomis valandomis neša ją toli į karo laukus, kur tūkstančių ir dar tūkstančių ausų jokia dainelė neglostys, nebegraudens (70).

Visuomeniškumas įėjo į kūną ir į kraują.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

Petkevičaitė, Gabrielė (1861.III.18 Puziniškio dv., Smilgių par., Panevėžio aps. — 1943.VI.14 Panevėžyje) rašytoja, publicistė, visuomenės veikėja, žinoma **Bitės** slapyvardžiu. Gimė bajorų šeimoje; augo Joniškėlyje, kur tėvas Leonas Petkevičius buvo ligoninės vedėjas. Privačiai buvo mokoma L. Ivinskio 1866—68; gimnazijos atestatą gavo Mintaujoj 1878; Deltuvoj, Tiškevičiaus dv., dar lankė bitininkystės kursus 1885. Jos nusistatymus ir gyvenimo kryptį labiausiai veikė tėvas, rusų univ. auklėtinis, demokratas. Jis pastūmėjo ir dukterį tarnauti kitiems — pirma savo šeimai, paskiau ir visuomenei, kuri buvo reikalinga švietimo, medicinos globos ir visokios kitos pagalbos. Kai motina, beslaugydama ligonius, užsikrėtė dėmėtąja šiltine ir mirė, tėvas perdavė 9 metus einančiai dukteriai motinos palaiminimo ženklą — žiedą su Čenstachavos paveikslu ir sykiu pareigas: būsi penkiems savo broliams motina. Nuo to laiko P. tarnavo kitiems, nors pati buvo silpnos sveikatos, su perkreiptu nugarkauliu. Baigusi mokslus, padėjo tėvui kaip vaistinės vedėja ir iš dalies felčerė. 1902 su tėvu iš Joniškėlio persikėlė į Puziniškį, 1909 (po tėvo mirties) išvyko į Vilnių, kur 5 m. dirbo *Lietuvos žinių* redakcijoje. Nuo I pas. karo pradžios vėl grįžo į gimtinę, išsilaikė felčerio egzaminus ir vykdė

tėvo testamentą — gydė žmones (1911 žurnale *Živaja starina* paskelbė str. apie lietuvių liaudies mediciną). Nepriklausomybės metais nuo 1919 kurį laiką mokytojavo Panevėžio gimn. ir 1922—24 paskelbė *Pasaulinės literatūros istorijos* vadovėlio pora sąsiuvinių (iš viso 103 psl.). Įsitraukusi į tautinio atgimimo sąjūdį, 1893 P. įsteigė Žiburėlio d-ją neturtingiems moksleiviams ir kultūros darbininkams šelpti (d-jos globa naudojosi ir Žemaitė, J. Biliūnas, M. Pečkauskaitė). Buvo viena iš garsiojo Palangos spektaklio organizatorių (atsiminimų knyga *Iš mūsų kovų ir vargų*, 1927). Reiškėsi moterų sąjūdy: pirmojo liet. moterų suvažiavimo 1907 pirm., viena iš steigėjų Lietuvių moterų s-gos 1908 ir Lietuvos moterų s-gos 1922. 1910 išsp. *Moterų klausimą* (pagal R. Charge). Politiškai liaudininkė, 1920 išrinkta į Steigiamąjį seimą, kaip seniausio amžiaus, pirmininkavo atidaromam posėdžiui.

P. esminis bruožas — tarnavimas kitiems, tėvų įkvėptas. Tačiau jos rašytas *Karo meto dienoraštis* 1925 ir 1931 atskleidžia jos kitą pusę, kuri buvo susiformavusi įtakoje gausios lektūros — Goethės, Schillerio, Heinės, Kornerio, Spielhageno, Šekspyro, Mickevičiaus, Kraševskio, Syrokomlės, Ožeškienės. Jų veikalai P. jausmus ir vaizduotę veikė romantiškai — bėgti iš realybės į meną, į muziką, literatūrą, ypačiai gamtą. Gamtoje tiek harmonijos, rimties ir didybės, kad „pasijutau, kaip visada, toks menkas trupinėlis... Ir kas tie mūsų vargai?! Kas tie rūpesčiai, rūpestėliai". Tačiau kita pusė, į kurią lenkė tėvas, buvo didelis kontrastas.

Rašytoja. Rašyti paskatino P. Višinskis. Pradėjo 1890 *Varpe* nuo korespondencijų. Toliau rašė laikraštinius straipsnius, beletristiką, pjeses, atsiminimus, literatūros istorijos gabalus. Laikraštinei publicistikai impulsą gavusi iš V. Kudirkos nusiskundimo *Varpe*, kad laikraščiui prirašyti reiksią samdyti žydą. Tada P. užsimojo talkinti ir pratęsti kudir-

kines apžvalgas savo „Pasikalbėjimais“. Rašė įvairiausiomis temomis, neišskiriant literatūros kritikos, gindama literatūros realizmą nuo S. Čiurlionienės pasmerkimo tai literatūrinei srovei leidinyje *Lietuvoje*.

Beletristiką pradėjo 1894 trumpais vaizdeliais, vieno dviejų puslapių, ir ilgesnėmis apysakaitėmis. Atskirai išėjo *Tėvas ir sūnus* (iš *Ūkininko*), 1900, *Nebepirmas*, 1902 (vaizdelis iš moksleivių gyvenimo) ir 7 apsakymėlių rinkinėlis *Krislai*, 1905. Meninio subrendimo atžvilgiu tie kūrinėliai silpni, tačiau jie rodo, kokiais klausimais tada gyveno autorė ir to meto visuomenės žymi dalis. Dvi pagrindinės temos juose plėtojamos — socialinė ir tautinė. Socialinėje srityje rašytojos idealas yra socialinė lygybė. Socialinės nelygybės priežastis — kapitalas, o vaisiai — materialinis skurdas, moralinis sunykimas, tamsumas, prietarai; melas ir godumas eina išvien su vargu ir alkano pilvo godumu. Iš antros pusės turtingieji nemoka ar nenori vargstantiems padėti, pagaliau tokioj socialinėj santvarkoj padėti negalima. Tačiau ji yra optimistė, kad socialiniai ir luominiai skirtumai dings, kai įsigalės humaniškumas, kuris reiškia artimo meilę; įsigalėjus žmonijos etikai, įvyks harmonija ir visuomenės gyvenime, kokią ji mato gamtoje. Šitokia samprata yra nulėmusi ir vaizdelių struktūrą: gamtos fone kontrasto keliu ryškina lietuviško gyvenimo dvarininkų nežmoniškumą ir darbininko skurdą. Tuos kontrastus ryškina realistinėmis spalvomis. Stipriausia apysakaitė *Dievui atkišus*, kurioje iškyla dvarininko apgautos mergaitės ir jos kūdikio likimas. Vaizdai piešiami ryškiomis, rūsčiomis spalvomis. Tai lietuviško ankstyvojo natūralizmo pavyzdys.

Tautinių temų vaizdeliuose rodoma tautinio susipratimo eiga, labiau kreipiant dėmesį į atsilikimą ir kovas tam atsilikimui nugalėti. Tautinio susipratimo tema parašytas ir dviejų dalių romanas *Ad astra*, 1933. Jame vaizduojamas XIX a. pabaigos dvarininkų gyvenimas — tuščias ir išsigimęs; tačiau viena jo atžala, 1863 metų sukilėlio duktė Elzė

Kęsgailytė, nutraukusi ryšius su dvarininkų luomu, suartėjo su liaudimi ir įsijungė į naują lietuvišką gyvenimą. Tačiau šiame romane jau persvėrė sentimentalusis tonas vietoj ankstyvojo natūralizmo, charakteriams pritrūko ryškumo, kompozicijai kondensuotumo, ir romanas žymesnio indėlio literatūros istorijai nepaliko.

P. Višinskio patariamos P. ir Žemaitė, kuri gyveno tuo metu pas P., pradėjo rašyti pjeses bendromis jėgomis Dviejų Moterų slapyvardžiu. Jų darbo vaisius — komedija *Velnias spąstuose,* 1902. *Kaip kas išmano, taip save gano,* 1904, *Litvomanai ir Parduotoji laimė,* 1905, *Dumblynė,* 1912. Tos pjesės labiau priskiriamos Žemaitės talentui. P. Talentui priskiriama pjesė *Kova,* 1900.

Karo meto dienoraštis

Mūsų stambiausi Didžiojo karo memuarų rašytojai yra kun. Žadeikis ir G. Petkevičaitė. Žadeikis išleido tu tomu *Didžiojo karo užrašų;* Petkevičaitės *Karo meto dienoraščio* taip pat jau antra knygelė (pirmoji pasirodė 1925). Abudu tuodu vienas antrą papildo. Žadeikis duoda daugiau tikslių objektyvių, chronologiškų ir dokumentuotų Didžiojo karo gyvenimo faktų. Petkevičaitės memuarų vaizduose atsispindi daugiau visuomenės ir karo dalyvių nuotaika, etika, galvojimo būdas. Kitų žmonių gyvenimo faktus ir gandus ji moka apipilti skaitytoją pagaunančiu lyriniu padažu: savais pergyvenimais, visuomeniškais samprotavimais ir emocijomis. Viso pasakojimo ašim, heroju, tampa pati autorė, apie ją suklostomi visi įvykiai įvykėliai.

Rašytoja parodo gyvenimą ne tik tokį, kokis yra, bet ir koks jis neturi būti. Pro grubius karo faktus dažnai jauti aukštesnę idėją, kuri turėtų žmonių santykius derinti. Tai humaniškumas, žmoniškumas, arba, kaip autorė sako, Meilė. Tas žodis yra taikos, gero sugyvenimo, tautų brolybės ir kultūros kūrybos simbolis. Į ją rašytoja tiesia rankas, į ją visur skatina stiebtis kitus ir aimanuoja, kad mato gyvenime to idealo nesiekiant, į jį net nepažvelgiant. Iš čia savotiška Petkevičaitės nuotaika dienoraštyje, savotiškas žmonių vertinimas. Kiekvienas,

kuris bent akį pakelia į Petkevičaitės idealą (humaniškumą), jau pagarbos vertas, ir juo autorė džiaugiasi. Tik tuo palinkimu ir galima išaiškinti autorės entuziazmas socialdemokratais ir jų programa, kada Vokietijoj atskilusi socialdemokratų dalis pareikalavusi karą baigti. Dėl to socialistai „vieninteliai žmonės", kurie karo skerdynėje galvos nepametę. Kaip iš vieno dviejų atsitikimų rašytoja išgarbino socialistus, taip iš vieno atsitikimo padarė visuotinį sprendimą kunigams: jiems varguoliai nerūpi; tik turtingus kėdėj sodina; jie visuomet lenkiasi stipresniems.

Čia visai nemanoma polemizuoti su gerb. rašytoja. Čia tik norima pažymėti tas jos savotiškas samprotavimo būdas: ne moksliškas, ne istoriškas, bet emocionalus, poetiškas. Jis nuoširdus, ir mes į autorę žiūrime su meile ir pagarba, bet žiūrėdami į jos visuotinius sprendimus (kad ir apie kunigų lenkimąsi galingiesiems, socialistų liaupsinimą) ir lygindami juos ne su faktu, bet su faktais iš perspektyvos, turim tik nusišypsoti. Dėl to istorijos mokslui daugiau gal tinka Žadeikio užrašai, bet skaityti įdomesnis Petkevičaitės dienoraštis. Jo pasakojimo maniera beletristiška, nuotaikinga, stilius lankstus, gyvas, kalba taisyklinga, o visuomeniškas idėjas dažnai išreiškia gražių sentencijų forma: „Mūsų pasauly įsigalėjo tokia tvarka, kad neteisybė net patrankų žiotimis trenkia, o teisybei leidžiama vis šnibždėti". „Visų baisumų, kurie pasauly atsitinka, didžiausi kaltinimai yra visų tautų inteligentija". „Mūsų pareiga gyventi, kol gyvenama, ir padaryti, kad tas gyvenimas būtų naudingas".

Su malonumu skaitai knygelę ir džiaugiesi nepalaužiamu rašytojos pasiryžimu kovoti dėl žmoniškumo idealo: „Nors maža ko galiu, nors mažas mano laukelis, nors aš silpnas sėjikas, vis dėlto, kol gyva, nesiliausiu sėjusi žmonių ir tautų susibroliavimo idėją".

(G. Petkevičaitė. *Karo meto dienoraštis*. 1915—1916 m. okupacija. II dalis. Varpo b-vės leidinys. Kaunas, 1931, 154 p.)

KAZIMIERAS PAKALNIŠKIS

Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Atanazas

Pakalniškis, Kazimieras (1866.II.23 Gedgaudžių k., Salantų vls., Kretingos aps. — 1933.VII.2 Raudėnuose, Šiaulių aps.) kun. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos* red., publicistas, rašytojas žinomas **Dėdės Atanazo** slapyvardžiu. Gimęs pasiturinčioje šeimoje, pradžios mokyklos dvejus metus mokėsi Mosėdyje. Liepojoje privačiai pasirengęs pas kitus mokinius, įstojo į vokiečių gimn. ketvirtą klasę, bet iš penktos klasės išvyko 1885 rudenį į kunigų seminariją Petrapilyje, kitais metais persikėlė į Kauno kunigų seminariją. 1889 įšventintas į kunigus ir nuo 1890 pradžios vikaras Mosėdyje, nuo 1893 vikaras Akmenėj, nuo 1899 Žvingių klebonas, 1916 perkeltas klebonu į Raudėnus. 1927 Telšių vyskupijos garbės kanauninkas. 1933 vyriausybė paskyrė už tautinį veikimą pensiją, bet tais pačiais metais jis mirė.

Red. ir publicistas. P. savo charakteriu tiko konspiratyviam spaudos darbui ir kovai — šaltas, uždaras, lėtas, mokąs prie paprastų žmonių prieiti, bet atkaklus pasipriešinti viskam, kas kėsinsis į katalikybę ir lietuvybę; tada negailįs laiko, pastangų priešingai veiklai. — Nuo pat seminarijos laikų buvo aktyvus patriotas: 1888 vienas iš organizatorių Lietuvos mylėtojų d-jos, paskiau Šv. Kazimiero d-jos; 1889 vienas iš apie 20 susibaudėlių, kurie seminarijoje pasižadėjo

remti atvykusio J. Angrabaičio idėją — leisti Tilžėje naują laikraštį, kuriam čia davė ir *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos vardą*. P. sutiko parašyti naujam laikraščiui vedamąjį, programinį straipsnį. Nuo tada P. teko patį laikraštį faktinai ir redaguoti, vikaraujant Mosėdyje ir Akmenėje. Redaguoti tada reiškė pačiam daugiausia prirašyti, siuntinėti raštus į Prūsus ir net pačiam laikraštį platinti. Tai privertė P. daug skaityti ir gilintis į visas sritis, nes reikėjo atsiliepti visais aktualiais klausimais. Jis tai darė, pasirašinėdamas įvairiais slapyvardžiais — Jurgis Šermunėlis, Petras Zuikis, Mikė Katinėlis, Dėdė Atanazas, pastarasis slapyvardis populiariausias. Publicistiką rašė ir laikraštį redagavo septynerius metus, kol *Apžvalga* ėjo, nė sykio neįkliuvęs policijai.

Laikraštį, taigi ir savo raštus P. taikė liaudžiai. „Aš norėjau būti liaudies rašytojas dėl to, kad visą mūsų tautos branduolį sudaro liaudis, susidedanti iš kaimiečių ūkininkų ir darbininkų. Mūsų laikais ta liaudis buvo tamsi, tautiškai nesusipratusi... bijanti rusų uriadninko nagaikos". Šitai nulėmė ir P. publicistikos toną — jis buvo be kompromisų kovoje prieš rusų administratorius ir jų pasikėsinimus į lietuvių katalikų teises, aštrus polemikoje su *Varpu* ir kt., kurie kliudė katalikybę; tonas kartais sarkastiškas, vaizdingas vulgarizmais. Tai publicistas kovotojas. Jis nesidavė nuo šio kelio nukalbamas nė savo artimam draugui kun. J. Tumui, kuris norėjo, kad laikraštis atsisakytų poleminio ir kovingo tono, nepatikusio jaunesniems kunigams. P. jautė, kad jo kryptis buvo *Apžvalgos* palyginti didelio išplitimo ir pasisekimo liaudyje priežastis. Kai 1896 pasirodė *Tėvynės sargas*, P. savo laikraštį sustabdė. Sustojo ir jo publicistika. P. kituose laikraščiuose jau reiškėsi daugiau kaip beletristas.

Beletristas. P. rašė beletristinius dalykus *Tėvynės sargui, Žinyčiai, Dirvai-Žinynui, Rygos garsui, Vienybei, Vilčiai, Draugijai* ir kt. Atskiromis knygelėmis išėjo *Obrusiteliai*, 1898, *Kandidatas į kunigus*, 1900 (3—1908), *Paveikslėliai iš so-*

dos, 1902, *Mokytoja*, 1904, *Kaip pasiklosi, taip išsimiegosi, Samdininkai*, 1908 (iš *Nedėldienio Skaitymo), Mirtis*. Taip pat paskelbė I pas. karo atsiminimus — *Vokiečių-rusų karės užrašai* (1914—1917).

Obrusiteliuose (galerijoj paveikslėlių iš maskolių gyvenimo Lietuvoje) su sarkazmu vaizdavo rusų administratorius Lietuvoje: uriadniką, pristavą, isprauninką, popą, mokytoją, kurie turi rusinti Lietuvą — tokio pat tipo šaržai kaip Kudirkos *Viršininkuose*, tik už Kudirką ankstesni. Kaimo gyvenimo pasakojimuose rodė neigiamuosius personažus — besibylinėjančius, sukčius, išnaudotojus, girtuoklius, tinginius. „Mano raštai, bent dailioji literatūra, šios dienos meno mastu matuojant, gal neperdidelės vertės tebus, bet aš į savo visus raštus žiūrėjau kaip į priemonę liaudžiai šviesti, dorinti ir ją iš tautiško miego žadinti. Manau, kad tą tikslą atsiekiau dėl to, kad mano raštai savo laiku buvo liaudies skaitomi".

P. turi pasakotojo talentą, kurį sunaudojo išimtinai savo epochos liaudies tarnybai, pratęsdamas M. Valančiaus didaktinio pasakojimo tradicijas ir pasilikdamas ištisai savo epochos ribose.

SOFIJA PŠIBILIAUSKIENĖ

Rašytojo palūžimas:

LAZDYNŲ PELĖDOS MELODRAMAI

II skyriuje (Rinkiny *Lietuvių rašytojai. Red.*) mūsų akys buvo nukrypusios į herojiškai nusiteikusių rašytojų rodomus idealus, visuomeninius, patriotinius, religinius. Jais tie rašytojai savo gyvenimą gaivino; jais savo epochos žmones žavėjo. Jų kaitinami neturėjo laiko ir progos nuo visuomenės ir tautos akis nukreipti į savo asmeninį intymųjį gyvenimą.

O asmeninis gyvenimas ne vieno buvo skurdus. Rašytojas nėra idealisto manekenas, kuris nejaučia ir nekenčia dėl savų nepasisekimų.

Žvilgsnis atsiremia į tą, kur savo gyvenimo labiausiai nekenčia, kur savo užgimimą laiko nelaime ir savo gyvenimo lapus norėtų sudeginti ir išbarstyti pavėjui... Tai Lazdynų Pelėdos Sofijos Pšibiliauskienės prasitarimas.

Išorinė Lazdynų Pelėdos gyvenimo linija nesudėtinga, bet vidaus gyvenimas ir sudėtingesnis ir graudesnis. Tai ištisa melodrama; jos herojė — nuoširdi idealistė, pasiryžus ir siekianti visados kitiems padėti; jos dramatinis konfliktas — nuolatinis susidūrimas idealizmo ir gyvenimo tikrovės; jos

finalas — herojės žuvimas; jos nuotaika — iš dalies panaši, kokią sukelia „liūdnojo veido“ riterio likimas, nes abudu buvo nerealūs idealistai, kad ir nevienodo laipsno; nemokėjo gyvenimo suprasti ir realiai jo priimti.

Lazdynų Pelėdos melodramos aktai eina vienas po kito, kada ji pradeda savo idealus realizuoti gyvenime. Tokių aktų pažymėtini bent trys su naujais idealais vietoj griuvusių.

Štai pamatome L. Pelėdą, išėjusią į gyvenimo sceną su charakteriu ir idealais, susiformavusiais sentimentalios poezijos, romanų, chaotingo dvaro įtakoje. Su pirmu savo žingsniu gyvenime ji norėjo parodyti iš sentimentalios lektūros pažintą pasiaukojimą nusidėjėliui gelbėti — ištekėjo, kad pataisytų tą girtuoklį Pšibiliauską. Žinom, kuo baigėsi tas pirmasis eksperimentas. Čia pirmasis sentimentalios romantiškos asmenybės susidūrimas su realiuoju brutaliuoju gyvenimu. Pirmasis pakilimas ir pirmasis griuvimas, nuo kurio daugiau nebepakilo. Šeimos sugyvenimas, kuris buvo tapęs pirmuoju idealu, sugriuvo.

Tai ypačiai turėjo pajausti įspūdinga, sentimentali moteris. Ji buvo tada vienų viena. Dėl to su dideliu dėkingumu ir prisirišimu ji sutiko studentus. „Tie geltonsnapiai man rodės gudrybės milžinai“, ypačiai Povilas Višinskis. Jis labiausiai patraukė į save Pšibiliauskienę. Kaip anksčiau knygos nulėmė Pšibiliauskienės pažiūras ir jausmus, taip dabar visa užtemdė Višinskis. Jam išpasakoja dabar visus savo sielvartus ko atviriausiai. Vadina jį garbingiausiu tautiečiu, o dažniausiai, kaip liaudies dainose, mieliausiu broleliu. Paskaičius knygą apie filaretus, ji norėtų iš dabarties nusikelti į anuos laikus, o patį Višinskį įsivaizduoja anuo herojiškuoju filaretu. Kiekvienas laiškas baigiamas nuoširdžiais maldavimais: atvažiuok, tik atvažiuok, turiu daug daug pasakyti...

Iš jos rašytų Višinskiui laiškų matyti, kad Višinskis davė Pšibiliauskienei naują idealą: nebe šeimos, bet tautos — pasi-

aukoti demokratinės lietuvybės darbui. Jo sukurstyta, Pšibiliauskienė tapo lietuve susipratėle ir aktyviai ėmė dirbti: rašė lietuvių laikraščiams, rinko lietuvių reikalams aukas, organizavo liaudies švietimą. Bet lietuve tapus ir susidėjus su valstiečiais, ji suėjo į konfliktą su giminėmis, su bajorais. Apkėlė ją kalbomis. Tačiau Pšibiliauskienė nieko nepaisė. Ji ėjo keliu, nurodytu Višinskio.

Kas darėsi tada josios viduje, rodo josios gausūs laiškai Višinskiui tame trumpame 1900—1903 metų laikotarpyje.

> ... Mano darbai nuo rudens visiškai persitraukė, nes gyvenu viena. Vyras mano, Tamistai išvažiavus, liko užkviestas į Santeklius prie Rodavičaitės; mirė jos urėdas; senelė viena ką veiks, taigi mano vyras, kaip vienutinis giminaitis, yra priverstas ten sūdyti, rasit, susivoks porą dienų per Kalėdas, o rasit ir ne; nebent, jeigu atvažiuosi: norįs jis su Tamista pasimatyti, nes dideliai myli Tamistą. Dabar neseniai buvau Santekliuose; klausinėjo mano vyras apie Tamistą; sakės kažin ką sapnavęs, kas blogai ženklina. Labai tiki jis sapnams. Sakė man, kad gali susiderėti iš šimtinės, kad Tamstą kratys. Ot ir kratė, pradėsiu ir aš tikėti...
>
> Vairai apsakyti, kaip pakyrėjo man vesti tą prakeiktą ūkę; kad nuo manęs prigulėtų, verčiau juodos duonos šmotelį suėdus kentėti, ne ko visus tuos reikalus ūkės rūpinti — ateina vakaras; žmogus nė galvos beturi prie rašymo, nė spėkos; viskas paliko kame? Ir kam nauda iš to? ar mums mirus paliks kad ir atmintis to darbo? Stumiu dieną po dienos; vakarais su atspręstu revolveriu apvaikščioju postonus(?), vieną sykį buvo tikra medžioklė ant vagių; buvo atsivilkę prie arklių mano. Nėra nakties, kad kame neįsilaužtų, o bajorai šaukia: — ot vaisiai sociališkos propagandos!
>
> Daug pasakyti turiu, bet ne laiške; atvažiuok, mielas Tautieti; visada širdingai noriu matyti Tave; kaip

gali kalbėti apie šluotą. Su Tamista paparčių neieškojome, tai, jei ir negalėtų mano vyras parvažiuoti, man rodos, kad Tamistos nesuturės, o atvažiavęs būsi vietoj aniolo sargo, norins pavojaus nėra, nes iš paparčių ir plėnių nebliko; viskas į plėnis pavirto (1900 gruodžio 1 d.).

Tame konflikte su šeima, su bajorija Pšibiliauskienei buvo vienintelė paguoda Višinskis.

Mielas broleli Povilai! Seniai seniai berašiau pas Tave, net sąžinia graužia. Ką manai apie mane? — Ką mislytumei, teisybės neatspėsi, ir verčiau, rasit, kad neatspėtumei, nes koliotumei mane.

Niekada nebuvau taip visai ištižusi kaip dabar, tikras senas lepšis iš manęs; nieko neveikiu, norins žinau, kad taip negerai ir nepridera; na, ką padarysi; rasit, kuomet vėl pabusiu, pagysiu ant dvasios, tada imsiu vėl plunksną. Niekada taip sunkio neturėjau gyvenimo kaip dabar, tartum kas akmenį kapinį anžtvertė ant manęs... niekada valandos ramybės ir atilsio, brendu brendu purvyną, kame galas?!

Prie visų kančių dvasiškųjų prisideda ir materiališkoji — nepasisekimai, negali sau pristatyti, kaip sunku. Laukiau Tavęs Broleli, laukiau ir nesulaukiau. Argi visai išsižadėsi manęs — niekada nebuvai taip reikalingas kaip dabar, nes daug daug pakalbėti norėčiau, apie ką per laišką negalima daryti.

Pavydžiu Tau, Broleli, kad gali svajoti ir idealizuoti, kas matose Tavo darbuose, pavydžiu, kad gali tik per langą matyti tą galvijų, dėl kurios dirbi, dėl kurios tiek inteligentų brolių žūna, o kuriuos ta galvija vadina savo iškreiptoj kalboj ‚buntaučiukais...‘

Ir prisimindama politinį gyvenimą, tęsia:

Mūsų kraštas tik seniems šunims dvėsti, bet ne

žmogui gyventi; čia nenorint reikia ar į šunį pavirsti, ar išsižadėti visa ko žmoniško; čia veidmauniauti turi, visų bijoti... niekame niekada negali būti tuomi, kuomi esi; čia ličinas turi mainyti kasdieną, unždėti dūšiai retežius ir tylėti tylėti, norins širdis iš skausmo sprogtų!

Lavinimos vaikų visai ne eina taip, kaip svajojau; visi gentys „lenkai" verčia ant to, kad dvasia jų būtų lenkiška, o „paskum mokintumės" savo kalbos", iki šiol vienok dar kalbame namie po savam su dideliu pasipiktinimu visų genčių ir mano tėvų?!...

Atvažiuok, pakalbėsim apie viską plačiaus; man kartais proto trūksta.

Laukiu vasaros, tikiuosi Tave, Broleli, sulaukti... Nieko saviškio nemačiau; pasiutusiai pasiilgau Tavęs, vienas belikai iš mano pažįstamųjų; ar ilgai Povilai, Broleli?...

Daug pranyko, daug persimainė ir pražuvo, mislyčiau, kad tai sapnas malonus buvo, kad neatminčios, taip aiškiai kalbančios apie šitą palaidytąją praeitį. Sunku, liūdna labai labai taip gyventi; vienok gyventi reikia. Bijau ateities, nejaučiu spėkų turinti; viskas tartum apmirė, ir aš mirštu pamažu, kas dieną mirštu, o nuliūdimas širdį spaudžia, kad tik sunkiame darbe, prie ūkės atrandu užmiršimą.

Jau vakarais nebesvajoju; uždengiu langą ir gulu į lovą, o pavargimas fiziškas padeda užmigti, saulė tekanti viską vėl pabudina, oi, Povilai, kaip liūdna, kada saulė teka! — ot, kelti reikia ir vėl vargti ir vėl žūti; kame siekis, kam nauda iš to?

Velniškas prakeiktas gyvenimas, visas svietas visi jo retežiai ir tiesos, kuriems žmogus turi aukauti viską viską, tankiai ir dūšią, norins labai kilstančią...

Parašyk pas mane, Broleli, ne taip ironiškai, ne

taip, kaip paskutinį sykį; visada buvai ir būsi vienodai brangus vienutinis, prieteliau ir drauge.

Pšibiliauskienė svajojo apie Puziniškį, kur gyveno Gabrielė Petkevičaitė. Tarėsi tenai atgausianti kūno ir dvasios jėgas. Bet veltui — jo nepasiekė. Tuo tarpu ji nesiliovė dirbus liaudžiai ir literatūrai. Su vienu gydytoju buvo sutarę įsteigti neturtingiesiems gydyklą. Pšibiliauskienės įkalbinėjamas, valsčius sutiko nuo desetinos mokėti po dvi kapeikas. Ji lankė į kalėjimą pakliuvusį vaikiną, kuris buvo iš bado apsivogęs. Ji neapkentė tokios socialinės neteisybės. Bajorai dar smarkiau apkalbinėjo. Paleido gandus, kad Pšibiliauskienė įsimylėjusi gydytoją ir aukas renkanti jam arba abiem į Ameriką pabėgti. Tos kalbos dar labiau iškasė prarają tarp Pšibiliauskienės ir bajorų. Išgirdo jas ir Višinskis. Ir jo priekaištai prasidėjo. Tai buvo vienas iš didžiausių smūgių Pšibiliauskienei:

> Išsižadėjau visko: pažinčių senų ir visos praeities... Tikėdama, kad... būsiu naudinga tėvynei. Viskas mane apgavo; matau, kad niekados naudinga nebūsiu, nes... nes... nes, o visi atstūmė.
>
> ... Būk visada toks, Povilai; lai žmonės neperskiria mūsų. Laikyk dėl manęs tą jausmą širdingą, dėl manęs jis labai brangus ir reikalingas.
>
> Keistai pragyvenau paskutinius trejus metus, pasiliks jie mano atminty iki amžiaus galo, geriau būtų, kad nebūčiau jų sulaukusi, atsitikimai tų metų pamainė mane iš pat pamato, atėmę man visą net ir taip nedidžią spėką (1901 m.).

Bet laiškai iš Višinskio nedažnai, matyti, lankydavo Pšibiliauskienę. Juose netrūkdavo ir daugiau priekaištų bei ironijos, kad Pšibiliauskienė pasikeitus. Ji pajunta, kad santykiai lyg trūksta; trūkstant santykiams su Višinskiu, auga gyve-

nimo apatija. Jai išmušamas ir anas tautinis darbo idealas, ypačiai kai pamato idealus skelbiančių, bet jų nevykdančių. 1901 metais apie Kalėdas ji pasijunta ypačiai vienų viena:

> Aš labai kentėjau laukdama žinios nuo Tavęs Broli, o čia nėra nė žodelio! Visi tikrai sveikinasi, visi turi, kas juos pasveikintų; aš viena šiuomet neturėjau; aplotką siųsti Tau norėjau, bet nedaleido man kažin iš kur abejonė: ar po senam priimsi... Ir mečiau aplotką į... purvyną.
>
> Iš kur abejonė? iš kur pas Tave tie žodžiai skaudi, ar aiškiai persitikrinęs esi, kad aš ant jų užtarnavau?
>
> Tikėk, Broleli, kad visakas po senam, nieko man pabusti, nieko iš numirusiųjų kelti, nes norins labai suvargusi, neišsižadėjau nieko ir neišsižadėsiu iki paskutinio kvėpavimo. Ar tiki man, Povilai?
>
> Jaučiu, kad neįtikėsi; dėl to prašau, parašyk veikia, kuomet gali būti Šiauliuose: atvažiuosiu prie Tavęs, Broleli, ir išklausysi po savam ramiai ir protingai, o tada, jeigu aš taip nusidėjusi, meski akminą lygį jam šitą žodį atsiųstą man „sudiev".
>
> Nepaslėpsiu nieko, kaip iki šiol neslėpiau ir turiu viltį, kad pasimatymas mūsų turės tą pasekmę, kad jausmą mūsų sustiprins, ir nė kokia spėka jo nebįrengs sugriauti... Ir taip gyvenimas sunkus labai, ir taip tokiose sąlygose gyvendama, spėkų tankiai trūksta; per tai nežudykime savęs pramanytomis baidyklėmis, kurios užgimti gali galvose bajorų, rūpinančiųsi apie savo lovį ir gulyklą, kad kuo minkščiausia būtų priėdus pergulėti.
>
> Aš matau, rasit, daugiau kaip kiti vargdienių, nes tarp jų gyvenu ir su jais iš vieno bliūdo valgau, ir aš galėčiau išsižadėti idėjos išliuosavimo tų vargdienių iš po slegiančio juos jungo tamsybės? Kaip galėjai tikėti norins valandą?

Ir dar mėgina Pšibiliauskienė norint pro sielvartą nusišypsoti: „Iš kur gavai tokį liežuvį?... Kai atvažiuosi, pakirpsiu biški liežuvį“.

Bet juo toliau, juo nuotaika niaukiasi. „Visur liūdna, sunku, kuomet galas prieis šitam?“ Jėgos, matyt, išseko. Nebestengė kovoti:

Nekaltink manęs, bet išlygos baisios, kokiose prisieina man gyventi, audros, kurios sudaužė mane, suvargino ir spėką atėmė; eiti prieš vėjo jaučiu, kad teks panirti purvyne.

Viskas, kas taikino mane su gyvenimu, amžinai pražuvo, nė vilties nebliko, kad kuomet kitaip būtų; širdis užšalo; jaučiuosi numirėliu, klaidžiojančiu po svietą, pririštu prie jo prakeikimo...

Apkarto viskas, kartais mėginau po senam plunksną paimti, bet kas iš to. Apsėsdavo man atmintis, praeitis; mačiau V., taisantį mano darbą, ir taip atvirai broliškai kalbantį su manim, ir daug daug tokių minčių apnikdavo mane, praeitis stojosi akyse, ir plunksna iškrisdavo, o aš užmiršimo ieškojau sunkiame darbe.

Sunkiai sirgau. Ketvirtoj dienoj Velykų kaip guliau, tai savaitę išgulėjau uždegimu smegenų, dabar varduves perleidau lovoj taipogi. Norėjau sutraukti mazgus su šituo gyvenimu; na, ir užgėriau strichninos... ligu išgėriau, kritau negyva, visus buvau išsiuntusi iš namų. Vienok biesas atnešė mergaitę; ta alermą pakėlė, sulėkė bobos, porą valandų draskė mane, na ir atgaivino. Pabudau, girdžiu, bobos rėkia, kad manęs į kapus nepriims, kita žvakę kruš į akis, o kita kuo greičiau liepia kunigo vežti, tikra pekla pakilo, atvežė daktarą, na ir vėl esmi gyva, valkiojuosi po senam, tarp to svieto be dūšios ir širdies. Vienas tik suturia mane, kad kitą sykį nepamėginti laisvės įgauti — verksmas mano vaikų, kurį dar tebegirdžiu ausyse...

Dėl vaikų belieka vegetuoti.

Apiblankus anam, tai jos naujas gyvenimo tikslas. Jos pačios sveikata silpsta, gydytojas įsako kreozotą vartoti. Duoda vilties, kad gerose sąlygose pasveiktų. Ji nevartotų vaistų, bet reikia — dėl vaikų. Šeimoje ir visuomenėj Pšibiliauskienės padėjimas genda. Vyras, koks buvo girtuoklis ir pasileidėlis, toks ir liko, o visuomenėje, tikriau tarp bajorų ir sulenkėjusių kunigų, ji buvo raupsuotoji. Josios laiškuose mažiau elegijos, mažiau skundo. Jų vietoj iš dalies rezignacija, iš dalies cinizmas ir kažkoks pasiryžimas išsimušti iš tos dumblynės, sutraukiant su ja visus ryšius.

> Negelbės lankymai Tavo, Broleli! Paparčiai į arškėčius pavirto ir bando mane kiekvienam žingsny.
>
> Netikiu, kad kuomet atsinaujintų mūsų pažintis, reikia su šita svajone atsisveikinti, vienok atmintis nedaleidžia.
>
> Ir vis dėlto prašo... atvažiuoti.

Norėdama išgelbėti vaikų ateitį, Pšibiliauskienė vėl griebiasi planų:

> Pajaučiau energijos, kad sutraukyti neapkentamą jungą ir palikti žmogų — skiriuosi su vyru ir rudeniop, o rasit greičiau su vaikais išvažiuoju iš tos peklos.

1903 metais laiškais kreipiasi į Višinskį, prašydama paskolinti bent du šimtu rublių, norėtų iškeliauti į Šveicariją. Nepasisekė. Vis dėlto palikus namus ir vyrą, su sūnum ir dukrele iškeliavo bent į Vilnių.

Nebeištvėrė. Nebuvo kas daugiau bepaguodžia. Nei fizinės nei metafizinės paguodos. Jei Maironis sunkiomis valandomis ieškodavo metafizinio susiraminimo, tai L. Pelėdai jis buvo svetimas.

Laiškai Višinskiui rodo, kad Pšibiliauskienė buvo pasidavusi religijos ir Bažnyčios atžvilgiu liberalistinei krypčiai.

Jos liberalizmas, kaip ir kitų to meto vadinamųjų demokratų, reiškėsi nusistatymu prieš kunigus ir popiežių. Neapykantai, nukreiptai prieš dvasininkus, medžiagos davė tas faktas, kad dalis kunigų ėjo su senosios lenkiškosios kultūros atstovais ir buvo ne tik svetimi, bet ir priešingi naujajai Lietuvai, kurios karšta kovotoja tarėsi esanti Pšibiliauskienė. Net ir popiežiaus encikliką ji išsikomentavus, ar tikriau jai kiti buvo iškomentavę, lietuvybei nepalankia prasme. Iš čia ir jos pasipiktinimas popiežium ir pravardžiavimasis to meto terminais, kurie sunkiai suprantami lūpose anos švelniasielės Pšibiliauskienės, kuri tik tik buvo pažįstama iš laiškų Višinskiui. O vis dėlto tuose laiškuose Pšibiliauskienė šitaip prabyla:

> Neužilgo pamatysi *V* (3) dvi trumpas apisakutes, spjaudisias ne vienas, o praskustagalviai tai biauriau iškolios, kaip paskutinį mano veikalą. Ilgaskvernių pasiutimas labai manę pradžiugino; pasistengsiu išvilioti iš jų dar panašią recenziją.
>
> Ar skaitiai paskutiniuose Nr. encikliką popiežišką? beveik nepasiutau skaitydama... Tik slopintojas šviesos gali taip rašyti, tik tikras rakalis dvasiškis.
>
> Bajorai pagatavi jam kuntaplį nubučiuoti, žodžių neranda ant pagirimo. Iškirtau artikulą apie šitą encikliką: rasit, priims, tai ilgaskverniai pasius (1900, 1901?).

Dėl tų pačių priežasčių ir tais pačiais metais ir tuo pačiu stilium Pšibiliauskienė vėl rašo Višinskiui:

> A Tamista žinai apie pasekmę prašymo vilniečių lietuvių? — Prašymas buvo duotas vyskupui tris sykius, kad duotų kunigą lietuvį ir kad giedotų Dievo maldas lietuviškai, ir paliko žmonės neišklausyti, ligi kreipėsi prie administratoriškos valdžios ir gavo! Prašymo kopija atspausdinta ir išpublikuota. Ilgaskverniai

> punta iš piktumo, bajorai — gliago, o kas didžiau akyvas man pasirodė, kad spauda lenkiška atsiliepia su piktžodžiavimu ant nuskriaustųjų, sakydama, kad tokiu keliu nereikėję anims ješkoti teisybės. Lai žino ilgaskverniai, kad jeigu priešinsis, tai ir be jų apsieis... (1900.XII.1).

Šitas pažiūras Pšibiliauskienė susidarė Višinskio įtakoje, kaip jo veikiama Pšibiliauskienė buvo tapus sąmoninga demokratiška lietuve.

Antikuniginę ir liberalistinę religijos atžvilgiu Višinskio įtaką tuo pačiu metu jautė ir Pečkauskaitė. Tačiau jos gilesnis intelektas ir griežtesnė pusiausvyra išlaikė ją nepasidavusią Višinskio sugestijoms. Nors ir artimi bičiuliai, bet religiniais klausimais Pečkauskaitė su juo gyniojos ir toliau išsiskyrė. Pšibiliauskienė, impulsyviau viską išgyvendama, labiau buvo prisirišusi prie Višinskio ir labiau pasinešusi į liberalizmą, antikunigystę, antidavatkystę, kurią ji plakė ir savo to meto vaizdeliuose (*Davatka, Burtininkė*). Tiesa, ir tie vaizdeliai pereidavo pirma per Višinskio rankas. Višinskis juos taisydavo ir tik tada įduodavo laikraščiui.

Vis dėlto Pšibiliauskienė buvo prisiėmusi tą antikuniginę bei antireliginę dvasią tik iš viršaus. Pasitaikydavo, kad jos vaizdeliai Višinskiui ir jo draugams būdavo nepriimtini idėjiniu atžvilgiu. Pirmiausia ėmė Pšibiliauskienės nuomonės skirtis dėl artėjančios revoliucijos. Ji pamatė, kad revoliucijos skelbėjai vienaip skelbia, kitaip gyvena, ir ėmė piktintis iš viso revoliucija:

> Visiškai neima manę ukata darbuotis del Ži... (būrelio?). Kaip dasižinojau, naudojosi iš ten ponaičiukai, imdami ant pragėrimo ir kitų paleistuvysčių sunkiai surinktą naudą dėl suvis kitų siekių. Ar tas galimas?...
>
> Studentų judėjimas pasibaigė; dėl manis truputį kvaila ta visa byla; pagal manis, jeigu kariauti, tai nepa-

„... užsidarymas padėjo lietuviams išlaikyti etnines žymes, o gražumu, nejučiomis, per kultūrą skleidžiama vokietybė įsigalėjo Maž. Lietuvos būrų tarpe daug stipriau. Tačiau dabar šitas užsidarymas ir pasyvumas su hiperkriticizmu lietuvius žudo — neduoda iniciatyvos ir akcijos kultūrinei tautos pažangai". (433 p.)

Juozas Brazaitis su Lietuvių fronto bičiulių taryba 1953 metais. Iš k. į d.: Ig. Malėnas, J. Šlepetys, Brazaitis, Pr. Padalis, dr. J. Kazickas, dr. A. Damušis, V. Palubinskas; 2-oj eilėj: A. Pocius, Vl. Palubinskas, L. Dambriūnas.

liauti iki paskutinio kraujo lašo, bet čia neverta buvo kariauti ir kraujo lieti; dėl to verčiau buvo neprasidėti. Subruzdo, nagaikomis gavo ir išsklydo po namus, kad vėl susirinkti ir ant ekzamino stoti — stačiai vaikų darbas, ne vyrų... Et, nusispiauti tiktai!... (1901).

Toldama nuo Višinskio savo pažiūromis į revoliuciją, Pšibiliauskienė pamažu tolo ir religinėmis, bažnytinėmis pažiūromis. Atvirkščiai nei Žemaitė, kuri juo toliau, juo labiau krypo į vadinamus kairiuosius. Tiesa, ir Žemaitės aplinkuma buvo tokio nusistatymo žmonės. O Pšibiliauskienė, Višinskiui mirus, Vilniuje pasijuto kiek nuosaikesnių žmonių tarpe, susidūrė su kitos rūšies kunigais. Ir savo kūryboje ji daros bešališkesnė kunigų atžvilgiu, o pat religija — jai daros vis svaresnė ir svaresnė.

Dekoracijos pasikeičia. Su dvejetu vaikų Sofija Pšibiliauskienė atsidūrė Vilniuje. Ieškojo darbo, kad galėtų vaikus išlaikyti ir į mokslą juos leisti. Vaikų ateitis buvo dabar naujasis gyvenimo kovos tikslas. Apie šeimos gyvenimo laimę nebebuvo ko svajoti. Ir tautinio darbo akciją nustelbė tas naujas reikalas kovoti dėl vaikų ir savo duonos kąsnio.

Nesisekė. Sūnų turėjo iš mokyklos atimti ir siųsti pas tėvus į kaimą, o dukterį nusiuntė pas seserį į Petrapilį. Bet kova dėl vaikų greitai nutrūko. 1913 m. mirė jos duktė. „Su ja visa mano viltis ir gyvenimo tikslas".

Bet šitam antram L. Pelėdos gyvenimo aktui naujos medžiagos neteko aptikti. Nenorint kartoti jau paskelbtų žinių (žiūr. autobiografiją — „Lazdynų Pelėdos Raštai" I, „Vaižganto raštai XIII", L. Gira *Židinys,* 1929, 4, 5—6 nr.), tenka šis laiko tarpas beveik tylomis praeiti ir sustoti ties trečiuoju.

Po dukters mirties L. Pelėdai jau išmuštas ir gyvenimo tikslas dėl vaikų. O be tikslo ji negali pabūti. Tik gyvendama karo metu ir po karo Vilniuje, paskui pas sūnų Paragiuose, gyvena vis tiek ne sau. Gyvena arba dėl sūnaus, arba dėl

vargšų žmonių, kuriuos apie save matė ir dėl kurių ji buvo išsižadėjusi bajoriškos fanaberijos. Apie artimo meilę ar socialinį klausimą ji nekalbėjo gražių žodžių, bet ką turėjo, tą jiems pati atidavinėjo. Tiesa, ji nedaug ką turėjo. Bet jos nedidelė auka buvo tas našlės skatikas, kuris labiau vertinamas už lobius. Daug kas Lazdynų Pelėdos gyvenime keitėsi, bet šita meilė visiems kenčiantiems nepasitraukė nuo jos nė valandėlės — lygiai, kaip ir jos skurdas.

Šitokią L. Pelėdą nušviečia ir čia dedami dekano kun. M. Krupavičiaus ir kan. P. Dogelio atsiminimai tame trečiame L. Pelėdos melodramos akte — Vilniuje, jau nepriklausomai Lietuvai formuojantis.

Kun. Krupavičiaus silvetė

„Pirmu kartu Lazdynų Pelėdą pažinau tarp 1905—1907 metų, kai prasidėjo Vilniuje didieji lietuvių suvažiavimai. Iš šito laikotarpio beveik nieko apie ją neatsimenu. Žinau tik, kad ji buvusi linksma, kalbi moteris, patraukianti mūsų jaunų mokytojų dėmesį savo pasakojimais, kad kelis kartus valgėm kartu pietus. Visa kita išnyko iš atminties.

1918 m., sugrįžęs į Lietuvą iš Rusijos, Valstybės Tarybai reikalaujant, apsigyvenau Vilniuje. Kad Lazdynų Pelėda yra Vilniuje, nežinojau. Vieną neatsimenamą dieną, eidamas neatmenu kuria gatve, pamačiau iš tolo ateinant moterį su puodeliu rankoje. Ėjo ji labai netvirtu svyruojančiu žingsniu ir kas kelintas žingsnis prisišliedavo prie sienos, galvą nuleisdavo žemyn ir sunkiai alsuodavo. Maniau ją esant girtą ar ligonę. Priėjau prie jos tuo metu, kai ji rymojo prie sienos. Sustojęs užkalbinau. Išsišnekame. Ji sunkiai sirgusi. Pradžioje jai valgyt atnešdavusi jos draugė. Vėliau apsirgusi ir jos draugė. Nebuvo kam atnešti valgyti. Gulėjusios po kelias dienas be valgio. Maniusios badu reiksią mirti. Bijojusi, kad be kunigo reiks mirti. Dabar ji — Pelėda — galinti paeiti ir

einanti parsinešti valgio su puoduku. Valgį duodanti kažkokia vokiečių įstaiga, specialiai įsteigta biednuomenei šelpti. Tas valgis esąs atvirintas vanduo su nedideliu miltų kiekiu. Bet gyvybei išlaikyti jo pakanka. Ta moteris buvo apsirengusi, kaip skurdžiausia proletarė moteris rengiasi: su klumpėmis, apyplyšusiais drabužiais, skepeta apsigaubusi. Tiek sumenkusi, kad daugiau į lavoną panešėjo, negu į gyvą žmogų. Kalba buvo sunki. Sakinį keliose vietose nutraukdavo: kvapo pristigdavo. Tos moters veidas man nieko nepriminė, bet balsas iš karto pasirodė pažįstamas. Prisiminti neįstengiau. Paklausta moteris pasisakė esanti Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda. Gautas įspūdis kaip perkūnas parbloškė mane. Apsigyvenęs Vilniuje, pasisamdžiau Odų skersgatvy pas kažkokį poną Mykolą (lenką) didelį bene 7 kambarių butą už 2 rubliu mėnesinės nuomos. Baldų tebuvo vienas senas stalas. Vienas kambariukas buvo su atskiru įėjimu. Tas mano butas greitu laiku virto neapmokamu viešbučiu: ėjo visi benamiai, beduoniai, bedarbiai mano mokiniai, geri pažįstami ir prieteliai. Lova kiekvienas pasirūpindavom. Mūsų lovos buvo šiaudų kūlys. Vėliau vienas kitas įsigijom ir po lovą kelių dešimtų kapeikų vertės. Savo viešbuty visi gyvenom tik naktimis. Rytais išsiskirstydavom kas sau į savo darbus. Valgydavom pusryčius ir vakarienes namie. Įsigijom bendromis jėgomis virdulį, kuris pasitraukiant iš Vilniaus pasiliko lenkams. Viešbutis buvo mano, nes aš jį išsinuomojau ir tik aš už jį mokėjau savininkui pinigus. Visi kiti viešbučio gyventojai buvo mano svečiai, nors visi buvo lygūs ubagai. Uždarbio jokio neturėjom. Man tekdavo dažnai Valstybės Tarybos reikalais važinėti po provinciją. Kartais ištisais mėnesiais užtrukdavau tose kelionėse. Iš kelionės parsiveždavau duonos, mėsos, kurių gaudavau dovanų iš gerų žmonių. O už kelionę iš Valstybės Tarybos gaudavau kelionpinigių. Duona dažnai mokėdavau ir nuomą už kambarį. Man sugrįžus, geros dienos mano viešbuty

gyventojams būdavo, nes kokį laiką sočiai bent pusryčių ir vakarienės pavalgydavo. Ir diskusijos tuomet gyvesnės būdavo. Ypač atkusdavo kun. Tumas, kuris taip pat kelis mėnesius gyveno mano viešbuty. (Be jo, dar prisimenu gyvenusius dr. P. Raulinaitį, St. Dabušį, kartais Vyt. Endziulaitį). Į tą viešbutį pasiūliau persikelti gyventi ir Lazdynų Pelėdai. Jai labai tiktų kambariukas su atskiru įėjimu. Ir ramu būtų, ir priežiūrą turėtų, ir pakenčiamesnį valgį gautų. Bet Pelėda griežtai atsisakė. Ji nenorėjusi skirtis su savo vargo draugėmis. Jai nejauki būtų poniška draugija (nors ir tie ponai pusbadžiu gyveno ir gulėjo ant šiaudų, o turto turėjo vieną virdulį ir apie 10 puodukų arbatai gerti). Įkalbėti nepavyko. Tad už parankės paėmęs nuvedžiau ją į tą vietą, kur buvo neva sriuba dalijama. Paskui nulydėjau ją į urvą, kuriame ji gyveno su savo drauge, ir, pasižymėjęs jos adresą, grįžau organizuoti Pelėdai pagalbos. Pirmiausia reikalinga buvo surasti nuolatinė globėja. Ta globėja apsiėmė būti Voronežo abiturientė Marija Ambraziejūtė, geros ir gailestingos širdies mergaitė (vėliau p. Kondratienė, jauna prieš laiką mirusi). Ji susirado sau dar vieną pagelbininkę, kurios pavardės dabar neprisimenu. Šios dvi gerosios mergaitės ir pasiėmė ant savo pečių visą Pelėdos globojimo ir maitinimo sunkią naštą. Toji našta dar labiau pasunkėjo dar dėl to, kad Pelėda po mano aprašyto pasimatymo vėl atkrito ir atgulė į lovą. Paskutiniais skatikais ir duonos kąsniu dalijomės ir palaikydavom vargšę ligonę. Atliekamas valandėles užeidavau pas ją. Ji man išpasakojo visą savo sunkų, vargingą, bet įdomų ir pilną nuotykių gyvenimą, savo planus ir sumanymus, savo vargus ir džiaugsmus. O pasakot ji mokėjo. Klausytoją lengvai pagaudavo. Tais laikais Pelėda su Dievu gyveno geruoju. Aušros Vartai buvo jos paguoda. Ji galėdama ten dažnai lankydavosi ir rasdavusi paguodos ir džiaugsmo prie Šv. Mergelės altoriaus. Prie jos lovos kabojo ir Aušros Vartų Šv. Mergelės paveikslėlis. Kunigų turėjo ir

gerųjų ir blogųjų. Bet gerumo ir blogumo mastas jai nebuvo kunigo santykis su jo pareigomis, bet kiti veiksniai, kurie galima taikinti kiekvienos profesijos žmogui. Jai kunigas nebuvo blogas tik dėl to, kad jis kunigas. Atvirkščiai, kunigą kaip kunigą ji gerbdavo. Ir vėliau, kai aš aplankiau ją Paragių dvarely (rodos, taip vadinosi), ji man daug pasakojo apie savo santykius su vietos kunigais — Tirkšlių, Šiaudinės ir kitų parapijų. Iškeliaudamas iš Paragių, dar Pelėdą pavėžinau, rodos, kad į Šiaudinę. Pas kleboną užėjom kartu. Klebono su Pelėda santykiai atrodė draugiški.

1919 metais, pasitraukus iš Vilniaus, išleidau iš akių ir Pelėdą. Kur ji buvo ir ką veikė, nežinau. Vėliau su ja susitikau jau Kaune 1922 ar 1923 metais. Susitikom kaip seni geri pažįstami. Ji kokį laiką buvo pas mane apsistojusi. Keliese su ja buvom išėję kažkur į Vytauto kalną, lankėmės teatre. Po to pažinties atnaujinimo Pelėda, kada tik būdavo Kaune, visuomet pas mane užeidavo, o kai kada ir nakvodavo. Atvažiuodavo visuomet su reikalų galybe. Pas mane dažniausiai turėdavo žemės reformos reikalų: vis užtaraudama negavusius žemės ar per mažai gavusius. Tų žmonių vargelius ji pati gyveno. Primaniusi, visiems žemės duotų, visų vargelius sumažintų. Tuo reikalu dar turiu kažkur jos man rašytų laiškų. Turėdavo reikalų ir į kitas įstaigas. Mat visur užtaraudavo vargo žmones. Pas mane užeidavo kaip stovi. O visuomet būdavo apsirengusi kaimietiškai. Tačiau, eidama pas kitus ponus, norėdavo pasidabint, pirmoj eilėj pasipudruot. Jos pudravimasis buvo labai paprastas: nueidavo į virtuvę pas tarnaitę, susirasdavo pikliavotų miltų, ir jai tokios pudros pakakdavo. Norėjau jai pudros nupirkti. Nesutiko. Miltai ją visai patenkindavo. Vėliau, nebeatmenu kuriais metais važinėdamas po Žemaičius, užsukau ir į Paragius. Tuomet Paragiuose gyveno, be pačios Lazdynų Pelėdos, jos senukas tėvas, menininkas, ir jos sesuo, antroji Pelėda su vaikais. Paragiai tipingas žemaičių nedidelis dvariukas. Bet vargas

žiūrėjo visur į akis dvarelio savininkams. Pelėda, pamačiusi mane, labai nudžiugo. Kalboms nebuvo galo. Išpasakojo visus savo vargus ir džiaugsmus. Vargai paglemžė džiaugsmus. Džiaugsmas buvo retas svečias. Su badu sunkiai kovojo. Gyveno sena bajoriška šeima kaip paprastas kumetis. Daug vilties turėjo Pelėda kiek atsigriebt pardavus savo kūrinius kažkuriam knygynui Kaune. Bet visos viltys subyrėjo. Knygynas kūrinius išleido, o jai, kaip pasakojo pati Pelėda, ar visai nieko nedavė, ar visai mažai davė. Ir čia nepasisekė, kaip nesisekė ir visas gyvenimas. Jos tėvas — šviesus inteligentas — tikras žemaitis bajoras, bet vargo sulygintas su paprastu varguoliu kaimiečiu, kalbėjęs su manim dar lenkiškai, nors nevengė ir lietuvių kalbos, buvo tikras lietuvis patriotas, gyvenęs Lietuvos gyvenimu ir jos reikalais lygiai kaip aš ir kiti šių laikų lietuviai, kilę iš kaimiečių. Taip pat galima pasakyti apie Lazdynų Pelėdą ir jos seserį. Lazdynų Pelėda giliai gyveno Lietuvos pasisekimus ir nepasisekimus, klaidas ir negeroves. O jų pradžioj tiek būta. Vietos administracija turėjo savo kelius ir taktiką. Jie dažnai buvo skaudūs doro lietuvio širdžiai. Ne vieno lietuvio patriotizmą paraližavo ir padarė jį abejingą Lietuvos reikalams. Sielojosi Pelėda tais skaudžiais reiškiniais. Jų daug man ji pripasakojo. Rengėsi romaną ta tema rašyti. Medžiagos turėjo daug prisirinkusi. Pelėda padarė man idealios lietuviškos patriotės įspūdį. Dėl to jų visa šeima lenkiškų bajorų buvo nemėgstama ir, kiek supratau iš Pelėdos pasakojimų, boikotuojama. Apie Pelėdos religines pažiūras tiesiogiai su ja nekalbėjau. Bet kelių valandų pasikalbėjime tas motyvas ne kartą prasimušė. Iš tų pasikalbėjimų gavau įspūdį, kad Pelėda yra pozityvi katalikė, kad jai religija ne mažiau rūpėjo, kaip pati Lietuva, kad Lietuva bus stipri ir laiminga tik savo gyvenimą parėmusi krikščioniškuoju mokslu. Vieną kitą savo sąžinės klausimą iškėlė, kaip juos sutvarkyti, nes būdama silpnos sveikatos, dažnai apie mirtį prisimindavo. Man atsi-

lankius Paragiuose, Pelėdai religija nebuvo tuščias formalumas, bet gyvenimo prasmė.

Pamatęs Paragiuose viešpataujant vargą, sugrįžęs į Kauną ėmiausi žygių Pelėdai pensijai išrūpinti. Pensiją ji gavo, nors ją turėjo gauti žymiai anksčiau. Tuomet gal būtų ilgiau pagyvenusi ir dar ne vieną kūrinį mums sukūrusi. Ar paskyrimas jai pensijos mano nuopelnas, ar kieno kito — nežinau. Man buvo svarbu, kad tą seniai jos pelnytą pensiją ji pagaliau gavo. Pelėda giliai tikėjo, kad pensija jai buvo paskirta mano dėka. Ji man ir padėką už tai buvo atsiuntusi ir kitiems mane už tai šlovino".

Kan. Dogelio silvetė

„Perskaitęs *Židiny* J. Ambrazevičiaus medžiagą Lazdynų Pelėdos biografijai, matau reikalo papildyti, kas tame aprašyme liko apleista iš L. Pel. gyvenimo Vilniuje 1915—18 metais, ypač turint galvoj Lietuvių Komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti santykius su Lazdynų Pelėda. Man, buvusiam to komiteto sekretorium, šis tas yra žinoma, kas geriau galėtų apibūdinti Lazdynų Pelėdos charakterį. Lietuvių Komiteto būstinė — Didžioji gatvė 30 nr. Stalio namai, turėjo garbės tarp daugelio svečių interesantų, ateinančių pašalpos reikalais, turėti ir Pšibiliauskienę. Iš karto, nežinodami, kas tai per žmogysta, nelabai kreipdavome į ją dėmesį. Visados būdavo pasirėdžiusi paprasčiausiais rūbais, nieku nesiskiriama nuo paprastų kaimiečių moterėlių. Bet kai Pšibiliauskienė užsirūkydavo papirosą, tai atkreipdavo kitų dėmesį, kad čia toji moteriškė iš poniškos giminės. Komitetas visus Vilniuje gyvenančius lietuvius inteligentus šelpdavo, išduodamas ar visai dovanai, ar už mažą atlyginimą iš savo sandėlių produktų. Gaudavo tų produktų ir L. Pelėda. Tik su ja turėdavome tokį vargą, kad jinai, gavusi tuos produktus sau, juos tuojau vargšams išdalindavo, sau

nieko nepasilikdama. Neturėdama ką valgyti, vėl ateina į Komitetą, vėl prašo produktų. Sakome — ponia gavai, tas davinys duotas visam mėnesiui. Jūs beširdžiai — išgirsi iš rašytojos lūpų. Aš turėdama negaliu žiūrėti į badaujančius ir aš jiems atidaviau. Matydamas Pšibiliauskienės nepaprastą gailestingumą, Komitetas padarė ją savo įgaliotine ištirti prašančių pašalpos padėtį ir paskui per ją juos sušelpti. Čia tai Pšibiliauskienei buvo pati maloniausia veikimo dirva. Kur jinai nenueidavo. Išlandžiodavo po šlykščiausias ir biauriausias vietas ir mums paskui pripasakodavo galybes įvairių skurdo, bet dažnai ir ištvirkimo bei išnaudojimo vaizdų. Rašytoja kartais piktindavosi, kad nuėjusi ištirti padavusio Komitetui prašymą pašalpos, rasdavo didelę žmonių kampaniją begirtuokliaujančius ir bebankietuojančius. Pargrįžusi į savo butą, rašytoja tuoj imdavo plunksną ir, ką matė ir prityrė, supindavo savo trumpose gyvenimo apysakaitėse. Ką surašydavo, atnešdavo mums pasiskaityti. Tie vaizdeliai būdavo visados paremti pačiais gyvenimo faktais. Bet juose daugiausia atsispindėdavo beviltiškumas, pesimizmas. Visa skaityti, ką Lazdynų Pelėda parašydavo, stigdavo mums kantrybės dėl to, kad kalba buvo netaisyklinga ir jų turinys buvo labai vieno apsakymėlio panašus į kitą. Visų aprašymų siužetas būdavo tas pats — žmonių vargas. Labai greitai mes su L. P. ir susipykdavome. Kai tik jos norų nepatenkinsi, neduosi pašalpos nunešti, kam jinai prašo, tai pasakiusi — po velnių — išeidavo, ir jau kelias dienas mes būdavome ramūs — mums rašytoja galvų nekvaršindavo. Bet po kelių dienų vėl ateina, vėl gera ir sukalbama, vėl guodžiasi aptikusi vargstančias šeimas, kurias reik sušelpti.

Religijos atžvilgiu rašytoja buvo nusiteikusi gerai, jokių niekam priekaištų nedarydama. Tik baisiai nekęsdavo lenkų už jų politiką lietuvių atžvilgiu, kad neduoda lietuviams lietuviškų pamaldų. Bet toks visų Vilniaus lietuvių buvo nusistatymas“.

Iš laiškų Tumui

Pšibiliauskienės gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje nušviečia kiek ir jos laiškai kun. Tumui. Ir jam skundžiasi tiek savo, tiek savo globojamųjų vargais. Prašo jį Kaune ką nors padaryti.

> Kas diena, naujana! Katik parėjau iš Triškių. Mūsų komitete buvo didelis subruzdimas: uždėjo pyliavą, kokios negalime supilti, nes patis neturime. Grasino mums 500 auks. arba kalėjimu.
>
> Mano sūnaus gyvenime stovis sekantis: Bermontai, eidami per kiemą, beveik visą pašarą sušėrė, avižas atėmė, susprogdindami savo armotas, kurių per purvyną neišvilko, išdaužė visuose namuose langus ir kas tik buvo iš drepenų ir valgomų daiktų, suėdė iki trupinio.

Kai bermontininkai išėjo, paliko viso viena karvė. Tuo tarpu sūnaus žmona mirė. Liko mažas kūdikis ir antras dvejų metų vaikutis. Pšibiliauskienė turėjo atstoti jiems motiną. Organizuojantis kariuomenei, jos sūnus, našlys, buvo mobilizuotas. Ir liko kūdikiais rūpintis viena Pšibiliauskienė su kažkokia senute. Dvarą išnuomojo. „Kiek galiu uždirbti, dalijusi su našlaičiais; vargstame sunkiai. Rinko kariuomenei dovanas; aš, iš Šviturio gavus, dalį daviau vaikams, dalį atidaviau komisijai“.

Pareikalavo, sako, kailinių, tai marčios motina pardavusi sijonus ir nupirkusi kailinius. Reikalavę raguočių, rugių, kviečių. Nupirko ir raguočių, bet Pšibiliauskienė skundžiasi nežinanti, iš kur reikės imti rugių, žirnių, kviečių, nes ir pusininkas, nuomininkas jau atsisakęs nuo gyvenimo dvarelyje. Ir prašo Pšibiliauskienė Tumą:

> Tėveli brangus, Juns užsistokit už vienintelį globėją našlaičių, motiną mirusios mano marčios, kad jos

nepaimtų į cypę ir paliuosuotų nuo, nes mes vaikams duoną perkame... kad turėčiau, aš už ją atiduočiau, bet ir pas mane vargas. Bermontai apdirbo visai; net per visą vasarą prisiėjo be marškinių apsieįti; rudenop led iš seno šieniko pasisiuvau. Ką turėjau Vilniuje, turėjau palikti nuo lenkų bėgdama pėsčia, nes norėjo mane suareštuoti.

Skundžiasi, kad jau Lietuvoje pas ją buvusi padaryta krata. Ieškoję lenkiškų proklamacijų. Jai skaudu buvo, kad ją laikė Lietuvos išdavike, ir su širdgela pasisako: „Kaipo „Lenkė bajorė“ stoviu atstu viešo gyvenimo, vis širdije jausdama skaudį diglį, įsmegusį, aš kuri pirmoji taip linksmai sveikinau Lietuvos saulužę patekant“ (1921.III.9).

Gavusi iš Švyturio bendrovės 2000 markių, apie 400 atidavė kariuomenei šelpti, nors pati po karo iš septyneto arklių buvo netekusi nė vieno, iš 15 karvių beturėdama 3, neturėjo kuo žemės apdirbti nei įtręšti. Ūkis apaugo piktžolėmis. Vienu kastuvu jo neišdirbsi.

Atvažiavo sykį į tą apleistą ūkį valdžios įgaliotinis ir aukštu tonu ėmė sakyti „pamokslus, kad netręštos žemės negalima laikyti, o kad gerai derėtų, reikia įtręšti, galų gale pagrasino man, kad jeigu taip bus užleista ūkė kitą metą, tai givenimą konfiskuos valdžia.

Aš išklausiau visos kalbos kantriai.. Buvau su pakuliniu sijonu, su skepeta ant galvos kaip visada, tai ponas nesivaržė.

Kaip pabaigė niekus plempti, tada sakau jam: po besų, gera jusų teisybė! Už tai, kad mumis apvogė visokie perėjūnai, tai ant senatvės grasinate manę iš mano gimtinio lizdo išvaryti? Aš kreipsiuos į Kauną, tada pažiūrėsime.

— Tamsta nebūk pergudri! Mūsų pareiga...

— Tamsta manės pilietiškų pareigų nemokink,

nes, — sakau jam, — tamsta da snarklio nemokėjai nusišluostyti, kada aš Lietuvai tarnavau ir aš už savo darbą kentėjau; tada mes dirbome ne už algą kaip tamsta, bet kitą turėjome idealą.

Nurimo biskį ponas ir klausia manės:

— O kas gi tamsta? kaip pasakiau, kad Lazdynų Pelėda, tai nukaito tartum į snukį gavęs; kyšo kedę man sėstis, bet aš atsisveikinau ir išdumiau (1921.III.14).

Ir prašė Pšibiliauskienė tada Tumą, kad jis užtartų valdžioje: ji norinti gauti iš urėdijos pasiskolinti dviem mėnesiam arklį, kad galėtų bent kiek žemę apdirbti. Girdi „lenkai savo Senkevičiui Oblengurkų(?) davė, argi Lietuva atsisakytų man kumelę paskolinti"?

Ji prašyt prašė Tumą atvažiuoti, pamatyti, kaip žmonės skriaudžiami, nes siunčiami kokie „avigalviai tik mišinį daro".

Atleiskit Tėveli, kad su visokiais reikalais kreipiusi prie Jusų, bet prie ko man kreiptis?

Tie laiškai rašyti 1921 m. (Vaižganto muziejus F. 64), taigi dar prieš atnaujinant pažintį su kun. Krupavičium. Paskui jam buvo adresuojami laiškai ir maldavimai tos Lazdynų Pelėdos, kuri gyventi nemokėjo, bet gyveno ir dirbo dėl idealo.

Nieku taip žmonės nepriartėja prie dievų, kaip padarydami laimingus kitus žmones, — sakė senovės išmintis (Ciceronas). O jeigu būtų teisinga ir jaunesnioji išmintis, kad ne tas žmogus daugiausia gyvena, kuris daugiausia metų prisiskaito, bet tas, kuris savo gyvenimą yra daugiausia pajautęs (Rousseau, *Emil*), — tai Lazdynų Pelėdos melodramos epilogas turėtų būti giedrios ir pakilios nuotaikos.

Sofija Pšibiliauskienė

Pšibiliauskienė-Ivanauskaitė, Sofija (1867 IX 16 Paragių dv., Tryškių vls., Šiaulių aps. — 1926 II 15 t.p.) rašytoja, žinoma **Lazdynų Pelėdos** slapyvardžiu, bendru su seseria Marija Lastauskiene.

Gyvenime. ‚Turėjau nelaimės užgimti 1867 m. tėvo dvare, Paragiuose. Kauno gub., Šiaulių ap., iš tėvo Nikodemo Ivanausko ir motinos Karolinos Pečkevičiūtės. Abu juodu buvo labai jaunu. Tėvas vos 20-tus metus pradėjęs, idealistas, svajotojas, literatas ir dailininkas. Motina taip pat auginta poniškai. Abu nepraktikos vaiku... Tėvo artistinė siela slopinosi čionai prozos srityje, ir šit sumanė abudu su manim, vos keleto mėnesių mergaite, leistis į klajūnę, į svetimą pasaulį‘ (autobiografija). Po 3-4 m., tėvui baigus Muenchene meno akad., kelerius metus gyveno Varšuvoje, Krokuvoje, Šiauliuose ir 1879 pagaliau grįžo į Paragius. Sofija turėjo seserį Mariją (g. 1872) ir brolį Gustavą (g. 1877). Kalbėjo su tėvais lenkiškai. Bet dar Šiauliuose iš tarnaitės ir gatvės vaikų išmoko lietuviškai. Tada ir su tėvu namie kalbėjo lietuviškai. Mokėsi tik namie iš tėvo ‚visa ko po truputį, gerai nieko neišmokome... Galutinį mišinį padarė mūsų galvose lektūra: priaugdama varčiau knygas, bet nė vienos rimtos: poezija, romanai...‘ Daugiausia tai buvo lenkų sentimentalinė literatūra, iš kurios išmoko nekęsti skriaudėjų, užjausti

skriaudžiamuosius ir padėti gyvenimo blaškomiems. ,Ir aš troškau išpraktikuoti su kuo nors kvailybes, išskaitytas romanuose... Turėjau apie 20 metų, kada susipažinau su savo vyru... Buvo tai žmogus nebejaunas, tik metais už mano tėvą jaunesnis... alkoholikas ir mėgstąs ‚plačiai' gyventi. Svajojau apie herojizmo darbus, pasišventimą, aukas ir šit pasirodė man labai gražus tikslas — tapti nupuolusio nusidėjėlio angelu išganytoju... 1891 m. amžinuoju mazgu surišta, persikėliau pas vyrą' — Rapolą Pšibiliauską, kaimyninio dvarelio savininką. Vyro nepataisė, tik pati atsidūrė varge, ypačiai kada susilaukė dukters ir sūnaus. Tai buvo pirmas gyvenimo smūgis. Šeimos dramoje gelbėjo pažintis su liet. studentais. Lemiamos reikšmės turėjo P. Višinskis, pakreipęs ją į liet. atgimimo sąjūdį ir paskatinęs rašyti. Prie Višinskio ji prisirišo visu sentimentalumu, nors ir nesulaukdama iš jo tokio pat sentimento. Jo įtakoje lietuviškos patriotinės pažiūros buvo papildytos dar ir religiniu liberalizmu, kuris tada reiškėsi nusistatymu prieš kunigus ir popiežių. Tačiau tai neišgelbėjo P.-I. iš desperacijos. Pasijutus viena, smegenų uždegimu susirgus, mėgino nusižudyti. Sutriko ryšiai ne tik su bajorais, bet ir su kaimu, ir 1903 m. su dviem vaikais išvyko į Vilnių. Siuvinėjo, dirbo P. Vileišio knygyne. O vyras išvyko į Ameriką ir fabrike, neblaivus būdamas, buvo užmuštas. Su 1905 įvykiais knygynas buvo uždarytas. P.-I. pasijuto be darbo. Sūnų paėmė sesuo Marija į Petrapilį, dukterį pasiuntė pas tėvus į Paragius. Per laikraštį pasiskelbusi ieškanti darbo, buvo pakviesta į Vievį pas vaistininką Jurgį Milančių padėjėja. Ten išbuvo 3 m. ir parašė *Klaidą*. Paskui dirbo Kaune paveikslų dirbtuvėje. Šitas antras jos gyvenimo laikotarpis baigėsi nauju smūgiu — 1913 mirė duktė — ‚su ja visa mano viltis ir gyvenimo tikslas'. Per šį laikotarpį keitėsi ir P.-I. pažiūros: ėmė skirtis nuo Višinskio savo stiprėjančia neigiama pažiūra į revoliuciją. Už tai buvo kritikuojama ir socialistų būrelyje, kuriam buvo paskaičius apysakaitę su neigiamu

atsiliepimu apie revoliuciją. Pati nuo tos revoliucijos nukentėjusi, netekusi darbo, atvira jos priešininke pasireiškė *Klaidoje*. Švelnėjo ir jos ankstesnis religinis liberalizmas; grįžo jai ir religinės tradicijos, kada Vilniuje susidūrė su kitokios rūšies kunigais (J. Tumu, P. Dogeliu, M. Krupavičium). 1914 karas ją užtiko Kaune. Ji išsikėlė į Paragius pas tėvus, kur iš Vilniaus buvo atvykusi ir sesuo Marija. Bet 1918 mirė motina, po metų ir brolis Gustavas. Nuo motinos mirties Sofija išvyko vėl į Vilnių. Tai buvo didžiausio jos materialinio skurdo dienos. Gyveno lindynėje su kitomis tokiomis pat skurdo priveiktomis moterimis, vilkėjo apiplyšusiais drabužiais kaip didžiausia proletarė, avėjo klumpėmis, mito Lietuvių komiteto parama. Sirgo, buvo prie mirties iš bado. Tačiau ir šiose sąlygose ji mokėjo būti kitokia: nesutiko persikelti į kun. M. Krupavičiaus jai parūpintą kambariuką, kad nereiktų skirtis nuo skurdo draugių; ji išdalydavo kitiems savo maisto davinį, gautą iš komiteto visam mėnesiui. Tada komitetas ją padarė savo įgaliotine, ir ji pasijuto turinti tikrą savo gyvenimo prasmę kitiems gera daryti. Po karo mėgino dirbti Kaune, bet džiovos kankinama nuo 1920 apsigyveno vėl Paragiuose, kur dar gyveno ir jos tėvas. Iš ten ji lankydavosi Kaune valdžios įstaigose su skundais prieš vietos administraciją, kuri, jai rodės, neteisingai dalijusi žemes, ėmusi mokesčius. Įstaigas lankė apsitaisiusi kaip kaimo moteris, bet pasipudruodama... miltais, kitokios pudros nepriimdama. Kun. M. Krupavičiaus pastangomis, jai buvo paskirta pensija. Bet ji neilgai guodė melodramatinį P.-I. gyvenimą, kurį ji pati buvo aptarusi: ‚Visas mano gyvenimas — tai varginga aklojo klajūnė... Kad gyvenimas būtų knygos, tai iš savųjų išplėščiau visus lakštus, sudeginčiau ir pelenus pavėjui pabarstyčiau‘. Melodramatiškas rašytojos gyvenimas tokį pat charakterį davė ir jos raštams.

Raštuose. ‚1896 metais pradėjau šį tą rašyti. Jaučiausi viena, ieškojau ko nors nuobodžiui nuvaryti‘. P. Višinskio

paskatinta, savo raštus siuntinėjo *Varpui, Ūkininkui, Naujienoms,* paskui jau *Vilniaus žinioms, Vilčiai, Šaltiniui,* ir kt. dažniau jau katalikų laikraščiams. Pirmas jos pasakojimas Tilžėje išleistas knygele *Našlaitė,* 1898. Prie kūrybos pradžios priklauso taip pat *Kas priešas,* 1900, *Proklamacijos,* 1900, *Vienas iš daugelio,* 1900, *Sugriautas gyvenimas,* 1902, *Klajūnas,* 1902, *Davatka,* 1905. Gausiausias ir brandžiausias laikotarpis buvo Vilniuje iki karo pradžios. Čia kilo jos stambieji ir smulkieji pagrindiniai pasakojimai: *Klaida,* 1908, *Ir pražuvo, kaip sapnas,* 1908, *Stebuklingoji tošelė,* 1907, *Motulė paviliojo,* 1908, *Iš senelio Juozo pasakojimų, Dzidė,* 1912. Nepriklausomoje Lietuvoje jos ir sesers Marijos raštai buvo išspausdinti 5 tt. 1921-28, paskiau dar kartojami atskiri veikalai; sovietinėje okupacijoje 7 tt. 1954-55. Po I pas. karo P.-I. dar parašė apysaką *Ponas Dramblevičius,* bet Lazdynų Pelėdos vardu jau persvėrė M. Lastauskienės veikalai, kuriuos Sofija vertė iš lenkų kalbos pataisinėdama.

P.-I. pasakojimai vaizduoja Lietuvos gyvenimo epizodus iš laikotarpio nuo baudžiavos panaikinimo iki nepriklausomos Lietuvos, labiausiai moralinę padėtį žmonių iš dviejų to laikotarpio klasių — kaimo ir dvaro. Kaimo gyvenime rašytojos akis užkliūva už keršto, pavydo, tamsumo, prietarų, godumo, kurie nustelbia žmoniškumą, kenkia nieku nekaltiems žmonėms (pvz. dėl žmonių gobšumo motinos netekę vaikai nusiskandino). Tačiau įdomesnė ir originalesnė rašytoja ten, kur ji ryškina kaimo sveikąsias moralines ir estetines galias. Artimo meilė, grožio pajautimas, to grožio reiškimas liaudžiai prieinamu būdu davė tokius giedrius, originalius paveikslus kaip siuvėjas ir smuikininkas Dzidė, klumpių dirbėjas senelis Juozas ar laiško raštininkas senis Grigas, lietuviškų tradicijų reiškėjai Jonaičiai ir kt. Dvaras yra ištisai moralinio išsigimimo lizdas: idealų, aukštesnių siekimų nebuvimas, gyvenimo nuobodis, valios neturėjimas paverčia dvaro žmones šešėliais ar parazitais. Net ir kilęs kai

kada pažangos noras (melioracijos įvedimas apsakyme *Ir pražuvo kaip sapnas)* autorės rodomas negyvenimiškas ir pražūringas kitiems ir sau. Tik atskiri dvaro žmonės desperatiškai mėgina nutraukti ryšius su dvaru ir išsinerti į kitą gyvenimą.

Ypatingo pomėgio rašytoja rodo susidūrimui tarp kaimo ir dvaro, kaip nepriklausomos Lietuvos laikotarpy bus populiarus susidūrimas tarp kaimo ir miesto. Tame susidūrime nugalėtojas yra dvaras. Dvaro žmogus kaimo žmogų išnaudoja ir sunaikina *(Stebuklingoji tošelė)*; kaimo sveikas elementas, pakliuvęs į dvarą, moraliai genda *(Klajūnas)*. Stambioji apysaka *Ir pražuvo kaip sapnas* rodo kaimo mėginimą pasipriešinti dvarui, kada šis norėjo nukilnoti kaimiečius, kuriems buvo išnuomota dvaro žemė. Konflikte kaimas tiki teise ir ginasi teismo keliu. Tačiau tamsumas leidžia jį išnaudoti šunadvokačiams, ir dvaras pristato kaimiečius kaip teisės laužytojus, maištininkus, kuriuos malšina jau kazokai. Žuvo maištininkas Tamošius, žuvo nieku nekalta Juozienė, bepročiu virto senelis Juozas. Tačiau žuvo ir pats dvaras ir tariamas visos nelaimės kaltininkas melioracijos sumanytojas. Panašus ir kito pasipriešinimo likimas — 1905 revoliucijos *Klaidoje*. Plačiu mastu rodydama kaimo klaidas (noras vaikus išleisti į ponus, dukteris išleisti į ‚dvarus‘), rodė ir šviesuomenės klaidas (noras vesti nelietuves ir ‚ponias‘, pataikavimas prarandant žmoniškumą); tarp tų klaidų yra ir šviesuomenės užsimojimas revoliucijos keliu režimą šalinti. Autorė neigiamai pažiūrėjo į revoliucijos rengėjus; juose nematė jokio idealizmo, o tik avantiūras, patvirkimą ir chuliganizmą; ji vaizdavo, kaip tie revoliucionieriai sugriovė iš kaimo tuos, kurie galėjo būti jam naudingi. Prieš revoliucijos skelbėjus autorė stato evoliucijos atstovus, kurie evoliucijos keliu galėjo pakelti kaimo ūkinę gerovę, sveikatą bei šviesą ir šeimos laimę (Žvynas, kuris organizavo ‚kolektyvinį‘ ūkį M. Stonaitė, kuri tapo gydytoja ir likosi kaime, Pranikė, kuri ište-

kėjo už amatininko). Tačiau būdinga rašytojai, kad ir šitas šviesiausias naujo gyvenimo atstovas, M. Stonaitė, ir senojo patriarchalinio kaimo šviesieji Jonaičiai, Grigas žuvo ar buvo išvežti, kaip ir anie gerieji nieku nenusikaltę žmonės apysakoje *Ir pražuvo kaip sapnas.* ·

‚Vienu žvilgsniu apėmę visą Lazdynų Pelėdos kūrybą, pastebėsime, kad jos vaizduotasai gyvenimas... yra pesimistiškas, liūdnas ir šaltas. Likimo nepalaima, žmonių skriauda bei piktumas ir savo paties nuodėmė bei kaltė slegia daugumą jos atvaizduotų personažų... Lazdynų Pelėdos pasaulis, su retomis išimtimis, yra tvankus, ankštas, be šviesos, be oro, be gamtos. Jos gamta — tik vidaus nuotaikos projekcija. Jos pasaulis — pusiau realus, pusiau jausmų sukurtas' (V. Mykolaitis). Aukštesnio literatūrinio skonio skaitytojas pasigenda jos kūryboje dažnai meninės tiesos, t.y. pirmiausia psichologinio motyvavimo charakterių dinamikai, toliau ir planingumo ilgesnių veikalų kompozicijoje. Jis randa, kad rašytojos subjektyvumas yra prasiveržęs per dideliu teigiamų charakterių idealizavimu, kuris juos padaro be kraujo (pvz. Marytė Stonaitė); per dideliu neigiamų charakterių ironišku traktavimu, kuris juos verčia šaržu (pvz. jaunieji Jonaičiai šuniukų kompreso scenoje). Gražiausios scenos, o taip pat ir personažai yra tie, kuriuos skaitytojas jaučia atvaizduotus objektyviai su stipriai idiliška nuotaika (pvz. senelis Juozas pasikalbėjime su žmona, Jonaičiai ir Grigas laiško rašymo scenoje, kaimo surengtos iliuminacijos Petro laukiant...). Tačiau skaitytojų masėje pasakojimai turėjo pasisekimo. Ją labiausiai žavėjo pagrindinis talento bruožas — gyvai pinti intrigos siūlą, staigiu situacijų keitimu, stipriais efektingais konfliktais. Tai pasakotojos, ne vaizduotojos talentas. Juo Lazdynų Pelėda atsistojo po V. Pietario. Po Pietario *Algimanto* jos apysaka *Klaida* ir savo tūriu yra pats pirmas veikalas. Šioje vietoje liet. literatūros istorijoje ir tenka dėti jos kūrybą.

MARIJA LASTAUSKIENĖ

Marija Lastauskienė

Lastauskienė-Ivanauskaitė, Marija (1872.V.15 Šiauliuose — 1957.VII.19 Kaune) rašytoja, žinoma bendru su vyresniąja seserimi Sofija*— **Lazdynų Pelėdos** vardu.

Gyvenimas. Gimusi Šiauliuose nuo 1879 ji augo tėvų dvare Paragiuose, Tryškių vls.; mokėsi tik namie iš tėvo. Nuo 1888 Šiauliuose mokėsi 2 metus siūti ir nuo 1890 Varšuvoje dirbo tetos dirbtuvėje, kuri gamino papuošalus moterų drabužiams. Nuo 1898 Petrapily trejus metus siuvykloje, paskiau lenkų socialistų (PPS) skaitykloje, iš šalies uždarbiaudama rankdarbiais. 1903 ištekėjo už gudų veikėjo Vaclovo Lastausko (žr. Lastouski). Nuo 1905 išvykusi iš Petrapilio gyveno Paragiuose, vėliau pusę metų Rygoje ir 1908 Vilniuje. 1917, palikusi vyrą grįžo į Paragius, kuriuose pastoviai gyveno ligi 1937 su pertrauka, kai 1932 buvo apsigyvenusi Kaune išsirūpinti 125 lt. mėnesinei pensijai. Nuo 1937 gyveno su jaunesniosios dukters Stasės šeima Kruopiuose, Viekšniuose, protarpiais Paragiuose, o žiemomis Kaune. II pas. karą pragyveno Salose, vėliau gyveno Kaune. Vyresnioji jos duktė Ona buvo ištekėjusi už Pijaus Glovackio ir 1927—41 gyveno Sov. Rusijoje.

Augusi be auklėjimo šeimoje, be mokyklos, neturėjo galimybių išplėtoti sistemingai intelektualinių pajėgų. Lenkiškos netvarkomos lektūros ir kieto vargo įtakoje išaugo sentimentali idealistė, rodydama užuojautą gyvenimo skriau-

džiamiems, nepalankiai sutikdama išnaudotojus ar gyvenančius be prasmės. Išėjusi iš lenkiškos ir bajoriškos aplinkos ir ją palikusi, negalėjo betgi sutapti nei su lietuviu valstiečiu, nei su lietuvių intelektualu, pasilikdama gyvenimo paraštėje. Tai žymu ir jos raštų pobūdyje.

Raštai. Eilėraščius ir pasakojimus pradėjo rašyti 17 metų lenkiškai. Pirmas lenkiškas pasakojimas „Bez steru" (Be vairo) paskelbtas 1902 *Tygodnik romansów į powieści*, pasirašytas Marja Ivanowska. Lietuvių spaudai rašyti pradėjo sesers Sofijos ir P. Višinskio įtakoje. Petrapily prasidėjęs jos rašymas sustiprėjo labiausiai Vilniuje ir tęsėsi nepriklausomoje Lietuvoje. Rašė lenkiškai, Sofija vertė, lietuvino ir skelbė savuoju Lazdynų Pelėdos vardu. Pirmi paskelbti L. trumpi pasakojimai buvo *Pavasario rytmetį* ir *Burtininkė*, kurie su Sofijos *Davatka* išėjo atskira knygute 1905. Kurie trumpieji pasakojimai priklauso L., kurie seseriai Pšibiliauskienei — tiksliai dar neatrinkta. Pačios L. pareiškimu 1947, iš Lazdynų Pelėdos slp. išleistųjų raštų jai priklauso šie kūrinėliai: *Pavasario rytmetį*, *Burtininkė* (Lazdynų Pelėdos *Raštų* I t.), *Naujasis takas*, *Valanda* (II t.), *Mūsų ponas Vanka*, *Paša*, *Simano gryčioje*, *Prisikelk žmogau*, *Memento mori*, *Ištverk motute* (III t.), *Prie saviškių*, *Poilsis*, *Kazematų sapnas*, *Velykos*, *Pirmoji tarnystė*, *Vaizdelis* (IV t.), *Dėdės šposas*, *Atsilikęs* (V t.). Iš jų visų literatūriškai geriausias yra *Poilsis* (pirmą kartą paskelbtas Lazdynų Pelėdos apsakymų rinkinyje *Apysakos* 1908), nors nežinia, kiek jame liko L. kūrybos, kiek buvo pridėta sesers Sofijos. Pirmas ilgesnis L. pasakojimas buvo „Auka", paskelbtas *Viltyje* 1907-08 ir atskirai išleistas pačios L. pavarde. Didesnis dalykas buvo ir *Klaipėdos žiniose* 1925-26 paskelbtas romanas *Šviesuoliai ir šešėliai*. Po sesers Sofijos mirties 1926 L. rašė jau lietuviškai (kalbą taisė duktė Stasė ir Sofija Dabušienė) ir skelbė Lastauskienės pavarde. Atskirai išėjo dalykai: apysaka *Radybos*, 1930, apsakymėliai jaunimui *Gyvenimo perlai*, 1934,

romanas *Iki mirties,* 1940, apysaka *Upės dovana,* 1946. Kai kurie rankraščiai dingo (drama *Už lizdą,* romanas *Auštant,* L. Giros patarimu vėliau pavadintas *Jos prakeikimu,* ir kt.). Nepriklausomybės metais Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu abiejų seserų raštų buvo išleisti 5 tt. (I t. — 1921 ir 1939, II t. — 1922 ir 1940, III ir IV tt. — 1922, V t. — 1928). Okupacijoj 1954-55 išėjo leidimas 7 tomais, iš kurių šeštasis tomas skirtas vienos L. kūrybai.

Kaimas, miestas ir dvaras, kurių gyventojus vaizduoja L., vienodai aptraukti niūrumu, natūralistiniu ar sentimentaliniu. Jų žmonės išeina į gyvenimą, norėdami mylėti, dirbti ir būti laimingi, tačiau jiems pastoja kelią ir juos laužo kliūtys — skurdas, luomų skirtumai, tradicijos, piktų žmonių išnaudojimo norai ir kaprizai. Išimtis, jei kuriam veikėjui pasiseka giedriau pro visas kliūtis praeiti. Iš tų veikėjų gyvenimo įvykių L. moka supinti fabulą gyvai; tačiau jos pasakojimuose nėra nei įdomesnių, ryškiau apibrėžtų charakterių, nei peizažo. Nors veiksmas vyksta Petrapily, Vilniuje ar lietuviškame kaime, bet to veiksmo tėkmės labiausiai žiūrėdama, L. nesirūpina konkrečiau susieti nei veiksmo, nei asmenų su konkrečia vieta. Dar mažiau dėmesio L. kreipia į stilistinį vaizdą.

Visuomenėje L. vardas nebuvo pastebėtas, dėl to ji savo pasakojimus ir leido sesers slapyvardžiu. Tik 1929 L. Gira *Židinyje* atkreipė visuomenės dėmesį, kad Lazdynų Pelėda yra Sofijos ir Marijos slapyvardžiai. Tačiau ir po to jos skyrium išleisti raštai didesnio susidomėjimo nesusilaukė. Jie liko, kaip ir ji pati, literatūrinio gyvenimo pakraštyje. L. pasakojimai betgi atliko svarbų ir reikalingą literatūrinį visuomeninį uždavinį. Jie buvo spausdinami nuo 1907 iki paskutinių laikų laikraščiuose — *Vilty, Lietuvos žiniose, Draugijoje, Pavasary, N. vaidilutėj, Motery, T. sarge, Laisvėje, Ryte* ir kt. Laikraščio literatūrinis skaitymas reikalauja ypatingo pasakojimo. L. sumanios fabulos pasakojimai labiausiai tą paskirtį atitiko.

JULIJONAS LINDĖ-DOBILAS

Išsivadavimo problema kūryboje:

J. LINDĖ-DOBILAS

Tarp rašytojo ir filosofo

Tik paskutiniais Dobilo gyvenimo metais Juodkrantės pajūris, bendras paskaitininkų darbas, bendras kambarys suvedė į artimesnę pažintį su kun. Linde-Dobilu žmogum. Įspūdis tas pats, kokį buvo sudaręs Dobilas rašytojas. Ne išorės žmogus. Vidaus, dvasios. Esmės ieškotojas: kas yra menas, kur yra žmogaus laimė, kur yra tautos charakteris, kaip suprasti Vydūnas, Vienožinskis, Strazdelis, ar paseno Tainas. Jis daug skaitė, galvojo, jautė. Susidarė savą pasaulėžiūrą ir pasaulėvaizdį, kuris išliko visą laiką beveik toks pat, tik smulkmenomis ir spalvomis išryškėdamas.

Pergalvotos mintys ir jausmai susitvenkė jame, kaip garas katile, ir reikalavo išsakomi. Ir išsakė save Dobilas tiek teoriniais literatūros kritikos rašiniais („Kun. Vienožinskis ir reikalingumas mums renesanso"; „Šarūnas"; „Altorių šešėly ir mūsų renesansas"; „Ar paseno Tainas?"; „Ars cognoscens" ir kt.), tiek dailiąja kūryba (*Blūdas, Širdis neišturėjo, Kur laimė?*). Visuose jauti tą patį Dobilą, tik viename daugiau, kitame silpniau. Pilniausiai ir jo charakterį, ir literatūri-

nius sugebėjimus, ir ideologiją išreiškia pirmasis veikalas — *Blūdas,* arba *Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete,* išspausdintas 1912 m. Tilžėje.

Blūde, kaip ir savo kritikose, Dobilas linkęs tos susitvenkusios minčių ir jausmų energijos nevaržyti. Pradės kalbėti, rašyti pamažu, lėtai, bet nenustos, kol išeis jo paties išgyvenamoji minčių gija. Jo mintys ir vaizdai, kaip lėtoji lava, eina palaidai, neįglaudžiami į griežtesnę fabulos pynę, su digresijomis. Tai gausinga, turtinga psichologinių ir filosofinių pastabų medžiaga, tik neužvelkamas jai formos drabužis. Formalinė Dobilo *Blūdo* pusė yra silpna. Bet tą medžiagą autorius yra išgyvenęs intensyviai, dėl to joje randam atskirų gražių paveikslų. Gražu, kada Dobilas piešia sintetišku pastabumu gyvenimo vaizdus: Karklynkiemio atlaidus, rusų administratoriaus vaišes klebonijoje, Bajoriūno ir Ievutės susitikimą ir svajingą pašnekesį apie „gražų sodelį". Gražu, kur Bajoriūnas pasijunta į lekiančius debesis ir prūdą įsižiūrėjęs ar nuo kalnelio pažvelgęs į sumigusį sodžių. Įdomūs Giedutis, Dalba... Iš jų pamatai, kad *Blūde,* anot Vaižganto, „esama daug talento, bet trūksta artizmo" (*Vairas,* 1914, Nr. 3).

Ir pats autorius turbūt pajuto, kaip jam sunku apvaldyti besivyniojančių viena po kitos — reikalingų ir nereikalingų — minčių masę. Metęs romaną, jis ėmėsi dramos formos, kuria lengviau parodomas žmogaus dramatizmas. Ir *Širdis neišturėjo* dramoj jam pavyko save nugalėti: viską sukoncentruoti apie vieną temą, sukurti ryškius charakterius.

Tačiau apvaldydamas medžiagą ir sutvarkydamas ją literatūros meno formomis, Dobilas vis labiau pasvyra į kitą kraštutinumą: literatūros veikalą klampina į filosofiją. Ypačiai vėlesniame savo amžiuje. Jau pats antros dramos vardas *Kur laimė?* rodo, kad ji turėjo išreikšti autoriaus ideologiją. Ji turėjo privesti autoriaus kūrybą ligi pačių ribų vadinamosios „Gedankendichtung" — minties poezijos, kaip

Dobilo mėgstamas Dilthey yra pavadinęs Dantės ir Goethės kūrybą. Ir Dobilas, kaip kitados Goethe, bent kelerius metus brandino savo veikalą ir į tą filosofinį klausimą ryžosi atsakyti tik reikšmingaisiais Vytauto sukakties metais. Bet kaip Goethe su *Fausto* antrąja dalim peržengė poezijos ribas ir pasviro į alegorizuotą filosofiją, taip ir Dobilas. Jo *Kur laimė* pavirto schema, kalbančiom abstrakcijom. Nuo harmonijos tarp poeto ir filosofo, to vaisingiausio kūrybai tarpo, čia daug toliau kaip *Blūde*. Dobilas kultūros, meno filosofas apskritai nustelbė Dobilą menininką.

Literatūros atžvilgiu kad ir ne visai tobulai, betgi Dobilas yra išreiškęs *Blūde* ir kituose veikaluose pagrindines savo idėjas gana aiškiai. Simpatizuodamas Schillerio kūrybos supratimui (kiek galint giliau išreikšti žmonijos dvasią!), ir pats nori atskleisti žmogaus ir tautos dvasią, nurodyti deramą jų supratimą, sprendžiant keletą alternatyvų.

Vidurinių amžių ar renesanso žmogus

Veikalo centre Dobilas pastato žmogų abejojantį, suskilusios dvasios, sudvilypėjusį, dėl to kenčiantį ir nelaimingą. Kada gi jis bus laimingas? Bajoriūnas „blūdija" prislėgtas jam kraujamos pareigos būti kankiniu ir instinktyvaus noro gyventi. Tik tada jis jaučiasi laimingas, kai išmeta iš savo širdies tuos neramumus. Tuo tarpu Onytė, pajutusi dvilypumą tarp užsikrautos davatkystės ir meilės, nepakelia jo ir nusižudo. Ir Dobilas pritaria Schillerio tezei, kad žmogus bus laimingas tik tada, kada jis bus vienybėje pats su savimi. Kad tik nenustotų vienybės su savimi, žmogus sąmoningai ar nesąmoningai tars patsai sau: „Būsiu geriau gyvuliu ar žvėrimi, bet be laimės negaliu gyventi!" (Dobilas: *Ar paseno Tainas,* 35 p.). Tai svarbi kasdieninio gyvenimo tiesa, kuri rodo, kaip žmogus savo gyvenimą tvarko pagal tam tikras idėjas arba ir atvirkščiai, pagal savo gyvenimą susidaro savo ideologiją. Ir vis tik tam, kad būtų vieningas pats su savim!

Dobilas parodo, kaip tam tikri žmonės tariasi susiradę savo idealą, kuris jų dvasią padaro vieningą. Ona įsitikėjo, kad jos pašaukimas davatkauti, ir jautėsi laiminga. Bajoriūnas pasijusdavo laimingas, pasikalbėjęs su Kantička. Bet praeina kiek laiko, idealas sugriūva, ir vėl vidaus konfliktas.

Kur gi tas mastas, kuriuo galėtum įvertinti savo siekimų tikrumą, išvengti moralinių konfliktų, išlaikyti savyje vienybę ir būti dėl to laimingas? Pasikliauti autoritetu? Ne. Dobilo Bajoriūnas ir neteko vidaus vienybės dėl to, kad jis darė ne kaip pats išmanė, bet kaip jam liepė *(Blūdas*, 373 p.). Atmesdamas bet kokį autoritetą, Dobilas skelbia sau žmogų, kuris jaučias patenkintas tada, kai žengia „savo išmintu taku".

Žmogus, gamtos dalelė, kad išlaikytų savyje vienybę, turįs imtis pavyzdį iš gamtos gyvenimo, tos gamtos, kuri, anot Schillerio, tobuliausiai egzistuojanti vienybėje pati su savimi. Ir kada Bajoriūnas įsižiūri į lekiančius debesis, įsiklauso į čiauškančius žvirblius, jo širdis giedrėja (plg. Tolstojaus kunigaikštį Balkonskį, kuris tik Austerlico aukštąjį dangų stebėdamas priėjo išvadą, kad viskas niekai, kuo mes taip rūpinamės!) Dar labiau aprimsta sode, prie koplytėlės, karštoje maldoje. Religija žmogų paguodžia ir palaiko jame vienybę su savimi, gamta nurodo, kaip jis turi gyventi: „Juk kiekvienas augmenėlis, Juozo *(Kur laimė)* žodžiais tariant, augdamas, plėtodamasis ir savo galvutę į šviesą kreipdamas, geriausiai parodo, kaip reikia Aukščiausias garbinti (36)... Jei jis (Dievas) liepia visiems, kas gyva, augti, tarpti ir klestėti, tai iš to išeina, kad žmogui jis tokį likimą yra lėmęs... ieškosiu... laimės šioj mūsų vargo žemelėj, nes esu giliai įsitikinęs, kad Dievulis yra čia ją palikęs" (81 p.). Taigi ir žmogui esą skirta ne kentėti, kankintis šioje žemėj, bet džiaugtis gyvenimu ir eiti savo kasdienines pareigas, kaip džiaugiasi gamtos padarai ir atlieka jiems skirtus darbus. Džiaugsmą gyvenime Dobilas pastato priešais asketizmą,

asmenybės savarankškumą priešais autoritetą. Tas asketizmas ir pasikliovimas autoritetu, Dobilo supratimu, buvęs charakteringas vidurinių amžių žmogui, o džiaugsmas gyvenimu ir asmenybės laisvė esąs renesanso žmogaus požymis.

Renesansas, sudarydamas ne teocentrinę, bet antropocentrinę sistemą, reikalauja pagarbos ir laisvės žmogaus asmenybei. Dėl to Dobilas skelbia didelę toleranciją. Panašiai, kaip Vaižgantas, jis net mato, kad lietuvių tautinis bruožas esąs — įvairumo pamėgimas. Juo įvairiau, juo gražiau. „Anaiptol aš nenoriu įsitikinimų naikinti ir skepticizmo sėti, priešingai — man kiekvienas rimtas įsitikinimas šventas, ir kiekviename jų tikrai glūdi kultūros daigas“ *(Ar paseno Tainas,* 46 p.).

Šitaip suprasdamas vidurinių amžių ir renesanso žmogų, Dobilas lietuvius apskritai tebelaiko pirmosios kategorijos žmonėmis. Kraštutiniausią jos reprezentantą rodo *Blūde* — maniaką kunigą Kantičką; į jį artėja *Kur laimė* dramos kamendorius Diržys. Juos rodydamas neigiamus, kraštutiniškus, gyvenančius tik idėja, neatremta į gyvenimą, Dobilas skelbia, kad Lietuvai reikalingas renesansas, kuriame turi būti harmonija tarp idėjos ir gyvenimo.(1) Romane ir dramose jis parodo vieną kitą, kurie pasijunta angoje tarp vidurinių amžių ir renesanso žmogaus. Onytė nepajėgė persilaužti į renesansą ir žuvo. Bajoriūnas po ilgos kovos persilaužia. Tada jis pajunta ir didelę toleranciją kitaip manantiems ir kitaip gyvenantiems. Jis suprato, „jog kiekvienas tarnauja Dievui savotiškai ir tarnauja taip, kaip Dievas nori, ir kad Dievas naudojasi silpnais sutvėrimais, kokiais yra visi žmonės, pasiekimui savo mums nežinomų prakilniausių tikslų“ (398 p.). Į renesansišką žmogų artėja ir *Blūdo* „gerasis“, linksmasis kunigėlis. Toliau už jį renesanse subrendęs inteligentas Juozas *(Kur laimė).* Na, ir dar toliau į renesansišką hedonizmą jau nuėjęs klierikas Staniulaitis *(Širdis neištūrėjo);* nuėjęs iki kraštutinumų, kur visai jau užmirš-

tama idėja, užmirštama ir gamta, ir, mūsų akimis, tos harmonijos visai nebelieka.

Artojėlis ar karžygys?

Nutoldamas nuo gamtos, kultūrinis žmogus netenkąs ir visų ypatumų, su kuriais ji tokia graži ir galinga. Vienybę su pačiu savim jam palaikanti ne gamta, bet *idėja* — grožio, tiesos, dorovės idėja. Tik ji negalinti palaikyti tokios stiprios žmogaus vienybės kaip gamtos dėsniai. Dėl to kultūrinis žmogus daugiau svyruojąs, daugiau kankinąsis ir nelaimingesnis. Nors nelaimingesnis, betgi jis aukštesnis, nes laisvas, mažiau gamtos determinuotas. Liaudis esanti galinga, stipriai laikydamasi gamtos, arba, sentimentaliai tariant, žemelės rūpintojėlės; kultūrinis žmogus galingas savo idėjomis. Iš šitų dviejų veiksnių — iš gamtos ir idėjų — ir susidaranti kultūra. „Laukinė tauta atneša ne tik sveikatą, bet ir didelius dvasios turtus, brangius kultūros daigus, kurie, idėjų apšviesti ir šildomi, auga, klesti ir pražysta amžinomis žmonijos kūrybos gėlėmis“ *(Ar paseno Tainas,* 35 p.).

Norint tad sukurti tautos kultūrą, reikia tautos etniniai pradai kultyvuoti visuotinėmis idėjomis. Iš čia kiltų reikalas pažinti tuos etninius pagrindus, tautos dvasią. Nesileisim aiškinti, kaip Dobilas lietuvių tautą charakterizuoja. Pasitenkinsim konstatavę, kad tautos pagrindu Dobilas laiko liaudį (žiūr. jo „Reikalingumas mums renesanso ir Vienažinskis“, *Skaitymai* XVII, 95 p.). „Kas vadovavo Lietuvai, karžygiams subankrutijus? Kas išlaikė, baisiausiems viesulams šėlstant, brangiausius tautos dvasios turtus: kalbą, dainas, gimtinę kertelę, pats apveikęs, nuskuręs, apstyręs, iš visų pusių persekiojamas, spaudžiamas, niekinamas, net tų pačių ekskaržygių, kuriuos savo prakaitu penėjo... — kas buvo tas negirdėtas, nematytas, lyg iš kokio pasakingo krašto atėjęs galiūnas? — Ogi mūsų... artojėlis! — Jo vaikai beveik visi

mes esame. Jis dar mūsų istorijoj neparodė savęs, bet jo... ateitis. Tik kai jo privalumus — idealingumą, rezignaciją, ištvermę, idėjas, darbą, gimtinės šalelės ir žmonijos meilę, geraširdingumą ir nuoširdumą, pasišventimą ir žmoniškumą — išvysime dvasios srity, moksle, tikyboj ir dailėj, tik tada... užtekės Lietuvai laimės saulutė" (*Skaitymai* XVII, 94 p.).

Šituo artojėliu Dobilas simbolizuoja visą ramųjį, tylųjį, intensyvųjį kultūros darbą. Jį pastato prieš entuziastišką, garsų karžygį, prieš mūsų Kęstučių, Vytautų... karžygiškumą, kuris nesirūpino kultūra ir dėl to maža pasauliui davęs.

Poezijoj artojėlio dvasios buvęs Vienažindys, visuomenės gyvenime — Basanavičius. „Drąsiai galima sakyti, jog nė vienas mūsų triukšmingųjų karžygių taip nemylėjo Lietuvos, kaip jis, tik jame vyrauja tikro dvasios artojo, o ne ricieriaus, privalumai. Nematom mes jo į tautos vadovus veržiantis; tik kai aplinkybės verčia, taria jis savo autoritetingą žodį, o paskui ir vėl varo tylomis, pats vienas, pradėtą vagą" (ib. 95 p.).

Tačiau ir šiandien to karžyginio entuziazmo, šauksmo kurti, veikti, kovoti... į valias, o pačios kūrybos maža. Reikia artojėlių, kurie imtųsi to juodojo kasdieninio darbo. Ir Dobilas vaizduoja Bajoriūną, jau susirūpinusį „apie savo priedermes, kaipo tėvo, ūkininko ir visuomenės nario" (*Blūdas*, 399 p.). „Visi žino, jog šiandieną tik tos tautos narsiau kariauja, kurios geriau išdirba savo žemę, savo dvasios dirvą ir sąmoningiau darbuojasi prie varstoto" (*Skaitymai* XVII, 93 p.). (Plg. Goethės Faustą, kuris po visų ieškojimų pasitenkino socialiniu darbu!).

Reikia ir tokių „artojėlių", kurie tautinius pradus susietų su visuotinėmis žmoniškumo idėjomis, kurios geriausiai atsispindi pasaulinio masto kūriniuose. Dėl to Dobilas svetimos didžiosios kūrybos propagatorius. Į žmogų, jau susintetinusį savo psichologijoje tautinius liaudies pradus bendromis žmo-

niškumo idėjomis, artėja daug po pasaulį keliavęs ir daug matęs aptiekininkas Juozas Baltaragis (*Kur laimė?*).

Nuo Bajoriūno į Vasarį

Iš daugybės Dobilo keliamų problemų reikia eskizinėje apžvalgoje pasitenkinti bent tom dviem jų grupėm. Rodos, kad jos ir yra svarbiausios Dobilo kultūros filosofijoje. Nesunku buvo pastebėti (jei čia pavyko jos tinkamai suprasti ir referuoti), kad jų sprendimas ne visur originalus. Jos taip išsprendžiamos, kaip jas buvo sprendę daugiausia vokiečių idealistai Goethe, Schilleris, iš dalies pozityvistas Tainas ir kt. — su teigiamybėmis ir net klaidomis. Tačiau jos Dobilo taip nuoširdžiai buvo išgyventos ir pritaikytos Lietuvos gyvenimui, kad patapo jo asmenybės dalele ir lietuviškomis problemomis.

Dobilas pirmasis taip aiškiai ir tiksliai yra sugavęs ir išreiškęs *Blūde* naują dvasią, slenkančią iš vakarų Europos į lietuvio psichiką. Materialistinė ideologija, Rusijoj pavirtusi nihilizmu, lietuvių šviesuomenės charakteriui buvo svetima. Ji greitai pradėjo nykti, kai tik iš vakarų atėjo neohumanizmas. Jis buvo priimtinas lietuvio inteligento dvasiai, nes atrodė vidurys tarp iš namų išsineštos konfesijos ir gyvenime sutiktos materialistinės ideologijos. Kad su 20 amžiaus pradžia lietuvių šviesuomenė buvo pajutusi tą naują neohumanistinę srovę, žymu, pavyzdžiui, ir literatūroje (Šeiniaus *Kuprelis*). Nors iš pradžių, kaip visada, jos nebūta populiarios, bet jos vis labiau įsigalima šviesuomenėje. Turbūt dėl tos ideologijos nelygaus populiarumo parėjo ir gana charakteringas nevienodas *Blūdo* vertinimas įvairiais laiko tarpais.

1913 m. *Draugijos* recenzentas (A. Maliauskis), išanalizavęs veikėjų charakteristikas ir jų realumą, konstatavo: „... apie Lietuvą, kaip tai autorius pasižada rašyti, ten beveik nieko nėra. Į Lietuvos vietą autorius teišveda į sceną

tik kelis žmones, kuriuos jokiu būdu negalima pavadinti Lietuva... Baigdamas turiu pridurti, jog kninga turi dar vieną ypatybę — savo nuobodumu greitai užmigdyti skaitytoją" (1913.XIX. 194 p.).

Kad nuobodi, atsiliepia ir *Vairo* recenzentas kun. J. Tumas, vaižgantišku stilium: jis, girdi, davęs žmonėms tą knygą skaityti, ir viena mokytoja, palaikiusi knygą 4 mėnesius, visai atvirai prisipažinusi:

— Daryk, ką nori!... Privariau net ligi 69 puslapio. Žiūrėk! net tos lankos klaidingą numeraciją atitaisiau. Bet kaip sustojau, taip ir nebeturiu energijos toliau skaityti...

O Lietuvos gyvenimo vaizdą Tumas randa *Blūde* visai iškraipytą: „Kame gi čia laukiamoji Lietuva savo visumoje, perleidžianti baisųjį, netvarka pasižymėjusį laiką? Jos nėra, ir Dobilas neturėjo teisės savo Bajoriūną ir keletą išdūkusių iš klaidingos baimės kunigų identifikuoti su Lietuva... Dobilas Lietuvą savo *Blūde* sufabrikavo, apšmeižė... Dobilo *Blūdas* ne „Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete", bet tendencinga katalikofobija ir kunigofobija" (*Vairas,* 1914, Nr. 3, 17—19 p.).

Tuo tarpu *Lietuvos žinios* išgyrė romaną, o vienas studentas parašęs referatą ir draugų tarpe paskaitęs.

Nuo to laiko praslinko apie 8 metai. 1921 m. *Skaitymų* recenzentas Paparonis iš naujo judina Dobilo *Blūdą*. Jis, taip pat analizavęs charakteristikas ir vaizdus, prieina jau kitokią išvadą: „Turėdamas galvoje gražią ir turtingą romano asmenų charakteristiką ir, nors nepilną, bet tipingą Lietuvos visuomenės vaizdą 1905 m. revoliucijos metu, manau, jog *Blūdas* su dideliu mokinių įdomumu galėtų būti skaitomas mūsų mokyklose" (1921, XII, 124 p.).

Pagaliau vienas iš charakteringesnių balsų jau Dobilui mirus: „Jis *(Blūdas)* mūsų literatūros istorijoje turės užimti reikšmingą vietą. Su juo teks susidurti visiems, kurie tik ieškos lietuviškos kultūros ir lietuvių tautos dvasios, nes ji čia

spindi nuostabiu ryškumu ir gilumu". (J. Keliuotis, *N. R.*, 1934. 205 p. nr. 6).

Koks skirtingas vertinimas! Ir vis dėlto visi tie įvairių laikotarpių atstovai teisūs, kiekvienas vertindami vis kitais atžvilgiais: pirmieji ieškojo daugiau realaus Lietuvos vaizdo, paskiau ieškoma daugiau meniškos tiesos, o paskiausia ieškoma jos ir psichologinio ir filosofinio idėjingumo. Bet šitas trečiasis atžvilgis, rodos, tiksliausias Dobilui vertinti. Anksčiau nesusiprasta iš šitos kertės pažvelgti; nesusiprasta, kad Bajoriūnas nėra lietuvių daugumos reprezentantas, o tik negausingų žmonių, kurie po vadinamųjų laisvės metų pradėjo gyventi naujomis idėjomis, neįžiūrėta, kad naujos idėjos tik paskiau pagauna platesnę visuomenę, kai yra atskirų individų išgyventos. Tik ilgainiui, kai atsistojom perspektyvoje, Dobilas mums pradėjo aiškėti. Žymiai paaiškėjo, kai pasirodė Putino *Altorių šešėly* romanas. Abudu rašytojai atvaizdavo tą pačią dvasią; tik Dobilas dar tebesiformuojančią, Putinas jau susiformavusią; Dobilas dar ne visada stengdamas apvaldyti medžiagą literatūrine forma, Putinas jau laisvai tą svarią ir labiau išplėtotą medžiagą įvilkdamas į menišką romano formą.

Nesiimu čia detaliai vesti paralelės tarp Dobilo ir Putino, tik konstatuoju pirmą įspūdį, abiejų panaši gyvenimo filosofija, kurios pagrinde humanizmas; panašus lietuviškas autorių ir veikėjų gamtos pajautimas, panašus pagrindinių veikėjų pasyvus charakteris, dėl kurio abudu eina ne ten, kur širdis nori, bet kur jiems liepia; panaši psichologinė tų veikėjų analizė. Paskesniuose Dobilo veikaluose randam dar artimesnių Vasariui ir kitiems tipų ir dar aiškesnės ideologijos: moters rolė žmogui atgimti naujam gyvenimui, pasirėmimas Goethės autoritetu...

Kalbant Dobilo terminais, Bajoriūnas yra pirmas etapas iš viduramžiško žmogaus į renesansišką: jis suderinęs savyje gilų religingumą su rūpinimusi žemės reikalais. Vasaris jau

tolesnis šuolis į renesansišką žmogų: jam religijos nebeliko, tik grynas humanizmas. Kai Dobilo Bajoriūnas tikisi išauklėsiąs savo sūnų kunigu, tai pamanai, kad tas jo sūnus ir yra Putino kunigas Vasaris.

ANTANAS SMETONA

Publicisto žodis:
A. SMETONOS STILIUS

> Paprastas žmogus rašo be atodairos, kas jam į galvą ateina; menininkas, tikras poetas, vieno žodžio dažnai ieško keturiolika dienų.
>
> *Th. Fontane*

Jaunuomęnės auklėjimas

Kad ir arti Vakarų Europos gyvename, tačiau visa, kas ten naujo ir prakilnaus pasirodo, vėlai į mus teteina. Kas užsieniuose atgyventa, pasenę ir metama, tai mes dar laikome nauju dalyku, nors neišmanome jo tikrosios vertės. Susilaukę svečios naujienos, džiaugiamės nesą atsilikėliai, didžiuojamės plaukią naujosios kultūros srove. Ar mokame visa, kas svetur geresnio yra, tinkamai pasisavinti? Vakarų idėjos ateina Lietuvon tik trupiniai — ir ne iš pirmųjų rankų. Laisvė, mokslas, dorovė, pažanga ir daugybė žodžių eina iš burnos burnon, mes juos kartojame, dažnai nesuprasdami net jų gyvosios reikšmės. Kurį metą mumyse buvo labai garsus laisvės šūkis, ilgainiui supratome, jog be mokslo

sunku yra surasti jos kelias. Suskatę mokytis, pajutome vėl kitą savo ydą: mums, gyvenusiems nelaisvėje, trūksta gero būdo, gero išauklėjimo. Sielos stiprumas laisvės kelionėje tiek pat sveria, kiek šviesa arba mokslas: juo vienu žmogus negali tapti doras. Taigi jaunuomenė reikia ne tik mokyti, bet ir auklėti. Užsieniuose šioji mintis yra beveik visų tikrai suprasta ir pradėta vykinti gyvenime. Tenai mokytieji žmonės rašo knygas apie žmogaus būdo tvirtinimą, apie vaikų auklėjimą, apie mokyklų reformą ir t.t.

Kaipgi pas mus? Nuo pradedamosios mokyklos ligi universiteto jaunuomenę moko, bet niekas jos neauklėja...

A. Smetona III, 270 p.

Jaunuomenės auklėjimas

Nors mes* ir arti Vakarų Europos sienos* gyvename, tačiau visa, kas ten nauja ir pažangaus** pasirodo**, vėlai į mus teateina. Kas užsienyje jau atgyventa, pasenę ir metama, mes tik dabar pasigriebiame kaip naują dalyką, kuris mus džiugina, rasit, daugiau dėlto, kad naujas*, o ne kad mes išmanome tikrą jo vertę. Susilaukę svečios naujienos, mes* džiaugiamės nėsą kokie atliekuonįs, bet plaukia naujos, nebe palaikės* kultūros srove. Tik ar visos tos naujienos išeina mums sveikaton? Ar mokame kitų visa, kas svetur geresnio yra, tinkamai pasisavinti, prisijaukinti taip, kad mums prigytų?* Vakarų šalies* idėjos ateina Lietuvon tik trupiniais, ir ne iš pirmųjų rankų. Laisvė, mokslas, dora, pažanga ir daugybė kitų žodžių eina iš lūpų į lūpas ir mes juos kartojame, dažnai nesuprasdami net jų gyvosios reikšmės. Kurį metą mumyse buvo labai garsus laisvės obalsis. Ir tai suprantama: kas daugiau

už mus yra prikentęs nejogei į laisvę veda mokslas, jogei be jo sunku yra surasti kelias į tą pačią laisvę. Suskatome mokyties — pajutome vėl naują savo ydą: mums, gyvenusiems nelaisvėje, nebuvo progos susiprasti, susiklausti, mums trūko gero būdo, gero išauklėjimo. Kelių metų prityrimas* parodė, jogei laisvės*! Bet ilgainiui supratome, dora arba žmogaus sielos stiprumas laisvės kelionėje tiek pat sveria, kiek šviesa arba mokslas. Dabar daugeliui aišku*, kad vienu mokslu žmogus dar negali patapti doras. Taigi jaunuomenė reikia ne tik mokyti, bet ir auklėti. Užsieniuose ta mintis gangreit visų tikrai suprasta ir pradėta vykinti gyveniman. Tenai mokyti žmonės rašo ištisas knygas apie žmogaus būdo tvirtinimą, apie vaikų auklėjimą, apie mokyklų reformą ir t.t.

Kaip gi pas mus? Toli gražu ne taip*. Nuo pradedamosios mokyklos ligi universitetų jaunuomenę moko, bet niekas jos neauklėja...

Viltis, 1912, 79 nr.

Tų išrašų autorius „yra vienas iš geriausių lietuvių publicistų stilistų, kurio aiški, lanksti, gryna kalba gali būti pavyzdžiu ir mūsų dailiosios prozos kūrėjams". — Taip sutiko *Židinio* recenzentas 1930 m. A. Smetonos raštų pirmą tomą.

Į jo kalbą ir stilių nurodoma ne be pagrindo. Kaip Daukanto laikų Lietuvos pažangieji savo širdį buvo sudėję į istoriją, taip pirmųjų lietuviškų laikraščių žmonės ir jų papėdininkai daugumas buvę palinkę į filologiją. Smetonai ir jo laikų susipratėliams kalba reiškė daugiau nei mūsų dienų publicistui. Ji buvo daugiau nei priemonė mintims pasakyti. Su Vaižganto Sauliuku lietuviškam *Žodyje* matė jie užburtą tautos ateitį. *Žodis* turėjo jiems prikelti įmigusius karžygius. Nenuostabu, kad šitos kartos susipratėliai į lietuvišką žodį žiūrėjo ir tebežiūri su meile ir pagarba. Ne tik su platoniška

meile. Niekeno neverčiami jie patys mokėsi gražiau lietuviškai pakalbėti ir parašyti. Graži kalba buvo tautinio susipratimo ženklas. Dėl to ne vienas iš senesnių dar šiandien gali kalbos dalykuose susiremti su tūlu jaunesniu, jau ir specialiai lietuvių kalbos mokytu.

A. Smetona toje kartoje buvo dar laimingesnis už ne vieną kitą. Jo, lietuvio, dvasios gyvenimas ėjo tiesiai. Nuo mažens auginamas lietuviškai, per mokyklą perėjo, lietuvis jausdamasis. Motinos, talentingos pasakotojos, žadinamas, išmoko jausti gimtojo žodžio grožį. Mokykla su Jablonskiu pamėgtąjį žodį jam padėjo sąmoningai kultyvuoti. O visa žodžio estetika jam turėjo atsiskleisti, kai pačiam teko žodžio kultūros — stilistikos mokyti studentus universitete. Laimingai sutapo įgimtis ir epochos nuotaika, praktika ir teorija ir davė stilių, kurį *Židinio* recenzentas buvo nurodęs paveikslu kitiems.

Kurios gi yra Smetonos stiliaus žymės?

I

Pirmasis išrašas rodo, kokis Smetonos stilius yra dabar, 1930 m. — Iš karto jame maža kas nustebina ir suintringuoja skaitytoją. Niekas čia raudonom spalvom nepakaitina akies. Niekas džiazo garsais neužgauna ausies. Viskas lygu, ramu, intelekto diktuojama. Tik atidžiau įsižiūrint Smetonos stiliaus savitumai išryškėja.

Bene įdomiausių dalykų stiliaus atžvilgiu randi žodyne. Iš visur jo žodžių prisirankiota ir paties pridirbta — visas arsenalas. K. Masiliūnas suskirstė juos trimis grupėmis: tarmės žodžiai, skoliniai ir dirbtiniai. Ypačiai gausus iš tarmių susidarytas veiksmažodžių resursas. Tik Smetonos veiksmažodžiai neturi ekspresyvaus dinamizmo. Jie reiškia smulkų, be didelių užsimojimų judėjimą, judėjimo niuansus:

atbusti, dygėti, gaivelotis, gardėtis, panorti, paritėti, sujusti ir t.t. Šitokiais veiksmažodžiais paremtas stilius negali būti ekspresyvus, stipriai dinamiškas. Jis imponuoja savo konkrečiu mažų atmainų, smulkaus vyksmo pastabumu. Tuo tarpu tapybinis elementas neryškus: epitetų iš viso maža, tapybinių juo mažiau.

Dar stipresnį įspūdį veiksmažodžiai daro dėl to, kad jie dažnai esti vartojami tropiškai, netiesiogine prasme:

> Ką gi gali duoti tie žmonės be idealo tai visuomenei, tarp kurios vartosi.
>
> Mes buvome pasmerkti trokšti, nokti (II.3).
>
> Naujoji lietuvių srovė griežtai atsisuko nuo senovinės bajorų srovės (I, 105).

Nuo tropinių veiksmažodžių tiesioginis kelias iš viso į vaizdinę kalbą. Smetona jos pasigauna labai dažnai.

> Argi tiesa būtų, kad tie mūsų svajotojai, kitados žadėję būti mūsų tautos žiedais, yra *lapai*, vėjo nupūsti nuo gimtinio medžio. Bet lapas neturi sąmonės: jis lekia ten, kur vėjas neša. Žmogus turi sielą. Argi jis nebeatgis? (II.13).
>
> Į tokius mūsų inteligentus galime ranka pamoti. Jie apsikasė nuo mūsų savotiškais sofizmų pylimais. Nebemėginkime jų pozicijų imti: tikrai nepasiduos. Taip jie pralobo, apsišvietė svetima šviesa, nutuko, o nuo mūsų pusės samanomis apaugo (II.23).

Šitie vaizdai yra pasemti iš gamtos, iš lietuviško gyvenimo etnografijos. Dėl to ne tik žodžiai, bet ir vaizdai atrodo lietuviški. Lietuviškas ir visas stilius.

Polinkis vaizdais kalbėti nėra gryno intelektualisto žymė. Greičiau žmogaus, kurs turi gyslelę gamtos ir meno grožiui pajausti. Gal dėl to Smetona taip dažnai, ypač paskutinėse kalbose, cituoja ne logiškąjį Aristotelį, bet poetiškąjį Platoną.

Šitokis stilius dera ne žmonėms uždegti, ne įtikinti su dialektiniu griežtumu kaip Jakšto, bet ramiai nuteikti.

Lygaus ramumo įspūdį daro ir *sakinys* — gramatiškai taisyklingas, retorinėm figūrom šiek tiek padailintas. Dažniausios jų — paklausimas ir lygiai dažnas pakartojimas. Ir vienas ir antras eina tam, kad išryškintų klausytojui dalyką, padarytų reljefingą ir ilgiau palaikytų prieš akis. Žinoma, minties eigą tos priemonės sutrukdo, todėl tempas lėtas — nepalyginsi su V. Kudirkos stilium, šuoliais pirmyn striuoksinčiu. Smetonos sakinys — nė gaivališkas žodžių šėlimas, kaip siautėjančioj jūroj ar kalnų upely, bet ritmingas, sklandus, giedras bangavimas, it pakalnės upėje.

Ta žymė prasikiša ir iš sakinių ilgumo. Vyrauja trumpas sakinys: ištisinis ar sutaptinis su kokia išskirtine dalim (AaA). Pasitaiko ir ilgų su keliais šalutiniais, bet jų daug mažiau, palyginti net su visiškai ištisiniais sakiniais. Ypačiai mėgstamas sudedamasis paremiamasis sakinys (A:B). Pirmoji jo dalis ką teigia, antroji paaiškina arba išvadą padaro.

Tokia sakinio struktūra labai charakteringa ir visai Smetonos straipsnio struktūrai. Antai „Mes ir mūsų kalba" straipsny (arba kad ir aukščiau išsirašytame!) pirmuoju sakiniu išdedama bendrinė tezė. Naujas sakinys ją varijuoja, nušviesdamas iš kitos šalies. Tolimesniais sakiniais tezės mintis ryškėja, konkretėja. Sakytum, iš tolimos, neaiškios perspektyvos atkeliama ir pastatoma prieš akis. Naujoj strofoj imama įrodinėti samprotavimais ir pavyzdžiais. Nauji motyvai pinami kaip eilėraštyje, nesiskubinant, kartais prisimenant ankstyvesniuosius. Į pabaigą neretai grįžtama prie tezės su kokia didaktine, paskatinančia, apibendrinančia išvada. Atrodo, kad daugiau esama šios rūšies Smetonos straipsnių: nuo bendrinių dalykų einama prie konkrečių; į tiesą jis eina greičiau deduktyviniu, ne induktyviniu keliu. Ir čia vėl prisimeni ne Aristotelio, bet Smetonos pamėgtojo Platono kelią.

Reziumuojant šios yra teigiamosios Smetonos stiliaus žymės, pasektinos ir kitiems: 1. žodingumas, 2. lietuviškumas, 3. paprastumas, bet sykiu ir originalumas, 4. sklandumas.

II

Toliau gilinantis į Smetonos stilių matyt, kaip jis evolvavo, gali pasimokyti, kaip stilius iš viso kultyvuojamas.

Antras cituojamas išrašas rodo tą patį tekstą, paimtą iš *Vilties* 1912 m. Rašė tada ne naujokas, jau įgudęs publicistas, ir vis dėlto 1930 metų leidime dar daug pakeista. „Kone visi straipsniai iš naujo perredaguoti, daugumas sutrumpinti" (S.I.).

Kodėl? Apskritai kodėl Balzakas korektūras beveik iš naujo perdirbdavo, kodėl Flaubertas po mėnesį prasėdėdavęs prie vieno puslapio, Maurois *Širdžių klimatus* penkis kartus perrašinėjęs... Jie stengias atrinkti arba mintį, kurią galėtų papasakoti, arba žodį jai išreikšti. O Smetona už save pasisako: „Taip elgtis vertė mane stilistikos ir rašybos sumetimai" (ib.).

Minties atrankos reikalauja pats žodžio paskyrimas: pasakyti kitam ką naujo. Jei sakysi tik tai, kas kitam žinoma, kas jo vidaus nesujaudins ir nieko nauja neįdės — kalba betikslė. Jeigu autorius nesirūpina mintis atrinkti, jos gali būti — 1. banalios, 2. ištęstos, 3. kartojamos. Geram veikale mintis esti priešingai — 1. gili, 2. glausta, kondensuota, 3. nauja.

Smetona labiausiai yra pajutęs tą antrąjį pavojų, kuris dažniausiai gresia publicistui, kalbėtojui ir mokytojui — ištęsti savo mintis, aiškinti, kas savaime aišku, ir dėl to daugžodžiauti. Todėl perredaguodamas savo publicistiką, jis braukia laukan žodžius, posakius, retkarčiais net ištisus posmus, nieko nauja nesakančius (išraše išbrauktos dalys pažymėtos

ženklu*. Labai mintį ištęsia gausiai vartojami sinonimai. Smetona stengias jų bent skaičių sumažinti.

1912 m.:

> ... laikraščių ir raštų skaičius nereiškia mūsų stiprybės, mūsų įsigalėjimo. .

1930.:

> nereiškia mūsų sustiprėjimo.

Mintis kondensuojant ne kartą šalutiniai sakiniai paverčiami išskirtinėmis sakinio dalimis, arba anksčiau vadintais šalut. sutrauktaisiais sakiniais.

Tas „braukimo" principas padeda atskirti grūdus nuo pelų, svarias mintis nuo banalių ir jas sukondensuoti.

Braukyti patarė ir romėnai, liepdami „dažnai stilių vartyti". O, jei neklystu, K. Binkis kitados, per vieną literatūros vakarą humoriškai, bet teisingai patarė ir kaip braukyti: jei parašei, skaityk ir išbrauk pirmą sakinį; jei rašinys nenukentės be išbrauktojo sakinio, tai jis ir nereikalingas; skaityk antrą, trečią... ir jei gali visus išbraukti ir be jų apsieiti — dėkok Dievui, kad neatidavei spaudai.

Kiekvieno autoriaus antras rūpestis savo mintims ar emocijoms surasti kuo tiksliausią žodį. Tikslų tiek, kad būtų priimtina ir jo prasmė ir garsas. Kad greičiau ir tiksliau galėtų pasisakyti, Stendhalis, sako, prieš sėsdamas rašyti, skaitydavęs porą puslapių iš Napoleono kodekso. Ir Smetona žodžio ieško sėkmingai. Pavyksta jam surasti tikras žodis, kuris skambius, bet miglotus žodžius pakeistų ir mintį suryškintų, sureljefintų.

> Gana paminėti Saulės, Mokslo, Dailės ir suvalkiečių Žiburio draugijos, kurios, be abejo, yra padėjusios didelį ženklą mūsų tautai. *Viltis*, 1912, 152 nr.

Tas nevykęs „ženklas" pakeičiamas paprastu ir suprantamu žodžiu:

Štai Saulės, Mokslo, Dailės ir Žiburio draugijos, be abejo, yra didelės reikšmės mūsų tautai.

Kad būtų aiškiau, Smetona suranda vietoj bendrinių žodžių konkrečių, tokių, kokius liaudis vartoja. Net tariamai techniškus pasakymus sulietuvina taip, kad jie ir gražūs lietuviški, ir suprantami:

1912 m.:

Neperdėsime pasakę, jogei nūdien vienoje Lietuvoje einančių mūsų laikraščių apyvarta siekia arti šimto tūkstančių rublių per metus, o kur dar knygos knygelės, kur dar Amerikos lietuvių spauda, kurios daugybė išleidimų ateina Lietuvon.

1930 m.:

Neperdėsime pasakę, jog vienoje Lietuvoje išeina mūsų laikraščių už kokį šimtą tūkstančių rublių per metus. O kur dar knygos knygelės? Kur dar Amerikos lietuvių spauda pasiekianti Lietuvą.

Šitas išrašas rodyte rodo, kaip autorius minties aiškumui ir kondensuotumui imasi ir sakinius trumpinti. Iš vieno ilgo padaro net kelis. Čia vietoj kablelio rašo tašką; čia šalutinį sakinį paverčia savaimingu sakiniu. Žodžių srovę apvaldo griežtesnėmis, siauresnėmis vagomis.

Kad tiksliau būtų, prižiūri griežčiau laikus, įvesdamas būtąjį atliktinį, kur pirma vartojo vientisinį būtąjį laiką, pertvarko vietomis *linksnius:*

Taip suprantant lietuvį, lietuvių kalba neturėjo sprendžiamosios tautybės reikšmės, ji net nereikalinga buvo (*V.* 1912, 136 nr.).

Pataisoma:

Lietuvių kalba, vadinas, neturėjo sprendžiamosios

jų tautybei reikšmės, ji dargi nereikalinga buvo (*S. I.* 105 p.).

Šitais keliais eidamas į tikslų ir aiškų stilių, Smetona nepaleidžia iš akies ir žodžio garso — *sklandumo*. Paprastai sklandi kalba priklauso nuo garsų žodyje, nuo skiemenų, nuo žodžių sakinyje ar sakiniuose vokalinės santaros. Ar sąmoningai ar nesąmoningai Smetonos pajausta, kad prozos kalba nemėgsta vienarūšių garsų. Dėl to savo raštuose nepakenčia dviejų žodžių, prasidedančių vienodo garso skiemenimis:

> Foersterio knygos pavyzdžiai brangūs *yra ypač* dėl to, kad jie imti iš kasdieninio gyvenimo. (*V.* 1912, 79 nr.),

Pataiso: ... brangūs *ypačiai* dėl to...

Arba aukščiau cituotame pavyzdyje užgauna ausį „net nereikalinga" ir pakeičia į „dargi nereikalinga".

Nepakenčia autorius ir taip dažnai vartojamų kelių vieno galo kilmininkų:

> ... dar nėra galutinai užblėsusi paskutinė lietuvio sielos gyvybės kibirkštėlė (*V.* 1912, 136 nr.).

Išmeta gyvybės, ir sakinys sklandus.

Smetona nėra taip toli nuėjęs, bežiūrėdamas stiliaus sklandumo, kad du gretimi žodžiai vienas nesibaigtų, o antras neprasidėtų tuo pačiu garsu (metais sumestos). Tačiau bent dažniausiai vienas žodis baigiasi, o kitas prasideda nevienarūšiais garsais, ir visas raštas lengva skaityti.

Šalindamas garsus, kurie stilių daro nesklandų, Smetona pasirodo esąs jautrus ritmui.

> Tiesa, jau turime mokslo draugiją, bet beveik dar neturime mokslo žmonių.

Kad nesikartotų *be*, sakinys pataisomas:

bet veik dar neturime.

Ir skiemenų skaičius išlaikytas ir sklandus.
Lygiai tas pats ir čionai:

Tie inteligentai nenori pripažinti lietuviais tų, kurie eina priešais naują srovę.

Pakeičia: kurie eina *prieš naująją* srovę.

Jau aukščiau buvo konstatuota, kad Smetona nori originalaus, savito stiliaus. Jis nepasitenkina aplinkinėmis kitų vartojamomis formomis. Kada jau visi taip dažnai vartoja posakį „iš lūpų į lūpas", Smetona jį meta ir pasigauna „iš burnos burnon". Kartais paaukojamas net vaizdingumas, kad tik nebūtų šablonas, ir sakoma paprastu kasdieniniu žodžiu: *tenka pastebėti* vietoj *puola akysna.* O dabar imta vartoti tarmiškoji vietininko galūnė (laukuos*in*) kai kam atrodo net pretenzija.

Vėl reziumuojant — gairės, pagal kurias Smetona kultyvavo stilių, yra minties glaustumas, kondensuotumas, pasakymo tikslumas, sklandumas, savitumas.

Užteks tos analizės. Nesigilinta čia į stiliaus kūrėjo psichologiją. Kūrėjas paliktas užpakaly. Pirmoj eilėj čia rūpėta išdėti tuos stiliaus ypatumus, kurių Smetona siekia ir iš dalies yra pasiekęs. Toliau iškelti aikštėn stiliaus priemones. Tiesa, priemonės, kuriomis jis stilių tvarko, ne visos iškeltos. Iškeltos pagrindinės, kuriomis kiekvienas galėtų pasinaudoti savą ar svetimą stilių dorodamas. O stilius rūpestingiau kurti bus atėjęs metas. Jau seniai esame pergyvenę tą laiką, kada užteko tik lietuviškai parašyti. Pergyvenę esam ir antrąjį tarpą, kada užteko taisyklingai rašyti. Imame gyventi epochą, kada reikalaujama stilingai rašyti.

MARIJA PEČKAUSKAITĖ

MARIJOS PEČKAUSKAITĖS RAŠTŲ PRASMĖ ŠIANDIEN

Skatinamas parašyti savo pastebėjimus apie M. Pečkauskaitės raštus, sustojau prie pesimistiškai nuskambančio klausimo: ar Pečkauskaitės raštai šiandien bus skaitomi, ar jie neatrodys pasenę dabartiniam skaitytojui, kuris kitokiose sąlygose gyvena, kitokiais raštais savo dvasinį gyvenimą maitina ir jau kitaip galvoja?

O rinkoje pasirodžiusi knyga nori būti skaitoma. Rašytojas skiria savo kūrinį ne sau, o skaitytojui, nors nežino, kiek jis ras atgarsio tarp skaitytojų. Gal vienas patekės ir nusileis tik savo laikotarpio ribose. Gal kitas savo laikotarpio ir visai nebus pripažįstamas, turės laukti paskesnių laikų dėmesio. Trečias gal ras atgarsio ir savoje kartoje ir paskesnėje.

Tai priklauso ne tik nuo didelių idėjų ir veikalo meninių formų. Tai priklauso pirmiausia nuo to, ar susidaro personalinis ryšys, artimumas tarp skaitytojo ir veikalo. Jei veikalas paliečia tokias stygas, kurios atliepia rezonansu skaitytojo dvasioje, tai ryšys jau susimezgęs, ir rašytojas tam skaitytojui ir visam laikotarpiui nebus pasenęs.

Ar Pečkauskaitė galėjo būti tokia laiminga?

1. M. Pečkauskaitė su pirmaisiais kūrinėliais ėmė rodytis *Varpe* nuo 1895, paskiau kituose laikraščiuose — *T. sarge, Dirvoje — Žinyčioje* ir kt. Jos stambioji apysaka *Viktutė* pasirodė 1903, o stambiausias kūrinys *Sename dvare* jau nepriklausomos Lietuvos pradžioje. Kita smulkesnė beletristika ir stambieji Foersterio veikalų vertimai tenka tarp to paties laiko ar vėliau. Vadinas, M. Pečkauskaitė reiškėsi dviem laikotarpiais — tautinio atgimimo pabaigoje ir valstybinio atgimimo pradžioje.

Tautinio atgimimo pats vardas nusako, kas buvo to laikotarpio dėmesio centre; kam lietuvių tauta ir knygos skaitytojas buvo jautriausias. Tai buvo pirmiausia tautiniai klausimai: visuomenėje — rivalizacija tarp dviejų tautybių, o asmenyje — apsisprendimo nuotaika tarp „litvomanijos" ir „lenkomanijos". Sykiu tai buvo ir socialinis klausimas, nes litvomanija sutapo su kylančia į gyvenimą valstiečių dauguma, lenkomanija su atliekančia nuo gyvenimo bajorijos dauguma. Kalbama apie daugumą, nes išimčių buvo abiejose pusėse — buvo bajorų, prisipažįstančių prie lietuvių tautybės, buvo ir valstiečių, kurie norėjo laikyti save lenkais. Pati M. Pečkauskaitė buvo gražiausias ir pozityviausias tos įsiliejančios į lietuvišką ir demokratinį gyvenimą bajorijos žiedas.

Tautinio atgimimo laikų reikalavimai meno kūriniui buvo kuklūs. Užteko, kad veikalas kurtų vaizdus, kuriuose bajoriškai lenkomaniško gyvenimo tradicijos rodytųsi atsilikusios, ir lietuviškai valstietinius vaizdus, kurie savo patrauklia nuotaika kurstytų toliau tautinį susipratimą.

M. Pečkauskaitė tokia buvo. Tiesa, tautinio susipratimo srityje naujų kelių ji netiesė. Ji įsijungė į srovę, kuri jau tekėjo, ir ją jau tik papildė, įvairino. Tautiniu atžvilgiu ji buvo lietuviškoje pusėje, socialiniu atžvilgiu demokratijos pusėje, veiklos atžvilgiu karitatyviniame bei pedagoginiame darbe. Ji įsijungė į literatūrinę kryptį, kurioje buvo Pietaris, Maironis,

Vaižgantas. Kaip jie, ji rodė Lietuvos istorinius paveikslus, kurie virstų pavyzdžiu dabarčiai. Ji rodė gyvenamos dabarties valstiečius ir bajorus, regėdama tautinį ir demokratinį principą augant valstiečiuose ir net bajoruose. Tas principas laimėjo ne priešininką sunaikindamas, bet jį pritraukdamas į save ir paskatindamas pozityviai reikštis. Kas atsilieka nuo gyvenimo pažangos, skęsta kaip ežere praeities tradicijose, kurios naujų laikų žmogui yra juokingos ir naivios.

Kaip ir tos krypties rašytojai, M. Pečkauskaitė regi atgimstančioje Lietuvoje augant dar vieną problemą — religinę, pasaulėžiūrinę. Kaip socialinėje srityje du luomai rivalizavo, tautinėje dvi tautybės, taip pasaulėžiūrinėje susirungė tradicinis katalikų tikėjimas su atneštiniu ateizmu ar paskiau vadinama laisvamanybe. M. Pečkauskaitė randa gyvenime ir rodo, kaip religinio liberalizmo žmonės pamažu virsta tolerantais ir net grįžta prie religinių tradicijų.

Tuose pačiuose klausimuose M. Pečkauskaitė betgi duoda kitokių spalvų nei Maironis, Vaižgantas ar kiti. Ji nemėto ugningų ir poleminių šūkių. Ji nėra nei tautinės nei religinės kovos šauklys. Ji sukuria tik atmosferą, kurioje be kovos ir be frazeologijos ima reikštis gyva tikinčioji dvasia, kuria gyveno pati autorė. Ji savo personažuose duoda tautinės ar religinės šilumos, jaukumo, kuriame kaista ir tas, kuris tos tautinės religinės minties nejaučia savyje gyvos. Tai asmenybinės infiltracijos, ne žodžių kelias. Gal dėl to ir prieš M. Pečkauskaitės *Viktutę* nebuvo tokios audros kaip prieš kovotojišką Maironio poemą *Terp skausmų į garbę* ar Pietario *Keidošių Onutę*.

2. Nauji laikai literatūrai atėjo spaudą atgavus. Patriotinių temų nepakako. Pradėta reikalauti estetinio grožio, psichologinės tiesos (*Vaivorykštės, Baro* žurnalai). Nepriklausomoje Lietuvoje tai virto visuotiniu reiškiniu. Maironis ir jo literatūrinė kryptis viešai imta apšaukti pasenusia

(B. Sruogos, Paparonio, A. Venclovos atsiliepimai). M. Pečkauskaitė šiuo metu paliko gyva, nors vadovaujamos rolės literatūroje ir dabar nevaidino. Jos pasakojimai nepasiekė Jurgio Savickio formalinės elegancijos ar Igno Šeiniaus psichologinio individualizmo bei Vinco Krėvės liaudies žmonių dvasios originalumo. Jos pasakojimai nerėžė tokiu šiurkščiu realizmu kaip Žemaitės. Veikėjai atrodė kartais ir kiek paidelizuoti kaip Maironio poemose. Tačiau skaitytoją ji veikė pasakojamo įvykio paprastumu, neapkrautu gamtos vaizdais, kuris palikdavo skaitytojui moralinės giedros įspūdį. Labiausiai šiame laikotarpyje buvo vertinamos M. Pečkauskaitės *Irkos tragedija* ir didžiausia jos apysaka *Sename dvare,* kurią V. Mykolaitis pavadino gulbės giesme bajorijos kartoje.

Tiesa, *Sename dvare* tos pačios temos kaip *Viktutėje, Vince Stonyje* ir kituose smulkiuose kūrinėliuose. Tačiau joms duota tokia meninė forma, kad ji patenkina naujų laikų skaitytoją, linkusį ieškoti pirmiausia literatūrinio grožio. Patraukia ne tiek epinis vaizdavimo grožis — ne sukta fabula, ne ryškūs, ilgam atmintyje išliekantieji charakteriai, kiek nuotaika. Švelniais perėjimais su kiekvienu veikėju ar jų scenomis liejasi kiti nuotaikos tonai — idilė su besiginčijančių kaimiečių teismu ar bajorų medžiokle, skardus humoras su bočelio pajudėjimu, ironija su ciocės Karusės pasakytais rūpesčiais; elegija virsta vis pakilesniais meilės himno garsais dievdirbio Levanardo istorijoje, o Mamatės pavidale ir su ja susijusiose scenose elegija pakyla iki metafizinės mistikos. Tačiau neaptiksi joje tragiškų tonų. *Sename dvare* nėra jėgų, kurios prieštarautų viena kitai ir aitriai kovotų. Gyvenimas tėra nuolatinis ėjimas pirmyn, kilimas, tiesa, į kalną, dėl to reikalingas nuolatinių žmogaus pastangų. Kas sustoja ar moralinėje, ar tautinėje, ar socialinėje srityje, atsilieka nuo srovinčio gyvenimo ir daros apgailėtinas.

Ėjimas pirmyn, kilimas, reikalauja iš žmogaus nuolatinės

pastangos daryti tai, ką liepia pareiga, ne momentinis emocinis susižavėjimas. Šitokis ėjimas pripildo žmogų dvejopos nuotaikos — pavargimo, o iš kitos pusės vidaus pasitenkinimo, kuris kyla iš atliktos pareigos pajautimo.

Nuotaika yra vienas iš svarbiųjų ryšių atskiriems įvykiams valstiečių, bajorų - dvarininkų kasdieninio gyvenimo vaizdų eigoj. Tik tik pajaučiamo paslaptingumo akordais nuskamba pirmosios eilutės su baltų žiedų sidabrinėmis akimis, kurios žvelgia į veidą, aname įsikvepėjusiame, įsisvajojusiame sode ir po įvairiausių variacijų crescendo išvirsta beethoveniškos likimo simfonijos nuotaika, kada nežinomi likimo pirštai pabarbena iš tamsos į langą ir pašaukia anapus — susijungti amžinoje meilėje su Mamate.

Tame pakilime veikalas ir nutrūksta. Nutrūksta nelyginant Baranausko *Anykščių šilelio* poema. Nelyginant gotinės katedros nebaigtas bokštas.

Tai romantikų mėgstamas kelias Europoje. Ir *Sename dvare* apysaka yra ryškiausias grynojo romantizmo pavyzdys. Romantizmo savo scenovaizdžiais, savo personažais, kompozicija, stiliaus muzikiniais bei spalviniais efektais, žadinančiais ilgesingą nuotaiką.

Savo pobūdžio veikalas nebuvo svetimas laikotarpio literatūrinei dvasiai, kuri lyrikoje reiškėsi simbolizmo pavidalais, dažnai pavadinamais bendru neoromantizmo vardu.

3. M. Pečkauskaitės raštai vienu atžvilgiu labai išsiskiria iš kitų jos meto rašytojų. Juose ji reiškiasi pedagogė, W. Foersterio auklėtinė. Ne tik vertė jo veikalus (*Jaunuomenės auklėjimas, Auklėjimas ir auklėjimasis, Seksualinė etika ir seksualinė pedagogika, Kristus ir žmonių gyvenimas*). Jo idėjomis ji gyvena savo beletristiniuose raštuose. Bet ji priklausė prie tų rašytojų, kurie tas pedagogines mintis yra išgyvenę visa savo būtimi, tad ir beletristiniuose kūriniuose

jos virsta vaizduojamų asmenų kūnu ir krauju, ne deklamacija ir savo paties rezonavimu.

Man ima rodytis, kad M. Pečkauskaitės pedagoginės nuotaikos galėtų surasti daugiau asmeninio kontakto su dabartinio laikotarpio skaitytojų karta. Jos gali pirma nustebinti, o paskui priverst ir susigalvot. Nustebinti savo rėžiančiu kontrastu tai pedagoginei nuotaikai, kuri yra dabarties amerikiniame gyvenime, kurioje auga ir dabartinė lietuvių karta.

Tiesa, M. Pečkauskaitės pedagoginėje koncepcijoje ir mūsų dienų amerikiniame gyvenime yra vienas bendras ir tvirtas punktas, pasisakymas už žmogų, laisvą, atpalaiduotą nuo išorinės prievartos, pilnai išplėtotą asmenybę. Tačiau šių dienų auklėjime žmogaus laisvė daugiau suprantama Rousseau prasme — palikti jį savo paties valiai, leisti jam nekliudomai reikštis pačiam gyvenamoje aplinkoje. Jam nesudaroma auklėjamoji aplinka nei šeimoje, nei mokykloje. Šeimos narių ryšiai yra atsileidę; šeima nesudaro hierarchinės vienumos. Mokykla nebetarnauja taip pat kaip auklėjamoji aplinka. Ji tenkinasi specialistų gamyba. Auklėjamojo idealo jaunimui prieš akis neduoda nei šeima, nei mokykla. Priešingai, abidvi ir dar gatvės aplinka kuria savo pavyzdžiais prieš vaiko akis vaizdą žmogaus, kuris tesirūpina savim ir savo ekonomine karjera... Tuos teigimus nereikia generalizuoti ir absoliutinti. Tai tik laiko tendencija, kuriai pasiduoda ne visi, bet daugelis.

Šiai pedagoginei tendencijai yra priešingos M. Pečkauskaitės pedagoginės nuotaikos. Jos sistemoje žiūrima į auklėtinį kaip į medelį, kurį reikia apsaugoti nuo vėjų ir duoti atramą, pedagoginę aplinką ir pedagoginį asmenybės idealą. Pirmiausia tai šeima, ypačiai motina. Šeima palaiko tradicijas, stiprina ar tramdo palinkimus, išugdo asmens ryšio su visuomene pajautimą ir hierarchinę vienas kito priklausomybę. Jonelis, Irutė *Sename dvare* turi tokią šeimos ir

motinos atramą, kurioje vaikai ir tėvai jaučiasi kaip vieno lizdelio paukščiai. Jame tėvai yra vaikams autoritetas ir pavyzdys. Jame sukuriamas vaiko supratime ir asmens idealas, kuris veda vaikų žvilgsnį į idealistinius nusiteikimus, į pagarbą ir pagalbą kitam žmogui, į dvasinių pastovių vertybių pirmenybę prieš ekonomines ir momentines.

M. Pečkauskaitė paleidžia į gyvenimą jaunus žmones su tokiomis pedagoginėmis nuotaikomis. Vienas iš jų yra pasiryžęs išsimokyti ir būti kitiems mokytojas (*Iš daktaro pasakojimų*). Kitas, mokyklėlės paveiktas, ima apaštalauti tautinėje srityje, kviesdamas savo tėvą iš Amerikos grįžti į Lietuvą (*Vincas Stonis*). Kiti veikia socialinėje srityje, gabendami ligoniams pagalbą. Mergina, tvirtai laikydamasi moralinių tradicijų meilės srityje, paveikia teigiamai moraliniu atžvilgiu ir mylimą žmogų (*Mėlynoji mergelė*). M. Pečkauskaitės žmogus yra tuo ypatingesnis, kad jis atsistoja aplinkoje ne kaip jos dalelė, bet kaip sau žmogus, kuris turi savo nusistatymus ir jais veikia pačią aplinką. Nusistatymus idealistinius, kuriais jis iškyla, M. Pečkauskaitės žodžiu tariant, į kalnus, į viršūnes. Tas kalnų ir viršūnių simbolis nereiškia ibseniško individualizmo. Tai krikščioniškosios asmenybės kelias. Jo laikydamasis, žmogus jaučiasi laimingas ne dėl to, kad jis yra iškilęs aukščiau kitų, bet kad jis yra priartėjęs prie to, kurį jis laiko sau gyvenimo idealu. Taip spindi vidaus pasitenkinimas iš Mėlynosios mergelės, iš Levanardos, iš Mamatės ir kitų.

Vidaus pasitenkinimas yra jiems didžiausias atpildas už visus tuos jų žygius, kurie reikalavo atsisakymo, aukos.

Ir kitus žmones jie veikia ne savo frazėmis, bet asmenybės šviesa, kuri sklinda iš jų veiksmų. Kristaus šviesa patraukia ir žavi kitus, kai ji lūžta pro žmogaus asmenį. Kaip saulės šviesa stipriau kaitina, atsispindėdama nuo žemės veido.

Šiandien kitos sąlygos ir kiti žmonės. Bet ir tarp šian-

dieninės kartos lieka aktualios ir galvojantį žmogų deginančios dilemos: ar aš turiu būti lietuvis ir laikytis lietuvių kalbos, ar mano kelias jau veda į kitą tautybę ir kitą kultūrą; ar tėvų bei vyresniosios kartos patirtis man yra autoritetas, ar man reikalingi nauji autoritetai; ar man galioja pastovūs nekintami moraliniai principai, ar reliatyvios vertės siekimai, priklausą nuo šio momento patogumo, malonumo ir naudos; ar esu narys bendruomenės, kurios likimu jaučiu reikalą rūpintis, ar turiu tesirūpinti savim pačiu?...

Tai vis tautinės, socialinės, moralinės problemos, nuo kurių sprendimo priklausys žmogaus pasirinkimas eiti idealizmo ar egoizmo keliu. Laiko tendencija yra palanki antrajam. Jį pasirinkę, vargiai skaitys ir M. Pečkauskaitės raštus. Jie bus jiems visai svetimi. Bet kas norės tais klausimais apsispręsti, M. Pečkauskaitės pedagoginės nuotaikos tuose gali rasti asmeninio atgarsio.

Kompozicijos problema beletristikoj:
Š. RAGANOS „IRKOS TRAGEDIJA“

Nuo Goethes laikų vis dažniau ir dažniau literatūros veikalas imta lyginti su organizmu.

Visos organizmo dalys esti sukoordinuotos: viena kitai palenktos, — viena kitai būtinos, viena be kitos vargiai beįmanomos. Vienos dalies sugriovimas pažeidžia visos būties prigimtį. O neorganiška būtis, pvz., vanduo stiklinėj, nors pusę stiklinės išlietum, vis tiek pasiliks vanduo.

Perkirstas sliekas skyrium dar tebegyvena, o gyvulio, žmogaus organizmas yra daug jautresnis ir trapesnis; pažeistoji dalis dažnai paraližuoja visą organizmą. Juo organizmas tobulesnis, juo glaudžiau, anot Ermatingerio, yra susikoordinavusios jo dalys.

Ir literatūros veikale organiškai yra susivijusios atskiros jo dalys, epizodai. Jie yra sujungti tam tikrais dėsniais, kad veikalas darytų estetinį įspūdį.

Architektūros kūriniu žavimės ne tik dėl to, kad jame bus naudingos patalpos. Žavimės pačia architektūrinio statinio forma, jo linijomis, jų kombinacijomis, jo dalių proporcija ir tarpusaviu įsiliejimu. Ir literatūros kūrinyje nesitenkinam vienomis problemomis ir realia iš gyvenimo ar iš fantazijos paimta medžiaga. Kūrinys daros įspūdingesnis,

kada pamatom, kurias ir kaip tikslingai bei tiksliai kompozicines priemones autorius vartoja tai gyvenimo medžiagai literatūriškai perdirbti ir veikalo vadinamajam organizmui sukurti.

GYVENIMO MEDŽIAGA

Tematika

Pagrindinė ir antrinės temos. „Irkos tragedija" yra charakteringiausia ir bene gražiausia Šatrijos Raganos novelė. Ir vaizduojamasis gyvenimas, ir vedamosios idėjos, ir literatūrinės formos čia rodo tą pačią rašytoją, kuri yra palikusi *Sename dvare, Vinco Stonio* apysakas ir kitas noveles. Medžiagą savo veikalams ji pasirenka apskritai iš realaus gyvenimo. Ir „Irkos tragedijai" pasiėmė gyvenimo aktualiąją temą — iš Lietuvos inteligentų šeimos gyvenimo. Tos šeimos, kurios nariai yra laisvų pažiūrų į jos sudarymą ir pareigas. Ar šeimos palaidumas atsiliepia vaikų dvasiai ir kaip — yra svarbiausia šios novelės pedagoginė, moralinė, visuomeninė problema.

Jei šeimos neliečiamybė sugriauta, — sprendžia rašytoja — moterystė faktiškai išardyta, tėvai aistromis gyvena, tai jų širdyse nelieka kiek reikiant meilės vaikams ir noro jais rūpintis. Vaikai greit pajaučia tėvų širdis atšalus. Pradingsta tada ir jiems tėvų meilė, kuri juos per gyvenimo pradžią vestų, paguostų, stiprintų. Vaikai lieka kaip našlaičiai, nors tėvai ir gyvi: jie pasijunta kaip paklydę dideliame miške ir nežiną nei kur eiti, nei ką daryti.

Šita idėja, vaizduojanti *neigiamą* šeimos suirimo įtaką vaikams, eina per visą novelę. Šalia jos pinasi, kaip vijoklis aplink rugio šiaudą, antroji tema, kuri paremia pirmąją — *pozityviai* argumentuoja, kodėl vaikas žūsta iškrikusioj šeimoj. Tos antrosios temos plėtojimas parodo, kad vaiko

prigimtis reikalaute reikalauja prie ko nors prisirišti, ką nors mylėti, kieno nors būti mylimam. Ir juo labiau vaikui bus užtverta tėvo motinos širdis, juo labiau jisai ieško meilės kituose žmonėse, gyvuliuose, gamtoje.

Motyvai. Pirmoji temos dalis duoda ištisą eilę neigiamojo gyvenimo motyvų: vyro ir žmonos persiskyrimas, motinos susidėjimas su meilužiu, tėvo atsiskyrimas nuo dukters ir susidėjimas taip pat su svetima moterim, kūdikio pabėgimas nuo motinos...

Antroji temos dalis vėl turi savus motyvus: vaiko prisirišimas prie tarnų, prie gamtos, gyvulių; vaiko santykiai su svetimais žmonėmis.

Temos originalumas ir aktualumas. Šeimos sugedimo temos nėra naujiena net ir mūsų literatūroj. Jau Žemaitė daug pasakojo apie netinkamai sudaromas, blogai sugyvenančias šeimas ir netikusius tėvų pavyzdžius vaikams. Jau net pirmasis mūsų realistas Valančius į šeimą buvo atkreipęs akį. Tačiau tai buvo kaimo šeima, jos sugedimas. Daug arčiau inteligentų šeimas paliečia L. Pelėda („Paskaita", „Vaizdelis", „Valanda", net *Klaida*). Ten jau kalbama apie pakrikusių tėvų neprižiūrimus ir padykusius vaikus. Bet vis dėlto ten viso ko centre yra tėvai, ne vaikai. Tenai tėvų drama, ne vaikų. Š. Ragana į šeimos sugedimą pažiūri iš vaikų pusės, kiek vaikams blogo padaroma.

Šeimos palaidumo temos visados buvo ir bus aktualios, nes tai visuotinis reiškinys. Bet mūsų laikais, kada išsiskyrimo dalykai yra virtę viešaisiais, o kartais net pasididžiavimo faktais, — tema ypačiai spiginanti. — Jos aktualumą pažymim dėl to, kad veikalo svarumas ir pasisekimas priklauso ir nuo to, kiek opius reikalus jis nagrinėja. Kartais aktualios beletristikos problemos sukelia ištisas žurnalistinės polemikos audras (Turgenevas).

Žmonės

Psichologinė novelė. Šeimos sugedimo paveikslą S. R. yra paėmusi — sakėm — iš inteligentų, sunykusių dvarininkų gyvenimo. Dėl to visas novelės fonas — dvaro gyvenimas, tik antroje dalyje pamargintas Kauno gyvenimo kruopelyte. Dvaro gyvenimą autorė iš viso puikiai pažįsta ir mėgsta jį vaizduoti *(Sename dvare, Viktutė, Dėl tėvynės).* Tik novelės mažas tūris neleidžia plačiai jo aprašinėti. Apskritai novelės centras — žmogus. Dėl to ir „Irkos tragedijos“ visuomenės gyvenimas tik tik paliestas, kiek jis reikalingas svarbiausiojo veikėjo psichikai pavaizduoti. Žmonių (kaip paprastai novelėj) čia nedaug: Mamytė ir Tėvelis, ponas Gurskis, Liudvė ir svarbiausioji veikėja Irka. Mamytė ir Tėvelis susmukę dvarininkai, abudu laisvų pažiūrų į šeimos dalykus, abudu gyvena aistromis. Kiek ryškiau apibrėžta Mamytė, o Tėvelis neišleidžiamas, pasakytum, nė į sceną; apie jį sužinom tik iš kitų pasakojimo. Tas pat su maldinga fantazinga tarnaite Liudve. Ponas Gurskis — taip pat palaidas žmogus, paviliojęs svetimą žmoną. Žmogus — be jokių idealų. Tokių tipų kasdieniniame gyvenime netrūksta. Bet visas novelės centras — dvarininkų dukrelė Irka. Į ją kaip iš prožektoriaus paleistas visas šviesos pluoštas. Kitus žmones tepastebim tik iš atošvaistų nuo Irkos.

Irkos charakteristika. Rašytojos akys yra nukreiptos į mergaitės vidaus gyvenimą. Kaip Irka atrodo iš viršaus autorei, matyti, nesvarbu. Ji visa stebėjimo galia įsisiurbus į mergaitės psichiką. Tik paskum, tarsi, prisiminus, duoda skaitytojui pažinti, kad Irkai eina septinti metai, kad jos akys yra „tamsios aksominės, panašios į našlelių gėles“. Ir visa išorė! Dėl to sakom, kad čia turim psichologinę novelę.

Kuriuos charakteringuosius bruožus randam Irkos vidaus gyvenime?

Visa mergaitės esmė — tėvų meilė: visus Irka myli, visų nori būti mylima. Iš meilės kaip iš kokios versmės teka visos jos mintys ir darbai. Kad ją myli Mamytė, ji daro visa ir myli visa, ką Mamytė jai liepia. Ir didžiausia jai bausmė — Mamytė nemylės. Už meilę atsimoka meile Mamytei, ir Tėveliui, ir visiems: ir Liudvei, ir Džimui, ir žvaigždelėms... Iš meilės kyla jai laimė ir džiaugsmas. — Tokia Irka yra prieš prasidedant tragedijai.

Panašus kūdikis yra *Senojo dvaro* Irutė, tik toji ne tokia ekspansyvi. Tai originalus paveikslas mūsų literatūroje.

Bet štai rašytoja pradeda, Zola terminu išsireiškiant, eksperimentus daryti. Tą Irką leidžia gyventi kiek pakitėjusiose šeimos sąlygose, kur meilės šaltinis pradeda išsekti: motina savo meilę atiduoda Gurskiui. Susirūpinimas dukterim mažta. Tada pamažu ir mergaitės širdyje įsipina atšalimas nuo motinos, neklusnumas, pyktis, net neapykanta. — Šita mergaitės psichikos evoliucija atvaizduoti yra pats novelės branduolys, pats svarbusis meniškas uždavinys.

Formalisto atžvilgiai. Parodydama, kas priverčia Irkos psichiką keistis, kaip pirmykštė sielos būsena spirias atsilaikyti, autorė sukuria kovą, kitaip sakant intrigą. Atvaizduodama dvasios evoliuciją, parodo sugebėjimus parinkti tam tikrus tos evoliucijos momentus (epizodus) ir juos sugrupuoti tam tikra tvarka (siužetas). Grupuodama griebiasi tam tikrų kompozicijos priemonių; čia teks iškelti gausiai jos vartojamos gradacijos ir kontrasto priemones. Net pačius epizodus kurdama, rašytoja griebias tam tikrų literatūrinių priemonių; čia iškelsime dialogo ir pasakojimo vartojimą. — Vis tai klausimai, kuriais ypačiai domis literatūros nagrinėtojas, formalistas, nes čia yra jau gyvenimiškos tikrovės apdirbimas dailės kuriamosiom priemonėm.

Intriga

Fabulos paprastumas. Jeigu senoji italų ir prancūzų novelė mėgdavus pasakoti išviršinius nuotykius, tai naujoji, kaip pastebi Lehmanas, imasi didesnių uždavinių — psichinio gyvenimo faktus atvaizduoti. Matėm, kad Š. R. novelė eina naujosios novelės keliu. Netenka dėl to čia ir ieškoti suktos fabulos, painios intrigos. Fabula čia visai prastutė, kaip apskritai Š. R. raštuose. Nėra reikalo ji nė pasakoti, nes kiekvienas novelę yra skaitęs. Joje lengva skirti dvi dalis: Irkos nusivylimą Mamyte (diagr. 1—6 ep.) ir nusivylimą Tėveliu (diagr. 7—9 ep.).

Intrigos dalyvių interesai. Intriga paprastai vadinam susidūrimą veikėjų interesų ir įvykstančią kovą. Vardan kurių interesų įvyksta čionai kova?

Irkos interesas — būti mylimai, būti dėl to drauge su Mamyte ir Tėveliu. Ponios Sofijos (Mamytės) interesas — patikti ponui Gurskiui, eo ipso būti kuo dažniau su juo drauge. Abejų interesai yra emocijom paremti.

Normalus būvis, kurio siekia Irka, būtų galima taip išreikšti:

Mamytė ⇄ *Irka* ⇄ *Tėvelis*

Čia tėvo ir motinos meilė koncentruojasi dukteryje; per ją juodu vienas antrą myli. Tokiu atveju interesai nebūtų priešingi, šeimoj vyrautų harmonija, nebūtų kovos nei dramos. Bet novelės šeimos faktinieji santykiai kitokie:

Gurskis ⇄ *Mamytė* ←¦– *Irka* –¦→ *Tėvelis* ⇄ *X*

Čia ir tėvo ir motinos, klausančių aistros, meilė nukrypsta į trečiuosius asmenis (Gurskį, p. X), o dukters meilė

neranda atbalsio, ir Irka pasijunta viena — be kelio. Šis pasijutimas yra jos tragizmo aukščiausias laipsnis — katastrofa.

Šitokia intriga artima dramos intrigai: joje randi daug vidaus tragizmo, net dramatinio fatalizmo — kaip savo siekimais tik pagreitini savo katastrofą: juo labiau Irka stengias būti mylima, juo labiau jai atsiveria akys, kad tėvai jos nemyli.

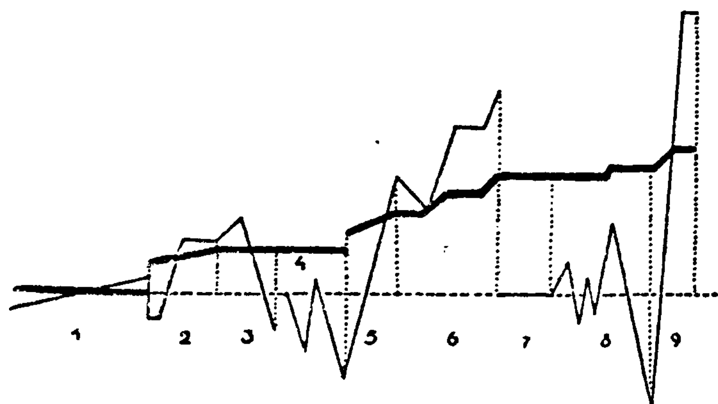
Kad tėvai jos nemyli kiek reikiant, jau faktas įvykęs, prieš prasidedant novelei. Tik mergaitė dar to nežino ir nesijaučia tokia nelaiminga. Čia novelėj įvykiai vienas po kito atskleidžia jai tą faktą. — Kokiu būdu?

Gradacija

Irkos tragedijos rašytoja parenka dvejopus epizodus: vienuose eina nauji įvykiai, kurie parodo Irkai, kad tėvai jos nebemyli, antruose — kad prigimtis meilės reikalauja, ir dėl to ji turi teisę būti mylima. Tie epizodai sugrupuoti paprasta chronologine siužeto tvarka, tik taip, kad abiejų rūšių epizodai kaitaliojas tarp savęs. Iš diagramos matyti (juodoji linija), kaip ir kur reiškiasi nauji objektyvinio gyvenimo faktai, kurie atstumtų Irką nuo motinos, o paskui — nuo tėvo (2, 5, 6 ir 9). Šitie faktai ir jų rezultatai Irkos psichikai išdėstyti nuolatine gradacijos, augimo, kilimo tvarka.

Po pirmojo ekspozicinio epizodo iš kažkur parvažiuoja Mamytė. Irka nori Mamytei išsipasakoti, o motina liepia jai eiti gulti. — Tas neleidimas išsipasakoti yra pirmas smūgis, kurį Irka pajuto. Jo rezultatas:

> Irkos tamsiose, panašiose į našlelių gėles, akyse šyptelėjo ašaros. Bet kadangi mamytė verkimo nemėgo, tai jos neišriedėjo ant skruostelių... Negera mamytė, negera — skamba giliai giliai Irkos sieloje. Kad tas Gurskis nebūtų atvažiavęs... Irka jo nemyli, nemyli ir nemyli.

Tai antras epizodas. Trečiam ir ketvirtam Irka daro išvadas iš motinos elgesio ir, susibičiuliaudama su žvaigždelėm ir Džimu, parodo, kiek ji reikalinga tėvų meilės.

Nauja scena neša naują smarkesnį smūgį. Motina sugėdina Irką pono Gurskio akivaizdoje. Rezultatai taip pat didesni:

> Rasos karolėliai taip padidėjo, kad *ėmė tekėti* nuo našlelių ant Irkos skruostų.

— Jau širdelėj sukyla mintis, kad motina netesi savo pažadų, kad Gurskis, bjaurių bjauriausias.

Trečias ir paskutinis smūgis, kad mergaitė pasijustų netekus motinos meilės. Smūgis dar stipresnis už anuodu: motina jau įpykus aprėkia mergaitę ir išstumia pro duris laukan. Rezultatai dar sustiprėja:

> Didelės karčios gėdos ir pykčio bangos pakilo Irkos širdelėj ir užliejo ją visą... Pakilo noro tyčiomis daryti ne tai, ką liepė motina... Dabar jos akys buvo visai sausos, nors maža širdelė verkė iš skausmo...

jaučia, kad mamytė dabar daugiau myli p. Gurskį, nei ją ir tėvelį.

Ir pasiryžimas:

Irka važiuos sau pas tėvelį. Ir *negaila jai mamytės, negaila.*

Kaip gražiai smūgiai čia auga, kaip stiprėja tragedija mergaitės sieloje, kaip nuosekliai laipsniuojamos net tos tragedijos išviršinės apraiškos! Čia tyčiomis pabraukta, ką motina padaro, kokios mintys sukyla Irkai, kaip susijaudinimas išreikštas.

Pirmas veiksmas, pirmoji Irkos tragedijos dalis jau pasibaigus. Prasideda antroji — Irkos nusivylimas Tėveliu. Šita dalis jau trumpesnė (12:9). Ten buvo trys nusivylimo laipsniai, čia jau tik vienas pagrindinis (diagr. 9 ep.).

Kontrastas

Kontrastų rūšys. Didesniam įspūdžiui rašytojas dažnai griebiasi palyginimo. Sugretina du dalyku, parodydamas jų panašias ar skirtingas puses. Iš čia gaunas paralelizmas ir kontrastas (antitezė). Abidvi priemonės rašytojų esti plačiai vartojamos, tik vienas labiau mėgsta vieną, kitas antrą. Š. R. čia ypačiai pasigauna kontrastų.

Irkos tragedijos kontrastai dvejopi: kontrastai tarp mergaitės psichinių būsenų įvairiais laiko tarpais, kontrastai tarp mergaitės nuotaikos ir aplinkinių daiktų.

Irkos dvasioj kaitaliojasi nuolat džiaugsmo ir nusiminimo momentai. Siela tarytum banguoja. Ir banguoja taisyklingai: kiekviena nusiminimo ir depresijos banga yra vis didesnė už džiaugsmo ar vilties momentus (diagr. plonoji linija).

Antra kontrastų rūšis — psichinių būsenų kontrastas su aplinkiniais daiktais. Jis vartojamas ne tik stilistiniais sumetimais, bet netiesioginiu būdu ir akcijai plėtoti. Išorės pasau-

lio kontrastai įtempia Irkos psichines galias ir daro jas aktyvias naujiems siekimams. Net gamtos reiškiniai savo kontrastingumu primena Irkai jos vienumą ir meilės netekimą, sukelia joje tos meilės pasiilgimą, o kur jau pasiilgimas — kyla ir noras siekti.

Irka kalbasi su žvaigždėm:

— Juk pas jus nėra reikalų? — klausia ji žvaigždelių.

Žvaigždelės šypso, krato galveles ir aukso akelėm mirkčiodamos kugžda:

— Nėra, Irka, nėra!

Irka, sunkiai atsiduksėjusi, lenkiasi prie Džimo.

— Ar matai, Džim, danguje nėra reikalų. Laimingos žvaigždutės! Bet Džim nieko nebegirdi. Nebegalėdamas lydėti savo ponios į svajonių karalystę, jis nuvyko kitur — į sapnų šalį, ir saldžiai miega, padėjęs ant Irkos kelių savo smailą snukutį. Tad Irka, nenorėdama vyti savo favorito iš to laimingojo krašto, švelnitelaičiai glosto jį savo mažute rankele ir vėl, atsikreipus į žvaigždes, tęsia toliau savo pasakojimus.

Kaip čia nuotaika keičias, matyt iš diagramos.

Net pagrindinė tema, kaip matėm, yra kontrastuojama antrinės (mergaitės prisirišimu prie šuns).

Daiktų ir veiksmų motyvavimas kontrastais. Kontrastų sumetimais čia motyvuojami, įvedami į novelę antriniai žmonės ir daiktai ar net epizodai. Imkim antrąją novelės dalį. Čia, rodos, įpinta daugiausia antrinių „nereikalingų" dalykų. Pirmiausia asmens: vagone ponia, konduktorius. Kam jie?

Kitados Čechovas pasakęs: jei scenoj į sieną yra įkalta vinis, tai gale ant tos vinies turi pasikarti veikėjas, jei yra šautuvas, tai kada nors jis turi iššauti. Ir ponia ne be reikalo. Kam ji, aiškėja iš to, apie ką kalbas su Irka. Irka sužino, kad ponia turi net tris dukreles ir berniuką ir tėvelis drauge su

jais. Ir ta žinia, kontrastuodama Irkos vienišumą, dar labiau didina jos troškimą meilės; ji mato turinti teisę būti mylima.

O konduktoriaus scena? — Tai vėl kontrastas antrajai temos daliai plėtoti. Ji parodo, kiek mergaitė jaučia reikalą prie ko prisirišti. Tas Džimas, kurį neva norėjęs konduktorius išmesti, yra objektas, prie kurio yra pritapus mergaitės širdelė, motinos meilės netekus.

Net novelės galui rašytoja pavartoja tą patį kontrastišką Džimo motyvą:

> Išsigandęs Džim prieina ir, padėjęs pryšakines kojeles ant otomanos, laižo savo nelaimingosios ponios šlapią veidelį.

Nėra motinos tėvo meilės, beliko tik šuns meilė.

Taigi visi į novelę įvedami asmens ar daiktai čia motyvuojami kontrastų sumetimais. Kartais kontrastinės scenos sutormozuoja intrigos plėtojimą, tačiau šioj novelėj, kaip matėm, svarbiausią veikėją skatina į akciją.

STILISTINĖS PRIEMONĖS

Dialogas

Dialogas kaip charakteristikos priemonė. Rašytojas vaizduojamus įvykius gali papasakoti arba net veiksmu parodyti. Veiksmo rodomoji priemonė — dialogas. Š. R. vartoja visas priemones.

Dialogą ji vartoja dvejopiems tikslams: veikėjams charakterizuoti ir akcijai plėtoti.

> — Gražu, Irka! Jei myli mamytę, tai turi džiaugtis, ponui Gurskiui atvažiavus. Jis toks geras mamytei, — tiek daug man padeda. Ir tau geras. Ar seniai džiaugeis jo skaniais saldainiais?
>
> — Et, jau seniai jų nebėra! Ir nebenoriu daugiau.

Nes kai jis atvažiuoja, mamytė manęs nebemyli. Aš noriu, kad atvažiuotų tėvelis.

Iš karto čia atsiveria mergaitės siekimai, rūpesčiai!

Dialogas kaip akcijos plėtojamoji priemonė.

— Mamyte, ar eisim į mišką, kaip prižadėjai?

— Tai pareina nuo svečio. Paprašyk mandagiau p. Tadą, gal sutiks. Eitumėm visi drauge...

Visi drauge — tai mažas džiaugsmas Irkai. Kai eis p. Gurskis, mamytė su ja nei kalbės, nei ką pasakos, tik vis su p. Gurskiu. Todėl... ji tarė motinai:

— Mamyte, mudvi palauksim, kol svečias išvažiuos, o paskui eisim.

— Esi be galo vaišinga ir labai mandagi, Irka, — tarė paraudusi p. Sofija. — Man labai skaudu turėti tokią dukrelę...

Dialogu, kaip matyti, reiškiamos tik tos mintys ir tos scenos, kurios toliau plėtoja patį veiksmą. Kalbos, kuri lemiamos reikšmės neturi, tepasakoma dažnai tik tema, turinys. Kitaip novelėj ir negalima, nes visą laiką tenka skaitytis su mažu tūriu, su novelės dalių proporcija.

Novelė — draminio pobūdžio? Dialogas yra draminio veikalo pirminis elementas. Jeigu atsiminsim šios novelės intrigos sudarymą, kompozicines dalių jungimo priemones, dabar dialogą, pripažinsim, kad novelė prašyte prašos sudramatizuojama. Šalia dialogo pasakojimai ar aprašymai grynos draminio veikalo remarkos (paskiau ji tikrai ir buvo sudramatizuota Valstybės teatro scenoj!).

Pasakojimas bei aprašymas

Subjektyvusis stilius. Sakom, kad epas yra objektyvus pasakojimas, kuriame rašytojas pasakoja faktus, o ne savo jausmus pina. Tačiau ne visada tas objektyvumas galima

išlaikyti. Rašytojas gali žodžiais savo simpatijų ar antipatijų vaizduojamam žmogui nereikšti, tačiau jau visas to žmogaus ar įvykių atvaizdavimas, jo žymių pastebėjimas, toms žymėms charakterizuoti *žodžių parinkimas* — kitaip sakant, stilius — parodo tai, kad skaitytojas nusiteikia palankiai ar nepalankiai pasakojamam dalykui. Tai, žinoma, priklauso šiuo atveju nuo autorės: su kokiais jausmais ji žvelgia į pasakojamą dalyką — su pasipiktinimu, ironija, ar su pasigailėjimu, užuojauta? Kad su užuojauta — netenka įrodinėti. Tik iš to fakto jau eina keleriopos išvados dėl paties novelės stiliaus.

Visus įvykius autorė aprašo dvejopa maniera: taip, kaip jie atrodo jai, suaugusiai rašytojai, arba taip, kaip atrodo ir kaip supranta septintų metų mergaitė:

> Į padanges jau išbėgo gerokas žvaigždžių būrelis ir priešais langą, virš seno maumedžio, jau uoliai mirkčioja Irkai jos mylimiausioji žvaigždutė. Mylimiausia dėl to, kad visados žiūri į pat Irkos langą ir kad taip linksmai kinkuoja jai auksinę galvelę. Bet Irka myli ir kitas visas, visas — nuo to laiko, kai išgirdo nuo Liudvės, kad žvaigždelės tai mirusieji ir nuėjusieji į dangų vaikai. Jiems ten labai gera: Dievulis yra jų tėvelis, o Dievulio Motina jų mamytė. Ir jie visados yra drauge — ne taip, kaip Irkos tėveliai.

Keleriopai įdomi ištrauka. Gamtos peizažas atvaizduotas toks, koks jis yra perėjęs pro mergaitės psichiką, panašiai, kaip *Sename dvare* gyvenimo faktai laužiami pro Irutės dvasios prizmę. Pavadinom tokį stilių dėl to subjektyviuoju. Šitas pasakojimo būdas ypačiai sunkus, nes jis reikalauja gerai pažinti vaiko psichologiją. Ex professo auklėtoja Š. R. savo uždavinį atliko nuostabiai gražiai.(1)

Sakinio konstrukcija. Nuo šito vaizdavimo būdo

priklauso net sakinio konstrukcijos. Toliau išsirašom tą patį pavyzdį:

> Ji čia su mamyte, o tėvelis toli toli kaime. Kai jie visi buvo drauge, buvo taip linksma. Paskui ji ir mamytė atvažiavo čia. Buvo žiema, šalta. Paskum buvo Kalėdos. Irkai mamytė parėdė eglelę, bet tai buvo nelabai linksma, nes tėvelio nebuvo. Paskui atvažiavo tėvelis ir atvežė daug daug dovanų. Paskui tėvelis parašė pasiilgęs Irkos, ir ji važiavo į Kauną su tetule Brone. Su tėveliu matė kinematografe liūtą ir dramblį, gėrė tokio saldaus saldaus šokolado cukrainėje. Paskui tėvelis vėl atvažiavo ir atvežė Džimą... Dabar nebeatvažiuoja ir nebeatvažiuoja...

Kiek naivus mergaitės galvojimas čia sakinius padarė vietomis kapotinius, privertė pavartoti gerokai vaizdų antitezių, dinamiškai šokti vis pirmyn ir pirmyn, kad net reikia kartoti žodis paskui. — Šiaip Š. R. sakinys taisyklingas, paprastas, muzikalus. Gal iš visų moterų rašytojų Š. R. kalba turi daugiausia švelnumo, ritmingumo, kad padeda ne tik vaizduotę, bet ir nuotaiką žadinti.

Kai kurie stiliaus požymiai. Ten, kur autorė savo vardu aprašinėja Irką ir jos darbus, jis parodo nepaprastumo, švelnumo, užuojautos. Tas jos nusiteikimas atsiliepia ir stiliui, ypačiai žodynas gauna romantiškų atošvaistų.

> Įėjusi į erdvą vaikų kambarį su viena tiktai našlaitiškai baltuojančia lovele, Irka tuojau imasi darbo.

Kai motina liepė eiti Irkai miego:

> Irkos linksmos lūpų vyšnelės ūmai ištyso žemyn... Tamsiose, aksominėse, panašiose į našlelių gėles, akyse žybtelėjo ašaros. Bet kadangi mamytė nemėgo verksmo, tai jos neišriedėjo ant skruostelių.

... šokte įšoko į jos (mamytės) kambarį, lyg jauna įsilaigiusi ožkelė, ir smarkiai nubučiavus tebegulinčią lovoj mamytę, ėmė skambėti kaip sidabrinis varpelis.

— — — — —

Šatrijos Ragana giliai jautė stilių. Ji rūpinosi kiekvienu savo rašto žodžiu. Ji negalėjo ramiai žiūrėti, kaip koks nors kalbos taisytojas savivališkai imdavo jos kalbą taisyti. Ji pajausdavo, kad kalbos taisytojas dažnai jau iškreipia ir jos stilių, tą vidaus ritmą, kuriuo buvo subangavus jos dvasia ir kuris buvo persiliejęs į sakinio ritmiką bei vaizdą. Tačiau jos stiliuje nejausti dirbtinumo, manieros. Jis atrodo natūraliai ir lengvai išplaukęs iš aprašomojo dalyko. Gilus skonis pajėgė išlaikyti pusiausvyrą tarp turinio ir formos.

MARIJA PEČKAUSKAITĖ-ŠATRIJOS RAGANA

Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, mūsų mėgstamų *Viktutės, Vinco Stonio, Mėlynosios mergelės, Sename dvare*... skaitymų autorė, šią vasarą — mirė.

Mirė net nesulaukus rudens, kaip kad švelniasparnis žydrių kraštų paukštis, dar nesulaukęs voratinklių dienų, jau palieka mūsų bepradedančią ūkanoti padangę. Marija Pečkauskaitė tegyveno tik vasarą, jai ėjo 53 metai, gyvenimo ruduo dar buvo atstu, o ji ėmė ir išlėkė...

Kai rudenio paukščiai tiesiu keliu traukia viršum mūsų galvų į šiltąsias tėvynes, — pametam darbą, keliam akis ir ilgesio žvilgsniais lydim keleivius, kol balzganas skliautas nuleidžia uždangą. Paukščių kelias dar lieka mūsų mintyse, mintys plasnoja juo paskui paukščius, nors rankos vėl imasi darbo.

Šatrijos Ragana buvo mums paukštis skrajūnas, kuris, rodos, skrido paukščių keliu; užkliuvo netyčiomis už Šatrijos grožio ir skurdo; čia nusileido ir kraštą su jo žmonėmis pamilo. Bet klimatas jam per žiaurus. Anksčiau, nei reikėjo, pakilo ir išskrido į amžiną Grožio tėvynę, mums palikdamas tik sugiedotą Ilgesio Giesmę...

Įsmeikim akis į taką, kuriuo perskrido tas žydrusis mūsų literatūros paukštis; įsiklausykim į aidus giesmės, kurią jis sugiedojo mūsų vargo kraštui.

Marijos Pečkauskaitės vaikystė ir jaunatvė

Aušros spinduliai ima rodytis iš rytų. Ir Marijos Pečkauskaitės, to skaisčiausio mūsų literatūros spindulio, kelias — iš rytų. Jos senelis atsikėlė į Žemaičius iš gudų krašto. Čia vedė tikro Žemaičių bajoro dukterį. Gavo pasogos Labūnavo dvarą. Jo sūnus vedė taip pat žemaitę. Pečkauskai gudai sužemaitėjo: jų šeimoj sroveno jau gudų ir žemaičių kraujas. Jį kaitino lenkiškoji dvarų kultūra, jį grynino valstietiškoji žemaičių aplinkuma.

Šitų visų įtakų apsuptoj šeimoj gimė 1877 vasario 24 duktė, kuriai skirta Marijos vardas. Auga kartu su sesute, paskum ir su dviem broliukais. Kalbas ir lenkiškai ir žemaitiškai. Šeimoj Marija tikras aukso kūdikis. Visi ją myli: ir savi, ir svetimi, ypačiai motinėlė. Myli Mariją ta *Senojo dvaro* mamatė, kuriai „einant, visai saulės apibertai, šviesus, melsvai pilkas rūbas, apsiaučiąs jos gražų, laibą stuomenį, buvo panašus į saulės nušviestą debesėlį"; kuriai juodavo ant galvos storų kasų vainikas, o iš blankaus veido liūdnai ir meiliai žiūrėjo juodos didžiulės akys iš po antakių, lyg kregždės sparnai.

Myli ir Marija savo motinėlę. Eina su ja į sodą pasivaikščioti; prieina rožių krūmus. Išsirinkus puikiausią rožę, pasistiepusi, įsega ją mamatei į kasų vainiką ant kaktos ir gėrėjas, kad ant juodų plaukų ji atrodė lyg sidabrinė žvaigždė. Ūmai pamato, kad tarp mamatės ir baltų rožių yra kažkokio panašumo...

Ir taria:

— Mamate, rožės į tave panėši... Tokios jos meilios ir taip liūdnai žiūri, kaip ir tu.

Žiemą pramoksta siuvinėti Marija, ta *Senojo dvaro* Irutė; užsigeidžia pirmąjį savo darbo vaisių paaukoti mamatei vardinių proga. Pasislėpus siuva staltiesėlę spintelei pas mamatės lovą. Vakare — mąstė mergaitė — kai mamatė paskaičius norės užgesinti žvakę, jos paskutinis žvilgsnis kris ant staltiesėlės, ir ji užmigs „apie mane mąstydama... O rytą pirmutinis daiktas, jos žiūrimas, yra laikrodis ant spintelės... Ir čia vėl turės mane atsiminti... Taip man saldu, linksma, mąstant, kaip nudžiugs mamatė, šį mano darbelį pamačius... O paskui atsimenu mamatės norą, kad man čia sėdint, tik geros mintys teateitų į galvą, ir mąstau, kad juk negali būti minčių geresnių už tą, kaip pateikti džiaugsmo savo mamatei". Ir stengės mergaitė mamatę džiuginti, o mamatė ją. Didžiausias džiaugsmas — muzikos valandos. „Kaip puikiai, kaip puikiai groja mamatė! Pagros ką nors liūdna — ir ašaros nejučiomis ima riedėti iš akių, o širdį taip skauda. Pagros linksmai — ir ima noras šokti ir juoktis. Ir kaip ji myli muziką — ji viską užmiršta begrodama... Sutemus užžiebiau žvakes ant pianino, ir ji pradėjo groti iš natų, kol žvakės pasibaigė, o pro langus ėmė žiūrėti aušra"... Ir Marija pamėgo muziką, ir ji pati skambino, ir jos broliukas Stepukas griežė smuiką iš visos širdies. Muzika, tas švelniausias meno žiedas, apvaldė visų Pečkauskų sielas.

Myli mažą Mariją ir paprasti dvaro žmonės darbininkai. Ir jiems jinai atsimoka kūdikišku nuoširdumu. Ji bendrai dalyvauja su valstiečiais tikybiniuose papročiuose, panašiai kaip *Senojo dvaro* Irutė sykiu eina Kryžiaus dienas; klausosi, kaip vyriškais, moteriškais ir vaikų balsais aidi Visų šventųjų litanijos žodžiai ir jų „banga plaukia žemyn į žalius laukus ir margas pievas. Taip malonu, gražu melstis lauke, senų ąžuolų ūksmėje. Rodos, čia geriau girdi mus Dievas. Rodos, gėlėtomis pievomis vaikščioja Jėzus vaikelis tokis kaip paveiksle, kurs kabo pas mano lovelę: basas, su baltais marškinėliais, šviesiais, garbanotais plaukeliais ir didelėmis išmin-

tingomis akimis... plačiai iškėlęs rankeles, tartum norėdamas priglausti prie širdies visą pasaulį..."

Paprastų liaudies žmonių Marija nesikrato: su mamate ir sergančius aplanko, su dvariškiais ir „prūsą" pažaidžia. Pamilo ji žmones varguolius, o su jų meile į Marijos širdį įaugo pagarba ir meilė visam tam, ką liaudis stengia kilnaus sukurti: širdies paprastumas ir liaudies menas: pasakos, tautodailė, o ypačiai smūtkeliai. „Tai mano mėgstamiausias „dailės veikalas". Niekur taip pilnai nėra pasireiškusi lietuvių siela, kaip tame melancholingame, susimąsčiusiame Kristuje, rymančiame taip kantriai ir rimtai".

Liūliuoja Marijos vaikystę mamaitės muzika, audžia jai svajones bobutės pasakos, srovena ilgesį mėnesienos naktys tame „sename dvare", už miškų už upių, tarp daubų ir kalnų seno dvaro mediniuose rūmuose. Ne aukštas tai rūmas, bet ilgas ir platus, su dideliu prieangiu, ant baltų stiebų rymančiu, pilnas meilės kampelių, jaukus ir šiltas, ištikimas visų mūsų džiaugsmų ir liūdesių savo prieglobstin priėmėjas. Prieš jį didelis mieguistas tvenkinys paslaptingomis gelmėmis, vakarais mėnesio ir žvaigždžių auksinamas ir įsigiedojęs, įsikvepėjęs, įsišakojęs sodnas... Toli, horizonte, lyg milžiniškas kupstas, riogso Šatrija, arčiau mažesnieji kalnai, kuriuose kitąsyk milžinai sėdėdami kits kitam degdavę pypkes...

Ir tuose rūmuose susimetus Pečkauskų šeima kaip paukšteliai lizdely. Tai laimingiausias laikas: visi drauge.

Bet ateis rudens viesulas kurią juodą naktį, sugriaus lizdelį...

Dar 10 metų Marija neturėjo — jau pirmieji audros lašai tyška į lizdelį.

Geraširdžiai žmonės Pečkauskai, bet nepraktiški, Labūnavo dvarą nugyvena. Bet išsinuomoja kitą dvarą, Užventy ir tenai mėgina susidaryti jaukų lizdelį. Gabią Mariją, savaime išmokusią skaityti, kiek pamokytą namų

mokytojų, siunčia į Petrapilio šv. Kotrynos gimnaziją. Nestipri, kaip ir visų Pečkauskų, sveikata, šiurkštus klimatas prispiria Mariją kraustytis atgal į Lietuvą, vėl į Užventį. Gimnazijos kursą mokos su namų mokytojais. Vienas jų yra studentas Višinskis, susipratęs lietuvis. Jis miklina ir be to lankstų Marijos protą. Ji skaito labai daug — lenkiškai, rusiškai, vokiškai, prancūziškai. Bet su mokslu Višinskis užgavo ir tautinę Marijos sąmonę. Nuo pat mažens buvusi žemaitė, Marija dabar daros aktyvi lietuvė. Ji, toji *Senojo dvaro* ponia, laukia atvažiuojant Levanardos, perkas iš jo lietuviškų knygų, pati skaito ir kitiems dalina. Net daugiau: pati ima rašyti. Raštelius atiduoda savo mokytojui Višinskiui, ir nesirūpindama, kur tas juos dės. O Marijos rašteliai plaukia į *Varpo, Ūkininko* redakcijas. Jau 1895 randam tuose laikraščiuose jos raštų. Paskum, kada pradeda eiti *Tėvynės sargas,* Marija ir jo uoli talkininkė, o paskum ir kituose laikraščiuose. — Pradėjo, vadinas, Marija nusikalstamą, baudžiamą darbą, nes lietuvišką. Iš lėto rodos jos mažesni kūrinėliai, kol 1890 parašo vieną stambesnių savo apysakų — *Viktutę.*

Tuo tarpu dar nuvažiuoja į Varšuvą bitininkystės pasimokyti. Grįžusi įtaiso bityną Užventyje ir pati juo rūpinasi. Šių Dievo gyvulėlių Marija neišsižadėjo ligi paskutinės dienos. Ir po mirties dar liko Židikų klebonijos sode keletas avilių, kuriais pasirūpindavo Marija.

1898 miršta tėvelis. Naujas smūgis į šeimos lizdelį. Ūkis tenka likviduoti. Marija su motinėle keliasi į Šiaulius, kur mokės jaunesnieji broliukai. Marija padeda broliukams, rengia vaikus į gimnaziją, moko ponų vaikus dvaruose ir tuo būdu uždarbiauja. Tuo pačiu metu ji padeda ir prastuoliams žmonėms: kaip *Vinco Stonio* panelė mokytoja rašo boboms laiškus į Ameriką, rengia vaikams egleles, vaidinimus, eina visur su patarimais.

Bet ir vėl Marijos gyvenimo takuose nauji spygliai: 1901

„Rinkoje pasirodžiusi knyga nori būti skaitoma. Rašytojas skiria savo kūrinį ne sau, bet skaitytojui, nors nežino, kiek jis ras atgarsio tarp skaitytojų. Gal vienas patekės ir nusileis tik savo laikotarpio ribose. Gal kitas savo laikotarpio ir visai nebus pripažįstamas, turės laukti paskesnių laikų dėmesio. Trečias gal ras atgarsio ir savo kartoje ir paskesnėje". (293 p.)

1. Juozas Brazaitis su Danute Augiene ir Gražina Babrauskiene 1952 metais Chicagoje. 2. Su dukra Maryte Matulioniene ir dukraite 1974 m.

miršta vyresnysis jos brolis Stepukas, jau VII klasės gimnazistas. Tai buvo be galo gabus berniukas: mokslus, muzikalus. Būdavo, vakarais, kai sutemsta, paims Stepukas smuiką, kad pradės improvizuoti sesers duodamomis temomis. Bežadė muzika buvo sujungusi broliuko ir sesers sielas daugiau nei giminystė. Paskaitykit tik apie *Senojo dvaro* Niką ir Irutę, suprasit, kokie gilūs buvo tos meilės ryšiai. Ir tuos ryšius nebylė mirtis perkirto vienu palietimu.

Lizdelis išdraskytas, paukšteliai atskiriami vienas nuo kito. Dar liko draugėje Marija su mylimąja motinėle, antru broliuku, sesele.

Bet neilgam...

Marija Pečkauskaitė jau rašytoja ir auklėtoja

Marija jau rašytoja ir auklėtoja. 1905 ji išvyko į Šveicariją, kur per dvejus metus klausėsi didžiojo auklėtojo Foersterio. Jo mintys nulėmė Marijos pedaginį darbą. Šalimais ji studijavo dar literatūrą. Tapo išmokslinta pedagoge rašytoja. Sugrįžusi į Lietuvą, po kurio laiko (1907) buvo pakviesta vedėja Marijampolės mergaičių progimnazijos, kurią laikė „Žiburio" draugija. Atitiko Marija savo darbą. Ji dirbo iki Didžiojo karo. Įsisukus karo viesului, visi galvatrūkčiais pasileido į Rusijos gilumas. Išsikėlė ir Marijos mokykla. Su ja, žinoma, ir pati vedėja. Tačiau palikti tas kraštas, su kurio vargais Marijos mintys buvo sutapusios, palikti motinėlę ir sesutę (antrasis brolis jau 1910 buvo miręs) buvo per skaudu. Ir aplinkiniais keliais per Latviją Marija prasiskverbė pro frontą ir sugrįžo į Lietuvą. Šiauliuose dar tebegyveno jos motinėlė ir sesuo — vieninteliai lizdelio paukšteliai. Prie jų pritapo ir Marija. Netrukus Marija su motinėle nusikėlė į Židikus. Bet laimės šypsnys galutinai išblėso iš Marijos veido. 1915 mirė jos motinėlė. Lizdelis išdraskytas, paukšteliai

išskridę ten, iš kur niekas nebegrįžta. Ir Marija ilgis tik amžinojo Grožio, amžinosios Tėvynės, kurioje vėl susitiks su išblaškytais savaisiais. „O aš — lizdelio mūsų paukštis paskutinis, pats vienas čia palikęs taip ilgai, skrendu pas jus, mamate, vis artyn, artyn... Netrukus plyš lėlutės — kūno vysčiai, siela — drugys auksinis — nulėks pas jus į lizdą. Tikiu: vėl kada nors paglostys mano veidą rankelės tavo švelnios, kvapios, kaip tos rožės, ir tavo liūdnos akys man šypterės laimingai. Prie rankų tų brangių pripuolus ilgioms lūpoms, kaip Tomas Viešpaties žaizdas kai palytėjo, sušuksiu laimėj skęsdama: Mamate mano!“

Lizdelis išdraskytas, paukšteliai išskridę...

Marijai nieko neliko sava tik viena sesutė Sofija. Prieš jos akis stojo tik artimo skurdas: skurdas materialinis ir dvasios. Ir kol pasieks Grožio tėvynę, Marija pasiaukoja visuomenės darbui. Savo nameliuose Židikuose įtaiso prieglaudą; globia našlaičius; pasakoja, dažnai vaikščiojus su pintinėle rankoje, lankydama vargšus, o ypačiai vaikelius. — Kaip „nesičiupinėsi“ su ligonimis, kaip nesirūpinsi, kad visur toks tamsumas, toks paprasčiausių dalykų nežinojimas.

Tamsumą ir nežinojimą ji stengias įveikti ir savo raštais. Prirašo ji daugybę gražių pasiskaitymų. Kas nesigroži jos Mėlynąja Mergele? Kam negaila vargšelės Irkos, kada ją tėvelis pameta, susidėjęs su svetima ponia, o mamytė Irką užmiršta dažnai kaip kokį žvėriuką, leisdama laiką su ponu svečiu? Kas nuoširdžiai neims šypsotis, kai Marija aprašo ciocią Karusią, kuri grybaudama žiūri pro žiūronus ir šaukia tarnaitę grybo išrauti; kai aprašo bočelį, kurs atgalia ranka čiupdavo saldumynus ir dėdavos į burną užsimerkęs, kad savo „vagystės“ nematytų?...

O labiausiai ji mėgsta vaikus aprašinėti. Ar rasti, kur gražesnius ir doresnius vaikučius, kaip Nika ir Irutė? Ar matėt gražiau ką mirus, kaip vargšė Kazelė. Ar rasit kur patriotiškesnį berniuką, kaip Antanėlis, kurs nori lietuviškai, o ne

rusiškai melstis? Ar rasit labiau mylintį savo kraštą, kaip Stonių Vincukas, kuris su ašaromis prašo tėvelį, kad grįžtų į Lietuvą iš auksinės Amerikos?... — Geručiai vaikai, jų širdelės kaip krištolas, bet vysta džiūsta, nes gyvenimo skurdas užstoja joms saulę.

Šalia gražiųjų pasakojimų Marija daug rašė į *Naująją vaidilutę, Lietuvos mokyklą* ir išvertė į lietuvių kalbą savo mokytojo profesoriaus Foersterio garsiuosius veikalus. — *Jaunuomenės auklėjimą, auklėjimą* ir *auklėjimąsi, Seksualinę etiką* ir *seksualinę pedagogiką*. Vyrai, skaitykit šitas aukos knygas pirmoj vietoj po Šventojo Rašto, išmoksit būti žmonėmis ar bent suprasit, ką reiškia būti žmonėmis. Ji pati juk buvo gražiausias žmogaus pavyzdys. Ji tuo nesididžiuoja, nesiskelbia. Net kada nori ją pagerbti, ji prašos, reikalaute reikalauja: palikite mane ramybėj; ką aš padarysiu, kad tiek daug „laukinumo" turiu. Prašo ją fotografijos — ji nesifotografuojanti jau seniai, nekenčianti savo fizionomijos. Ta kuklioji, tylioji darbininkė prašos, kad apie jos asmenį nieko nebūtų rašoma: spręskit, sako, iš mano darbų, kuriuos viešumon paleidau.

Jos darbai tikrai vertinami; vyriausybė pažymėjo, išskyrė ją iš kitų bent ordinu, paskyrė pensiją; mokslo įstaigos — Teologijos filosofijos fakultetas — suteikė jai garbės daktaro laipsnį.

Erškėčių keliu Marija perėjo per žmones, visiems gera darydama, ligi š.m. liepos 24 jos žemiškasis kelias buvo baigtas. Paskutinė stotelė — Židikų bažnytėlė ir smėlio kapai.

„Dabar visi jūs vėl drauge — lizdelį susukę ten, kame jau nieks neirsta".

Marija Pečkauskaitė yra viena tų šviesiųjų moterų, kurių giminės gyslomis teka bajoriškas kraujas. Šiandien bajoro vardą palydim dažnai su melancholišku šypsniu. O tai dėl to, kad jis primena daug dėmių, kuriomis bajorų luomas yra suteršęs lietuvių tautos kūną. Šitas bajorų luomo kaltes

atperka negausingas dabar susipratėlių to luomo atstovų. Bet gražiausi tų pasiaukojėlių žiedai yra bajorų moterys — Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Bitė, Šatrijos Ragana. Jos yra išperkamoji auka.

Šatrijos Ragana tačiau yra ypatinga anų moterų rašytojų tarpe. — Žemaitė temoka tik žvelgti į žemę ir kapstytis kaimo žmonių skurde, lupinėti opas; Lazdynų Pelėda savo veidą kilnoja vertikaline kryptimi: čia nusileis į gyvenimo skurdą, čia pakels akis į viliojančius miglotus tolius, ir pamačius, kokia praraja tarp žemės ir svajingų tolių, nuleis rankas ir tik skaudžiai sudejuos. Šatrijos Ragana laiko veidą atkreipus į Saulę. Ji jaučia gyvenimo skurdą, bet ji nedejuoja. Kas tas skurdas palyginti su Saulės šilumos srovėmis. Saulės spindulių pritvinus jos krūtinė, Saulės pasiilgimu žiburiuoja jos akys, Saulės spinduliais gaivinamai kitiems alsuoja jos raštai. Ji tikra vadovė į Kalnus, į Viršūnes!..

Kad jos keliais pasektume, o ją pačią kad kuo švelniausiai liūliuotų Viešpaties Grožio ir Meilės harmonija...

Marija Pečkauskaitė

Pečkauskaitė, Marija (1877.II.24 Medingėnuose, Telšių aps. — 1930.VII.24 Židikuose, Mažeikių aps.) rašytoja ir pedagogė, žinoma **Šatrijos Raganos** slapyvardžiu (LE XXII pažymėti gimimo metai 1878, žiūr. Šaltiniai. Red.).

Šeimoje ir gyvenime. P. gimė motinos dv. Medingėnuose, augo paskiau tėvų nuomotame Labūnavo dv., Telšių aps. Tėvas Anupras Pečkauskas buvo iš Mogiliavo gub. gudų bajoras, prisiėmęs lenkų kultūrą. Motina — Stanislova Šniukštaitė, žemaičių bajorė, taip pat lenkiškos kultūros. Marija P. augo drauge su seseria Sofija ir dviem broliais. Šeimos aplinką ji pergyveno kaip paukštelis lizdą. „Visa jos kūdikystė — auksinė, saulėta. Buvo be galo lepinama, ypač tėvo. Visa šeima karštai mylėjosi" (Vaižgantas). Charakterį jai formavo daugiausia motinos giliai krikščioniška dvasia. Krikščioniškai gyvenančiam žmogui buvo svetimas ano laiko luomų skirtumas, ir Pečkauskų vaikams nebuvo draudžiama bendrauti su kaimiečių vaikais, kalbėtis su jais žemaitiškai, nors namie kalbėjosi lenkiškai. Šeimoje klostėsi Marijos P. demokratiška, humanistinė dvasia, grįsta artimo meile.

Mokytis pradėjo namie. Kai šeima persikėlė į nuomojamą Užvenčio dv., nuo 1891 vaikus mokė stud. P. Višinskis. 1892 buvo paruošta ir įstojo į trečią klasę Petrapilio Šv.

Kotrynos gimn. Bet dėl silpnos sveikatos ir pinigų stokos turėjo grįžti į Užventį ir privačiai pabaigti gimnazijos kursą. 1895 dar baigė bitininkystės kursus Varšuvoje (išsp. pora knygelių apie bites). Užventyje P. Višinskis paveikė P. tautinį apsisprendimą ir paskatinQ aktyviai įsijungti į patriotinį sąjūdį, imtis plunksnos ir net davė jos pirmiems kūriniams kryptį. Iš pradžių P. rašė lenkiškai, Višinskis jos raštus vertė ir siuntinėjo *Varpui* bei *Ūkininkui,* iki ji pakankamai išmoko lietuviškai. Susimezgusios bičiulystės laiškuose Marija ir Povilas vienas antrą vadino „broleliu-dobilėliu", „sesutelelijėle". Jungiamus bendro sentimento ir bendros tautinės pažiūros juodu betgi skyrė pasaulėžiūros: P. buvo šaltas ir nepriimtinas P. Višinskio liberalizmas. Kai susipažino su kun. J. Tumu, P. raštai pakrypo į jo rankas, atsidūrė *Tėvynės sarge, Dirvoje-Žinyne,* vėliau *Vilniaus žiniose, Viltyje, Šaltinyje, Draugijoje* ir kitoj katalikų spaudoj; nepriklausomybės metais daugiausia rašė *Lietuvos mokykloj, Naujojoj vaidilutėj, Motery, Skaitymuose.*

1898 mirus tėvui, likusi šeima persikėlė į Šiaulius. P. vertėsi pamokomis bajorų šeimose. Višinskiui išrūpinus Žiburėlio (Motinėlės, žr. LE XIX, Boston, Mass., 1959. Red.) stipendiją, 1905 P. išvyko į Šveicariją pedagogikos studijuoti. Tris semestrus buvo Ciuriche, vieną Friburge. Šiuo metu ryšiai su Višinskiu baigėsi — jis 1906 mirė. Tolimesniam P. gyvenimui ėmė daryti didžiulės įtakos naujas žmogus — jos profesorius F. W. Foersteris. Jo pedagoginė sistema buvo artima P. dvasiai, ir jo idėjas ji pasisavino savo būsimai pedagoginei praktikai ir kūrybai. 1909 P. Vilniuje išlaikė mokytojos egzaminus ir buvo pakviesta į Marijampolės Žiburio mergaičių progimn. mokytoja ir bendrabučio vedėja. Prasidėjus I pas. karui ir progimnazijai išsikėlus į Rusiją, P. 1915 atvyko į Židikus, kur gyveno jos motina ir sesuo. Džiaugsmo čia turėjo nedaug, gyvendama išsiskyrimo su šeimos lizdeliu naujais įspūdžiais ir atsiminimais. Dar Šiau-

liuose 1901 buvo miręs vyresnysis brolis Steponas, 7 klasės gimnazistas; jau Vilniuje 1910 mirė ir jaunesnysis brolis Vincas, kurį pati Marija buvo paruošus ir į mokslus leidus savo pinigais, o Židikuose tais pačiais 1915 mirė ir motina, kuri, anot Vaižganto, buvo „beveik šventa, kantrybės ir išsižadėjimo idealas, visados visiškai sutinkanti su Dievo valia". Nebetekusi motinos, P. gyveno šeimos atsiminimais, kuriuos sudėjo *Sename dvare,* rašė laikraščiams, leido susirastą našlaitį, bet gabų berniuką į mokslus, ir miestelio gyventojai dažnai matydavo ją einančią su pintinėle pas skubios pagalbos reikalinguosius, nors pati gyveno svetimoje pastogėje, prisiglaudusi pas kun. K. Bukantą. Už nuopelnus Lietuvos pedagogikai LU Teol-filosofijos fak. 1928 suteikė jai garbės daktaro laipsnį.

Raštuose. Pirmas P. pasakojimas „Margi paveikslėliai" buvo P. Višinskio paskelbtas 1895 *Varpe* Šatrijos Raganos slapyvardžiu. Po eilės kitų smulkesnių pasakojimų ėjo laiškine forma rašyta apysaka *Viktutė,* 1903, *Vincas Stonis,* 1906, toliau alegorinė drama *Pančiai* ir jau nepriklausomoje Lietuvoje apysaka *Sename dvare.* Jos raštų Žinijos b-vė išleido 6 tomus 1928. Tarp jų yra pasakojimai ir pedagoginiai straipsniai; pedagoginių raštų svarbiausias *Motina auklėtoja* ²1936. Skyrium išleisti vertimai: Foersterio *Jaunuomenės auklėjimas* ²1926, *Seksualinė etika ir seksualinė pedagogika,* 1923, *Auklėjimas ir auklėjimasis,* 1928, *Kristus ir žmogaus gyvenimas,* 1931, *Mokėk gyventi,* 1934, H. Sienkevičiaus *Dykumose ir giriose,* 1921 (²1927—29).

Trumpuose pasakojimuose ir apysakose vaizduojami epochos būdingi ženklai — perėjimas iš dvaro į kaimą, iš bajoriškosios Lietuvos į valstietinę, iš lenkiškosios kultūros į lietuvišką. Dvaras ir bajoriška Lietuva rodoma trejopa. Vieni dar gyvena senojo idealo, unijos, svajonėmis, nepajėgdami naujo gyvenimo nei priimti nei suprasti. Antri nebeturi jokio idealo, išskyrus rūpestį gerai laiką praleisti, be darbo,

vaišėse, medžioklėse, oportunistiškai pataikaudami valdžiai. Treti eina su naujo gyvenimo srove — demokratinės dvasios, lietuviškos kultūros, įsijungdami realiu švietimo, labdaros, ūkio gerinimo darbu. Pirmuosius bei antruosius ryškiausiai rodė su ironija apysakaitėje *Dėl tėvynės,* 1908. Trečiųjų augimo ir įsiliejimo į naują gyvenimo procesą rodė *Viktutėje,* o reali jų veikla pasirodė *Sename dvare.* Liaudies gyvenimo mieliausi P. veikėjai yra vaikai, jų veržimasis į mokslą, žmoniškumą, pasiaukojimas dėl kitų. Labiausiai tai parodė *Vincas Stonis, Iš daktaro pasakojimų,* 1907. Suaugusiųjų valstiečių eilėje originaliausias ir įdomiausias *Sename dvare* Levanarda, kurį jo gyvenimo filosofija padarė dievdirbiu ir knygnešiu.

Gyvenimo medžiaga P. kūryboje ne daug kuo išsiskiria nuo kitų ano meto moterų rašytojų. Tačiau ji labiau už kitas į tą medžiagą įaudė autobiografinį elementą. *Viktutė* — pačios autorės tautinio susipratimo kelias. *Sename dvare* — jos šeimos gyvenimo kronika, kurioje atpažįstamas tėvas, motina, broliai ir ji pati. Visa ano veikalo atmosfera yra supoetinta, sulyrinta autorės vaikystės dienų atmosfera.

Dar labiau iš kitų P. išsiskiria auklėjamąja atmosfera. Rašytojos pedagoginėje sampratoje yra tikėjimas žmogaus privalomu ir galimu tobulėjimu. Tobulėjimu pagal krikščioniškojo gyvenimo idealus — Dievo ir artimo meilę, kurie šakojasi į asmens religingumą, patriotizmą, moralinį taurumą, demokratiškumą. Kelias į tas ugdomąsias vertybes eina per savas nuolatines pastangas, per atsisakymą, nusigalėjimą, pasiaukojimą vardan aukštesnių vertybių. Simboliškai tai išreiškė šūkiu: „į kalnus, į viršūnes!" O veržimąsi į „kalnus" ir gundymus pasilikti pakalnėse — alegoriniuose dramatiniuose *Pančiuose.* Asmens tobulėjimą lengvina ugdomoji aplinka. Pagrindinis jos faktorius — šeima, ypačiai motina. Šeimoje sudaromas asmens idealas ir pirmosios sąlygos tam idealui siekti. Tokia šeima yra *Sename dvare,* ir

priešingai — *Irkos tragedijoje* kūdikį ištinka pirmi moraliniai smūgiai, kai šeima nėra jai jokia atrama. Asmuo, vykdydamas savyje numatytą idealą, veikia teigiamai ir savo aplinką *(Mėlynoji mergėlė, Anuo metu)*. P. daugiau rodė asmens kilimą į kalnus, ne atvirkščiai. Dėl to jos pasakojimų saulėlydinė giedra ją artina labiau su Vaižganto dienovidiniu optimizmu, nei su kitų moterų rašytojų apniukusia atmosfera.

Praeinamos ir pastovios vertybės. Tautinio atgimimo epochos reikalavimai literatūros veikalui buvo kuklūs. Užteko, kad veikalas kurtų vaizdus, kuriuose senojo gyvenimo tradicijos rodytųsi atsilikusios, ir naujojo gyvenimo vaizdus, kurie patrauklia nuotaika keltų toliau tautinį susipratimą. P. pirmieji pasakojimai toki ir buvo. Tautinio susipratimo naujų kelių ji netiesė, bet ji įsijungė į epochos literatūrinę srovę, kurioje buvo Maironis, Vaižgantas, Pietaris. Tačiau ji nemėtė ugningų poleminių šūkių. Ji kūrė atmosferą be kovos ir frazeologijos, bet su gyva tikinčia dvasia, kuri davė skaitytojui tautinės, religinės, moralinės šilumos. Gal dėl to ir P. *Viktutė* nesulaukė tokios audros kaip Maironio *Terp skausmų į garbę* ar V. Pietario *Keidošių Onutė.*

Nauji literatūriniai reikalavimai atėjo, spaudą atgavus: daugiau psichologinės tiesos, daugiau estetinio grožio. P. ir šiame laikotarpyje liko gyva, neatmesta. Nors vadovaujamojo vaidmens literatūriniame gyvenime neturėjo, tačiau skaitytoją ir dabar ji veikė savo pasakojamo įvykio paprastumu, neperkrautu gamtos vaizdais, bet vedančiu į psichologinius veikėjų pergyvenimus ir sušildytu emocija. Šiame laikotarpyje labiausiai ir vertinami tos rūšies veikalai — *Irkos tragedija* ir *Sename dvare.* Nors pastarajame veikale temos suplaukė tos pačios kaip ir pirmame laikotarpyje, tačiau joms buvo duota tokia meninė forma, kuri patenkino naujo laikotarpio skaitytoją, reikalaujantį literatūrinio grožio. Patenkino jį ne tiek epinis P. vaizdavimo grožis — ne sukta

fabula, ne ryškūs charakteriai, bet nuotaika. Švelniais perėjimais su kiekvienu veikėju ar jų naujomis situacijomis liejosi kiti nuotaikos tonai — idilė su besiginčijančių kaimynų teismu ar bajorų medžiokle, skardus humoras su ‚bočelio' pajudėjimu, ironija su ‚ciocės'· Karusės rūpesčiais, elegija, virstanti vis pakilesniais meilės himno garsais dievadirbio Levanardos istorijoje, o mamatės pavidale ir su ja susijusiose scenose elegija pakyla iki metafizinės mistikos. Tačiau neaptiksi joje tragiškų tonų. *Sename dvare* nėra jėgų, kurios prieštarautų viena kitai ir aitriai tarp savęs kovotų. Gyvenimas tėra nuolatinis ėjimas pirmyn. Šitokis ėjimas pripildo asmenį dvejopos nuotaikos — pavargimo, o iš kitos pusės vidaus pasitenkinimo, kuris kyla iš atliktos pareigos pajautimo. Nuotaika yra viena iš svarbiausių ryšių atskiriems valstiečių, bajorų-dvarininkų kasdieninio gyvenimo vaizdams. Tik tik pajaučiamo paslaptingumo akordais nuskamba pirmosios eilutės su baltų žiedų sidabrinėmis akimis, kurios žvelgia į veidą aname įsisvajojusiame, įsikvepėjusiame sode ir pro įvairiausių variacijų crescendo nuotaika išvirsta beethoveniško likimo simfonijos nuotaika, kada nežinomi pirštai iš tamsos pabarbena į langą ir pašaukia į anapus — susijungti amžinoje meilėje su mamate... Tame pakilime veikalas ir nutrūksta, nelyginant Baranausko *Anykščių šilelio* poema. Tai romantikų mėgstamas literatūrinis kelias Europoje. Ir *Sename dvare* apysaka yra ryškiausias lietuvių kūryboje to grynojo literatūrinio romantizmo pavyzdys ir viršūnė. Romantizmo savo personažais, nuotaika, kompozicija, stiliaus muzikiniais bei spalviniais efektais, žadinančiais nuotaikas. Tokis jis buvo priimtas savo epochoje, tokis ir pasiliks lietuvių literatūros istorijoje.

Sename dvare

Siela vis nerimsta... Jai ilgu plačiojoje žemėj,
jai dieną ir naktį tikroji vaidinas tėvynė.
Ak grožio anojo čia atvaizdas menkas, nublankęs,
Ak tonų anųjų čia atbalsis silpnas, netikras (37 p.).

Sename dvare apysakos fabula sunku atpasakoti — tai beveik be fabulos dalykas, lygiai kaip esti be kurios ypatingos fabulos ir patsai dvaro gyvenimas. Kasdieninius darbus pamargina čia tik svečių vizitai, tik kokios pramogėlės. Iš tų dvaro svečių, iš artimai susijusių su dvaru žmonių sudaryta ištisa margaspalvių tipų mozaika. Mozaika — bet jos elementai yra harmoningi tarpu savęs, nes sudėti į tą patį dvaro gyvenimo foną ir apšviesti tos pačios romantiškos nuotaikos spinduliais.

Sename dvare žmonių esama visokių: ir bajorai, ir valstiečių vienas kitas pasitaiko. Jie gyvena tą laikotarpį, kada Lietuvos gyvenime jau ima rodytis naujos lietuviškumo idėjos. Vieni bajorų palieka ištikimi antilitvomanai, kiti jau besišypsą ir besigrožėją žemaitiškos kūdikystės atsiminimais. Net naivusis bočelis, jau išėjęs visa savo psichika iš realaus gyvenimo, brangina Lietuvos istoriją ir žemaitišką kalbą su dainomis. Treti — kurie ne tik palankiai sutinka naująją srovę, bet nori prie jos ir prisitaikinti, patys kurti

naujais pagrindais tautinę kultūrą. Tai mamatė, Jonavičius ir dar galėtume pridėti vaistininką.

Visuomeninis čia rašytojos idealas — kad bajorai įeitų į naująjį gyvenimą, pasilikdami aristokratai savo dvasia, o demokratai darbo pamėgimu · ir valstiečių meile. Tomis mintimis mamatė mėgina prabilti ir į bajoraites.

Šatrijos Ragana nepasmerkia viso bajorų luomo. Ji myli ir juos, lygiai kaip liaudį. Ir liaudy ir bajoruos ji randa taip pat ir ydų. Ji norėtų abiejų sutartinio darbo. Bet kada įsižiūri į pačius bajorų darbus, kaip jie pasitinka naują laiko dvasią, tai tų jų darbų visai nematai. Daugelis nepriešingi naujam judėjimui, bet neturi drąsos ir iniciatyvos prie jo prisidėti aktyviu darbu. Net naujojo gyvenimo atstovas Jonavičius ir tas, nepaisant jo teigiamo nusistatymo, neparodo, kad jis savo darbais eitų su naująja kryptimi. Tik mamatės šviesi statula šmėkštelia vargdienių pirkiose su pagalbos ranka, su užuojautos žodžiu. Mamatė, krikščioniško idealizmo vedama, pati visko atsisako, kad tik savo artimui padėtų, tačiau ir vėl — ji tokia rezignavusi, tokia svetima šiam realiam pasauliui, jog atrodo iškilusi čia, kaip trapi puiki šiltosios žemės gėlė tundroj. Ji čia tik paskutinis paukštis to lizdelio, kuris buvo susuktas sename dvare ir iš kurio plėtėsi sena kultūra ir tradicijos. Vadinas, ir ji nepajėgs įsigyventi į naujas sąlygas.

Taigi visas šitas dvaras su jo gyventojais ir svečiais yra, tarsi, senoviškų tradicijų sala, kurios dar neišgriovė naujų laikų idėjos. Bet jauti, kad jis ir nebus išgriautas, o naujoji dvasia tik apsems jį iš visų pusių, ir dvaras paskęs su visais savo gyventojais — bus nugrimzdęs dvaras.

Kol kas čia tebėra tie paskutiniai senosios kultūros mohikanai. Jie paskutinį saulėleidį gyvena. Ir autorė juos palydi su tokia meile, kaip to saulėleidžio paskutinius spindulius — dėl to, kad jie paskutiniai. Nyksta jie, kaip ir Vienuolio „vėžio“ suėstas ponas, prieš galą susitaikindamas

su naująja dvasia, bet negalėdamas ąja gyventi. Dar tebėra, bet sudūlės ir senasis dvaras, kaip Lazdynų Pelėdos „Naujojo tako“ dvaro griuvėsiai.(1)

Mamatė, dvaro ponia, yra centrinė figūra; idealistė, romantikė, svajotoja, su realiu gyvenimu nenorinti nieko bendra turėti. Nuobodžios jai yra šios žemės giesmės. Čia „viskas taip paprasta, paprasta: nebėra milžinų“, o jos siela veržias ten, „kur balti kalnai, mėlyni ežerai. Kalnai, kurie saulei į akis žiūri ir taip aukštai pakilę nuo žemės klonių“. Tuo tarpu ji, mamatė, verčiama būti realaus gyvenimo žmogum: dvaro šeimininke. Ji prikalta prie žemės, prie to, jos supratimu, nublukusio Grožio atvaizdo. — Čia, man rodos, yra josios asmens tragizmas, ypač kad ji pati supranta, jog susirišti su šiais „atvaizdais“ yra josios visuomeninė ar šeimos pareiga. Kentėdama, bet sava valia ji pareigai pasiduoda. Pareiga normuoja visus mamatės pasielgimus; pareiga jai aukščiau už malonumą.

To idealistinio dorovingumo šviesoj paimti ir kiti apysakos dalyviai. Žmogiškosios aistros, prisirišimas prie gyvenimo, kova dėl žemės gerumų apysakos veikėjų nekamuoja, nes „visos šios žemės giesmės“ yra niekis. Nėra dėl ko kovoti. Į visus žemiškuosius siekimus pažvelgiama tik su pasigailėjimu, užuojauta, su prielankia šypsena. Dėl to visas šio dvaro gyvenimas atrodo viena rimtis, santaika, kiekvieno pasitenkinimas savimi, be jokių kovų (išskyrus pačią mamatę) — pilna harmonija. Nuoširdus ir naivus atrodo mums senas klebonas, nuoširdus ir naivus bočelis, toks pat pusiaušventuolis Levanarda, toks pat pagaliau Lietuvos žemę pamilęs Šmulka, naivus ir ponas Boleslovas. Visi su savo ypatumais sutaria, sugyvena ir randa pasitenkinimą. Dėl jų žmogiškųjų aistrų nekyla jokios stipresnės kolizijos. Net ciocios „pletkai“ ir pavydas pradingsta bendroje rimties ir, sakytum, poilsio harmonijoj, „susitaikinimo šventėj“.

Kilnus dorovingumas, gėrio idealas, kartais susipina su

estetiškuoju nesuinteresuotu pasigėrėjimu, grožio idealo pasiilgimu. Grožis autorei — tai Dievo nujautimas; ir pro gamtos reiškinius prasiveržia grožis. Gėlės — mamatei tai žemės džiaugsminga šypsena ir šitas nesuinteresuoto grožio pasiilgimas verčia kartais grožėtis net tais objektais, kurie, rodos, nesutaria su gėrio idealu. Antai, Irutė veržias į Domeikienę, visai nepaisydama, kad ji tinginė, kad išlepėlė, dabita, kad... Ją vilioja Domeikienės gražumas, linksmumas. Vilioja spontaniškai — kaip kiekvienas grožis. Dėl gražumo mėgsta ją ir mamatė. Arba vėl: vaikų sieloj „nemažina grožio meilės" klebono pamokymai nemylėti dykaduonio. Vienas jam atsakymas: jis gražus, „savo asmeniu jis suteikia mums džiaugsmo". Ir pati mamatė nepasijunta, kaip, pagauta grožio pasiilgimo, pamiršta prie pianino ir savo taip uoliai einamas pareigas. Šitas estetizmo ir kietos pareigos praktinio bei moralinio gyvenimo subtilus susidūrimas yra šiuo atveju charakteringas.

Gėrio ir grožio vedamosios idėjos visai neslepiamos; jos sąmoningai įvedamos ir taip psichologiškai perteikiamos, kad jas jauste jauti, gyveni, o ne samprotauji. To pasiekta ir savotišku vaizdavimo būdu, dvilypių tų pačių reiškinių įspūdžiu. Dvarininko duktė Irutė pasakojas, kaip ji pergyvena, kaip jai kas atrodė, o šalimais eina jos mamatės dienoraštis, kuriam reflektuojami tie patys reiškiniai. Ir tų pačių įspūdžių parodymas per dvi prizmes, per dvi gyvas sielas — suaugusio ir vaiko — yra viliojantis.

Jau pradžioj buvo suminėta, kad kokios stipriai išplėtotos fabulos čia nėra. Epizodai po epizodų, nieku tarpu savęs nesusieti. Planingumo, vientisumo, nuosakumo, kurių paprastai mėgstam pasidairyti beletristikos veikaluos, — vargu čia ir reikalauti begalima. Sutvarkydama, supindama fabulą, sustiprindama intrigas, autorė gal būtų davusi daugiau episkumo. Bet taip padarius dingtų *Senojo dvaro* specifiniai pažymiai. Čia neverta susidomėti gyvenimo intrigom,

čia reflektuojami tik įspūdžiai, gyvenimo reiškinių įspausti žmogaus sielon, kuri jaučias kalėjime ir trokšta išsprukti. Dėl to lyrizmas, man rodos, yra savingoji veikalo žymė, kuris ypatingai išsilieja mamatės dienoraščio lapuos. Tasai lyrizmas, berods, iškyla kaip tik laisviau atskirais fragmentais nei nuosakia fabula. Dėl to reikalauti šios rūšies apysakoj nuosakios, be kokių distrakcijų fabulos, kažin ar būtų racionalu.

Vadinas, išeina ne tik veikalo nuotaika, bet ir jo kompozicija romantiška. Kaip ne vienas romantikų neištesėdavo savo veikalų baigti, taip lygiai galėtume manyti, kad ir *Sename dvare* nėra baigtas, o tik staiga nutrauktas.

Stilius, patsai žodžių ir vaizdų parinkimas turi taip pat romantiškumo ypatumų. „Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalnų stovi seno dvaro medinis rūmas", pasakiškai prasideda dvaro istorija. Pasakos, vaidinimai, mirties šešėliai, liūdnas meilumas, baltai melsvos spalvos, mėnesienos vakarai, slaptingas miškas — tai įvykių dekoracijos.

Romantiško slaptingumo skraistė uždengia pagaliau nuo mūsų akių visus veikėjus ir gilioj kontempliacijoj iškelia amžinuosius idealus ir amžinuosius klausimus, kurių „pilna siela".

Šatrijos Raganos *Sename dvare*. Apysaka. Žinijos bendrovės leidinys, 1928, 244 pusl., kaina 4,50 lt.

Raštai III

Ideologija tokia pat, kaip *Sename dvare*. Tas pats ilgesys Amžinojo Gėrio ir Grožio; tas pats paneigimas žemės, to nublukusio Grožio atvaizdo, reikalų; tokis pat susirūpinimas savo kraštu. Dorovinis grožis tat ir tėvynės reikalai yra du svarbiausi motyvai, apie kuriuos pinasi visas šitų apysakaičių pasakojimas. Pirmasis dominuoja „Našlaičių ašarose", „Brėkštant", „Pančiuose", „Kraity", pagaliau „Mėlynojoj mergelėj", „Dėl tėvynės" ir „Anuomet" liečia atbundančios lietuvių tautos laikus. Šituodu vaizdeliai lyg ir papildo vienas antrą, yra, tarsi, dvi Lietuvos veido pusės: kaimo ir dvaro. „Anuomet" vaizduoja spaudos draudimo metą ir parodo, kaip į jį žiūrėjo kaimas. Kaimas nusistatęs sveikai, teigiamai į knygų sąjūdį. Tuo tarpu „Dėl tėvynės" apsakymo dvarininkai tame lietuviškumo kilime įžiūri tik gaisrą, sukurtą „tėvynei" Lenkijai sudeginti. Bet patys bajorai jau išsigimę; jie, išskyrus vieną kitą, net nesiryžta jos gelbėti: — kad dega, tad jau neišgelbėsim; reikia tad bent paskutines valandas gerai sunaudoti, — ir šaunus bajorų atstovas pasiūlo... vintą sulošti. Idiliškojo „senojo dvaro" nebėr.

Iškeldama pirmajame šios grupės vaizdely kaimo nusistatymą dėl valdžios pastangų visa ką rusinti, autorė pastato

ir kitus rašytojus dominusį klausimą: kaip lietuviai, pakliuvę į rusų kultūrą, nutausta. Šatrijos Raganos Kostis, Peterburgo „okalotočnas“, iš mažens lietuvis ir katalikas, net primityvus mistikas, tekęs rusų gyvenimui, nenustoja savo tikybos. Ima jam blėsti pamažu tik tautinis pasąmonis, bet, parvykęs atostogų į savųjų tarpą, jis atsigauna ir atvirsta į tuos lietuvius, kurie nesibijo dėl knygų pakentėti. Ypač jį suriša su savo kraštu ir konkretus veiksnys: Rožełės meilė. Tuo tarpu Lazdynų Pelėdos Jonaitis įklimpsta į rusų gyvenimą, o rusės moters meilė jį visai atima Lietuvai. Š. Ragana neduoda tiek pesimizmo; ji, taryt, negali suprasti, kaip lietuvis gali išsižadėti savo tikėjimo ir savo krašto.

Vienuose dalykuose alegoriškais vaizdais („Brėkštant“, „Pančiai“) iškelia bendrai metafizinius klausimus apie blogumą žemėje, apie žmoniškumo kėlimą, kituose autorė paliečia ir kai kurias specialias visuomenės dorovės opas. Štai „Irkos tragedijoj“ randa vietos šeimos klausimas. Šeimos nesantaika, persiskyrimas, ar gal kuris kitas šeimos lizdo išdraskymas čia visu sunkumu užgriūva mergytę dukrelę Irką, kuri instinktyviai jaučia, kad prisimetėlis meilužis iš jos paveržė motinos meilę, ir dėl to ji instinktyviai jo nekenčia. Jos vienintelis bičiulis beliko senas šuo; veidas jai giedrėdavo, kai prisimindavo tėvelį, kuris taip ją kitados mylėjo ir kurio ji jau seniai nesulaukia iš Kauno parvažiuojant. Slaptomis bėga pas tėvą, bet džiūgavimu ir meile prasivėrusias jos lūpas užčiaupia tėvo krėsle sėdinčios nepažįstamos jai ponios rūstus žvilgsnis ir kartūs žodžiai. Skaudus nieku nekaltos mergytės nusivylimas! Toji tragedija — šeimos pakrikimo padarinys.

Bet autorė, kiek sentimentaliu būdu, parodo ir idealistiškos tarp vyro ir moters meilės prošvaistę. Jinai čia, taryt, sprendžia erotinės meilės dorovinę vertę. Tai Miriam ir Jurgio meilę „Mėlynojoj mergelėj“.

Kai studentas Jurgis, apygirtis, lydėjo savo šokikę į na-

mus, kaip jo galvoje ūžė girtas svaigulys, kai jisai mintimis kartojo „gamtos dėsnį" — geidžiu ir tenkinuos — ir žinojo, kad nepasitenkins nulydėjęs savo šokikę iki jos buto slenksčio, bet peržengs tą slenkstį, — staiga iš pajudintos dėžės iškrinta mėlyno rūbo skiautelė. Ji primena Jurgiui jo idealiąją su Miriam meilę, kuria juodu buvo pasikeitę ligi mirties ir po jos. Ir šviesus jo mylimosios paveikslas sugrąžina jį į tikrąjį kelią. Visą gyvenimą toji meilė jam buvo saulė dorovinio gyvenimo miglose. Aišku, tokiu dorovės sargu tegal būti tiktai tikroji meilė, o „tikroji meilė yra viena, nekintanti, nes prasideda ir baigiasi Tame, kurs yra amžinas. Viskas kita — tai baisioji Afroditė Pandemos". Taip, rodos, sprendžia tą klausimą autorė. Ta Afroditė juo baisesnė, kad laisvą, idealistą, žmonijos geradarį Adomą ji, Karalienės pavidalu, su savo raudonom rožėm supančioja („Pančiai"); supančioja tą, kurio nepajudino nei siūloma garbė, nei turtai, nei pagaliau motinos ašaros. — Čia jau pasakyta vedamoji mintis „Pančių", sudraminto simbolinio ar net alegorinio ideologinio veikalėlio.

Duodama apsčiai idėjinio turinio visuose čia minėtuose kūrinėliuose, formos bei poetinio apdirbimo atžvilgiu bene geriausiai autorė bus parašiusi „Irkos tragediją". Tai lygiai toks pat įvykių reflektavimas per mažos mergaitės sielą, kaip *Sename dvare*. Mergaitės nusivylimo prieita laipsniškai subtiliais, švelniais niuansais.

Gana lengvos formos ir nuoširdi atrodo ir Šv. Panelės legenda, pradėta rašyti net liaudišku stilium.

Šatrijos Raganos (M. Pečkauskaitės) *Raštai III*. Žinijos bendrovės leidinys, 1928. Brėkštant, Našlaičių ašaros, Pančiai, Anuomet, Irkos tragedija, Dėl tėvynės, Kraitis, Mėlynoji mergelė. 268 pusl., kaina 4,50 lt.

Raštai IV

Šitame tome yra šeši dalykai: „Vincas Stonis“ „Į šviesą“, „Iš daktaro pasakojimų“, „Pasitaikė proga“, „Petrukas ir Marytė“, „Dirbkime“. Jie nevienodo didumo, bet visi yra vienos dvasios ir minties: auklėjamosios, dorinamosios nuotaikos. Kaip ir pirmuosiuose tomuose, autorė čia pasirodo ir literatė ir pedagogė. Didaktikos net daugiau nei dailiosios kūrybos. Tačiau ir didaktiniai pamokymai negali būti primesti vaikui iš viršaus, o turi išplaukti iš jo paties sielos gelmių. Autorė tą žmogaus sielą gerai pažįsta; dėl to ir literatūros atžvilgiu dorinamoji tendencija Š. Raganos raštuose mums atrodo nuoširdi, visai neslepiama, psichologiška.

Visų apysakėlių ir vaizdelių patys įžymieji veikėjai yra mokyklos amžiaus berniukai ir mergaitės. Bet „mažųjų pasauly“ nėra beveik nė vieno palaidūno, iškrikėlio vaikezo. Visi čia vaikų paveikslėliai nupiešti meilinga ranka: visi vaikai trokšta mokslo šviesos ar nori pasiaukoti visuomenės gerovei vardan Dievo Motinos ir artimo meilės. Vieniems pavyksta prasimušti į mokslą („Vincas Stonis“), kiti žūva gyvenimo skurde, negavę savo idealų įvykinti („Į šviesą“, „Iš daktaro pasakojimų“).

Didžiausia šio rašinio apysaka yra *Vincas Stonis*, išleista dar 1906 m. Ji buvo taikyta anų laikų kaimo visuomenei, kad

ji pamiltų savo gimtąją žemę ir mokslo šviesą. Tai ištisa patriotizmo ir dorovės mokykla, ir šiandien įdomi kiekvienam auklėtojui. Įdomi ir mokomąja medžiaga ir metodais. Patriotizmui kelti vartojamas tas pats senasis principas, kurio laikėsi visi mūsų istorijos šimtmečiai: pastatyti prieš akis garsingus lietuvių praeities žygius. Tam reikalui šalia pagrindinės intrigos įpinami epizodai apie Živilę, Karžygę Mergelę, Vilniaus įkūrimą ir kt. Be abejojimo, jie patriotiškai nuteikia, dėl to mūsų mokyklų chrestomatijų sudarytojai tuos patriotiškus *Vinco Stonio* epizodus yra pasiskolinę savo chrestomatijoms. Antra vertus, tie epizodai žymiai apsunkina fabulą, sustabdo intrigos plėtojimąsi, pasakojimą daro neveiksmingą. Tai mūsų laikų priekaištas šiai apysakai literatūros atžvilgiu, bet anais laikais, kada buvo rašomas šis dalykas, literatūra turėjo daugiausia pritaikomosios reikšmės: minėtajam patriotizmui ir apsišvietimui kelti. O šitiems tikslams Šatrijos Raganos apysakaitės yra gražiausiai nusisekę dalykai, reikšmingi ir šiandien.

Ketvirtasis tomas geriausiai tinka kaimo ir ypačiai mokyklos jaunimui. Jį turėtų įsigyti kiekvienas mokyklos ar jaunimo knygynas.(1)

Šatrijos Raganos (Marijos Pečkauskaitės) *Raštai* IV tom. Žinijos b-vės leidinys, 1928. 232 pusl. kaina 4,50 lt.

JONAS BILIŪNAS

Rašytojo išsivadavimas:

BILIŪNAS LAIŠKUOSE

Menininkas yra tikrai savo laikų sūnus, bet vargas jam, kada jis yra sykiu ir jų auklėtinis ar net lepūnėlis.

Fr. Schilleris

Schillerio giliai pagalvota. Menininkas yra laiko veidrodis. Jame pasikartoja dalimis tie tūkstančiai ir milijonai, kurių tarpe jisai gyvena. Jų dvasią ir kūną pažįsta. Jų prakaitu pats prakaituoja.

Tačiau menininkas yra aukštesnis vienu atžvilgiu už visus tuos milijonus. Jo pažinimo ir kūrimo galios yra stipresnės. Jis suvokia tiesioginiu intuityviu įžvelgimu. Jam dėl to gyvenamosios epochos veidas gali būti aiškesnis nei aniems milijonams.

Taigi menininkas yra visuomenėje ir vis dėlto aukščiau visuomenės. Ir juo aukščiau, juo savarankiškesnė jis yra asmenybė. Didieji menininkai paprastai nesiduoda suliejami griežtai tik su viena epocha, viena tauta, viena grupe. Laiko ir grupės idealuose jie nesutelpa, nors juos ir išreiškia. Tai dėl to, kad jie turi savo individualius palinkimus, kurių tenka klausyti. Individualūs palinkimai kartais esti tokie stiprūs, kad, jų traukiamas, menininkas pasielgs prieš visuomenės,

kurioje jis išaugo, tradicijas ir dvasią. Atsiduria dėl to menininkas draminėj situacijoj, kada iš jo laukiama ar reikalaujama tokio žygio, kuris derintųsi su jo visuomenės nusiteikimais, bet jau nebesiderina su jo paties linkimais.

Nusileisdamas visuomenės norui, jis galėtų kurti taip, kaip ji laukia. Tačiau ta kūryba jau nebe kūryba. Ten nebus nuoširdaus pergyvenimo, tikros ugnies, kuria sužioruotum, meno kūriniu besigėrėdamas. Kūrybos nebus, nes menininkas nebus pats su savim vieningas. O veidmainys neįeis į dangaus karalystę, neįeis jis nei į kūrybos sferas. Kada gerasis Šlavantų tėvelis ragina kun. Vasarį religines giesmes rašyti, mes suprantame Vasarį, kad jis negali rašyti — jis neturi tos dvasios; jame kita dvasia, o veidmainiauti poezijoj negalima. Norėdamas būti nuoširdus ir ištikimas pats sau, menininkas ne kartą gauna pakelti tylų ar triukšmingą konfliktą tarp savo individualumo ir jo artimiausios visuomenės. Čia ir iškyla aikštėn menininko, taip sakant, vadavimasis.

Tiesą sakant, tai ne tik menininko vadavimasis, bet ir apskritai stipresnės asmenybės gauna tai pergyventi. Tik menininke tai lengviau pastebim.

Dažniausiai tokių konfliktų su savo laiko visuomene ir sykiu su pačiu savim pasitaiko pereinamaisiais momentais, dviejų epochų angoje. Menininkas greičiau veržiasi į naują epochą, pralenkdamas visuomenę. Jis pasijunta nuo jos atitrūkęs; pajunta atitrūkstąs pats nuo savęs, susiformavusio ankstesnės epochos atmosferoje.

Lietuvių gyvenime tokia epocha yra atgimstančioji Lietuva, kurioje šviesuomenės ideologija keleriopai griuvo ir iš naujo kūrėsi: tautiniu atžvilgiu vadavosi iš tradicinės lietuvių lenkų unijos į savaimingą, autonomišką, pagaliau nepriklausomą lietuvį; socialiniu atžvilgiu vieni orientavosi į marksistinę luomų kovą, kiti į krikščionišką socialinį solidarumą; religiniu atžvilgiu vieni jautėsi išsivadavę liberalizme, kiti vėl vadavosi iš liberalizmo į aiškią konfesinę religiją.

Šituo laikotarpiu, su 20 amžiaus pirmuoju dešimtmečiu, randam plečiantis jau ir meninę sąmonę. Čia randam dėl to ir naują vadavimosi sritį: vaduojasi menininkas iš visuomenininko. Randam čia užkastą žmoguje rašytojo humanisto talentą, tačiau visuomenės įtakoje jis ima tarnauti epochiniams socialinės kovos reikalams. Tik šioj srity talentas nesiduoda nuraminamas, ligi po gilios vidaus kovos iš socialinės kovos visuomenininko išsivaduos rašytojas humanistas.

Tai Jonas Biliūnas, kuriam ir teko stovėti dviejų epochų angoje. Šitą jo dvasios kovą dėl rašytojo išsivadavimo pasekšim, remdamiesi jo laiškais Višinskiui, paskui ypačiai Jurgiui Šauliui (Vaižganto muziejus, Tumo nuorašai, F 342).

Biliūnas vienas iš tų, kurie anksti pasidarė skelbėjais ir veikėjais socialinės kovos marksistinės ideologijos šviesoje. Socialinio klausimo kovotoju Biliūnui nesunku buvo tapti. Dar namie išmoko pajusti luominį skirtumą ir stoti skriaudžiamųjų pusėj. Mažumėj girdėjo iš tėvų apie sunkią buvusių baudžiauninkų dalią. Jis čiupinėjo gumbuotą pono lazdą, glosčiusią tėvo pečius už dobilų kuokštą; jis įsivaizdavo tuos dobilus, tas išalkusių jaučių akis. Jis girdėjo apie žmogų, kuris ėjo vogti į pono klėtį iš to vieno bado, iš noro apsaugoti nuo bado vaikus. Socialinės būties vaizduotojui tai buvo intuityvi užuomazga. Tolimesnėje gyvenimo raidoje bereikėjo tuos pradus tiktai paversti sąmoningais nusiteikimais. Daugiausia čia padarė mokykla. Jei ji nebūtų buvusi Liepojoj — gal ir kitokiais niuansais būtų ėjusi Biliūno dvasios evoliucija. Liepoja vokiečių kultūros centras. Mokykloj aiškiai buvo remiami vokietukai, baronukai. Tik kad jų vienų neužteko mokyklai išlaikyti, teko prisiimti ir latvių, ir net lietuvių. Lietuviai atsidurdavę trečioj eilėj, lyg posūniai. Kas gali darytis mokinio širdyje, jautresnėje už suaugusio dvasią, kada jis mato save telaikomą menkesniu žmogum jau vien dėl to, kad jis ne to luomo! Ne be reikalo tėvas pasakojo apie ponų skriaudas... jos ir dabar tebegyvos...

Reikia tik žiežirbos ir krypties pastūmėti tokiems jauno žmogaus nusiteikimams į akciją. Marksistinė literatūra Biliūną įsąmonino, ideologiškai pagrindė protestą ir kovą prieš visų darbo žmonių skriaudėjus. Liepojoj buvo stiprus marksistų sąjūdis. Marksistiškai ten nusiteikė ne vienas lietuvis, kuris labiau gravitavo į Kuršą. Ir Biliūnas tapo aktyviu kovotoju dėl socialinio idealo, suprasto marksistiškai. Jis automatiškai įsijungė į anksčiausiai Lietuvoj susiformavusią socialdemokratų partiją.

Socialdemokratai darbo žmonių gerovės priešais laikė ir religiją bei jos atstovę Bažnyčią. Darbo žmonių priešams socialdemokratų skelbiama kova paliečia ir Bažnyčią bei religiją. Tuo keliu lemta ir Biliūnui eiti. Marksistinė bei pozityvistinė literatūra turėjo niveliuoti Biliūno religines tradicijas, atsivežtas iš tėviškės. Konfliktas su giminėmis dėl kunigystės, netikusi kapeliono taktika, plėtojantis intelektualiniam gyvenimui apskritai, neplečiama religinė sąmonė — visa tai padėjo nusmelkti Biliūno asmenyje religiją. Tačiau Biliūnas per daug buvo mažumėj susigyvenęs su tradicijomis, su rarotomis, giesmėmis, kryžiais, kad būtų galėjęs su tokiu aktyvumu imtis antireliginės akcijos, kaip ėmėsi socialinės.

Pridėkim dar nuolatinį skurdą, kuris Biliūną lydėjo kaip juodas šešėlis.

Tai vis išorinės sąlygos, kurios lenkė ir brandino Biliūno dvasią. Kas gi tuo metu jo dvasioj darėsi? Ar jis jautės savo viduje patenkintas, kai susirado socialinio veikimo sritį?

Ne. Galbūt neturtas jam nuolat kėlė mintis, kad gyvenimo kovoj jis nepajėgs pakelti konkurencijos. 1901 m. pačioj pradžioj jam vaidenas, kad jau turėsiąs išstoti iš universiteto, eiti į kariuomenę. Iš kariuomenės išėjęs, turėsiąs ieškoti pragyvenimo šaltinių „žemesniose eilėse žmogiško likimo, nes pamačiau, kad neturėdams atsakančių, nei ypatiškų, nei materiališkų įrankių, negali išnešti konkurencijos“ (1901.I.5). Tą jauną veikėją užgula mizantropija; esą tik veidmainiams

pasiseka pasauly. Kai kažkas sutiko jam paskolinti pinigų, su sarkazmu rašo: o gal ir pats Biliūnas pavirtęs veidmainiu, jeigu ir ima skolinti pinigus.

Iš besibraunančios į sielą melancholijos turi jį gelbėti juo aktyvesnis socialinis veikimas. Biliūnas organizuoja, pats dalyvauja darbininkų demonstracijose. Nors už tai iš instituto buvo išvaryti 92 žmonės, tačiau Biliūnas grožisi, kad demonstracijos pavykusios, buvusios tiesiog artistiškos. Džiaugiasi, kad, nepaisydamas savo melancholijos, suorganizavęs porą kongresų, gana karštų. „Visi pajautė vis gi šiokią tokią atmainą savo somnabuliškam gyvenime".

Tačiau išorinės sąlygos tokios pat sunkios Biliūno gyvenimui. Net pasunkėjo: pašalino Biliūną iš universiteto. Dabar laiškuose pajaučiam tą socialinio veikimo žmogų visiškai išmuštą iš vagos. Jis paklydęs; jis blaškosi; jis pasijunta dabar toks vienas, vienišas, kažkaip gyvenimo nuskriaustas — ne be reikalo ir motutė jam mažam kalbėjo: ir būsi tu visų skriaudžiamas... Skaudus socialinis klausimas Biliūnui pavirsta dar skaudesniu asmeniniu klausimu: kas toliau daryti? Tas dvasinis chaosas, o sykiu didelis žodžio aštrumas pūstelėja ir laiško temose ir tonuose:

> Nepik, kad tau ilgai nenurašiau platesnio laiško, — teisybę pasakius tingėjau. Tavo platusis laiškas man sukėlė dvasią, nes buvau suvisai anglišką spliną gavęs. Dabar, dėkui Dievui, vėl gerai savę jaučiu, žinoma, dvasiškai, nes apie materiališką savo padėjimą to drąsiai pasakyti negalima. Supranti, ką tai reiškia? — Reiškia tą, kad piningai baigiasi pas man. ... Čia budamas parašiau apie 80 tūkstančių raidžių, t.y. 1713 eilių, pusė to išsiųsta jau... Rašiau apysakėlę iš inteligentų gyvenimo, su subjektyviška barva... Kas link kritikos Žemaitės paveikslų, bais gerai kad nepaėmė spausdinti, nes nėra žinios, kaip dar su jais išeis. Nesakau, kad aš negalė-

čiau pagal savo spėką įveikti to, ne, jaučiu, kad galiu neblogai parašyti, bet tos sąlygos gyvenimo pasiutusiai varžo žmogų, gal nepriims į universitetą, reikės keliauti į kariuomenę etc. etc. O tokiose sąlygose apie kritiką ir tam panašius dalykus galima ir užmiršti...

Nežinau, kur ir kaip reikės praleisti vasarą. Prašyčiau tavę pasirupinti kur nors dėl manės lekcijų, bet kad tiems velniams bajorams jokiu būdu negaliu įtikti, tad ir kalbėti apie tą nėra ko: priseis teip prasivalkioti kaip nors patvoriais, jeigu į kariuomenę nereikės stoti. Dar koks incidentas su manim atsitiko. Pats žinai, koks aš kapitalistas. Ir šit neseniai gaunu nuo brolio laišką: pinigų prašo atsiųsti; nors pats rašo, kad girdėjęs, būk aš esmu labai blogam padėjime; arklį, sako, reikia pirkti, o skatiko nėra iš ko paimti, — ar negali tu, broleli, suteikti? Ir iš kur aš jam paimsiu?! Tik nenunešiau laikrodžio ir kelnių į lombardą parduoti, — noris nors už pinigus meilę nusipirkti. Pernai taip pat buvo tas pats: stipau iš bado, ir atrašo kitas brolis, kad ar negali, brolėl, jam dovanų aukso žiedų nupirkti, — matai jis vėdasi, tad kaip gi tokios augštos kuningiškos „pamilijos" jis eis su pačia prie šliubo su prastais žiedais — reikia gi auksinių! Ir kaipgi myslyji? — nupirkau už paskutinius piningus, o paskui kad parvaževau namon ant Kaledų išlojojo bedieviu, žuliku ir iš namų mažne išvyjo — šit ir dėkingumas — brolio meilė... Ir nėra artimo žmogaus, kuriam tu savo dūšią atidarytum, kurs tave suprastų ir paguodotų. Velniai žin, gimiau kokiu tai monstrum, kad nekaip negaliu prisitaikinti prie gyvenimo sąlygų, — kaip iš kitos „planidos" esmu iškritęs. Jug gyvena — gi kiti, velniai juos imtų! Iš tiesų, kad jus pripirštumet man nebjauną merginą (nes jaunos visos kvailės), — būtinai apsivesčiau, nors draugę artimą turėčiau. O teip galima bepročiu palikti. Kad einu Ein-

bachu per tiltą, tad teip ir traukia į vandenį, — pasiutę nervai!

„Ech, razboltalsia durak!“

Tavo poetiški laiškai man daug ramumo atneša, — rašyk tankiaus, kas pas jus girdis... Apie kokią Mortelę rašiai, kuri norėjo su manim susipažinti? Aš jokios nežinau ir negirdėjau. Jeigu ir ji tokia kvaili, kaip kitos mūsų merginos su tautiškais kostiumais, tad geriau išliuosuok mane nuo tos pažinties, — nusibodo jau...

Linkiu praleisti tau ir kitiems linksmai šventes. Sveikinu visus, teipgi ir merginas, kurioms nesakyk, kad aš apie jas teip atsišaukiu, nes ne visos jog yra tokios, yra ir princessos.

... Lauksiu laiško, rašykit, pasiutėliai, tankiaus ir daugiaus, nes teip čia nuobodu, — pasikarti galima. Bepiga tam Stanislavos sužiedotiniui, kiekvieną dien po du laišku gana nuo savo mylimosios! be juoko! (1902.III.25).

O toliau dar blogiau:

... Jau maž ne sanvaitė, kaip esmu biauriausioj melancholijoj, nuo kurios niekaip negaliu išsiluosuoti: nebgaliu nė darbuotis, — tiktai tiek, kad skaitau... Bene esmu kandidatu į „geltonus“ namus. Duok, Dieve, jug mažas skyrius!... Rašykit tankiai, nes pasiutusiai ilgu, nė vieno artimo žmogaus, ant kurio krutinės galima butu nors biski dvasiškai atsilsėti. Ant galo teip susmulkėjau, kad net pradėjau užvidėti Venclauskui, kurs kas antra diena gauna nuo savo sužadėtinės laiškus ir kaip tyčia man dar giriasi (1902.VIII.10).

Biliūnas kankinasi ne tik dėl to, kad materialios sąlygos kliudo jam eiti pasirinktuoju keliu. Jis kankinasi, ir savęs, savo tikrojo kelio, nesuradęs. Sąmoningai jis to dar nežino.

Bet nujautimas jį neramina pasirinktajame visuomenės veikėjo kelyje.

Tik naujos sąlygos — Vakarų Europa duos gaivesnio oro, nei despotizmo ir nihilizmo pritvinkusi Rusija. Praskaidrės atmosfera, kad Biliūnas pamatytų savo tikrąjį „laimės žiburį" ir į jį pasuktų. Tai jį išgelbės.

Kai Biliūnas nukeliavo 1903 m. į Vokietiją, ir čia su juo atseka tas pats materialinis skurdas. Kas rytas „pamazgų, kava vadinamų"; pietų — užeina kur stiklą pieno išgerti, „biauriai kvepiančios kilbasos užkąsti" (1903.X.23). Maitinas nusivežtais lietuviškais sūriais ir sukorėliais. Dar bėdžiau, kad teko dalytis ištekliais su tokiu pat skurdeiva kambario draugu. Apie abiejų dvasinį gyvenimą su humoru Biliūnas atsiliepia:

> Baisus orginalas, typiškas žemaitis, — būtinai kada nors įdėsiu ir jį kur nors. Mudu gyvenam labai originališkai, disputuojam, susipykstam — vieni juokai tik iš įvairumo pažiūrų, paradoksų ir projektų. Jis, matai, teippat svajotojas, bet ant manę visai nepanašus: graužia sau supuvusią neluptą silkę (nors nusiluptų!) ir svajoja apie tai, kas jam gali pinigų atsiųsti ir kiek, kaip jis paliks garbingu komersantu, suims į savo rankas visą Lietuvos vaisbą ir suteiks per tai duoną lietuviams inteligentams, sulaikys juos nuo ėjimo į Maskoliją... projektai ir už mano geresni. ... nors tiems projektams ne ant aguonos grudo netikiu. Jis už tai mane pesimistu vadina, o pesimizmas, sako, tai nuodai žmogui ir visuomenei. Kaip matai, aš pesimistas, o jis aptimistas. Žodžiu sakant, projektuose vienas iš musų — garsingas beletristas, o kitas vaisbos Bismarkas. O tuo tarpu beletristas kol kas nieko nerašo, o vaisbos Bismarkas vietoj portfelio turi įsikandęs kasdien neluptą silkę. (Čia turimas galvoje, rodos, D. Šidlauskas).

Skurdas ėda sveikatą, tačiau naujose sąlygose dvasia laisvėja. Tik įvažiavęs į Vokietiją, Berlyne Biliūnas buvo pasijutęs taip pat bjauriai, kaip ir Rusijos valdomuose kraštuos. Laisvės ir ten nėra. Imperialistinė dvasia labiau verti nama už kultūros, mokslo, meno darbus. „Biauru tas, kad valdovų ir karžygių stovylos priešakyj stovi, ir milžiniškos, o kokio nors mokslinčiaus arba iš tikro doro ir buvusio žmonėms naudingo žmogaus užpakalyj tik tik matyti; tiesiog nusiminimas ir apjuokimas... Berlyne mano dvasią lyg tarytum kas slėgė, o čia Leipcige tarytum ji nori skristi (tik sparnų neturi), — taip laisvai ir lengvai save jaučiasi, nors pilvas gal būt ir nelabai su ana garmonizuoja“ (1903.X.23). Biliūnas žavisi bibliotekomis, muziejais. Nuo komercijos, kurios studijuoti buvo atvažiavęs, pakrypo į Wundtą, į filosofiją, estetiką, literatūrą. Jų pasaulis daros įdomesnis Biliūnui už visuomeninį darbą. Biliūnas neieško jokių draugysčių, su nieku į pažintis neina. Daugiau mąsto ir svajoja. Ir vis labiau prieš jį ryškėja rašytojo kelias. Jį vis labiau gundo, vilioja. Jo sąmonėj vis ryškiau ir skaidriau beveik su kategorišku imperatyvu braujasi rašytojo pašaukimas. Tačiau ir abejojimai lydi tas Biliūno svajones ir jų realizavimą:

> ... svajoju ir statau projektus, bet, žinoma, iki išpildymui toli gražu. Ką daryti: esmu tinginys. Bet projektai gražus, jei tau papasakočiau, gal but net pirštus čiulpytum. Noras teip pat šioks toks yra. Argi neužtenka to vieno tokiems svajotojams, kaip aš?! Daugiausia atidos atkreipiau ant beletristikos. Ten mėgisiu savo spėkas. Jau šį tą parašiau (psichologiški piešinėliai). Gustei ir kitiems patiko... Gal but jie šiokią tokią vertę ir turi. Aš ypatiškai, kad pabaigiu darbą, visados lieku nelabai juo užganėdintas. Tarp kitako žadu neužilgo pradėti rašyti visai nekaltą poetišką daiktą: tema tokia pat „Destvo į otročestvo“ Tolstojaus (žinoma, su Tols-

toju susilyginti nenoriu), — turinis, abejoju, kad butų ant jo panašus, — bus grynai lietuviškas. Jaučiu, kad galėčiau atlikti, bet tinginys prakeiktas gadina ūpą.

Svajoja Kražių istoriją subeletristinti. Prašo žmonių psichologijos. Prašo taip pat niekam nesakyti apie naujus Biliūno užsimojimus.

Rašytojo kelias, jau pagavęs Biliūną, vis toliau į save traukia. Net pažintis su draugais ir draugėmis norėtų sumegzti tik tam, kad gautų naujos literatūrinės medžiagos būsimajai kūrybai. Originaliai švysteli jam mintis susirašinėti su panelėmis, kad jų... psichologiją geriau pažintų. Bet toks sumanymas švysteli ir čia pat užgęsta. Tik sąmonėje vis įsitikina, kad tas jo laimės žiburys yra ne socialinis veikimas, bet menas, literatūra.

> Tik viena literatūra ir įneša žmogui ramumą į širdį; šiektiek jo skausmų nutildo. Daila visados šlifuoja žmogų, — o taip visai blogai priseitų. Jos dasilytėjus vėl pradedi linksmiau žiūrėti aplinkui, vėl pradedi tikėti, *nors kam — nežinai* (1903.XII.8).

Laimės žiburys iš tolo surastas. Juo labiau Biliūno asmenyje bręsta rašytojo sąmonė, juo stipriau krinta nuo jo politinio veikimo tinkas. Jis pajaučia, kaip to politinio socialinio veikimo atmosfera yra tokia pilna intrigų, tokia nešvari, kad ji nesiderina su dabar susirasto literatūrinio pasaulio atmosfera. Tačiau nutraukti ryšius su tuo veikimu į kurį savo gražiausias svajones buvo sudėjęs, yra skaudu. Tik šiaudadūšiai gali ramia sąžine užsidėti vienos ideologijos etiketę, o rytoj pakeisti ją nauja. Didžiadvasiui žmogui kiekvienas dvasinis augimas eina su kančiomis. Ir Biliūnas draugui atsakinėja:

> ... Manę ypatiškai perdaug siauru žmogu nelaikyk. Kad būčiau siauru, nekentėčiau taip daug dvasiškai

dėlei literatiškos ir partijinės etikos (teisybė dar neišdirbtos). Šitie klausimai mane visą pusmetį jau kankina. Kad kiekviena politiška partija, norinti pasisekimo, turi būt siaura, tą maždaug pripažįstu, nes svyruojančios partijos politikoj abejoju, kad būtų turėję kada pasisekimą... Bet ką daryti nepolitikams arba tokiems menkiems politikams kaip aš, kurie... daugiausia yra žmonėmis jausmo, kuriuos daugiau prie savęs traukia ne politika, bet pv. dailos literatūra arba tam lygųs dalykai, kuriems labiau norėtųsi rašinėti ne politiškus ar ekonomiškus straipsnius, bet ką nors mėginti iš dailos literatūros arba jos istorijos etc., kuriems rūpi neteip politika, kaip žmogaus dvasia, jo psichika?

Ką išrinkti? prie ko linkti? Kur nauda didesnė būtų?... Ar gerai ignoruoti savo partijos reikalus ir imties už pašalinio darbo, kurį dargi ne ta partija sunaudos? Tai... mano paties abejojimai, neišrišti klausimai. Jeigu juos išriščiau, pagal to ir elgčiaus. Kol kas aš abejoju, drąsiai ne tik nežengiu, bet ir bijau žengti, nes neužsitikiu sau tvirtai... Štai ir čia būdamas skaitau daug, labai daug, vienok nė vokiečių reichstagas nė s. d. laikraščiai ir žurnalai ir tam lygųs dalykai manęs prie savęs netraukia, kaip noras arčiau susipažinti su dailos literatūra... Ir iš tikra, tiems paskutiniems daiktams daugiau laiko aukoju, negu pirmiesiems. O ar gerai darau — nežinau, kas kartais mane net kankina. O dar čia iš vidaus balsas šnabžda: „padėsi ant tų niekniekių tiek laiko, tokio brangaus laiko, o nieko gero neišeis... be reikalo tik svajoji... bet kasdien vis labiau pradedu abejoti, ar galiu būti geru tai partijai (s. d.) kareiviu, kadangi nejaučiu teip didelei „drąsos" ir neapikantos prie savo priešų (1904.I.6).

Ir jau tiesiog savaitėmis plyšta Biliūnas nuo politinio partinio veikimo. Jis gerbia socialdemokratų ideologiją, tebe-

laiko ją tarp esančių partijų viena iš geriausių; gerbia apskritai politiką, bet jis pats tolsta nuo politikos. Pageidauja, kad *Varpas* būtų atpalaiduotas nuo politikos, tada jis galėtų su savo beletristika ar kritika dalyvauti; svajoja, kad politika būtų palikta tik viename *Ūkininke*. Po trijų mėnesių nuo ano laiško pastebi: „Dabar aš nors ir ‚partijos' žmogus, bet nuo jos dulkių esmu visai laisvas" (1904.III.11).

Biliūnas susidaro naują idealą — „nė vieno nevaržyti partiviškais apinasriais ir virvėmis, lai kiekvienas dirba, darbuojasi pagal savo patraukimo, dovanos ir dvasios" (1904.V.27).

Nors iš kai kurių susilaukęs išdaviko vardo, Biliūnas nebegali pasukti atgal nuo susirastojo laimės žiburio. Tačiau, kad sutvirtėtų naujuose pasiryžimuose, kad gautų impulso aktyviai su jais reikštis, jais gyventi, reikia bent gyvenimo dekoracijas pakeisti. Ir Biliūnas pats jautės pasiilgęs Šveicarijos — „pamatyti jos kalnus, orą, upelius, lomas" (1904.I.6).

1904 m. antroj pusėj Biliūnas jau Šveicarijoj. Ten ir daugiau lietuvių. Ir čia Biliūnas materialiai skursta. Ciuriche tada buvęs dr. Mikulskis pasakoja radęs sykį Biliūną ant grindų savo kambaryje atsisėdusį, pledu apsisupusį, pasidėjusį popierinį maišelį. Maišelyje apelsinai, o šalia maišelio nuolupų krūvelė. Biliūnas pasiteisinęs: jis mėgstąs apelsinus ir negalįs atsispirti tai aistrai; o apelsinai brangūs; tad jis nusipirkęs iš karto kelis kilogramus, kad taip atsivalgytų, jog paskui iš tolo jų nebenorėtų... Ir tai džiovininko sąlygos.

Nors kūnas silpo, bet dvasia stiprėjo ir rimo. Stiprėjo jausmai visus suprasti, užjausti, mylėti. Stiprėjo vienumoj. Mažieji jaučiasi galingesni minioj; didieji galingesni, kai vieni, kai smulkmenos horizontų netemdo.

> Jeigu pirma mėgau būti vienas, tai dabar da labiau: triukšmo ne tik nemėgstu, bet bijau, kaip velnias

kryžiaus. Pradedu labiau žmonių bijoti dėl to, kad jie savo akiniais užsimovę greitai mėgsta kitus nedorėliais etc. pavadinti...

... Apart savo literatūros nieko daugiau nenoriu žinoti, nors ir visi politikai išgama pavadintų už tai. Nuo politikos jau nebe vakar atsisakiau; kad pirma nors kiek, tai dabar nė kiek ji manęs prie savęs netraukia... Jeigu pirma buvau individualistu, tai dabar palikau juo iki pat smegenų (1904.XII.10).

Galutinai apsisprendęs; asmenybėje nėra to dvilypumo, blaškymosi, kuris ardo pačią kūrybą. Dabar Biliūnas vėl vientisas, nors jo sveikata vis silpnesnė. Belieka dabar kūrybos darbais realizuotis. Ir eina vaizdai vienas po kito. Tokie žmoniški, tokie graudūs; jaudiną savo paprastumu ir sykiu dvasios gilumu bei taurumu. Tie mažieji pasakojimai — „Vagis", „Brisiaus galas", „Lazda", „Žvaigždė", „Ubagas", pagaliau ir „Liūdna pasaka" — vis tai gražios nuolaužos Biliūno dvasios, šitos naujosios, didžiai humaniškos, kenčiančios, užjaučiančios, suprantančios ir su gyvenimo būtinumu tauriai susitaikančios.

Tačiau šitai dvasiai kūnas nebepajėgė tarnauti. Nei Kačerginė, nei Zakopanė jėgų ir sveikatos nebesugrąžino. Kai pinigų nėra, ir sanatorijos maža ką gali pagelbėti. Biliūnas jau dažnai susidurdavo su mintimi, kad pasveikti neteks. „Nors gydytojai mėgsta žodžiais guosti, bet jų akys nemeluoja". Staigi Višinskio mirtis (irgi džiova!) buvo aliarmuojantis skambutis ir Biliūnui:

Matydamas, kad aš galiu netikėtai greitai atsidurti pas Abraomą, mečiau gulėti ir ėmiaus plunksnos: baisu tai ne, bet negražu ir gėda anksti mirti, nieko nepadarius. Bet ką tu silpnas žmogus padarysi? Su likimu savo sunku kovoti (IV.27).

Dirba smarkiai, kad užsidirbtų pragyvenimui ir gydymuisi. Sunkenybė kitiems Biliūnas nenorėjo būti. Daug mėgdamas skaityti, net knygas tik tas užsisako, už kurias galės užsimokėti. Nesutinka, kad kiti už jį mokėtų. Su žmonėmis ryšių dabar maža bebuvo. Už tąt Biliūnas fiziškai ir psichiškai buvo atsigavęs, kada atvyko jo geriausias draugas žmona Julija, kuriai paskyrė ir savo gulbės giesmę *Liūdną pasaką*.

Su gyvaisiais žmonėmis šiuo laikotarpiu Biliūnas maža bedraugaudamas, susiartina su mirusiais. Šv. Pranciškus Asyžietis ir kiti šventieji daros jo mėgstamoji literatūra. Evangelijas, apologetikos veikalų jis prašo atsiųsti. Kaip literatūra ir kova dėl gyvenimo buvo jam nublukdžius religinį mažumės gyvenimą, taip literatūra ir skausmo kelias jį vėl sugrąžino, kaip pasakoja J. Biliūnienės laiškas:

> Ilgas gulėjimas lovoj atmainė jo dvasišką gyvenimą. Į galą savo gyvenimo pradėjo visai tikėti. Mirti nesibijojo, bet gyventi neišpasakytai troško. Tikėjime matė daug poezijos; džiaugės labai atgavęs tikėjimą. Nekartą kalbėdavo: „Gerai, kad aš nieko savo gyvenime neatkalbinėjau nuo tikėjimo; tikėjimas žmogaus nekvailina..." Rengės išpažintį atlikti pas vieną asketą kunigą. Evangelija nuolat buvo prie jo lovos, skaitydavo dažnai ir gėrėdavos, kad tiek daug poezijos, doros... Nuo atvažiavimo į Zakopanus, pradėjo mąstyti apie tikėjimą. Juo tolyn, juo labyn brido į tuos jausmus. Sakydavo: „Dieve mano, kad nors ilgiaus pagyventi: bent parašyčiau daugiau... Gyvensiu taip, kaip mano sąžinė sako; o jeigu kas nori, tegul juokias iš manęs" (1908.III.24).

Šitokis rašytojo kelias esti nevienodai vertinamas. Dažniausiai vertinimas priklauso nuo vertintojo pasaulėžiūros. Krikščioniškos pasaulėžiūros vertintojas žiūrės į Biliūną su simpatija, nes rašytojo pergyvenime matys natūralų žmo-

gaus ieškojimą ligi susirandant pačią tikrąją gyvenimo prasmę. Marksistas ar liberalas pažiūrės į Biliūną su pasigailėjimu ir užuojauta, kad ligos priveiktas rašytojas neištesėjo savo ideologijoje ir jo paskutinę stadiją laikys dvasios nusilpimu.

Tačiau šitokis vertinimas vargiai yra literatūrinis. Norint vertinti literatūriškai, teisingiau būtų klausimą perkėlus į kitą plotmę: ar rašytojo dvasios pasikeitimas paskatino ar užgniaužė jo kuriamąsias galias? ar „išsivaduodamas" rašytojas paliko vertingos literatūrinės kūrybos ar ją visai sužlugdė? Gali gi atsitikti, kad kūrėjas bus kūrybiškai produktyvus, kol jisai jausis šiokiu ar tokiu būdu suvaržytas; kol jo kiekvienas žodis bus karštas, iškentėtas išsiveržimas iš prispaustos dvasios. O išsivadavęs jis gali pasijusti išsekęs šaltinis ir visiems tebus tik būtosios srovės liudininkas. Kas būtų buvę su „išsivadavusiu" Biliūnu toliau, negalima spėlioti. Bet ką jis davė „išsivaduodamas" — rezultatai akivaizdūs. Geriausi jo vaizdeliai priklauso šiam laikotarpiui. Paskutinėms „išsivadavimo" dienoms priklauso ir jo kūrybos vainikas „Liūdna pasaka".

Tenka pripažinti, kad Biliūno talentui bręsti ir pasireikšti pačiais gražiaisiais literatūriniais laimėjimais tas individualybės savarankėjimas atsiliepė teigiamai.

VINCAS KRĖVĖ

KRĖVĖS PADAVIMAI

Esti rašytojų, kurie taria literatūroje naują žodį; juo paseka kiti, ir susidaro ištisa mokykla. Esti rašytojų, kurių nauju žodžiu visi stebisi ir žavisi, bet jie lieka vieniši, kitų rašytojų nepasekti.

Mokyklą susikūrė Maironis su *Pavasario balsais*, Sruoga, Putinas su lyrika, bet unikumai liko Donelaitis, Vydūnas, Gustaitis. Unikumas liko ir Krėvės *Padavimai*.

Liaudies poezija individualinėje lyrikoje susilaukė daugelio imitatorių. Epe liaudies pasakos paskiaisiais laikais susilaukė talentingos Vaičiulaičio literatūrinės pasakos. Padavimais — tokio žanro kaip *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* — Krėvė yra vienintelis visoj lietuvių literatūroj.

Tačiau šis faktas nereiškia, kad Krėvė *Padavimais* nuo savo laikotarpio yra atitrūkęs.

Su spaudos atgavimu prasidėjo naujas laikotarpis ne tik politiniame visuomeniniame, bet ir kultūriniame lietuvių gyvenime. Literatūrinis meninis pasaulis pradėjo emancipuotis nuo visuomeninio. Literatūra turėjo tiesiogiai nustoti tarnavus visuomeniniam reikalui. Tik savo aukštu lygiu literatūra ir apskritai kultūra netiesiogiai turėjo kelti pačią visuomenę, jos dvasią. Taigi kultūros įtaka visuomenei jau turėjo būti kultūros išdava, bet ne jos tikslas.

Kultūros pirmavimo ir autonomiškumo mintį akivaizdžiausiai iškėlė almanachas *Lietuvoje* (1910), kur Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, kultūros kūrimą laikydama svarbiausiu tautos uždaviniu, ieško naujų kelių literatūrai ir kultūrai. Jų įžiūrėjo tautosakoje, liaudies kūryboje. Nurodydama į dainas net mėgino teigti, kad lietuviui svetimas esąs realistinis natūralistinis žvilgsnis į gyvenimą. Jos aiškios simpatijos, nors ir nekategoriškai teigiamos, simbolistinio vaizdavimo pusėje.

Anksčiau jau ir J. Herbačiauskas (*Gabija*, *Erškėčių taku*) kategoriškai buvo atsiribojęs nuo ligtolinio literatūrinio kelio, kurį jis buvo sutapatinęs su A. Jakšto-Druskiaus vardu. Tautinei individualinei kūrybai šaltinių ir jis dairėsi tautos kūryboje. Šias sugestijas, nors ir neaiškiai apribodamas tautos kūrybos turinį, jis buvo išreiškęs Piemenėlio simboliu. Jame autorius telkė ir individualizmą, žmogaus natūralios minties, jausmo, fantazijos laisvę bei didybę, ir tautiškumą, to individualizmo tautines pasireiškimo formas. Savo publicistika ir savo poetinėm vizijom Herbačiauskas mėgino rodyti tuos naujus kūrybinius kelius.

Šiedu naujų kelių ieškotojai ir grindėjai, abudu tada Krokuvoj gyvenę, atliko teorinį darbą. Nei vienas, nei kitas nebuvo tokie talentai, kurie pačia kūryba būtų galėję nutiesti naują literatūrinę kryptį. Pastarasis darbas teko daugiausia rytietinei dzūkinei generacijai, pirmąsyk įsiveržusiai į meninį gyvenimą, įsiveržusiai talentingai, pajėgiai. Čia buvo su dzūkiškais rytais daugiau sutapęs M. Gustaitis, L. Gira; nors kitoj meno šakoj, čia derinosi ir M. Čiurlionio genijus. Čia priklauso ir antrasis Mickevičius — Vincas Mickevičius-Krėvė, tikras Merkinės dzūkas, Vilniaus auklėtinis, dėl kurio jau netenka vaidytis su lenkais. Nors jis ir buvo pradėjęs rašyti lenkiškai, bet anksti laimėtas lietuvių literatūrai ir virtęs jos garbe.

Krėvės pirmasis lietuviškas kūrinys lietuviškoj perio-

dikoj („Gilšė“, 1907) rašytoją parodė naują, originalaus pavidalo ligtolinėj lietuvių literatūroj, bet, kaip matom, jis nebuvo unikumas tarp amžininkų savo dvasia. Kas dėjosi kitų galvose, kas kitų buvo ieškoma teoriškai, kas poetų buvo mėginama reikšti lyrikoje, tą Krėvė išreiškė pasakojamojoj kūryboj. Tik vėl tenka kartoti: šiame pasakojimo žanre jis buvo ir liko vienišas.

Padavimuose (1913) Krėvė nusileido į gilią Lietuvos praeitį — priešistorinę, legendinę, kaip nė vienas kitas lietuvių rašytojas. Jei ir mini istorinius Kęstučio ir Algirdo vardus, tai jie atitraukti nuo istorinės konkretybės. Istorinė tiesa čia atvaizduota tik pati bendroji — nuolatinis lietuvių rungimasis su gudais ir lenkais, su kryžiuočiais, krikščionybės ankstyvieji žingsniai į lietuvių tautą taikiu keliu. Chronologiškai tai beveik tas pats ankstyvųjų viduramžių laikotarpis kaip ir Pietario *Algimante*. Bet kiek Pietario ir Krėvės viduriniai amžiai skiriasi! Pietaris mėgina juos atkasti iš istorinių šaltinių ir praeities paveikslais žadinti dabarties patriotizmą. Krėvės praeities paveikslai tarnauja tam, kam apskritai tarnauja meno paveikslų galerija — kad mestum į juos akį ir pasigrožėtum. Tuos riterinius laikus Krėvė restauruoja ne iš kronikų, bet iš liaudies legendų, — padavimų ir savo fantazijos. Liaudies legendos yra jam nelyginant metmenys, o jo kuriamoji vaizduotė duoda spalvingus ataudus.

Liaudies kūryba pasekdamas ir ją panaudodamas, rašytojas apskritai daugiau ar mažiau nuo jos nutolsta. Liaudies pasakojime visas dėmesys nukreipiamas į įvykių kaleidoskopą. Literatūriniame pasakojime paprastai prie įvykių prijungiamas gausesnis asmenų, daiktų aprašymas. Dėl to literatūrinio pasakojimo tempas sulėtėja, o statinio pasaulio plastika jame ryškėja.

Liaudies pasakojime žmonės esti tik įvykių nešėjai, dėl to jie suschematinami. Literatūriniame pasakojime jie indi-

vidualizuojami, psichologiškai jie nuoseklesni, gilesni, ir jų portretų kontūrai, spalvos pasakojime ryškesni.

Liaudies pasakojimas, vadinamasis padavimas ar legenda, žadina nuostabą, rimtį, antgamtinės tvarkos sprendimų pripažinimą, o pasaka tenkinasi elementariniu žaismu ir tam tikru moraliniu pasitenkinimu, kuris kyla iš to, kad klausytojo gerajam herojui viskas baigiasi gerai... Literatūrinis pasakojimas viršum individualių įvykių ir asmenų suranda gilesnę, bendresnę psichologinę, etinę ar ontologinę tiesą, išreikštą simboliniu būdu. Šitaip rašytojas liaudies pasakojimo pasaulį suplastina, jo idėjinį turinį pagilina. Liaudies pasakojimo medžiagą pakelia į aukštesnio laipsnio meną.

Tačiau nevienodai rašytojai nutolsta nuo liaudies pasakojimo ir į jo pasaulį įsiveržia su savo kuriamąja vaizduote. Pažįstamos dvi kraštutinybės: vienas rašytojas tik sulygina, nušlifuoja liaudies medžiagą forminiu atžvilgiu. Taip Krėvė yra padaręs paskesniais laikais su liaudies pasakojimais apie sparnuočius. Kita kraštutinybė — liaudies pasakojimų medžiagą panaudoja savo kuriamiems naujiems paveikslams ir naujai ideologijai. Krėvės *Dainavos šalies padavimai...* artėja į šį antrąjį tipą.

Liaudies fantazijos pasaulį Krėvė įtraukė į savo padavimus, tačiau jam davė naują atmosferą. Liaudies fantazijos naiviai realistinį charakterį pakeitė romantiškai didinga, primityviai monumentalia dvasia. Neaprėpiami, neišeinami, paslaptingi ne tik miškai, ežerai, nemunai. Aukštos, didingos milžinų sukurtos monumentalios pilys. Monumentalios dvasios ir žmonės. Tai žmonės, kurie leidžia savo dienas medžioklėje, kare, puotoje, meilėje, kuriuose galingai išaugę suklestėję pirminiai žmogaus jausmai ir geismai. Žmonės dar tebevaldomi ne viską apskaičiuojančio proto, bet impulsyvaus, gaivališko jausmo. Žmonės — ne mąstantieji, bet veikiantieji. Juose dar aiški gamtinio žmogaus dvasios persvara — dinaminis veiklumas, diktuojamas anų galingų jausmų —

meilės, keršto, neapykantos, garbės. Jie kupini vitališkumo, gyvastingumo, kad niekina ir mirtį, jeigu negali gyventi taip, kaip jų širdis gedauja.

Kaip čie gyvenimo dinamikos žmonės skiriasi nuo Šeiniaus *Kuprelio!* Abiejų kūrėjų veikėjai yra širdies žmonės, bet Kuprelis jau nebetekęs veiksmingumo, energiją nukreipęs į refleksiją. Tuo pačiu metu pasirodė abiejų rašytojų kalbami veikalai. Bet pirmasis atskleidė natūralų gamtinį žmogų, antrasis jau civilizacijoj ir net filosofijoj išaugusį. Gūdžiajai praeičiai vaizduoti Krėvė tikslingu keliu nuėjo: jis paėmė liaudies pasakojimų žmogų ir jame slypinčias žymes galingai išplėtojo ir papildė nuosavom idėjom ir pergyvenimais.

Išplėtojo ir papildė tiek, kad žmogaus dvasią atpalaidavo nuo priklausomybės kuriai kitai galybei, esančiai šalia žmogaus ar aukščiau jo. Sukūrė paveikslą laisvo, autonomiško žmogaus, kuris nesilenkia nei prieš žmonių, nei prieš dievų sprendimus, jei pastarieji varžo jo geismus. Krėvės individualistai pasiryžę ne jų klausyti, o savo didžios širdies. Negalėdami pakęsti priešo nelaisvės ir pasiryždami mieliau žūti nei vergauti, jie tuo pačiu metu yra vergai savo širdies, nuo kurios jie taip pat žūsta. Širdies geismas, kuriam Krėvės žmogus save vien atiduoda, nuveda jį į akciją ir į neišvengiamą pražūtį. Dėl to Krėvės primityvieji milžinai yra dramiškos figūros. Jų negalėtum pavadinti prometejiškais žmonėm. Nors jie turi prometejiškam žmogui būdingą asmens autonomiškumą, tačiau jiem dar trūksta aukštesnės altruistinės prasmės, dėl kurios jie kovoja ir kenčia.

Krėvės kūrybos pradžios laikotarpyje tarp lietuvių rašytojų skraidė autonomiško, antropocentriško žmogaus idėja. Ta idėja įkrito į Krėvės kūrybinį pasaulį ir įžiebė jo žmoguje individualistinę, puikią, išdidžią širdį.

Bet tuo pačiu metu, kaip ir Krėvė kurdamas savo žmogų, Vydūnas nuėjo kitu keliu. Ir jis kalba apie Sau Žmogų. Tik Vydūno žmogus virsta Sau Žmogum, kai jis

vardan etinių vertybių apvaldo savyje biologinio žmogaus prasiveržimus. Tokių žmonių užuomazgas Krėvė parodo padavimuose tik tarp tų, kurie atstovauja naujajai krikščioniškajai kultūrai: jie savo prigimties gaivalą šiek tiek pasirodo apvaldę krikščioniškąja sugyvenimo, taikos, geros valios, dovanojimo idėja, plaukiančia iš artimo meilės įsakymo. Bet pagrinde Krėvė yra anos prieškrikščioniškųjų lietuviškųjų riterių legendinės kultūros vaizduotojas.

Keturi minėti pirminiai geismai valdo Krėvės riterių širdis: garbė ir meilė, neapykanta ir kerštas. Visi jie susijungia kartu. Bet paveikslą piešdamas, Krėvė leidžia vienam iš jų stipriau prasiveržti ir duoti visam personažo charakteriui pagrindinę liniją, kuri apsprendžia jo akciją ir likimą. — Garbė tai bene didžiausias geismas. „Daina apie Arą" — tai bene didžiausia jos alegorinė išraiška. Viskas čia paremta alegorija — ir individualisto laisvės pamėgimas (kalnai), ir jo veiksmingumas (grumtynės su audra), ir individualisto pralaimėjimas ligi laisvės netekimo (narvas), ir individualisto kontrastas — sotus, viskuo patenkintas gyvenimas, kuris negali suprasti laisvę branginančiojo (naminiai paukščiai).

Jau tiesioginiu žmogiškuoju Ilgio paveikslu Krėvė garbę pakeičia kitu visos būties geismu — meile, kuri turi įprasminti visą gyvenimą. Kai Ilgis pamilo, širdim suprato, kad „dėl laimės, dėl meilės dievai davė žmogui gyvenimą, kad ne garsioje garbėje... yra gyvenimo prasmė". Kaip Aras be savo laisvės ir garbės, kuria jis buvo įprasminęs savo gyvenimą, taip Ilgis be savosios gyvenimo prasmės — meilės — negali gyventi ir traukiasi iš gyvųjų. Šito mylinčio vyro istoriją rašydamas, Krėvė daros panašus į vidurinių amžių meilės pasakotojus. Tristanas negalėjo gyventi be Izoldos, Ilgis be Munios. Tik lietuviškame Tristane visai kita atmosfera. Čia apsieinama be riterinės galancijos. Čia viskas — monumentalu, ąžuoliška ir sykiu primityvu. Paslaptingu gamtos akompanimentu, pilnais, galingais tonais išdainuoja Ilgio tam-

sius, desperatiškus pergyvenimus, kai jis pamilo mergelę, pamilo nemylimas. Pacituosim tik ištraukom aną įspūdingą vaizdą! — Saulė nusileido, giria tyli, kaip niekados ji nebūna tokia ten, kur arti žmonės gyvena. Joje vieniša Ilgio širdis verkė, kad belaimė jo būtis. Ir ne tik jo, bet visas gyvenimas jam rodės kupinas skausmo.

> Ir griežė dantis ir stenėjo eidamas, o jam atrodė, kad ne jis vienas, bet ir miškai dejuoja nakties tylumoje, dejuoja dangus ir žemė, jog be prasmės nyksta jų dienos.
>
> Ir kur žingsnį žengė, ten girdėjo tik dejavimus. Jam vaidinosi, kad visi tie dejavimai, kur išsiveržė nuo pradžios amžių iš skausmo sugeltos žmonių krūtinės, nepranyko, nepraskydo ore, bet lyg užšalę karo ir kyba ten, ir dabar kur jis tik pasiverčia, ten juos užgauna — ir skamba jie, lyg sidabriniai varpai, ir lyg peiliai varsto jam krūtinę (100 psl.).

Koks širdies skausmo gilumas, jei Ilgis kiša ranką į laužą, kad fizinis skausmas nustelbtų širdies sopulius, bet veltui!

O štai kito jausmo prasiveržimas — kokiais sunkiais, netašytais žodžiais gožia savo neapykantą Saulys, kada pas jį atvyksta pasiuntiniai Raivedžio, kuris tariamai tėvų tradicijų atsižadėjęs:

> — Ar neturėjo Raivedys geresnių pasiuntinių, kaip judu!... Gal juokų daryti čion jisai judu atsiuntė?... Iš tavo kalbos matau, kad tu ne mūsų namų kregždė, tik svetimos šalies šiksnosparnis. Bet aš užmiršęs buvau, kad Raivedžiui nebeliko karo vyrų, tik svetimų šalių valkatos... Teatsiunčia man kaipo baudą savo dukters galvą — ir dovanosiu jam visa, net jojo bailumą.
>
> Ir kai jis taip pakalbėjo, nusijuokė dabar visi taip, jog net sienos sudrebėjo... (96—97 psl.).

Vaizdo monumentalumas atitinka idėjos, pergyvenimo monumentalumą. Tas vaizdo monumentalumas sykiu yra toks primityvus, nedailintas, kaip koks nulaužtas daukantiškos girios ąžuolas. Čia jis lygiai primityviai jausmingas, lyg tai būtų daugel sykių sustiprintas liaudies dainos jausmingumas.

Padavimai nukelia skaitytoją į kito pasaulio žodį, sakinį, stilių. Kad dokumentaliai įsitikintų, kiekvienas pats galėtų paimti iš bet kurios vietos pastraipą ir pasidaryti stiliaus analizę: kaip ten daiktavardžiai kaitaliojas su veiksmažodžiais, o svarbiausia, kokie daiktavardžiai, veiksmažodžiai, epitetai, kaip rikiuojasi kirčiuoti ir nekirčiuoti žodžiai. Po analizės bus nesunku įsitikinti, kad padavimų žodyne yra tautosakos turtas su būdingaisiais mažybiniais daiktavardžiais, su archainiais taurios prasmės daiktavardžiais, su idealiniu ar tautologiniu epitetu, kuris dalyko naujo aspekto nenušviečia ir skaitytojo juslių savo naujumu neveikia; su veiksmažodžio ar daiktavardžio, o lygiai ir būdvardžio gausia sinonimika, kuri daro gausumo įspūdį, krauna niuansą prie niuanso kaip barokiniam piešiny, bet lėtina lėtina tempą. O poetinėje sintaksėje iš pirmo pažvelgimo jau krinta į akį gausūs pakartojimai, palyginimai ar jų grupės, antitezės. Visi jie veikia ta pačia kryptimi — veiksmą sulėtina.

Nors pasakėme, kad padavimų žodynas ir sintaksė yra tautosakinė, bet tai ne liaudies padavimo ar pasakos stilius. Tai raudos ar dainos stiliaus elementai. Krėvė, paimdamas iš raudos bei dainos stilių ir jį perkeldamas į epinį pasakojimą, restauravo tuos laikus, kada galėjo ar turėjo būti stiliaus pagrinde ne pasakojimas, ne skaitymas, bet rečitavimas. Rečitavimas, kuriame svarbiausias elementas yra ritmingas sakinio, visos kalbos bangavimas; kuriame svarbu jau nebe atskiras vaizdas ir jo naujumas ar originalumas, bet viso periodo muzika, ir kuriame atskiras žodis yra tam tikra kalbos muzikai reikalinga priemonė. Šitoji muzika nubanguoja ne tik

ritmais, bet protarpiais sakinio viduje nuskamba ir rimais. Vardan šitos muzikos kuriama sakinių srovė, nepaisant lėtėjančio veiksmo, schematėjančios plastikos.

Taigi nors Krėvė ne pats kūrė stilistines ir kompozicines priemones — jas paskolino iš raudos, iš dainos (kompozicines iš pasakos), bet Krėvės nuopelnas, kad jis pačias priemones išlygino, nušveitė, surikiavo ir sukūrė muzikaliausius lietuvių literatūroj pasakojimus.

Autorius ne visuose padavimuose lygiai pabrėžė muzikinius efektus. Dviejų kraštutinybių pavyzdžiai — „Gilšė" ir „Vakarinė giesmė". tik atverskim pastraipas vienos ir kitos, kur apdainuojamas vienas iš padavimo veikėjų — jaunoji:

„Gilšė":

> Iš visų nesuskaitytų turtų, kuriais puikinosi didžiavosi bajoras, brangiausia buvo jam duktė, iš visų pasaulio mergaičių gražiausia: veidai kaip pienas, su krauju maišytas, plaukai kaip geltono aukso, žverblančiais perlais barstyti; akys mėlynavo kaip rugiagėlėlės, rankelės baltos kaip popierėliai. Žingsnį žengė — kaip gulbelė ėjo, žodį kalbėjo — kaip lakštutė lakštavo. Dieną — kaip lelijėlė žydėjo, naktį — kaip mėnulis žibėjo. Visame pasauly niekas niekur kitos tokios nebuvo matę nei regėję. Kai ji užaugo, paūgėjo, — ėjo, važiavo, kaip nemunai plaukė iš viso krašto piršliai; siuntė juos ir bajorai, ir kunigai, ir patys karaliai, bet ji už nieko tekėti nenorėjo... (53—54 psl.).

„Vakarinė Giesmė":

> Tame dvarely, tame didžiajam gyvenanti skaisčioji mergelė, jaunoji karalaitė, tokia daili ir patogi, kokia dar nei dainoje nedainuota, nei sapnely nesapnuota.
>
> Kai skersną žingsnį jauna žengia — kaip baltoji

gulbelė plaukia šviesų vakarėlį tyliu ežerėliu; kai vaikščioja po klėtelę — lyg tas baltas debesėlis padange slenka giedrią dienelę. Kai žodelį taria — lyg lakštutė lakštuoja, lyg sruvi upelė grūda, džiurdžena, plukdydama vilneles aplink kietus akmenėlius, kalbindama žaliosios pievelės gėleles, lyg lapeliai skamba, vėjo supami tylų kaitriosios vasarėlės vidudienį.

Gelsvosios kaselės — kaip bruktas šukuotas lino pluokštelis, mėlynos akelės — kaip jo žiedužėlis, kaip ryto padangių giedrios giedrumėlės.

Kur akele meta, ten aušrelė teka; kur pėdelę stato, tai ten dygsta rožės ir lelijėlės, iš ten verčias šaltas šaltinėlis tyro vandenėlio, kaip ašarėlių.

Kai jauna nusijuokia, dienėlė prašvinta, nuo dangaus dumbluoto debesėliai nyksta...

... Iš šalių tolimųjų, ten, kur už girelių, už tų siūbuojančiųjų, už marelių mėlynųjų; per kalnelius ko aukščiausius, per klonelius ko giliausius, per nemunėlius, per dunojėlius tai lekia, tai skubinasi audrusis vėjelis, kad padabotų, kad pamatytų jaunąją mergelę, sparneliais bemosuodamas, žmonių vargdienėlių, dirvos artojėlių, rugių pjovėjėlių veidelius bešluosto, petelius beglosto šaltu papūtimu, oro dvelkimu (9—10 psl.).

Vaizdų rūšis, sintaksinės priemonės tos pačios abiejuose padavimuose. Bet nevienodai tirštai, gausiai jais operuojama. Antrajam aiškiau aidi žodžių galūnių sąskambis. Antrajam labiau išplėsti ir sugausinti palyginimai. Palyginimai net savus palyginimus turi. Antrajam stipresnė sinonimika. Antrajam operuojama ne vaizdais, bet vaizdų kompleksais. Ir viso to rezultatas — daugiau antrajame rečitavimo, daugiau ritminio bangavimo. Tačiau jame veiksmo tempas sulėtėja, ištįsta, kartais beveik sustoja, kai autorius, palikęs mergelę nuošaliai, susižavi jau palyginimų vaizdais ir juos krauja vieną

po kito, kaip rokoko raižinyje. Tikrai „Gilšės“ stilius taip santykiuoja su „Vakarinės giesmės“ stilium kaip barokas su rokoku. Savaime suprantama, kad vaizdinis grožis labiau žavi „Vakarinėj giesmėj“, bet pasakojimo tempas natūraliau liejasi „Gilšėje“, ir mūsų dienų skaitytojui jis artimesnis, priimtinesnis.

Krėvės kelias padavimuose įdomus, originalus, bet ir pavojingas. Juo galima nueiti į plokščią liaudies kūrybos imitaciją ar jos motyvų mozaiką, kaip yra atsitikę ne su vienu liaudies dainų ar liaudies melodijų imitatorium. Gal dėl to kiti rašytojai ir nelabai išdrįso imtis šio kelio epe. Krėvę išgelbėjo jo didelis talentas. Tautosakines priemones sutelkdamas iš įvairių tautosakos žanrų, Krėvė jas techniškai ištobulino, jas įjungė į veikalo organišką kompoziciją, pagilino nuosava idėja — ir tokiu būdu tautosakinę medžiagą pakėlė į aukštesnį meno laipsnį.

Bet toliau tuo pačiu keliu eiti Krėvė negalėjo nesikartodamas. Savo pasaulėvaizdžiui, kuris liko tas pats, Krėvė ieškojo naujos formos. Ją rado jau sudramintos poemos žanre — *Šarūne*.

Šarūnas yra naujas iš esmės tos pačios dvasios pavidalas. Jame giliau, nuosekliau, pilniau išplėtota dinamiška individualistinė dvasia, kurios kibirkštys žybčiojo padavimų personažuose. *Šarūno* formoje taip pat labiau nutolstama nuo liaudies kūrybos formos. Joje rečiau skamba liaudies ištisinės melodijos, bet čia aidi tų melodijų motyvai — stiliaus, kompozicijos, charakterių, — organiškiau įsilieję į individualaus talento kūrybinį vaisių.

Kai rašytojas pasirinko vėl naują formą — realistinę beletristiką, kurioj vaizduoja savo laikų dzūkišką kaimą, gauni įspūdį, lyg čia būtų anas *Dainos apie arą* antrasis pasaulis — naminių paukščių, kuriem neberūpi dvasios laisvė, asmens autonomiškumas. Jie čia visi tokie sunykę, gyvenimo ir žmonių užuiti skurdžiai, kuriem net sunku su-

prasti, kaip gali būti pasaulyje „arų". Tačiau ir tarp šių žmonių vieno kito dvasioj kartais nuskamba individualizmas kaip tolimas atbalsis, atbalsis ano legendinio laisvos dvasios žmogaus iš *Padavimų*. Suplazda bent vienam momentui širdyje maištas prieš visus vardan savojo aš. Bet kada jis turi viešumon prasiveržti ir regimu maištu virsti, naujųjų laikų herojus pats išsigąsta, ir jo maištas virsta tik gailia ironija (maištas prieš Dievą, prieš kleboną, prieš žmoną...).

Tas individualizmas praturtės, idėjiškai pagilės ir virs ištisa filosofine pasaulėžiūra orientalistiniame veikale „Pratjekubudda"...

Pradedi nuo *Padavimų*, perbėgi Krėvės veikalus, kuriais jis reiškiasi įvairiuose kūrybos žanruose, — ir nustembi: to nuostabiai plačios skalės rašytojo visur pasirodo ta pati asmenybė su aiškia pasaulėžiūra, su tuo pačiu tautinės ir liaudinės kūrybinės formos giliu pajautimu. Kaip brangiajame akmenyje saulės spindulys lūžta įvairiom spalvom, taip tas pats gyvenimo branduolys švysčioja Krėvės kūryboje įvairiais aspektais.

Padavimai Krėvės kūryboje tai pirmasis iš tų švystelėjimų, kuriame jau pasireiškė visi pagrindiniai gyvenimo tikrovę perkuriančios asmenybės pradai.

Padavimai tautos kūryboje tai vienintelis mūsų priešistorinės legendinės kultūros meninis vaizdas, kuris bent iš dalies išsaugojo — tautinę herojinę epopeją.

Animizmas V. Krėvės „Likimo keliuose“

(1929 VASARIO 16 VAIDINIMO PROGA)

Vasario 16 sukakčiai Valstybės Teatras Kaune rodė V. Krėvės misteriją *Likimo keliais*. Kas kita *Likimo keliais* skaityti, kas kita žiūrėti. Krėvė kūrė jį ne scenai, dėjo į jį ne tiek veiksmo, kiek vaizdų ir muzikos. Ir dėl to scenoj čia maža kas tėra vaidinti: tik deklamuoti, pritariant prof. Karnavičiaus muzikai. Tai reiškė autoriaus muzikinę dalį. O fantastinius jojo vaizdus stengės atspėti dailininkas K. Šimonis. Pats būdamas fantazijos žmogus, jis puikiai išreiškė savo dekoracijose Krėvės *Likimo kelių* simboliškumą, fantaziją, o kartu ir liaudišką paprastumą. Bet šiuo kartu suminėsime *Likimo kelių* tik vieną reiškinį — jo lietuviškąjį animizmą.

1. Gyvybės pradas yra drauge džiaugsmo, palaimos pradas. Kas gyva, juda, kruta, — žmogui atrodo artima, sava. O kas sustirę, kas rodos lavonas, to žmogaus instinktyviai baimisi. Gyvybė ir saulė eina kartu, mirtis ir tamsa — taipojau. Dėl to pirminiai žmonės taip mėgsta gamtos reiškinius laikyti gyvosiomis būtybėmis, panašiomis gyvumu į juos pačius. Net piktosios pasakų dvasios, velniūkščiai, yra kartais simpatiški savo kvailumu, primityviu naivumu, kurie duodas apgaudinėjami lygiai kaip Jurgis Durnelis.

Tasai vadinamas gamtos animizmas yra suaugęs su

kiekvienos tautos pirmykščiu tikėjimu; gamtos gaivalui suteikiami gyvojo protingojo asmens ypatumai. O lietuvis, spėjant iš dainų, ypačiai mitologinių dainų, atrodo net susibičiuliavęs su gamta. Jis virsta į ąžuolėlį, liepelę, į gegelę ar sakalėlį. Jam saulė močiutė kraitelį krauja, mėnuo tėvelis dalelę skiria; piemenis saulutė šilto, kaip rūpestinga močia. O savame gyvenime kokia žmogiška toji Saulė! Ji vedas su Mėnesiu. Pats Perkūnas į „svodbą" joja (Aušrinės), kaip jaunojo pulkas, su trenksmu, vartydamas daužydamas, kas jo užkliūva — net žalią ąžuolą partrenkia. Bet šeimos gyvenimas — kokis jis nelaimingas! Nesutaria Saulė su Mėnuliu. Slaptingosios Aušrinės akys suvilioja išblyškėlį romantiką Mėnesį, nusivylusį praktike, realia darbininke, altruiste Saule. Bet Teisingumas yra aukštesnis už aistras, už skaisčiąsias akis. Nusikaltėlis silpnavalis Mėnuo, neištesėjęs Saulei pažadų — mylėti, teisingojo Perkūno kardu pusiau pertrenktas. Jis liūdi, jam nesmagu. Širdis — ne tik Mėnesio, bet ir žmogaus, jį bežiūrinčio — pilna liūdnumo...

Tiek artima toji gamta, tiek nuoširdi, kad gailimės ir Saulės ir Mėnulio, kaip savo geriausių bičiulių. Tas pat su gegule, lakštingala, pilkąja antele, putinėliu, serbentėle, kurie lygiai artimi žmogui, gal dar artimesni, nes juose gyvenąs patsai žmogus, tik ne tiek vaizdūs, kaip Saulės drama.

2. Šitasai lietuvių tautosakos animizmas yra gražiausia medžiaga baladėms. Bet savoj literatūroj teturim tik vieną kitą tos rūšies baladę: apie sesers pavirtimą gegele, apie Straublį ir Vaivą, apie lakštingalą ir rožę...

Likimo kelių viename paveiksle V. Krėvė mėgina sujungti visus tuos pavirtėlių medelių, paukščių, vandens gyvūnų skundo balsus į vieną liūdesio simfoniją. Toje simfonijoj įgieda, pasakytume, savo melodiją ir žmogus, ir paukštis, ar kitas liaudies dainų mėgstamas gyvūnas.

Lygioj pievoj prie upelio guli aukštininkas suvargęs, suskurdęs Vincas Višvilis. Jis nusikamavęs beklajodamas po

svetimuosius, ten laimės beieškodamas, bet jos neradęs. Ir lakštingala, paukštelis, jam klajūnui, pasirodo paguodos nešėja:

... Prisėsk, berneli, ant žalios vejos,
o aš, lakštutė, anta šakelės.
Tu atsilsėsi, nusiraminsi,
o aš lakštutė, tau palakštuosiu
apie gimtąją tavo šalelę,
apie tėvelių tavo vargelius (201 p.).

Ji vadina save net to klajūno Vincelio sesute.

Šalimais iškyla ir antroji to bernelio sesutė — tai vargšė blindis su savo vaikais, išgamomis ir bailiais, pavirtusiais į paukščius, žuvis, medžius.

Su žmogum kenčia visas gamtos gaivalas, kenčia gegutė, kenčia blindis, kenčia ir jo vaikai: kurmis, žilvitis, lydeka... Ne džiaugsmas, ne krykštavimas juk privertė juos prisiimti tų žemesniųjų gyvūnų pavidalą, o tik skaudus skausmas, tik nelaimė gilioji: gegulės žuvo bernelis prie Vilniaus pilies, blindis apverkia savo vaikus išgamas. — Kaip suminėjom, tai liūdesio, sielvarto simfonija. Joje aidi visų dalyvių skausmas, bet visų tiesias kartu pasiilgusios akys į šviesesnę ateitį — kada Žvaigždikis atbus. Tada, kada Žvaigždikis atbus, pasiliaus visų kančios: ir Višvilio, žmogaus atstovo, ir gegelės, ir verkūnės blindies. Tada, kada tauta atgims, tada atsikvėps, atsigaus ir sutrikdytasai gamtos gaivalas. Juk tautą apsprendžia, tarp kita ko, ir pati teritorija su jos klimatiškais, zoologiškais, botaniškais charakteringumais.

Jeigu gamtos gaivalas kartu kenčia su žmogumi, kartu ilgis išvaduojamas, tai lygiai jis ir padeda žmogui išsivaduoti, kad ir jį drauge išvaduotų iš kentėjimo. Net jeigu žmogus bus primiršęs savo kraštą ir pareigas, tai gamtos gaivalas jam tai įkuždės į sielą, pasakytum, „ausį“. „Dar mano balsas nenutilo“, sakos lakštingala, „buvo laikai — kovon bernelius

kėliau, raginau, suaugusius subrendusius į didžius darbus, į garsius žygius gundžiau vedžiau. Sugebėsiu mokėsiu ir miegantį prikelti ir paklydusį į kelią atšaukti" (213 p.). Ir kada visas gamtos gaivalas susidės su žmogum, tada jis prikels karalių Žvaigždikį. Gamta žmogų skatins, žmogus prikels Žvaigždikį, sukurs visam kraštui laimę.

Tokis aiškinimas prašyte prašos, beskaitant ar bežiūrint Krėvės misteriją. Jis mokėjo į tą animistinį pradą įdėti aukštesnę mintį, gilesnę idėją. Tos idėjos liečia ne tik apskritai tautas; jos taikomos specifiškai lietuvių tautai. Pažvelkime dar, kaip animistinėmis priemonėmis Krėvė suima lietuvių tautos likimą.

3. Baladėse apie gegutę, lakštingalą, rožę ir kituos animistinės kūrybos dalykuos ligi šiol daugiausia būdavo erotinių ar bent šiaip egotistinių motyvų. Tos rūšies yra ir V. Krėvės *Likimo kelių* gegutės paveikslas: mergelė pavirto gegele, kad jos bernelis žuvo. Bet blindies dramoje jausti daug aukštesnė prasmė — visos mūsų tautos likimo alegorija. Žemesnės rūšies gyviuose atvaizduotas tautos susmukimas, snaudulys, kurs prasidėjo, lietuviams susidėjus su lenkais, ir tęsės lig išsivaduojant. Žemesnės — nes žlugus tautos laisvei, sumenkėjo patys jos žmonės, sunyko individai, tapo neverti žmogaus pavidalo. Jie pavirto tik menkesniais gyviais: blindimi, kurmiais, žilvičiais, krankliais, lydekomis, varnais, vanagais.

Pati tauta paliko tik blindis, nors ji buvo buvus motulė narsiųjų bernelių, kurių neliko jai nė vieno. Kur jie dingo? Pirmas karan išjojo, ir grįžo tik jo bėras žirgelis; antrasai sūnelis svetimą šalį pamilo, savo močios balsą pamiršo, grįžęs broliams grasė, savo motutės dvarą plėšė. Jaunesnieji išsislapstė, atsisakę su broliu išgama kovoti. Ir jie sumenkėjo: pavirto krankliais, vanagais. Pati tauta, kuri temoka tik išgamas ir baikštuolius gimdyti, neverta tautos motinos vardo ir pavirsta minėtąja blindimi. Taip, tai mūsų tauta,

kurios sūnūs priėmė svetimus papročius (aliuzija į lenkus), savo kraštą paniekino, o kiti tautos vaikai išbėgo į kitus kraštus ar tūnojo ausis suglaudę, kad tik jo kailio niekas neužkabintų.

4. Lietuvos alegorija nėra naujas dalykas. Bet jos išraiška, forma yra tautosakiška daugeliu elementų. Ir stilius yra liaudies dainų stilizacija, ir gyviai, į kuriuos virsta žmonės, yra imti daugiau toki pat, kaip tautosakoj: lakštingala, žilvitis, kurmis, vanagas, kranklys, erelis, lydeka, ir jų charakteristikos yra tokios pat. — Blindis tikra verkūnėlė, „papluko vandenėliai nuo jos ašarėlių, nuo gailiųjų". Bet ji nieko nepadaro, kad surinktų savo sūnus, kad paimtų juos į nagą ir išmokytų klausyti. Ji pasyvi, lyrikė. Pasyvi, kaip ir lietuvių tauta, stovėdama arti rytų pasaulio. Epiško dramiško veikimo neparodo, tik — jausmą. Stoka iniciatyvos, užsimojimų. Ir ne tik ji: visi gyviai taip elegiški, sielvartingi, net didingasai erelis ir tas skundžiasi.

Tik viena lakštingala — dainos, poezijos galia — teliekti vargams saldint, žygiams ragint. Ji dar mokės miegantį ir paklydusį į tikrąjį kelią atšaukti. O toji poetiškoji lakštingala, nenusimenanti, neabejojanti, dar randa mažutę talkininkę — gegutę. Nors ji ir rauda, kaip dainų gegelė, bet jos erotinės spalvos sielvartas ir karžygiškos dvasios lakštingalos giesmės — visas menas susiliejęs — sukelia Višvilio, žmogaus, sieloj geresnės ateities pasiilgimą, ir atbunda tada jam sąmoningoji tautos dvasia ir pasiryžimas eiti tautos keliais...

Taip tautos likimą V. Krėvė išreiškė liaudiškuoju, mums rodos, animizmu. Ir būtybės, į kurias virsta žmonės, kaip matėm, ir pati forma yra imta iš tautosakos. O į tą formą — plačia prasme suprantamą — įdėtas turinys — jau aukštesnės prasmės.

V. Krėvės Raštai VIII

VIII tomas atrodo ne tik *Likimo kelių* antroji dalis, bet ir *Šarūno*, ir *Skirgailos* tęsinys: visi trys vienas paskui kitą nuosekliai atvaizduoja svarbiausius Lietuvos istorijos etapus. *Šarūnas* — priešistoriškoji, pagoniškoji Lietuva; *Skirgaila* — Lietuvos viduramžiai, tas svarbusis momentas, kada tauta keitė religiją; pagaliau *Likimo keliais* — naujoji ir naujausioji Lietuva: tautos merdėjimas ir atgijimas. *Likimo keliais* tai lyg ir trečioji dalis didžiulės trilogijos.

Misterija nėra tik paprastas istorijos įvykių atvaizdavimas. Šalia realaus istorijos aktų pagrindo čia susekamos ir tos aukštesnės galios, kurios nepareina nuo žmogaus, o vis dėlto prideda savo pirštą prie tų faktų raidos. Tokiu būdu istorijos įvykiai įprasminami aukštesne idėja.

Kuriuos tautos dvasinės evoliucijos faktus ir kurias idėjas autorius kelia *Likimo keliuose?* — Konstatuoja, kad lietuvių tauta neteko laisvės ir klajojo, pati nesuprasdama, kuo jai būti. Jos susipratimas ir kilimas prasideda iš liaudies. Bundančią sąmonę stengias nuslopinti kaimynai, ypačiai lenkai, paskum lenkomanai. Kada, baudžiavą panaikinus, tauta kiek atsipalaiduoja nuo ekonominės lenkomanų priklausomybės, ji jau pakliuvus į politinį rusų jungą. Bet

nemažesnė kliūtis susiprasti yra pačių lietuvių tarpusavio vaidai. Kada dar tik svajojama apie tautos laisvę, jau kiekvienas lenda su savo planais, kokis turės būti tautos rūmas. Nuomonių nedarnumas sukliudo patį darbą. — Tai realus ir tikras mūsų tautos atgimimo faktas, kurį jau buvo pastebėjęs ir V. Kudirka savo *Tėvynės varpuose*, ir Maironis *Jaunojoje Lietuvoje*, ir Vydūnas *Prabočių šešėliuos*, ir apskritai visi platesnio horizonto tautos darbininkai — Čia dar ne galas. Kada karas ir revoliucija padėjo nusikratyti svetimųjų jungu, tauta neteko ir pirmykščio idealizmo, entuziazmo. Jų vietoj atsirado visuotinis savinaudiškumas, visuotinis egoizmas.

Šiuos plikuosius istorijos faktus misterija aiškina gilesne priežastimi. Nei tautos sunykimas nei atgijimas nėra aklas nuotykis, nėra nei aklo likimo padaras. Ne antikiškas fatumas, kuris nieko bendra neturi su žmogaus intencijomis, atgaivino mums tautą, bet galios, kurios glūdi pačioj tautoj. Tai dalykai, kurie sudaro tautos esmę: kalba, papročiai, teritorija. Jie suformuoja žmogaus ir tautos dvasios struktūrą; jie priverčia žmogų būti lietuviu ne lenku, rusu, ne vokiečiu; jie palaiko kontinualumo ryšį tarp praeities ir ateities. — Dėl to misterijos tautinės sąmonės žadintojai nuolatos ragina nepamiršti tėvų kalbos. Višvilis atstumia lenkomanus kunigus, kurie neva dėl tikėjimo ragina žmones išsižadėti pagoniškosios kalbos ir papročių. Tautos sąmonę palaiko kaip tik senio Ragailio senoviškos dainos ir padavimų garsai. O tie, kurie išsižadėjo tautos, prikalė ir Milžiną — Dainą prie sienos. Kai Daina buvo paleista vėl į žmones, susipratėlių būrys auga. Neužmirškit senovės dainos — sako Milžinas. Mat daina palaiko ryšį tarp praeities ir dabarties ir kelia entuziazmą ateičiai kurti.

Nemenkesnis tautos atgijimo faktorius yra pati teritorija, gamta. Klimatinės sąlygos paskatina žmogų taip, o ne kitaip jausti ir elgtis. Dėl to ir visas misterijos veiksmas eina

daugiausia ne žmonių aplinkumoj, o primityvioj, glūdžioj gamtoj, nes „... ten mūsų praeities paslaptys gyvena, ten ištekiniai medžiai, ten augalotos pušys, plačiašakės eglės, dieną ir naktį besiūbuodamos, pasakoja apie praslinkusius laikus, didžius, garbingus, apie gyvenusius didvyrius... Iš tų pasakų mes kuriam didingą ateities dainą..." O atsiminkime I dalies gamtos gaivalą, kuris sukritusiam prie upelio Višviliui įčiulba, įkukuoja, įlakštuoja, įčiurlena... tautinio savitumo pajautimą.

Štai šie dalykai padeda tautai atgyti. Kai juos tauta buvo pamiršus, ji sunyko, ji klaidžiojo. Štai dėl ko Višviliui neužtenka vienos religijos, nepakeliui jam su socializmu.

Realųjį pagrindą ir idėjinį prasmingumą misterija išreiškia vaizdais, simboliais, alegorijomis. Čia Krėvė ypačiai vaizdingas. Net skliausteliuose autoriaus pastabos apie veiksmo foną ar patį veiksmo būdą labai detalizuotos. Stabtelkim bent ties vienu paveikslu — kaip išreikštas dainos galingumas tautai. — Bernai įžengia į kapinyną, kuriame palaidota tautos praeitis. Iš kapų sukyla debesys vėlių, kurios reikalauja teisybės ir keršto. Per griuvėsius įžengia bernai į rūmus, kur tik pelėdos ūbauja, šikšnosparniai plasnoja. Suranda geležines duris, kurių šovynė atšoka, tik pratarus užburtąjį žodį: tėvynės meilė. Už durų senoviški ginklai, padargai; prie sienos prirakintas Milžinas, „užburta senovės daina, aidas senovės gadynės". Nukrinta pančiai, kada Ragailis paliečia Milžino kankles. O kai pats milžinas kankles paėmė į rankas, stojos stebuklai. Autorius pastabose taip aprašinėja: „Vos palietė pirštais, sudejavo styga, iš pradžių tyliai raudojo. Juo toliau, juo stipriau, galingiau... Išnyko pilies griuvėsiai, klausytojų akims atsivėrė plati šalis, nuo padangių krašto iki kraštui, suliepsnojo dangus aušra, kuri augo plėtėsi, kol gaisu apsiautė visas padanges. Atbudo žemė, atsivėrė kapai, kur nuo amžių karžygiai miegojo..." (245 p.). Simboliškosios ar alegoriškosios prasmės čia neieškosim. Tai gražiai atliko V.

Bičiūnas prie misterijos pridėtame priede. Mums svarbu tik konstatuoti, kad fono vaizdai yra dvejopi: bendriniai (apskritai miškas, pelkės, kalnas...) ir lokalinio kolorito (Liškiava). Bet bendriniai, ir lokalinio pobūdžio vaizdai yra prisisunkę simboliškosios prasmės.

Realistinio ir simbolinio elementų jungimo jausti ir misterijos asmenyse. Ryškiausias tokio junginio pavyzdys — pats Vincas Višvilis. Jis simbolis visos tautos, pasakytum, jautriosios tautos dalies, tautos sąžinės, kuri nedovanoja mažiausio apsileidimo, kuri su gyvenimu nedaro jokių kompromisų. Jis alegorija, kai girdim apie jį tariant: „Žinok, tu nežūsi niekuomet, kaip negali žūti tautos siela..." (298). Bet kartu ir koks jis realistiškas, beganydamas gyvulius su Maryte, koks jis apskritai žmogiškas ir paskum beieškodamas Karaliaus Žvaigždikio: jis ir pesimistas, skeptikas, ir entuziastas aktyvistas, jis žavis ir nusivilia savo idealais, jis kitus skatina ir pats turi būti skatinamas, jis pyksta, tyčiojas, koliojas ir vėl dirba — su visais žmoniškais silpnumais ir stiprybėmis. Tai dažniau pasitaikąs jausmo, emocijų, ne proto žmogus. Lygiai realistiški dzūkiški pirmosios dalies seniai Višviliai, bet kartu ir simboliai. Kiti — Žvaigždikis, Panikė, Sargas, Vienuolis, Raudonasis Riteris — grynos alegorijos. Visai savotiški yra Dėdės, Stabukai, Tautos vadai, Alterego... Tai ne atstovai tam tikrų ydų, bet tiesiog gyvieji mūsų laikų žmonės. Kas pažįsta mūsų visuomenės gyvenimą, lengvai juos iššifruoja. Čia ir nuotaika jau visai kitokia. Jei pirma tauta iškrypdavo iš tikrojo kelio, tai autorius lydėdavo su pasigailėjimu, su užuojautos nuotaika paklydėliams. O dabartinis tautos sunykimas net užuojautos nebevertas. Autorius juokias iš jų, kolioja aštriausiais žodžiais, kaip žmones, iš kurių nieko dora nebeišeis: supuvęs ne tik kevalas, bet ir branduolys.

Objektyviai žiūrint, tauta nėra jau taip sunykus, kaip atrodo Višviliui. Ne visi juk dar aukso kiaulės, ne visiems tik migis ir ėdalas rūpi. Tačiau tas skaudus paveikslas, atitolstąs

nuo tikrovės, psichologiškai pateisinamas. Kol tauta nebuvo atgijus, jos darbininkams prieš akis buvo gražiausios perspektyvos, bet kai gavo nepriklausomybę, viltys, pasirodo, negalėjo būti realizuotos. Ir tas skirtumas tarp svajonių ir realybės sukėlė karčią nusivylimo ir paniekos nuotaiką, kad „šiandien imu aš gailėtis net tosios verguvės, kurią nū - ryt palaidosime jau, nes viltis šviesios ateities ji gaivino“. Ir traukias atatupstas nuo realybės į svajones: „Aš noriu namo, dausosna aš noriu. Ten nesikeičia dienos, nesikeičia žmonės. Ten gyvena visi, kaip kad senovėj gyveno... Ten, į protėvių šalį aš noriu“ (277).

Nuotaika labai charakteringa mūsų tautos istorijai. Juk ir Maironis iš entuziazmo pereina į rudenio nuotaiką, kada prasideda realus tautos gyvenimas. Tai tragedija mūsų aušrininkų, varpininkų, apžvalgininkų, kuriems lemta buvo idealais pagyventi ir realybe pasigirti.

Misterijos konstrukcija kiek painesnė nei, sakysime, *Šarūno*. Panašiai kaip *Šarūne*, veiksmas prasideda naujausiais laikais (prieš Didįjį karą). Paskum leidžiasi į tolimą praeitį — iki pirmųjų lietuvių tautos santykių su lenkais ir kitais kaimynais. Toliau chronologiška tvarka pamažu artėja į mūsų laikus. Kryžkeliuose staiga peršoka į ateitį, į nepriklausomos Lietuvos gyvenimą. Paskum vėl leidžiasi atgal į praeitį ir nuo baudžiavos panaikinimo pamažu kyla į viršų, ligi ištinka audra — karas ir išsivaduoja karalius Žvaigždikis. Vienas tas pažvelgimas į ateitį išsiveržia iš tiesaus kilimo į viršų.

Kadangi misterija paremta daugiau vaizdais, tai fabula nekomplikuota. Norint statyti scenoj, be abejo, tektų daryti daug kupiūrų.

Prie VIII tomo yra pridėti V. Bičiūno *Likimo kelių* komentarai. Komentuojama ta tvarka, kaip eina misterijos vaizdai, vienas po kito. Komentarai suskirstyti šiomis dalimis: veikalo kilmė ir turinys; asmens, simboliai, idealai; for-

mos, metmens, pašaipos žymės; Višvilio idealai, satyros pradai. Plačiausiai ir, berods, įdomiausiai komentuojama simbolika. Tų pastabų viso yra 88 pusl.

V. Krėvės raštai. VIII tomas. *Likimo keliais.* Misterija. II dalis. Kaunas, 1929 m. 320 p. Priedas — V. Bičiūno tos misterijos pastabos ir komentarai. Abiejų knygų kaina 8 lt. Išleido Sakalo bendrovė.

JURGIS SAVICKIS

JURGIS SAVICKIS

Tautos „sveikas protas“ buvo suradęs gerą kelią — siųsti į užsienius Lietuvai atstovauti rašytojus. Dvasine kultūra galėjom geriau surasti ryšį su pasauliu ir laimėti jo palankų dėmesį gal daugiau nei politinėmis idėjomis. Milašius, Baltrušaitis, Šeinius, Klimas, Savickis buvo tokios Lietuvos atstovai. Ar jie pateisino pasirinkimą, tektų individualiai kiekvieną vertinti.

Jurgis Savickis sugebėjimų tam turėjo — atviras nuoširdus priėjimas prie žmogaus, lengva, neangažuojanti ir partneriui lūpų neužverianti forma kalbėtis apie rimtus dalykus. Tikrai, mielas, nuoširdus žmogus: tai visi pastebėjo. Tačiau lietuviškas neveržlumas sulaikė jį nuo dinamiškesnio reiškimosi; lietuviškos šeimos nebuvimas padarė jį tik vienišu lietuviškos dvasios reiškėju be talkininko, kurs virsta lietuviško židinio gaivinančia dvasia. Nors savo 62 metų amžiaus (1890—1952) diplomatijai atidavė apie 24 metus, nors Skandinavijoje lig paskutinių laikų jo vardas palikęs simpatingas, ateičiai jo vieta mūsų literatūroje neabejotinai bus žymesnė nei diplomatijoje.

Lietuvių literatūroje reakcija prieš visuomeninį romantizmą ir socialinį realizmą prasidėjo keleri metai prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Nauja šviesuomenės karta, išaugusi Rusijos

bei Lenkijos moderniųjų srovių įtakoje, netruko pasiūlyti estetizmą ir individualizmą (Čiurlionienė *Lietuvoje*, Sruoga *Bare*). Estetizmas reiškė rašytojui naują paskirtį — ne visuomenei skelbti tam tikrus idealus, bet kurti veikalus, kurie duotų meninio, estetinio pasigrožėjimo. Individualizmas turėjo reikštis tuo, kad rašytojo akis turėjo būti kreipiama ne tiek į tai, kas visuomenę domino ar jos gyvenimą lėmė, bet į atskiro žmogaus likimą, jo interesus bei pergyvenimus; literatūra turėjo atverti, anot Sruogos, rašytojo sielą.

Bėgimas nuo natūralistinio tikrovės suvokimo ir jos tokio vaizdavimo vedė į naują tos tikrovės pergyvenimą ir vaizdavimo būdą. Tuo metu populiariausias, o gal ir lietuviui labiau prie širdies, buvo beletristikoje impresionizmas, paskiau lyrikoje simbolizmas.

Šeinius buvo pirmasis, kuris atsivedė į beletristiką naujo augimo inteligentą su jo naujais asmeniniais rūpesčiais (*Bangos siaučia*) ir kuris tiek inteligentą, tiek ir kaimietį vaizdavo impresionistinį. Kad Šeinius laikėsi lietuviško gyvenimo; kad jame buvo apstu eleginės nuotaikos — tatai galbūt buvo priežastis, jog buvo jis skaitytojui priimtinas ir virto mokyklinių chrestomatijų mėgstamuoju rašytoju.

Kitokis likimas ištiko tos pačios kartos Jurgį Savickį, nors jo pirmoji knyga pasirodė truputį vėliau (*Šventadienio sonetai*, 1922) ir nors jis aną estetizmo ir individualizmo šauksmą vykdė su didesniu kaupu. Kiek didesnio atgarsio rado jo antroji knyga *Ties aukštu sostu* (1928). Po ilgos tylos pasirodę Savickio *Raudoni batukai* (1951) recenzentų buvo sutikti su entuziazmu. Savickis buvo iškeltas kaip vienintelis lietuvių rašytojas, kuris jaučia ryšį su vakarų literatūra. Tačiau patys skaitytojai žiūrėjo tylėdami ir į knygą, ir į atsiliepimus apie ją. Paskutinis Savickio veikalas *Šventoji Lietuva* dar nesuspėtas įvertinti nei spaudos nei skaitytojų.

Atrodo, kad Jurgis Savickis priklauso prie tų rašytojų, kurie stovi vieniši. Vieniši, nes tarp jų ir skaitytojų yra didelis

tarpas — per didelis tarpas, kad skaitytojas ir rašytojas galėtų vienas kitą traukti.

Kas gali neigti, kad J. Savickis ir pirmuose savo pasakojimuose kalba dažniausiai apie lietuvišką žmogų, veiksmą nukelia net į konkrečius lietuviškus vietovardžius, į panemunes. Tačiau į tuos žmones jis žvelgia akimis, kurios į gyvenimą išmoko žiūrėti svetimuose kraštuose ir svetimose literatūrose. Tuos lietuviškus žmones jis mato gana siaurus. Siaura yra jų gyvenimo ir pergyvenimų skalė: noras gerai gyventi (o tam reikia pinigų), seksualinio gyvenimo visiška laisvė. Tai ašis, apie kurią sukasi Savickio žmogus ir visas apie tą žmogų pasakojimas. Tas pačias žymes žmoguje iškelia, žinoma, ir kiti rašytojai. Bet daugelis jų šalia seksualinių polinkių randa dar ir dvasinių, kurie prabyla sąžine ir sukelia žmoguje draminių konfliktų. Savickis neregi to dramizmo. Jo žmogus vientisas savyje. Nei rengdamasi nuodyti seną uošvį, nei organizuodama ją priglaudusio giminaičio žudymą, nei leisdamasi į meilės scenas su pirmą kartą sutiktu vyru, nei jam galutinai atsiduodama, moteris nejaučia savyje jokių priekaištų. Taip kaip jų nejaučia medelis ir gyvunėlis. Savickio žmoguje tos antrosios pusės — dvasinės — lyg ir nėra. O seksualinis laisvumas, nuogų gražuolių išstatinėjimas languose ar net ant stogo, vizitų priiminėjimas su Ievos kostiumu, kaimo žmonių žiūrėjimas į seksualinį laisvumą atlaidžiai, pro pirštus — primintų greičiau skandinavišką literatūros dvasią, bet vargiai lietuvišką.

Nors Savickio žmonės sukiojasi dažnai lietuviškuose rėmuose, bet ir tų rėmų sudarymas nėra lietuviškas. Nėra lietuviškas siauresne etnografine prasme. Karčiama ar žydo kiemas, ar net Kauno senamiestis nėra tokis, kokį atvaizduotų Krėvė. Jie labiau suinternacionalinti. Iš lietuviškos medžiagos gabalų Savickis sudėlioja stilizuotas dekoracijas, kurios ryškintų veikėjus, stiprintų nuotaikas. Savickis ir yra Savickis tuo, kad žmogiškuosius ir gamtinius elementus jis

perdirba pagal savo vaizduotės turimas ar kuriamas formas. Jis tikrai gyvenimo nestilizuoja, bet gyvenimą visiškai performuoja. Šia kryptimi nė vienas mūsų beletristas nėra taip toli nuėjęs.

Jei žmonės Savickiui tėra manekenai, lėlės, kurias gali kaip nori tampyti, tai gamta yra scena, kurioje vyksta tasai lėlių teatras. Scena, kuriai duodamos čia vienokios, čia kitokios dekoracijos, žiūrint spalvų, šešėlių žaismo, kad tik jos labiau išryškintų anų lėlių šokį. Štai vienas eilinis scenovaizdis:

> Pavasario vėjas buvo šiltas ir bepūsdamas taip kaitino veidą, kaip plaukų sausintojo elektros srovė, pučiama į plaukus. Šiltasai vėjas žėrė iš visų pusių, sunešdamas į krūvą įvairius kvapus iš visų Dievo tiksliai sukurtų ir susodintų gėlynų, pievų ir girių.
>
> ... Eglyno viršūnės įgudusios rankos buvo stilingai sukarpytos aštriais siluetais, apsibrėžiančiais ant papilkėjusio ir vis šviesiai balzgano vakaro dangaus. Tik kur ne kur dangus buvo pragręžiamas auksinės pudros vakaro nuotaikai pabrėžti.
>
> ... Raudona vakaro saulė, atkirsdama nuo savęs kelis staigius spindulius, stipriu impetu švystelėjo juos, kaip vilyčias, į laibus tamsios girios kamienus, nušviesdama juos auksu ir pamastaguodama staiga sužaliavusiomis, kaip nupraustomis medžių šakutėmis girioje.
>
> Tai buvo sutartiniai signalai vienragiams arkliams ir plėšriųjų vagių išvogtoms panoms keliui girioje parodyti.
>
> Saulės aukso strėlė zimbė girios tamsumoje (*Ties aukštu sostu*, 48-9 p.).

Manekenų pasaulis savaime pažadina ir atitinkamą nuotaiką. Kas, žiūrėdamas į lėlių šokį, verks ar jaudinsis. Juk joms nei skaudu nei graudu. Tai kas, kad vagį mušė ir

užmušė. Tai tik vaidyba. Jam skaitytojas neturi jokio sentimento.' Tegali į jį, į visa žiūrėti su lengva ironija. Su ironija į visą tą žmogaus žaismą. Šia nuotaika Savickis yra vienintelis ir labai rafinuotas mūsų literatūroje. Jeigu jam pradeda rodytis kokios elegijos rūkeliai, tuojau skubinasi juos išgainioti.

Turint po ranka ne visus Savickio raštus, negalima pagrįstai ir tvirtai teigti, kokiais keliais ir kokiomis priemonėmis reiškiasi ana perkuriamoji, performuojanti kūryba. Tačiau kai kurios linijos atsekamos. — Dažnai būdavo nurodoma, kad Savickis „kitaip kalba". Kalba psichologiškai, ne logiškai, ne gramatiškai. Šita jo kalba, sakinio ir minties dėstymo stilius, buvo labiausiai pastebėtas ir ar tik ne daugiausia įtakos palikęs kitiems rašytojams. Bet čia dar nėra svarbiausia, berods, Savickio kuriamoji žymė. Svarbesnė ir, man rodos, aukštesnės kūrybinės vertės žymė — tai Savickio metaforinis išsireiškimas kūryboje. Jei metafora laikoma stilistine priemone ir reiškia vieno dalyko išreiškimą kitu, kuris giminiškas su anuo savo daromu įspūdžiu, tai Savickis yra kaip tik šios plačia plačia prasme metaforos originaliausias atstovas, išplėsdamas ją nuo sakinio iki viso vaizdo. Sumaišydamas šitokiu būdu gyvenimo plotmes, negyvąjį pasaulį reiškia žmogiškojo reiškiniais, žmogiškąjį techninių padarų funkcijomis. Tai, ką vadiname realistiniu, sumaišo su fantastiniu. Fantastinio pasaulio simboliais reiškia tas nuotaikas, kurias žadina realistinis. Grojamų vargonų muziką reiškia vaikščiojančiais angelais su sparnais; bundančios žmoguje mintys reiškiamos pasikalbėjimu su gundytoju. Susimaišo abu ir virsta nauju trečiuoju, kuris jau yra meno pasaulis. Savickis ir vaizduoja tą naują pasaulį tiesiog meniniais terminais ir menine technika. Jis žiūri į miesto vaizdą kaip į impresionistinį paveikslą, kuriame žaidžia spalvos, kontūrai, žaidžia ryškios, viena nuo kitos išsiskirsiančios spalvos.

Savickis mėgsta skaitytoją „apgaudinėti", vertindamas asmenį ar veiksmą neigiamai ten, kur nusistojęs įprotis

laikytų jį teigiamu, geru, ar atvirkščiai. Patys Savickio knygų vardai yra tos rūšies — *Šventadienio sonetai, Ties aukštu sostu, Šventoji Lietuva.* Tie vardai sudaro tauresnės, kilnesnės plotmės įspūdį. O tuo tarpu visas tų pasakojimų turinys yra greičiau žemesniosios plotmės. Taip bent vertiname savo tradicinės etikos normomis. Jei stilistiniu atžvilgiu tai galima vadinti parodijomis, ironijomis, tai ideologiniu atžvilgiu tai sudaro įspūdį, lyg autorius sumaišo ir moralines kategorijas ir savo sukurtą pasaulį matuoja nauju etiniu matu.

Didžiausio estetinio įspūdžio Savickis daro, brėždamas detales — brėždamas jas labai taupiai, bet ryškiai. Vaizdas, scena, dekoracija jo kuriami labai išradingai. Mažiau to meninio išradingumo parodo kūrinio statyba.

Tas pats Savickis yra išlikęs savo visų laikų kūryboje. Tas pats ir kelionių aprašymuose. Tas pats net privačiuose laiškuose. Atmainų tiek tejausti, kiek jų galėjo duoti kintąs amžius ir derinimasis į skaitytoją. Tuo atžvilgiu *Šventadienio sonetus* ir *Ties aukštu sostu* galima laikyti ankstesniąja kūryba, *Raudonus batukus* ir *Šventąją Lietuvą* vėlesniąja. Skirtumas tarp jų tas, kad paskesniuose raštuose Savickio perkuriančioji vaizduotė nebe tokia drąsi, mažiau išradinga. Pritylant šitai kūrybai, o pasiliekant tematikai tai pačiai, daugiausia banalioms meilės istorijoms, *Raudoni batukai* blunka prieš *Ties aukštu sostu. Šventojoj Lietuvoj* Savickis gelbstisi platesne tematika — platesniu lietuviško gyvenimo plotu.

Šventojoj Lietuvoj vaizduoja 20 amžiaus pradžią — Lietuvą caro policininkų valdomą, kada dvaras nyksta arba demokratėja ir valstiečiai jį užlieja; kada pasaulėžiūriniu atžvilgiu šalia tradicinės klebonijos ir bažnyčios į žmones ima brautis iš Rusijos ir Lenkijos atkeliavę nihilizmas ir bedievybė. Savickio romanas ir vaizduoja tų visų reiškinių atstovus. Ištikimas pats sau, Savickis žiūri į visus tuos veikėjus su lengva ironija. Tačiau pažymėtina, kad kai kuriems jų jaučia tylios simpatijos, pasigėrėjimo — bent tokio kaip gražiam pa-

veikslui. Simpatijos jaučia tradicijos atstovams — tiek valstietiškosios, tiek bajoriškosios kartos prisirišimui prie žemės ir prie visos paveldėtosios dvasios. Bernas Jeronimas, dvarininkėlio augintinė Anelė ir pats dvarininkas Tvirbutas vaizduojami su ta šiluma. „Pripratus", kad mūsų romanai kunigus vaizduotų su nelegaliais vaikais (tikriau: nelegalius tėvus), Savickis ir čia išsiskiria — jo kunigai, tiesa, savotiški, vienas mechanika labiau susirūpinęs nei visu kitu, kitas kunigu patapęs po nepavykusių piršlybų Anelei, bet abudu garbingi savo pareigose. Prisirišdamas prie tradicijų, Savickis abudu nihilistus padarė neigiamus. Jeigu Borisevičius santūresnis ir garbingesnis, nes jis tiesus, tai kovingasis Aperavičius, kuris Švenčiausiąjį iš altoriaus išima ir pjausto, pasirodo karjeristas ir veidmainys, kuris savo revoliucionieriškumą palaidojo, vesdamas lenkę žmoną ir su ja eidamas į bažnyčią. Tokių nihilistų niekas kitas tokiu laipsniu nėra „demaskavęs".

Anų tradicijos atstovų paveikslus Savickis duoda natūralius, nuosaikius. Jų piešinio pavyzdys štai kokis originalus ir savickiškai impresionistiškas Anelės paveiksle:

> Ak, toji Anelė, visi ją mylėjo.
>
> Pažiūrėti Anelė buvo vaikas. Tokių skaisčių bruožų, tamsoka tokia. Iš pat pirmo žvilgsnio atrodė gerai žinanti, ko nori. Patemptomis tokiomis lūpomis. Sultingomis kaip uoga. Ir taip gražiai pieštuko užbrėžtomis. Menininkų, jas kūrusių, pasididžiavimas.
>
> Ir labai nedrąsiomis akimis, kaip neseniai gimusio stirniuko. Bet tokios jos aiškios ir patikimos, tos akys. Kaip dangus. Kartais tas nedrąsumas akių lyg priminė jos norą virktelėti ar susikaupti. Lyg ryždamasi kieno paklausti, svarbiausios gyvenimo mįslės pati neišspręsdama: „kogi tas gyvenimas iš manęs nori?"
>
> Mažutėlės, perdėm artistiškai sumodeliuotos

ausys, kurios rodyte nurodė į daugiau aristokratiškesnę padermę, nė sodžiaus žmonės. Ir su tais plaukais, lyg armija frizerių darbavosi, tiek artistiškai plaukas prie plauko, sudėdami pasmilkinyje. Buvo kaip piešinyje. Lyg pasaulinio masto artistas braižė plaukų bruožą prie bruožo. Kaip japonai kad daro savo piešinius. Plaukai buvo juodi. Visuomet atrodė gražiausia sutvarkyta. Akys žydrios. Ko daugiau iš žmogaus galima reikalauti.

Bet už vis didelės reikšmingos ir visuomet būgščios akys. Tai buvo įspūdis vyriausias.

Ant nosytės, iš vienos pusės, — tamsi dėmelė. Kaip fabriko koks ženklas ir gaminio garantija. Kad neapsiriktų.

Tai buvo rasės žmogus. Toji Anelė, savo prisirpusiomis lūpomis.

Jei pirmas įspūdis — tai vaikas, bet kojos ir rankos atrodė kiek didesnės, nė priderėtų tam „vaikui". Net — stambokos. Lyg atsargai paimtos vienu numeriu didelesnės (20 p.).

Nevykusios naujovės, arba pažangos parodijos, atstovai ryškesni, bet jie patirštintai ironizuoti. Tokie būsimasis amerikonas Leonardas, vargoninko sūnus studentas nihilistas Aperavičius, policininkas Akcentavičius, mokslo apgadinta ir romanų meile gyvenanti Anelė nr. 2 — juos visus Savickis pačiumpa kokioje situacijoje ir rodo, kaip jie reiškia savo charakterį, patirštindamas charakterio bruožui ryškinti dažus. Savickio didelė literatūrinė kultūra jį ir čia gelbsti. Jis lieka originalus ir įdomus, nors kai kuriomis scenomis ir motyvais kartojasi iš *Ties aukštu sostu*. Tačiau du Savickio mėgstami kraštutinumai ir čia nepriimtini — tai grotesko, parodijos perdozavimas (scena su Akcentavičium ir jo nuogale Akcentavičiene ant stogo, kada visas miestelis su

kunigu prieky susibėga jos gelbėti); antra, per didelis seksualinių scenų „apnuoginimas“, kuris artėja į pigiąją literatūrą.

Didelio tūrio pasakojimai dažnai traukia skaitytoją savo fabula. Kas bus toliau — verčia skaityti. Savickis to sugebėjimo organizuoti fabulą neturi. Jo paraleliai pinamos istorijos taip ir palieka tarp savęs draugėn nesupintos. Jos ir lieka toliau bėgti nebaigtos. Bet Savickio veikalas vis tiek traukia skaitomas. Traukia Savickio pasakojime rafinuotesnį skaitytoją tas nenuspėjamasis: kokį naują bruožą Savickis brūkštels su nauju sakiniu. O jis tikrai yra nenuspėjamas, nes jį diktuoja įspūdis, impresija. Čia Savickis yra meisteris.

———

Apžvalga įgalina išvadą, kodėl Savickis liko vienišas ir nuošalus, kodėl tarp jo ir skaitytojų masės susidarė tarpas.

Skaitytojui liko svetimas Savickio pasaulis. Skaitytojas nebuvo pratęs tenkintis elegantišku formų žaismu, vadinas, grynuoju estetizmu. Jis buvo pratęs ieškoti literatūros kūrinyje ir to ir to — gyvenimo problemų ne mažiau už forminį grožį, tikriau: vieno neatsieti nuo antro. Vadinas, reakcija prieš literatūros visuomeniškumą nebuvo jo panaikinus iš skaitytojų intereso.

Savickis buvo menininkas, kurį kai kas pavadino europinio modernizmo ir dekadanso atstovu. Skaitytojas nebuvo šio dekadanso prigyvenęs.

Šitai ir paaiškina faktą, kad Savickis, darydamas daugiau įtakos jaunesniems rašytojams, kurie, jo mokomi, surado kontaktą su skaitytoju, patsai to kontakto mažiau beturėjo.

FAUSTAS KIRŠA

FAUSTAS KIRŠA

I

Graikiškasis šventyklos įsakymas — pažink pats save — yra privalomas tiek tautoms, tiek individams. Tai pačios žmogaus dvasinės prigimties įsakymas. Pažinti save, savo siekimus, kelius į juos, savo galias kiekvienam žmogui ir tautai yra pradžia sąmoningai gyventi.

Savasis vidaus pasaulis aiškus tam žmogui, kuris yra jau atsirėmęs į tvirtus visuotinės ideologijos pagrindus. Jo pripažįstama ideologija padeda jam daug ką suprasti. Tokie lietuvių tautoje buvo ankstesnės kartos Jakštas, Maironis, Šatrijos Ragana.

Aiškus gyvenimo kelias ir tam, kuris jokios tauresnės ideologijos neturi ir turėti nenori. Tai jau žmogus beasmenis. Jam viską nulemia dienos momentas. Kokia dienos aplinka, toks jis, ir jam gyvenimo kelias savotiškai aiškus.

Tačiau skausmą pergyvena tas žmogus, kuris nori susikurti asmenybę su sava ideologija, įprasminančia jo darbus, bet kuris, antra vertus, nenori pasikliauti jokiais aprioriniais autoritetais.

Fausto Kiršos laikotarpis, tas lietuvių gyvenimo laikotarpis su šio amžiaus antrojo dešimtmečio pradžia, kaip tik ir

yra charakteringiausias tokiais žmonėmis. Jie yra pasitraukę nuo filosofinio materializmo bei pozityvizmo, bet jie yra atsitraukę ir nuo konfesinės krikščionybės. Jiems ne vienam tebėra chaosas prieš akis ir širdyje, ir jie su visomis pastangomis rūpinasi suvokti save, suvokti pasaulį ir savo santykius su pasauliu.

Šitokias pastangas susirasti savąjį „Aš" pastebim ir Kiršoje jau nuo laikų, kada su Baliu Sruoga redagavo dar pirmąjį *Barą*. Tik atidžiau įsiklausykim į Kiršos autobiografinius paaiškinimus prie anglų poeto Wilde'o posakio: „visų pirma reikia mokėti pasirišti kaklaryšį; nuo to pirmojo tvarkingai ir pavyzdingai padaryto darbo priklauso ir kitų darbų geri vaisiai..." „Aš, — sakos Kirša, — dar tebesistengiu pasirišti kaklaryšį... Tuo tarpu nei mano *Verpetai,* nei *Aidų aidužiai,* nei *Idiotas,* nei laikraščių redagavimas su visais veidmainingos politikos aitvarais, čiulpiančiais armoningus smegenis, neduoda man progos nei tikslo pasisakyti savąjį „Aš" iš buvusio Monų ir Maumų pasaulio"... (*Vainikai,* 1920, 141 psl.).

Monų ir Maumų pasauliu Kirša čia pavadino turbūt tą idėjų, gyvenimo, pačios žmogaus prigimties chaosą, kuris yra apgaubęs visą žmogaus būtį. Iš jo Kirša ir nori išsilukštenti, susirasti savo „Aš".

Tas savęs ieškojimas poetui apskritai galėtų būti dvejopas: arba jis ieško minties, stengias savo idėjas, nuotaikas sau pačiam išsiryškinti, arba jis ieško žodžio, formos, joms kuo tiksliau išreikšti, arba, pagaliau, ieško ir vieno ir antro. Kirša yra iš tų, kuriems idėjinis pradas buvo ir yra svarbesnis už formą. Paklaustas, kokius rašytojus jaunystėje mėgęs, Kirša nurodė kaip tik į tuos stiprios ir taurios idėjos žmones:

„Jaunystėje akis pražiūrėjau į Lermontovą ir Maironį. Dabar grynai mėgstu klasikus. Man gaila laiko skaityti daugelį dabartinių rašytojų, nes per 100 puslapių randi vieną antrą idėją, gražų posakį. Žinoma, aš nesakau, kad jų nereikia

skaityti... Didžiausias man yra Dostojevskis. Juo egzaltuojuosi. Tai visų laikų rašytojas. Jis pavergia kaip Vezūvijus. Nė Goethe su juo negali lygintis. Žmonija tokio daugiau neturės. Iki jį priėjau, perėjau per Heinę, Byroną, Wilde, Poe, ypačiai pastaruosius. Rusų simbolistams, nors mane priskiria prie simbolistų, ypatingo žavesio nejaučiu. Jų formalizmas manęs nežavi. Tokis modernizmas, kuriame vaikomasi tik ypatingo ritmo, baisiai trumpas... Jei geniališkumas yra, tai jis yra idėjos".

Vertindamas lietuvių poetų tarpe ypatingai Gustaitį, net labiau už Maironį, Kirša dar labiau pasirodo esąs didžios, gilios minties ieškotojas ir jos poetas intelektualistas.

Rašė Kirša ir gamtinės, ir patriotinės, ir ypačiai erotinės poezijos, bet niekas jam nėra taip charakteringa, kaip refleksija apie didžius dalykus — metafizinius. Jis nori suvokti kosmo esmę ir iš tos metafizinės, filosofinės plotmės pažiūrėti jau į gyvenimą, į tą visuomeninį tautinį ir pilietinį gyvenimą.

Neužmirškim, kad nuo 1921 trejus ar ketverius metus Kirša mokėsi Berlyne. Ypačiai mėgo filosofiją. Net pats rengėsi rašyti studiją apie laiką ir erdvę. Žavėjosi paeiliui Schopenhaueriu, Nietzsche, Bergsonu, Scheleriu, nors nė vienu kuriuo nebuvo visiškai pasekęs. Žavėjęsis net okultistinėmis problemomis, neišskiriant ir Atlantidos. Labiausiai prie širdies, atrodo, jam pritapo intuityvizmas, tada filosofijoje ir poezijoje labai išpopuliarėjęs.

Su šitokiais nusiteikimais ir šitokioje filosofinėje atmosferoje kristalizavosi F. Kiršos ir poetinis pasaulėvaizdis bei pasaulėjauta. Ji ryškėjo pamažu, net labai pamažu. Ji pasirodė su kiekvienu nauju rinkiniu: *Verpetais*, 1918, *Aidų aidužiais*, 1921, *Suverstomis vagomis*, 1926, *Pelenais* I, 1930, *Ringaudo žygiu* (poema), 1930, *Giesmėmis*, 1937, *Pelenais* II, 1938, *Piligrimais*, 1939. Juose Kirša yra tas pats, bet ir naujas. Tas pats, nes juose ta pati pasaulėjauta. Naujas, nes su

kiekvienu rinkiniu ji aiškėja, ryškėja, gauna konkretesnes formas, suprantamesnes kitam žmogui.

II

Praleidžiant *Verpetus*, Kiršos poezijos raidai susekti įsižiūrėtina į *Aidų aidužius*. Juose svarbiausia filosofinė kosminė poezija. Gyvenimą ir kosmą Kirša pergyvena beveik platoniškai: jaučia idealinį ir realinį pasaulį. Idealiniam pasaulyje glūdi gėris, grožis, tiesa. Jo idėjos yra realizuojamos ir žemėje. Bet tik kaip svečias, kaip aidų aidužis ano tikrojo idealinio pasaulio. Gulbių, saulių... simboliais išreiškiamas idealinio pasaulio susilietimas su realiniu. Šitokis pasaulio suvokimas jau beveik nurodo ir žmogaus santykius su gyvenimu: nuolatinį ilgėjimąsi, kilimą, veržimąsi į tas saules. Tiesa, ir Sruogos poezijoje atsidaužiama į saules, bet, jas momentui užmiršdamas, Sruoga moka džiaugtis ir smiltimis. Kiršos žmogus kiek pastovesnis: jis nuolatos veržias į idealą. Tik žemėje idealas neįvykdytas, nepasiekiamas, dėl to žmogus nesijaučia laimingas. Apie laimę tegalima pasvajoti, pasapnuoti. Vis dėlto vienas kelias labiau už kitus veda į laimę — meilė. Ir didžioji *Aidų aidužių* dalis yra meilės, sufilosofintos meilės, dainos. Bet meilė meilei nelygi. Kiršos dainos apie dvejopą meilę: asmeninę ir objektyvią meilę. Asmeninės meilės poezija yra išlaikyta idealistinėj petrarkinėj plotmėj — iš perspektyvos poetas apie ją tik svajoja, ilgis, sapnuoja. Aprašydamas mylimąją tenkinasi: gilios akys, karštos lūpos, lengvas žygis spinduliuos... Objektyvi erotika gauna ir stilizuotos tautosakos formas, kaip tada buvo populiaru.

Iš esmės nepakinta Kirša nei kituose rinkiniuose. *Suverstose vagose* jį tebedomina kosminės temos. Tik jas nevienodai jau pergyvena. Kai kur pergyvena kosmą, kaip dinamišką būtį, kurioje susilieja šviesų tviskėjimai, planetų keliai, šešėliai ir spinduliai, arfų, timpanų, ragų garsai, žmonių

amūrai ir madonos. Šitos dinamiškos dvasios kosmas jau naujai, beveik keturvėjiškai prašneka iš Helios (89 psl.). Tačiau iš karto pajauti, kad toks pergyvenimas Kiršai svetimas. Jam artimesnis kosmas, kaip harmoninga nuolatinė dinamika, tačiau, be visų šuolių ir zigzagų. Dar artimesnis jam žmogaus irgi tylus, tik dvasinis veržimasis į idealinę tikrovę, tik jos ilgėjimasis. Neatsitiktinai, rodos, Kirša yra pamėgęs ir poetinį vaizdą — iškelti į viršūnes galvą, ištiesti sparnus ar rankas, net stovėte stovėti lyg ekstazėje priešais nuostabią Viešpaties kūrybą. Ir šitokios pasaulėjautos Kiršos eilėraštis atrodo gilesnis ir nuoširdesnis cikle „Mažytis pažas".

Žmogaus veržimasis į idealus, jo sielvartingi skundai varijuojami rinkinio eilėraščių daugumoj. Bet varijuojami tiek neryškiai, kad pranyksta ribos tarp vieno eilėraščio ir kito. Suabejoji, ar naujas eilėraštis, ar anksčiau buvusis kartojamas. O jeigu eilėraštis neturi savo individualaus charakterio, nepagauna ar savo mintimi ar forma, tai ženklas nėra geras. Jis rodo, kad autorius neišryškina savo pergyvenimų, nepajėgia, metaforiškai sakant, atskelti iš savo pergyvenimų vienos dalelės, kad ją suformuotų į eilėraštį su visu poetinio kūrinio vieningumu ir atbaigtumu. Šitas savęs nesuvokimas gali būti viena iš priežasčių, kodėl F. Kirša vartojo tokią miglotą, abstraktinę formą, kuri gali po kiek laiko net pačiam autoriui nieko nebesakyti. Pvz.:

Žydžiu ir žydžiu rūkuos su saule.
Bruožai tie patys, tos pačios kęsnonės.
Amžino krašto gilybės priekalai
Iškelia naujas varsas ir žegnones (ir toliau 27 psl.).

Šis eilėraštis yra jau iš ciklo „Nuo Bornholmo salos"; jame poetas reiškia įspūdžių, kuriuos jam paliko Danų kraštas. Tik ir šiuose gamtiniuose eilėraščiuose, pro gamtos reiškinį, poetas įžvelgia gilesnę idėjinę prasmę. Kaip *Aidų aidužiuos* sufilosofino meilę, taip čia sufilosofina gamtą. Jūros

bangos pavirsta lyg saulėtais vainikais ir nusilenkia prieš granitą. Bet ir vėl: Kirša atrodo nuoširdesnis ir priimtinesnis skaitytojui, kada prie tos gamtos jis prieina paprasčiau, kasdieniškiau, konkrečiau. Kokios nuoširdžios ir stiprios yra, pavyzdžiui, pirmosios dvi pastraipos eilėraščio „Tėvynės dainai":

Su varpomis šalia granito,
Su vėjais nuo šiaurės dangaus
Kalbu rugiams ir šaltai jūrai,
Ir kalnams rymantiems šiluos:
— Už jūrmarių, tylusis krašte,
Tėvyne žydinčiuos laukuos,
Su liepom, ąžuolais ir beržais
Kartoji lygumų dainas.
Jos švelnios, kaip gėlių pakalnės,
Kaip ryto bangos ežeruos.
Jos plačios, kaip saulėti skliaustai,
Kaip žemės amžių ilgesys.

Toliau eilėraštis pereina į abstraktybes, ir įspūdis blanksta:

Mane iš čia sutiko aidas
Per žemę lydinčios dainos —
Atsiklaupiau šventam skambumui
Mirtingų žodžių atdūsiais.
Teauga tau krūtinės žiedas
Vardan tavęs sūnaus džiaugsmuos.
Aidai mirgėjimais teskrieja,
Dvasia težydi nemariai (SV 40).

Šitas Kiršos poezijos rinkinys tikrai dar yra vertas *Suverstų vagų* vardo: visaip dar mėginama savo kūrybą vartalioti.

Jau žymiai platesnis ir aiškesnis yra Kirša *Giesmėse*.

Savo specifinio filosofinio veido ir naujam rinkiny nėra nustojęs. Atvirkščiai — jį tik labiau išryškinęs, išryškinęs visose trijose tematikos grupėse: filosofinėj, erotinėj ir jau net patriotinėj — visuomeninėj.

Kiek autorius pasikeitęs filosofinėje poezijoje, matyt, palyginus to rinkinio du ciklus: „Giesmes" ir „Idijotą". „Idijoto" ciklas parašytas dar 1919—1922. Šio laikotarpio pasaulėjauta dar negavusi visiems suprantamo ir visiems priimtino pavidalo. Savo abstraktiems pergyvenimams poetas vartoja skaitytojui neaiškios prasmės terminus: tampo darganos įžambėkeliais, nėr gyvenimo spalvom kūpančio; žemės nuodėmės, kaip naktikova, miglos prasilaužia pro vaivoračius. Su šitokia žodyno laboratorija bene labiausiai pasirodo Kirša IX eilėraštyje, kur figūruoja: pokeliai, polaidžiai, speiglaikiai, sielažodžiai, žmogragis, juodmazgis, džiūgautė, stipiniuojasi, priežmogis. Čia gauni įspūdį, kad autorius nori kažką pasakyti, bet jis nesuranda žodžių iš esamųjų bendrinių žodžių arsenalo ir imasi pasidaryti naujų. Tik kai tų žodžių viename eilėraštyje visas pluoštas, tada eilėraštis daro nebe poezijos, o filologizmo įspūdį.

Paskesniame „Giesmių" cikle jau pasaulėvaizdis aiškesnis, aiškesnė dėl to ir jo žodinė forma. Kirša pasaulį ir kosmą suvokia aiškiai jau kaip Viešpaties padarą. Tas pasaulis ir žmogus, iš visa ko Pirmapradžio išėjęs, į jį ir grįžta, žemėje nerimdamas. Tik Kiršos žmogaus nerimas nėra baironiškas. Individualistinio išdidumo, maištingumo jame nėra. Jis neramus tik dėl to, kad pats neina Viešpaties keliais.

Nors šitai pasaulėjautai tebevartoja didingus vaizdus: jūras, gelmes, niūriąsias audras, žvaigždes, debesis, ūžiančius medžius, kraujan įmurkdytus sostus, bet šitie vaizdai yra visiems įsijaučiami. Dėl to jo „Meditacijos" tipo poezija, kurioje intelektualistinis elementas atmiešiamas nuoširdžiu jausmu, prašneka į skaitytoją įtikinamai ir sugestyviai:

O Viešpatie, aš Tavo didį vardą
Ne tūkstantį, bet milijoną kartų
Kliedėdamas aistringai kryžiavoju, —
Dėl to mane laikai už plieno vartų,
Dėl to skausmai krūtinę mano skardo.
Lyg drausdami parpulti Tau po kojų...
O Viešpatie, aš šiandien išpažįstu,
Kad amžiuose ir vargo mirksniuos klystu,
Kaip klydo tie, kurių kapuos ramybė
Taip šaukia mus savep per amžius būti
Sutrupinant kiekvieną žemės kliūtį,
Kad aš esu tik Tavo nemarybė...
O Viešpatie, kas man pasaulių plotai,
Kur nardosi ir saulės, ir žemynai?
Kas man vergai, išminčiai, idiotai,
Ir puošmenos, ir šventinti giesmynai,
Kai žmogiškam uždėtos dulkių žymės,
Nors būtumei ir pranašu užgimęs...
O Viešpatie, suklumpa mano mintys,
Kai žvilgteriu į Tavo amžių kančią,
Kur žmonija dievybės vardą švenčia
Ir klūpauna su pelenais ramintis...
Ir dulkei, — man, — nors vardą kryžiavoju,
Tu dovanok ir leisk parpult po kojų.

Faustas Kirša eina dar toliau. Jis pasineša į realistinio ir konkretaus gyvenimo vaizdus, net smulkiuosius vaizdus: į ketursienį kambarį su pelėsiais, surūdijusiom vinim, voro gūšta, sugraužtais pusbačiais, šimtakojais, pelytėm... Tačiau kiek šito tipo eilėraštyje „Kambarys, kuriame dainuoju" kosminės, monumentalios nuotaikos! Tie realistiniai proziniai gyvenimo niekniekiai čia leidžia pajusti anapus jų glūdintį didį prasmingą gyvenimą, tik žmogaus menkumo niokojamą...

Jau šį eilėraštį Kirša užbaigia, prisimindamas „tėvų šalį". Taip, Kirša vis daugiau leidžiasi į patriotinius-visuomeninius motyvus, į tėvų šalies gamtą, jos tautinio valstybinio gyvenimo esminius reiškinius. Gamtoje Kirša negali džiaugtis smulkmenomis — dūzgiančiomis samanėmis bitėmis ar liepžiedžiais, atitrauktais nuo viso didingai suvokiamo kosmo. Poetas gamtoje ieško ne atsitiktinių jos reiškinių, bet esmės; su refleksija jis stengiasi išreikšti ir žmogiškuosius pergyvenimus gamtoje, ir ypačiai objektyvias pačios gamtos esmines žymes. Pavasaris, vasara, kiekvienas metų laikas turi savo nuotaiką, savo esmę. Dėl to F. Kiršos kad ir pavasarinės giesmės įgyja jam būdingo monumentalumo, rimties:

Gamtoj tik šypsena,
Padangėse neaiškus mėlynumas,
Bet už kalnų, kaip pilnaties skaistumas
Ateina žemė ir daina.

Dar pumpuruos žiedai, —
Tik jau rūkuos efirinis lengvumas,
Pirmuos žieduos budėjantis skambumas,
Krūtinėj — laimės pažadai... (G. 20).

Visuomeninis gyvenimas, kaip ir gamta, F. Kiršos objektyviai stebimas, konstatuojamas ir vertinamas. Stebėti ir konstatuoti kai kam gali atrodyti ne lyriko uždavinys. Kai kas norėtų, kad poetas reikštų tik nuotaikas, kurias visuomeninio gyvenimo reiškiniai jam yra sukėlę. Bet tai per siauras lyrikos supratimas. Dalyko esmę suvokti ir išreikšti yra ne mažiau kūrybinis faktas, kaip savo nuotaiką išreikšti. Dalyko esmę išreikšti ir yra tokios intelektualinės lyrikos požymis. Antra, intelektualinė lyrika visuomeninius faktus paspalvina ne savo nuotaika, bet vertinimu, kuris paprastai atrodo iš tolimesnės perspektyvos tartas, taigi sugestyvesnis, objektyvesnis. Faustas Kirša visuomenines temas šitaip ir trak-

tuoja: konstatuoja dalykus ir juos vertina pagal savo filosofinę pasaulėžiūrą. Primintinas tik puikus „Lietuviškas sapnas“ ir „Skausmo kryžkelėj“.

Į visuomeninius patriotinius motyvus Kirša dar labiau pasuka paskesnėje knygoje *Maldose ant akmens,* nors ten pat plėtoja ir kitas dvi motyvų grupes — erotinę ir filosofinę poeziją. Erotinė poezija nerodo nei gilaus pergyvenimo, nei gilios minties. Tai ne Kiršos dalykas. Su didesniu nusiteikimu kuria patriotinę. Tačiau stipriausias ir vėl filosofinėj poezijoj, kuri čia pavirsta tiesiog religine poezija. Religinė filosofinė ideologija čia jau visai išryškėjus. Ji pavirtus jau visai krikščioniška ir krikščioniškais terminais reiškiama — su Dievu, kuris pasaulį leido, jį gaivina, su pasauliu, kuris yra kupinas dieviško grožio, dieviškos kūrybos net dulkėje, su žmogum, kuris tyliai kelia gyvenimo naštą, Viešpaties pasiilgęs.

Šita pasaulėjautos evoliucijos stadija yra paskutinė Kiršos poezijoje. Ji yra ta pati ir paskutinėj jo knygoj *Piligrimuose,* kurių jau vienas vardas susimbolina visą Kiršos žmogaus kelią. Ji yra viena iš charakteringiausių jo poezijos žymių. „Aš esu dar perdėm religingas, — kalbėjo šypsodamasis poetas, — gal jau senatvės požymis, kad po individualinių pergyvenimų vis labiau koncentruojuosi prie pastovios religijos“.

Ryškėjant, aiškėjant ne tik religiniam filosofiniam F. Kiršos pasaulėvaizdžiui, ryškėja konkretėja ir jo žodis. Palikęs tas pats didingumas, kontūringumas, plokštumos, linijos. „Aš einu per žemę ir nematau nieko, nematau spalvų, tik matau plokštumas, matau rūką; reikia susitelkti, kad pamatyčiau spalvą. Spalvos man išeina nenatūralios“. Vis dėlto paskutinėj poezijoj to susitelkimo vaisiai akivaizdūs: kad ir monumentalūs vaizdai, bet daug konkretesni, vizijos kyla daug aiškesniais paveikslais:

Pjovėjo žingsniai nulingavo pievon,
Ir debesiai linguoja per erdves,
Nukaitus žemė ąžuolais ir ievom
Suklumpa Dievui, supančiam mares.

Net dar daugiau: nusileidžia Kirša jau ir į smulkųjį vaizdą paskutinėj knygoj:

Ir vėl šviesu, pavasario vilionės;
Vėl pumpurai žiedais plasnos,
Vėl smilgos šoks, upeliais juoksis klonys,
Žaliuos net žilos samanos.

Vadinas, Kirša save suranda. Suranda savą mintį, suranda ir žodį. Jis išeina iš chaotinio pasaulio, eina prie aiškaus konkretaus, nors tiek pat idealaus, kilnaus, didingo. Jis išeina iš žodžio laboratorijos, iš vienam žmogui tesuprantamo žodžio ir, vartodamas apskritai visų vartojamą kasdieninį žodį, jis duoda vis tobulesnės ir tobulesnės poezijos pavyzdžius. Galėtume sakyti: Kirša išmoko kaklaryšį pasirišti.

Mes grožimės jo didelės vertės poezija *Maldomis ant akmens*, ypačiai jo paskutine knyga *Piligrimais*, ir vis dėlto galima spėti, kad poetas čia nesustos. Kovojęs savyje dėl pasaulėvaizdžio harmoningumo ir aiškumo, atrodo, kad jis dar kovos toliau dėl žodžio.

Kuria linkme? — Žodis, kaip paprastai, čia eina dvejopas pareigas: žodis yra muzikinė priemonė, žodis yra vaizdinė priemonė. „Mėgstu vienas būti dainuodamas ir jaučiu, kad mano eilėraščiuose yra melodingumo". Šito autopastebėjimo teisingumu skaitytojas gali pats įsitikinti. Net daugiau galėtų pastebėti: poetas taip susižavi žodžio pritikimu melodijai, kad retkarčiais pro pirštus pažiūri į žodžio prasmę. Pasitaiko, kad tokiais atvejais žodžio prasmė nesiderina su viso eilėraščio prasme. Pvz.: taurios ir didingos nuotaikos

gražiame eilėraštyje apie būtį tarp kitų žodžių disonansu suskamba žodis vapa:

Ar tu klausi žiedo lapą?
Smėlio kapą? Kas be kvapo sieloj vapa?
Koks tau mokslas pasakys, —
Kas būtis? (P 44).

Jei F. Kirša buvo pasisakęs ieškąs poezijoje gilesnio vaizdo, gražesnio posakio, tai ir savo poezijoje juos kuria gilius, kondensuotus, kietus, tiesiog akmeninius. Net šiaip labiau ištęstus palyginimus su *kaip* poetas mėgsta sukondensuoti į įnagininko palyginimus, juos sumetaforina. Šitokį vaizdą poetas taip susintetina, sukondensuoja, kad skaitytojui sunku randas suvokti jo prasmę ir pačiame pirmajame *Piligrimų* eilėraštyje sunku suvokti, ką reiškia: „Tavo norų mūsų kvapas"; „Saulė aukuru sugrįžta"; „Žemės sultim meile tapus", arba: „Ir vėl ant žemės puolu krikšto veidu".

Galima laukti, kad naujais poeto įkvėpimo momentais, tas originalus mūsuose taurios idėjos ieškotojas dar virs uolesniu žodžio ieškotoju: pasilaikydamas savo kietąjį žodį, įkvėps jam daugiau vaiskumo, permatomumo kaip kristale.

Šituo keliu, atrodo, F. Kirša yra pasinešęs. Šituo keliu ir galės būti realizuota jo didžios minties ir jai atsakančio žodžio harmonija.

Fausto Kiršos „Tolumos“

Sruoga—Kirša—Putinas yra trys amžininkai, trys lyrikos šulai, kurie visi trys sudaro organišką literatūrinės veiklos vienetą.

Sruoga pasuko naujos lyrinės formos ieškoti. Formos rūpestis jo kūryboj persvėrė turinį. Kiršos poezijoje persvėrė rūpestis nauju turiniu, pergyvenimu. Viduryje tarp jų galima įžiūrėti Putiną, išlaikantį pusiausvyrą tarp turinio ir formos.

Sruogos formoje skambėjo muzika, persverdama vaizdą. Kiršos poezijoje forma pasirodė lyg monumentali architektūra, paskendusi miglose, temdančiose architektūrinio pastato spalvas ir linijas. Putinas mėgino išlaikyti pusiausvyrą tarp vaizdo ir muzikalumo, tarp spalvos ir linijos, tarp emocijos ir intelekto.

Sruogos poezija rodės lyg širdies žaismas. Kiršą įsivaizduoji jo poezijoje kaip aukotoją su visa aukos rimtimi. Putinui poezija — tai skausmingas būtinumas atverti nuosavą širdį, kad jai palengvėtų.

Kai Sruoga ėmėsi dramos, joje rodė karalius, kunigaikščius, riterius, su pasiskonėjimu nutraukdamas juos nuo didybės pjedestalo į žmogiškojo banalumo lygį. Kai Kirša ėmėsi „Pelenų“ ir matė žmogiškojo banalumo ir menkumo

žymes, palietusias Lietuvos žmones, jis sielojosi ir pranašo balsu šaukė juos kilti į žmogiškąjį taurumą. Kai Putinas epe vaizdavo žmogų, jis rodė su skausmu žmogaus nusileidimą iš aukštumų į žemumas, iš principų pasaulio į žmogiškojo vidutinumo laipsnį.

Senoji formulė „tezė — antitezė — sintezė" atrodo geriausiai tinkama šiem trim poetam schematinti.

Pirmasis iš jų — Sruoga — jau išsijungė iš gyvųjų kuriančiosios eilės. Putinas, kaip ir jo vaizduotas žmogus, priverstas dar žemiau leistis nuo principų plotmės, nuo savųjų įsitikinimų ir skausmingai jungtis į gyvenimo banalybės apšaukimą principais, demonizmo vainikavimą viešpačio karūna. Putinas jau nustoja buvęs kūrėjas, nes jis nebeturi kūrybos laisvės. F. Kirša nebeturi fizinių kūrybos sąlygų, bet jis tebeturi bent vieną iš moralinių sąlygų — laisvę — ir šios sąlygos užteko, kad atsirastų *Tolumos*.

Perskaitai knygą, užverti ir stengies susivokti, kuris ar kurie eilėraščiai labiausiai patrauks dėmesį, kurie sudarys viso rinkinio ar jo skyrių branduolį — tokiu metodu didžiuliame Kiršos *Tolumų* rinkiny sustoji prie „Laiško obelaitėms". Čia sutelktas pats gerasis ir tikrasis Kirša su patrioto tremtinio jausmu: tėvynės meile, ilgesiu, viltimi. Su tais pergyvenimais Kirša reiškiasi visame pirmame skyriuje. Su jais kartojasi ir kituose dviejuose. Tai pergyvenimai ir visų tremtinių poetų. Bet jeigu dažnai atsitinka, kad šis dabar nuoširdžiausias ir švenčiausias jausmas nevirsta nuoširdžia ir įtikinančia poezija, tai apie „Laišką obelaitėms" to negalima pasakyti. Jame žavi pergyvenimo įtikinąs nuoširdumas, tikrumas ir išraiškos konkretumas bei naujumas. Pergyvenimo nuoširdumas ir tikrumas kyla iš to, kad eilėraštyje prašnekama ne apskritai lietuvio širdimi, bet širdimi lietuvio, susijusio su tam tikra aiškia profesija, pririšančia žmogų prie labai konkrečių tėvynės kampelių... Čia, būtent, yra ūkininko meilė ir ilgesys savo gyventam kampeliui. Jo psichologijai

prašneka ne abstraktūs tėvynės, tėviškės terminai, bet ūkininkiškos konkretybės. Eilėraštyje ir žavi tas gerąja prasme naivus, jaukus intymumas tarp mylinčios pasiilgusios širdies ir paliktojo kampelio; žavi to pergyvenimo išraiškos konkretumas, su kuriuo atminime iškyla tolumoj paliktųjų namų vaizdai: obelaitės, klevai, skylėtom sienom vežiminė, klojimas, po kurio skvernais skylėtais šimtai žvirblių ir blezdingių perėjo, ir tt. Laikas paliktųjų namų vaizdus ne nuplukdė, bet priešingai: išryškino, sukonkretino, kiekvieną jų įprasmino ir susiejo bendrais visumos ryšiais. Eilėraštyje žavi autoriaus mokėjimas sukurti jaukią idilišką laisvo gimtojo kampo nuotaiką, o taip pat mokėjimas įvesti į ją skaudžius šešėlius, kurie disonansu pritemdo idilės šviesą, meilę paverčia skausmu... Cituoti reiktų kiekvieną strofą, ir kiekviena jų leistų pajausti, kaip tėvynės meilė buvo ir tebegali būti amžinai gyvas tikros poezijos šaltinis.

Tarp eilėraščių, iškeliančių poeto atsiminimuose Lietuvos vaizdus, sustojam dar prie „Smūtkelio", kuriame „aprašomas" dievdirbys, „smūtkelį" bedrožiąs. Tas rūpintojėlis, kurį talentingai yra įvedęs Putinas į lietuvių poeziją, Kiršos yra paliestas visai kitu aspektu. Mažame kūrinėlyje Kiršos nuostabiai yra sukondensuotas liaudies kūrėjo kūrybinio akto subjektyvus, objektyvus ir socialinis atžvilgiai. Čia sutelkiami tie akstinai, kurie davė kūrėjui pergyvenimo (kančia dėl sūnaus išvežimo į Sibirą!); sutelkiamas pats kūrėjo pergyvenimas kūrybos proceso metu (gaivališkas savo sielvarto perdavimas drožiamam medžiui); sutelkiama sukurtojo kūrinio socialinė prasmė (iš širdies kilusio kūrinio stebuklinga veikmė visuomenei ir pačiam kūrėjui!). Tas gilus ir platus turinys yra susiradęs ekspresyvią išraišką, nelyginant Galdiko deginančios spalvos.

Norėtum sustoti dar prie gamtinių eilėraščių „Pavasaris atėjo", „Rudens Lietuvoje", „Pavasaris" ir kt., kuriuose Kirša rikiuojasi į tos rūšies pavasarinę poeziją, kaip Putino „Pava-

sario paradas“ ar Binkio pavasarinė lyrika: su lengva, žaidžiančia, vėjinga, dinamiška nuotaika, su miniatiūriniu drąsiu vaizdingumu. Kirša juose suranda naujų pavasarinių ženklų, kurie ir sudaro jo eilėraščių vaizdinį arsenalą à la:

Matau: į Lietuvą pavasaris atėjo.
Jau paskutinės sniego lėkštės tirpsta.
Miške medžius kalena kėkštas.
Katytes supa blindų virpstai (49 p.).

Už šituos (ar tikriau: šitos rūšies) tyros poezijos gabalėlius be priekaištų gali praleisti tuos eilėraščius, kuriuose tėvynės meilė nėra suradusi naujo pavidalo, kuriuose pasitaiko net paprastų prozaizmų à la:

Ir patvino vieškeliai
Nematytom voromis...
Lietuva, tu nebijai,
Būdama padori vis (24 p.).

Anuose minėtuose eilėraščiuose F. Kirša savo patriotinius pergyvenimus suobjektyvina tėviškės vaizdais. Tai pati gražioji Kiršos poezija. Blankesnė, kur autorius savo pergyvenimus reiškia tiesiogiai. Šios rūšies eilėraščiuose pasitaiko ir anų minėtų prozaizmų. Tačiau pastaroji rūšis mums įdomi idėjiniu atžvilgiu. Kai poetas paliečia tremtinio dalią, juodas skausmas prašneka jo pirmosiose strofose. Tačiau eilėraščio pabaigoje blaivosi nuotaika; atsiranda ramybės, stoiškumo ir vilties. To optimizmo šaltinis tai poeto pasaulėžiūros pobūdis. O Kirša yra vienas iš filosofiškiausių ir intelektualiausių mūsų lyrikų. Jo mintyje ir pergyvenime visata ir žmogus yra organiškoje ir dinamiškoje harmonijoje. Paskaitykim „Kas ta gėlė?“, „Širdies stebuklai“, „Pabudimas“, ir atsiskleis, kiek svetimas Kiršai visatos kaip chaoso suvokimas. Iš suvokimo visatos kaip prieštaringų jėgų chaoso, kuris slegia ir skaldo žmogų, paprastai plaukia pasaulėžiūrinis pesimizmas. Kiršos suvokime viršum kosmo —

viršum kalnų, bedugnių, vandenynų
Pasveikina viena tyli akis.
Ar tai teisėjas paslapties žinyno?
Ar tik išalkusi širdies ugnis? (180 p.).

Ar tai objektyvi Pirmapradė Būtis, ar tai žmogaus išvidinio būtinumo susikurta idėja, deda klaustukus poetas. Bet ne tai svarbu: svarbu, kad poeto širdis tos Būties, Paslapties (kitur tiesiog figūruoja Dievo vardas) reikalauja, ir ji sklendi viršum visatos kaip veiksminga visa ko priežastis ir gerumo bei kūrybos pradas. Jos idėja spindi žmoguje, kaip esminė jo širdies, sielos dalis. Spindi žmoguje, Kiršos pasakymu, amžinumas. Jis gali būti apneštas dulkėm, gali kaitriau spindėti, bet jis niekados neišblėsta. Žmogaus kelias ir yra nuolatinė dinamika tarp kalnų ir bedugnių metaforiškai paties poeto žodžiais sakant. Nors kažin kokis išorinis skurdas, bet jis nepalaužia žmogaus, kada pastarasis išorines gyvenimo sąlygas telaiko praeinamu reiškiniu, o esminiu — amžinumą. Šitaip įkainojant būties vertybes, kyla stoiško pasitenkinimo ir ramybės, savo išvidinę vertę jaučiant: „Mes esam amžinumo vaisiai“. Dėl to poetas ir skelbia:

Atrodo, niekas jau nebeprikels gyventi,
Alsuoti kvepiančiu iš savo žemės oru, —
Kaip juodos darbo dienos, dings naktin ir šventės,
Ir pragaro dainom švaistysis meteorai.

————————

O, ne! Mes neparduosim nei širdies, nei veido,
Nei žemės dulkės, kur tėvai per amžių tvėrė:
Mes esam uolos, kur aštriausios bangos dūžta,
Rūsčioj kančioj dvasia nemirštamoji žėri (98 p.).

Filosofiniai nusiteikimai idealistiniai, platoniniai yra F. Kiršos optimizmo pagrindas. Jais Kirša yra labai giminiškas Jurgio Baltrušaičio poezijai.

Kirša savo poetinę misiją kontrastuoja su poetine misija Brazdžionio, kuris šaukė tautą pranašišku tonu. Kirša sau mato kitą poeto kelią:

Aš nešaukiu tautos į kelią
Aš tautai duodu dovanų,
Kad būt lengviau jai nešt kryželį
Svečiuos tarp svetimų kalnų (51 p.).

Pačioje kūrybos ekstazėje, kai „amžini regėjimai nubunda", poetas jaučiasi aukotojas:

su tėvų šešėliais
Praamžių Dievui kloju žemės vaisių,
Aistringai atnašauju minių gėlą (183 p.).

Kai kūrybos ekstazė baigias:

... Kai dienon sugrįžtu,
Rūkai ir dulkės ant akių užkrenta,
Pakelt galvos iš minių nesiryžtu,
Širdy slepiu, kas amžina ir šventa (154 p.).

Tačiau ir šitaip pergyvendamas savo pašaukimą, Kirša vis dėlto negali išvengti sprendėjo, vertintojo, gal kai kada net pranašautojo vaidmens. Tarp šitos rūšies eilėraščių sustoji prie „Aš sveikinu Europą". Čia Kirša tikrai kitas nei anose idilėse. Čia jis kitoks nei istoriosofas, svarstąs iš tolumos Europos didybę ir jos žlugimą. Kitoks nei pranašas, kuris su didžia rūstybe plaka nuodėmes. Kiršos pergyvenimas čia tai pergyvenimas didžiai mylėjusio, meilei visa save paaukojusio, kuris betgi pasijuto apgautas. Subtiliu vaizdu skelbia pasididžiavimą buvusios Europos išmintim, bet jau brutaliais didingais vaizdais demaskuoja Europos, jį apvylusios, dvasinę mirtį:

O tu pūsta didybe! Badas ir griuvėsiai

Be žmogiškų, be dieviškų minties ženklų!
Tu šliūžams, vabalams paminklų prikilojai
Šventovėse, alėjose, — net žengt klaiku.

Ir poeto santykis su demaskuota Europa, kurios sunykimo kirminas yra mintis, klaidinga idėja, davusi pradžią klaidingom doktrinom:

Prakeikiau tavo ysčiuj gemalus su izmais
Kaip nuodus, piktą vėžį ar muses ce-ce;
Prakeikiau tavo kultą: kraują ir žudynes:
Ir G.P.U., ir Gestapo, galop K.Z-et.

Sutrupinta Europa! Prie išminčių karstų,
Kur Dievas kalba mums ir spindi išmintis,
Saldžiai grožėjaisi heteromis ir faunais,
Užmiršus, kad yra Didžioji Paslaptis.

Europa, sveikinu tave su kraujo upėm,
Su Kaulų kalnais, — proto išdavos ranka!
Tik šliūžai tau suklups, tik pakalikai džiūgaus,
Bet pranašai nenusilenks tau niekada! (84 p.).

Iškilmingas, patetiškas F. Kirša čionai. Bet toks čia ir turi būti jis, tas antrasis Kirša, atėjęs lyg iš *Pelenų*. *Pelenuose* buvo dvejopas Kirša: kuris plaka lietuviškojo gyvenimo pabaltintus grabus; kuris meldžiasi lietuviškojo gyvenimo idealui. Ir abudu sudarė darnią neatjungiamą vienumą ir idėjiniu ir kompoziciniu atžvilgiu. „Aš sveikinu Europą“ toks pat Kirša, tik su žymia pirmojo persvara. Tačiau jo smūgiai čia tebėra stiprūs, efektingi. Ne visur toks pajėgus Kirša išsilaiko kituose šios rūšies eilėraščiuose („Vokiečių karo fabrike“, „Kryžiuočiams“). Per daug jau šis gyvenimas įsirėžė į poeto asmeninį gyvenimą; jis nespėjo nusikratyti gyvenimiško pergyvenimo ir paversti jį poetiniu

pergyvenimu. Dėl to čia randi tokių prozaizmų, kaip ir aukščiau minėtame patriotiniame cikle.

Jūs trupinat ir darote kartu
Armotas, šovinius, raktus...
Visokį plieną ir visokį šlamštą
Į karo snukį kemšat (104 p.).

Arba kryžiuočiams:

Karaliai mūsų, mūsų karalaičiai
Poetų skoniu siausdavo kaimus.
O jūs kaip briedžius naikinote mus, —
Istorija jūsiškė negraži (111 p.).

Čia turime jau ne tik prozaizmą, bet ir pavyzdį, kad dažnokai autorius paaukoja bendrinės kalbos kirtį vardan ritmo.

Kai analitines pastabas dėl pačios knygos baigi, tai sintetinėj išvadoj peršas mintis teigti, kad šitame didžiuliame rinkinyje turim sutrauktus visus pagrindinius Kiršos kūrybos bruožus — ir tuos, kurie reiškėsi grynosios lyrikos rinkiniais, ir tuos, kurie buvo prašnekę *Pelenais*. Čia Kirša su pačiais gražiausiais literatūriniais žybčiojimais, bet ir su neišbaigtu formaliniu susidorojimu. Čia tas pats Kirša, kuriame persveria filosofinis gilumas, pasaulėvaizdžio harmonija prieš formą, kurioj neišbaigimai disonansu nuskamba. Filosofiniu atžvilgiu čia Kirša jau susiradęs tai, ko jis buvo ieškojęs ankstesniuose rinkiniuose.

Su dėkingumu priimant Kiršos rinkinį kaip poeto „dovaną“ tautai, „kad būt lengviau jai nešt kryželį“, su nuoširdumu linkėtume ir poetui, kad jo „krivulė“ ir toliau žydėtų, kad „žvaigždžių, mirgančių per dūmus, takus ir šilumą“ tebejustų visa kūrybine prigimtimi.

Kiršos rinkinį yra gausiai papuošęs dailininkas Petravičius linoleumo raižiniais. Galbūt skonio reikalas tie piešiniai. Tokie kaip „Dailininko portretas“, ar „Langas į sodą“, ar

„Sprendimo valanda“ man jie nepatinka. Bet su pasitenkinimu norėtųs pažymėti Petravičiaus pasinešimą iš plėmų kompozicijos — į žmogiškųjų linijų ir nuotaikos vaizdavimą à la „Motinos rūpestis“.

Faustas Kirša *Tolumos*. Eilėraščiai. Išleido „Mūsų Kelias“. 189 psl. iliustruota Viktoro Petravičiaus lino raižiniais.

VINCAS MYKOLAITIS

PUTINAS — LIETUVIŲ POETAS NELAISVĖJE

Pasiekė Ameriką iš Lietuvos knygelė — V. Mykolaičio-Putino *Poezija,* išleista Vilniuje 1956. Išleista kukliai, bet viduje brandi. Pats autorius atrinko eilėraščius, kurie apibūdintų visus jo kūrybos laikotarpius. Sudėjo juos sovietiniam leidiniàm priimta chronologine eile.

Ne visa Putino poezija čia pakliuvo. Tačiau ir pakliuvusieji rodo užtenkamai poeto ryškų, kūrybingą veidą. Tačiau jis svetimas sovietiniam poezijos supratimui, svetimas visai sovietinei aplinkai. Pastangos priderinti jį prie sovietinių reikalavimų baigiasi tragiškai pačiai poezijai. Ir tai liudija šis rinkinys.

Putino poezija išreiškia daugiausia jo pergyvenimus iš santykių su savo asmeninio gyvenimo likimu arba iš santykių su gamta. Asmeninio likimo pergyvenimuose reiškiamas aplinkos spaudimas poetui, poeto kova su pesimizmu ir optimizmo prošvaistėm. Gamtos pergyvenimuose iškyla gamtos didinga, paslaptinga, gyvastinga galia. Poetas jaučiasi tos galios veikiamas, jaučiasi lyg tos gamtos dalelė. Lyg mirdamas teįsileis į gamtos ritmą ir virs nauja gyvybės forma.

Svetimi yra tokie pergyvenimai sovietiniam, arba socialistinio realizmo režimui. Jis reikalauja iš poeto pergyventi ne savo likimą, bet proletariato kovą. Pergyventi tos proletariato kovos eigą ir jos laimėjimą — ak, kaip tai svetima Putino prigimčiai.

Svetimas jam ir komunistinis reikalavimas prieiti prie gamtos kaip prie medžiagos, kurią imasi perdirbti inžinieriai, imasi duoti jai naujas formas. Tokis santykis Putinui su gamta yra svetimas, o tačiau jis turi gyventi režime, kuris reikalauja iš poeto ne tik rašyti, bet rašyti taip, kaip nori bolševikai.

Šitas Putino poezijos rinkinys yra liudininkas, kaip poetas mėgina elgtis tarp tų reikalavimų ir kas iš to išeina.

Putinas mėgino atiduoti poetinę duoklę bolševikam. Keliais eilėraščiais pagarbina spalio revoliuciją, vadus, naują rytojų, tarybines respublikas, sielų inžinierius ir pan., sovietinę butaforiją. Bet kiek ten poezijos, iliustruoti gali eilėraštis „Didžiojo spalio garbei". Jį pradeda putiniškai, sodriai, pajėgiai (kaip anksčiau pesimizmo himnuose):

Merdinčio amžiaus
sutemų gūdis.
Aikštėm ir kryžkelėm
šelstančios spūstys.
Aitrina sielą
kaip geležį rūdys
Tas nenumaldomas
almantis rūstis...

Tačiau eilėraštį jau bolševikiškai:

Kraujo ir darbo
lemtingam laimėjime
Naujo darbymečio
pasėlį sėjame.

Kursto mūs galią,
Protą ir valią
Prievartai nenuolankus
Didžiojo Spalio
Didžios revoliucijos
Didis žmogus.

Putinas lieka Putinas ir čia — sueiliuota sklandžiai, bet tame bolševikiškame posme skamba ne sidabras, o surūdijusi skarda... Tokis yra išprievartauto poeto kūrybos vaisius.

Dar keisčiau su gamta. Kur savo pergyvenimus laisvai gaivališkai gamtai reiškia, ten poetas eilėraštyje „Baltijos jūrai“ prabyla:

Sveika būk, Baltija,
tėvynės mano jūra!
Kaip paukštis į tave
ilgėdamos skridau.
Tegu ir dar rūsčiau
tava gelmė paniūra,
Aš tik šviesius jausmus
dainuosiu šiandien tau.

O priverstas rašyti inžinieriaus pavergtą Uzbekistano gamtą, Putinas rašo:

Tiktai iš upių ir kanalų
Vanduo, arikais išvedžiotas,
Ten nuolatos drėkint privalo
Žalius laukų ir sodų plotus.

Kaip geografijos vadovėly, ne poezijos rinkinyje, kada poetas yra priverstas rašyti ne taip, kaip jo prigimtis jį lenkia.

*

Putinas žino, kad jo poezijai nelengva įtikti tarp bolševi-

kiškų teorijų. Tad leidinio pratartyje jis mėgina priekaištus nukreipti nuo savo poezijos ir rodyti, kad ji ne tokia, kokią bolševikai smerkia. Jis rašo:

„Aš... nenorėčiau sutikti su įsigalėjusia nuomone, kad didelė mano ankstyvesniųjų eilėraščių dalis esanti estetizmo išraiška. Estetizmas bei formalizmas man buvo visados svetimas. Aš niekad neišsižadėdavau turinio, idėjos, vaizdo dėl šiokių ar tokių forminių eilėraščio elementų.

„Taip pat manau, kad ir mano poezijos turinys... nėra gniuždantis, — pasyvumą, neviltį, užsiskleidimą skatinantis, kaip tai matome dekadentinėje simbolistinėje lyrikoje. Tiesa, mano poezijos lyrinis herojus dažnai blaškosi nusivylimo ir sutemų nuotaikose, bet jis visados pasiilgsta šviesos, laisvės, žmoniškumo.

„Aš patenkintas, kad būdingiausiuose šios knygos eilėraščiuose skamba gimtojo krašto meilė, laisvės troškimas, protestas prieš dvasinę prievartą ir smurtą, pasididžiavimas žmogaus didybe, o sielvartas dėl menkystės, ir kiti poeto plunksnos verti jausmai“.

Ir poeto mėginimus rašyti bolševikiškai galima priimti kaip tragišką protestą prieš tą dvasinę prievartą, kurioje poetas ir kiti Lietuvos poetai yra atsidūrę.

ALTORIŲ ŠEŠĖLY

1. BANDYMŲ DIENOS

Putinas davė romaną žmogišką, lietuvišką, putinišką, davė romaną, kuriame ir kitoms tautoms įdomi psichologinė problema yra įvilkta į lietuviško gyvenimo ir dvasios pavidalus ir putiniškai interpretuota.

Romane vaizduojamas prieškarinis kunigų gyvenimas, o ypač ryškiai ir gyvenimiškai būsimųjų kunigų prirengimas — seminarija. To romano medžiaga nauja ir lietuviška, nes kunigų prirengimas bemaž niekeno neliestas, o kunigo gyvenimas lietuviams yra daug reikšmingesnis kaip kitoms tautoms. Istorinių sąlygų taip jau susidėta, kad kunigas Lietuvoje turėjo brautis į visas gyvenimo sritis, net ir maža tesusijusias su kunigiškomis pareigomis. Plačiau turėjo veikti, daugiau padaryti, daugiau ir pagundų pakelti. Putino romanas aprašo tėvų norus susilaukti sūnaus kunigo, varu varymą į seminariją, mokinių moralinį tvirkimą prieš karą gimnazijose, intelektualinį ir moralinį jauno seminaristo rengimą į kunigus, tautinio klausimo plėtrą. Ypačiai pabrėžiamas auklėjimo trūkumas, nemokėjimas prieiti prie auklėtinio dvasios, nusmelkimas jo individualybės, išviršinė dresūra.

Tai anų laikų seminarijos vaizdas, kada į kunigus ėjo ne tik pašauktieji, ne tik tėvų stumiamieji, bet ir karjeristai, ištižėliai, nepaslenką kitokios profesijos pasiieškoti arba iš viso negalvoją, kam jie į kunigus eina. Pagaliau ir į profesūrą ar į aukštesniuosius dvasininkus (net klebonus ir vikarus) galėdavo pakliūti ne būtinai geriausieji žmonės, nes reikdavo, kad rusų vyriausybė juos patvirtintų. O rusams nebuvo jokio intereso katalikų vadovybėj matyti pačius geruosius administratorius ir auklėtojus. Tik po 1905 m. rusų priežiūra kiek sušvelnėjo. Šitas dalykas autoriaus, tiesa, nesuminėtas, bet jis neužmirštinas, norint suprasti Putino aprašomojo kunigų ir seminarijos gyvenimo priežastis.

Nors romane ir atvaizduojamas seminarijos ir kunigų gyvenimas, bet jis atvaizduoti nėra autoriaus tiesioginis tikslas. Jam rūpi psichologinė-filosofinė problema: ar kunigavimo pareigos yra suderinamos su poeto pašaukimu. Kad išspręstų rūpimą problemą, autorius ima vaikiną su aiškiai pradedančiais busti poeto gabumais ir išleidžia jį į seminariją. Ar jis bus geras poetas ir geras kunigas drauge? Visas romanas (bent pirmoji dalis), kurio fabula ir intriga labai nepaini, ir yra budrus klieriko Vasario dvasinės evoliucijos sekimas nuo pat pirmųjų jo žingsnių seminarijoje ligi primicijų. Vasaris yra ne toks kaip visi; kaip pats autorius pasako, jis yra išimtis, bet vis dėlto jame randi apsčiai lietuviškų charakterio bruožų. Tas „tylus ir klusnus jaunuolis“ yra sykiu ir užsidarėlis, jei kas nori į jo slaptas mintis ir širdį įsigauti, ir maištininkas savo mintim, bet ne darbais. Jis užsispyrėlis, jei kas nori jam įkalbėti. Bet jis labai minkštas, jei kas lyg netyčiomis, lyg ne jam, numeta mintį. Jis tokiai minčiai lengvai pasiduoda, ją toliau pina, atmaizgioja, tapdamas net hiperkritiškas, imdamas viską per daug tragiškai, nors tariasi esąs jai kritiškas. Jis turi daug lietuviško jautrumo ir hamletiško refleksingumo. Net religijoje jis yra emocianalistas, norėtų Dievybę pajausti kaip visuotinę meilę, pan-

teistiškai visur įžiūrėti jos dalelę, kaip Goethes Verteris. Tokių kosminės religijos pėdsakų romantiškai nusiteikę tyrinėtojai mėgsta pastebėti lietuvių tautodailėje, lietuvių kapų sieksniniuose kryžiuose, net lietuvių charakteriuose. — Šitokia prasme, man rodos, ir Vasaris yra lietuviškas.

Lietuviška natūra atsiskleidžia net Vasario švelniausiuose išgyvenimuose — erotinėse emocijose. Meilę jis jaučia taip, kaip liaudies dainose — švelniai svajodamas, o mylimo objekto negalėdamas pasiekti, jis rezignuoja, kaip kad dainos bernužėlis, grįžęs iš karo ir radęs mergelę ištekėjusią; Vasario „ne man meilė" skamba taip pat kaip Vienožinskio „man vis tiek pat".

Romantiškai nusiteikę žmonės žavisi tokiais herojais, juos užjaučia, kaip daug aukščiau iškilusius už aplinkinę visuomenę, kaip kenčiančius dėl tos visuomenės netikusios santvarkos. Žinoma, tai skonio dalykas. Bet įvertinant tokių lietuviško charakterio bruožų vaidmenį lietuvių tautos istorijoje, reikia pripažinti, kad tasai užsidarymas padėjo lietuviams išlaikyti etnines žymes, o gražumu, nejučiomis, per kultūrą skleidžiama vokietybė įsigalėjo Maž. Lietuvos būrų tarpe daug stipriau. Tačiau dabar šitas užsidarymas ir pasyvumas su hiperkriticizmu lietuvius žudo — neduoda iniciatyvos ir akcijos kultūrinei tautos pažangai.

Palauksim, kur link Vasaris evolvuos tolesniuose tomuose, tada tiksliau bus galima susivokti jo painioje dvasios konstrukcijoje, kuri, man rodos, nėra kai kur ir psichologiškai nuosekli.

Kitos Vasario prigimties žymės rodo jį mums ne tik lietuvišką, bet individuališkai putinišką. Kaip Putino lyrikoj jautriausias stygas paliečia erotinės emocijos ir gamta, o visi kiti motyvai tik talkina toje simfonijoje, taip ir Vasario švelnių jausmų gamoj labiausiai jautrūs tie, kuriais reaguoja į erotinius ir gamtos akstinus. Gamta Vasarį kaip balzamas, anot Maironio, ramina, o meilė Vasariui tik svajonėse yra graži, o

gyvenime kančias jam skirianti jėga. Jeigu ir šypteli iš meilės ištriškęs spindulys, tai tik tam, kad dar labiau drumstų jo protą, graužtų sąžinę, gilintų konfliktą tarp širdies patraukimų ir pasiimtų kunigo pareigų. Šitas konfliktas ir padaro Vasario figūrą dramiška. Jis kovoja su savim, kad atsikratytų realios moters meile (Liucės), bet jis nesiryžta išmesti iš savęs susižavėjimo katedros Nepažįstamąja, išmesti tos meilės, kuri vadinama idealistine moters meile, kuri vis dėlto siekia būti konkretizuojama (kad ir Liucės pavidalu).

Iš tos vidaus kovos ir kyla Vasario melancholija, aptraukusi visą veikalą. Tai lyg apniūkęs lietuviško dangaus pakraštys. Tik retkarčiais tą melancholišką paniūrimą išsklaido idiliškas gamtos pragiedrulis. Nuostabiausias ir gražiausias visam veikale, kupinas lyriškos poezijos tokis pragiedrulis tai Vasario išleistuvės su jo Aušrakalniu. Šita kasdieninės gamtos plazdenanti gyvybė ir pačius veikėjus (ypačiai Vasarį) skatina įsigerti visu kūnu ir krauju į gamtos gaivalą. Net ir moteris traukia Vasarį į save kaip gamtos dalelė. Vėl retkarčiais, kada Vasaris stengias visai apvaldyti tą savo gaivalinę prigimtį griežtu atsisakymu, melancholija pavirsta juoda desperacija. Aukščiausias jos laipsnis — pasiutusioji dvasios kova subdiakonato šventimų išvakarėse, kada žemės ir gamtos viliojimų nepajėgia išblaškyti dangiškas pašaukimas. Tai du stipriausi(1) ir kontrastiškiausi momentai visam romane. Juodu charakteringi ir Putino lyrikai.

Ne tik Vasario figūra yra dramiškai lyriška, bet ir pačiame autoriaus vaizdavimo ir pasakojimo būde prasiveržia autoriaus subjektyvios emocijos. Vasario žingsnius autorius palydi su tylia širdgėla, su apgailestavimu („vargšas klierikėlis“), su pateisinamuoju žodžiu („Argi jis kaltas, kad“...), o kartais užbėga veiksmui už akių ir taria: tik po daugelio metų Vasaris pamatė, pamatys... Šitokis subjektyvumas turi pavojaus kai kur išvirsti publicistiniu tonu. Subjektyvumu nudažo ir pasakojimą, kada kalba apie be galo

ilgus poterius, apie klierikus, kurie „po dvi valandas vargdavo katedroje". Autorius savo subjektyvia nuotaika moka užkrėsti ir skaitytoją. Kaip jo lyrikos „vergas" kankinasi nelaisve karaliaus pokyly, taip kankinąs rūstumas seminarijos režime suplaka iš pirmųjų seminarijos skambalo dūžių. Ir per visą laiką seminarijoje rūstu, šalta. Jau viena koplyčia, kuri „buvo menkai apšviesta ūkanoto, pro langus besiskverbiančio rudens ryto ir dviejų žvakių" (15 p.), išreiškia tą seminarijos niūrumą. Tik kada pavasaris išsprogsta, kada iš anapus mūrų atsilanko pažįstami ar pažįstamos, tą paniūrusią atmosferą sušildo mėlynas oras. Šitokis laisvo gyvenimo pasiilgimas tuoj primena tą pačią nuotaiką, kurią Putinas lyrikoj gražiai pavadino valia valuže jaunam plačias dūmas dūmoti. Tokis gamtos aprašymas kai kada išvirsta lyrizmu.

„Stovėjo jos (trobos) prisigūžusios prie kalnelio, aukštais medžiais apaugusio, tokios tylios ir liūdnos" (82 p.).

Lyriškas dalykų traktavimas labiausiai žavi skaitytoją.

Pagaliau iškeltinas dar bent vienas požymis, charakteringas Putinui ir apskritai šioms dienoms, tai ieškojimas veikėjuose ne herojų, bet žmonių, žmogaus paprastumo. Putinas vaizduoja savo žmonių ne kilniuosius nusiteikimus, bet, pasakyčiau, instinktyvųjį žmogų, ne viešąjį, bet intymųjį, ne šventadieninį, bet kasdieninį žmogų. Net iškilmingus momentus aprašydamas, autorius, beanalizuodamas žmogaus psichiką, randa, kad jo mintys ir jausmai dažnai nieko bendra neturi su momento iškilmingumu (šventimai, išpažintys, meditacijos...). Retkarčiais net ta iškilmingumo nuotaika autoriaus nagrinėjama kokiu, nors ir menkaverčiu, (gal net ir nereikalingu) anekdotu, ir čia jauti lyg tyčiomis norą parodyti, jog iškilmingasis momentas visai neatsako žmogaus dvasinį nusiteikimą (pvz. „pastipusio šuns" anekdotas).

Tokio paprastumo yra prisisunkusi ir Putino paskesnioji

lyrika. Jis nebūtų tikęs maironiniams poemos laikams, bet šiandien reiškiasi mūsų gyvenime miesčioniškos humanistinės tendencijos, ieškoti tik žmogaus, atmesti visus autoritetus. Tik šios tendencijos amžiuje ir galėjo atsirasti Putino romanas. Jame jis ir gali ir turi rasti pasisekimo. Tiesa, kai kas juo domėsis — girs ar peiks — tik dėl to, kad čia rašoma apie kunigą. O kunigas, tik dėl to, kad jis kunigas, kitų, pasak autoriaus, yra nemėgstamas. Antra vertus, kunigas jau vien dėl to, kad jis kunigas, nenorės, kad jo intymusis gyvenimas būtų prekyvietėj pardavinėjamas. Tai pseudomeniški patikimo ar nepatikimo veiksniai. Bet jie tokie kasdieniniai.

Nei kitos problemos nei kiti visuomeniniai tipai čia dar neliestini. Palauktina, ligi pasirodys kitas tomas. Bet kaipgi su vedamąja romano problema?

Pirmiausia tenka pripažinti, kad šita problema visą veikalą daro vieningą. Viena, ji sukoncentruoja apie svarbiausią veikėją visus kitus, kurie tik formuoja Vasario dvasią. Romano kompoziciją galėtum vaizdžiai palyginti taip: nuolatos prieš akis stovi jaunutis, gležnutis medelis, o aplinkui pasirodo ir vėl dingsta nežinia kur sodininkai, praeiviai, kurie jo šakas genėja, liemenį tiesia, kartais įdrėskia.

Antra, epizodai, dialogai dėl tos problemos daros griežtai tikslingi: jie visų lūpose sukasi apie kunigo santykius su visuomene, ar su moterim, ar su kūryba ir nors tos problemos neišsprendžia, bet ją nuolat paliečia. Pats Vasaris, kurio poetiniai gabumai pradėjo reikštis seminarijoje, nuoširdžiausiai prabilo tuose eilėraščiuose, kuriuose jis atvirai reiškė savo jausmus. O idealistiniai, kurstomieji-raginamieji eilėraščiai jam buvo sausi, patetiški. Jis pats priėjo išvadą, kad jis kaip kunigas ne viską galės išreikšti, kas „jam ant širdies guli“. Veltui jis save įtikinėjo, kad jis galįs būti dvilypis: kaip kunigas jis ne poetas, kaip poetas ne kunigas. Greitai jis įsitikins, kaip matyti iš autoriaus užbėgamos už akių pastabos, kad visi kunigo žingsniai yra vertinami kaip kunigo; žmonių

akyse jis nepasakys, kad čia ne kunigas rašė, bet poetas. Ir jis susidarys vieną išvadą: arba pasukti į dešinę ir pražudyt talentą, arba pasukti į kairę ir išgelbėti jį. Kas pasirinkti? Šitas klausimas nesprendžiamas dar romane, neliesime jo ir čia. Bet jis bus antroji problema, kuri autoriui knieti — eksku-nigo problema.

Grįždamas prie romano ir laukdamas antro tomo, recenziją baigsiu iš savo pusės klausimu: jei Vasaris nebūtų įstojęs į seminariją ir jei kunigo pareigos nebūtų sukėlusios jo dvasioje konflikto, ar būtų kilusi ir nuoširdžiausioji jo lyrika?

2. EINA GYVENIMAS

Klausimai „kaip" ir „kas" literatūros kūrėjui yra lygūs, svarbūs. Išsireikšti kūrybiškai ir pasakyti svarus dalykas — kiekvieno gero romanisto tikslas. Kai kurias Putino „kaip" ir „kas" žymes buvau iškėlęs pirmojo tomo recenzijoj. Nenorėdamas kartoti, šioje recenzijoje paliesiu tik tuos kūrybinio vaizdavimo ypatumus ar turinio naujumus, kurie nebuvo paliesti arba kurie yra charakteringi šiam antrajam tomui.

Forminė vaizdavimo pusė: lyrinis ir epinis grožis

Antrasis tomas yra mažiau lyriškas, o ir pati lyrika kiek kitokios nuotaikos. Skirias tiek, kiek skirias labiau brendęs Vasaris kunigas nuo mažiau brendusio subdiakono Pavasarėlio. Čia dvelkia tokis pat Vasario dvasios trapumas ir subtilumas, kad, rodos, tik pajudinsi jį kokiu neatsargiu žodžiu, ir trapioji dvasia tylia aimana pravirks ar subyrės. Ne demoniškas košmaras, kaip subdiakonato išvakarėse, bet poetiškos prigimties gaivalinis būtinumas skverbiasi iš Vasario. Čia nėra to dramatizmo, noro save apvaldyti, bet pasidavimas gaivalinei poeto stichijai.

Į antrą romano pusę tomas daros vis epiškesnis, ramesnis.

Kaip labiau episka šio tomo žymė reikia pastebėti stipresnė intriga, o ir iš viso čia jos esama daugiau. Dėl to romanas įdomiau skaityti; tiesa, užsimezgusios intrigos netrukus vėl atsimezga.

Kuo įdomesnis forminiu atžvilgiu šitas tomas už pirmąjį — tai dar stipresnis mokėjimas įsigilint į kiekvieną charakterį, duoti jam gyvo, natūralaus žmogaus pavidalą, padaryti, anot paties Mykolaičio, gyvenimišką. Ir visi tie žmonės yra kiekvienas vis kitoks, su savo atskiru veidu. Jų savita dvasia prasimuša iš dialogo, iš elgesio, net iš mažiausio mosto. Atsimintina tik, kaip Stripaičio storžieviškumas ir cinizmas pasirodo iš jo garsaus posakio apie baronienę („bestija, ne vieno murdyta"), kaip Platūno gaspadoriški rūpesčiai išlenda iš jo rytmetinių vizitų į tvartus prieš mišias laikant, net prie altoriaus jo batai primena tuos vizitus.

Norėdamas paryškinti savo veikėjų polinkius, Putinas pasigauna antitezės, tos galingosios ryškiojo vaizdavimo priemonės. Nevienodai trys kunigai žegnojos, o kada Vasaris rengiasi eiti į balių, Ramutis — Sanctissimus atlankyti (225 p.).

Daugumas veikėjų parodyti tokie, kokie jie yra — jau susiformavę. Tik pats Vasaris ir Liucė tokie, kokie jie tampa — su jų psichine evoliucija. Ir Liucė skaitytoją maloniai nustebina: išdykėlė, padauža, flirtininkė, kunigų viliotoja, Vasarį pamilusi, pati sušvelnėja, tauréja, daros simpatinga, kenčianti mergaitė. O ištekėjusioj, nors ir be meilės, joje randas tokių ypatumų, kaip Tolstojaus Natašos. Josios pakitimas, man rodos, visai natūralus, nes ji, pamilusi, daug skaitė, daug galvojo. Bet man nevisai atrodo motyvuotas Vasario likimas seminarijoje, net antrąjį tomą paskaičius. Dar prieš subdiakono šventimus jis buvo pajutęs, kad kunigo darbas jam yra svetimas; dar tada sugriuvo tie argumentai, kurie jį buvo atvedę į seminariją. Beliko tik vienas — tėvų noras. Bet paskutinę apsisprendimo valandą nematom Vasario pastangų tėvams palenkti, tuo tarpu kai jis smarkiai kovoja, kad

Liucės paveikslu atsikratytų. Nebent sakytum, kad jo pasyvumas išsijudina veikti tik taip, kaip... sprogstamosios medžiagos. Ji tyli, kol jos užtenkamai nesutrenks. Gal ir Vasaris dar nebuvo užtenkamai sutrenktas, kad sprogtų ir mestų seminariją. Na, bet tokiais atvejais juo ilgiau laukiama, juo sprogimai stipresni.

Mažiausiai gyvas yra daktaras kapelionas Laibys. Jis daugiausia tik filosofuoja. Bet iš tokio pat filosofavimo Šlavantų Tėvelis atrodo visai natūralus ir ryškus. Neminint kitų charakterių, situacijų ir stiliaus, tenka pripažinti, kad Putinui „užtenka paprasto pasakymo išreikšti paslaptingai iš pačios prigimties gelmių besiveržiančiai srovei", kaip apie gerą menininką atsiliepia *Hochlando* romanų kritikas dr. Lutzeler (*Kunst und Unkunst*).

„Kas": europinio modernizmo dvaras

Romanas ne tik meniškai žmonių paveikslus kuria, bet ir pačius žmones rodo įdomios ir įvairiopos dvasios. Kiek parapijos gyvenimas yra įvairesnis už seminarijos gyvenimą, tiek ir antrojo tomo žmonės yra įvairesni už pirmojo. Tai vaizdas nykstančios senosios ir naujosios kartos su jos psichika, besikristalizuojančia naujų europinių idėjų atmosferoje. Senosios idėjos yra susitelkusios, galima sakyti, klebonijoj, naujosios dvare. Sustosim tik ties tom dviem grupėm.

Iš literatūros esame pratę dvarą vaizduoti kaip kažkokį romantišką atgyvenusių žmonių muziejų. Putino dvare randam tik vieną „paskutinį mohikaną" — baroną Rainakį „mokslininką", visom kalbom iš karto kalbantį, įvairių kultūrų konglomeratą, kairuolį, maniaką. Tai paveikslas, tinkamas į Šatrijos Raganos, Vaižganto, Vienuolio bajorų galeriją.

Bet dvaro centre yra baronienė Rainakienė, autoriaus sumaniai rodoma čia koketė, čia ir maldinga, nuoširdžiai kilni, išsiskirianti iš aplinkumos savotiška pasaulėžiūra ir su ja

suderintu elgesiu. Jeigu Vasario psichika buvo pavadinta lietuviška, tai baronienės psichinė struktūra yra liguistai moderni, europinė, susidariusi pagal lenkiškąjį europizmą.

Baronienė save laiko gera katalike, priima sakramentus, duoda aukų, nes tie dalykai jai yra tradicinis gero tono reikalas. Bet jos gyvenimas (ypač jeigu tikėtum jos išpažinties nuoširdumu) ir juo labiau jos pažiūros nieko bendro su katalikybe neturi. Visas jos gyvenimo tikslas, gyvenimo skatintojas, gyvenimo norma, yra smagumas. Kitokių dėsnių ji nepripažįsta, kitokie argumentai jai neegzistuoja, viską išsprendžia „laikas ir gyvenimas" (145 p.). Ir ji visai nuosekli, nes tas pats dalykas, kuris šiandien yra malonus ir dėl to reikšmingas, kitąsyk gali būti nemalonus ir dėl to nereikšmingas. Tai etinis reliatyvizmas.

Šitokia jos individualistinė, hedonistinė, reliatyvistinė filosofija yra sutapus su jos gyvenimu, ir kada ji savo pažiūras dėsto, atrodo, kad ji visai yra nuoširdi. Tatai ir daro jos tipą gyvenimišką. Net nežinia, ar ta savo filosofija ji stengias savo gyvenimą pateisinti, ar ji savo gyvenimą tvarko pagal savo pažiūras. Gal ir vienas, ir antras.

Baronienę lyg papildo antrasis Vakarų kultūros (vokiečių) auklėtinis kapelionas Laibys su savo imperialistinės Bažnyčios, su autonominio individualizmo, su erotinės hegemonijos idėjomis.

Mūsų literatūroj tokios pasaulėžiūros žmonės su jų sveikomis ir neigiamomis idėjomis yra naujiena. Autorius įžvelgė ir pas mus besusidarančius tokius tipus, kokių gausu Vakarų literatūrose. Tai žmonės, kurie atsirado bankrutavus pozityvizmui, bet vis dėlto dar nestengė galutinai iš jo išsikasti.

Kiek baronienės ir Laibio, o iš dalies ir paties Vasario ideologijos yra išaugusios vakarų Europos filosofinių idėjų atmosferoje, ryškėja, palyginus jas su Vakarų dabartinės literatūros žmogaus ideologija. Ilgametis vokiečių kritikas dr. Schröderis (Johannes Braun, *Unser Weg*, Bonn, 1928),

charakterizuodamas dabartinę vokiečių literatūrą, įžvelgia tris rašytojų ir jų vaizduojamųjų žmonių grupes: pirmojoj persveria *pojūčiai*, tai natūralistai; antrojoj, nepatenkintoj natūralistais, persveria jausmo kultas, ir trečiojoj, einančioj dar toliau — persveria — dvasia. Man krinta į akį, kad Putino žmonės, kuriuos aš pavadinau dvaro europiniais modernistais, pasaulį supranta taip, kaip toji antroji Schröderio suminėta grupė. Užtenka tik dirstelėti į svarbiuosius tos grupės (Stefan George, Karl Hauptmann, kai kuriais veikalais G. Hauptmann, Ricarda Huch, Th. Mann, H. Mann, Schnitzler, St. Zveig.) charakteristikos bruožus.

Atmetę, sako Schröderis, šiurkštųjį materializmą, pajustinio pasaulio gelmėse jie pastebėję paslaptingų balsų. Jie įsiklausę ir į savo vidų, ir žmonijos dvasią ir suradę giliausią balsą, kuris, viską nusmelkdamas, šaukiąsis laimės, gyvenimo džiaugsmo (plg. baronienę). Tas balsas veržiąsis su galingais siautėjančiais išgyvenimais. Jų kūryba pasidavus jausmo įtakai, jausmui grožio, didingumo, taurumo, nuogąstavimo prieš tai, kas paslaptinga ir neišaiškinama (plg. likimo pirštą Putino romane!), jausmui irracionalaus religingumo (plg. Vasario mistiką!), sudvasinto pasaulio. Miglotai jie jaučia, kad kažin kur glūdi gilesnė pasaulio prasmė, ir laukia jos iškylant. Tačiau jie esą per giliai įaugę į pozityvizmą, humanizmą ir subjektyvizmą ir su Nietzsche laiko apreikštąjį asmeninį Dievą ir krikščionių tikėjimą atgyvenus. Dėl to viskas apspręsti lieką pačiam pagal savo saiką ir pajautimą (individualizmas). Tikruoju žmogum tesąs tik vienas menininkas, kuris turįs pats pergyventi ir iš savo gyvenimo sukurti meną. (Tai Laibio siūlomas savos asmenybės kūrimas, tiesa, jis nenaujas ir dabartinėj svetimoj literatūroj. Juk Goethe laikomas tokiu savo gyvenimo piramidės statytoju, tokiu pat būdu aiškinamas populiariojo Fausto ir Margaritos tobulėjimas — per savo nuopolius!)

Doroviniu atžvilgiu tie žmonės stovį dar visiškai ant

pozityvizmo pagrindų. Pastovių, absoliučių ryšių, kurie žmogų saistytų, — nepripažįstą. Jie sustoję ir susigūžę ant to kelio, kurį naujiems laikams nurodė Nietzschės antžmogis, atpalaidavęs kalbamus rašytojus nuo dorovės dėsnių, nuo krikščionybės mokslo apie nuodėmę, sąžinę, artimo meilę, leisdamas jiems iškelti „Wille zur Macht" asmenybės kultą iki pačių viršūnių, grožio ir jausmo kultą.

Dar labiau ryškėja kai kurie europiniai modernūs bruožai ir Vasario asmenyje, kada tas pats kritikas charakterizuoja tos moralinės ideologijos svarbiausią atstovą Stefan George. Jis aukščiausiai iškėlęs gražaus ir didaus žmogaus idealą. Šitas žmogus tai aukščiausias tauriausių, grynai prigimtinių vidaus jėgų produktas. Jis vadovaujas tik savo angelu — savo vidaus nusimanymu. Kitų nepaisydamas, jis turįs išlikti tik sau ištikimas. Doroviniai siekimai jam esą gryno, nepaliesto žmogiškumo siekimai.

Šitokios ideologijos žmonės nusilenkia savo aistrai ir ją vertina. Bet jų meilės supratimas maža pakitęs palyginti su natūralistais (plg. baronienės samprotavimus apie platoninę ir fiziologinę meilę!). Ji traktuojama gal kiek sentimentaliau, ironiškiau, skeptiškiau.

Šitas palyginimas rodo, kad pas mus jau susiranda tipų su ta liguista vakarų filosofija. Putinas juos ne pramanė, bet juos pastebėjo besiformuojant ir iškėlė. Visuomeniniu pedagoginiu atžvilgiu tai labai susirūpintinas dalykas, nes plintant tokios ideologijos žmonių skaičiui, keliant savo individualizmą ir heroizmą aukščiau už viską, gresia pavojus susilaukti kolektyvo saujos, kuri visas tas individualybes ir visą tautą sutrėkš. Dėl tų pačių priežasčių susirūpinta ir dvasios vadovų rengimu bei gyvenimu, o į tą pavojų autorius pirštu parodo, nors jam ir rūpi ne visuomeninė, bet meninė problema.

„Kas“: nevykėlių klebonija

Neliečiant smulkesnių parapijos visuomenės atstovų, sustoti čia galima tik prie kunigų. Jų gyvenimas plačiau aprašytas ir lygiai meniškai, bet ne toks naujas ir ne toks psichiškai komplikuotas kaip tų vakariečių. Autorius čia daug objektyvesnis kaip pirmame tome. Jis duoda neigiamų ir teigiamų kunigų. Tiesa, jei cinikas Variokas gerų kunigų iš viso tepriskaitė 25%, tai ir šiame tome jų nėra daugiau. Vaizduojamas šventuolis, net naivus Šlavantų Tėvelis ir kunigas Ramutis. Abudu pavadinčiau bažnytiniais kunigais, kurių veikimas, kaip sakoma, neišeina už zakristijos durų. Abudu veikia bažnytiniu žodžiu ir gyvu savo asmenybės pavyzdžiu. Tiesa, Šlavantų Tėvelio mes girdim tik filosofiją, bet nematom jo praktiškai apaštalaujančio.

Kiti kunigai tai kunigai nevykėliai, prasilenkę su savo pašaukimais. Platūnas yra geras ūkininkas, bet mizerija kunigas; Stripaitis geras savo krautuvėlės diktatorius, bet menkas visuomenininkas — ne geresnis ir kunigas; pralotas Girvydas — politikas, nors į „seimą“ siųsk, bet kunigas tik nieko nepiktinąs; pagaliau pats vargšas Vasaris — poetas, o kunigas tik prisivertęs. Jis skirias nuo anų konfratrų tuo, kad anie susitaikė su savo likimu ir atsidavė kiekvienas savo palinkimams, atlikdami bent minimumą kunigo viešųjų pareigų. Vasaris „ne iš tų“. Jis pusiaupeša nieko nemoka, į viską nori įdėti visą save, o negalėdamas visas atsidėti kunigo pareigoms, nuolatos kankinasi.

Tokiu būdu pašaukimo klausimas čia gauna daug platesnės prasmės, nekaip iš pirmo tomo buvo galima spėti. Visa ta nevykėlių kunigų klebonija yra be pašaukimo.

Tik atsižvelgiant į tai, kad autoriui rūpi pirmiausia toji pašaukimo tezė, gali būti išaiškintas tam tikras provincijos kunigų vaizdo nepilnumas.

„Kas“: tarp klebonijos ir dvaro

Tarp aukščiau aprašyto dvaro ir klebonijos atsiduria be pašaukimo geros valios Vasaris. Jis pasiryžęs būti geru kunigu, o jo prigimtis į kunigystę visai nelinkus. Klebonija su Vasario konfratrais atbaido jį nuo savęs ir nuo kunigo luomo apskritai, pavyzdingieji kunigai nugąsdina jį kunigo idealo tolumu, o jo kaimynė, ponia Rainakienė, traukia jį į save. Traukia dvejopai: pritraukia Vasario širdį, maitina Vasario protą savo idėjomis; jai į talką eina Laibys. Juodu žadina jame norą pamaištauti, būti sau žmogum, didžiu poetu. Jų lūpos stiprina jame mintį, kad kunigas ir poetas nesuderinami: „jam visuomet stoka arba kūrybinės medžiagos(1) arba meniško blaivumo“ (209 p.), kad gražiausioji poezija neįmanoma be moters...

Vasaris atkakliai mėgino atsisakyti ir nuo baronienės ir nuo poezijos. Bet valios jam pritrūko. Jis ryžos poeziją suderinti su kunigyste. Nusprendė pagaliau daugiau „gyvenimą pažinti“, kad turėtų medžiagos poezijai, o poeziją kursiąs ne kaip kunigas, bet kaip žmogus, atvirai, nesidangstydamas simbolių skraistėmis. Bet kiekvienas toks žingsnis turėjo būti „išpirktas vidaus kančia“ (353 p.), nes „jis įkurdino savo sąžinėj rūstų teisėją — idealą, ir nuo to laiko visas jo vidaus gyvenimas ėjo konvulsyviškais sukrėtimais, nuopuoliais, atgailomis ir susigraužimais“ (200 p.).

Vasaris jau pasidavė iš dalies baronienės įkalbamas, Laibio pritariamas, bet dar nepajėgia pasisavinti jos hedonistinės filosofijos — visur vadovautis smagumų ieškojimo dėsniu.

Ar išliks savaimingas, ar pasiduos ir kitoms europinio dvaro idėjoms? Tai atsakys trečiasis tomas. Iš anksto peršasi skeptiška mintis. Vasario nusilenkimas baronienės ir Laibio idėjoms, man rodos, yra menkesnės intelektualinės ir materialinės kultūros pasidavimas aukštesniajam išsilavinimui,

kaip kad doras kaimo vaikinas dažnai pagenda mieste. Vasaris juk dar mokėjo atsispirti Liucės meilei, o baronienei jau nepajėgia. Jeigu jį apskritai moteris viliojo, tai dvaro moteris — ta aukštos inteligencijos, rafinuotų manierų moteris, dar labiau. Jo polinkiai į aristokratinę kultūrą aiškiai prabyla trapiojo sniego scenoj. Jis slankiojo apie dvarą, baronienės dar net dorai nepažinęs. Vasario likimas atrodo panašus į Lazdynų Pelėdos Petro Jonaičio likimą. Tik tenai kitokios asmeninės tragedijos esama.

Kad Vasaris pasinešęs baronienės idėjomis pasekti, rodo ir simboliškas bažnyčios bokšto susprogdinimas. Tai ne paprastas atsitiktinis įvykis, o tam tikras reikšmingas simbolis: Putinas juk ir romane, kaip savo ankstesnėje lyrikoj, įpina vieną kitą simboliškai komentuojamą dalyką. Kaip gi realistiškai pateisintum, sakysim, kad ir pirmojo tomo Nepažįstamąją!

Simboliškon plotmėn atklydus, nejučiomis Vasary įžvelgi, kaip kitados Jonaity, mūsų tautos žiedų — inteligentų tautos tragediją. Kaip Vasaris kad svajoja sau žmogum būti, savo balso klausyti, o paklauso iš tiesų svetimo balso, taip ir lietuvių tautoje kalbama apie savitą kultūrą, o nejučiomis apsitraukiama svetimais lopiniais.

Šitai metaforinei prasmei iškilus, man Vasaris atrodo dar brangesnis, jo tragedija dar skaudesnė, nes ji yra ne tik asmeninė, bet visos tautos. Ar ji baigsis savitai, lietuviškai, ar baigsis svetimu baronienės receptu?

3. IŠSIVADAVIMAS

Dešimtis metų praslinko nuo momento, kada su antruoju tomu buvo paleistas iš akių Vasario gyvenimas. Pasakojimas pradedamas 1924 metais Vasario sugrįžimu į Lietuvą iš Vakarų Europos. Šito laikotarpio dvejų metų fone ir eina romano įvykiai.

Tik porą kartų autorius su Vasariu išbėga į kaimą ir pora škicų parodo kaimo pokarinę nuotaiką. Šiaip viskas mieste ar bent miesčioniška, inteligentų tarpe. Dėl to miesčionims šis tomas labiau prieinamas. Labiau suprantamas jis būtų ir užsieniečiui, kuriam svetimas rodytųsi lietuviškos klebonijos ar seminarijos gyvenimas, atvaizduotas pirmuose tomuose.

Vaizduojamo laikotarpio nuotaika nyki. Kaimas užsidaręs, paniuręs, tyliai, bet aiškiai nepatenkintas naująja Lietuva. Inteligentai taip pat. Net kun. prof. Meškėno, valdančiosios partijos žmogaus, tarti epochos ginamieji žodžiai virsta kažkokiu ironišku kaitinimu. — Tai tas momentas, kada Lietuva pergyveno politikoje parlamentarizmo krizę, o visuomeniniame gyvenime iš herojinės epochos persilaužė į realizmo ir materializmo epochą.

Autorius suranda šitos sumaterialėjusios Lietuvos po atstovą visoms svarbiosioms gyvenimo sritims: šeimai — Glaudžius, menui — Degutį, politikai — Stripaitį, kunigų luomui — kun. prof. Meškėną ir vienuolį, mokslui — Varnėną, lietuvių inteligentinei profesijai — teis. Indrulį. Tačiau visi jie yra tik taip sau žmonės: arba sumaterialėję, be jokių kilnesnių idėjų, arba bent nežymu, kad ko nors idealesnio siektų. Tai gyvenimo žmonės, kažkaip išmesti į paviršę nuo nematomo gilaus susidrumstimo. Tai gyvenimo putos. Autorius tenkinasi, to lietuviško gyvenimo putas išreikšdamas, ir jas apvainikuoja reljefingu Kalnynų mitingo vaizdu. Bet anksčiau būta idealizmo, būta plačių užsimojimų, pergyventa epocha, kuri tautos kultūrai davė gaivių syvų, pastūmėjo ją nauja kryptim. Tai rodo ne tik atgimimo ir pirmų nepriklausomo gyvenimo metų istorija. Tai primena ir pats romanas. Antai, parkeliavęs į Kalnynus, Vasaris žvelgė į naujakurių trobeles buvusios Rainakynės vietoje. Tos menkos naujakurių lūšnos jam reiškė „didelį tautinį darbą ir didelį laimėjimą“ (316 p.). Kas gi pasidarė, kad Vasario sugrįžtaisiais

metais nebėra to tautinio darbo? Kur to subanalėjimo ir sumaterialėjimo šaknis? Romanas to nesprendžia. O kada mes nematome priežasčių, mes negalime suprasti to paties gyvenimo. Ir mūsų piktinimasis anais laikais nekuo skiriasi nuo tų davatkėlių, kurios, nesuprasdamos Vasario ir Auksės santykių, juose matė tik egoizmą ir pasileidimą.

Nors romane ir nematome, tačiau negalime susitaikinti su mintimi, kad ir tais laikais nebūtų buvę idealistų žmonių, kurie būtų kankinęsi dėl to visuomeninio sugedimo, kurie nieko nebūtų dirbę. Kitaip mes negalėtumėm suprasti nė gruodžio 17 dienos įvykio, kuris, Vasario tikėjimu, turėjo nušluoti šiūkšles ir papūsti gaiviu vėju lietuviškai kūrybai. Tradiciniu būdu pasakytumėm, — tautos dvasia, pasireiškusi per kariuomenę, atgaivino tautą. Tegul! Bet kodėl kariuomenės atstovas tik vienas Raibys ir tas neigiamas?

Dėl to epochos vaizdas negalima būtų laikyti pilnu, tiksliu ir giliu. Tai daugiau publicisto pažvelgimas, ne istoriko. Publicisto ta prasme, kad publicistas yra subjektyvesnis už istoriką, kuris moka į praeitį žvelgti iš perspektyvos ir pragmatiškai. Ta pastaba nenorima „mokyti" romano autorius istorijos, bet tik įspėti skaitytojas, kad istorijos čia neieškotų.

Prieškarinis visuomenės gyvenimas buvo labiau nusistojęs. Pokarinis atgimusios Lietuvos veidas dar tik formavosi. Gal dėl to ir prieškarinės klebonijos ir dvaro reprezentantai yra ryškesni. Jie ryškūs yra išlikę ir pakliuvę į šį trečiąjį tomą, nors jau ir naujose aplinkybėse. Tų senųjų pažįstamų gyviausia ir gyvenimiškiausia tebėra Liucė Brazgienė, dabar jau Glaudžiuvienė. Jeigu anksčiau ji buvo pasirodžiusi išdykėlė mergiotė su išbudusiu ir savo dalios reikalaujančiu erotiniu instinktu, paskiau save kiek apvaldžiusi (nes mylima) motina, o čionai ji pasirodo nemylima žmona, bet instinktyviai meilės reikalaujanti moteris ir lygiai instinktyvi motina. Kai jos moteriškumas nepatenkinamas, jai lieka dar motiniškumas, o kai su Vytuko mirtimi ir tas jai atimamas, belieka tik nusi-

žudyti. Civilizacijos miesčioniško demono, kaip Vasaris sako, nagai ją spaudė vis stipriau, ligi katastrofos. Su visais ekstravagantiškumais, su atstumiančiu sumiesčionėjimu ji vis dėlto išliko bent atvira, nuoširdi. Ypač jos paveikslas ryškus po Vytuko mirties ir paskutiniame pokyly. O jos visą vaidmenį žmonių gyvenime autorius išreiškia stipriai simbolišku vaizdu: kai Vasaris grįžo iš kapų, Liuciją palaidojęs, matė iš Glaudžių balkono dulkinant kilimus, o nuo šaligatvio kiemsargis šlavė eglių spyglius...

Porą tik kartų, bet įspūdingai išeina į sceną ir antras pažįstamasis — kanauninkas Kimša, tik jau naujoje pozoje, palūžusio, sunaikinto tėvo pozoje. Tik Stripaitis, dabar jau seimo narys, toks pat. Kai tik jis prašneks, iš pirmų žodžių pažinsi, nors ir nematytum.

Bet naujos epochos atstovai išėjo blankesni, schemiškesni. Rodos, ryškiausias yra naujos Lietuvos kapitalistas „stuobris" Glaudžius. Stuobriu vadinamas dėl to, kad ir jo išorė ir jo vidus nebuvo „estetiškai nuteikti: dvasinę kultūrą palaikė tiek, kad nueidavo į premjeras, nes geras tonas reikalavo; žmoną vedė, nes sūnaus norėjo; kitiems reikalams ji nesvarbi, bet ją puošia, nes, gerai pasirodydama, imponuoja, ir jo bizniui tada išlaidos pro kitas dureles sugrįžta su procentais. Iš pirmo jo dialogo, kur jis nei iš šio, nei iš to kaišioja savo „taip, taip", susidarome įspūdį, lyg jis būtų koks bukaprotis. Bet kažin ar tai nėra vienas jo komercinių sugebėjimų ženklas: tokia indiferentiška kalba komersantas puikiai paslėps savo planus (plg. H. Balzac, Grandet!). Ir tik gaila, kad autorius neužsiminė, kaip Glaudžius savo turtus susikrovė. Į materialistų, susmulkėjusių žmonių kolektyvinį paveikslą gerai derinasi teisininkas socialistas Indrulis, kuriam rūpi pana su gerais namais ir kitais priedais. Išnykusį su stačių plaukų kuokštele pralotą Girvydą pakeičia mažiau ryškus „plačių pažiūrų" kunigas profesorius Meškėnas. Bet dar blankesnis yra senas iš seminarijos laikų pažįstamas eksklie-

rikas Varnėnas, dabar literatūros profesorius. Atrodo, kad Varnėnas yra tik rezonatorius Vasariui, kada šis nori savo credo išsakyti. Jeigu Vasaris, kalbėdamasis su Varnėnu, esti emocionalistas individualistas, tai Varnėnas atstovauja tais momentais sveikam protui, visuomeninėm tradicijoms.

Nepraleidus epizodiškai pasirodžiusio gyvo Degučio, primenančio „karjeristinį idealizmą", kuris pas mus seimo laikais gavo žinomą „povorotnikovščinos" vardą, stabteltina ties Aukse Gražulyte. Tai moteris, kuri toliau tęs Liucės, Rainakienės darbą. Tai pusiau lietuvė, pusiau anglosaksė. Nuo Liucės skiriasi tuo, kad ji, greitai pasiduodama savo jausmams, vis dėlto turi sveiką protą, vadovaujasi visada įgimtu ir išauklėtu taktu ir amerikietišku praktiškumu. Gražiausia ji pasirodo vaikiškoje idilėje Vasario kambary. Paskiau ji daros kiek schemiškesnė, sustingus.

Galimas daiktas, kad epochos bendras veidas išėjo kiek nepilnas, o jos reprezentantų paveikslai kai kurie pablankę dėl to, kad autoriui rūpėjo ne visuomenė, bet pats Vasaris. Atrodo, kad ir visuomenę autorius tiek vaizdavo, kiek ji turėjo reikšmės Vasario likimui. O ir Vasario, ir Lietuvos likimą autorius artimai sutapdo. Jau antroje tomo recenzijoje buvo pastebėta, kad Vasaris yra simboliška išraiška žymios mūsų inteligentų dalies. Šita išvada dar labiau stiprėja iš šio tomo: autorius sąmoningai ar nesąmoningai — (vis tiek!) tautos gyvenimą labai glaudžiai, kaip minėta, susieja su Vasariu. Juk antrasis tomas vaizdavo epochą prieš staigius įvykius, kurie sukrės visą kraštą. Ir tada pabaigoje nugriūva Kalnynų bažnyčios bokštas, mes simboliškai pajaučiame Vasaryje taip pat kažką sugriūsiant. Ir trečias tomas vaizduoja susitvenkusią atmosferą prieš įvykius. Panašiai viskas tvenkiasi ir Vasaryje. Kai Vasaris pamato žemės reformos sugriautą archaišką dvarų gyvenimą, jaučiasi, kad ir jo paties asmeniškasis, vidaus gyvenimas yra sukrėstas čia matomų atmainų... „Naujoje Lietuvoje kiekvienas turi kurti naują

gyvenimą". Vadinas ir Vasaris. Kaip pirmojo laikotarpio sprogimą simbolizavo griūdamas bažnyčios bokštas, taip naujosios epochos galą šiurkščiai pavaizduoja iš vežimo besiverčiąs Stripaitis. (1) Pagaliau sprogus susitvenkusiai visuomeninei atmosferai gruodžio 17 d., Vasaris mano, kad ir jo gyvenime turi prasidėti naujas tarpas (401 p.).

Į šitą naujų tarpų formavimąsi Vasario dvasioje, į jo psichoanalizę autoriaus akys labiau atkreiptos nekaip anksčiau. Prieš Vasarį jau aiškiai atsistojus dilema: aut-aut. Jeigu antrame tome dar susvyruodavo ir ryždavos „viską mesti", tai „išsivadavime" jis teoretiškai pasiryžęs „išsivaduoti" iš pat pradžios, ir per romaną nubrėžiami jo praktiško „vadavimosi" dvasios vingiai, ligi prieinama prie to, kad sėda rašyti vyskupui pareiškimą. Pareiškime, logiškai einant (o Vasaris mėgsta padaryti ir irracionalių įvykių!), turės atsisakyti nuo kunigystės. Kaip augo Vasaryje noras išsivaduoti, skaitytojas lengvai pastebi. Čia norima tik iškelti klausimas: kodėl? Kodėl jis nepadarė taip, kaip Stripaitis patarinėjo? Aišku, čia daugiausia nulėmė ypatinga V. psichinė struktūra. O ji yra tokia paini, taip sunkiai suvokiama, nors autorius ir daug aiškina, kad komentatorius rizikuoja atsidurti rolėje Kanto mokinio, kuris vienų vienas supratęs savo mokytoją, bet ir tai klaidingai...

Vasario dvasią norėčiau išaiškinti per analogiją. Ji, man atrodo, yra mišinys Hamleto, vaiko ir Goethes, nors ir ne taip stipriai išreikšta. Vasaris hamletiškai yra linkęs refleksuoti, kankintis savo mintyse, bet ne veikti. Ką griežta padaro jis tik pastūmėtas impulso iš šalies. Vaikiškai jis pasišiaušia išoriniam impulsui, kuriuo jam kas užmetama iš viršaus, ir iš reakcijos jis veikia tada priešingai. Goethiškai jis pasiduoda impulsui, einančiam ne iš metafizinės būtybės kaip Hamletas, bet iš moters. Pirmoji moteris — Liucė atitraukė jo širdį nuo kunigystės, antroji moteris — Rainakienė pažadino jį „aukščiau siekti", sukėlė jam maištingus norus,

užkrėtė hedonistine filosofija. Trečioji moteris — Auksė jį vėl grąžina į žemę, jau anksčiau sukurstytus jo norus palenkdama į tam tikrą vagą. Vasaris čia kaip Fausto šešėlis: nuo Gretchen prie Helenos, ieškodamas savo dvasinės harmonijos. Kaip Goethes sekėjas: nuo Fridrikės prie Stein. Goethiški atrodo Vasario santykiai su moterim: prie jos linksta, kiek ji skatina jo galias, kiek ji paremia jo tolimesnę egzistenciją. Tokia meilė yra imanti, ne duodanti. Tokia meilė yra nepastovi, kai iš mylimojo objekto jau ištraukia visa, kas buvo reikalinga jo egzistencijai. Ir šitą Vasario meilės pobūdį padeda atskleisti autorius, nurodydamas, kad po Liucijos mirties Vasaris jos pasigesdavęs, bet ne tiek pačios Liucijos, „kiek tos savo sielos būklės, tos ramybės, kurią suardė jos nusižudymas" (398 p.). Vasaris nėra tikras net dėl Auksės: nežino, ar tai bus paskutinė, nenori susirišti su ja moterystės ryšiais, nes bus suvaržytas, Goethes žodžiais tariant, jo „piramidės įstatymas".

Konstatavus šitą Vasario prigimties sutapimą su moterim, pažymėtina tik, kad visos šitos moterys nėra tikros lietuvės; pažymėtina, kad jis palinkęs iš karto net į dvi moteris — pirma Liucė ir Rainakienė, paskiau Liucė ir Auksė; kad jis dar nematęs Auksės, jau stengias jai patikti. Dėl to nesuprantama, kokiu būdu moteris Vasariui egzistuoja tik Lietuvoje. Nejau per tą dešimtį metų, kuriuos jis dažniausiai pasaulietiškai išgyveno svetimuose kraštuose, moteris jam neegzistavo? O Vasaris ir autorius tekalba tik apie šias tris moteris.

Hamletiškai savo neveiklumui Vasaris ieško filosofinio pateisinimo. Kaip Hamletas besimeldžiančio Klaudijaus nežudė, teisindamasis, kad maldoje mirtis jam būtų išganymas, taip ir Vasaris filosofiškai nori pagrįsti, kodėl jis nepakenčia kunigystės ir kodėl vis dėlto jos nemeta. Vasario draugas Varnėnas tokį teisinimąsi vadina tiesiog „išsisuki-

nėjimu". O autorius platesnę tiesą iš to veda: „Kokių gi kliūčių žmogus nesugriaus, norėdamas save pateisinti ir eiti savo širdies palinkimais" (85 p.). Ir tai didelė tiesa. Žmogus susierzinęs, kenčiąs, pamilęs, skausmo prislėgtas tą savo būseną dažnai mėgina pateisinti filosofiniais motyvais, savo subjektyvia filosofija. Jeigu esti žmonių, kurie savo gyvenimą tvarko pagal prisiimtus iš šalies principus, tai esti ir žmonių, kurie savo įsitikinimus susidaro pagal savo gyvenimą. Šios antrosios rūšies žmogus, atrodo, ir Vasaris besąs. Ir dėl to su Vasario gyvenimo revoliucija evolvuoja ir jo įsitikinimai; atitrūkstant nuo kunigo luomo, vis labiau atitrūksta ir jo ideologija nuo kunigo ideologijos. Iš pradžių jis eina kunigo pareigas nuoširdžiai, paskiau vis rečiau jas atlieka, toliau nutraukia visai, toliau nutraukia ir paprastas Bažnyčios nario pareigas (trejus metus nebuvęs išpažinties), toliau jau nepaiso to, ką Bažnyčia laiko nuodėme (neleistinas mišių laikymas). Ir jo ideologijoje iš pradžių norima kovoti dėl poeto talento, paskui atsiranda ideologijos spragų, toliau reikalauja teisės mylėti moterį, pagaliau atmeta pozityviuosius Bažnyčios nuostatus, pasilikdamas tik dekalogą, tapdamas deistu ir pasirinkdamas sau gyvenimo idealu humanizmą, tą patį į 18 amžiaus deizmą atremtą vokiečių klasikų humanizmą, kuris, naujesnių vokiečių poetų tarpe įsigalėjęs, buvo vadinamas neohumanizmu.

Humanizmas su visa savo laikų filosofija vadinamas idealistine pakraipa. Nenuostabu, kad ir Vasaris savo siekimus pateisina idealistiniais sumetimais: „vaduojasi" dėl talento. Kada paaiškėjo, kad tas išsivadavimas turi eiti jau per šeimą, Vasaris vengia taip klausimą išspręsti, atrodys tai neidealu: „Kiek kartų ji (Auksė) bandė apie tai kalbėti, Vasaris visados kreipdavo kalbą į šalį: šeimos jis nenorėjo. Jam vis atrodė būsią kažkaip gražiau, kilniau, nenusileidus į šeimos gyvenimo prozą" (324 p.). Tai aiškus kontrastas Auksei, kuri į gyvenimą žiūri realiai, kontrastas ir Liucei, kuri

į tai, ką Vasaris idealistiniu būdu įsivaizduoja, žvelgia net ciniškai.

O kad Vasaris dėl savo neveiklumo, einančio iš jo prigimties, nesiryžta nutraukti ryšių su kunigyste, kaip jam siūlo Varnėnas, jis susidaro filosofiją, primenančią Goethes organizmo filosofiją: negalima daryti šuolių, reikia eiti evoliucijos keliu; reikia išgyventi ne protu, bet siela, psichologiškai prieiti (69 p.); reikią viskas palikti laikui ir aplinkybėms brandinti. Tai tokia pat žmogaus evoliucija, kaip gamtos augalo: pasėtas grūdas pamažu auga, gaivinamas saulės, daužomas lietaus, vėjų; kada priaugs, subręs, užteks tada menkam vėjeliui pūstelti, kad vaisius nukristų. Ir dėl to matėme, kad Vasario augimas ir brendimas artimai sutapęs su aplinkybėmis: jis pamažu atitrūko nuo kunigo pareigų, paskiau reikėjo atitrūkti nuo visuomenės, su kuria buvo susirišęs bičiuliškumo ryšiais, nuo tėvų. Ir kada tie ryšiai kaip voratinklio siūlai sutrūko, Vasaris galėjo jaustis subrendęs, naujas Vasaris, „išsivadavęs“.

To išsivadavimo dvi dalys: išviršinis išsivadavimas ir išvidinis. Kad senosios ideologijos mintys negraužtų širdies, Auksė pasiūlė išrauti visus senuosius įsitikinimus. Jiems pavaduoti Vasaris ir buvo susidaręs jau naują idealistinę filosofiją; sudarinėja net naujas sąvokas. Kada visuomenės opinijoje Vasaris gauna silpnavalio ir hedonisto vardą, jis nervingai atmeta tų žodžių ligšiolinę prasmę ir pakeičia, kaip sakoma, tų žodžių vertybes taip, kad žmonių vadinamas stipravalis jo akyse išeitų menkesnės rūšies būtybė už silpnavalį, kad jo akyse hedonistu rodytųsi ne tik jis, bet ir kiekvienas, nes esą kiekvienas darąs dėl malonumo, tik tą malonumą vienas matąs degtinėje, kitas moteryje, kitas savo pareigas eidamas (Rainakienės filosofijos pėdsakai!). Hamletiškai savo žygius dengdamas idealistiniais sumetimais, Vasaris vaikiškai traukia idealizmo aureolę nuo dalykų, kurie kitiems atrodo šventi (antro tomo krikštas!). Tai reakcija prieš visuo-

menines institucijas, kurios nesusiderina su Vasario ideologija ir veiksmais.

Aš laikyčiau tai ne kokiu pamfletu, kaip kas nori tikėti, bet irracionaliomis apraiškomis kenčiančio žmogaus, subjektyvia taip pat tam tikra skausmo filosofija, kaip kad autoriaus minima Liucės skausmo filosofija.(2)

Šitoks Vasaris vis dėlto sulaukė to momento, kada impulsas iš šalies (kurija) paskatino jį paskutiniam žygiui — atsisakyti nuo kunigystės.

Vadinasi jau nukrito varžtai, kurie, Vasario įsitikinimu, varžė jo idealą — jo talentą. Jau galėtų kurti. Bet Vasaris prisipažįsta, kad dvilypumas jo dvasioje vis tiek liko, harmonijos vis tiek nebėra: „Aš dabar įsitikinau, kad kas aš bebūčiau, abejojimų, vidaus kovų ir kentėjimų vis tiek neišvengsiu. Pagaliau ar reikia nuo jų bėgti? Aš manau, kad ne. Be vidaus kovų nėra kūrybos. Tik nuolatos degdamas ir atsinaujindamas meno žmogus gali kūrybiškai save pareikšti" (405 p.). Vasaris jauste nujaučia, kad dvilypumas, kurį jis stengės lig šiol išvyti iš savo sielos, nepašalinamas. Ir teisingai, nes kiekvienas žmogus iš prigimties jaučiasi dvilypis: viena dalis visados jam rodos ideali, antra tą idealiąją pusę trukdanti; kiekviename tas dvilypumas stumia į kovą, į kūrybą, o kiekviena kova ir kūryba yra visados ir skausminga, ir džiaugsminga. Skausminga dėl proceso, džiaugsminga dėl vaisių. Harmonijos ieškojimas yra idealas, kaip paprastai visiškai nepasiekiamas. Pasiektas idealas tampa neidealu. Taigi ir kūrybinė laisvė, kurią vaizdavosi Vasaris savo kovų tikslu, man rodos, nebuvo jo tikrasis idealas. Tik tuo kūrybinės laisvės troškimu jis buvo sukonkretinęs savo dvasioje glūdinamą amžiną disharmoniją tarp noro daryti viena ir reikalo daryti kita. Dabar ant greitųjų Auksės prispirtas Vasaris, savo prigimties genamas, mėgina formuluoti sau naują idealą, jau nebekalbėdamas apie kūrybos laisvę: „Būdamas kunigu, aš kovojau ir kentėjau, jausdamasis esą ne savo vietoj, dėl savo vidaus disharmonijos —

ir tai buvo egoistiškas skausmas, savęs narpliojimas ir analizavimas. Išsivadavęs aš turėsiu kovoti dėl principų, dėl gyvenimo teisių ir santvarkos, o gal stačiai dėl duonos kąsnio... Bet tai bus prasmingesnė kova ne tik man, bet ir kitiems... Aš nutariau priešintis ir, reikalui esant, kovoti dėl teisių tų, kurie iš jo (kunigų luomo) išstoja"·(405 p.). Auksė tą kalbą skeptiškai nutraukia. Mes tikime, kad Vasaris nuoširdžiai šiuo momentu nori kovoti, kad jis tiki savo principų taurumu, bet išeinant iš jo psichologijos, jis save apgaudinėja — jis pats nekovos, nebent bus įrankiu kitų rankose; jis prigaudinėja save, vaikiškai dvasios harmonijos kaltininkų ieškodamas išorės gyvenime; jis naiviai tikina save, kad savo pašaukimo darbas teikia tik malonumą ir jame netenka pasiaukoti.

Ligi šiol nubrėžtas romane Vasario paveikslas neduoda psichologinio pagrindo tvirtinti, kad Vasaris pajus savyje visišką harmoniją. Nebent jis perdirbtų savo charakterį.

Šiuokart pamėginus psichologiniu (ne etiniu) atžvilgiu žvelgti į romano svarbiausią personažą, nebėra vietos ir net reikalo kalbėti plačiau apie veikalo forminę pusę. Išvados būtų beveik tos pačios kaip apie ankstesniuosius tomus. Atrodo, čia yra mažiau epinio ryškumo, bet kompozicija vieningesnė. Pažymėtinas tik romano pabaigimas: išeinant iš Vasario psichologijos jis visai galimas ir natūralus, bet kompozicijos atžvilgiu buvo galima laukti, kad tarp Vasario ir Auksės tikrai atsistos mirusioji Liucė ir neleis jiedviem susituokti ar bent laimingiems būti. Šitokia išvada peršasi ne tik dėl to, kad Vasaris tikėjo kažkokiu fatališku Auksės įsipynimu į jo likimą, ne tik Liucės žodžiais, kas būtų, jeigu ji mirus atsistotų tarp Vasario ir Auksės, bet ir autoriaus objektyviu faktu, kad mirusieji įsikiša į gyvųjų pasaulį (Liucės pasirodymas Vasariui!).

Kaip ir anksčiau gražiausios romano vietos yra lyriški gamtos vaizdai: puikus nakties refleksinis simboliškas Linksmakalnio paveikslas, Nidos mėnesiena, trumpai dialogiškai

nupieštas spalvingas Palangos saulėleidis. Gražiausi kondensuoti psichologiškieji momentai — Liucė po Vytuko mirties, Liucės mirties ir jos vizija Vasariui.

Pabaigtina pažymėjus, kad šiame romane Mykolaitis skoningai kuria ir inteligentinę dailiosios literatūros kalbą bei stilių šalia ligi šiol vyravusios mūsų rašytojuose liaudinės ar naujesnės manierinės kalbos.

PUTINO LYRIKOS STUDIJA

DR. J. GRINIAUS KNYGA

Lyrika mūsų laikais nepopuliari visuomenėj, o lyrikos kritika nepopuliari mūsų mokslinėje literatūroje. Lyrikos esmė sunkiau mat apčiuopiama kaip epo ar dramos. O ir keliai į ją painesni ir mažiau tikri. Tuo atžvilgiu lyrikos padėjimas literatūros istorijoje yra palyginamas su architektūros padėjimu meno istorijoje.

Tik dabar žinomasis senesnis mūsų kritikas L. Gira yra pradėjęs rašyti platesnį darbą apie Maironio lyriką, jaunesnis kritikas ir literatūros istorikas dr. Grinius apie jaunesnį poetą Putiną jau suspėjo savo knygą išleisti. Jei neskaitysim laikraštinių recenzijų, jo knyga mums yra pirmoji ir vienintelė, kurioj nagrinėjama lyrinė poezija. Praverčia tad plačiau su ja susipažinti dviem atžvilgiais:

a) kuriais metodais autorius imasi lyriką interpretuoti ir

b) kokie jo pasiekti rezultatai.

Pirmasis klausimas, man rodos, aktualus, nes lyrikos interpretavimo klausimai nėra galutinai aiškūs ir užsienyje, ne tik pas mus; antra, teko nugirsti ar skaityti, kad kalbamajai knygai esą per maža pasinaudota biografiniu metodu, kad nesusektos svetimos įtakos ir pan. Tokios pastabos rodo,

kad mes metodais domimės, tik ne visada apie juos kiek reikiant susiorientuojam.

Tie, kurie visą dėmesį sutelkia belygindami vieną poetą su kitu ir beieškodami poveikių (istorinis, socialinis, biografinis metodai), yra visai teisūs. Šitas darbas nušviečia, kokia proga lyrikos kūrinys yra atsiradęs, paaiškina, pasak Walzelio, klausimą „iš kur?".

Į klausimą „iš kur?" stengias atsakyti ir dr. Grinius Putino lyrikos interpretacijoje. Jis liečia ir Putino įvairių laikotarpių visuomeninį padėjimą ir poeto personalinį būvį. Jis lygina protarpiais Putiną su kitais, deda jo lyriką į bendrus mūsų lyrikos istorijos rėmus. Bet vis tai praeinamai, ne iš pagrindų.

Atsakymas į klausimą „iš kur?" vis dėlto tik parengiamasis darbas atsakyti į klausimą „kas?" — pramušti kietam žodžio kevalui ir surasti, kas eilėraštyje yra gražu (estetinis metodas). — Šitas klausimas dr. Griniui atrodo daug svarbesnis. Jo veikalas ne tik aprašo ir klasifikuoja, bet ir vertina estetiniu matu. Eilėraštį vertindamas, jis atsižvelgia į kūrybos psichologijos tarpsnius: emocinį išgyvenimą, kylantį iš poeto susidūrimo su lyrikos objektu, išvidinę formą, kuria apipavidalinama kūrėjo dvasioje emocija, ir pagaliau išviršinę išraišką. Emocijos ar idėjos gilumas ir nuoširdumas, o jai formos atitikimas bei išraiškos sugestyvumas yra pagrindiniai jo kriterijai lyrikai vertinti.

Putino kritikas yra labai stipriai atsirėmęs į šitą estetinį metodą. Jis stovi arti tų, kurie pasako „gražu" ir tam grožiui pajusti leidžia paties poeto ištraukom kalbėti. Tačiau Grinius nelieka estetinėj plotmėj, tik rodydamas, kas gražu, kas ne. Estetinis vertinimas nėra jo galutinis tikslas. Per kūrybą eina jis į patį kūrėją, kad pažintų jo kuriamąją asmenybę. Tai jau psichologinis metodas, atremtas į estetinį ir talkinamas kitų, kaip antraeilių.

Šitaip susakyta veikalo metodika, palygintina su muzikos dalyku, kuriame aiškiai dominuoja leitmotyvas.(1)

Putino lyriką interpretuodamas, dr. Grinius išsirenka charakteringuosius ir dažniausiai pačius geruosius eilėraščius ir iš jų daro išvadas. Mano supratimu, turint prieš akis autoriaus tikslus, tai visai pateisintinas ir pritartinas kelias, nes poeto kuriamoji asmenybė tobuliausiai ir atsiskleidžia jo geriausiuose kūriniuose. Menkesnieji tik iš paskos paremia ar ką paaiškina (kas kita būtų, jei reiktų kitu kuriuo metodu nagrinėti!).

Tų charakteringųjų kūrinių parinkime ir interpretacijoje randi tris momentus: a) charakteringieji dalykai išrinkti intuityviniu sprendimu, b) jų ypatumai surasti analizės keliu ir pagaliau c) susekti esminiai kūrybos ir kuriamosios asmenybės bruožai sintezės keliu. Tokiu būdu jo interpretacijoje yra sujungtas intuityvinis ir protinis pažinimas, estetinis ir mokslinis. Intuityviniu sprendimu Grinius ypačiai gausiai vadovaujasi. Ir, reikia pripažinti, jo rezultatai atrodo gana tikslūs. Šiuo atžvilgiu autorius ir pateisina savo pasakymą: „Gal labiau negu metodai kritikos darbe svarbu intuicija ir kūrybiški sugebėjimai... Ir kūrybiškos išraiškos sugebėjimai ir metodai, atremti į meno filosofiją, kritikui tėra priemonės iškelti tam, kas yra intuicijos suvokta“ (6 p.). Tą pasakymą formuluočiau dar tiksliau: intuicija suranda, protinis sprendimas patikrina ir pagrindžia.

Daugiausia vietos tenka, žinoma, analizei. Kūrybos charakterybių reikia ieškoti žodyje — žodžio: a) tiesioginėj prasmėj, b) žodžio vaizdiniuose ir c) vokaliniuose ypatumuose, nes ko poetas kartais nepasako tiesiog, tas prasimuša pro žodžio formą, pro mažiausias kūrinio daleles. Iš šitų dalelių, anot Goethės, reikia įžvelgti pačią visumą.

Vaizdinė žodžio pusė daugiau yra ištirta, o kai kurie vokaliniai žodžio ypatumai tebėra tyrinėjimo stadijoje. Bet neabejotinai lyrikos kūrinio daromas įspūdis (ir kūrėjo

asmenybė!) pasireiškia ir per a) skiemenų garsus (balsių, priebalsių sugretinimą), b) ritmą, c) rimą, d) kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų skaičių, e) cezūrą, f) melodiją, g) eilutės ilgumą, h) posmo struktūrą ir t.t. Ankstesnioji mūsų literatūros kritika žiūri, būdavo, tiesioginės žodžio prasmės, dažnai nepaisydama net simbolinės, kada iš eilėraščio reikdavo kas pasakyti apie patį poetą. Dr. Grinius šalia tiesioginės prasmės gilinasi daugiau į vaizdinius žodžio ypatumus, ypačiai į simboliką. (Tai, kas čia mano vadinama vaizdiniais žodžio ypatumais, autorius vadina sugestyvine išraiška!) Iš Putino lyrikos vokalinių ypatumų Grinius daugiausia iškelia ritmą ir rimą. Mažiau arba visai neliečia kitų vokalinių ypatumų. Jie būtų pravertę gal kai kur ir kūrėjo asmenybei atskleisti ar patikrinti.(2)

Surasti, suregistruoti aukščiau minėtos žodžio priemonės asmenybei pasireikšti yra tik mechaniškas dalykas. Iš tikrųjų, ne kartą rasdavom vieną ar kitą kritiką tik suskaičius, kiek poetas vartoja jambų, kokie rimai, epitetai, palyginimai. Tai kūrinys išanalizuotas arba, dar geriau pasakius, išanatomizuotas, kaip lavonas. O veikalas savaime yra organiškas dalykas, išplaukęs iš tam tikros asmenybės. Kaip, augalą analizuojant, neužtenka pasakyt, kad jis turi šaknis ir lapus, bet reikia nurodyti jų funkcijos bendram tikslui — augalui tarpti ir vešėti, — taip ir literatūros kūriny — išanalizavus atskirus sudedamuosius elementus, iš jų funkcijų apreikšti patsai kūrėjas. — Šitas trečias momentas — sintetinis sprendimas — apie Putino lyriką Griniaus duotas daugiausia ryškus, griežtas, nors ir atsargus. Rezultate gaunam Putino kūrėjo ryškų ir vieningą portretą, kurio bruožus mėginsim atpasakoti antroje šios recenzijos dalyje.

Apie Putiną praverčia kalbėti ir dėl to, kad, Maironiui mirus — tai stipriausias dabar mūsų lyrikas; antra, ir dėl to,

kad Putinas dabar reiškia atgimusios Lietuvos individualistinę visuomenės kryptį, kaip kad Maironis, atgimstančios Lietuvos lyrikas, reiškė visuomeninius patriotinius nusiteikimus.

Putino „apdainuojamas pasaulis nėra nei platus nei siauras". Apskritai imant, jis neišeina iš regimojo pasaulio, neįsiveržia į mistines erdves. Religinių temų eilėraščių maža, ir tie patys liečia gamtos, natūralistinę religiją, žmogui įgimtą religinį jausmą. Mažai liečia ir žmogaus likimo problemas, kiek daugiau visuomenines ir patriotines. Bet stipriai Putino lyrikoj šaknis yra įleidę gamtos motyvai. Jie nenutrūkstamai eina per visą jo kūrybą. Daugumas eilėraščių, gamtos motyvais parašytų, yra vieni geriausių, jei ne patys gerieji. Tik vasaros ir ryto motyvų joj maža tesutinkama, ir tais motyvais parašyti eilėraščiai ne tokie gražūs. Greta gamtos motyvų ciklo reikia suminėti plati egotistinių motyvų grupė. Vidaus pasaulis — džiaugsmai ir sielvartai, liūdesys ir ilgesys, meilė, nusivylimas, vienatvė, negalė — pinasi apie dvi grupes: gilų vidaus konfliktą ir erotinę meilę.

Nors temų ratas neplatus, bet jos labai įvairiai traktuojamos. „Kai seki vienokį Putino lyros motyvą jo kūriniuose, atrodo, kad kurdamas poetas visada turi sąmonėj tą, ką parašė, ir bijo, kad antru kartu jo daina taip pat nesuskambėtų. Atrodo, kad jis stengiasi susilaikyti nekūręs, negu pasikartoti". Dėl to jis visada naujas ir įdomus.

Interpretuodamas kokį išviršinį įvykį, ypačiai gamtą, Putinas daugiau mato nekaip girdi, ypačiai gerai išskiria spalvas, kontūrus mažiau tepastebi. Tačiau ir spalvos jam ypatingos reikšmės neturi, nes poetas jomis nežaidžia. Jam aplinkinis pasaulis yra tik proga ir priemonės savo emocijom išreikšti. Į jį poetas žiūri subjektyviai, pro savo jausmų prizmę. Iš to dr. Grinius daro išvadą, kad Putinas yra lyrikas par exellence, jo kuriamųjų galių tarpe vyrauja jausmas, ne vaizduotė. O protas geriausiuose kūriniuose dar mažiau turi reikšmės negu

vaizduotė. Kur tik protas įsibrauja, ten neapsieina be retorikos, nukenčia nuoširdumas. Išanalizavęs eilėraščių ir kompoziciją, kritikas prieina išvadą, kad geriausių eilėraščių ir kompozicija išplaukia spontaniškai, be jokio iš anksto susigalvoto plano. Tačiau ji tiksli. Ypačiai — ir labai teisingai! — atkreipia autorius akį į eilėraščių pabaigą ir randa, kad Putinas taip baigia kūrinį, kad būtų nebegalima ką nors pridėti; dažniausiai lyg reziumuoja, kas eilėrašty pasakyta, arba užakcentuoja kokiu sugestyviu pasakymu, vaizdu.

Dr. Grinius randa, kad išviršinei formai Putinas neieško žaismingų, įmantrių ritmo formų, rimą vartodamas dažnai ir laisvą. Poetui rūpi „kas" pasakyti, o „kaip" jam ateina natūraliai, savaime.

Šitos Putino kūrėjo žymės yra esminės. Tačiau jos ne vienodai iškyla jo asmenybės evoliucijose. Tos evoliucijos Grinius skiria tris tarpus: jaunystės (1912—1919), simbolistinį (1919—1926) ir klasikinio realizmo (nuo 1926) periodus. — Jaunystės amžiuje būta dar silpnesnės emocijos, išraiškoje vyravo ritmas ir rimas. Poetui įtakos darę Maironis, Gira, Gustaitis, Lermontovas.

Jo kūrybinį pasaulį iš dalies daug pakeitė Šveicarijos gamta, universiteto studijos, Miunchenas. Nuo šiol lyrikoj vis stipriau įsigali simbolizmas. Atsiranda, kaip kritikas vadina, „grynojo oro" simbolika, kuriai reikia plačių erdvių: margi sakalai, vulkaniški kalnai, šėlstąs okeanas, švietęs žibintas, baltieji paukščiai, gintaro žvejai, paskandintas varpas, puota, vergas, Juodasis Angelas, galiūnas, valdovas, raiteliai, taurės, pilis, bokštai, aukurai, kapai, šešėliai, sparnai, vėliavos ir t.t. Tačiau poetas vengia simbolių iš vulgarios miesčioniškos tikrovės duomenų, gatvių, bulvarų, miesto parkų, alėjų. Tik bene poroj eilėraščių randame cigarus, restoraną ir kafešantaną, bet ir ten miesčioniškos aplinkumos nepastebime (simbolių interpretacija yra pati įdomioji knygos dalis).

Pirmojo periodo kūryboje rodosi tyli rezignacija, antrojo

— tylus, paslėptas ar verdantis maištingumas ir pesimizmas. Pagaliau apie 1926 ima reikštis Putino lyrikoj epocha su pragiedrėjančiu švitimu, klasikine širdies pusiausvyra ir gyvenimo džiaugsmu. Simbolizmas pamažu nyksta. Mažta intelektualinis elementas. Slūgsta pesimizmas, lieka tik melancholija. Atsileidžia aukštas tonas ir iškilmingumas. Nelaimės ir vidaus kančia blykšta nuo šviesos, kuri įsiveržia nuo 1926 į lyriką. Vietoj ankstyvesnio depresijos ir maišto periodo, kada Putinas žavėjosi žemės vaisingu pulsavimu ir jos vulkaniškais reiškiniais, dabar įsigali ramus giedrumas, paprastumas. Poetas priartėja net prie liaudies kūrybos, duodamas neužmirštamą ir nuo jo įsigalėjusį Rūpintojėlį. Poezijos vaizdai sukonkretėja, ryškėja, smulkėja. Ypač tai matyti erotiniuose eilėraščiuose.

Kur link Putinas evolvuos — pamatysim. Bet nors jo kūryba kažin kaip keistųs temų pasirinkimo, emocijų, išraiškos, žanrų atžvilgiu, jis liks vis tiek lyriškas emocionalistas, su visais pagrindiniais aukščiau suminėtais ypatumais. Kaip Maironio kūrybos centre stovėjo tėvynė, taip Putino kūryboj iškilo ir turbūt pasiliks visą laiką — žmogus.

V. Jocaitis: „Bedieviai kunigų seminarijoje“

Maža lietuvių monografijų apie atskirus rašytojus. O čia jau iš karto monografija apie atskirą veikalą. Tas vienas Putino romanas daugiausia ir analizuojamas. Iš 14 plane sužymėtų skyrelių tik paskutinis tenka Gintautui. Monografijai būtų išėję į sveikatą, jei savo temą autorius būtų dar susiaurinęs ir griežtai apribojęs. Užuot nagrinėjus kitus personažus, užuot lietus romano formą, geriau būtų buvę tenkintis vienais Vasario ir Sauliaus charakteriais. Įtraukdamas kitus, autorius tegalėjo pažymėti juos tik vienu kitu bruoželiu. Jie išėjo neryškūs, o vietomis ir mintys apie juos ginčytinos. Pvz., vargiai autorius įrodytų Vasario tėvus tik materialistinės dvasios buvus ir savo sūnų į mokslus leidus (11 p.); vargiai išlaiko kritiką lengvos rankos mintis, kad tik Ramučiai ir Šlavantų tėveliai teturėtų kunigauti (89); neįrodyta ir vargu galės būti įrodyta, kad Saulius tokis pat, kaip Vasaris, tesiskiriąs nuo Vasario tuo, kad jis baigia seminariją, nebūdamas poetas (131).

Pats monografijos pagrindinis dalykas — Vasario analizė — išdėstytas be ryškesnės sistemos, dėl to negali sugauti nė bendrosios linijos, jungiančios veikalą. Nieko nepadeda nė monografijos gale pridėtas skyrių pavadinimas.

Po šių priekaištų tenka pažymėti, kad monografijos

autorius davė įdomių analizės fragmentų. Vienur jis pagilino ir pagrindė aukščiau jau kitų pasakytas mintis; kitur davė savų, visai originalių ir įdomių. Iškelsim bent dvi jo įrodinėjamas mintis: Vasario charakterį, veikalo idėjos realizavimą. Prigimtoji nesveikata ir tėvų dėl to nuolatinė kritika Vasario charakteriui padėjo pagrindus: jį darė be valios, be iniciatyvos, klausimo nesprendžiantį ir laukiantį kitų sprendimo, visa ką savyje slepiantį ne tik nuo kitų, bet ir nuo savęs. Toliau gyvenime jis tik labiau išplėtoja tas užuomazgas: jis daros beprincipis, reliatyvistas visam kam, priešgynybių pilnas, ypačiai priešgynybės tarp žodžių ir darbų. Esąs tai patologiškas ligonis.

> Vasaryje Putinas pavaizdavo mums ligonį ir to ligonio — sąmoningai, ar ne — jis nepanorėjo išgydyti, bet nuosekliai vedė ligą iki galo. Kunigystės metimas — dar joks išgijimas, nes de facto, savo viduje, Vasaris kunigystę buvo metęs jau gana seniai, prieš dvylika ar daugiau metų, o vis dėlto per tą laiką niekas jame nepasikeitė į gerąją pusę — greičiau į blogąją. Ką jis darys ir ko sieks dabar, kai formaliai atsisakė nuo kunigystės, kai nutrūko paskutinė varžiusi jį grandis — nežinia; pasakyti, kad jis dabar laisvai poezijas kursiąs — tai nieko nepasakyti; yra daug svarbiau, kad jo asmenybė iki šiol pasirodė visai suirusi, ir formalus kunigystės atsisakymas joje dar nieko nepataiso.
>
> Taip mes vietoj nukunigėjimo vaizdo gavome pagrinde buvusios nesveikos asmenybės suirimo vaizdą; ta asmenybė, tiesa, pastatyta į ypatingas kunigavimo aplinkybes, bet mums aišku, kad ir kiekvienoj kitoj šiek tiek sau nepalankioj vietoj ji nebūtų įstengusi niekur prasimušti ir save teigiamai pareikšti (56 p.).

Laikydamas Vasarį patologišku žmogum, Jocaitis kritikuoja tokio personažo pasirinkimą Putino tezei —

parodyti nukunigėjimo procesą. Reikėję paimti sveikas žmogus:

> Nukunigėjimo kelias būtų trumpesnis, būtent, mes turėtume pamatyti, kaip iš normalaus ir savo vietai tinkamo žmogaus — kunigo, tokių ar kitokių aplinkybių ar savo vidaus gyvenimo būtinybės verčiamas, pasidaro tai profesijai nebetinkamas; kaip sugedo ne žmogus, bet kunigas, bet gal žmogus pasiliko sveikas... Vasaryje tarytum kyšo tendencija, nors ir labai neaiški, visai atvirkščia, būtent, kaip iš nenormalaus kunigo (tuo pačiu ir žmogaus) turėtų pasidaryti normalus žmogus. Autorius tą „pasivėlinimo" tendenciją kaip ir palieka potencijoj, bet labai silpnus tokiai dalykų eigai duoda pagrindus (51).

Palygindamas Vasarį su Saulium ir *Altorių šešėly* su *Tiesiu keliu,* autorius laiko šį antrąjį sekimu pirmojo. Bet šitas palyginamasis skyrelis mažiau pavykęs, mažiau pavykę iš viso paskesnieji skyreliai, geresni, labiau pagrįsti pirmieji.

V. Jocaitis, *Bedieviai kunigų seminarijoje.* Kritiška „Altorių šešėly" ir „Tiesiu keliu" analizė. Kaunas 1936, 136 p. 2 lt.

STASYS SANTVARAS

JUNGIANTIS ŽMOGUS

STASIUI SANTVARUI 50 METŲ

Yra žmonių, kurie stovi nuošaliai nuo visuomenės. Jie gyvena savo idėjų pasauliu arba rūpinasi visuomenės gyvenimu, kiek jį pažįsta tarpiškai — per spaudą, per kitus viešojo gyvenimo reiškinius. Jie reikšmingi tai visuomenei taip pat netiesiogiai — per savo raštus, kūrinius. Tokios rūšies buvo Jakštas Dambrauskas.

Yra žmonių, kurie pasineria į visuomenę, joje tarytum sutirpsta. Jie gyvena mintimis ir rūpesčiais, kuriuos patiria iš ryšio su gyvaisiais žmonėmis, ir jų įtaka visuomenei reiškias kitaip — ne tiek per kūrybą, kiek per tiesioginį santykiavimą. Štai kodėl Vaižgantas jo amžininkams geriau buvo pažįstamas iš gyvenimo nei iš raštų.

Antrajai rūšiai priklauso ir Stasys Santvaras. Jo raštų ištisas pundas — aštuonios originalios knygos ir septyniolika libretų vertimų. Tačiau St. Santvaras labiau įsivaizduojamas tarp žmonių kaip tarp knygų.

Į visuomenę Santvaras atėjo su gyvu jos reikalų ir dvasios supratimu. Ją suprato, nes pats tos nepriklausomos Lietuvos visuomenės etapus buvo išgyvenęs su ja drauge: jis Stulginskio, Smetonos, Grajausko mokinys Vilniuje; jis savanoris nepriklausomybės kovose; jis valdininkas; kultūrinės kūrybos laikotarpy daugeliui sričių artimas — muziką

studijavo Klaipėdos konservatorijoje, dainavimo mokėsi Italijoje, ten pat literatūros paskaitų klausėsi; jis su teatru gerai suaugęs. Dėl nusimanymo visose šiose srityse jis visuomenei galėjo būti autoritetas.

Antra, jis atėjo į žmones su idealizmu. Ne su tokiu idealizmu, kuriame idėja labiau mylima už žmogų. Ne, jis atėjo su meile žmogui ir su tikėjimu, kad tarp žmonių pasitaiką trūkumai galima pataisyti; galima žmones priartinti prie šiokio ar tokio idealo. Su tikėjimu, kad graži idėja gali prigyti ir duoti vaisių. Net tie, kurie idėjų neturi ir jokiais idealais netiki, mėgsta jiems nepavojingus žmones su idealais, kaip žmogus po šiokiadienio mėgsta šventadienius. Štai dėl ko ir Santvaras buvo mėgstamas visuomenėje. Kur reikia, vis į priekį išstumiamas. Taip jis teatre virto vienu iš atstovų artistų vardu kalbėti; taip jis virto „jaunimo teatro“ direktorium 1941 m.; taip jį išrinko Rašytojų draugijos pirmininku tremtyje. Ir visose tose pareigose jam suteikto pasitikėjimo jis neapvylė.

Santvaras mokėjo būti jungiantis žmogus. Mažiau rodės jis priimtinas novatoriams, kovojantiems, revoliucionieriams, nes jis ne iš tų idealistų kovotojų, kurie veržiasi su savo idėjomis truks lūš. Jam būdingesnė ne gotiškoji linija, tiesi, aukšta, šaunanti į viršų, bet banguojanti-vilnijanti, mėginanti kopti prasiveržimais ir vėl su pasilsėjimais, kompromisais, nors vis aukštyn.

Tikėdamas žmonėmis, tikėdamas asmeninio kontakto galia, Santvaras manė, kad net politinėje srityje gera valia gali pašalinti susitvenkusias ir apipelėjusias nuotaikas. Jis ir čia davėsi įvedamas. Bet greitai pamatė, kad savo tikėjimą buvo pervertinęs. Su rezignacija gelbėjosi iš politikos, sutikdamas su Vaižganto žodžiais: aš nebe politikas...

Savo raštuose, kurių didžioji dalis kilo iš autoriaus tiesioginio atsiliepimo į kultūrinio gyvenimo reikalavimus, Santvaras reiškėsi pastangomis jungti tikrovę ir idealą. Nesiten-

kinimas tikrove ir idealo ilgesys jame pakyla iki melodingai banguojančio patoso. Tikrovės skaudus pergyvenimas ir jos sudraminimas, jos taurus atmetimas turi pavojaus prasiveržti net kasdienine frazeologija; iš kitos pusės idealo suvokimas grėsė palikti simbolių miglose, neaiškume. Realistinei frazei surasti poetinės atmosferos, simbolinei frazei surasti kūrybinio konkretumo, sujungti tuos du kraštutinumus — šita kryptimi reiškėsi Santvaro kova dėl poezijos jo poezijoje. Kur ji buvo laimėta, išsprogdavo tokie, vaižgantiškai kalbant, nuoširdūs deimančiukai, kaip „Algimantui", kaip „Vabalėlis", (kurių, deja, neturėdamas po ranka rinkinių negaliu pacituoti).

Santvaro reikšmė mūsų literatūros istorijoje: jis vienas iš tų negausių, kurie mėgino užpildyti tuščią laiką tarp maironinės ir pomaironinės poezijos; kaip vienas iš pačių pirmųjų, kurie pasuko į simbolizmą, ieškodami naujų kelių poezijai ir dramai.

Santvaro reikšmė teatro istorijai nemažesnė. Teatro repertuarui jis davė dvi dramas: *Žvejus* ir *Kaimynus*. Gerai pažindamas teatro techniką, jis mokėjo pagauti publikos dėmesį; ir *Žvejai* išvydo ne tik Kauno, bet ir Rygos ir Talino scenas. Bet kita iš šalies nepastebėta reikšmė teatrui — tai jo libretų vertimai, gražios kalbos ir melodingi, jo asmeninė įtaka, kultūrinant lietuviško žodžio garsą operoje.

Kai Santvaras sukako 50 metų, tai jį prisimindami su simpatija, tegalim jam palinkėti, kad jis mokėtų būti ir dabar jungiančiuoju žmogum — susirastų savo pergyvenimuose tiltą tarp dabarties Amerikos fabrikų triukšme ir savo ateities tyliame Palangos pajūryje, kur, anot vieno jo bičiulio, jau nebėra nei jo namo pamatų ir kur abidvi pušys prie takelio nukirstos, bet kur niekas neišneš smėlio, ant kurio stovėjo jo namas. O ten pilstyti iš saujos į saują tekančio smėlio srovelę bus didesnė laimė, kaip čia sklaidyti kapitalus, kurie yra tokie sunkūs, sunkūs.

„Eidamas Paryžiaus ar Tau mielosios Romos gatvėmis neturiu noro užsukti į muziejus, galerijas, teatrus, kam taip galva buvo pramušta anksčiau. Negaliu nusikratyti jausmu, kad tose galerijose tik praeitis, tik buvusio žmogaus kūryba, produktas, o nėra paties gyvojo žmogaus. Tas praeities produktas nieko negelbsti dabarčiai; tas didingas kūrybos liudininkas tik skaudžiau pabrėžia man šiandieninį žmogaus paniekinimą ir sunaikinimą. Ir domiuosi dėl to ne tiek praeitimi ir jos kūryba, kiek pačiu dabarties žmogum; džiaugiuosi kaip vaikas šukele, kai praregiu jo švarią mintį ir širdį, nors iš visų pusių naikinamą, bet nesunaikintą ir gyvą, šviesią". (Iš vieno laiško 1952)

1. Juozas Brazaitis su Stasiu Santvaru ir Bernardu Brazdžioniu 1947 metais Schweinfurte (Vokietijoj). 2. Juozas Brazaitis ir Birutė Nagienė 1965 m. Bostone.

SANTVARAS TEATRE IR POEZIJOJE

Stasiui Santvarui gegužės 27 sueina 60 metų. Amžiaus sukaktis nėra džiaugsmingas įvykis nei sukaktuvininkui nei visuomenei. Tai tik priminimas visuomenei, kad pro visus tekančius dienos įvykius ji atkreiptų bent momentu dėmesį į savo narį ir tuo parodytų jam solidarumo, kurį paprastai subrendusi visuomenė jaučia savo nariams, ir paseikėtų savo nario įnašą į bendrą tautos lobyną.

Stasys Santvaras išėjo iš Rusteikonių kaimo, Seredžiaus valsčiaus, Kauno ap. Išėjo iš panemunių ir perėjo mokyklas Seredžiuje, Vilniuje, Kaune, paskiau Klaipėdoje ir Milane, Italijoje, kur mokėsi muzikos ir dainavimo.

Visuomenės gyvenimui pirmą įnašą atidavė, stodamas savanoriu 1919 ir dalyvaudamas kautynėse su bolševikais, kur buvo sužeistas, o paskiau dalyvaudamas ir Klaipėdos sukilime. Taikos metais gali rasti Santvarą dalyvaujant organizacijose, spaudoje..., bet iš daugybės sričių jis sutapo labiausiai su dviem — su teatru ir su poezija. Tautos teatro ir Vilkolakio administratorius, operos solistas, teatro dramaturgas, operų libretų vertėjas ir rašytojas, pjesių rašytojas scenai, pagaliau teatro direktorius. Jo parašyti libretai buvo šiom operom: *Pagirėnai, Eglė žalčių karalienė, Atlantida,* o

taip pat libretas baletui *Sužadėtinė*. Scenos šviesą išvydo jo pjesės *Žvejai, Kaimynai.*

Plataus išsilavinimo, jautrus lietuvių kalbos muzikinei kultūrai, humaniškas žmonių santykiuose, Santvaras buvo pozityvus ir autoritetingas narys jautriame teatro kolektyve.

Kitas baras, kuriame reikia ieškoti Santvaro paliktų pėdų, yra poetinė kūryba. Sakosi, pirmus poezijos pluoštus parašęs 1916 Vilniaus Ryto draugijos laikomą gimnaziją lankydamas ir gerbdamas tada Maironio, Kiršos poeziją, žavėdamasis taip pat A. Mickevičium ir Lermontovu. Pirmi poezijos kūriniai buvo išspausdinti *Sekmojoj dienoj* 1921.

Tačiau Santvaro dvasioje konkuravo su poetu dar ir dramaturgas. Ir pirmas paskelbtas kūrinys buvo kaip tik draminis — „Saulytė" 1923. O tik 1924 pasirodė jau pirmas poezijos rinkinys — *Saulėtekio maldos*. „Konkurencija" ėjo ir toliau. Viena po kitos ėjo dramos: *Minių mylimoji, Žvejai, Kaimynai, Pranašas, Pavergtieji, Moterų santarvė*. O poezijos rinkiniai: *Pakalnių debesys, Giesmės apie saulę ir sielą, Laivai palaužtom būrėm, Atidari langai.*

Pats Stasys Santvaras labiau vertinąs ar linkęs į draminę kūrybą. Jis gi buvo ir oficialiai teatro dramaturgas. Jo ir dvi dramos išvydo rampos šviesą — *Žvejai*, kurie buvo vaidinami Kaune, Rygoje ir Taline, *Kaimynai*, vaidinti Kaune. Tačiau šios jo sukakties proga poetas „nukonkuravo" dramaturgą — *Lietuvių enciklopedijos* leidėjas išleidžia ne dramą, o naują poezijos rinkinį *Aukso taurę*, kurioje būsią daugiausia religinio pobūdžio poezija.

Poezijoje St. Santvaras yra įaugęs į taurius humaniškuosius pergyvenimus ir vertybes, į eleginius nusiteikimus, į pakilų toną. Jam priklauso vieta mūsų ankstyvojo simbolizmo srovėje, iškilusioje nepriklausomos Lietuvos pradžioje. Joje palaipsniui slūgo nuo miglotų didingų simbolių į paprastumą ir realistinį vaizdingumą. Sakytum, saulė ėmė

sklaidyti pakalnių debesis. Ta evoliucija jausti ir Santvaro poezijos raidoje.

Bostono lietuviai birželio 2 S. Santvarui rengia pagerbimą. Prie to jungiasi ir kiekvienas, kas vertina St. Santvaro nuoširdų atsidėjimą tautos likimui ir rūpestingą indėlį jos kūrybai.

IR STASYS SANTVARAS PERKOPĖ 70 SLENKSTĮ

Tai įvyko šiemet gegužės 27 dieną. Tokia proga tenka žiūrėti jau atgal į asmens gyvenimo ir darbų viršūnėles, kuriom galėtų įeiti į lietuviško gyvenimo istoriją. O Santvaras joje žymėtinas kaip rašytojas, kaip teatro darbuotojas, kaip kultūrinės veiklos organizatorius.

1. Redaktoriaus paskatintas rašyti apie Santvarą ir jo poeziją, imi nebepasitikėti sava atmintim ir vardus bei datas nori pasitikrinti iš naujausios antologijos *Lietuvių poezijos išeivijoje*. Tai pirma praktiška antologijos nauda. Tenka tik nustebti, kad tas vadinamasis „spaudos velniukas" antologijoje žinias suvėlė kaip tik apie Santvarą. Santvaro gimimo datą „nelabasis" nuslėpė. Sumaišė kažkaip ir poezijos rinkinių skaičių. Suabejojęs rinkiniais, kurie antologijoje priskirti prie poezijos žanro, tikrini *L. enciklopedijoje,* kur A. Gustaitis išsamiausiai ir autentiškiausiai apie Santvarą yra parašęs. Taip, *Saulytė* ir *Minių mylimoji* priklauso ne poezijos, bet dramos žanrui.

Dėl to „nelabojo" painiavos kilo ir nepagrįsto viešo svarstymo: *Drauge* balandžio 22 Vytautas A. Jonynas, vertindamas antologiją, nusprendė: esą redaktoriaus K. Bra-

dūno ir St. Santvaro literatūriniai kriterijai skiriasi, o gal paties Santvaro literatūriniai kriterijai pasikeitė. Tokiam sprendimui viena iš prielaidų esąs faktas, kad tarp 18 Santvaro eilėraščių net 5 antologijoje esą iš rankraščių, kaip tai nurodyta antologijos pabaigoje: iš rankraščių paimti 5 eilėraščiai: „Naktis New Yorke", „Lietus", „Baltrušaitiškai", „Mylia" ir „Improvizacija" (640 p.). Prielaida pasirodo, klaidinga, nes atvertęs paskutinį Santvaro poezijos rinkinį *Aukos taurę* (1962), ten randi pirmus keturis suminėtus eilėraščius: iš rankraščių, vadinas, tas vienas paskutinis. Taigi V. A. Jonyno prielaida nėra teisinga, tačiau teisinga pati išvada: literatūriniai Santvaro ir Bradūno skoniai ar kriterijai skiriasi, kaip jie paprastai skiriasi skirtingose generacijose išaugusių žmonių.

2. Įprasta, kad nauja generacija ateina į gyvenimą veržliau, kovingiau, atmesdama ankstesnės generacijos įpratimus, nuvertindama jų darbus. Ne ką kitą, o patį Maironį nuvertino paskesnės generacijos atstovai; esą Maironio *Jaunosios Lietuvos* poemoje nėra tautiškumo ženklų (B. Sruoga); esą Maironis kaip kūrėjas pasenęs, nusenęs (A. Venclova); esą belieka poetui tarti: Labąnakt, Maironi! (Paparonis).

Pažymėtina, kad naujosios generacijos, išaugusios Vakaruose, nuvertinimo taikiniu labiausiai buvo pasirinktas St. Santvaras. Jo rinkinį *Laivai palaužtom burėm* (1945) naujosios generacijos atstovas *Tremtinių mokykloje* (1946) sutiko labai kandžiai, sarkastiškai (*Lietuvių literatūra svetur* davė suprasti, kad tas naujosios generacijos atstovas buvo A. Nyka-Niliūnas).

Naujai generacijai įsitvirtinus, jos atstovų kritika St. Santvaro atžvilgiu darėsi santūresnė. Ar dėl to, kad naujoji generacija pajuto ateinant kitą po savęs? Ar dėl to, kad Santvaro nauji rinkiniai rodės kitoki? Bet to rūstaus atšiaurumo jau nebebuvo.

3. Žinoma, Santvaras buvo kitoks nei jaunesnioji generacija. Lietuvių poezijos istorijoje jis yra tarpinis poetas tarp Kiršos, Putino, Sruogos kartos ir Aisčio, Brazdžionio, Miškinio. Santvaro pirmi eilėraščiai pasirodė 1921, o pirmas rinkinys *Saulėtekio maldos* 1924, tuo tarpu Putino pirmas rinkinys 1917, Kiršos 1918, Sruogos 1919, iš kitos pusės — Brazdžionio 1926, Miškinio 1928, Aisčio 1930.

Lietuvoje išleista *Lietuvių poezija* (I t.) Santvaro poeziją vadina „simbolizmo krypčiai artima". Apibūdinta teisingai. Beliktų pridėti, kad Santvaro pirmiem rinkiniam itin būdinga miglotų, didingų vaizdų simbolika. Ilgainiui jie giedrėjo, gavo spalvas ir kontūrus. Riedėjo panašia kryptim kaip ir Putino ar net Kiršos, bet Santvaro pasiliko didingo gamtinio charakterio vaizdai. O kur poetas prabyla tiesiogiai, ne vaizdais, ne kartą jis teatrališkai operuoja retorinėm kreipimosi, sušukimo figūrom.

Savo pergyvenimų turiniu Santvaras priklauso atsikuriančios, kūrybiškai augančios nepriklausomos Lietuvos patosui. Patoso, jausminio pakilimo buvo reikalinga jaunoji Lietuva. Be jo nebūtų galėjusi kovoti nepriklausomybės kovų; be jo nebūtų užsidegimo bei veržlumo kurti naujos valstybės institucijom bei jų veiklai beveik iš nieko. St. Santvaras, pats tų kovų savanoris, Klaipėdos išlaisvinimo kovotojas, kultūrinės veiklos organizavimo aktyvus dalyvis emociškai pergyveno ano meto patriotinius, visuomeninius įvykius. Ypačiai pergyveno su skausmu idealizmo konfliktą su tikrove valstybės ar asmens gyvenime. Jį slėgė ne gyvenimo prasmės, ne egzistencijos prasmės ieškojimai, bet idealų atsitrenkimas į kasdienybę. Iš čia ir tas gausus eleginis, melancholinis tonas iki pakilaus šauksmo.

Atrodo, kartais pritrūkdavo reikiamos psichologinės distancijos tarp įvykio ir poeto, kad gyvenimiškas pergyvenimas virstų poetiniu pergyvenimu, ir tada eilėraštin įsipindavo konvenansiniai vaizdai bei posakiai. Ilgainiui, ypačiai

Aukos taurėje, tokią distanciją tarp savęs ir objekto surado. Turbūt tai bus turėjusi mintyje prof. V. Skrupskelytė, rašydama apie Santvaro poeziją: „Taip (subjektyviai) nusiteikusių lietuvių lyrikų kiek mažiau subjektyvus yra Stasys Santvaras, nes savo vidinį pasaulį išsakydamas, jis neina iki visiško atvirumo, bet lieka santūrus, jausmą pridengia ar jo prasiveržimą kontroliuoja nuoseklia ir, palyginti, griežta forma, kartais paklusdamas klasinio grožio normoms. Jo lyrika dvelkia elegiška nuotaika, neišsipildžiusių troškimų liūdesiu, bet taip pat šiltu atvirumu kitam žmogui" (*Lietuvių literatūra svetur*, 10 p.).

4. L. enciklopedijoje A. Gustaitis aprašo St. Santvaro veiklą labai įvairiose srityse — žurnalistikoje, teatro kritikoje, valstybinėje tarnyboje, bet labiausiai Santvaras sutapęs su teatru: kaip operos solistas, kaip operos dramaturgas ir kalbos prižiūrėtojas, kaip dramos dramaturgas, kaip pagaliau Jaunimo teatro direktorius. Operos teatrui Santvaro žymėtina duoklė, nors iš šalies nepastebima — operom libretų gamyba. Jis išvertė ar naujai pervertė apie 30 libretų. Jis parašė savų libretų *Pagirėnams, Eglei žalčių karalienei*, baletui *Sužadėtinei;* jau čia Amerikoje libretą operai *Danai*. Jis išvertė per šimtą arijų bei dainų. Jo kalbinės pataisos daug prisidėjo prie teatro lietuvių kalbos tarties gerėjimo.

Dramos repertuarui jis davė savų dramų. Jau 1926 B. Dauguvietis buvo įkėlęs į sceną Santvaro *Žvejų* dramą. Bet tada ji buvo labai simbolinė ir scenoje neišsilaikė. Tik vėliau jau 1941 perdirbta iš pagrindų, surealistinta ta drama apie 50 kartų ėjo lietuviškoje scenoje, buvo išversta latvių ir estų scenai. Laikėsi ir jo komiška pjesė *Kaimynai*.

Tačiau kaip kūrėjas Santvaras visa savo prigimtimi vis tiek yra lyrikas.

5. Teatrui žymėtinas dar vienas Santvaro indėlis — jis pasirodė sumanus organizatorius, administratorius. Jis

atvedė į lietuvišką sceną naujų dramaturgų: J. Grušą, J. Jankų, L. Dovydėną.

Su organizatoriaus iniciatyva pasireiškė ir Vakaruose. Suorganizavo Vokietijoje Lietuvių rašytojų draugiją; suorganizavo pirmas premijas. Su Andriušiu, Brazdžioniu ir Gustaičiu organizavo lietuviškos literatūros vakarus tremtinių stovyklose. Amerikoje dienos reikalam tarnavo ir plunksna: rašė ilgesnę studiją apie Mykolą Vaitkų *(Aiduose)*, lietuviškos dramos apžvalgą *(Lietuvių literatūra svetur)*. Dabar taip pat neatitrūksta nuo visuomenės, lankydamasis su proginėm paskaitom ir už savo gyvenamo Bostono.

Visuomenės kultūriniame gyvenime aktyviai dalyvaudamas, Santvaras nėra išimtis iš dažno likimo, kuris ištinka „visuomenės tarnautojus" — tos visuomenės smūgių, smūgelių, kurių skaudumas priklauso jau nuo asmens jautrumo. Santvaras organizavo literatūrines premijas, bet pats niekad nebuvo premijuotas; organizavo rašytojų draugiją ir buvo jos pirmininkas Vokietijos laikais, o dabar nėra jo net tos draugijos narių eilėje.

Su tokiu „likimu" tenka susigyventi tam, kuris nori būti naudingas savai visuomenei. Galima pasidžiaugti, kad Santvaras tebesijaučia visuomenei naudingas ir kad 70 metai nei jo energijai, nei jo nuotaikai nėra slenkstis, kuris verčia sustoti ir pasakyti: gana, pakaks...

Santvaro „Atidari langai“

Stasys Santvaras negausiam šių dienų poezijos skaitytojui pateikė savo poezijos rinktinę, kuri pavad. *Atidari langai.* Gražiai J. Kapočiaus išleista. Puikiai dailininko T. Valiaus iliustruota. Taip ir dera leidiniui, kuris išreiškia poeto ilgų metų, gal ir viso gyvenimo poetinį kelią.

Rinktinė sudaryta iš poeto ankstesnių knygų — 1924, 1936, 1938, 1945, o taip pat dar iš naujo neišleisto rinkinio. Suminėti metai rodo, kad Santvaras atėjo į poeziją nepriklausomos Lietuvos pradžioje ir priklauso literatūriniam laikotarpiui, kuriame reiškėsi Putinas, Sruoga, Kirša. Jų lietuviško simbolizmo srovėje Santvaras tada buvo vienas iš labiausiai pasinešusių į miglotų simbolių, personažų, vaizdų pasaulį. Paskiau visų anų simbolistų poezijoje ėmė stiprėti realistinis aiškumas, konkretumas, nelyginant po rudeninio ryto miglų būtų atėjęs įdienojimas, kuriame miglos pakyla ir aiškėja spalvos, linijos, plokštumos.

Tai reiškėsi ir Santvaro poezijoje. Tik vargiai galėtum pavadinti Santvaro poeziją saulėtu, giedriu įdienojimu — tokiu kaip Putino paskesnis „Pavasario paradas“ ar Kiršos „Laiškas obelaitėm“. Teisingai pavadino Santvaras savo knygą „sielvartų, svajonių ir giesmių lapais“, kuriuose yra „ūkanos“, „prieblandos“ ir „šėlstančios pagairės“. Su tokia

nuotaika eina ir iškilmingas tonas, didingas vaizdas. Tai bent persveria.

Nėra pagrindo manyti, kad autorius pozuoja. Yra tiesa, kai autorius knygos pabaigoje sako, kad jis stengėsi būti „savaimingas ir nuoširdus". Jo poetinei prigimčiai yra savas, taigi nuoširdus ir tas iškilmingumas ir vaizdo pakilumas. Iš kur tai?

Vargiai bus suklysta sakant, kad Santvaras visa savo širdies esme yra sutapęs su patriarchaline tėviške. Ją yra pavertęs savo emocinio gyvenimo dalim, ir bet koks mėginimas ją keisti, atplėšti, duoda jam vidaus skausmą. Tačiau poetas regi besiveržiantį naują gyvenimą. Protu supranta, kad jis neišvengiamas, bet širdžiai jis toks svetimas, kad vykstančio proceso negali sveikinti tokiu entuziazmu, kaip tuo pačiu metu begyvenąs Kazys Binkis; negali virsti naujo gyvenimo trimitininku. Santvaro eilėraščiai yra lyg poetinis sielvartas, kuris pratęsia aną tolimą tolimą, bet tokią populiarią „O varge, varge".

St. Santvaro rinktinė yra nepriklausomos Lietuvos vieno literatūrinio laikotarpio padaras, indėlis ir liudininkas. Jei kiekvieno poeto kūryboj yra kokis eilėraštis, kuris jį reiškia labiau nei kiti, tai šios dienos poezijos mėgėjas gal labiausiai sustotų prie Santvaro vieno iš tokių eilėraščių: „Rudenio duona", „Malda", „Credo", „Algimantui", o kiekvienas tikriausiai prie „Vabalėlio":

Kokias tu pareigas eini,
Mažasis vabalėli? —
Nurims audra, prašvis tamsiam slėny, —
Kur brisi tu per šlapią smėlį
Ar vyšnių soduose gimei? Ar saulės ašarėlėj
Tu siūdeisi tą vaiskų drabužėlį? —
Kokias tu pareigas eini tamsiam slėny,
Mažasis vabalėli.

VINCAS RAMONAS

VINCAS RAMONAS IR VISUOMENĖ

Esti rašytojų, kuriuos retai matysi bendruomenėje; kurie laikosi nuošaliai ir leidžia laisvas valandas vienumoj. Tai nereiškia, kad jie nėra sutapę su savo laiko visuomene. Gali būti ir priešingai. Stovėdami iš šalies ir stebėdami visuomenę iš tam tikro nuotolio, jie geriau gali įžvelgti visuomenės esminius bruožus. — Tokis yra ir Vincas Ramonas.

Dėmesio vertas keleriopas jo sutapimas su visuomene.

——————

Sueina šiemet 25 metai, kai Lietuva buvo komunistinės Rusijos pirmu kartu okupuota. Nė vienas kitas rašytojas taip greitai ir taip plačiai bei meniškai nėra atvaizdavęs to laikotarpio kaip V. Ramonas. Jis sutelkė dėmesį ne į svetimas okupacines jėgas, o į tų jėgų talkininkus, išaugusius pačioje Lietuvoje. Du jo romanai tai rodo — *Dulkės raudoname saulėleidyje,* spausdintos *Ateities* dienraštyje 1943 (knyga 1951) ir *Kryžiai,* 1947.

Kryžių siuvėjas Balaika, račius Giružis, kumetis Motiejus, bernas Kazys ir jo sesuo Julė, Kreivėno merga, yra simboliai to negausaus kaimo proletariato, kuriame okupacija rado pritarimo, kėlė vilčių — bet ne kaip svetima okupacija, o kaip socialinė revoliucija, žadėjusi turinčius pa-

versti neturinčiais, neturinčius turinčiais — kas buvo nieks, tas taps viskuo. Tačiau ne visi bernai, ne visos mergos, ne visi to proletariato atstovai žiūrėjo su pasitenkinimu. Buvo ir priešingų — Pucėtos bernas, Grūšto bernas ir merga žiūrėjo į okupaciją su nepasitikėjimu ir nuogąstavimu. Su nepasitikėjimu dėl to, kad ūkiniame vienete, šiuo atveju Pucėtos, Grūšto ūkyje, nebuvo klasinių priešybių tarp ūkininko ir darbininko. Čia santykiai klostėsi tarpusavio susipratimo keliu, Kreivėno atveju — tarpusavio nesusipratimo ir neapykantos keliu. Kaltas dėl to buvo ne tiek darbininkas ir kumetis, kiek ūkininkas Kreivėnas. Kas kad jis vadino save pažangiu, mylėjo žemę ir gyvulį, siekė ūkinės gerovės už viską labiau; kas kad jis kalbėjo prieš Smetoną ir gyrė nematytą sovietinę santvarką, bet jis virto darbo žmogaus išnaudotoju. Išnaudotoju dėl to, kad prieš tai dar jis buvo pavirtęs žmogum be moralės, kuri remiasi Dievo pripažinimu ir išpažinimu darbais. Kreivėnas priešingai, buvo ne tik „žmogus be Dievo“, buvo kovotojas prieš Dievą... Šitokis žmogus virto „kryžium“ šeimoje, „kryžium“ socialiniuose santykiuose, „kryžium“ tautoje. Jis gamino ir klasinei revoliucijai bei svetimai okupacijai talkininkus bei atmosferą. Jis paskui pats virto savo sėtos sėklos ir išauginto vaisiaus auka.

Tas okupacijos ir revoliucijos atžvilgis — kaip savo tautoje išaugęs „žmogus be Dievo“ padėjo kitus naikinti ir pats susinaikino, nebuvo būdingas tik Lietuvai anuo metu. Ar ne tokius pat „kryžius“ augina ir Vakarų kapitalizmo atstovai? Ir Vakaruose iš esmės ne proletariatas bėga į komunizmą, bet juos stumia ir pirmiausia patys bėga kapitalizmo atstovai — vardan ūkinės gerovės. Netgi tie, kurie nori vadintis krikščionim ir skelbiasi esą „krikščioniškos kultūros“ saugotojai...

Dulkėse... to paties pirmojo bolševikmečio laikai. Taip

pat lietuviai, ne okupantai vaizduojami. Bet čia provincijos miesto fone iškyla, kaip to miesto veikėjai sutinka okupacinį režimą. Veikėjai dvejopi — vieni su Žolynu nuėjo rezistencijos keliu, kiti kaip Norkaičiai — prisitaikymo keliu. Abeji turi savo pasirinktiem keliam pateisinimo argumentų. Veltui tuos argumentus kritikuotum. Tik gyvenimas savo vaisiais gali parodyti vieno ir antro kelio teisingumą ar suklydimą. Ramono Norkaitis prisitaikė tiek, kad jo prisitaikymas nuvedė į dukters garbės praradimą. Kur kitus nuveda — gali būti jau individualus atvejis. Tačiau faktas, kad prisitaikymo ir rezistencijos žmonių išsiskyrimas šiandien ne mažiau aktualus tarp lietuvių kaip anuo pirmojo bolševikmečio metu. Ir tai ne tik tarp lietuvių — prisitaikymo drama vyksta ir tarptautiniu mastu, ir jos vaisiai dar tik pradeda čia vienur, čia kitur aiškėti.

——————

Nedaug buvo rašytojų, kurie būtų sukėlę tokią kontraversiją kaip Ramono *Kryžiai*. Kai 1947 jie pasirodė, tai spaudoje buvo pratęstas ginčas tarp Kreivėno ir jo sūnaus Petro. Su Petru iš vienos pusės buvo aiškinama, kad materialistinė ir liberalistinė filosofija tiesė kelius komunizmo praktikai. Su tėvu Kreivėnu buvo piktinamasi tais, kurie taip aiškino. Piktinosi autorium dėl neteisybės liberalistinei ar socialinei ideologijai. Ginčas negalėjo privesti prie sutarimo, kaip negalėjo sutarti ir Kreivėnas su sūnum. Bet ginčas buvo ženklas, kad lietuviškoje visuomenėje ir po ano bolševikmečio buvo žmonių su Kreivėno galvojimu, buvo žmonių ir su Petro galvojimu.

To galvojimo vieną būdingą vingį gali rodyti palyginimas polemikos dėl *Kryžių* su polemika dėl A. Škėmos veikalų. A. Škėmos veikalas buvo kritikuojamas, kad jo *Drobulė* esanti nepakankamai „balta“ moraliniu atžvilgiu, kad ribojantis su pornografija. Šitas kaltinimas buvo savo ruožtu rašytojų

draugų kritikuojamas: kam kritikas nori virsti moralistu, cenzorium ir varžyti kūrėjo laisvę. Taip, kūrėjo laisvė yra idealas. Tik jis ne visada paisomas: Ramono veikalo atveju nebuvo norima pagerbti kūrėjo laisvės...

Tokis dvejopas matas tebegyvas tiek lietuviškoje, tiek nelietuviškoje visuomenėje. Tie, kurie kalba apie kūrybos laisvę sau, dažnai užmiršta apie kūrybos laisvę kitam.

———————

Visuomenėje V. Ramonas buvo aktualus ne tik anais kontraversiniais klausimais, bet ir grožinėm vertybėm, dėl kurių jokios kontraversos nekilo. Nekilo jokios kontraversos dėl V. Ramono talento. Jis buvo tuojau pastebėtas, kai tik pradėjo skelbti periodikoje savo noveles ir apysakas, kurios buvo išleistos knyga, vardu *Dailininkas Rauba,* 1934. Tos knygos vienas pasakojimas „Linų žiedai" buvo išversti latviškai, švediškai, suomiškai. Kai išėjo *Kryžiai,* jie gavo Balfo premiją; jie buvo išversti angliškai ir latviškai. Vinco Krėvės premija buvo pažymėtas ir paskutinis jo veikalas *Miglotas rytas,* 1960, atskleidęs meistriškai rašytojo kūrybinės stichijos charakterį, nekeliant kontraversų.

Kūrybinio charakterio pagrinde — realizmas; viskas imta iš autoriaus patirto gyvenimo, kaimo tradicijų, psichikos, pasąmoninių virpėjimų. Įdomiausiai stebimi erotiniai pergyvenimai, kaip jie reiškiasi kaimo gyvenimo sudarytom formom.

Realistinei tikrovei rašytojo duota impresionistinė žaisminga grakšti forma su suvalkietinio humoro, ironijos atmosfera, padaro veikalą patrauklų ir su nemažėjančiu malonumu — skaitomą antru kartu. Jei pirmą kartą seki pasakojimo siūlą, tai antru kartu skaitydamas grožiesi spalvinga, skaidria formos ornamentika.

Tokis yra Vincas Ramonas, kuriam sausio 14 suėjo 60 metų amžiaus, o kūryboje perkopė per 40 metų. Per tiek

laiko davė tik keturias knygas. Bet tai, ką davė, tenka dėti tarp pačių brandžiųjų veikalų impresionistinio realizmo lentynoje.

Norėtum autoriui ir sau linkėti, kad tai būtų dar ne visas V. Ramono literatūrinis „palikimas“.

VINCAS RAMONAS

Rašytojui Vincui Ramonui šių metų pradžioje (I.14) suėjo 60 metų amžiaus. Kūrybai priklauso 41 metai. Pirmi pasakojimai buvo spausdinti *Lietuvos* dienraštyje, jo priede *Iliustruotoje Lietuvoje*, žurnale *Židinyje*. Pasakojimų pirmas rinkinys *Dailininkas Rauba* (7 novelės) pasirodė 1934. Romanas *Dulkės raudoname saulėleidy* buvo spausdinamas 1943, vokiečių okupacijos metu *Ateities* dienraščio atkarpoje, o antras perredaguotas leidimas išėjo jau Čikagoje 1951. Kitas jo romanas *Kryžiai* pasirodė 1947 Vokietijoje ir gavo BALFo premiją. Tik 1960 išėjęs vėl trumpesnių pasakojimų rinkinys *Miglotas rytas* gavo Vinco Krėvės premiją (Montrealyje). 1963 antru kartu buvo išleistas jo pirmasis rinkinys *Dailininkas Rauba*. Kūrybos laikotarpis, kaip matyt, ilgas, kūrinių kiekis nedidelis, bet savo kokiu tai svarus indėlis literatūros istorijai ir visuomeniniam gyvenimui.

Lietuvių pasakojimų istorijoje V. Ramonas pratęsė ir praplėtė Igno Šeiniaus, Jurgio Savickio impresionistines tradicijas. Praplėtė dviem būdais: žodine išraiška, psichologiniu stebėjimu. Abiem atžvilgiais stipriausiai prabilo savo pirmoje rinkinio novelėje „Linų žieduose". Didelis jautrumas žodžiui, spalviniam, įspūdiniam žvelgimui; rafinuota ir net manieringa

kultūra sakiniui organizuoti, atsižvelgiant į psichologinę, ne loginę tvarką. Dėmesys erotikos pergyvenimui, ypačiai kaimo žmonių — bernų, mergų. Čia yra tikroji Ramono erotikos stichija. Mažiau įdomi miestiečių, intelektualų erotika. „Linų žiedai" buvo išversti į latvių, suomių, švedų kalbas.

To paties rinkinio pasakojimas „Dailininkas Rauba" duoda pajusti kryptį V. Ramono tolimesnės kūrybos raidai. Pasakojimo herojaus dailininko Raubos nepatenkina nei formos žaidimas, nei erotiniai pergyvenimai. Ieško mažesnio efekto, gilesnės prasmės. Tuo keliu paskesniuose veikaluose pasuko pats autorius. Savo stilium nuosaikėja — artėja į nuosaikųjį realizmą; savo medžiaga prasiplečia, leisdamasis į aktualias viešojo gyvenimo problemas. Tos rūšies yra abudu jo romanai. Vienas kitą papildydami, jie yra plačiausias ir giliausias pirmojo bolševikmečio literatūrinis vaizdas. *Dulkėse...* daugiau rodomas provincijos miesto intelektualų santykis su atėjusiais okupacijos perversmais. *Kryžiuose* — daugiau kaimo žmonių santykis. Galima to kaimo ratą net susiaurinti — tai suvalkiečių stambiųjų ūkininkų vaizdas. Vaizdo medžiaga labai tikroviška. Tiek tikroviška, kad romano veikėjuose galima atpažinti autoriaus kaimynus. O ir miestiečių intelektualų prototipai tiek atremti į tikrovę, kad vienas mokytojas prisistatė pas *Dulkių...* leidėją su protestu, save atpažinęs Norkaičio asmenyje.

Niekas kitas neparodė taip plačiai, plastiškai ir tikroviškai to socialinio ir psicholiginio pagrindo, kuriuo rėmėsi su okupacija atnešta nauja santvarka. Psichologinį bei socialinį pagrindą tai santvarkai paruošė nuo seno skiepijamas ateizmas ir liberalizmas, tada žinomas laisvamanybės vardu. *Kryžių* Kreivėnas personifikuoja ateizmą bei liberalizmą ir rodo, kuo jie pavertė jo praktinį reiškimąsi gyvenime. Ateizmo ir liberalizmo idėjos šio veikėjo dvasioje viena kitą parėmė: atėmė dvasinę gyvenimo prasmę, apribojo jo siekimus materialine ir biologine sritim; atėmė pomirtinio gyvenimo

sankcijas ir nesukūrė moralinės atsakomybės bei pareigos pajautimo už kito asmens gyvenimą. Kreivėnas liko atstovas tos visuomenės, kurioje buvo sukurtas gražus gyvulys, kaip tai buvo pasakyta dramatiniame dialoge tarp Kreivėno tėvo ir Kreivėno sūnaus.

Toki kaip Kreivėnas buvo lietuviško gyvenimo „kryžiai", gera medžiaga revoliucijai, kuri neišvengiamai jį patį turėjo suėsti.

Kaip tik dėl šio Kreivėno ir kilo spaudoje gausi polemika, kai pasirodė romanas. Asmens, kurie jaučiasi esą liberalai, įžiūrėjo čia ne tik ateizmo, materializmo, bet ir liberalizmo pasmerkimą, nors kas kritiškai analizuos personažą, prieis išvadą, kad Kreivėnas nėra atstovas tų, kurie išpažįsta *tikrą liberalizmą, bet tų, kurie yra liberalizmo iškrypa* — atstovas tų, kurie išpažįsta sau visas laisves, bet neišpažįsta savo atsakingumo prieš kitus pareigos. Autorius antrame romane parodė panašią katalikybės iškrypą — mokytoją, kuriam katalikybė buvo drabužis, bet kurio vidus buvo prisisunkęs materializmo tiek, kad atidavė ir savo dukters garbę dėl to savo namuko. Tik iš katalikų pusės nebuvo autoriui kaltinimo, kad jis suniekinęs katalikybę.

Idėjinėje polemikoje dėl *Kryžių* nekilo klausimo dėl veikalo literatūrinės vertės. *Kryžiuose* autorius sugebėjo išlaikyti pusiausvyrą tarp meninio ir idėjinio lygio. Stiliaus spontaniškas gajumas ir kultūra, charakterių plastika, kontrastinis jų sustatymas šalia kits kito, dramatinės jų interesų įtampos logiškai veda į rūsčią, drastišką nukryžiavimo atomazgą.

Rašytojo evoliucijai paskutinis veikalas *Miglotas rytas* vėl būdingas tuo, kad grįžta prie smulkesnių pasakojimų ir prie gyvenimo nepriklausomoje Lietuvoje. Dar labiau išlygintas nuosaikus žodis, bet pagrinde su tais pačiais niuansais — jautrumu spalviniam, nuotaikiniam efektam, erotinei psichologijai, į kurią pažiūri su švelniu humoru

„Miglotas rytas". Rašytojo evoliucijai įdomus pasakojime „Šaltieji vandenys" priėjimas prie erotikos. Kaip ir jaunystės pasakojimuose, čia mėgstama gretinti mergaitė ir karys. Bet čia erotiniam gyvenimui analizuoti iškyla religinio motyvo įtaka, plačia prasme tariant, religinio auklėjimo bei religinio įtaigojimo pozityvi prasmė, kuri reiškiasi per davatkėlę Daratą. Ir šitas davatkos vaizdas yra visai naujas savo pozityvumu, prasmingumu.

Vincas Ramonas priklauso prie tų žmonių, kurie yra vieniši. Nėra būrio draugų, kurie organizuotų jam propagandą. Jo sukurtų tipų vardus pavartojant, dailininkas Rauba išreiškia paties Ramono kūrybinį charakterį, kūrybos proceso eigą ir kūrėjo santykius su *„visuomenine rinka"*...

Gimė 1905 sausio 14 Trakiškių k. Marijampolės aps. Rygiškių Jono gimnaziją baigė 1924, Vytauto D. universitetą 1928 (studijavo lituanistiką). Nuo 1926 buvo lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas Marijampolės marijonų gimnazijoj, o vėliau ten pat mokytojų seminarijoje. Vokietijoje taip pat mokytojavo Uchtėje 1945—46. Emigravęs Australijon, dirbo miškuose. 1950 atvyko į JAV ir apsigyveno Čikagoje. Kelis kartus buvo Lietuvių rašytojų draugijos valdyboje.

V. Ramono „Miglotas rytas"

GERAI, KAD VINCAS RAMONAS GRĮŽO

Rašytojas Vincas Ramonas ilgai tylėjo. Lyg būtų visai iš literatūros pasitraukęs. Jo paskutinis veikalas, brandžiausias ir labiausiai jį išgarsinęs, pasirodė 1947. Tai buvo romanas *Kryžiai*. Dabar Lietuviškos knygos klubas Čikagoje išleido jo apysakų rinkinį, vardu *Miglotas rytas*.

Rinkinyje yra trys apysakos: „Miglotas rytas" — 52, „Šalti vandenys" — 86, „Raudona skarelė" 21 psl. Jose rašytojas grįžta prie tų mažųjų pasaulių, su kuriais buvo pasirodęs pirmame rinkinyje vardu *Dailininkas Rauba*, 1934. Visos trys apysakos yra iš suvalkiečių kaimo — iš ūkininkų, tarnaičių, bernų, kampininkų santykių. Tarp jų istoriją sukuria ne socialiniai interesai, bet meilė. Meilės istorijos yra visų trijų apysakų pagrinde. Tai sena, pažįstama medžiaga. Bet Ramono rankose ji ima žvilgėti naujom įdomiom spalvom.

Senas gyvenimas sušvinta naujom spalvom dėl autoriaus sugebėjimo pastebėti psichologinius veikėjų reagavimus, kylančius iš jų socialinės padėties ar auklėjimo, ir kurti aiškius charakterius, ypačiai dialogais, dėl sugebėjimo žiūrėti į savo veikėjus su šypsniu, lengvu humoru; sugebėjimo taupyti žodį ir jį tevartoti ten, kur jis tikrai pridės nau-

jos spalvos vaizdui, piešiamam meistriškai autoriaus išmėgintu impresionistiniu metodu.

Grakščiausias pasakojimas yra „Miglotas rytas". Tai vienas epizodas Varnagirio, senbernio ūkininko, gyvenime su tradicinėm vedybų ir moralinėm pažiūrom, kuriose mėgino perversmą padaryti jo trobelėje apsigyvenusi kampininkė našlė, pirma dainininkė, pirma audėja, pirma kepėja, ir jį tikrai pamilusi. Bet Varnagirio įprastinė tradicinė moralė, kurioje visada vyras estí teisus, o ne moteris, jį išlaikė senojo gyvenimo vagoje, ir „Miglotas rytas" buvo baigtas (žiūr. aną dialogą 50—52 puslapyje!).

Pavojingiausia medžiaga yra ilgiausioje apysakoje vardu „Šalti vandenys", nes ji lyg būtų imta iš senų laikų, Lazdynų Pelėdos vaizduotų, — apie ūkininkaičio ir tarnaitės meilę, kuri paprastai baigiasi mergaitės skriauda. Tačiau Ramonas priėjo kitokį sprendimą, ne tradicinį: kad ir kaip mylėdama, kad ir kaip kaitinama sentimentų, mergina sugebėjo užpilti jį „šaltais vandenim"; tai buvo jos ypatingai rūpestingas auklėjimas, dėl kurio ji negalėjo susigyventi su mintim, kad ji gali būti žmona vyro, kuris augina vaiką jau šalia jos ir su kita. Šalia šios įdomios psichologinės eigos, apysakoje sukurtas dar ir kitas įdomus, gyvas ir pozityvus tipas — davatkos.

„Raudonojoj skarelėj" jau naujesni laikai — pirmosios bolševikinės dienos, kuriose atstumta mergina naujoviškai keršija naujų laikų suvedžiotojui bolševikuojančiam bernui.

Maži tai dalykai, bet jie gražiai padaryti. Pradedi skaityti, ir knygos į šalį atidėti nenori. Gerai, kad Ramonas grįžo į literatūrą.

Vincas Ramonas — *Miglotas rytas*, apysakos, išleido Lietuviškos knygos klubas Čikagoje. Aplanką piešė dail. J. Pilipauskas. 166 psl. Kaina 2 dol.

ANTANAS VAIČIULAITIS

ANTANAS VAIČIULAITIS

ESTETINIO REALIZMO KŪRĖJAS

Vieni vardai į literatūrą ateina, tarsi naujai pasirodžiusios žvaigždės, blyksteli, nustebina, perdega, užgęsta; kiti — ateina kaip saulėtekis, pamažu, bet tolydžio nugalėdamas tamsą, ir jų triumfas yra tarsi patekanti saulė, kuri neša ir šviesą, ir šilimą, ir gyvybę.

Prie antrųjų aš priskirčiau ir Antano Vaičiulaičio vardą, mūsų literatūron įsiskverbusį pamažu, nežymiai, be revoliucijų, bet tvirtai ir neišbraukiamai. Jo pirmosios realistinės novelės pasirodė maždaug prieš 20 metų, t.y. tuo metu, kai po *Keturių vėjų* praūžusios audros, tarp literatūros ir tarp visuomenės buvo atsivėrusi nepereinama praraja, ir mūsų literatūra pergyveno sunkų dekadansą, užtrukusį kone 10 metų. Reikėjo didelių talentų ir didelių pastangų, kad visuomenė į literatūrą vėl imtų žiūrėti su pasitikėjimu, kad literatūra visuomenei atvertų naujus horizontus ir parodytų naujus pasaulius.

Ėjo naujoji poetų ir beletristų karta. Antanas Vaičiulaitis atsistojo į pirmąsias tos naujai kylančios literatūros eiles. Šalia įžūliai rėkiančio kritinio realizmo, „stipraus" ideologija, bet silpno menine forma, Antanas Vaičiulaitis pradėjo estetinį realizmą, duodamas nepraeinančio grožio dalykų, kurie juo

toliau, juo išdidžiau spindi savo menine struktūra, savo vaizduojamų sielų šviesumu ir aukštos kultūros stiliumi (gryna kalba, grakšti frazė).

Vaizduodamas kaimą ir jo žmones, Vaičiulaitis nebepasitenkina, kaip mūsų ankstyvesnieji realistai, duoti tik jo tikrą, primityvų paveikslą (foto kopiją); Vaičiulaitis imamą medžiagą pateikia, ne tik į meninius rėmus ją įpavidalindamas, bet ir amžinojo grožio spinduliais nušviesdamas. Vienur jis daugiau dėmesio kreipia į kompoziciją, kitur — į charakterius, vienur — į gyvenimo turinį, kitur — į formą, bet visur vienodai randa stilingą vaizdą ir ima stilingą, retą, kartais net rafinuotą žodį. Jis nesiekia įvykio ekspresijos (nesivaiko nuotykių), bet ieško įvykio grožio; jo sąmojus nelakus, bet nepaprastai taiklus ir prasmingas; jo idėja nereklaminė, bet gili ir amžina; jo charakteriai reti, bet universalūs; jo visos kūrybos pasaulis universalus, bet giliai tautinis ir lietuviškas; ar tai bus vaizduojama Katriutė, kuri eina tarnauti, ar kareivis, kare įsigijęs medinę koją, ar bet kokio rango dvasiškis, ar atgailaujantis piligrimas, ar profesionalas sukčius, ar „nelaimingas" padegėlis, ar toji kaimo močiutė, ar mūsų mažoji sesuo...

Antanas Vaičiulaitis mūsų literatūroje yra jau vienas iš tų autorių, kurie nepasensta su ta diena, bet juo toliau, juo labiau jaunėja ir aktualėja. Jis jau yra panašus į kitų tautų autorius, kurie po keliasdešimt metų vėl „atrandami", iš kurių mokosi naujai ateinančios rašytojų kartos. Tuo, anaiptol, aš nenoriu pasakyti, kad jis jau yra baigtas. Priešingai, pabrėžiu — šiandieną Vaičiulaitis yra pačiame kūrybos pajėgume; jo naujosios novelės, nepamesdamos senojo charakterio, savo apimties ir savo išraiškos skalę yra dar labiau praplėtusios, vienur įgydamos dickensiško epinio platumo (Dviejų kaimų istorija), kitur iki maksimumo kondensuodamos minties ir charakterio galingumą (Dvi seserys), trečiur sėkmingai ugdydamos stiliaus išbaigimą (Popiežiaus paukštė). Pastaroji,

pasakyčiau, poema prozoje, papildo eilę Vaičiulaičio literatūrinių pasakų, kurios sudarė visą rinkinį, deja, nebespėjusį Lietuvoje išeiti. Šiuo atveju Vaičiulaitis kuria visai savitą literatūrinės pasakos žanrą, atsistodamos greta pasaulinės literatūros pasakininkų, kaip Haufas, Andersenas, Wilde, ar latvis Skalbe.

Iki šiol Vaičiulaičio išleista 3 novelių rinkiniai ir 2 apysakos: *Vakaras sargo namely, Vidudienis kaimo smuklėj, Pelkių takas, Mūsų mažoji sesuo, Valentina* (apdovanota Sakalo literatūros premija); skyrium minėtina beletristinė kelionių knyga *Nuo Sirakūzų iki šiaurės elnio* ir daugelis periodikoje literatūros klausimais bei kritikos raštų; ypač pažymėti reikia jo kritikų objektyvumą, platumą, intuiciją ir taiklumą.

Vaičiulaičio originalią kūrybą darniai papildo meniški Milašiaus, Mauriaco, Whitmano, Maurois ir kitų autorių vertimai.

Nuo karo pradžios gyvendamas JAV-bėse, Vaičiulaitis yra daug prisidėjęs prie mūsų literatūros propagandos anglų spaudoje, rašydamas straipsnių ir išleisdamas liet. literatūros apžvalgą anglų ir ispanų kalbomis.

Keletą metų kultūringai redagavo savaitraštį *Amerika*. Dabar Scrantono universitete dėsto prancūzų kalbą.

Yra atidavęs spaudai naują novelių knygą *Kur bakūžė samanota*.

Vidudienis kaimo smuklėje

Šešiolika novelių. Visos jau periodikoj spausdintos. Jų būtų ir daugiau, čia tik rinktinės. Kai jas perskaitai, įsivaizduoji, kad pats sėdi senovinėj kaimo smuklėj ir klausais liežuvingo dėdės melagiaus, kuris nenuilsdamas rezga vieną pasaką po kitos, paimtą iš gyvenimo, o vieną kitą ir iš pasakiškos fantazijos.

Pasakojime jam labiau rūpi žmogus. Įvykis jam yra tik kánva, kurioje išsiuvinėja žmogaus paveikslą pamažu, dygsnukas po dygsnuko, bet ryškiai, spalvingais siūlais, papuošdamas gamtos ir socialinio gyvenimo nuolaužomis.

Pirmame rinkiny (*Vakaras sargo namely*) tas Vaičiulaičio žmogus buvo dar vaikas. Šito rinkinio jau tik pora novelių siejas su tų mažųjų amžium. Tačiau dvasia, psichinė struktūra ir čia priklauso dar epochai ano naivaus gamtinio žmogaus, kuris yra nelabai sugadintos prigimties. Vaičiulaičio žmoguje yra sutapę abudu pradai — žemiškasis ir dangiškasis. Abudu juodu pasireiškia įvairiais aspektais, pradedant nuo erotinio ir baigiant religiniu gyvenimu, kurie eina iš pačio žmogaus prigimties. Tačiau iškeldamas erotines emocijas, Vaičiulaitis išvengia pavojaus monotoniškai jas kartoti. Kiekvienas amžius, kiekviena aplinkuma ir tą erosą kitaip jam pergyvena: vaike pasireiškia gaivališku prisirišimu

(„Pro išmuštą vitražą“, „Be vietos žemėje“); jaunuolių — kraujas gena iš lovos pakilti ir nakties glūdumoj antipodo ieškoti („Apaštalų iškeliavimas“); senio „meilė“ sutapus su materialiniais sumetimais: gera būtų vesti — gautų aksomines kelnes („Kelias“). Kai kuriuos psichinius bruožus Vaičiulaitis atskleidė dar naujus: kaip kaimietis viską padarys, jei tik prabilsi į jo ambiciją („Ponia“), kai su materialine laisve žmogui kyla noras ir valdyti, o su materialine vergyste eina ir dvasios vergystė („Abiejų galybės“); kaip kaimietis greičiau sutiks mišką vogti, nekaip patarnauti doru parsisamdymo būdu („Medžių vagys“).

Šalia gyvybinės erotinės galios, šalia žmogaus fizinės prigimties temų iškyla ir gyvybę naikinančios mirties tema, nuodėmė ir atgaila, Dievo ir žmogaus bendravimas. Vaičiulaičio žmoguje pro kasdieninius žemiškus bruožus prasiveržia nuoširdi, naivi dangiškoji pusė: jo atviras maldingumas, jo neapsimesta atgaila, noras susitaikinti su Dievu.

Šitokis žmogus yra natūralus, abipusiškas. Jis pažymėtinas dėl to, kad šiais laikais literatūroj maigomas, ligi įgrįstant, žmogus, pavirtęs jau nebe žmogum, bet seksualizmo aparatu.

Vaičiulaičio žmonės nėra individualistai; jų charakterio bruožai nėra demoniškai apsėdę žmogų. Jie tik lengvai prasimuša pro kitus. Dėl to niekur jie nesudaro tragiškos nuotaikos. Net proto netekusio vaikino likimas papasakotas be sentimentų, giedriai. Bemaž visose novelėse trykšta sveikas, smagus humoras, ta šiaip lietuviams reta, bet pozityvi, gyvenimą kuriančioji rašytojo dovana.

Ką žmogaus gelmėse radęs, Vaičiulaitis labai tiksliai, pastabiai išreiškia aprašymu, bet ypačiai savo veikėjus gražiai charakterizuoja dialogu. Nemažiau pastabiai jis žiūri ir į žmogaus išorę, į gamtą ar šiaip kokį daiktą. Jis tiek pastebi menkiausio daiktelio spalvas, charakteringas linijas, kad nuo jo akies nepasprunka net voratinkliai, kurie prikimba prie

aukštai lekiančių žąsų gūžio. O įsižiūrėdamas į judesių niuansus, jis suranda jiems išreikšti visą eilę subtilių veiksmažodžių ir jų sinonimų:

> Jis pakėlė kartaitę, pasilypėjo kopėčiomis ir patirškino gaidį ant kreigo. Paukštis pasverdėjo, suplasnojo, pro šeimininko galvą plumptelėjo ant žemės ir, kiek sveikata nešė, pasigaikščiodamas nukūrė į čia pat augantį kadugyną (10 p.).

Labai retai pasitaiko sakinių, kuriuose būtų netinkamas veiksmažodis bendram vaizdui: „Siūbuodamas, kaip marių laivas, išbėgo jis ir su triukšmu įvirto į vagoną“ (54 p.).

Aprašomus daiktus autorius taip įsižiūri, taip juos ima ornamentuoti, kad net pasakojimą pamiršta: Raslauskienė, rengdamosi namo, sudėliojo savo daiktelius į dėžę:

> Dugne ji suklojo šventųjų paveikslus, ant jų paguldė lėles — tris dideles, išverstakes, mėlynu sijonu ir žalia jekute aprengtas, ir arti tuzino mažyčių mažyčių, nuogų nuogutėlių, su misinginėmis rinkutėmis ausyse ir guminiais siūlais, kad galėtų šokinėti (95 p.).

Kartais pagrindiniais sakiniais pasakodamas, bent šalutiniais sakiniais aprašinėja, ornamentuoja.

Tokiam gausiam ornamentuojančiam pasakojimui gresia pavojus sustingti vietoj. Kad to išvengtų ir sudarytų greitesnio tempo įspūdį, autorius dažnai griebias dinaminio aprašymo, kurio klasikiniu pavyzdžiu visiems įstrigęs yra Homero skydas. Ir Vaičiulaičiui vitražo paveikslai, altoriaus statulos, sienų šventieji atgyja, ima judėti, ir aprašomasis fonas patsai pavirsta pasakojimu.

Šitokis pažvelgimas į daiktą primena primityvaus žmogaus pažvelgimą: jis negyvas būtybes personifikuoja, fantazijoje kuria mitą. Ir Vaičiulaičio Galaitienė „mąstė apie Visagalinčio sostą, apie baltus angelus ir piktas dvasias, kurios

ties kiekviena kerte uodegą vizgina" (74 p.). Ne tik liaudies akimis pažvelgia, bet ir liaudies alogišku sakiniu prabyla: „Plonutis balsas unkšdamas mamai pasiskundė, kad Eliutė, Petras ir Juozas neleidžia man (ne autoriui, bet tam plonučio balso savininkui!) matyti" (47 p.). Gerai, kad autorius pastebėjo liaudies, ypačiai vaikų kalbos tokią sintaksės keistybę, bet gerai, kad pasitenkino tik keliais eksperimentais: plačiau vartoti intelektualui jie būtų maniera, kurios Vaičiulaitis apskritai vengia.

Kompozicija nuosekli. Jeigu norėtum išreikšti novelių kompoziciją grafiškai, tai reiktų brėžti linija, palengva kylanti ir zenitą pasiekianti netoli pasakojimo galo, paskui išsprendžianti psichologinį kazus ir trumpai drūtai nusileidžianti ar net nutrūkstanti.

Tiek dėl tipų bei jų traktavimo, tiek dėl giedrios nuotaikos, tiek dėl paprasto kruopščiai išlyginto ir kondensuoto stiliaus, tiek dėl taisyklingos kompozicijos Vaičiulaitis vadintinas klasiku-realistu.

Stipriausiai jį išreiškia „Apaštalų iškeliavimas", kuriame yra sutapęs ir jo realistinis ir pasakinis pastabumas, ir filosofinis ir psichologinis turinys.

Vaičiulaičio novelės bus mielai priimtos publikos, labiau estetiškai išprususios.

A. Vaičiulaitis *Vidudienis kaimo smuklėje*. Sakalas, 1933, 206 p.

Kur bakūžė samanota

DOVANA IŠ AMERIKOS

Iš Amerikos atėjo dovana: Antano Vaičiulaičio *Kur bakūžė samanota*. Tai pasakojimų rinkinys iš dviejų dalių. Pirma pavadinta Istorijos. Jų yra 12: Dviejų kaimų istorija, Kriokininkų Ievutė, Elenutės nuodėmė, Vakarui ateinant, Tėvo tvora, Kelnės, Dvi seserys, Kada obelis žydėjo, Daili žmona, Pilkasis berniukas, Akmenų laukas, Kur bakūžė samanota. Antra dalis pavadinta Pasakos. Jų taip pat dvylika: Pabėgėliai, Puodų puodas, Lokys ir voverė, Ožio balsas, Nidos žvėrys, Adomas ir Ieva, Uodas, Girnų akmuo, Pelė ir žvirblis, Popiežiaus paukštė, Senas kareivis Aleksandras, Žiogų daina.

Tai svari dovana. Trumpų pasakojimų žanre ji neturi su kuo lygintis visoj išeivijoj ir tremtyje, kaip Ramono *Kryžiai* — romano žanre.

Vaičiulaitis savotiškai laimingesnis už Ramoną. Jis ne tiek baramas. Priežastis ne tik ta, kad Vaičiulaičio knyga išleista Amerikoj, ir čia ji retas paukštis. Svarbesnė priežastis — savo geriausiose istorijose Vaičiulaitis liečia senesnius laikus, senesnius žmones, kuriuose skaitytojas ne taip greit atpažįsta save, savo brolius ar gerus prietelius (o pro veikalo telkiamąjį didinamąjį stiklą aktualioj medžiagoj juos atpa-

žinęs, tūlas skaitytojas pats išsigąsta: negali būti, kad čia aš, kad čia mano kaimynas, tai melas...). Taigi Vaičiulaičio gyvenimas senesnio laiko, į kurį šios dienos skaitytojas gali žiūrėti labiau nesuinteresuotai. Tai pilkasis gyvenimas, kurio nuotrupose atsispindi senojo kaimo socialiniai santykiai, iškyla dėdžių ir dėdienių portretai, ryškėja ūkininkų kaimynystės epizodai, kaimo administratorių rinkimai, vestuvinė etnografija... ir tik nežymiai įsiveržia skaitytojas į šio praėjusio (tikriau: atostogaujančio!) karo laikus.

Šito gyvenimo, kaimiško, lietuviško, lapus sklaidydamas, Vaičiulaitis, kur buvęs kur nebuvęs, sustoja prie

istorijų su mirtimi

Mirtis — lyg magnetas sąmoningai ar nejučiomis traukia Vaičiulaičio dėmesį, nelyginant daugeliui rašytojų meilė. Mirtis Vaičiulaičio nevilioja. Priešingai, būtų geriau, jei ta nekviestoji viešnia rečiau lankytųs. Šitas idealinis noras ypač aiškiai išreikštas pasakos pasaulyje „Pabėgėliai", kur mirtis pasižada: „Nei šiandien, nei rytoj, nei po metų aš čia nieko nežudysiu" (198 p.). Ir tada, „kai ji išnyko vidur didžiųjų vandenų, giriose sučiulbo paukščiai, pakilo žvėrių linksmi balsai, ir rytuose patekėjo saulė" (198 p.). — Natūraliame Vaičiulaičio kaimo gyvenime mirtis yra savaime suprantama būtinybė. Ji ir priimama kaip neišvengiama būtinybė — su nuolankumu, be desperacijos, be dramatizmo, be kovos prieš ją. Taip ją priima tie, kurie mirusius palydi akimis ar mintimis, taip ir tie, kurie turi mirti. — Pravažiavo Sarpalių dėdės juodas karstas; išnyko vieškelyje tarp ūkanų, į kurias palengvėle slėpėsi ir kiti vežimai. „Iš tiršto rūkų klodo, stovėdamas vartuose, ilgai dar girdėjau duslius, prislėgtus, lyg iš požemių einančius, bubėjimus ir aidesius, — vis labiau nutolstančios laidotuvių giesmės žodžius" (58 p.). — „Kur bakūžė samanota" pasakojime kalbama apie ūkininką, pasistačiusį naują pirkią. Tą vakarą, kada visa šeima persikraus-

tė į naująją ir tėvas senąją pardavė, tą vakarą senojoj bakūžėj susitiko du — jauniausias ir seniausias šeimos nariai. Jauniausias atėjo atsisveikinti tos pirkios, su kurios kiekvienu kampeliu buvo susijęs jo augančios dvasios pasaulis. Seniausias — senelė — atėjo atsidusti čia paskutinį kartą, nelyginant anie Adomo Mickevičiaus žvėreliai, kurie mirti susirinkdavę į paslaptingąją girios tankmę, į žvėrių karalystę. Jauniausias yra senelės mirties liudininkas toje sutrūnėjusioje, apleistoje, aptemusioje, bet mieloje „bakūžėje". Ir su kokiu dvasios pakilumu priima vaikas mirties valandos rimtį:

> Močiutė buvo mirusi. Pro tas nežymiai prasivėrusias lūpas ką tik buvo dvelktelėjęs paskutinis kvapas, nebylus pūstelėjimas į prisilenkusios amžinybės veidą.
>
> Berniukas sėdėjo ir sėdėjo, apsikabinęs močiutės galvą. Jis nejautė nei baimės nei ašarų. Jo širdy glūdėjo graudi ramybė ir rūstus tikrumas. Nuolat jam grįžo mintis, kad senelė vis tiek čia kur yra, į jį savo geromis akimis veizdi ir visą jį kiaurai regi. Jam buvo nesmagu, kad štai jis sėdi, neturėdamas kuo prisidengti nuo giedraus ir nematomo senelės žvilgsnio, stebinčio jį iš kertės šioj žalia samana apžėlusioj pirkioj.
>
> Jis negirdėjo nei svirplio čirpimo, nei Vižlos urzgimo. Aptingęs, jis nedrįso krustelėti, lyg bijodamas, kad močiutės neprižadintų. Jis klajojo po senas dienas, kada senelė buvo jauna, kada ji linus rovė ir laukų dainas dainavo arba kada ji savo vyro verkė ar anūkėlius per karą apkase ramino. Taip ėjo tos dienos, taip ir pasibaigė po tuo apkerpėjusiu stogu, kur ji gimė. Pasibaigė tyliai, nežinioj, ant sudūlėjusių šiaudų kūlelio,

praeities atgarsiams pastarą kartą nubudus nakties glūdumoj (180 p.).

Tai poezija natūralios mirties, kuri yra viena neišvengiama gamtos rato dalis, vienas gamtos dinamikos taktas. Kas kita, kada šis ratas išbloškiamas iš natūralios eigos; kada ritmas nenatūraliai suardomas; kada mirtis atnešama žmogui žmogaus rankomis. — Kai žandaras nušovė Baltrų Žirgelį, „pajutau mirtį, kuri man pasirodė baisesnė už mano senelių ir brolių mirtį — didelė mirtis, netelpanti žmogaus prote ir toje ramioje gamtoje, kur vyturėlis trileno" („Akmenų laukas", 157 p.).

Kodėl Vaičiulaitis taip sustoja prie nekviestosios viešnios? — Ne dėl to, kad jis mėgtų mirties siautimą. Galbūt dėl to, kad autorius yra gyvybės ir gyvenimo pilnumos garbintojas. Galbūt kad mirties šešėliai, taip tirštai slankiodami šiais laikais gyvenime, bus su visu šiurpumu užklydę į rašytojo observacijos akiratį. Galbūt dėl to, kad tiek daug mirties į pasaulį atnešama žmogaus rankomis. Mirtį betgi Vaičiulaitis panaudoja ir kaip priemonę tikrajai žmogaus esmei atstatyti, žmogui atpažinti. Mirtis yra būsena, kurioje žmogus atsipalaiduoja nuo kiautų, jam atsitiktinių, nuo civilizacijos jam sukurto išviršinio gyvenimo butaforijos. Mirties akivaizdoje atsiskiria taip pat ir netikrieji dvasiniai bruožai, kurie natūralią žmogaus dvasią buvo pridengę ir aptemdę gyvenimo eigoje netikromis vertybėmis. Mirties akivaizda nužeria tas visas gyvenimo dulkes, ir pasirodo tikrasis žmogus su savo elementariaisiais pradiniais dvasios bruožais, kada žmogus jau pats sau nemeluoja. — Du kaimai vienas nuo kito ribojos, surasdami daugybę juos skyrusių pertvarų. Mergaitės mirties akivaizdoje, bent tam momentui, abiem kaimam prašvito, kad tos pertvaros įsikalbėtos, kad abeji kaimai yra tik žmonės, o turtas, o ambicijos, o padėtis — tai prietarai, kurie staiga nukrito, ir du kaimai susitiko bendros giesmės prie visų mylimos mergaitės karsto. Ūkininkas

Sarpalius kalė turtelį, kartais nuskriausdamas ir kaimynus, ir tik pajutęs, kad jo „vakaras artėja", sykiu pajuto, kad visa buvo ne tai, kas žmogaus esmei priklauso. Tik minčiai apie mirtį demaskavus įsikalbėtas vertybes, žmogus pajuto tikrąją gyvenimo vertybę.

Mirties akivaizda padeda surasti tikruosius žmoniškus santykiavimo būdus ne tik su artimu. Ji pervertina ir asmeninį žmogaus gyvenimo kelią. — Tylioje kapų viešpatystėje davatkėlė Kriokininkų Ievutė pirmąsyk pajuto savo skaudžią vienatvę. Pajuto, kad jos gyvenimėlis nepilnas, nuskriaustas. Nors ji pasiryžus nuolankiai prisiimti mirties gyvenimą — net paminklėlį savo būsimajam kapui pasidarius — bet čia ji pajuto gulėsianti „Tokia be atminimo, tokia vienų viena, kaip jokia našlaitėlė nėra dar buvusi... — O aklių Juozelį bus kam apgarbstyti, — nusiskundė Ievutė. Sulig tais žodžiais jai taip širdį sugniaužė, kad prikrito ji prie žemės veidu, prisiglaudė ir garsiai pravirko. Pro savo raudą ji tartum matė... kad nei vienas vaikas, nei vienas senelis, netgi joks žvėrelis neužsuka prie jos namelio tam aukštam kalne, kad niekas, o niekas neatmena tokią Kriokininkų Ievutę kada nors gyvenus" (34 p.).

Tik šioje kapų vietoje ji suprato, kad elgeta aklasis Juozelis, bent senatvei vesdamas, labiau įprasmino savo skurdžią buitelę, savo dvasios gyvenimėlį papildydamas, praturtindamas. O anksčiau juk Ievutė buvo degusi šventos rūstybės priekaištu, kam tas Juozelis į senatvę sublūdijęs...

Gaila, tik mirties švyturys nušviečia natūralų žmoniškumo kelią, kuriuo eidamas žmogus galėtų tikrai nuoširdaus ir tikro džiaugsmo patirti tarp tų dviejų momentų visuotiniame gyvenimo filme — tarp savo gimimo, kuris jį išvedė į regimąjį ekraną, ir mirimo, su kuriuo jis ekrane vietą užleidžia paskui jį einantiesiems. Vaičiulaitis parodo žmogų, kuris toje gyvenimo vaidyboje yra nuklydęs nuo savo natūralaus žmogiškumo. Jis pavirtęs piktas, pavydus, kerštingas (Tėvo

tvora). Užtenka, jei brolis yra kitoks, šviesesnis, kad griebtųsi jį sunaikinti. Saulės spindulys bado miegaliui akis, ir dėl to jis nekenčiamas. Ir dėl to kaimo vyrai susirinko, išgriovė, sukapojo Motiejaus Vambos naują tvorą, kuri baltavo visam kaimui. Motiejus Vamba, rankas susidėjęs ant krūtinės „nesipriešino piktam", tik jam ašaros per veidus ritos. Jis verkė ne savo paliestos nuosavybės ir sunaikintų kieto darbo vaisių. „Tai buvo verksmas už brolio skriaudą tau". Verksmas dėl naujo pažinimo, naujos patirties, nes jam atsiskleidė nauja liūdna ir skaudi tiesa, kad brolis brolį skriaudžia, vienas kitam trukdo į šviesą kilti, užuot ranka rankon drauge žygiuotų.

Verkė Motiejus Vamba. Bet iš tikrųjų tai paties autoriaus širdies skausmas. Ir jis su paslėpta ašara stebi, kaip žmogus nutolsta nuo savo esmės ir daros našta kitiems ir sau. Autorius nesiima blogį vykdančiųjų smerkti. Jis tik liūdnai žiūri į kankinamus ir kankintojus, lyg visi jie būtų ir pasigailėjimo verti. Pasigailėjimo vieni, kad juose yra žmoniškumas aptemęs. Pasigailėjimo kiti, kad jie negali tuo žmoniškumu džiaugtis ir grožėtis dėl kitų kaltės. „Pagailo man senos Mortos, pagailo Onos ir visų tų žmonių, kurių šviesias akis apniaukia vargai ir kurie atilsį randa, po tuo baltu beržu trūnydami" (92 p.).

Pasakojimų švelnia elegija ir gilia meile žmogui, ypač vaikams, Vaičiulaitis čia toks biliūniškas. Tik jis toliau nueina už aną praeities aukštaitį, savo jausmą paįvairindamas, šalia tylios elegijos siūbteldamas žiupsnius humoro savo

linksmosiose istorijose

Tiesa, tų linksmesnių pasakojimų nedaug. Tarp dvylikos vos trys. Juose švysteli jaunasis Vaičiulaitis, kuris pasekdavo linksmą epizodą. Linksmas ir čia anekdotinis įvykis, kaip Kazys Šaukūnas pasitrumpino kelnes ir dėl to nebuvo iš-

rinktas į viršaičius; būtų galėjusios labai dramatiškai, à la Žemaitės, nusibaigti Kukučio vedybos, bet Vaičiulaitis surado linksmą šeimyninio nesugyvenimo sprendimą (Daili žmona). — Ir Elenutės nuodėmės klausomės su šypsniu ir dar su didesne meile mažiesiems.

Vaičiulaičio linksmumas ar humoras eina iš to paties šaltinio kaip ir jo elegija. Autorius randa žmones, kurių charakteryje tik iš paviršiaus yra truputis dulkių, bet savo esmėje jie yra geri žmonės. Tų dulkių pūstelėjimas, staigus, neįprastas ir nelauktas, kaip šaltas dušas, sukrečia mūsų veikėjus ir juos apvalo. Argi negeras iš esmės Šaukūnas, kurs nori būti viršaičiu. O Marcelė? Tai kas, kad ji daugeliui vaikinų nosį nubraukė ir kad ji jaučiasi daili! Tam ji ir mergina. O kad ištekėjusi ėmė tinginiauti ir vyrą norėjo po pantapliu laikyti, tai ten buvo tik motinos jai įkalbėtas prietaras. Jį išdulkino Kukutis geru vėzdu, ir sugrįžo žmoniško gyvenimo giedra ir sutarimas. — Taigi Vaičiulaičio pasakojimų giedras švelnus juokas ar tikriau šypsnys remiasi charakterių komizmu, iš tų charakterių išplaukusiomis situacijomis.

Toliau žengia Vaičiulaitis ir

formos artizmu

Biliūnas laimėjo skaitytojo simpatijas nuoširdumu, lyrizmu ir dideliu žmoniškumu. Vaičiulaitis savo mažuosiuose pasakojimuose prie to jungia ir didelį žodžio meną. Jau visų rašiusių ir anksčiau buvo pastebėta, kad Vaičiulaitis yra didelės kultūros ir gero skonio žodžio valdytojas. Tuo atžvilgiu jis priskirtas prie lietuvių stiliaus klasikų. Šiame rinkinyje Vaičiulaičio žodis tik labiau skaidrėja ir ryškėja. Labiau ryškėja drąsūs mostai, kuriais jis kala žodžio vaizdus. Žiūrint reikalo — plačius, iškilmingus ar miniatiūriškai subtilius. Ir vienuose ir kituose stiprėja lyrinis atspalvis, kuris pasakojimą daro šiltesnį, nuoširdesnį. Ir lyrinis atspalvis pagal pasakojimo reikalą — elegiškas ar humoriškas, pagarbiai maldingas

ar nuoširdžiai entuziastingas. Ir vienuose ir kituose vaizduose Vaičiulaitis duoda aiškias spalvas, nesitenkindamas kontūrais. Vaizdą sudinamina nesitenkindamas statine plastika. Kas estetiniu atžvilgiu dar svarbiau — tos spalvos nenuvartotos, šviežios, rodo autoriaus išradingumą. Pavyzdžio reikalui atkreipiame dėmesį tik į vieną linksmos istorijos — „Dailios žmonos" — epizodą, kada Kukutis išveda savo jaunąją žmoną šokti:

> Kukutis iškaitęs stovėjo už stalo ir suko šarmotą ūsą, laukdamas, kol kūmai savo apsunkusius pilvus pakels ir jam kelią praleis.
>
> Stovėjo ir Domicelė, velioną taisydamasi ir pirštus ant pūpsinčios krūtinės taip užsidėjus, kad visi žiedai juo labiau žėrėtų.
>
> Aukštai iškėlęs ranką, išsivedė Kukutis savo žmoną į vidurį aslos, atlašus ir smarkus, net jam šnervės pūtėsi kaip eržilui, jis laukė, kada smuikai suraudos, kada boso storoji styga rūsčiai prabils ir bugnas trinktels. Suriko štai klarnetos, suvaitojo fleita, ir būgnas kaip perkūnas sudundėjo, ir visa pirkia tirpte nutirpo, žado netekusi. Kukutis įsirėžė, atrėmė nykščių į šoną ir, dar aukščiau iškėlęs jaunamartės ranką, kad skėlė kulnim į grindis, vos žiežirbos nepasipylė.
>
> Juodu šoko:
>
> Kur reikia, jaunikis kaip žaibas lėkė ir Domicelę aplink save viesulais blaškė, tai šūktelėjęs į lubas optelėdavo, ir kulnis sumušdavo, tai vėl batu į grindis trenkė, arba čia į kairę, čia į dešinę taip vikriai apsisukdavo, kad net skvernai oru skriejo, arba smulkiais žingsneliais treplendamas, toks stamantrus, ratu pirkią apsukdavo, ir paskui, nuotaką į galingą glėbį nustvėręs, sūkuriais blaškė ir aitriai kvėpavo, tartum ims ją ir ryte praris.

Papeikti nė jaunosios niekas negalėjo. Kur reikėjo, ji dailiai pritūpė, kur reikėjo, kaip gulbelė ežeru nėrė, arba vėl kad apsisukdavo, tai balta jos suknia ir velionas kaip debesis ties asla pakildavo ir drauge su ja plaukdavo. Ir dar vis ji nųsišypsodavo, saldžiai lūpas pražiodama ir mėlynas akis primerkusi, lyg apie didžią laimę anapus marių svajotų. Taip besiausdama, vyro glėby beblaškoma, ji kaskart vis karščiau alsavo ir krūtinę aukščiau kilnojo, kad bernams vėl gailestis atgimė, ir boso storosios stygos rūsčiau sudejavo (108 p.).

Čia ir žmonių charakteristika, sukondensuota į vieną kitą žodį, ir etnografija, ir dinamika, ir nuotaika. Vaizdo kūrimu autorius taip susižavėjęs, kad, sakytum, užmiršta net patį pasakojimą toliau plėtoti. Dėl to Vaičiulaitis labiau ir žavi aprašomaisiais momentais nekaip pasakojamaisiais. Blogo žodžio nepasakyti nė apie vieną šio rinkinio pasakojimą, tačiau tarp visų pirmoj vietoj, tektų minėti „Dviejų kaimų istoriją“, „Elenutės nuodėmę“, „Dvi seseris“, „Dailią žmoną“ ir, rodos, paties autoriaus mylimiausią kūdikį „Kur bakūžė samanota“.

Skyrium minėtinos pasakos

Literatūrinės pasakos nuo liaudies pasakų skiriasi. Liaudies pasakose viskas sukoncentruojama į įvykius. Dėl to liaudies pasakoj stiprus pasakojamasis-dinaminis momentas, silpnas aprašomasis; gamtovaizdžių taip pat nėra, kiek jie nebūtini veiksmo eigai; veikėjai suscheminti. — Literatūrinėje pasakoje stipriau išplėtojamas aprašomasis — plastinis momentas; tuo pačiu sulėtinamas įvykių pasakojimas; stipriau charakterizuojami ir individualizuojami veikėjai; suplastinami paveikslai; visas pasakojimas susimbolinamas ir tokiu būdu įprasminamas gilesne mintimi.

Vaičiulaičio literatūrinės pasakos pažįstamos jau ne nuo šio rinkinio. Jo „Auksinė kurpelė", dar Lietuvoje spausdinta, buvo aukštos literatūrinės vertės; turėjo visas literatūrinės pasakos žymes. Šiame rinkinyje Vaičiulaitis vienoms pasakoms net pasakojamąją medžiagą, įvykius, ima iš liaudies pasakų („Pabėgėliai", „Uodas", „Girnų akmuo", „Senas kareivis Aleksandras", „Žiogų daina"), kitoms kombinuoja, nuo liaudies pasakų daugiau nutoldamas („Puodų puodas", „Lokys ir voverė", „Ožio balsas", „Nidos žvėrys", „Adomas ir Ieva", „Pelė ir žvirblis", „Popiežiaus paukštė"). Pirmosiose jis sustiprina aprašomąjį plastinį elementą. Kaip savo linksmosiose istorijose žaidė žmogaus charakteriais, taip pasakose pažymėtinas puikus jo sugebėjimas piešti gyvulių ir paukščių portretus, rodant pastabumą paukščio ar gyvulio „psichologijai" bei jo fiziologijai. Pavyzdžiui užtenka įsižiūrėti į pirmąją pasaką „Pabėgėlius". Štai katinas praneša naujienas visam gyvulių ir paukščių būriui:

— Taip, taip, — murkdamas prabilo katinas ir apsilaižė savo plonu liežuvėliu, — nusipenėjęs esi ir gražiai atrodai. Manau, kad šeimininkas žinojo, ką pjaus, kai virtuvėje galando peilį.

— Kas pjaus, kodėl pjaus? — drebėdama sumekeno žebrė avelė. — Be reikalo tu negąsdink manęs.

— Aš tai jau nieko nebijau, — ramiai tarė buliukas ir atrijo kąsnį, kurį rengėsi gromuliuoti.

... Iš kūdros išlindo dumblina kiaulė žvieglė ir trynėsi į tvorą. Girksėdamas ir sparnais mojuodamas atbėgo žąsinas gagonas, o paskui jį, kaklą traukydama, atkiūtino ir antelė kvaksė. Taip susirinko jų ten visas būrys, smulkių ir didelių, ir laukė rainiaus žinios. Šis tačiau nebuvo toks greitas išsipasakoti ir delsė, nes norėjo labiau nustebinti ir kiaulę žvieglę ir garnį, kuris į savo lizdą nutūpė ir, nuleidęs snapą, klausėsi.

— Greičiau, greičiau, — nusigandusi ragino avelė žebrė. — Aš tikrai susirgsiu belaukdama.

— Tu dar tik susirgsi, o šeimininko duktė jau guli ir vos alsuoja.

— Kodėl aš to negirdėjau, — nustebo višta kuodė, — nors šįryt buvau į virtuvę įbėgus!

— Tu per kvaila, kad tokias dideles naujienas žinotum, — ją užūdijo žąsinas ir kairę akį primerkė balta plėvele, kad atidžiau galėtų klausytis. — Bet papasakok, rainiau, ar tikrai jau taip jai bloga?

— Jinai mirs, — prislėgtu balsu ištarė katinas ir, pakėlęs kojukę, nusišluostė ašarą iš žalsvų savo akių.

— Jeigu katinas susigraudino, tai iš tikrųjų baisi nelaimė artinasi, — garsiai galvojo antelė kvaksė ir snapu bakstelėjo žemę. — Tik ar jau būtinai reikia mirti, jei susergi. Juk ir man vakar gūžį taip gėlė...

— Karalaitė mirs, karalaitė mirs! — staiga subliuvo avelė žėbrė — ir kad ims gailiomis ašaromis raudoti.

Jos skausmas buvo toks didelis, kad niekas ten žardyje nedrįso jai širdies užduoti, ją subardami ar pamokydami, kam sutrukdė rainių. Taip gerą valandą jie tylėjo, ir žąsinas su ilgu kaklu ir primerkta akim atrodė kaip negyvas. O saulė tuo tarpu maloniai švietė žydrame danguje, vyturėliai čireno ir čireno, ir mėlynos musės žvimbė ore (189 p.).

Čia turim pasaką, tarptautinę pasaką, atkeltą į grynai lietuvišką aplinką. Taip reiškiasi tautinė įtaka tarptautiniam pasakos variantui. Taip reiškiasi ir individualinis kuriamasis įnašas. Čia turim „psichologiją ir fiziologiją" tų lietuviškų gyvulėlių. Čia net gamtos skiautelė, kuri giedros kontrastu šalia kalbamos juodos mirties prabyla kažkokia simboline nuotaika. Čia ir yra tikrojo meno reiškinys. Kiek tai skiriasi nuo scheminių pasakų ar pasakėčių, kuriose tėra tik gyvulių vardai, o visa kita

žmogiška, galima pastebėti, palyginus Vaičiulaičio pasakas su neseniai pasirodžiusia Zobarsko pasaka *Riestaūsio sūnum*.

Vaičiulaičio kai kurių pasakų kompozicijai būdinga, kad jos „be galo“, t.y. baigiasi staiga, nelauktai. Ir skaitytojui toks baigimas sudaro įspūdį: tai kam gi visa lig šiol pasakota? Negi tik dėl gražių vaizdų, dėl gražių atskirų papuošalų? Kaip gi čia šaunūs papuošalai lyg būtų nesujungti į organišką vienumą, kurią duoda literatūrinei pasakai minėta simbolinė prasmė. Tikrai, Vaičiulaičio pasakose šitoji simbolinė prasmė yra labai „paslėpta“. Ją pajauti tik pasaką jau pergalvodamas, analizuodamas. Normaliu atveju analizavimas turėtų tik pagilinti veikalo prasmę, kurios buvimą pajauti iš pirmo skaitymo. Lyg be pabaigos atrodo „Ožio balsas“, „Girnų akmuo“, „Senas kareivis Aleksandras“.

Iš tų pasakų, kurios labiausiai priartėja prie liaudies pasakų, bet sykiu jas pakelia į dar aukštesnį literatūrinio meno laipsnį, pirmoj vietoj tektų dėti „Pabėgėlius“. Iš tų, kur autorius labiausiai nutolsta nuo liaudies pasakos ir daugiausia savo individualumo parodo, gražiausia yra „Popiežiaus paukštė“. Joje autorius sujungia puikią charakterizavimo dovaną, kuria tapybinius paveikslus, lyriką. Pro kasdienius kruvinus pasaulio vargus čia spindi geresnio, giedresnio, taikingesnio gyvenimo pasiilgimas. Ir ne tik pasiilgimas, bet ir tuo gyvenimu tikėjimas, kuris rimčiausių pasaulyje žmonių veidus nudažo pasigrožėjimo ir džiaugsmo šypsniu. Prasidėjusi paprasčiausiu kalnų piemenų nuotykio aprašymu šita pasaka gauna vis daugiau tos simbolinės lyrikos, kuri iš pradžių liejasi žaismu, humoru, paskui laipsniškai išvirsta giedros laimėjimo triumfu ir jos apoteoze. — Jeigu kitų pasakų formoje galėjai grožėtis vaizdų, charakterių plastika ir spalvingumu, tai čia kilni simbolinė pasakos lyrika ima banguoti dar ir pasakojimo ritmingai plaukiančia sakinių srove. Čia pajunti akivaizdžiai, kad ir prozoj esama ritmo, kuris

nuoširdaus jausmo ir didelės kultūros rašytojui virsta svarbia ir galinga muzikos priemone...

Knygą užverčiam ir recenziją baigiam be patarimų autoriui ir be komplimentų. Čia rašom ne autoriui, o skaitytojui painformuoti. Skaitytoją reiktų tik dėl vieno įspėti: jeigu Schopenhaueris teisingai galvoja, jog vieną kartą perskaityti knygą nepakanka, jog gera knyga esti padaryta nuolatiniam vartojimui, tai prie tokių priklauso ir Vaičiulaičio knyga; ji priklauso prie tų, kurios pirmu kartu skaitomos atrodo gražios, o antru kartu skaitomos gražesnės...

Antano Vaičiulaičio rinktinė

Gimė Vaičiulaitis 1906 m. Vilkaviškio aps. Universitetą baigė Kaune. Dirbo redakcijoje, gimnazijoje, telegramų agentūroje; paskiausiai universitete literatūrą dėstė. Mėgo keliauti ir spėjo apvažiuoti Suomiją, Estiją, Latviją, Vokietiją, Italiją, Prancūziją dar anais laisvės laikais. Lietuvos okupacijos savo akimis nematė, nes 1940 m. pradžioj buvo išėjęs į diplomatinę tarnybą Romoje ir 1940 m. gale persikėlė į Ameriką. Tenai teko jam tos pat rūšies darbas kaip ir Lietuvoje — mokykla, laikraštis, paskiausiai radiofoninė informacija.

Tas darbas jam gali būti tiek prie širdies, kiek jis susijęs su plunksna, nes Vaičiulaitis yra vienas iš tų, kurie svetimojo ir savojo gyvenimo reiškinius observuoja, nesiimdami į juos aktyviai visuomeniškai reaguoti. Susikrovusius pastebėjimus ir įspūdžius jis linkęs kontepliatyviai pergyventi ir juos išsakyti raštu. Raštas jam mielesnis nei žodis, lygiai kaip vienišo kelionės, ar intymi draugystė jam artimesnė nei masė, organizacija, tribūna.

Savo dvasios gyvenimu Vaičiulaitis yra atstovas kartos, kuri jau grynai lietuviškoje mokykloje ir kultūroje išaugo. Bet jis taip pat priklauso prie tų negausiųjų, kurie anuo metu iš savo siauro tautinio gyvenimo išsiveržė į Europos vakarus,

kurie tautinę kultūrą mėgino sujungti savyje su vakarietinio pasaulio laimėjimais. Svetimų kalbų mokėjimo dėka Vaičiulaitis buvo plačiai apsiskaitęs ir gerai susipažinęs su kitų kraštų dvasiniu gyvenimu. Jo fone Vaičiulaitis mėgo svarstyti ir vertinti lietuviškosios kultūros reiškinius. Lyginamasis metodas kultūros istorijoje, lyginamoji literatūra buvo jo mėgstami, pradedant nuo jo diplominio darbo apie natūralizmą kitose tautose ir lietuvių literatūroje. Tos pačios krypties buvo jo literatūros paskaitos Lietuvos universitete.

Vaičiulaitis reiškėsi literatūrinėj kartoj, kurioje estetizmas ir net formalizmas buvo nusvėręs idėjines vertybes; kurioje grožio buvo ieškoma ne didingose problemose ir herojiniuose pergyvenimuose, bet smulkiose žmogiškose temose ir žodinės formos žaisme. Šio grožio Vaičiulaitis ieškojo, jį rado ir jį reiškė beletristikos formomis.

Su beletristika Vaičiulaitis spaudoje pradėjo reikštis nuo 1926 m., vadinas, jau prieš 29 metus. Per tą laiką jis išleido šiuos veikalus: *Vakaras sargo namely* (1932), *Vidudienis kaimo smuklėj* (1933), *Valentina* (1936), *Mūsų mažoji sesuo* (1936), *Pelkių takas* (1939), *Kur bakūžė samanota* (1947). Kelionių aprašymai: *Nuo Sirakūzų ligi šiaurės elnio* (1937), *Italijos vaizdai* (1949). Literatūrinės kritikos bei literatūros istorijos atskiri leidiniai: *Natūralizmas ir lietuvių literatūra, Lietuvių literatūros apžvalga* (angliškai ir ispaniškai). Vertimai: Milašiaus *Poemos,* Milašiaus *Miguel Manara,* Maurois *Sielų svėrikas,* Mauriaco *Jėzaus gyvenimas* ir kt.

Visuomenė buvo pripratus prie Vaičiulaičio beletristikos ir literatūrinės kritikos, skelbiamos A. Raginio vardu. Bet iš po jo plunksnos protarpiais išsprūsdavo ir kokis eilėraštis, skaitytoją nustebindamas, kad Vaičiulaitis ir čia „gali“.

Literatūrinio pripažinimo iš visuomenės pusės Vaičiulaitis nereikalingas. Jis buvo apžvelgiamas ne tik recenzijose ir literatūriniuose vadovėliuose, bet ir diplominiuose darbuose.

Jis buvo premijuotas bene tris kartus (*Valentina, Pelkių takas, Italijos vaizdai*).

Apibūdinimuose ten ir kitur Vaičiulaitis pavadinamas skirtingais vardais: impresionistu, klasiku, neorealistu, estetiniu realistu. Prie to visi dar vienodai pridėdavo: Vaičiulaitis yra didelės kultūros stilistas. Visos tos kvalifikacijos ir klasifikacijos teisingos kiekviena savo atžvilgiu. Tačiau tos klasifikacijos tereiškia negyvas ląsteles kartotekoje, į kurią norima Vaičiulaitį įsprausti šalia kitų rašytojų. Tiksliau ir individualiau Vaičiulaičio veidą jomis sunku nusakyti. O rašytojo veidą jis turi savą, originalų, nepasikartojantį, — nors jis ir nepriklauso prie „fotogeniškų" veidų. Nepriklauso prie tų, kurių bruožai iš karto krinta į akį griežtais neužmirštamais reljefais. Vaičiulaitis yra iš tų, kuriems skaitydamas iš karto pajunti šilumos, bet kurių bruožai duodasi aptariami tik po ilgesnio ties jais susimąstymo ir įsijautimo.

Etnografinę aplinką matai prieš akis, skaitydamas Krėvės *Šiaudinės pastogės* pasakojimus. Jei neturėtum kitų šaltinių, iš Krėvės beletristikos pažintum dzūkų materialią kultūrą ir papročius. Krėvė taip stipriai atsirėmęs į gyvenimo tikrovę ir taip stipriai ją yra išreiškęs. Vaičiulaitis mažiau atsispiria į konkretų laiką ir vietą. Tiesa, jis vedžioja savo veikėjus po gyvenimą lietuvišką ir kaimišką. Po gyvenimą daugiausia tarp dviejų pasaulinių karų. Tačiau jo dėmesys nukrypęs ne į to laiko etnografiją, politinius įvykius, ne į socialines kovas, ne į konfliktą tarp miesto ir kaimo, kuris buvo toks populiarus tarp šios kartos rašytojų. Visas laikotarpis, su kuriuo yra susijusios tos problemos, Vaičiulaičiui yra tik tolimas fonas. To laikotarpio vaizdą, žinoma, galėtum restauruoti iš atskirų Vaičiulaičio užuominų ir brūkšnių. Bet tai jau reikalautų įsižiūrėti, įsigilinti, analizuoti. Vaičiulaičiui yra rūpėję duoti ne laikotarpio vaizdą, bet žmogų, žmogaus charakterį, jo pergyvenimus, nelyginant kaip tai darydavo prancūzų klasikai.

Įsižiūrėdamas į charakterio kurį bruožą, jį beryškindamas, to ryškinimo vyksmu bežaisdamas, Vaičiulaitis tarsi nori toli užpakalyje palikti konkretų laiką ir vietą. Dėl to jam taip lengva iš tikrųjų pabėgti iš konkrečios tikrovės į atitrauktą pasakos foną ir leistis į grakščių literatūrinių pasakų žanrą.

Vaičiulaičio žmonės nėra kurios klasės atstovai. Jie nėra nė iš tų, kurie varo gyvenimą pirmyn evoliucijos ar revoliucijos keliu. Priešingai, Vaičiulaitis susiranda žmones, stovinčius šalia gyvenimo srovės. Jo žmonės yra mažieji, nežymieji, nuošalieji, kuriuos pati gyvenimo srovė daugiau ar mažiau užgriebia, išsiliedama į pašalius. Čia Vaičiulaitis eina kita plotme nei antras tos pačios kartos ir tos pačios suvalkiečių žemės rašytojas Vincas Ramonas, kuris puolasi į gyvenimo verpetą ir iš jo iškelia laikotarpio reprezentatyviausius tipus.

Nuošaliųjų žmonių yra būdingesnės dvi grupės. Vieni jų yra veiklūs. Gaivališkai veiklūs. Racionaliai jie neapskaitinėja, ar jų veikla turės prasmės. Jei apskaitinėtų, gal jos ir nepradėtų. Bet pačiame charakteryje glūdi polinkis reaguoti ir veikti. Jų prigimtis yra užsukta spyruoklė. Reikia, kad ją kas palytėtų, ir žmogus pradės veikti. Bet kur yra tas stebuklingasis mygtukas? Tai atitinkamas charakterio bruožas. Teta Elzbieta („Ponia") pradėjo veikti, t.y. bylinėtis, kai įžeidė jos ambiciją. Jos karštis veikti atslūgo, kai tą pačią jos ambiciją paglostė (pavadino ponia). Didysis ir mažasis Petrai puolėsi peštis ne dėl ko kito, kaip tik dėl noro „neužsileisti", „nepasiduoti". Nepasidavė didysis Petras mažajam Petrui, nepasidavė nė policininkui: geriau jau tegul jį vietoje pribaigia, bet į policininko rankas ir į kalėjimą jis nepaklius... „Dviejose galybėse" žmona laiko vyrą po padu, kol jis neturi darbo ir uždarbio. Bet jų santykiavimo lėkštės persisveria, kai tik vyras gauna darbą. Tada jis pajunta savo pirmenybę ir ją leidžia pajusti žmonai, o toji be ginčų skaitosi su pakitusia padėtimi. Abudu čia veikliai valdingi. Abiem

valdingumo pagrindas yra materialinis nepriklausomumas. Kai tik pasikeičia tas pagrindas, tai ir ima reikštis charakteris... Netgi elegiškasis pasakojimas „Tavo veido šviesa“ seka apie močiutę, kuri prieina mirtį ne dėl ko kito, kaip tik nenorėdama „užsileisti“ dukteriai. Ji ryžtasi „ant savo pastatyti“ ir iškeliauja pas žentą, kad pasiskųstų dukteria. Ji nesiima apskaičiuoti, ar jos jėgų užteks per tokį orą ir mišką. Ją gena tas pats kraujuje esąs — „neužsileisti“... Mateika („Pelkių takas“) gal nebūtų žuvęs, jei ne tas gaivalinis nepasiduoti. O ir dviejų kaimų nesantaika rėmėsi tik ambicija, socialine ambicija.

Tačiau noras valdyti, noras neužsileisti ir kiti niuansai toje ambicijos bei savarankiškumo skalėje nuošalųjį Vaičiulaičio žmogų nėra padarę asocialų, kitų išnaudotoją. Užsispyrimas dings, jeigu bus surastas būdas prašnekti į kitą žmogaus charakterio bruožą. Ypačiai, jeigu bus prašnekta į širdį, ieškant pagalbos artimui. Tada dingsta kova, atsiveria širdis su nemeluota artimui užuojauta ir pagalba. Viduje žmogus pasirodo geresnis, negu jis stengiasi atrodyti. Kaip pasikeitė dviejų kaimų santykiai ir žmonių širdys, paveiktos tos vienos mergaitės, kurią jie visi mylėjo.

Kita žmonių grupė to dvasinio aktyvumo neparodo. Jie yra biliūniškesni: kitų veikiami, patys linkę daugiau rezignuoti. Veikiami ne tik kitų žmonių, kiek visos aplinkos, tų veiksnių, kurie duoda gyvenimui naujos dinamikos ir kuria epochas, arba veikiami tų, kurie atstovauja gyvenimo sustingimui. „Tėvo tvora“ — tai epizodas, kuriame pažangiam ūkininkui išspaudžiamos ašaros, kada kaimo sustingimas suardė visas jo pažangos pastangas. „Dvi seserys“ — tai neištekėjusios audėjos, kurios neišskiriamai pasiaukojusios viena kitai, bet kurias amžinai išskyrė deportacijos siaubas. „Kur bakūžė samanota“ — žmogaus pasitraukimas iš gyvenimo, kada atėjo naujas gyvenimo etapas, prie kurio senas žmogus jaučiasi nebepritikęs. „Kriokininkų Jievutė“ — tai

graudus davatkėlės pasijutimas, kada ji yra vieniša ir kad prieš jos akis beliko tik šaltas kapelis be jokios artimos širdies šilumos.

Šitie žmonės gal tik tariamai kitokie nei pirmosios grupės. Jei jie būtų jaunesni, gal jie būtų buvę tokie pat veiklūs. Bet juos autorius kaip tik vaizduoja jau persiritusius per savo amželio vidurkį ir svirstančius į gyvenimo saulėlydį, kada apgęsta energija ir veržlumas, stingsta aktyvumas; kada pradedama gyventi atminimais.

Nebuvo progos patikrinti, bet peršasi išvada, kad pirmosios rūšies žmonės yra ankstesnės autoriaus kūrybos produktas. Daugumas jų dar iš nepriklausomos Lietuvos laikų. Antrųjų, daugumo, galerija paskesnė, stipriau nudažyta rašytojo emigranto nostalgijos.

Galima būtų laukti, kad, vaizduodamas veiklius žmones, Vaičiulaitis bus linkęs į dramatizmą. Bet to visai nėra. Vaičiulaitis ištisai lyriškas pasakotojas. Tie motyvai, vardan kurių veikėjas galėtų kovoti ar iš pradžių kovoja, ilgainiui parodyti neverti kovos, verti šypsnio, atlaidaus humoro. Dėl to nuotaika pirmos rūšies pasakojimuose yra giedri, linksma, žaisminga. Išeinant iš visuomeninių didaktinių motyvų yra labai brangi dovana mokėti priimti gyvenimą ne iš jos rūsčiosios, dramiškosios pusės. Gyvenimo konfliktus sutikti su šypsniu, su humoru ir tuo pačiu tuos konfliktus išlyginti ar sušvelninti yra didelis gyvenimo menas. Bet jame ir pats autorius negali ištverti. Antrosios rūšies pasakojimuose juokas jau dingęs. Jį pakeitė švelni elegija, užuojauta ir meilė žmogui, praėjusioms dienoms. Skaitydamas jauti tylų graudumą, kokį patiri rudeninės dienos popietį su pranykstančiais spinduliais ir melsvomis sutemomis.

Savo miniatiūrose, nuošaliųjų žmonių smulkiose ir nesudėtingose istorijose, Vaičiulaitis, atrodo, yra atskleidęs tuos charakterio bruožus ir tas nuotaikas, kurias paprastai priskiriame suvalkiečiams. Suvalkietinis išdidumas, savaran-

kiškumo meilė, aktyvi kova dėl jų, o iš kitos pusės švelnus sentimentalumas bei taiklus pašaipingas žodis (suvalkiečiai pasakytų: traukimas per dantį ar posteringavimasį) nėra tik vieno kurio laikotarpio požymiai suvalkiečiuose. Per ilgesnį laiką susiklostę, jie įsisunkė į vadovaujamuosius žmones, įsisunkė ir į nuošaliuosius. Jie liko ir ilgesniems laikams. Ir šiomis dienomis ta pati dvasia reiškiasi ten gyva, nors ir kitomis gyvenimo formomis.

Šita prasme Vaičiulaitis taip pat etnografiškas, suaugęs su savo žeme ir jos dvasia prabilęs. Etnografiškas ne medžiaginės kultūros, bet žmonių charakterių atžvilgiu.

Pasakojimo struktūroje esti dvejopo elemento: statinio ir dinaminio. Statinis — tai personažai, vaizdai, situacijos. Dinaminis — tai fabula ir jos įvykiai. Vaičiulaitis tenkinasi fabula labai nesudėtinga. Sykiais tesupina dialektinį žaismą, sąmojį dviejų asmenų dialoge. („Vidudienis kaimo smuklėj"). Sykiais teatpasakoja liaudies anekdotinį pasakojimą („Kelnės"). Ir daugelyje jau originalių ir sudėtingesnių pasakojimų, nekalbant apie literatūrines pasakas, tenkinasi fabula, kuri savo groteskiškume giminiuojasi su liaudies pasakojimo struktūra.

Vaičiulaitis čia lyg pratęsia tradicijas savo suvalkietinio pirmatako Vinco Pietario, kuris mėgo pasekti pasakomis. Tik Vaičiulaitis į jas pažiūrėjo sąmoningai kaip į medžiagą, iš kurios galima kurti naują meninį pasakojimą. Liaudies pasakos visą dėmesį sutelkia į fabulą, į dinaminę pusę, visai nesirūpinant statine. Vaičiulaitis, priešingai, mažiau kreipdamas dėmesio į pasakojimo siūlą, daugiausia kūrybinio dėmesio sutelkia į personažų ryškinimą, jų psichologinę motyvaciją, situacijų kruopščią, tiesiog auksakališką ornamentiką. Kaip tik čia labiausiai ir reiškiasi Vaičiulaičio menas, jo meninės priemonės ir jomis laimėtas vaizduojamasis grožis.

Iš tų priemonių minėtinos bent kelios pačios dažniausios.

Pirmiausia, Vaičiulaitis mato ir girdi labai konkrečiai ir detaliai. Tam matomam ar girdimam įspūdžiui jis turi tinkamą žodį — taiklų, drąsų, labai konkretų, vaizdingą, jei reikia, nuotaikingą. Galingiausias jo stiliuje yra veiksmažodis. Jį vartoja meistrišku įgūdimu ir skoniu, išgaudamas reikalingus efektus, tiek švelniai lyriškus, tiek drąsiai dinamiškus, groteskiškus, ar jie būtų reikalingi charakteriui brėžti, ar nuotaikai sudaryti.

Veiksmažodinio vaizdo plastika negalima nesigrožėti, kada Kukutis išveda savo pačią šokti; jei to pavyzdžio nepakanka, tegul pats skaitytojas susiras, kokiais žodžiais yra aprašytas tas gaidžio gaudymas „Vidudienis kaimo smuklėje".

Palyginti su veiksmažodžiu, Vaičiulaičiui yra antraeilės reikšmės šiaip viena iš efektyviausių aprašomojo stiliaus priemonių — epitetas. Juo mažiau reikšmingas jam impresionistų taip mėgstamas spalvinis epitetas. Vaičiulaičio stilius nėra tapybinis. Kur vartoja vis dėlto spalvinius epitetus, tai dažniau iš papratimo, iš skambėjimo — taip, kaip tautosaka iš tradicijos vartoja nuolatinius ar tautologinius epitetus. Vaičiulaičiui svarbesnis yra nuotaikinis, jausminis epitetas, lygiai kaip ir palyginimas jo vartojamas tam pačiam efektui. Iliustracijai fragmentas iš „Apaštalų iškeliavimo":

> Kai sutemo, Brunonas sėdėjo ant lovos mažame kambaryje. Čia jis užsimerkdavo, čia pro langelį žvelgdavo į pušis, ties stogu ošiančias. Tasai paveikslas! Kaip ugnis! Prieš jį kilo švelnios linijos, lėtai, lyg iš ūkanos, nėrėsi daili ranka, driekėsi juodi plaukai.

Labiau už spalvas autorius mato reljefą, judančias linijas, plokštumas, kuriose pinasi šešėlių ir šviesos žaismas, judėjimas, žadindamas atitinkamą nuotaiką:

Strapuolėno Jeronimas atsisėdo. Kaulingomis, suskirdusiomis rankomis jis sugniaužė savo kepurę ant kelių ir nunėrė akis į grindis ties moliu apskretusių savo klumpių galais.

Nuo jo niūrumas persimetė į pirkią, — o gal tai buvo vis tamsesnis senosios trobos šešėlis, užgožęs visą vakarų šoną.

Žodžio parinkimas yra natūrali rašytojo priemonė, kurią gali turėti rašytojas ir be ypatingo stilistinio išprusimo. Tokia buvo ir Žemaitė. Bet menas yra, jau aukštesnio laipsnio menas, iš žodinės medžiagos sudaryti stilistinę priemonę, kuri laužytų natūralias daikto spalvas ir linijas ir sukurtų naujos poetinės tikrovės iliuziją. Taip, kaip tam tikri veidrodžiai ir stiklai, pro kuriuos lūžta daikto linijos, duoda performuotos tikrovės vaizdą. Vaičiulaitis eina šituo keliu. Šalia veiksmažodžio, kuris savaime duoda veiksmo įspūdį, jis imasi homeriško vaizdavimo būdo: užuot daikto ypatybes aprašinėjus, duodamas jų atsiradimo vyksmas. Kokios gyvos daros rogės su jų išpuošimu šiame aprašyme:

Jose čiulbėjo dagiliai su sniegenomis ir skraidė šarkos. Jose tupėjo smulkios voveraitės ir nardė ūdros, ieškodamos grobio. Ir atrodė, kad rogėms nė žirgo nereikės: pakels jas į orą visi tie lokiai ir elniai, nuneš jas startos ir varnėnai, nuneš į patį dangų, kaip pranašą Eliją anais laikais.

O pamoksle pasakojamo įvykio eigą iš tolimos praeities galėjo atkelti į dabartį ir paleisti klausytojui prieš akis šitokiu drąsiu ir efektingu būdu:

Klebonas pasakojo apie Joną Krikštytoją, nes kaip šiandien jam buvo nukirsta galva. Kalbėjo taip vaizdžiai, jog parapiečiai bastėsi po dykumas, brido per įkaitintą smėlį, gėrė šaltose versmėse, kopinėjo liepy-

nuose bites ir nakvojo kalnų olose. Jie gaudė skėrius, didelius, riebius, sparnais čežančius, ir juos maistui kepino. Paskui jie visi pateko į kalėjimą. Buvo tai klaikūs namai, be šviesos, be oro. Drėgnais mūrais rėpliojo šlykštūs vabalai. Ant grindų šliaužiojo išblyškusios, be saulės augusios varlės, o aplink kojas vinguriavo slidūs žalčiai. Vėliau kalniečiai matė rūmus, kur šoko ji, daili, liekna, lankstų kūną šilku suvyniojusi. Ji plazdėjo, ta tyrulių vaikas, rankas pakeldama, liemeniu vilnydama, ant pirštų sukdamos. Nuo tokio šokio bažnyčioje mergaitės nerimo, vyrai į taktą lingavo, o berniukų pėdos, mažos pėdelės, kurios laukuose ant akmenų laipiojo ir į medžius sliuogė, dabar neiškentė netrepsėjusios. Ir štai, toje linksmybėje, klebonas susyk parodė kruviną pranašo galvą. Raudoni lašai capsėjo iš jos. Visus apėmė siaubas.

Aukštesnio meninio laipsnio yra ir vaizdų metaforinimas, kurį Vaičiulaitis vartoja gausiai, ypačiai gamtos vaizduose. Jo gamtovaizdžiuose nėra to krėviško animizmo ar vaižgantiško panteizmo žmogaus ir gamtos santykiavime. Gamtovaizdžiai yra tik fonas, kuriame ryškiau atsispindi veikėjų dvasia ar kuriame atskiri veikėjų pasiryžimai susiklosto. Bet Vaičiulaitis gamtos vaizdą taip sukuria, kad jis nukelia skaitytoją iš kasdienybės ir konkretybės į bendresnes aukštesnes plotmes, pažadindamas simbolinę nuotaiką. Ar nepajunti tarp smulkaus ir nuobodaus kasdienio vegetavimo, gaivalingo, visa sprogdinančio ir nesulaikomo atgimimo šiuose paprastuose sakiniuose:

> Ji atsistojo, patrupino paukštei duonos ir priėjo prie lango. Nuo stogo lašnojo. Sąšlavyne kapstėsi kelios kuosos, juodos, kaip anglis. Aukštai ore kabojo pavasaris, dar nematomas. Dar nesprogino jis skardžiuose karklų, bet jį jutai drumstuose vėjuose ir žvirblių čirškėjime.

Ir ne tik vėjai, judėjimas... Autorius jautrus ir visokiems garsams. Garsus išgirsti jo paprastame veiksmažodyje, dažnai net epitete. Mėgsta vaizduoti garsinį veiksmą. Bet dar svarbiau, kad garsinį veiksmą sujungia su jo pažadintomis asociacijomis, ir skaitytoją tada pagauna ne tik mokėjimas garsą suveiksminti, bet ir asociacijos vaizdų lakumas bei nuotaikingumas. „Pralošlame smuike":

> Jokūbas, pasisveikinęs, atsisėdo kertėje. Neilgai laukus jis jau traukė smičių po stygas ir mušė koja taktą į grindis, bet atsargiai, lyg į stiklą. Prisimerkęs jis žiūrėjo į šokikus. Jo širdy buvo smagu ir jauku. Jis mušė koja taktą, ir pirmoji styga dabar kalbėjo taip plonai, kad jam atrodė, lyg mažas vaikas kur vėjuje stovėtų ir vienplaukis šauktų. Bet kita styga prabilo kaip jauna, vikri mergaitė, kurios balsas linksmas ir išdykęs. Toliau girdėti jau vyriškai aidint, — skaidriai ir šviesiai atsakinėjant antrajai stygai. O paskutiniosios jis nemėgo — trumpai brūkštelėjo per ją. Atsiliepė storas, rūškanas virpėjimas, ir muzikantui staiga pasivaidino, lyg koks mieguistas ponas kur aukštai nuo debesų nukoręs kojas sėdėtų ir bartų visus: ir vienplaukį vaikutį, ir mergaitę, ir tą gerą bernioką.

Judėjimas, reljefas, nuotaika, asociacijos... Skaitytojas jaučia, kad kiekvienas vaizdas, atskiras vaizdas, juda ir aidi; jaučia, kaip tų vaizdų visuma pagauna jo vaizduotę ir nuotaiką. Ir tai jį žavi. Ir tai yra Vaičiulaičio pasakojimo bei vaizdavimo burtas, kuris priverčia skaitytoją užmiršti ar nepastebėti ir tematikos, ir fabulos, ir personažų nesudėtingumo.

„Turinys" su „forma" rungtyniavo mūsų literatūroje. Tai vieno, tai kito reiškėsi persvara. Vis sunku buvo laimėti pusiausvyrą. Vaičiulaitis yra vienas iš tų, kuriems pasisekė ištobulinti formą stilistiniu atžvilgiu. Jo rolė beletristikoje yra analogiška kaip Aisčio poezijoje. Kaip Aistis smilgą, čiobrelį

pavertė poezijos instrumentu, Putinas kačpėdėlėje surado grožio, taip Vaičiulaitis iš kasdieninio gyvenimo šukelės iškalė ir auksakalio kruopštumu ornamentavo poetinius pasakojimus bei vaizdus.

Tolimesnėje kūryboje galima laukti, kad Vaičiulaitis savo skaidriu žodiniu rūbu apvilks didesnes gyvenimo temas ir gilesnius žmogaus pergyvenimus, kuriuos yra atnešęs, deja, naujas atomo amžius.

Tai jau galėtų būti literatūrinio kelio perspektyva antram Vaičiulaičio kūrybos tarpsniui.

BERNARDAS BRAZDŽIONIS

Poeto žodis:
BRAZDŽIONIO IEŠKOTASIS IR SURASTASIS

Aš kalbėjau sunkiais ir prastais žodžiais (1931)
...jau nebe taip jaučiu, jau nebe tas esu (1933)
Baisūs mano žodžiai, liūdnos mano mintys (1936)

Žodis ir pasaulėjauta

Kankinasi motina, iki duoda pasauliui naują gyvybę. Kankinasi rašytojas, iki suranda žodį savo dvasios kūrybai apipavidalinti. Kiekviena kūryba yra kančia, o tik po jos yra džiaugsmas.

Sunku ne kartą žodį surasti beletristui, dar sunkiau grynajam poetui. Jam žodis turi būti kaip išsirpusi vynuogė: prisisunkęs spalvos, aromato, gyvo plazdančio jausmo. Turi būti akordas — skambėte skambėti. Ir juo naujesnis poeto vidaus pasaulis, juo ir žodis sunkiau surandamas. Bepig tiems, kurie moka prosenių sąvokomis ir žodžiais gyventi.

Kova dėl žodžio yra ir Brazdžionio kelias. Jo žodis tai paveikslas ir melodija. Ir tas žodžio vaizdas bei garsas Brazdžionio vartojamas originaliai.

Brazdžionio žodynas nėra vienalypis — net trejopas. Iš vienos pusės jis tokis artimas Putino, Santvaro, Kossu-Aleksandravičiaus žodžiui su visa emocine, gamtine, smulkiąja ar stambiąja, konkrečiąja ar slėpiningąja simbolika: nebylė balandėlė, kristalo taurė, pavasario balsai, žydinti ramunė, linguojantis kmynas, žvaigždėtas liūdesys, javo ir kukalio šiaudas, rasos lašelis, atvertos durys, burinis laivelis, samanė bitelė, žilos samanos, pakrančių balti ajarai, benamė paukštė, šviesios žvaigždės, žydinti širdis, mėlyna žydrynė. Šalia šito gamtinio giedrumo eina antra žodinių vaizdų kategorija: miestai su tūnojančia homora, marios su skęstančiom jachtom, ugnis ir patrankos, marmuro bažnyčios, naftos šaltiniai, streikai, varžytynės, tautos pekla, valpurgija kabaretuos ir citadelėse, milijonai bankuose, kabinetai, šnipai, diktatoriai, karaliai, prezidentai, inteligentai ir bedarbiai, prekyviečių haremai, pavasario lelijų mon bijou, nivea creme, taxi, senas patefonas, gyvenimo šetanija, juodas sukinsyn, nuliūdęs emigrantas iš SSSR.

Tai jau naujas žodis, paimtas iš modernaus, civilizacijos pasaulio. Tiesa, panašus civilizacinio gyvenimo žodis buvo vartojamas *Keturių vėjų* laikais. Tačiau Brazdžionis čia jį pavartoja kitokia prasme. Tą naujos prasmės atošvaistą jiems duoda trečios kategorijos žodžiai, su kuriais anie sueina į samplaikas. O tie trečios kategorijos žodžiai jau vienam Brazdžioniui būdingi: Ermono rasa, dabaros draugė, kvapas iš anapus, osanna, pranašas per sadukėjos girią, miegantieji erodai, šventoji Betlehem žvaigždė, besiartinanti evangelija, Galaado piemenys, kvepianti kasija, ir myra, ir aloe, psalmės, Jėzaus vardas ir jo mirties pastoralė, Jėzaus smūtkelis, tylioji Betlejaus naktis, užmirštos Ezekielio giesmės, Miserere valsas, vario žaltys ir Eugadies vynuogyno sesuo, vargstanti Karazaim, Bethsaida, Erodiada, kagala, Jerikas, Juozapato pakalnė, amžina sanctissima, apokalipsis šv. Jono, žvejys ant Genezareto ežero, Izraelio

skausmas ir Apvaizda, vėlinių baltai juodai išrašinėta kamža, INRI smūtkelis pakluonės pušy, balta tunika, šventas visų išmėginimų velnias, pekliškas kvaitas...

Tai visai naujas žodžių repertuaras — krikščioniškųjų Rytų, Šventojo Rašto žodžių, kuriuos Brazdžionis mėgsta daugiau kaip Kossu-Aleksandravičius žodžius, iš Vakarų literatūros paskolintus.

Šitie trejopi žodžiai eina į Brazdžionio mėgstamus palyginimus ar šiaip įvaizdžius. Brazdžionio žodis tarnauja ne tik vaizdui. Jis yra ir akustinis instrumentas. Ne be reikalo Brazdžioniui taip dažnai pinasi simfonijos, pastoralės, sutemų ritmo andantė, paskutinė kančios uvertiūra, paskutiniosios brėkšmos oktavos, pakrikę gamos; jam ir geneliai su kėkštais dainuoja. Tai jautrumas muzikiniams, akustiniams įspūdžiams.

Kiekvienoj poezijoj žodis veikia muzikaliai. Tik Brazdžionis savo žodžiu ypatingai suskambina. Suskambina daugiausia pakartojimu tų pačių vienetų, didesnių ar mažesnių garsinių vienetų — sakinių, žodžių, garsų (aliteracijų, asonansų). Brazdžionis instrumentuoja savo poeziją ne muzikinio įvairumo, bet muzikinio vienodumo, monotonijos principu. Tas pasikartojąs leitmotyvas turi išskirti Brazdžionio poetinę kalbą iš šiaip kasdieninės kalbos.

Šitas originalus Brazdžionio žodis yra jo savotiškos pasaulėjautos rezultatas. Brazdžionis kitaip gyvenimą suvokia, kitaip tame gyvenime pastato save ir žmones. Prieš jo akis išsitiesia ne vieni savo širdies paklydimai. Jam vaidenas viso kosmo kelionė, pradedant nuo mažutėlio ėglio šapelio ir baigiant tautomis ir planetomis. Anapus kosmo ir anapus mirties plazda naujas metafizinis gyvenimas, į kurį, kaip Čiurlionio „Saulės pagarbinime“, visata keliauja, taigi ir žmogus, nes čia jis yra tik benamė paukštė. Šitaip Brazdžioniui susiderina abidvi gyvenimo plotmės — šiapus ir anapus; susiderina šio pasaulio civilizacinis žmogaus ir natū-

„Vieni vardai į literatūrą ateina, tarsi naujai pasirodžiusios žvaigždės, blyksteli, nustebina, perdega, užgęsta; kiti — ateina kaip saulėtekis, pamažu, bet tolydžio nugalėdami tamsą, ir jų triumfas yra tarsi patekanti saulė, kuri neša ir šviesą, ir šilimą, ir gyvybę“. (501 p.)

Juozas Brazaitis ir Bernardas Brazdžionis.

ralusis gamtos gyvenimas; susiderina žmogus ir Dievybė. Gamtos gyvenimas Brazdžionio apgaubiamas su meile; žmogaus modernusis civilizacinis gyvenimas rodomas iškrypęs ir demaskuojamas, o Dievybė ir tam pagedėliui žmogui mistiškai tiesia pagelbstinčią ranką. ·Brazdžionis prašneka tauriu iškilmingu tonu, kietu, barančiu, demaskuojančiu ar maldaujančiu, pranašišku tonu. Iš šitokios pasaulėjautos ir plaukia anas keleriopas Brazdžionio žodis: švelnus gamtinis, ir rūstus grubus civilizacinis, ir šventas dieviškasis, Šventojo Rašto ar kitų didžiųjų autoritetų žodis. Iš čia ir ta kalbėtinė garso instrumentacija.

Žodis ir kūryba

Tačiau būti pranašu dar nereiškia būti poetu. Giliai ko nors būti sujaudintam ir pergyventi, sultingai tą pergyvenimą pasakyti dar nebus poezijos kūrinys. Gyvenimiškasis jausmas ir žodis turi nusivalyti nuo to momento pykčio, įtūžimo, žodis nuo brutalumo ir vulgarumo, nusivalyti iš viso nuo to, kas charakteringa tik tam vienam praeinamam momentui. Gyvenimiškoji medžiaga turi išeiti perkurta ir susiderinus savo visuma, kurioje visos dalys gravituoja į to kūrinio meninį tikslą.

Brazdžionis dėl to ilgai pats su savim kovojo. Jo viduje būta gilių emocijų, kurios nesidavė išreiškiamos, nesurado tinkamo žodžio. Dar pirmame rinkinyje jo žodžio vaizde buvo daug gyvenimiškosios medžiagos, dar žaliavos, dažnai neapvaldytos, drastiškos, taigi ir nepoetiškos. Jau žymiai mažiau, bet dar paliko jos ir antrame rinkinyje (plg. SOS.!). Net trečiame rinkinyje protarpiais randi pergyvenimų ir išraiškos dar nepoetinės. Pvz., „Varžytynės".

Vienas... Kas daugiau?... Tavo godžios akys
dangų, saulę, žemę, duoda ir marias.
Du... Kas daugiau? Tu imi apakęs —
Du... Kas... — Gyvenimą tu imi ir duodi... Trys...

Čia randam loginę konstrukciją, bet joje pasigendam išvidinės šilumos, kuri negyvame intelekto žodiniam padare būtų kaip siela kūne.

Muzikiniu atžvilgiu Brazdžionio sakinys įspūdį darė savo nepaprastumu. Jis buvo dažnai nerimuotas, ne visur net aiškiai jaučiamo taisyklingo ritmo, nevienodai ištysusiomis eilutėmis. Bet ypačiai, kaip buvo minėta, jis veikia stipriais pasikartojimais à la:

ar taip imu
ar taip imu
ar taip imu gyvenimą gyventi; — ... žalias sapnas žaliųjų laukų; ... melsvoji toluma lig melsvo dangaus; ... vasara verkianti, raudanti vasara; ... juodose kapinėse juodas angelas; ... aš noriu, jis nori, jis nori, aš noriu; ... žydinti žemė žiedais pražydėtų... *Ženkluose ir stebukluose* plg. „Pasaulio pasaka"!

Šitokis pasikartojimas, ypačiai, kur jis yra aliteracinis ar asonansinis, veikia ir optinę ir akustinę vaizduotę.

Akustiniais muzikiniais efektais žaisdamas, Brazdžionis griebėsi net eksperimentų. Mėgino estetinius nusiteikimus sukelti eilėraščio viena muzikine forma, paneigdamas žodžio vaizdą ir prasmę. Štai viena strofa iš „Žalio ieroglifo":

Ž ž šarū daulėlio,
alaly tatato tatyta.
Lylia lylia vajarto arito jėli,
saduto uto ryta.

Tokia eksperimentinė konstrukcija čia jokio estetinio įspūdžio nedaro. Vienu skambėjimu literatūros kūrinys negali būti pagrįstas. Tiesa, grožimės, girdėdami mums nesuprantama kalba dainuojant, deklamuojant. Bet tai bus grožėjimasis ne literatūra, o deklamacijos, dainavimo menu. Lite-

ratūros kūrinyje iš esmės yra sutapęs garsas ir prasmė. Ir eksperimentai juodu atskirti yra tušti ir pavėlinti...

Tačiau Brazdžionio pasaulėjauta aiškėjo. Aiškėjo, tikslėjo ir žodis. Vis labiau derinosi prasmė su garsu. Iš esmės betgi ir Brazdžionio pasaulėjauta ir jo poetinio žodžio charakteris liko tas pats; tos pačios kategorijos liko ir žodžio poetinės priemonės. Tik žodžio vaizdai stiprėjo, išsigliaudė į aiškius kontrastus, šviesinius ir šešėlinius; stiprėjo lietuviškasis vaizdas; gilėjo Šv. Rašto ar apskritai krikščioniškai rytietiškoji terminija; eilė svetimųjų terminų išnyko; paliko skaitytojui daugumas jau suprantami. Žodžiu, Brazdžionis savo viduje susikondensavo, išryškėjo, ir jo žodis paprastėjo. Supaprastėjo ir jo muzikinio efekto priemonės: sugrįžo rimas, sušvelninama muzikinė instrumentacija. Dabar ir jausmas, ir mintis, ir vaizdas, ir garsas jau aiškiai laužiasi pro Brazdžionį, kuriantį, formuojantį, ir gauna aiškias menines formas. Jos visos gerai nukreiptos į meninį tikslą; jos daro stiprų estetinį įspūdį; jos gerai pareiškia ir patį autorių. Autorius gali jaustis, kad vidaus pasaulį jam pasiseka išsakyti.

Kaip Brazdžionio poezijoje pasiekta poetinės idėjos ir žodžio atitikimo, geriau galima pastebėti iš konkrečios iliustracijos.

Žodinio vaizdo iliustravimas

Viršum klonių, kur žydi ramunė
ir linguoja kvepėdamas kmynas,
viršum miestų, homora kur tūno,
viršum marių, kur jachtos skandinas,

viršum žemės numirusio juoko,
viršum plieno, ugnies ir patrankų,
pro žvaigždžių ir pro mėnesio šokį
kažkas tiesia kruviną ranką.

Bėga upės pakalnėsna, alma,
neša nuodėmės vandenį tirštą,
laša kraujas iš apversto delno,
laša kraujas iš drebančių pirštų...

Jūs, iš marmuro balto bažnyčių,
jūs, iš požemio naftos šaltinių,
jūs, pro streikus, kerštus ir patyčią,
jūs, kur šokat, ir jūs, nusiminę,

į procesiją gaudžiantis varpas,
į procesiją šaukia Osanna,
ir į širdį, skausmingai atšarpią,
pamažu rankos lašas srovena.

O, pavasario žydinčio Kristau,
amžinai tu lašėk į tą taurę!
Į tave mes procesijoj klystam,
skamba būgnai, ragai ir litaurai.

Eilėraštyje dvi plotmės: žemės gyvenimo nervingas pakrikimas, nors jo paskirtis — kelionė į Kristų; antra — mistinis pasaulio atpirkimas ir jo gaivinimas. Ta pirmoji plotmė, tas pasaulio visuotinumas išreikštas tik keliais sintetiniais vaizdais, bet tokiais, kad juose pajauti visą pasaulį su gamta ir žmonėmis; pajauti tuose dviejuose vaizduose gamtinio gyvenimo nekaltumą, organišką lėtą dinamiką (žydi ramunė, linguoja kvepėdamas kmynas), o civilizacinio gyvenimo vaizduose vėl pajauti kontrastišką nuotaiką — nervingai dinamišką, pragaištingai tvankią (homora tūno, numiręs juokas, plienas, ugnis ir patrankos). Ir antroji plotmė — Kristaus mistinis skausmingas išganomasis darbas — kaip puikiai išreikštas vaizdu ištiestos kruvinos rankos su lašančiu krauju iš drebančių pirštų. Čia tiek paslapties, tiek skausmo, tiek aukos ir dramos, o žodžių — kuo mažiausia...

Reiktų tik perbėgti akimis, kaip kitos strofos sukonstruotos, kaip eilėraštyje pereinama iš pasaulio misterijos konstatavimo į pranašišką šaukimą pasauliui, kaip tas šaukimas pavirsta malda Kristui, — ir pamatysim, kad čia pasaulio tragizmas stipriai pergyventas, susiradęs poeto dvasioje aiškius, konkrečius sintetinius vaizdus ir tiems vaizdams kuo tinkamiausią žodį, kurių kiekvienas eina pagrindinės nuotaikos kryptimi. Čia žodis pavirtęs tikrąja, gyvąja poezija.

Žodinio garso iliustravimas

Anapus jūrų baltas laivas plaukia,
suglaudžia plaukdamas bures
ir nesuspėjančių kelias dienas palaukia,
ir ima skęst į gintaro marias.

Keliais keleiviai eina ir nueina —
nueis, nuskęs ir ženklo nepaliks,
švies švyturys kas dieną pakaleiną,
ir danguje žuvėdros pasiklydę klyks.

Anapus jūrų saulė nusileido,
tekėjo žvaigždės aukso spinduliais —
anapus jūrų, neparodžius veido,
ir mūs nelaimė nusileis.

Eikim kitu keliu nei į aną eilėraštį: iš formos į turinį.

Nustebina šiame eilėraštyje iš karto gausus asonansas, aliteracija. Pirmoj strofoj iš karto stipriai suskamba pasikartojąs šviesusis garsas *l* ir pusiau atviras *au*, kuris tolesnėse strofos eilutėse atsileidžia. Antroj strofoj dar stipriau suskamba, bet jau kitas garsas (keliais keleiviai eina ir nueina... *kel -ei*) su žymiai stipresniu įsitempimu ir pereina į labai stipraus įtempimo garsą (švies švyturys... pasiklydę klyks). Tai aukščiausias pakilimas, fortissime. Trečiame

posme jau nė vieno tokio forte garso nebėra. Bendrame garsų mišinyje stiprėliau išsimuša tik s, toliau sugrįžta į šviesųjį *l* ir švelniuosius, tyliuosius *m*, *n*.

Tai negyvoji raidė. Tačiau ji pasirodo gyva, kada imi stebėti visą eilėraščio nuotaiką. Visas eilėraštis juk tai žmogaus kelionė visatoj. Pirmoj strofoj autorius tekonstatavo tik bendrinį visuotinį aktą — kad viskas keliauja, viskas ateina ir praeina. Tas bendrinis kelias sukelia elegišką melancholišką nuotaiką. Bet su antrąja strofa elegija virsta skausminga: juk pats ženklo nepaliksi, nors viskas bus tas pats; tai jau kontrastas su visata. Ir dabar matyt, kaip pirmosios strofos elegiška nuotaika gražiai derinasi su žodinėmis vokalinėmis priemonėmis; matyt, kaip su pakintančia sielvartėjančia nuotaika kinta, griežtėja ir antros strofos garsinė instrumentacija. Pagaliau su paskutine strofa nuotaika atsileidžia iš skausmingosios vėl į eleginę: juk visas mūsų gyvenimas yra nelaimė, ir tegul ji leidžiasi. Ši nuotaika lyg nuskamba piano garsais ir apžvelgtoje garsinėj instrumentacijoj.

Nesileidžiant į kitas stiliaus priemones, matyti, kaip poeto emocija suplazda, suskamba net smulkiose formos detalėse. Gyvasis jausmas sušvinta šitose formose kaip gaivinanti saulės šviesa krištolo induose.

Straipsnių šaltiniai

Jonas Mačiulis-Maironis

MAIRONIS. Brazaičio archyve rastas rankraščio juodraštis — medžiaga suplanuotai monografijai apie Maironį.

Autoriaus nurodyta bibliografija:

V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra;* J. Ambrazevičius „Maironio lyrikos sociologija“; — “ — „Maironio vieta lietuvių religinėj literatūroj“; — ” — „Maironis priešais socialinį klausimą“; — ” — „*Maironio* asmenybės portretas“ (*Varpai* I); J. Brazaitis „Maironis ir Lietuva“ (*Aidai*); J. Tumas.

MAIRONIO ASMENYBĖS PORTRETAS iš Šiauliuose ėjusio literatūros almanacho *Varpai* I, 1943. Pasir. J. Ambrazevičius.

Autoriaus nuorodos:

1. Žiūr. Maironio *Lietuvos istorija,* pratartis.
2. Laiškas 1899 m. vasario 16 d. kun. Dambrauskui.
3. Kun. prof. M. Morkelio liudijimu, buvę kalbama, jog tai Stradivarijaus darbo.
4. Kun. prof. M. Morkelio liudijimas.

MAIRONIO RELIGINĖ POEZIJA, *Tiesos kelias,* 1932 Nr. 12, pasir. J. Ambrazevičius.

RELIGINĖS MINTIES UŽUOMAZGA: MAIRONIO VIETA LIETUVIŲ RELIGINĖJ LITERATŪROJ, pranešimas, skaitytas LKMA suvažiavime 1933, išspausdintas *Židiny,* 1933 Nr. 4, antrašte: J. Ambrazevičius, „Maironio vieta lietuvių religinėj literatūroj“. Leidžiant LKMA suvažiavimų paskaitas, įglaustas į *Suvažiavimų*

darbus I, Kaunas 1935. Pakartotas leidinys: Roma 1973. Perspausdintas rinkiny *LR*, išleidus motto: „Mums, Visagali, suteik į jo vietą vyrą, didybės darbais pažymėtą... M. Gustaitis". Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš *LR* rinkinio.

Autoriaus nurodos:

1. Pagal Verweyen *Form als Wesensausdruck*. Antropos Verlag, Wien 1921, 28 p.

2. *Maironio raštai* I, 79 p.

3. Eichendorff, Joseph, *Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands*, Kösel, München, 19 p.

4. Cit. iš Biržiškos *Rinktiniai mūsų senovės raštai*, Kaunas 1927, 232 psl.

5. *Ibid.* 239 p.

6. Plg. ir V. Žadeikos str. „Bažnytinės giesmės Lietuvoje", *Muzika ir teatras*, 1933 Nr. 1, 9 p.

7. Veni creator spiritus, Benedic anima mea Domino, Miserere mei Deus, Te Deum laudamus, De profundis, Super flumina Babyloni — tai protestantų verstos giesmės, o katalikų — Salve Regina, Stabat mater dolorosa, Ave stella matutina, Omne die dic Mariae, Dies irae, dies illa. Cit. iš Biržiškos *Rinktiniai mūsų senovės raštai.*

8. 1. Ačiū tau, Viešpatie, 2. Malda, 4. Kam širdį davei, 4. Prieš altorių, 5. Marija, Marija, 6. Mylimoji karalienė, 7. Didysis Šeštadienis, 8. Šv. Aušros vartų Marija, 9. Tos pačios giesmės varijantas. 10. Dievo meilė. 11. Bažnyčioje gieda aleliuja (vert.).

9. Lietuvos aidas 1932 Nr. 149.

10. Ex quo omnia, cit. iš Liudo Giros *Šventoji Lietuva.*

11. Dievo pasiuntinys, Audros nuraminimas, Į dangų žengimas ir kt., cit. iš *Šventoji Lietuva.*

12. Nu Lietuva, nu Dauguva, *Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva.*

13. *Maironio raštai* II, 272 p.

14. *Ibid.* 250 p.

15. Galaunė, P., *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas 1930, 235 p.

16. Giessler, R., *Geisstliche Lieddichtung der Katholiken im Zeitalter der Aufklärung*, Augsburg 1930, 94 p.

17. Angelus Silesius (1624—1677), vokiečių poetas. Red.

18. Galaunė, 183—8 p.
19. Cit. iš V. Bičiūno *Čiurlionis*, Kaunas 1927, 26 p.
20. Cit. iš rankraščio.

ATGIMSTANČIOS LIETUVOS HEROJINĖ DVASIA: MAIRONIO LYRIKOS SOCIOLOGIJA, straipsnis įdėtas *Židiny*, 1932 Nr. 8—9, antrašte: J. Ambrazevičius, „Maironio lyrikos sociologija", persp. rinkiny *LR* su 1) naujai parašyta pastraipa: „publika — tai vyras, kuris viską žino ir nieko nemoka"... baigiant žodžiais „... ir visuomet laikytis", 2) nežymiai perredaguotu paskutiniu sakiniu ir 3) išleista *Židiny* buvusi pabaiga:

Maironis mirė: jam pagarba blykstelėjo viešai dar sykį vainikais ir ceremonijomis...

O rytoj?... O poryt?...
Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris,
Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis
Ar jiems besuprantamos bus?"

Autoriaus nuoroda:

1. Tuo, kad Maironis kunigas galbūt aiškintinas ne tik jo lyrikos taurumas ir aiški, griežta pasaulėžiūra, bet ir ypačiai kenčiančioji jos styga asmeninėj lyrikoj. — Kunigo pašaukimas atpalaiduoja žmogų iš dalies nuo reikalo savim rūpintis. Vienas gyvendamas, jis gali save visai disponuoti visuomenės gerovei, nepaisydamas jokių pavojų. Ir jeigu ne Maironis kunigas, kažin ar Maironis tektų vadinti tautinio atgimimo poetu. Antra, kunigo pašaukimas žmogų ir suvaržo. Save pamiršti, išsižadėti to, kas pasauliečiui leista, gimdo skausmą. Skausmas gimdo norą išsisakyti. Ir tada gema „giesmė, liūdnesnė už girių ūžimą". Kūrybos vaisius eina per kentėjimą. Jeigu Maironis nebūtų kunigas, vargu beturėtumėm jo asmeninę idealistinę lyriką, lygiai kaip vargu beturėtum Vienužio ilgesio, sielvarto ir dangaus kupinas daineles ar Putino rūsčius pesimizmo himnus.

Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš *LR*.

MAIRONIS PRIEŠAIS SOCIALINĮ KLAUSIMĄ, *Židinys*, 1938 Nr. 11, pasir. J. Ambrazevičius.

MAIRONIO METAI, straipsnis iš *Literatūros metraščio su*

kalendorium 1942 metams. Kaunas 1941, pasir. Juozas Ambrazevičius.

Straipsnis bent kiek pakeista redakcija ir antrašte „Maironis ir visuomenė" buvo įdėtas Maironio *Pavasario balsų* VII laidoje, Kaunas 1940, ir pakartota VIII ir IX laidose. Straipsnis į šį raštų tomą neįdėtas, tik cituojamos tos vietos, kurių nėra čia spausdinamoj redakcijoj:

130 psl. po žodžių „...atsakyta net poeto talento" pridėta „jos autoriui atsisakė net poeto talentą pripažinti. Tačiau po trejų metų tas pats *Varpas* susigriebė ir paskelbė: ‚Maironis turi neabejotiną talentą' Nr. 1 (1898). Jaunimas savo širdimi Maironį geriau pažino už kritikus. Vienas iš jų į dienoraštį įsirašė: ‚Vėlu jau, o aš apie miegą nė pamanyti nenoriu: gražiausios poemos vietos skamba ir skamba man ausyse lyg muzika, lyg daina... Dieve, kaip malonu skaityti gražius veikalus savo kalba!' (Š. Raganos *Viktutė*, 1941, 65 p.)".

131 psl. po žodžių „... naujos ideologijos grūdus". „O prieš pat Didįjį karą vienas iš jaunųjų poetų (Kl. Jurgelionis) tiesiai pareiškė: ‚Labai nedaug kuo iš Maironio galima gėrėtis. Aš nežinau nei vienų jo eilučių, kurias skaitydamas galėčiau pajausti, kad jas rašė iš jausmo pilnumo (Amerikoj Šliūpo leidžiama *Laisvoji mintis*, 1913 Nr. 42".

131 psl. prieš žodį (skliausteliuose): „(*Skaitymai* XVII)" buvo pridėta: „Balys Sruoga".

131 psl. po žodžių „... apie tautinės kultūros kūrimą" buvo trys pastraipos:

„Kitas taip pat jaunesnės kartos rašytojas viešai į Maironį kreipėsi:

Maironi, nors tavo siela žvaigždžių takus pažino ir ne vienam *keleivių žemės nušvietė kelią*, bet tave patį šios *žemės* kelionėje aš matau saulėlaidos masinančioj šviesoj ir tariu gerbdamas tavo vardą: Labąnakt, Maironi' (Paparonis, *Laisvė*, 1920 Nr. 169).

Vėl trečias, jauniausias, kartojo prisispyręs: „Maironis paseno, Maironis nuseno, Maironis paseno (A. Venclova, *Lietuvis*, 1925 Nr. 34). Maironis iš gyvenimo buvo stumiamas".

137 psl. įdėta tik viena eilėraščio eilutė „Mainos rūbas margo

svieto...", o ankstesniam straipsny buvo ir antros pradžia „O tačiau Lietuva..."

MAIRONIS IR LIETUVA, *Aidai,* 1957 Nr. 8, pasir. Juozas Brazaitis.

SU JAUNĄJA LIETUVA, *Ateitis,* 1952 Nr. 6, pasir. J. Brazaitis.

MAIRONIO BALADĖS, spausdinta kaip baigiamasis žodis leidiny *Maironio baladės,* Woodhaven, N.Y. 1966. Rankrašty pažymėta antraštė *Mažasis Maironis* leidiny neduota, taip pat yra nežymių stiliaus pakeitimų. Pasir. Juozas Brazaitis.

JONAS MAIRONIS-MAČIULIS, *LE (Lietuvių enciklopedija)* XVII, Boston, Mass. 1959, pasir. J. Brz. Sutrumpinta versija anglų k. įdėta *EL* (Encyclopedia Lituanica) III, Boston, Mass. 1973, į raštus neįtraukta, bet nurodyta bibliografija čia perspausdinama:

J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos:* „Jonas Mačiulis-Maironis", Kaunas 1924; V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra,* Kaunas 1936; V. Tautvydaitė, „Maironis — Lithuania's National Poet", *Lituanus* No. 3, 1956 (Brooklyn); V. Zaborskaitė, *Maironis,* Vilnius 1968.

PAVASARIO BALSŲ LEIDIMAI, iš *Pavasario balsų* VII leidimo, Kaunas 1940, pakartotas dviejuose vėlesniuose leidimuose.

MONOGRAFIJA APIE MAIRONĮ, Vandos Zaborskaitės veikalo *Maironis* recenzija, *Aidai,* 1969 Nr. 6, pasir. J. B.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

VISUOMENINIŲ INTERESŲ PERSVARA: GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ. Išspausd. 1931 *Židiny,* Nr. 4, antraštė: J. Ambrazevičius, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė", perspausd. rinkiny *LR,* kur išleistos pradžios ir pabaigos pastraipos:

Šiemet, kovo 18, suėjo 70 metų Gabrielei Petkevičaitei, lietuvių rašytojai Bitei, rūpestingai motinai vaikų ne savo, bet savo tautos. Jos gyvenimą jau yra aprašęs doc. Tumas 1926 m. *Naujojoj vaidilutėj.* Nenorėdami kartoti, kas jau kitų pasakyta, nesekiosime akimis paskui darbščiąją Bitę. Žvelgsim daugiau į jos produktą, į raštus.

Iš medaus rūpinsimės pažinti Bitę.

Tiesa, jos raštai yra tik dalis to Medaus, kurį Petkevičaitė sunešė lietuviams. Ir tai, palyginti, nedidžioji dalis. Jos raštai nesaikuojami tomais, kaip kitų mūsų didžiųjų rašytojų moterų. O tai dėl to, kad..."

2. „Tos pačios srities temomis ir klausimais (spėtina) autorė domins skaitytoją ir savo rašomąja apysaka. Tik žvelgti į ją turėsime jau žymiai ir estetų akimis. Jau *Karo dienorašty* rašytoja pasirodė geresnė beletristė nei savo ankstesniuose raštuose.

Laimingai jai gyventi, sėkmingai dirbti tai kukliai Bitei darbininkei!"

Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš rinkinio *LR*.

Autoriaus pažymėtos nuorodos:

1. Nors kitose dienoraščio vietose parodo žmonių, kurie nebijo mirties, pasikliaudami Dievo Apvaizda: kaip Dievas duos, taip bus.

2. Pastebimos kontrastingos žymės, kurios ponų luomą skiria nuo vargšų.

3. Gamtos kontrastas, palyginti, su žmogaus skurdu.

4. Žiūr. *Židiny*, 1931 Nr. 5—6. 576 p.

5. Nors *Dienoraščio* 154 p. autorė prasitaria: „Ir netikėk tu, žmogau, kokia aukštesne galia!... Vis tiek, ar tu ją Apvaizda ar kitaip pavadinsi".

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ, iš *Lietuvių enciklopedijos* XXII, Boston, Mass., 1960, pasiraš. J. Brz. Autoriaus nurodyta bibliografija:

P., Autobiografija (*Naujoji romuva*, 1932 Nr. 7); J. Ambrazevičius, „G. P.-Bitė" (*Židinys*, 1931 nr. 4 ir knygoj *Lietuvių rašytojai*, 1938); V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra* I, 1936; A. Vaičiulaitis, *Natūralizmas ir lietuvių literatūra*, 1936.

Sutrumpinta versija anglų kalba *Encyclopedia Lituanica* IV, Boston, Mass., 1975 su bibliografijos papildymu: K. Korsakas, ed. *Lietuvių literatūros istorija* II, Vilnius, 1958.

KARO METO DIENORAŠTIS, recenzija *Židiny*, 1931 Nr. 7, pasiraš. J. A.

Kazimieras Pakalniškis

KAZIMIERAS PAKALNIŠKIS-DĖDĖ ATANAZAS iš *LE* XXI,

Boston, Mass., 1960, pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

J. Tumas, *Apžvalga ir apžvalginінkai*, 1925; A. Merkelis, „Kan. K. P.-Dėdė Atanazas" (*Židinys*, 1933 Nr. 8—9); Pr. Pauliukonis, „Kan. K. P.-Dėdė Atanazas" (*Tėvynės sargas*, 1959 Nr. 2—3).

Sutrumpinta versija anglų kalba Encyclopedia Lituanica IV, Boston, Mass., 1975.

Sofija Pšibiliauskienė — Lazdynų Pelėda (I)

RAŠYTOJO PALŪŽIMAS: LAZDYNŲ PELĖDOS MELODRAMAI. Straipsnis imtas iš rinkinio *LR*. Jam autorius panaudojo medžiagą, išspausdintą *Židiny*, 1936 Nr. 12 Lazdynų Pelėdos 10 metų mirties sukakčiai paminėti, antrašte: J. Ambrazevičius, „Nesudegintas lakštas ir neišbarstyti pelenai", ir *Židiny*, 1937 Nr. 2 — J. Ambrazevičius, „Sofijos Pšibiliauskienės biografijai".

Naujai parašyta 1. straipsnio pradžia: „II skyriuje mūsų akys buvo nukrypusios į herojiškai..." baigiant žodžiais... „su charakteriu ir idealais, susiformavusiais sentimentalios poezijos, romanų, chaotingo dvaro įtakoje"; 2. Pastraipa: „Nebeištvėrė. Nebuvo kas daugiau bepaguodžia. Nei fizinės, nei metafizinės paguodos. Jei Maironis sunkiomis valandomis ieškodavo metafizinio susiraminimo, tai L. Pelėdai jis buvo svetimas"; 3. Straipsnio pabaiga:... „Nieku taip žmonės nepriartėja prie dievų..." Kiek skirtingai, bet nežymiai perredaguotas tekstas ir įglausta kun. Dogelio silvetė.

Į rinkinį *LR* iš *Židinio* nepateko pirmojo straipsnio pradžia:

„Dviejų žemaičių mirties sukaktys: Žemaitės Žymantienės — 15 metų ir Lazdynų Pelėdos Pšibiliauskienės — 10 metų.

Charakteringa, kad Žemaitė savo autobiografiją pradeda sausai realistiškai, tarsi svetimą daiktą čiupinėtų: „Mano tėvas, Antanas Beniuševičia, bajoras..." O Lazdynų Pelėda net į savo gyvenimą žvelgia subjektyviai sentimentaliai, bijodama jį paliesti: „Turėjau nelaimės užgimti... kad gyvenimas būtų knygos, tai iš savųjų išplėščiau visus lakštus, sudeginčiau ir pelenus pavėjui pabarstyčiau"...

Tas gyvenimas, daugiau kaip Žemaitės, juoda šmėkla yra nužymėjęs smulkiausius Lazdynų Pelėdos kūrybos žingsnius. Atskleistas jis duoda daugiau šviesos jos kūrybai. Gyvenimo fone jos kūryba tampa permatomesnė.

Išorinė Pšbiliauskienės gyvenimo linija nesudėtinga, bet vidaus gyvenimas ir sudėtingesnis ir graudesnis. Jame galima įžiūrėti likimas žmogaus, veiklaus idealisto, plačių užsimojimų, pasiryžusio pasiaukoti ir tam darbui atiduodančio visą save. O vis dėlto žmogaus, ištikto katastrofos. Ištikto, nes jo idealizmas nebuvo realus.

Lazdynų Pelėdos charakterį ir idealus formavo gausinga lektūra, sentimentalioji poezija ir romanai. Iš jų išmoko norėti, jausti, gyventi. Tik ji neišmokė gyvenimo realiai suprasti. Lazdynų Pelėdos dvasios gyvenimo jausti du etapai. Pirmas tai jos jaunystė — idealizmo plačių svajonių augimas. Antras — jų realizavimas gyvenime. Netiesą pati rašytoja sako, kad jos gyvenimas neturėjęs tikslo. Ji nuolatos kūrėsi sau tikslų, tik jie griuvo nepasiekti, arba pasirodė neverti siekti. Iš čia ir rašytojos dvasinė drama. Kelios dramos viena po kitos".

O taip pat ir antrojo:

„Su dvejetu vaikų Sofija Pšibiliauskienė atsidūrė Vilniuje. Ieškojo darbo, kad galėtų vaikus išlaikyti ir į mokslą juos leisti. Vaikų ateitis buvo dabar jos naujasis gyvenimo kovos tikslas.

Nesisekė. Sūnų turėjo iš mokyklos atimti ir siųsti pas tėvus į kaimą, o dukterį nusiuntė pas seserį į Petrapilį. Bet kova dėl vaikų greitai nutrūko. 1913 m. mirė jos duktė. ‚Su ja visa mano viltis ir gyvenimo tikslas'.

Nuo čia prasideda jos gyvenimo beveik trečias laiko tarpas. Per didįjį karą Pšibiliauskienė nusikelia gyventi pas sūnų į Paragių dvarelį. Tačiau be gyvenimo tikslo ji negali pabūti. Tik ir dabar ji gyvena ne sau. Gyvena arba dėl sūnaus arba dėl vargšų žmonių, kuriuos apie save matė ir dėl kurių ji buvo išsižadėjusi bajoriškosios fanaberijos. — Daug kas Lazdynų Pelėdos gyvenime keitėsi, bet šita meilė visiems kenčiantiems žmonėms, jos pačios amžinas skurdas nepasitraukė nuo Pšibiliauskienės nė valandėlės.

Nenorint kartoti tų žinių, kurios kitų biografų yra paskelbtos (ž. autobiografija *Lazdynų Pelėdos raštai* I. *Vaižganto raštai* XIII, L. Gira, *Židinys,* 1929 4, 5—6 Nr.), tenka beveik tylomis praleisti antrąjį Pšibiliauskienės gyvenimo tarpelį. Naujų žinių jam neteko užtikti. Naujomis tegalima papildyti tik pirmasis ir trečiasis. Pirmajam — nauja medžiaga, kuri nušviečia Pšibiliauskienės pasaulėžiūros religinę pusę".

Autoriaus nuoroda: Naudojuosi proga dek. kun. Krupavičiui ir kan. Dogeliui už juos padėkoti.

SOFIJA PŠIBILIAUSKIENĖ-IVANAUSKAITĖ, iš *Lietuvių enciklopedijos* XXIV, Boston, Mass. 1961, pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

S. Pšibiliauskienės autobiografija ir M. Lastauskienės autobiografinis „Iš praeities" (*Raštai* I, 1954); L. Gira, „Dvi seserys Ivanauskaitės" (*Židinys,* 1929); J. Ambrazevičius, „Lazdynų Pelėdos melodramai" (*Lietuvių rašytojai,* 1938).

Sutrumpinta versija anglų k. *Encyclopedia Lituanica* IV, Boston, Mass., 1975 su bibliografiniais papildymais: V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra* I, Kaunas 1936; J. Ambrazevičius, *Lietuvių rašytojai,* 1938; P. Česnulevičiūtė, „Lazdynų Pelėdos kūryba" (iki I pas. karo), *Literatūra ir kalba,* Vol. 6, Vilnius, 1962.

Marija Lastauskienė — Lazdynų Pelėda (II)

LASTAUSKIENĖ IVANAUSKAITĖ (Liet. enciklopedijoj rašoma: IVANAUSKYTĖ), Marija, iš *Lietuvių enciklopedijos* XIV, Boston, Mass., pasiraš. J. Brz. Nurodyta bibliografija:

L. Gira, „Dvi seserys Ivanauskaitės", (*Židinys,* 1929 4 ir 5—6 Nr.); St. Būdavas, „M.L." (*Naujoji romuva,* 1933 110 nr.); A. Vengris „Lazdynų Pelėdos autorystės klausimu" (*Lietuvių literatūros instituto darbai* I, 1947); M. L. biografija, parengta St. Lastauskaitės-Matulienės (*Tarybų Lietuvos rušytojai,* 1957).

Sutrumpinta versija anglų k. *Encyclopedia Lituanica* III, Boston, Mass., 1973.

Julijonas Lindė-Dobilas

IŠSIVADAVIMO PROBLEMA KŪRYBOJE: J. LINDĖ-DOBILAS, straipsnis išspausd. *Židiny,* 1934 Nr. 12, antrašte: J. Ambrazevičius, „Dobilas", perspausd. rinkiny *LR,* papildytas tik pirmuoju sakiniu. Autoriaus nuoroda:

Pakitus Europoje vid. amžių ir renesanso supratimui, ir Dobilas atsikrato pozityvistišku renesanso idealizavimu (plg. Tainą!) ir mato, kad renesansas nebuvo realizavęs harmonijos tarp gyvenimo ir idėjos (plg. Dobilas: „Šarūnas", „Altorių šešėly"... *Aka-*

demikas, 1934 Nr. 14). Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš rinkinio *LR*.

Antanas Smetona

PUBLICISTO ŽODIS: A. SMETONOS STILIUS straipsnis išspausd. *Židiny*, 1934 Nr. 8—9, antrašte: J. Ambrazevičius, „Stiliaus kultūra", perspausd. rinkiny *LR*. Šiam raštų tomui straipsnis imtas iš *LR* rinkinio.

Marija Pečkauskaitė

MARIJOS PEČKAUSKAITĖS RAŠTŲ PRASMĖ ŠIANDIEN, *Aidai*, 1961 Nr. 9.

KOMPOZICIJOS PROBLEMA BELETRISTIKOJ: Š. RAGANOS IRKOS TRAGEDIJA. Straipsnis išsp. *Židiny*, 1931 Nr. 1, antrašte: J. Ambrazevičius, „Šatrijos Raganos Irkos tragedija", persp. *LR*, kur pridėta 30 naujų eilučių straipsnio pradžioj, nauja pastraipa pabaigoj, bet išleistos dvi *Židinio* paskutinės pastraipos:

„Šiame nagrinėjime sąmoningai kreipta daugiau dėmesio į veikalo formalinę, pasakytum, technikinę pusę. Kreipta dėl to, kad formaliniu atžvilgiu mūsų literatūros dalykai nenagrinėti. O tarpe kitų metodų šis taip pat neužmirštinas. Tačiau vis dėlto mūsų senesniojoj literatūroj, daugiau tenka vartoti kiti metodai, nes mūsų rašytojai ne formalines intencijas turėjo. O vertinant literatūros kūrinys tenka daugiausia paisyti, kokios buvo rašytojo intencijos ir kaip jos pavyko realizuoti.

Pats nagrinėtojas tenorėjo duoti čia tik mokyklinį nagrinėjimą — ne mokslinį".

Pasir. J. Ambrazevičius. Į šį raštų tomą str. imamas iš *LR*.

Autoriaus pažymėta nuoroda:

1. Šitas vaizdavimo būdas palygintinas su Lichtenberger *Mano mažasis Trottas.*

MARIJA PEČKAUSKAITĖ-ŠATRIJOS RAGANA, *Ateities spinduliai,* 1930 Nr. 7—9, pasir. J. Ambrazevičius. Straipsnis skirtas jaunesniems skaitytojams.

MARIJA PEČKAUSKAITĖ, *LE* XXII, Boston, Mass. 1960, pasir. J. Brz. 1878 metai atitaisyti į 1877, dokumentais pagrįstus ir autorės metrikose pažymėtus metus (žr. Juozas Tarvydas, „Marija Pečkauskaitė", *LKMA Suvažiavimo darbai* II, 1936; pakartotas leidinys: Roma 1973). „Žiburėlio" stipendija atitaisyta į „Motinėlės draugijos" stipendiją (žr. LE XIX, Boston, Mass. 1959). Sutrumpinta straipsnio versija anglų k., išsp. *EL*, į raštus neįtraukta. Pasir. J. Brz.

Bibliografija: K. Čibiras, *Gyvenimo menininkė — Marija Pečkauskaitė,* 1937; Vaižgantas, *Raštai* XIII; J. Grinius, „Lietuviškojo romantizmo viršūnė" (*Gabija,* 1954); J. Ambrazevičius, „Šatrijos Raganos Irkos tragedija" (*Lietuvių rašytojai,* 1938); J. Tarvydo straipsnis apie P. žurnale *Athenaeum* II:2, V, VI ir VIII, 1931—1937. *EL* IV bibliografija papildyta: Konstantinas Gulbinas, *Das pädagogische Lebenswerk der litauischen Dichterin Marija Pečkauskaitė,* Paderborn 1971.

ŠATRIJOS RAGANOS „SENAME DVARE", recenzija iš *Židinio,* 1928 Nr. 5—6, pasir. J. Ambrazevičius.

Pažymėta nuoroda:

1) Tik ten L. P. suskaldžiusi dvarą, išginusi senąją bajorų kultūrą, kurią visad smerkia, parodo, kad jų atžalos sugeba būti priskiepijamos liaudies kultūros ūgiais ir gali imtis iniciatyvos toliau naująja kryptimi dirbti (Stenia *Naujasis takas*), tik jau ne kaip bajorė, bet kaip kiekviena lietuvė.

ŠATRIJOS RAGANOS *Raštai* III, recenzija iš *Židinio,* 1928 Nr. 8—9 pasir. J. Ambrazevičius.

ŠATRIJOS RAGANOS *Raštai* IV, recenzija iš *Židinio,* 1929 Nr. 3, pasir. A.

Pažymėta nuoroda:

1. Šiuo tarpu jau yra išspausdinti ir V bei VI Š.R. raštų tomai.

Jonas Biliūnas

RAŠYTOJO IŠSIVADAVIMAS: BILIŪNAS LAIŠKUOSE, išsp. *Židiny,* 1937 Nr. 12, Biliūno mirties 30 metų sukakties proga,

antrašte: J. Ambrazevičius, „Rašytojo išsivadavimas", perspausdintas rinkiny *LR*, papildytas paskutinėmis pastraipomis, pradedant žodžiais: „Šitokis rašytojo kelias esti nevienodai..." Iš to paties *LR* rinkinio perspausdintas *Aiduose*, 1979 Nr. 10. Į šį raštų tomą straipsnis imtas ir *LR*.

Vincas Krėvė

KRĖVĖS PADAVIMAI iš leidinio Vincas Krėvė, „Dainavos šalies senų žmonių padavimai", penkta laida, Schweinfurt 1948, pasir. J.B.

ANIMIZMAS VINCO KRĖVĖS LIKIMO KELIUOSE, *Ateitis*, 1929 Nr. 2—3, pasir. J.A.

V. KRĖVĖS RAŠTAI VIII, recenzija *Židiny*, 1930 Nr. 7, pasir. J. Ambrazevičius.

Jurgis Savickis

JURGIS SAVICKIS, *Aidai*, 1953 Nr. 2, pasir. Juozas Brazaitis.

Faustas Kirša

FAUSTAS KIRŠA, *Židinys*, 1940 Nr. 5—6, pasir. J. Ambrazevičius. Pakartota: *Aidai*, 1975 Nr. 1. Numatytas straipsnio tęsinys nebepasirodė dėl 1940 okupacijos.

FAUSTO KIRŠOS „TOLUMOS", *Aidai*, 1948 Nr. 14, pasir. J.B.

Vincas Mykolaitis-Putinas

PUTINAS — LIETUVIŲ POETAS NELAISVĖJE, *Darbininkas*, 1956 gruodžio 26, pasir. J. B.

„ALTORIŲ ŠEŠĖLY". I „Bandymų dienos". Originali antraštė: „Putino Altorių šešėly, I dalis, Bandymų dienos". Recenzija iš *Lietuvos aido* dienraščio, 1933 Nr. 2, pasir. slapyvardžiu V. Kietis.

Autoriaus nuoroda:

1. Kiti Vasario psichinės analizės momentai nedaro tokio stipraus įspūdžio gal dėl to, kad jie nėra taip kondensuoti ir, svarbiausia, jie neatvaizduojami, bet tik papasakojami kaip koks atsitikimas.

II „Eina gyvenimas". Originali antraštė: „V. Mykolaičio-Putino Altorių šešėly II dalis", recenzija iš *Lietuvos aido,* 1933 Nr. 25, 26, pasir. slapyvardžiu V. Kietis.

Autoriaus nuoroda:

1. Įdomu atsiminti anglų Chesterton, kad ir „Mėlynas kryžius", kuriame parodoma, kad tariamai užuitas kunigėlis gyvenimą geriau pažįsta už to gyvenimo „specialistus". Iš to, kad Vasario kūryboj *nesiderina kunigystė su poezija,* dar negalima daryti visuotinės išvados, kaip tai daro baronienė. Poetas kūrybinių impulsų gauna ne iš vienos erotikos. Lieka dar visuomeninės, pilietinės, religinės, gamtos temos. Tas, kuris į šiuos dalykus reaguoja, savo poeziją visai gali suderinti su kunigyste.

III „Išsivadavimas". Originali antraštė: „Altorių šešėly, III tomas". Recenzija iš *Lietuvos aido,* 1934 Nr. 2, 3, 4, pasir. J. Ambrazevičius.

Autoriaus nuorodos:

1. Jeigu atmesime šitokį simbolinį to mitingo aiškinimą, visas tas epizodas kompozicijos atžvilgiu bus romanui nereikalingas prielipkas, Vasario likimui nieko nauja neduodąs.

2. Tą mintį man patvirtina ir prof. Mykolaičio analogiška pažiūra į Goethes gyvenimo kelią (žr. jo straipsnį *Lietuvos aide* per G. sukaktuves).

PUTINO LYRIKOS STUDIJA, recenzija *Židiny,* 1932 Nr. 12, pasir. J. A.

Autoriaus nuorodos:

1. Rašytojo tikslas ypačiai svarbu įžiūrėti, norint suprasti jo paties veikalą ir tinkamai jį įvertinti. Kitaip labai dažnai pasitaiko, kad veikalo vertintojas pasigauna antrinių dalykų ir reikalauja iš autoriaus to, ko tas ir nemanė duoti; anot tos pasakos, vienas norėjo išvirti kruopas, o kitas jas niekina, nes jose neranda bulvių. Beveik klasiškas toksai nesusipratimas yra S. Pov. recenzijoj

Lietuvos aide (Nr. 272), kur autorius iš antrinių veikalo teigimų ištraukia citatą: „gaila tik, kad dažnai patys poetai nusigręžia nuo tautos sielvartų ir ją palieka politikams, tuo lyg pabrėždami, kad poetui lyg neturi rūpėti bendri reikalai, tartum jis negyventų visuomenėj". Šitam posakiui recenzentas duoda visai kitą prasmę ir paskui imasi tą neva autoriaus paskelbtą mintį griauti: „Ar dr. Griniui neaiški tokia tiesa, kad jei poetas *taip* (mano pabr. A.) rūpintųsi bendrais reikalais, kaip rūpinasi politikai, tai jis pasidarytų publicistas, o ne poetas". Na, pačiam pastačius nesunku ir sugriauti. Tas pats ir su kita citata. Nereikia manyti, kad tai blogos valios darbas, tai skubumas kaltas. Tik kai recenzentas mėgsta kitus kaltint logikos neturint, tai pačiam reiktų ypačiai būti atsargesniam.

2. Kiek tokia formalinė analizė būtų galėjusi sukelti minčių, galėtų aiškėti iš dr. Griniaus palyginimo, kaip Putinas tą patį dalyką traktuoja įvairiais laiko tarpais. Jis nurodo 1913 eilėraštį:

Saulei į vakarus leidžiantis,
Tyli svajonėj gamta.
Angelas atilsį skleidžiantis
Žengia ant žemės tada.

Ūkanų debesiu skriedamas
Skambina aukso kanklius;
Plečiasi himnas jo giedamas,
Atbalsius kelia tylius.

Žvaigždės padangėje stebisi,
Seka į dangų mintis.
Skliautais po rausvąjį debesį
Plaukia gražuolė naktis.

Laukia jos žvaigždės mirgėdamos,
Laukia vainikai žiedų,
Laukia svajonės ilgėdamos,
Lauki, širdele, ir tu.

Dėl io eilėraščio kritikas pasidaro išvadą: „Juo daugiau kartų

skaitome šitą eilėraštį, juo labiau įsitikiname, kad jaunas poetas daug domisi ritmu, kuris, kad ir lengvai banguodamas su nakties vėsa, vis dėlto nelabai atsako nuotaikai, nes atrodo kažin kaip per trumpas, lyg „gaudąs orą“ (46 p.). Tai autoriaus intuityvinis sprendimas. Iš paties eilėraščio tiesioginės prasmės jis išveda, kad šito eilėraščio norėta išreikšti laukimo nuotaika. O tai nuotaikai netinkanti lengva forma. Kiek kitokia išvada man peršasi iš eilėraščio forminės pusės, bent iš vokalinės.

Daktilinis *ritmas* čia rodo iš karto pakilimą ir paskui laipsnišką lengvą balso leidimąsi per du skiemeniu. Daktilis, eilutę baigęs, nenutraukia staiga minties ir laisvai perbanguoja į antrą eilutę. Ir tik antros eilutės vyriškas *rimas* sustabdo mintį. Tačiau dar nevisiškai, nes tas rimas yra naujas ir daro įspūdį, lyg toliau mintį neštų; tik ketvirtoj eilutėj pasikartojąs rimas ją galutinai sustabdo. Tokie ir visi keturi posmai. Taigi ritme nei rime nerandam jokio įtempimo, jėgos. Kiekvieno posmo lengvas bangavimas švelniai, nors ir staiga, sustabdomas kirčiuoto trumpojo garso.

Įsitempimo, dinamizmo nerodo nė eilučių galai, baigiami daugiausia padalyviais. Bet negalim vis dėlto pasakyti, kad padalyvis turėtų tiek statikos kaip daiktavardis. Tai vidurys tarp veiksmažodžio ir daiktavardžio, tarp tylos ir judėjimo.

Jėgos, įsitempimo nerodo nė veiksmažodžiai: tyli, žengia, skambina, kelia, seka, plaukia, laukia. Tai tik tylus neįtemptas judėjimas. Be to, dar tebetrunkąs, tebevykstąs. Tatai rodo net tas, kad daugumas tų veiksmažodžių ar padalyvių yra nepriešdėliuotiniai. Pagaliau ir pati intonacija: užsimojimas pirma eilute ir nusileidimas antrąja.

Išnagrinėtoji formalinė pusė neturi jokio įsitempimo, tik paprastą plazdenimą. Dėl to man ir rodos, kad tas laukimas yra visai neintensyvus, be konkretaus laukimo objekto, tokis, kaip kiekvienam gali kilti gražų vakarą — su švelniu svajojimu. Poetas, tris kartus pasakydamas „laukia“, gal daugiau pasako negu jaučia. Dėl to aš, iš esmės su dr. Grinium sutikdamas, kiek kitaip tik formuluočiau: Putinas ne ritmiką nemokėjo pritaikyti savo jausmui, bet jo jausmas čia nėra stiprus. Jeigu jausmas būtų stipresnis, kitokia, greičiausia, būtų ir ritmika. Ir tikrai, kada kyla stipresnis, intensyvesnis jausmas, tada ir pasisakymo priemonės daros kitokios, kaip matyt

iš Griniaus kito šalia pirmojo nurodyto eilėraščio „Vakare“, parašyto jau apie 1921:

Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai
Liepsnotus žibintus tuoj saulė užgesys —
Ir nykioj sutemoj sustings žingsnių aidai
Ir pajūrio bangų vienodas šlamesys.

Aš laukiau čia tavęs, kilnioji valanda.
Palikęs kelyje gyvenimo dejas,
Pagarbinsiu tave tylia širdies malda
Ir eisiu eisiu vėl, kur pasiilgimas ves.

Dėl ko taip liūdna gi budėti čia vienam
Tarp gęstančios dienos ir kylančios nakties,
Ištiest maldoj rankas liepsnotiems vakarams
Ir vieną tebejaust, kad myli ir ilgies.

Dar plūstelėj banga prie kranto puldama,
Dar švystelėj staiga ugninis spindulys...
Pasibaigė diena su saule gesdama, —
Aš žiūriu ir klausau nurimęs ir tylįs.

Tampresnis čia ir ritmas (jambas) ir rimas yra vyriškas, tik jo intensyvumą dar labiau pabrėžia čia daugiausia pasitaiką ilgieji garsai eilutės gale. Įsitempimo pilnos eilutės; jį apvaldo tik kryžminis rimas.

Pagaliau ir veiksmažodžiai daro intensyvumo įspūdį, kada čia jie yra priešdėliniai arba akimirksniniai (plūstelėj, švystelėj), kada jie blaškosi iš esamojo laiko, į būtąjį ir būsimąjį. Ta jėga ir nuotaikos intensyvumas prasimuša pagaliau ir žodžių vaizdais. Užtenka tik palyginti abiejų eilėraščių pirmąsias eilutes:

Saulei į vakarus leidžiantis...

ir

Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai.

Sutikdamas su dr. Grinium, kad čia maestriškai forma sutaria

su turiniu, būčiau linkęs daryti išvadą, kad čia laukimo emocija yra visai kitokio charakterio nei pirmame eilėrašty. Ji stipresnė, gaivalingesnė. Dėl to ir kuriamajai asmenybei galima būtų vesti iš formalinės analizės išvada, kad vėlesnis Putinas stipriau moka išgyventi. Šita išvada, berods, sutaria su dr. Griniaus tolesnėmis išvadomis apie Putino lyrikos evoliuciją.

Trumpa tos pačios knygos recenzija, santrauka to, kas buvo apie ją parašyta *Židiny*, įdėta *Tiesos kely*, 1932 Nr. 12, pasir. J. Ambrazevi-čius, į šį tomą neįtraukta.

V. JOCAITIS: BEDIEVIAI KUNIGŲ SEMINARIJOJE. Kritiška „Altorių šešėly“ ir „Tiesos keliu“ analizė. Recenzija *Židiny*, 1936 Nr. 7. Pasir. J.A.

Stasys Santvaras

JUNGIANTIS ŽMOGUS. Stasiui Santvarui 50 metų, *Darbininkas*, 1952 birželio 3, pasir. J. Br.

SANTVARAS TEATRE IR POEZIJOJE, *Darbininkas*, 1962.V.25.

IR STASYS SANTVARAS PERKOPĖ 70 SLENKSTĮ, *Aidai*, 1972 Nr. 5.

SANTVARO „ATIDARI LANGAI“, recenzija, *Darbininkas*, 1959 gegužės 15, pasir. J.B.

Vincas Ramonas

VINCAS RAMONAS IR VISUOMENĖ, *Darbininkas*, 1965 sausio 19, pasir. J.B.

VINCAS RAMONAS, *Aidai*, 1965 Nr. 10.

V. RAMONO „MIGLOTAS RYTAS“, *Darbininkas*, 1960 lapkr. 8, pasir. J.B.

Antanas Vaičiulaitis

ANTANAS VAIČIULAITIS — ESTETINIO REALIZMO KŪRĖJAS, *Tėviškės garsas* (Vokietijoje ėjęs 1945—1948 savaitraštis), 1947 balandžio 3, pasir. J. Brazaitis.

„VIDUDIENIS KAIMO SMUKLĖJE", rec. *Židinys*, 1933 Nr. 12, pasir. J.A.

DOVANA IŠ AMERIKOS: „Kur bakūžė samanota", recenzija, *Žiburiai* (Vokietijoj ėjęs 1945—1949 savaitraštis), 1948 sausio 24, pasir. J.B.

ANTANO VAIČIULAIČIO RINKTINĖ, baigiamasisi žodis Antano Vaičiulaičio „Pasakojimas". Nordlingen (V. Vokietija), 1955, Pasir. J. Brazaitis.

Bernardas Brazdžionis

POETO ŽODIS: BRAZDŽIONIO IEŠKOTASIS IR SURASTASIS iš *LR*, Kaunas 1938.

PASTABOS

Šio Juozo Brazaičio (Ambrazevičiaus) (1903—1974) raštų tomo surinktoji medžiaga sutvarkyta ne chronologine rašymo eile, bet visi straipsniai apie vieną kurį rašytoją spausdinami drauge, kaip tai buvo daroma, redaguojant pirmąjį jo raštų tomą.

Daugumas šio tomo straipsnių nesitenkina kurio vieno veikalo nagrinėjimu, bet savo išvadas apie autoriaus kūrybą remia gausesnių jo kūrinių analize, aiškina istorines ir idėjines sąlygas, kuriose augo ir brendo nagrinėjamojo autoriaus poetinis pasaulėvaizdis, ir tokiu būdu įgalina skaitytoją pažvelgti į kūrėją ir suprasti jo kūrybą iš platesnės perspektyvos.

Pirmuoju straipsniu eina Maironis. Tai Brazaičio archyve rastas rankraščio juodraštis, — dalis medžiagos suplanuotai monografijai apie Maironį, nebaigtai dėl ligos ir mirties. Ten pateiktos biografinės žinios, ypač iš Maironio vaikystės ir studijų metų, padės skaitytojui orientuotis kituose autoriaus straipsniuose apie šį mūsų tautinio atgimimo poetą. Visa kita maironika taip sudėta, kad palengvintų skaitytojui sekti Brazaičio mintį ir sudarytų kuo ryškesnį poeto asmens ir kūrybos vaizdą, bent iš dalies atstodama neparašytą monografiją.

Tvarkant atskiro rašytojo medžiagą, remtasi pagrindiniais straipsniais. Bet šalia jų įdėti kai kurie mažesnės apim-

ties proginiai raštai ar veikalų recenzijos, nes dažnai tai naujai nušviečia ir visą kūrybos charakterį. Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* romano visų trijų dalių recenzijos, skaitomos iš eilės, sudaro ištisą kritinį straipsnį. Jose Brazaitis žymiai praplėtė įprastinės recenzijos ribas, atkreipęs skaitytojo dėmesį į vaizduojamojo meto Lietuvos gyvenimą, idėjas, nuotaikas ir naujai besikuriančios šviesuomenės charakterius.

Skaitytojo dėmesiui pakartojame I tomo pastabą, kad Brazaitis, verčiamas momento reikalavimų, ta pačia tema dažnai rašė įvairiuose leidiniuose, kartais po ilgos pertraukos, todėl pasitaiko nemaža pasikartojimų. Redakcinė komisija, nenorėdama sužaloti Brazaičio straipsnių visumos, pasikartojimus palieka. Kitaip pasielgta tik tais atvejais, kai buvo kartojami ištisi straipsniai, nors ir su nemažais pakeitimais. Tokie pakeitimai nurodomi tomo gale, nuorodose.

Kaip pirmajame tome taip ir čia, nenorint ardyti Brazaičio stiliaus autentiškumo, palikta kai kurios jo mėgstamos tarmybės ir išsireiškimai, kurių dabar, kalbai augant, linkstama neteikti. Taip pat liko netaisyta citatų kalba, bet suvienodinta ir sudabartinta straipsnių rašyba.

Pirmam *Raštų* tome buvo suminėti Brazaičio bičiuliai, pagelbėję raštų rinkimą. Į tą eilę dar įsijungė kun. Stasys Yla, ir Stasys Santvaras. Abiejų tomų nuotraukos yra iš Vytauto Maželio, Petro Ąžuolo ir kitų fotografų. Visiems, prisidėjusiems prie šio tomo raštų rinkimo ir iliustravimo, Redakcinė komisija nuoširdžiai dėkoja.

TURINYS

Jonas Mačiulis-Maironis

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

Kazimieras Pakalniškis

Faustas Kirša

Vincas Mykolaitis-Putinas

Stasys Santvaras

Vincas Ramonas

Antanas Vaičiulaitis

Bernardas Brazdžionis
